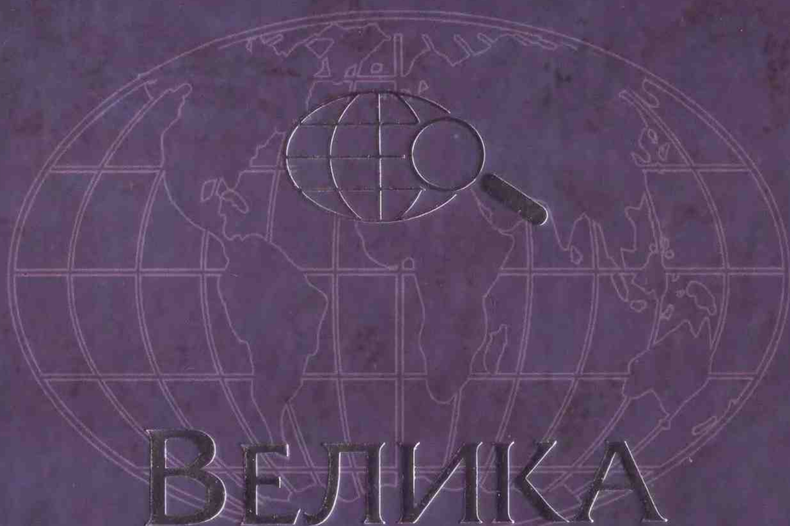
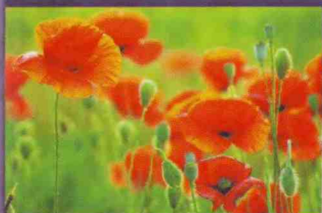

Велика сучасна енциклопедія

[Г–Е]

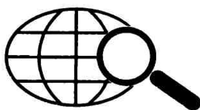
[Г–Е]

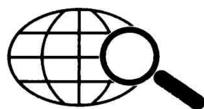
Велика сучасна енциклопедія

3

ВЕЛИКА СУЧАСНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

В ДЕСЯТИ ТОМАХ

Том 3

[Г—Е]

ХАРКІВ
2013
КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ

УДК 030
ББК 92
В27

Укладач: *Андрій Сергійович Івченко*, географ, геолог, палеонтолог, популяризатор науки, автор довідників, путівників, книг і статей про природне різноманіття України, її історичні, архітектурні, монументальні та інші визначні пам'ятки; старший науковий співробітник Інституту географії НАН України, кандидат географічних наук; член редколегій журналів: «Світогляд» НАН України, «Географія та основи економіки в школі» АПН України, автор і власник сайту www.photoukraine.com

Рецензент: *Ігор Вікторович Мінаков*, кандидат філософських наук, доцент філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

В оформленні обкладинки використано картину Якоба Шлезинґера «Ґеорґ Вільгельм Фрідріх Геґель» (1831)

Дизайнер обкладинки *Сергій Місяк*

Довідкове видання

Велика сучасна енциклопедія. Том 3. Г—Е

Укладач *ІВЧЕНКО Андрій Сергійович*

Головний редактор *С. С. Скляр*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Редактор *Н. Я. Радченко*
Художній редактор *С. В. Місяк*
Технічний редактор *А. Г. Верьовкін*
Коректор *Т. М. Віланова*

Підписано до друку 17.12.2012. Формат 84х108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Franklin». Ум. друк. арк. 18,48. Наклад 20 000 пр. Зам. № 296.

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з оригіналу-макету замовника
у ДП «Видавництво і друкарня«Таврида»
95000, Україна, АРК, м. Сімферополь, вул. Ген. Васильєва, 44

ISBN 978-966-14-3972-5
ISBN 978-966-14-4601-3 (т. 3)

«Велика сучасна енциклопедія» в 10 томах

«Велика сучасна енциклопедія», створена на основі накопичених людством найрізноманітніших знань, побудована за алфавітним принципом. Енциклопедія складається з 10 томів, містить понад 30 000 окремих статей (загальним обсягом понад 320 друкованих аркушів), присвячених термінам, поняттям, назвам і персоналіям. Надана в ній інформація охоплює широкий спектр базових знань, задовольняє програмні вимоги середніх загальноосвітніх шкіл і початкових курсів вищих навчальних закладів і включає безліч цивілізаційних цікавинок, про які зазвичай не йдеться в університетських аудиторіях.

Енциклопедія містить термінологічно-понятійні та інформаційні статті з багатьох дисциплін природничих і суспільно-гуманітарних наук, видів людської діяльності та наук про Землю: *антропології* (етноси і народи), *археології* (археологічні культури й світові пам'ятки), *архітектури й будівництва* (архітектурні стилі, визначні й найбільші споруди, створені людиною), *астрономії* (планети і зорі, сузір'я й метеорити, освоєння космосу), *біології* (ботаніка, зоологія та екологія), *військової справи* (військова, морська та авіаційна термінологія, історія війн, зразки озброєнь), *географії* (країни і міста світу, природні особливості суходолу, океанів і морів Землі), *геології* (гірські породи й мінерали, корисні копалини й гірнича справа, історія Землі), *економіки* (найбільші промислові корпорації і банки світу, державні валюти), *етнографії* (найвідоміші етнографічні музеї світу), *інформаційних технологій* (історія комп'ютерної техніки та її здобутки), *історії* (історичні періоди, дисципліни та діячі), *культури і мистецтва* (живопис, скульптура, музика, література, театр, кіно), *математики* (розділи і проблеми математики, системи вимірювання), *медицини* (розділи медицини і фармакологічні знання, анатомія і хвороби людини), *педагогіки* (термінологія, найвідоміші університети світу), *психології* (фундаментальні і прикладні розділи, термінологічний апарат), *релігії* (напрямки і символи основних релігій, найвидатніші сакральні місця), *спорту* (олімпійські види і спортивні снаряди, найшанованіші турніри і спортивні клуби), *техніки* (найвідоміші технічні винаходи і споруди, класифікація технічних засобів та окремі зразки), *фізики* (розділи та основні закони, системи одиниць виміру і фізичні константи), *філології* (філологічні дисципліни, мови світу), *філософії* (напрямки і розділи філософії, найвидатніші мислителі), *хімії* (розділи і закони, хімічні елементи і побутова хімія), *юриспруденції* (галузі юриспруденції і найвідоміші юристи) тощо.

Відбір об'єктів, що піддаються чисельному обрахуванню (наприклад, найбільші міста світу чи найдовші річки України), здійснювався за чітко обумовленими критеріями.

У змісті «Великої сучасної енциклопедії» різноманітні відомості про Україну складають бл. 7500 статей, третина з яких (понад 2500 статей) присвячена видатним особам, які в різні часи прислужилися українській землі. На відміну від інформації загальнопланетарного масштабу, для України наведені відомості щодо всіх міських поселень і сільських районів (чисельність населення всюди подається станом на 1 січня 2011), детальна інформація про природу краю (надра, рельєф, поверхневі й підземні води, об'єкти природно-заповідного фонду країни загальнодержавного значення), культуру (музеї, театри, картинні галереї), релігію (конфесії і храми), науку (наукові інститути і вищі навчальні заклади), спорт (спортивні клуби), державні нагороди тощо.

Широкий, майже всеосяжний тематичний спектр та сумлінна праця зі створення енциклопедії, сподіваємося, дозволить користувачеві отримати найширші знання про світ та Україну.

Автор-укладач *Андрій Івченко*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

алб. — албанська мова
англ. — англійська мова
араб. — арабська мова
арам. — арамейська мова
арх. — архітектор
білор. — білоруська мова
бл. — близько
вал. — валлійська мова
вірм. — вірменська мова
гельськ. — гельська мова
готськ. — готська мова
грец. — грецька мова
давньорус. — давньоруська мова
дан. — данська мова
до н. е. — до нашої ери
ест. — естонська мова
євр. — єврейська мова
івр. — мова іврит
ім. — імені
ін. — інший
інд. — індійська мова
індон. — індонезійська мова
ірл. — ірландська мова
ісл. — ісландська мова
ісп. — іспанська мова
іт. — італійська мова
каз. — казахська мова
кат. — каталонська мова
кит. — китайська мова
крим.-тат. — кримськотатарська мова
кхмер. — кхмерська мова
лат. — латинська мова
латис. — латиська мова
лит. — литовська мова
малай. — малайська мова
млн — мільйон
млрд — мільярд
молд. — молдавська мова
монгол. — монгольська мова
над р. м. — над рівнем моря
нар. — народився
нідерл. — нідерландська мова
нім. — німецька мова
норв. — норвезька мова
о. — острів
перс. — перська мова
пол. — польська мова
порт. — португальська мова
поч. — початок
р. — рік, річка
рос. — російська мова
рум. — румунська мова
с. — село
санскр. — санскрит
семіт. — семітська мова
серб. — сербська мова
слов. — словацька мова
ст. — століття
т. зв. — так званий
тайськ. — тайська мова
тиб. — тибетська мова
тис. — тисяча
тюрк. — тюркська мова
тур. — турецька мова
угор. — угорська мова
узб. — узбецька мова
фін. — фінська мова
фр. — французька мова
хорв. — хорватська мова
чеськ. — чеська мова
швед. — шведська мова
яп. — японська мова

Г

ГАШЕРБРУМ І (ХІДДЕН-ПІК, К5) (*англ.* Hidden Peak – Прихований пік) – гірська вершина (8080 м) на південному сході Каракоруму, 11-й за висотою восьмитисячник світу, гірського хребта Балторо Музтаг масиву Гашербрум (*балті* rgasha – красива і brum – гора). Розташована в Кашмірі (контрольованих Пакистаном Північних територіях на кордоні з Тибетським автономним районом Китаю). Уперше підкорена учасниками американської експедиції Петером Шенінгом і Ендрю Кауфманом (5 липня 1958).

ГАШЕРБРУМ II (К4) – гірська вершина (8034 м) на південному сході Каракоруму, 13-й за висотою восьмитисячник світу, гірського хребта Балторо Музтаг масиву Гашербрум. Розташована в Кашмірі (контрольованих Пакистаном Північних територіях на кордоні з Тибетським автономним районом Китаю), біля Гашербрума І (К5). Вершина витончено окреслена, зі стрімкими стінами, укрита вічним снігом. Перше сходження здійснили австрійські альпіністи Фріц Моравек, Ганс Вілленпарт і Зепп Ларх (7 липня 1956).

ГАШИМІТИ (ХАШИМІТИ) – представники одного з основних кланів Мекки, з якого походив пророк Мухаммед. Саме їхні представники були хранителями Кааби та організаторами хаджу до Ісламу. Вели своє походження від Гашима ібн Абд Манафа, багатої і впливової людини. Їхніми суперниками були представники ін. впливового клану Мекки Омейядів. Сучасні династії йорданських і мароккансьских королів вважаються гашимітськими, а в Іраку їх правління тривало до скинення (1958) короля Фейсала II.

ГАШИНСЬКИЙ АРКАДІЙ ЄВГЕНОВИЧ (1920–1991) – радянський український актор театру і кіно, народний артист СРСР (1971). Освіту здобув у Московському інституті театрального мистецтва (1945). Актор Київського театру драми (1945–1949), Українського драматичного театру ім. І. Франка (1948–1990). Викладав у студії при театрі (1969–1975) та Київському інституті театрального мистецтва (з 1980). Ролі у фільмах: «Серебряный тренер» (1963), «Бриллианты для диктатуры пролетариата» (1975).

ГАШИШ (*перс.* хашеша – сіно, суха трава) – загальна назва цілої низки психотропних продуктів з конопель, зазвичай есенція, екстрагована і спресована в шматочки або плитки однорідної речовини, чорного, коричневого або темно-зеленого кольору. Залежно від способу приготування може являти собою або пресований пилок конопель, або смолку, зібрану методом мацання (найцінніша), або крихкий конгломерат із чорного порошку (найменш цінується). Гашиш більш концентрований за марихуану.

ГАШТАЙН (*нім.* Gastein) – водоспад в австрійському гірському бальнеологічному курорті Бад Гаштайн, у лісовій зоні (на висоті бл. 1000 м) за 100 км на південь від Зальцбурга в горах Високий Тауерн (Східні Альпи). Розташований у долині спадаючої з гір річки Гаштайнер-Ахе (басейн Дунаю), утворює каскад із трьох уступів – верхній (найвищий) 220 м, середній 58 м і нижній 63 м, загальна висота – 341 м.

ГВАДАЛАХАРА (*ісп.* Guadalajara) – місто на заході Мексики (площа – 187,9 км², населення – 1,7 млн осіб), адміністративний центр штату Халіско, друге за чисельністю населення місто в країні. Засноване (1531) іспанцями на висоті 1589 м, назване на честь іспанської Гвадалахари (*араб.* Вад-аль-хіджара – річка, що тече між скель), також відоме як Перлина заходу і Місто троянд. Гвадалахару вважають мексиканською Силіконовою долиною, завдяки заводам високотехнологічних компаній у місті і передмістях.

ГВАДЕЛУПА – регіон і одночасно заморський департамент Франції у Вест-Індії, у східній частині Карибського моря, що складається з головного острова Гваделупа і дрібних островів (Марі-Галант, Дезірад, Ле-Сент і Птіт-Тер). Загальна площа – 1628 км², населення –

401,7 тис. осіб, адміністративний центр — Бас-Тер, офіційна мова — французька. Гваделупа складена вапняками і вулканічними туфами з діючим вулканом Суфрієр (1467 м) — найвищою точкою Малих Антильських островів, клімат тропічний пасатний.

ГВАРДІЙСЬКЕ — селище міського типу (площа — 1,7 км^2, населення — 5,9 тис. осіб) Новомосковського району Дніпропетровської області України. Офіційна дата заснування визнана Днем свята воїнів-танкістів (1957), коли почалося облаштування місця дислокації 25-ї окремої Дніпропетровської повітрянодесантної бригади, смт (1958), розташоване на надзаплавній терасі лівого берега річки Самара (притока Дніпра) у закруті річища, абсолютна висота 60 м.

ГВАРДІЙСЬКЕ — селище міського типу (площа — 5,7 км^2, населення — 12,7 тис. осіб) Сімферопольського району АР Крим (Україна). Засноване (1873) як залізнична станція Сарабуз (до 1944), смт (1957), розташоване на вирівняній поверхні в центральній частині Кримського півострова, на горбкуватих берегах річки Салгир, порізаних невеличкими ярами, абсолютні висоти 140—165 м. Середня температура січня −1,8 °С, липня +21,6 °С, опади — 360 мм/р.

ГВАТЕМАЛА (РЕСПУБЛІКА ГВАТЕМАЛА) — держава в Центральній Америці, межує з Мексикою, Белізом, Гондурасом, Сальвадором та омивається Тихим океаном і Карибським морем. Площа — 108,89 тис. км^2, населення — 11,7 млн осіб, столиця — Гватемала. Незалежність від Іспанії (1821), президентська республіка, офіційна мова — іспанська, грошова одиниця — кетсаль. Понад 50 % площі країни займає гірський пояс Кордильєр (до 4220 м), що поволі опускаються до низького плато Петен, клімат тропічний.

ГВАТЕМАЛА (*ісп.* Guatemala) — столиця (площа — 692 км^2, населення — 1,1 млн осіб) Республіки Гватемала і найбільше місто Центральної Америки, розташоване в долині південно-східної частини Гватемальського нагір'я, на висоті 1500 м у сейсмічно небезпечному регіоні. Уперше згадується 1524, статус міста (1773), столиця генерал-капітанства (1776). Клімат гірський субекваторіальний, уважається одним з найбільш кліматично-комфортних міст світу, де не буває спекотної погоди або холодів.

ГВИНТ — багатозначний термін: (шнек) найпростіший механізм для буріння; (гвинт Архімеда) механізм для підйому води з водоймищ у зрошувальні канали; (кріплення) з'єднувальна деталь машин і механізмів циліндричної форми з головкою і різьбою; (лопатевий гвинт) пристрій, що перетворює рух обертання на поступальний; (пропелер) лопаткова машина, застосовується як рушій літаків, автожирів, вертольотів, екранопланів, аеросаней тощо; (гребний гвинт) найпоширеніший рушій кораблів.

ГВИНТІВКА — особиста стрілецька зброя з гвинтовими нарізами у каналі ствола, що призначена для ураження супротивника або цілі вогнем, багнетом та прикладом. Поділяються на: (за використанням) військові, мисливські і цільової стрільби; (за конструкцією затворного механізму) з поворотним затвором одно- та багатозарядні, із казенною частиною, що відкривається, помпові, важільні та напівавтоматичні. Перші зразки з гвинтовими нарізами (штуцери) з'явилися на початку XIV ст., а поширилися в XIX ст.

ГВІАНА (ФР.) — найбільший заморський регіон Франції, на північному сході Південної Америки. Площа — 91 тис. км^2, населення — 221,7 тис. осіб, адміністративний центр — Каєнна. Межує з Суринамом і Бразилією, омивається Атлантичним океаном. Відкрита іспанцями (1499), французькі колоністи оселилися 1604, а влада Франції утвердилася 1817. Узбережжя низовинне і болотисте, місце розташування космодрому Куру (1964), решта — лісисте плоскогір'я (заввишки до 850 м). Клімат субекваторіальний, вологий.

ГВІАНСЬКА (КАРИБСЬКА) ТЕЧІЯ — тепла течія (температура 23—28 °С) в Атлантичному океані біля північно-східних берегів Південної Америки, що складається з північно-східного відгалуження Південної пасатної течії і частини Північної екваторіальної течії. Починається в районі мису Сан-Рокі (Бразилія) і тече на північний захід на відстані 70—400 км від берегів Гвіани з середньою швидкістю понад 3 км/год.

ГВІАНСЬКЕ ПЛОСКОГІР'Я — гористий масив на півночі Південної Америки, тягнеться на 1930 км (300—1000 км завширшки) у широтному напрямку вздовж прибережної Гвіанської низовини, між долинами річок Оріноко та Амазон-

ка на території Венесуели, Гайани, Суринаму, Французької Гвіани і Бразилії. Геологічно являє собою щит, складений із кристалічних докембрійських порід, укритих молодшими пісковиками та шаром лави. Найвища ділянка масиву – гори Пакарайма, з вершиною Рорайма (2810 м).

ГВІЗДЕЦЬ – селище міського типу (площа – 2,2 км², населення – 2,0 тис. осіб) Коломийського району Івано-Франківської області України. Уперше згадується (1373) у княжій грамоті, магдебурзьке право (1785), смт (1940), розташоване на хвилясто-балковій поверхні покутського межиріччя Дністра і Пруту, на крутому правому березі глибоко врізаної долини річки Чорнява (притока Пруту), абсолютні висоти 250–315 м.

ГВІНЕЙСЬКА ЗАТОКА – затока в Атлантичному океані, біля берегів Екваторіальної Африки, між мисом Пальмас (Ліберія) на півночі і мисом Палмейріньяш (Ангола) на півдні. Площа – 1533 тис. км², найбільша глибина – 6363 м, температура води 25–27 °С, солоність – 34–35 ‰, але поблизу гирл річок Нігер, Вольта, Огове, Конго та ін. знижується до 20–30 ‰ припливи півдобові (до 2,7 м). У затоці розташовані острови Фернандо-По, Принсипі, Сан-Томе тощо і порти Гани, Того, Нігерії, Габону, Республіки Конго та Анголи.

ГВІНЕЙСЬКА ТЕЧІЯ – повільна тепла течія в Атлантичному океані, на півночі Гвінейської затоки, уздовж берегів Африки. Тече із заходу на схід, повертаючи на південь, разом з Ангольською течією і Південною Екваторіальною протитечією утворює циклонічний коловорот Гвінейської затоки. Межі між течіями змінюються від пори року, приблизною ділянкою початку вважається 10° західної довготи. Середньорічна температура води 26–27 °С, швидкість уповільнюється із заходу на схід (бл. 44–88 км за добу).

ГВІНЕЙСЬКИЙ ФРАНК – грошова одиниця держави Гвінея, за міжнародним позначенням – GNF, що дорівнює 100 сантимам. Уведений (1 березня 1960) замість франка КФА (перша реформа) за курсом 1:1. У зв'язку з великою кількістю підробок проведений обмін (1963) на банкноти нового зразка (друга реформа), за якою були третя (1972) і четверта (1981) реформи. Нині в обігу перебувають банкноти номіналом 100, 500, 1000, 5000 і 10 000 франків різних років випуску (1985–2008, п'ята реформа).

ГВІНЕЯ (ГВІНЕЙСЬКА РЕСПУБЛІКА) – держава в Західній Африці, межує з Сенегалом, Малі, Кот-д'Івуаром, Сьєрра-Леоне, Ліберією, Гвінеєю-Бісау, на заході омивається Атлантичним океаном. Площа – 246,86 тис. км², населення – 9,7 млн осіб, столиця – Конакрі. Незалежність від Франції 1958, офіційна мова – французька, грошова одиниця – гвінейський франк. Понад 50 % площі країни під невисокими горами і плато, вздовж узбережжя смуга (завширшки 30–50 км) низовини, клімат субекваторіальний.

ГВІНЕЯ-БІСАУ (РЕСПУБЛІКА ГВІНЕЯ-БІСАУ) – держава в Західній Африці, межує з Сенегалом, Гвінеєю, на південному-заході омивається Атлантичним океаном. Площа – 36 125 км², населення – 1,4 млн осіб, столиця – Бісау. Незалежність від Португалії (1973), президентська республіка, офіційна мова – португальська, грошова одиниця – франк КФА. Плоска прибережна рівнина піднімається до савани на сході (до 262 м), клімат субекваторіальний мусонний з вологим літом і сухою зимою.

ГВОЗДИКА (*лат.* Diánthus) – рід багаторічних рослин родини Гвоздикові (бл. 300–350 видів), поширений у Європі, Азії, Африці і почасти в Північній Америці. Найбагатше представлений у Середземномор'ї, де значну кількість видів окультурено. Трави і напівкущі з лінійним або лінійно-ланцетоподібним листям, квітки поодинокі або по 2–3 на кінцях гілочок. Плід – циліндрична коробочка, що розкривається чотирма зубцями. Насіння численні, сплощені, овальні, чорного кольору.

ГЕ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1831–1894) – російський живописець, один із засновників Товариства передвижників. Освіту здобув у Петербурзьких університеті (1850) та академії мистецтв (1857). Майстер портретів, полотен на історичну і релігійну тематику: «Тайная вечеря» (1863), «А. И. Герцен» (1867), «Пётр I допрашивает царевича Алексея Петровича в Петергофе» (1871), «Екатерина II у гроба императрицы Елизаветы» (1874), «Пушкин в Михайловском» (1875), «Что есть истина?» (1890), «Голгофа» (1893) та ін.

ГЕБА – у давньогрецькій міфології – богиня юності і вічної молодості, вродлива дочка Зевса і Гери, що служила на Олімпі виночерпієм богів, доки її не змінив Ганімед. Віддана заміж за Геракла, коли він знайшов безсмертя, як знак примирення Гери з Гераклом (Гера усиновила Геракла і дала йому в дружини Гебу). Жертовник із зображенням шлюбу Геби і Геракла був у Герейоні поблизу Мікен. У Римі вона називалася Ювента, мала кілька храмів і уособлювала вічне процвітання держави.

ГЕББЕЛЬС (GOEBBELS) ПАУЛЬ ЙОЗЕФ (1897–1945) – державний і політичний діяч нацистської Німеччини. Освіту здобув в університетах Фрайбурга, Бонна, Вюрцбурга, Кельна, Мюнхена і Гейдельберга (1921). Вибраний депутатом Рейхстагу від нацистської партії. Рейхсміністр народної освіти і пропаганди Німеччини (1933–1945), імперський керівник пропаганди НСДАП (з 1929), рейхсляйтер (1933), передостанній канцлер Третього рейху (квітень–травень 1945), комісар оборони Берліна (1942–1945).

ГЕБІРТІГ МОРДЕХАЙ (прізвище при народженні – **БІРТІГ**) (1877–1942) – єврейський композитор і поет-пісняр, писав на ідиш та все життя працював теслярем. Пісні створював у близькій до народної пісенної творчості стилістиці, один із найвідоміших авторів єврейського світу (1920–1930-х). Пісні видані в збірках: «Фолкстімлех» («У народному дусі») (1920), «Майні лідер» («Мої пісні») (1936), «Ес брент!» («Горить!») (1946), «Дос гезанг фун лейдншафт ун цар» («Пісня страждань і горя») (1962) та деяких ін.

ГЕБЛЕР (GEBLER) ФРІДРІХ АВГУСТ ФОН (1781–1850) – натураліст, географ, член-кореспондент Петербурзької АН (1833). Освіту здобув в університеті Єни (1802). Переїхав у Росію (1809), працював лікарем Барнаульського шпиталю (1810–1827) та інспектором медичної частини місцевих заводів (1828–1849). Досліджував природу Алтаю, опублікував твір «Огляд Катунських гір з їх найбільшою вершиною Білухою в російському Алтаї» (1836), був серед засновників Краєзнавчого музею в Барнаулі і сприяв його розвитку.

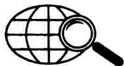
ГЕБРИДСЬКЕ МОРЕ – окраїнне море північної Атлантики, розташоване біля західного узбережжя Шотландії, з бл. 500 Гебридськими островами в акваторії, що поділяються на Зовнішні і Внутрішні, розділені Норт-Мінчем. Площа – 47 тис. км², середня глибина – 64 м (максимальна – 137 м). З півночі обмежене протокою Малий Мінч, від океану – умовним кордоном між мисами Блуді Фоланд і Барра та далі вздовж архіпелагу Дутт оф Левіс до мису Рос. На півдні Північною протокою пов'язане з Ірландським морем.

ГЕБРИДСЬКІ ОСТРОВИ (ГЕБРИДИ) (*англ.* Hebrides) – архіпелаг в Атлантичному океані біля північно-західних берегів острова Великобританія, поділяється на Внутрішні (входять до графства Гайленд) і Зовнішні (формують окреме графство Вестерн-Айслес) Гебриди, підпорядковані Шотландії (Велика Британія). Складаються з понад 500 скелястих островів загальною площею бл. 7,5 тис. км², з яких бл. 1,6 тис. км² зайнято озерами. Поверхня – кам'янисті заболочені рівнини, клімат морський, вологий.

ГЕВЕКЕ ПАВЛО ПАВЛОВИЧ (1908–2006) – радянський український скульптор. Створив низку скульптур і пам'ятників на Донбасі: кінний пам'ятник Б. Хмельницькому (1954) у Донецьку, запорізьким козакам у Селидові, козаку Морозенку на Савур-Могилі біля Сніжного, монумент «Піонерам освоєння вугільного комбайну "Донбас"» у Торезі, меморіал загиблим воїнам у Старобешеві, двох парних скульптур біля будівлі Донецького науково-дослідного вугільного інституту і горельєфів на його фасаді та ін.

ГЕВЕЛІЙ (HEWELIUSZ) ЯН (1611–1687) – польський астроном, конструктор телескопів і градоначальник Данцига (Гданська). Астрономією захопився в юності. Після смерті батька успадкував його комерційну справу (броварство) і всі доходи від неї витрачав на заняття астрономією. Наукові роботи присвячені селенографії, позиційній астрономії та вивченню комет. Склав атлас Місяця – «Селенографія або опис Місяця» (1647), що відрізнявся великою точністю, та каталог положень понад 1500 зір (1687).

ГЕГЕЛЬ (HEGEL) ГЕОРГ ВІЛЬГЕЛЬМ ФРІДРІХ (1770–1831) – німецький філософ. Освіту здобув у Тюбінгенському теологічному інституті (1793). Створив систематичну теорію діалектики, центральним поняттям якої є розвиток – характеристика діяльності абсолюту (світового духу). Основні твори: «Феномен технологій

духу» (1807), «Наука логіки» (1812–1815), «Енциклопедія філософських наук» (1817, 1830), «Основи філософії права» (1821), лекції з філософії історії, естетики, релігії та історії філософії.

ГЕГЕЛЬЯНСТВО (ГЕГЕЛЬЯНСЬКА ШКОЛА) – ідеалістичні філософські течії, що виходили з учення німецького філософа Георга Гегеля (1770–1831) та виникли в Німеччині після його смерті (1830–1840-ві). Учні Гегеля, посівши в той час більшу частину філософських кафедр у німецьких університетах, незабаром розпалися на три партії: праву, ліву і крайню ліву. Головною причиною поділу була неузгодженість щодо визначеності до деяких основних релігійних догматів.

ГЕДИМІН (*лит.* Gediminas) (бл. 1275–1341) – засновник династії Гедиміновичів, співправитель Литви (або князь жемайтський) у період бл. 1295–1316, великий князь литовський (1316–1341). Уважається засновником Вільна, що вперше згадується в його листах (1323), коли заклав дерев'яний замок і переніс сюди свою резиденцію, перетворивши на столицю Великого князівства Литовського. Вів запеклу боротьбу з німецькими лицарями, як і попередники, продовжував приєднання західноруських земель.

ГЕДОНІЗМ (*лат.* hedone – насолода, задоволення) – етичне вчення, за яким задоволення є головною доброчесністю, вищим благом і метою життя. Засновником вважається сучасник Сократа, давньогрецький філософ Арістіпп (435–355 до н. е.), який розрізняв два стани людської душі: задоволення (м'яке, ніжне) і біль (грубий, поривчастий). Уважав, що щастя полягає в досягненні максимального задоволення, уникаючи при цьому болю, а сенс життя – в отриманні фізичного задоволення.

ГЕЄНА – історична долина на південний захід від Єрусалиму і символ Судного дня в іудаїзмі. За цією назвою відома завдяки грекам, які місце майбутнього покарання називали геєною або геєною вогняною. Отримала горезвісну репутацію через ідолопоклонство і жертовне спалювання немовлят та людські жертвоприношення. Згодом ізраїльський цар Йосія знищив місця ідолопоклонства, Геєна використовувалась (І ст.) для спалювання тіл страчених злочинців, які вважались негідними поховання.

ГЕЄЦЬ ВАЛЕРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1945) – радянський український економіст, академік НАН України (1995), заслужений діяч науки і техніки України (2000), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002). Освіту здобув у Київському університеті (1968) та аспірантурі Інституту економіки АН УРСР (1972), де працював довгий час. Директор Інституту економіки та прогнозування НАН України (з 1997), започаткував і розвиває наукову школу в галузі макроекономіки, автор понад 200 праць.

ГЕЗГОУБА (GEZHOUBA) ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ – руслового типу, споруджена (1970–1988) на річці Янцзи (Китай) практично у м. Юашанг за 38 км нижче від створу гідроенергетичного комплексу «Три ущелини» і виконує функції його контррегулятора. Має греблю завдовжки 2605 м і максимальний напір 53,8 м. Загальна встановлена потужність 21 гідроагрегата у двох будівлях становить 3115 млрд кВт/год, середньорічне вироблення електроенергії – 15,4 млрд кВт/год, об'єм водосховища гідровузла – 1580 млн $м^3$.

ГЕЗИ (*нідерл.* geuzen – жебраки) – прізвисько членів Союзу дворян, утвореного опозиційною знаттю (1565) задля захисту привілеїв нідерландського дворянства від деспотизму іспанського короля. Пізніше так називали учасників збройної боротьби з іспанцями народних повстанців-партизан, які діяли партизанськими методами на суходолі (лісові гези) і на морі (морські гези), а захоплення останніми Брила (1572) стало сигналом до загального повстання в Північних Нідерландах.

ГЕЗЛЄВСЬКА ФОРТЕЦЯ – укріплення середньовічного міста Гезлєв, що існувало на території сучасної Євпаторії, АР Крим (Україна) на півночі Каламітської затоки Чорного моря. Нині існує лише реконструкція (2000-ні) головної фортечної брами – одні з 5 воріт, що замикають ланцюг фортечних мурів міста, звідки починався шлях всіх кримських ханів у Бахчисарай. Побудоване XV ст., заввишки бл. 20 м, завширшки 12 м, ширина арочного проїзду – 3,75 м, довжина – 13,5 м і висота – 3,62 м.

ГЕЙ (*англ.* gay) – англійський прикметник, що спочатку означав «безтурботний», «веселий», «яскравий», «театральний», а в сучасній англійській мові (з 1960–1970-х) використо-

вується для позначення одностатевої сексуальної орієнтації — гомосексуальності. В українській мові термін «гей» застосовується переважно щодо чоловіків-гомосексуалів.

ГЕЙГЕР (GEIGER) ГАНС ВІЛЬГЕЛЬМ (1882–1945) — німецький фізик. Освіту здобув в університеті Ерлангена (1906). Разом з Ернестом Резерфордом (1871–1937) винайшов метод виявлення і підрахунку альфа-частинок (1908). Цей пристрій після деякої модифікації перетворився на відомий нині лічильник Гейгера. Разом з Ернестом Марсденом (1887–1970) виміряв відхилення альфа-частинок за допомогою тонкої металевої фольги (1909), що прислужилося для відкриття атомних ядер Е. Резерфордом.

ГЕЙДЕЛЬБЕРЗЬКИЙ ЗАМОК (*нім.* Heidelberger Schloss) — величні руїни замку, розташовані неподалік від історичного центру Гейдельберга, земля Баден-Вюртемберг (Німеччина) на 80-метровій висоті північного схилу гори Кенігштуль, над долиною річки Неккар. Замок уперше згадується в документі 1225, свого розквіту набув XVII ст. і після кількаразового руйнування французькими військами (1689–1693), реставрувався тільки частково. У підвалах замку розташовується найбільша в світі винна бочка.

ГЕЙДЕЛЬБЕРЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ РУПРЕХТА-КАРЛА (*нім.* Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg) — найстаріший і один із найпрестижніших університетів у сучасній Німеччині, заснований (1386) курфюрстом Рупрехтом І з дозволу папи римського Урбана VI. Розташований у м. Гейдельберг, федеральна земля Баден-Вюртемберг. На 14 факультетах і в 11 інститутах та міждисциплінарних центрах університету (девіз — «Книга знань завжди відкрита»), навчається понад 27 тис. студентів.

ГЕЙЗЕНБЕРГ (HEISENBERG) ВЕРНЕР КАРЛ (1901–1976) — німецький фізик-теоретик, лауреат Нобелівської премії з фізики (1932) за створення квантової механіки. Освіту здобув у Мюнхенському університеті (1923), асистент М. Борна (1923–1927), професор Лейпцігського і Берлінського університетів (1927–1941), професор і директор Інституту фізики М. Планка в Берліні та Геттінгені (з 1941), у Мюнхені (з 1955). Разом із Н. Бором розробив матричну механіку — перший варіант квантової механіки (1925).

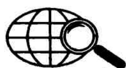
ГЕЙЗЕР (*ісл.* geysa — хлинути) — джерело, що періодично викидає фонтани гарячої води і пари та є одним із проявів пізніх стадій вулканізму, поширених у зонах сучасної вулканічної діяльності. Можуть мати вигляд невеликих усічених конусів з досить крутими схилами, низьких пологих куполів, невеликих чашоподібних заглиблень тощо з виходами каналів, пов'язаних з лавою. Діяльність характеризується періодичним чергуванням спокою, наповненням водою, фонтануванням пароводяної суміші і пари.

ГЕЙ-ЛЮССАК (GAY-LUSSAC) ЖОЗЕФ ЛУЇ (1778–1850) — французький хімік і фізик, член Французької АН (1806). Професор у Політехнічній школі і Сорбонні (з 1809), Паризькому ботанічному саду (з 1832), член палати депутатів (1831–1839), пер Франції (з 1839). Відкрив газові закони, названі його ім'ям, здійснив фундаментальні дослідження у галузі фізичної, органічної та неорганічної хімії. Зробив вагомий внесок у вивчення галогенів, сприяв поширенню об'ємних методів в аналітичній хімії.

ГЕЙ-ЛЮССАКА ЗАКОНИ — закони про властивості газів, відкриті французьким хіміком Жозефом Луї Гей-Люссаком (1778–1850). Закон теплового розширення газів (1802): об'єм даної маси ідеального газу за постійного тиску лінійно зростає з температурою: $V_t = V_0(1+\alpha t)$, де V_0 і V_t — первинний об'єм газу і за температури t, α — ізобарний коефіцієнт термічного розширення. Закон об'ємних відносин (1808): за умови постійного тиску і температури об'єми газів, що реагують один з одним, а також об'єми газоподібних продуктів реакції відносяться як невеликі цілі числа.

ГЕЙНЕ (HEINE) ГЕНРІХ КРІСТІАН ЙОГАНН (1797–1856) — німецький поет, публіцист і критик єврейського походження, уважається головним поетом «романтичної епохи». Освіту здобув у Боннському, Берлінському і Геттінгензькому університетах (1825). Основні твори: «Книга пісень» (1827); «Подорожні картини»: «Подорожі по Гарцу» (1826), «Північне море. Ідеї. Книга Ле Гран» (1827), «Подорож з Мюнхена до Генуї і Луккські води» (1829), «Місто Лукка та Англійські фрагменти» (1831); «Романцеро» (1851) та ін.

ГЕЙНСБОРО (GAINSBOROUGH) ТОМАС (1727–1788) — англійський живописець, графік, портретист

і пейзажист. Писати пейзажі почав 1737, відкрив власну студію в Лондоні (бл. 1745). У творчій спадщині превалюють роботи в жанрах портрета і пейзажу, що відрізняються витончено-делікатною манерою письма. Найвідоміші твори: «Корнардский ліс» (1748), «Ранкова прогулянка», «Портрет Роберта Ендрюса з дружиною», «Блакитний хлопчик» (1770), «Портрет короля Георга III» (1780), «Дама в блакитному» тощо.

ГЕЙ-ПАРАД (*англ.* gay parade — парад геїв) — різноманітні святково-карнавальні демонстративні заходи лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів задля затвердження їх існування в суспільстві, підтримки толерантного ставлення до них, захисту прав людини незалежно від сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Має різні назви: День визволення геїв (США), Райдужний парад (Австрія), Рожева субота (Голландія), Крістофер-стрит день (Німеччина), Дні дружби (Литва), Марді грас (Австралія) тощо.

ГЕЙРОВСЬКИЙ (HEYROVSKY) ЯРОСЛАВ (1890–1967) — чеський хімік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1959). Освіту здобув у Празькому університеті (1918), де працював професором і завідував Інститутом фізичної хімії (з 1922). Створив полярограф, що дозволяв автоматично записувати криві поляризації в координатах напруги та сили струму, розробив полярографічний метод, теорію і техніку полярографічних досліджень. Директор Полярографічного інституту в Празі (з 1950), згодом названого його ім'ям (1964).

ГЕЙТС (GATES) ВІЛЬЯМ ГЕНРІ III (нар. 1955) — американський мільярдер, підприємець і громадський діяч, один із творців (з Полом Алленом) і найбільший акціонер та керівник (до 2008) компанії «Майкрософт» («Microsoft»). Найбагатша людина планети за версією журналу «Форбс» (1996–2007). Один із рекордсменів за розміром коштів, переданих на благодійність: вклав у Фонд Білла і Мелінди Гейтс понад 28 млрд доларів (1994–2010). Закликав усіх мільярдерів до передавання половини статків на благодійну діяльність.

ГЕЙША (*яп.* людина мистецтва) — дівчина, яка розважає своїх клієнтів (гостей) японським танцем, співом, веденням чайної церемонії, бесідою на різноманітні теми. Основними центрами культури гейш вважаються Кіото, Осака і Токіо, де вони вперше з'явилися (XVII ст.). Спочатку в ролі гейш виступали чоловіки-актори та музиканти театру Кабукі, а пізніше професія стала виключно жіночою. Її найвищий розквіт припав на XIX ст., коли гейші були справжніми зірками та музами для багатьох поетів і художників.

ГЕКАТЕЙ АБДЕРСЬКИЙ (HEKATAIOS ABDERITES) (IV–III ст. до н. е.) — давньогрецький історик і філософ, історіограф Александра Македонського, який супроводжував його в походах і потім перебував у почті Птолемея Лаги. Автор історико-філософських творів: «Про єгиптян», «Про гіперборейців» і «Про поезію Гомера і Гесіода», що збереглися в уривках. Звеличував значення єгипетської культури і стверджував, що вся культура давнини походить із Єгипту.

ГЕКЗАМЕТР (*грец.* hexa — шість і metros — міра) — вірш шестистопного дактилю з завжди двоскладовою (хорей) останньою стопою. Один із трьох головних розмірів класичної античної квантитативної метрики, найуживаніший розмір античної поезії, що застосовується в багатьох жанрах (епос, ідилія, гімн, сатира, послання), а в поєднанні з ін. розмірами (пентаметр) — в елегіях та епіграмах тощо. У поезії нового часу цей розмір використовували Й. Гете, Г. Лонгфелло, Леся Українка, М. Рильський, П. Тичина та ін.

ГЕККЕЛЬ (HAECKEL) ЕРНСТ ГЕНРІХ ФІЛІП АВГУСТ (1834–1919) — німецький біолог-еволюціоніст і філософ. Освіту здобув у Берлінському, Вюрцбурзькому і Віденському університетах (1857). Представник природничо-наукового матеріалізму, прихильник і пропагандист учення Чарльза Дарвіна. Уперше запропонував «родовідне древо» тваринного світу, теорію походження багатоклітинних, сформулював біогенетичний закон. Найвідоміші твори: «Загальна морфологія організмів» (1866), «Світові загадки» (1899).

ГЕКЛА (*ісл.* Hekla) — діючий вулкан на півдні Ісландії заввишки 1491 м, що є фрагментом вулканічного гірського пасма завдовжки 40 км. Доведено, що вулкан був активний щонайменше останні 6,6 тис. р., у середньовіччі ісландці називали його «Ворота пекла», вивергався понад 20 разів (1104–2010). Виверження дуже несхожі (можуть бути ко-

роткими, від тижня до десяти днів, або тривати місяцями і навіть роками), що ускладнює їх передбачення.

ГЕКТ- (ГЕКТО-) (позначення – г або h) – префікс, що позначає (у системі СІ) збільшення в сто разів, назва походить від грец. «сто». Офіційно прийнятий 1795, але використовується відносно рідко. Основні застосування: (у сільському господарстві) 1 гектар = 100 ар = 10 000 м^2, гектолітр використовується для вимірювання об'ємів вина і молока; (метеорологія) гектопаскаль – застаріла назва для мілібар; (астрономія) гектометр – в радіоастрономії позначає межу радіодіапазону.

ГЕКТАР (*грец.* hekaton – сто і *фр.* are – ар) – французька земельна міра, одиниця виміру площі в метричній системі мір, що позначається як «га» (ha): 1 га = 10 000 м^2 = 100 арам = = 0,01 км^2. У СРСР була, а в Україні є основною одиницею виміру площі сільськогосподарської землі: 1 га = 1 сотці (100 м^2) = = 11/12 десятини.

ГЕКТОР (*грец.* Hektor – тримач) – у давньогрецькій міфології – найхоробріший вождь троянського війська, син Пріама і Гекуби. Мав величезний зріст, коротке волосся спереду і довге ззаду. Убив Патрокла, друга Ахіллеса, і сам був убитий Ахіллесом, який кілька разів протягнув його тіло своєю колісницею навколо стін Трої і потім за викуп видав Пріаму. Гектору віддавали шану в Іліоні, а у Фівах показували місце його перепоховання. Образ Гектора надихав багатьох митців.

ГЕЛІЙ (Helium, He) – хімічний елемент, що очолює групу інертних газів у періодичній системі, атомний номер 2, атомна маса 4,002602, густина 0,147 г/см^3, нетоксичний газ, не має кольору, запаху і смаку. Посідає друге місце за поширеністю у Всесвіті (де майже весь утворюється від термоядерного синтезу із водню в зорях) і легкістю (після водню). Відкриття сталося (1868) при спостереженні сонячного затемнення і виявлення в спектрі сонячної корони жовтої лінії – звідки назва (*грец.* Helios – Сонце).

ГЕЛІКОЇД (*грец.* helix – спіраль і eidos – вид, подібність) – один із видів гвинтової поверхні, що утворюється рухом прямої, яка обертається навколо перпендикулярної до неї осі та одночасно поступально рухається в напряму цієї осі, причомі швидкості цих рухів пропорційні. Гелікоїд є мінімальною і лінійчастою поверхнею, невелику ділянку якого можна ізометрично (тобто без стиску і розтягу) гладко деформувати в ділянку катеноїда.

ГЕЛІКОН (*грец.* gelikon – кільце, спіраль) – багатозначний термін: мідний духовий музичний інструмент (низький за звучанням), що застосовується лише у військових оркестрах, оскільки в симфонічних його замінює туба; давньогрецький музичний інструмент, описаний у Арістіда, Птолемея та ін., що мав чотирикутний вигляд, 4–9 струн і задіювався для вивчення музичних інтервалів; низькочастотна електромагнітна хвиля, яка виникає в некомпенсованій плазмі, що знаходиться в зовнішньому постійному магнітному полі.

ГЕЛІОДОР (*грец.* дар сонця) – мінерал, прозорий різновид берилу зеленувато-жовтого, золотисто-жовтого, оранжевого кольору. Зустрічається у призматичних кристалах, часто добре сформованих та великого розміру, у порожнинах пегматитових жил і на високотемпературно-гідротермальних родовищах. Супутні мінерали: топаз, турмалін, кварц, польові шпати, каолініт, мусковіт, лепідоліт. Добре ограновується, використовується в ювелірній справі. Родовища в Південній Америці, Євразії та Африці.

ГЕЛІОС (*грец.* Helios – Сонце) – у давньогрецькій міфології – сонячне божество, син титана Гіперіона і Тейї. З часів Евріпіда Геліоса як всевидючого бога Сонця стали ототожнювати з Аполлоном, всезнаючим богом-віщуном, звідси ін. ім'я Геліоса – Феб. Культ Геліоса був особливо поширений у Коринфі, Аргосі, Еліді і на острові Родос, де при вході в гавань стояв гігантський Колос Родоський. Із тварин йому були присвячені півень і білий кінь. Зображується Геліос майже так само, як і Аполлон.

ГЕЛІОСТАТ (*грец.* сонце і нерухомий) – допоміжний астрономічний прилад, здатний повертати дзеркало таким чином, щоб спрямовувати сонячні промені постійно в одному напрямку, незважаючи на видимий добовий рух Сонця. Спочатку використовувався в сонячних телескопах, але згодом витіснений більш простим целостатом. Нині геліостати застосовуються для використання сонячної енергії.

ГЕЛІОТРОП (КРИВАВА ЯШМА) – мінерал групи кварцу, непрозорий темно-зелений різновид

скрито кристалічного кремнезему, здебільшого щільного тонкозернистого кварцу, іноді з домішкою халцедону, оксидів та гідроксидів заліза та ін. другорядних мінералів, з яскраво-червоними плямами і смугами. Назва перекладається з давньогрецької як «той, що повертається разом із сонцем» і зустрічається ще в творах Плінія (І ст.). Родовища відомі в Індії, Австралії, Бразилії, Росії, США, Єгипті, Китаї та Узбекистані.

ГЕЛІОФІТИ (СВІТЛОЛЮБНІ РОСЛИНИ) (*грец.* helios – сонце і phyton – рослина) – пристосовані до життя на відкритих, добре освітлюваних сонцем місцях рослини, що погано зносять тривале затінення. До них належать багато дерев (акація, модрина, сосна, береза, апельсин, яблуня) і кущів (виноград), сільськогосподарські рослини, всі водні рослини з листям над поверхнею води (лотос, латаття), трав'янисті рослини лук і степів (більшість злаків), ксерофіти (кактуси), ефемери напівпустель і пустель.

ГЕЛІОЦЕНТРИЧНА СИСТЕМА СВІТУ – сукупність уявлень про будову Сонячної системи, де Сонце є центральним тілом цієї системи, навколо якого обертаються планети. Зародилася в Давній Греції, але сформульована як наукова теорія в праці М. Коперніка «Про обертання небесних сфер» (1543), що відкрила нову еру в природознавстві. Його послідовник Дж. Бруно стверджував, що Всесвіт нескінчений, а Сонячна система – один із нескінченних світів, а відкриття Г. Галілея підтвердили правильність цієї теорії.

ГЕЛЛЕР МИХАЙЛО ЯКОВИЧ (1922–1997) – історик, публіцист, письменник, критик, дисидент. Освіту здобув у Московському університеті. Заарештований і засуджений на 15 років ув'язнення (1950), звільнений 1957. Емігрував (1963) у Європу, де написав низку історичних творів: «Концентрационный мир и советская литература» (1974), «Утопия у власти» (1982), «Машина и винтики. История формирования советского человека» (1985), «Седьмой секретарь. Блеск и нищета Михаила Горбачева» (1991) та ін.

ГЕЛЛЕСПОНТ – давньогрецька (застаріла) назва протоки Дарданелли між європейським півостровом Галліполі (Туреччина) і північним заходом Малої Азії, що з'єднує Егейське і Мармурове моря Атлантичного океану. В античності головним містом на протоці був Абідос, розташований у Мізії, на азійському березі. Після переходу його берега до турків (1352) головним портовим містом стало Чанаккале.

ГІЛЬМЕНД – річка в Афганістані, що бере початок на хребті Баба в Гіндукуші, протікає Іранським нагір'ям і впадає в озера Хамун на території Ірану, утворюючи заболочену дельту з часто мігруючими гирлами. Довжина – 1150 км, площа басейну – бл. 500 тис. км², середня річна витрата води – 400–500 м³/с, найбільша – понад 15 тис. м³/с, живлення переважно снігове і льодовикове. Спостерігаються весняно-літня повінь і зимова межень, що переривається підйомами води під час відлиги. Головна притока – Аргандаб.

ГЕЛОВАНІ МИХАЙЛО ГЕОРГІЙОВИЧ (1893–1956) – грузинський актор театру і кіно, режисер, народний артист СРСР (1950), лауреат Сталінської премії (1941, 1942, 1947, 1950). Актор Тбіліського театру ім. Ш. Руставелі (1936–1939) і МХАТу (1942–1948). У кіно вперше виконав роль Йосипа Сталіна в фільмі «Из искры...» (1937) і відтоді грав на екрані виключно «вождя народів» – 16 фільмів (1938–1953), за що й отримав чотири Сталінські премії та ін. нагороди.

ГЕЛЬ (*лат.* gelo – застигає) – структуровані дисперсні системи, що складаються з високо- і низькомолекулярних речовин. Наявність тривимірного полімерного каркасу (сітки) надає їм механічних властивостей твердих тіл (відсутність плинності, здатність зберігати форму, міцність і здатність до деформації – пластичність і пружність), а порожнини в ній заповнені низькомолекулярним розчинником – дисперсійним середовищем (наповнювачем якого виступають вода, нижчі моно- і олігоспирти, вуглеводні).

ГЕЛЬВЕЦІЙ (HELVETIUS) КЛОД АДРІАН (1715–1771) – французький літератор і філософ (матеріаліст утилітарного напрямку), ідеолог французької буржуазії епохи Просвітництва. Освіту здобув у єзуїтській колегії, був генеральним відкупником (до 1751), згодом присвятивши себе науці й літературі. Виступав за повну ліквідацію феодальних відносин і феодальної власності, будучи прихильником освіченого абсолютизму, вважаючи республіканську форму правління непридатною для великих держав.

ГЕЛЬВЕЦІЯ (*лат.* Helvetia) – латинська назва північно-західної частини сучасної Швейцарії, що походить від гельветів (кельтської раси), які населяли її в давнину. Також латинська назва всієї Швейцарії, що вживається на поштових марках.

ГЕЛЬМАН МАКС ІСАЙОВИЧ (1892–1979) – український радянський скульптор і педагог. Освіту здобув у Вищих художньо-технічних майстернях у Москві (1922) і Вищому художньо-технічному інституті (1925) у Ленінграді. Викладав у Київському художньому інституті (1926–1964). Автор творів: «Повітряний вартовий» (1929), «Будьонівець» (1935), «На кордоні» (1937), «Бойова подруга» (1945), «Вони воювали за Батьківщину» (1947), «Фашисти тут не пройдуть» (1947), «Проба сталі» (1961) та ін.

ГЕЛЬМАН МАРАТ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1960) – російський публіцист, політик, колекціонер творів сучасного мистецтва, галерист. Освіту здобув у Московському інституті зв'язку (1983). Організовує виставки творів сучасного мистецтва (1988), заснував «Галерею Марата Гельмана» (1990), що мала філію в Києві (2002–2004). Брав участь у президентських виборах в Україні (2004) як політтехнолог у штабі кандидата Віктора Януковича. Засновник і директор Пермського музею сучасного мистецтва «ПЕРММ» (2009).

ГЕЛЬМАН ОЛЕКСАНДР (ШУНЯ) ІСААКОВИЧ (нар. 1933) – радянський російський драматург, письменник, сценарист і політичний діяч, лауреат Державної премії СРСР (1976). Майже вся його родина загинула в Бершадському гетто на Вінниччині. Освіту здобув у військовому училищі в Кишиневі. Автор п'єс: «Протокол одного заседания» (1974), «Обратная связь» (1976), «Мы, нижеподписавшиеся» (1979), «Наедине со всеми» (1982), «Скамейка» (1983), «Зинуля» (1984) та ін., частина з яких були екранізовані.

ГЕЛЬМГОЛЬЦ (HELMHOLTZ) ГЕРМАН ЛЮДВІГ ФЕРДИНАНД (1821–1894) – німецький природодослідник – фізик, математик, фізіолог і психолог. Освіту здобув у Військово-медичному інституті в Берліні (1842). Військовий лікар у Потсдамі (1843–1848), професор університетів у Кенігсберзі (з 1849), Бонні (з 1855), Гейдельберзі (з 1858), Берліні (з 1871), директор Фізико-технічного інституту в Берліні (з 1888). Роботи в галузі фізіології зору, з кількісних методів фізіологічних досліджень, створив низку вимірювальних приладів тощо.

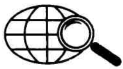
ГЕЛЬМЕР (HELMER) ГЕРМАН ГОТЛІБ (1849–1919) – німецький архітектор мюнхенської школи. Освіту здобув у Мюнхенській академії витончених мистецтв. Разом із Фердинандом Фельнером заснував (1873) архітектурну контору «Фельнер і Гельмер» у Відні (Австро-Угорщина), що спроектувала і побудувала 48 театрів в Австрії, Німеччині, Болгарії, Хорватії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Польщі, Румунії, Швейцарії та Україні (в Одесі й Чернівцях), львівський готель «Жорж», Віденську обсерваторію тощо.

ГЕЛЬМІНТОЛОГІЯ (*лат.* helmins – черви і logos – учення) – наука про паразитичних червів і про захворювання, що спричиняються ними в організмах людини і тварин (гельмінтози), та про методи боротьби з цими хворобами. Будучи частиною комплексу паразитологічних наук, одночасно тісно пов'язана з багатьма ін. біологічними науками: зоологією, медициною, ветеринарією і фітопатологією. З'ясовує шляхи походження паразитизму, їх історичний розвиток, закономірності відносин з організмом господаря тощо.

ГЕЛЬМОЛЬД ІЗ БОСАУ (HELMOLD VON BOSAU) (1120–1177) – монах-священик і християнський місіонер, хроніст XII ст. Освіту здобув у брауншвейзького єпископа (1139–1142). Автор написаної латиною «Слов'янської хроніки» («Chronicon Slavorum»), де наведені звичаї, найважливіші політичні події (XII ст.) серед західнослов'янських племен в епоху їх переходу від язичництва до християнства, інформація про розселення німців на схід, заснування нових єпископств та ін. відомості (за період до 1170).

ГЕЛЬСІНКІ (*фін.* Helsinki) – столиця (площа – 715,6 км², населення – 588,9 тис. осіб) і найбільше місто Фінляндії, розташоване в південній частині країни, на скелястих берегах Фінської затоки Балтійського моря. Засноване (1550) шведським королем Густавом Васа. Клімат помірний, перехідний між континентальним і морським, з тривалою і сніжною зимою, прохолодним коротким літом.

ГЕЛЯС ЯРОСЛАВ ТОМОВИЧ (1916–1992) – радянський український актор театру і кіно, режисер, народний артист УРСР (1964). Актор, помічник

режисера мандрівного театру, театральних труп Львова, Харкова, Києва, Одеси та Ужгорода, головний режисер і актор Тернопільського театру ім. Т. Шевченка (1963–1974). Ролі у фільмах: «Іван Франко» (1956), «Олекса Довбуш» (1959), «Помилка Оноре де Бальзака» (1968), «Дума про Британку» (1969), «Родина Коцюбинських», «Чортова дюжина» (1970) та ін.

ГЕМА (*лат.* gemma – дорогоцінний камінь) – твір гліптики (різьби по каменю), ювелірний камінь, зазвичай округлої чи овальної форми, з вирізаними зображеннями. Розрізняють геми з врізаними зображеннями (інталії) і з барельєфними опуклими зображеннями (камеї). Мистецтво різьблення по каменю відоме з давніх часів, геми робили в Месопотамії (IV тис. до н. е.), Стародавній Греції (VI ст. до н. е.) і Стародавньому Римі. За часів середньовіччя використовувалися для прикрас церковного начиння, книг, вбрання священиків тощо.

ГЕМАМ – вітрильно-гребний фрегат шведського флоту, з озброєнням до 40 гармат, осадка – 1,8–2,1 м. У Росії гемами будувалися на початку XIX ст. для військових дій на Балтійському морі, мали 2 щогли і до 10 пар весел, артилерійське озброєння до 30–32 гармат.

ГЕМАРА (*арам.* вивчення, завершення) – звід дискусій та аналізів тексту Мішни (найдавнішої частини Талмуду), що проводилися амораями (тлумачами) і включали їхні постанови та уточнення Закону (Галахи), а також алегоричні притчі та легенди (Аггаду). У побуті терміном Гемара часто позначають Талмуд у цілому, а також кожен із складових його трактатів окремо.

ГЕМАТИТ (ЧЕРВОНИЙ ЗАЛІЗНЯК) – широко поширений мінерал заліза (Fe_2O_3), одна з найголовніших залізних руд. Колір чорний до темно-сталевого в кристалах і вишнево-червоний, кристали плоскі, пластинчасті, розташовані подібно до пелюсток троянди, блиск металевий, непрозорий, крихкий, твердість 5,5–6,5, щільність 4,9–5,3 г/см^3. У великих кількостях присутній у докембрійських метаморфізованих смугастих залізних рудах – Кривий Ріг (Україна) та ін. Вироби з гематиту вважаються популярним амулетом.

ГЕМАТОЛОГІЯ (*грец.* haematologia – вчення про кров) – розділ медицини, що вивчає будову і функції системи крові (самої крові, органів кровотворення і руйнування крові), причини та механізми розвитку хвороб крові, а також розробляє методи їх розпізнавання, лікування і профілактики. Започаткована відкриттям (1661) італійським анатомом М. Мальпігі і голландським біологом А. Левенгуком (1673) еритроцитів у крові тварин і людей та англійським хірургом В. Х'юсоном – лейкоцитів (1673).

ГЕМАТОФАГИ (*грец.* кров і пожирач) – тварини, що живляться кров'ю ін. тварин і людини, можуть бути переносниками деяких патогенних агентів, а гематофагія є одною з найпоширеніших форм паразитизму. Їхні представники трапляються серед найпростіших (трофозоїти дизентерійної амеби), червів (п'явки і нематоди), павукоподібних (кліщі), комах (двокрилих, клопів, бліх, вошей), ссавців (вампірові летючі миші), риб (ванделії) та птахів (тварини-чистильники).

ГЕМЕРОБІЯ (*грец.* hemeros – ручний, культивований і bios – життя) – результат сумарного впливу людини на екосистему. З метою класифікації сучасного стану екосистем оцінюється за інтенсивністю, тривалістю і діапазоном антропогенних впливів, зокрема може бути оцінена по площі (у %), позбавленій рослинного покриву: природні (антропогенний вплив не виявляється; оголеність ґрунту 50 %), метагемеробні (повністю урбанізовані території, наприклад, фундаменти будівель, асфальтовані дороги).

ГЕМІНУС (GEMINOS) – має подвійне значення: грецький астроном, який мешкав у Родосі і написав «Введення в астрономію» (бл. 66 до н. е.), один із найкращих астрономічних творів давнини, вперше виданий з латинським перекладом з грецької Едо Гальдеріком (1520); (*лат.* подвійний) – зображення міфічної істоти, у формах якої поєднуються дві людини, людина з твариною або птахом, дві тварини тощо (наприклад, близнюки, кентавр, Янус і т. ін.).

ГЕМОГЛОБІН (*грец.* haima – кров і *лат.* globus – куля) – складний залізовмісний білок тварин і людини, здатний зворотно зв'язуватися з киснем, забезпечуючи його перенесення в тканини. Головна його функція в перенесенні дихальних газів. У хребетних тварин міститься в еритроцитах, у більшості безхребетних розчинений у плазмі крові і може бути

присутнім в інших тканинах. Нормальним вмістом гемоглобіну в крові людини вважається: у чоловіків 130–170 г/л, у жінок 120–150 г/л.

ГЕМОДІАЛІЗ (*грец.* haima – кров і dialysis – розклад) – один із методів позаниркового очищення крові та лікування гострої і хронічної ниркової недостатності за допомогою апарата «штучна нирка». Ґрунтується на принципі дифузії та конвекції речовин з малою та середньою молекулярною масою через напівпроникну мембрану, що дозволяє видалити з крові токсичні речовини та продукти метаболізму. Проведення гемодіалізу призначається лікарями залежно від діагнозу та стану пацієнта.

ГЕМОЛІМФА – зелена або безколірна рідина, що циркулює в судинах та міжклітинних порожнинах тіла багатьох безхребетних (членистоногі, молюски та ін.), які мають незамкнену кровоносну систему. Виконує ті ж функції, що кров та лімфа у тварин із замкненою кровоносною системою: транспорт кисню та вуглекислого газу (у комах майже не бере участі в транспорті газів через розвиток системи трахей), поживних речовин та продуктів виділення, функції захисту організму, осморегуляції та ін.

ГЕМОРОЙ – захворювання, пов'язане з тромбозом, запаленням, патологічним розширенням і звивистістю гемороїдальних вен, що утворюють вузли навколо прямої кишки. Зазвичай розвивається поступово, спочатку виникає відчуття деякої незручності, тяжкості і свербіння в ділянці заднього проходу, нерідко відзначаються болі, запори. Подібні відчуття посилюються після прийому гострих страв, алкоголю, іноді після фізичного навантаження.

ГЕМОФІЛІЯ – невиліковна спадкова хвороба, пов'язана з порушенням коагуляції (згортання) крові. При ній виникають крововиливи в суглоби, м'язи і внутрішні органи, як спонтанні, так і в результаті травми або хірургічного втручання, зростає небезпека загибелі від крововиливу в мозок та ін. життєво важливі органи, навіть при незначній травмі. Зазвичай хворобою страждають чоловіки, а жінки виступають носіями гемофілії, самі на неї не хворіють, але можуть народити хворих синів або дочок-носійок.

ГЕМОХРОМАТОЗ (пігментний цироз печінки, бронзовий діабет) – спадкове генетичне захворювання, що проявляється порушенням обміну заліза з накопиченням його в організмі людини. Залізо поглинається з їжі і надмірно накопичується в органах і тканинах (печінці, підшлунковій залозі, міокарді, селезінці, шкірі, ендокринних залозах та ін. місцях). Надмірне накопичення заліза в організмі може спровокувати розвиток низки захворювань: цироз печінки, серцева недостатність, цукровий діабет, артрит тощо.

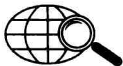
ГЕН – структурна і функціональна одиниця спадковості, що контролює розвиток певної ознаки чи властивості. Сукупність генів (генотип) передається від батьків нащадкам. Проте перенесення генів від батьків до нащадків не є єдиним способом передавання генів. Термін запроваджений (1909) році данським ботаніком Вільгельмом Йоханнсеном. Гени є ділянками ДНК, що несуть якусь цілісну інформацію про будову однієї молекули білка або однієї молекули РНК.

ГЕНДЕЛЬ (HÄNDEL) ГЕОРГ ФРІДРІХ (1685–1759) – німецький композитор епохи бароко, відомий своїми операми, ораторіями і концертами. Здобувши музичну освіту та оперний досвід в Італії, переселився до Лондона (1712), де згодом став англійським підданим. До числа найбільш знаменитих і популярних його творів належать ораторії «Месія» (1741), «Музика на воді» (1717) та «Музика для королівського феєрверку» (1749).

ГЕНЕАЛОГІЯ (*грец.* родовід, від genea – родина і logos – знання) – систематичне зібрання відомостей про походження, наступність і спорідненість прізвищ та родів, у широкому значенні – наука про родинні зв'язки взагалі. Допоміжна історична дисципліна, що вивчає родинні взаємозв'язки людей, історію родів, походження окремих осіб, встановлює родинні зв'язки, складає поколінні розписи та генеалогічні дерева. Пов'язана з геральдикою, дипломатикою і багатьма ін. історичними дисциплінами.

ГЕНЕЗИС ЛАНДШАФТУ (*грец.* genesis – народження, виникнення, походження) – сукупність різноманітних природних процесів, включаючи антропогенні, що зумовили виникнення, еволюцію і сучасний стан ландшафту.

ГЕНЕРАЛ (*лат.* generalis – загальний, головний) – вищий розряд військових звань та персональне військове звання, що існує в збройних силах більшості країн світу. Уперше чин

генерала з'явився у Франції (XVI ст.), а в Росії звання генерала вперше надане (1654) Авраму Леслі (?–1666) за повернення Смоленська. У СРСР генеральське звання з'явилося (1940) завдяки пропозиції Климента Ворошилова і збереглося в армії України: генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник і генерал армії.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО – адміністративно-територіальна одиниця в Росії (1775–1917), до складу якої входила одна або кілька губерній, керувалася генерал-губернатором. Створювалися урядом для більш ефективного керування, боротьби з національно-визвольним рухом або у воєнні часи. На сучасній території України існували генерал-губернаторства: Малоросійське (1802–1856), Київське (1832–1915), Харківське (1775–1796), Новоросійське (1802–1873) і Галицько-Буковинське (1914–1917).

ГЕНЕРАЛЬНА РЕПЕТИЦІЯ (*лат.* repetitio – повторення) – вивчення і повторення текстів, партитури, розподілу акторів під час майбутньої вистави чи концерту на сцені та узгодження всіх компонентів майбутнього видовища, випробування сценічних ефектів, відсіч зайвого та невдалого тощо. Генеральна репетиція, зазвичай остання, коли відбувається останнє повторення вистави чи концерту перед прем'єрою. Відбувається при художній раді або при обмеженій кількості глядачів для вивчення реакції публіки.

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА – вища державна адміністрація Гетьманщини (XVII–XVIII ст.), що становила найближче оточення гетьмана. До її складу входили: генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний та 2 генеральні осавули, які брали участь у Генеральній військовій раді, вирішували політичні, адміністративні та військові питання, проводили дипломатичні переговори, керували фінансами, судами і збройними силами.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ БУНЧУЖНИЙ – виборна службова особа, що обіймала одну з найвищих урядових посад Гетьманської України (XVII–XVIII ст.), член Генеральної старшини. До його обов'язків належало зберігати у воєнні часи бунчук (символ гетьманської влади), керувати відділами козацького війська, виконувати важливі доручення гетьмана щодо судових справ і дипломатичної служби. З особливого гетьманського наказу засідав у Генеральній військовій канцелярії або командував відділом війська.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ВАНТАЖ (*англ.* general cargo) – будь-який упакований штучний вантаж, що перевозиться на морських суднах збірними партіями. Їх перевезення, на відміну від навального вантажу, «без упаковки» (зерна, руди, вугілля тощо) вимагає особливої уваги від перевізника.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПРОКУРОР УКРАЇНИ – керівник Прокуратури України, що є єдиною централізованою системою органів державної влади, яка відповідно до Конституції та законів країни здійснює обвинувальну (підтримання державного обвинувачення в суді), представницьку (інтересів громадянина або держави в суді) та наглядову (за додержанням законів) функції. Призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за згодою Верховної Ради України на термін п'ять років.

ГЕНЕРАТОР (*лат.* generator – виробник) – пристрій, апарат, машина для вироблення якогось продукту (наприклад, ацетиленовий генератор, парогенератор), також виробляють електричну енергію (наприклад, електромашинний, магнітогідродинамічний, термоемісійний генератор) або створюють електричні, електромагнітні, світлові або звукові сигнали – коливання, імпульси (наприклад, ламповий, магнетронний, квантовий, ультразвуковий генератори).

ГЕНЕТИКА (*грец.* породжувати) – наука про закономірності спадковості і мінливості організмів. За об'єктом дослідження поділяють на: генетику рослин, тварин, мікроорганізмів, людини та ін.; за використанням методів ін. дисциплін на: молекулярну, екологічну та ін. Ідеї і методи генетики відіграють важливу роль у медицині, сільському господарстві, мікробіологічній промисловості, у генетичній інженерії тощо. Термін уперше запровадив британський вчений Вільям Батесон (1905).

ГЕНЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ – інформація про будову білків і властивості організму, закодована за допомогою послідовності нуклеотидів у генах (особливих функціональних ділянках

молекул ДНК або РНК), що передається спадковим шляхом. Містить відомості про будову всіх (бл. 10 тис.) ферментів, структурних білків і РНК клітин, а також про регулювання їх синтезу. Визначає морфологічну будову, ріст, розвиток, обмін речовин, психічний склад, схильність до захворювань і генетичні вади організму.

ГЕНІЄВСЬКИЙ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (нар. 1958) – радянський український шахтар, заслужений шахтар України, Герой України (1999). Освіту здобув у Ровеньківському гірничому технікумі. Працював робочим, ланковим, бригадиром комплексної бригади гірників очисного вибою ДАТ «Шахта ім. М. Фрунзе» ВО «Ровенькиантрацит», заступник директора з виробництва ДП «Ровенькианрацит» (Луганська область).

ГЕНІПА (*лат.* Genipa americana) – плодове листопадне дерево родини Маренові, поширене на островах Карибського моря і від Південної Мексики до Аргентини та на Філіппінах. Дерево заввишки 18–33 м, листя овальне, слабо-зазубрене, завдовжки 10–33 см і завширшки 4–13 см, плід овальний, завдовжки 9–15 см і завширшки 7–9 см, з тонкою шкіркою та ароматною білуватою (жовтіючою на повітрі) м'якоттю (їстівні при повному дозріванні), з жовтим або коричневим насінням, завдовжки 1–1,25 см.

ГЕНІЧЕСЬК – місто (площа – 6,1 км^2, населення – 20,5 тис. осіб) районного значення, центр Генічеського району Херсонської області України. Засноване 1784, статус міста (1938), колишні назви – Енічі, Геніч, Ченіїшке, Усть-Азовськ, Тонке, розташоване на березі Утлюцького лиману та Генічеської протоки, що з'єднує затоку Сиваш та Азовське море. Разом з Арабатською стрілкою є морським і кліматичним курортом.

ГЕНІЧЕСЬКЕ ОЗЕРО – солоне озеро у Генічеському районі Херсонської області України, на півострові Семенівський Кут у північній частині Арабатської стрілки. Є колишньою затокою Сиваша, що лежить нижче його рівня. Довжина – 4,5 км, ширина – до 2,9 км, площа – 9,2 км^2, глибина – до 0,6 м, солоність – до 150 г/л, береги глинисті (заввишки до 7 м). Живлення з Сиваша, з яким час від часу сполучається каналом. На дні лежить темно-сірий мул, перекритий шаром самосадної солі (щорічний видобуток до 12 тис. т).

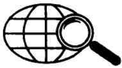
ГЕНІЧЕСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – створений (1956) під назвою «Дружба» як відділ Херсонського краєзнавчого музею. У фондах зберігається понад 5 тис. експонатів, більша частина з яких демонструється у 8 залах музею (природи краю, стародавньої історії, етнографії, дружби народів, військової слави, видатних людей Приазов'я та двох виставкових залах) на площі 216 м^2. Музей має 3 відділи: природи (його прикраси – діорами «Азовське море» та «Острів Бірючий»), історії дорадянського та радянського періодів.

ГЕНІЧЕСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Херсонської області, утворений 1923, площа – 1,8 тис. км^2, населення – 61,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 34,4 тис. осіб). Межує з Новотроїцьким, Іванівським, Якимівським, Джанкойським і Ленінським районами, адміністративний центр – Генічеськ. Розташований на рівній з численними замкнутими зниженнями (подами) поверхні Причорноморської низовини, що на півдні омивається Азовським морем, із порізаною береговою лінією затоки Сиваш тощо.

ГЕНКОК (HANCOCK) ГЕРБЕРТ ДЖЕФФРІ «ГЕРБІ» (нар. 1940) – американський джазовий піаніст і композитор, один із найвпливовіших джазових музикантів XX ст. Почав навчатися музики 1947, виконав (1951) концерт Моцарта для фортепіано № 5 з Чиказьким симфонічним оркестром. Дебютний альбом випустив 1962, автор бл. 50 альбомів. За звукову доріжку до фільму «Близько опівночі» отримав премію «Оскар» за кращу музику (1986), лауреат премії «Греммі» в номінації «Альбом року» (2008).

ГЕННА (ГЕНЕТИЧНА) ІНЖЕНЕРІЯ – сукупність прийомів, методів і технологій отримання рекомбінантних РНК і ДНК, виділення генів з організму (клітин), здійснення маніпуляцій з генами і введення їх в ін. організми. Є інструментом біотехнології, що використовує методи біологічних наук: молекулярної та клітинної біології, цитології, генетики, мікробіології, вірусології, які дозволяють втручатися в генетичний апарат та служать для отримання бажаних якостей змінюваного або генетично модифікованого організму.

ГЕНОМ – сукупність усіх генів організму, його повний хромосомний набір. Термін запропонований (1920) німецьким біологом Гансом Вінклером (1877–1945) для опису сукупності

генів, укладених у гаплоїдному наборі хромосом організмів одного біологічного виду, але його первинне значення згодом змінилося. Геном людини складається з 23 пар хромосом (46 хромосом), де кожна хромосома містить сотні генів, розділених міжгенним простором, який містить регуляторні ділянки і ДНК, що нічого не кодує.

ГЕНОН (GUENON) РЕНЕ ЖАН МАРІ ЖОЗЕФ (1886–1951) – французький філософ і письменник, представник езотеричного традиціоналізму. Брав участь у різних підпільних паризьких рухах, досліджував кабалу, окультизм, гностицизм, індуїзм та ін. духовні вчення. Розглядав релігійного-містичні традиції Заходу і Сходу (католицтво, масонство, суфізм, даосизм, веданта) як різні вирази якоїсь єдиної езотеричної істини. Прийнявши іслам (1912) під ім'ям Абдель Вахед Йах'я, мешкав у Каїрі життям суфія (1930–1951).

ГЕНОТЕЇЗМ (*грец.* hen – єдиний і theos – бог) – термін запроваджений (XIX ст.) німецьким санскритологом Максом Мюллером (1823–1900), означає політеїзм, що має вигляд єдинобожжя, де бог, якому наразі поклоняються, сприймається як єдиний і об'єднує в собі риси кількох ін. богів. З генотеїзмом нерідко асоціюють також віру в те, що є одночасно і єдиний трансцендентний бог, і безліч ін. богів, що інтерпретуються як породжені єдиною Першоосновою.

ГЕНОТИП – сукупність генів даного організму, яка характеризує особину, а не вид, і разом з чинниками зовнішнього середовища визначає фенотип організму. Більшість генів проявляються у фенотипі організму, але фенотип і генотип різні за джерелами інформації (генотип визначається при вивченні ДНК особини, фенотип реєструється при спостереженні зовнішнього вигляду організму) та генотип не завжди відповідає одному і тому самому фенотипу. Деякі гени проявляються у фенотипі тільки за певних умов.

ГЕНОТОКСИЧНІСТЬ – термін, що описує шкідливі дії над клітинним генетичним матеріалом, які впливають на його цілісність. Генотоксичні речовини потенційно мутагенні або канцерогенні, зокрема, здатні призвести до генетичної мутації або до розвитку пухлини. До них належать як певні типи хімічних сполук, так і певні типи радіації. Генотоксини, впливаючи на сперму та яйцеклітини, здатні викликати генетичні зміни у нащадків, які ніколи не піддавалися дії генотоксинів.

ГЕНОФОНД – поняття з популяційної генетики, що описує сукупність всіх генних варіацій (алелей) певної популяції, що має у власному розпорядженні всі генні варіації для оптимального пристосування до навколишнього середовища. Одним із показників обсягу генофонду є ефективна величина популяції. Більший генофонд із безліччю різних варіантів окремих генів веде до кращого і швидшого пристосування потомства до мінливого навколишнього середовища.

ГЕНОЦИД – крайня форма дискримінації, що являє собою цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. Вважається міжнародним злочином з 1948. До них відносять: вбивство; завдавання тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове знищення; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей тощо.

ГЕНРІ (Н) – одиниця вимірювання індуктивності в системі СІ. 1 генрі дорівнює індуктивності електричного контуру, в якому виникає електрорушійна сила 1 вольт при рівномірній зміні струму в колі зі швидкістю 1 ампер за секунду. Інше еквівалентне визначення: 1 генрі дорівнює індуктивності електричного контуру, що збуджує магнітний потік 1 вебер при силі постійного струму в ньому 1 ампер. Одиниця названа на честь американського вченого Джозефа Генрі (1797–1878).

ГЕНРІ (HENRY) ДЖОЗЕФ (1797–1878) – американський фізик, президент Національної АН США (1866–1878). Освіту здобув в академії Олбані (1824). Праці з електромагнетизму: сконструював підковоподібні електромагніти (1828), відкрив принцип електромагнітної індукції (на його честь названа одиниця індуктивності – генрі), побудував електричний двигун (1831), виявив явище самоіндукції і екстраструми (1832), винайшов електромагнітне реле, встановив коливальний характер розряду конденсатора (1842).

ГЕНРІХ I БОКЛЕРК (HENRY I BEAUCLERC) (1068–1135) – молодший син Вільгельма Завойовника, король Англії (1100–1135) і герцог Нормандії (1106–1135). За легендою відрізнявся вченістю, за що дістав своє прізвисько Боклерк (*фр.* Beauclerc – добре освічений). Його правління відзначалося відновленням єдності англо-нормандської монархії після перемоги над Робертом Куртгезом (1106) та низкою адміністративно-фінансових реформ, що стали основою державної системи Англії епохи середньовіччя.

ГЕНРІХ II СВЯТИЙ (HEINRICH II DER HEILIGE) (973–1024) – імператор Священної Римської імперії (1014–1024), король Німеччини (1002–1024), герцог Баварії (995–1005, 1009–1017), представник баварської гілки Саксонської династії. Здійснював політику щодо консолідації земель, більшу частину свого правління вів війну на східних рубежах імперії з польським князем Болеславом Хоробрим, здійснив три походи до Італії задля утвердження в ній свого панування. Канонізований папою Євгенієм III (1146).

ГЕНРІХ II ПОБОЖНИЙ (БЛАГОЧЕСТИВИЙ) (HENRYK II POBOŻNY) (1192–1241) – князь польського Кракова (1238–1241), син Генріха I Бородатого з династії П'ястів. Очолював десятитисячну польську армію в битві під Легніцею (9 квітня 1241), у якій поляки зазнали поразки, а керманич був убитий татаро-монголами. Його голову вороги насадили на спис і принесли до воріт міста.

ГЕНРІХ III ВАЛУА (HENRI III DE VALOIS) (1551–1589) – герцог Ангулемський (1551–1574), Орлеанський (1560–1574), Анжуйський (1566–1574), Бурбонський (1566–1574) та Овернський (1569–1574), король польський і великий князь литовський (1573–1575), останній король Франції (1574–1589) з династії Валуа. Четвертий син Генріха II, короля Франції, і Катерини Медичі. Фактично започаткував придворний етикет (що набув розквіту в XVIII ст.), за нього у Франції запроваджений григоріанський календар.

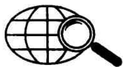
ГЕНРІХ IV БУРБОН (HENRI IV DE FRANCE) (1553–1610) – лідер гугенотів наприкінці релігійних воєн у Франції, король Наварри (з 1572), король Франції (з 1589), засновник французької королівської династії Бурбонів. Для припинення міжконфесійної ворожнечі (13 квітня 1598) підписав Нантський едикт, що дарував свободу віросповідання протестантам, і незабаром гугенотські війни закінчилися. Виношував плани європейського союзу християнських государів, але був убитий у Парижі католицьким фанатиком.

ГЕНРІХ V (*англ.* Henry V) (1387–1422) – король Англії (з 1413), з династії Ланкастерів, один із найвидатніших полководців Столітньої війни. Розгромив французів у битві під Азенкуром (1415). За договором у Труа (1420) став спадкоємцем французького короля Карла VI Божевільного та отримав руку його дочки Катерини. Помер під час війни з його сином, дофіном і майбутнім королем Карлом VII. Один з головних персонажів хронік Вільяма Шекспіра (1564–1616) «Генріх IV» (1598) та «Генріх V» (1600).

ГЕНРІХ VII (HENRY VII) (1457–1509) – король Англії і государ Ірландії (1485–1509), перший монарх із династії Тюдорів. Вступив на престол під час війни Червоної та Білої троянди. У битві біля Босворта (1485) розбив Річарда III і був проголошений королем. У боротьбі з феодальною знаттю конфісковував їхні земельні володіння, заснував спеціальні трибунали для розслідування змов (Зоряна палата), руйнував замки і розпускав військові дружини. При ньому закладені основи англійського абсолютизму.

ГЕНРІХ VIII ТЮДОР (HENRY VIII) (1491–1547) – король Англії (з 1509), син і спадкоємець короля Генріха VII, другий англійський монарх із династії Тюдорів. Освічений та обдарований, правив як представник європейського абсолютизму, до кінця царювання жорстко переслідував своїх дійсних та уявних політичних опонентів. Відомий проведенням англійської Реформації, що зробила Англію переважно протестантською країною, та незвичайною для християнина кількістю шлюбів (мав 6 дружин, двох стратив за зраду).

ГЕНТСЬКИЙ ВІВТАР – складний вівтар розміром 375 × 520 см, створений на замовлення Йоса Вейдта для власної родинної капели Іоанна Богослова в гентському соборі Святого Бавона (Бельгія). Напис на вівтарі повідомляє, що він розпочатий фламандським живописцем Губертом ван Ейком (1370–1426),

«найвеличнішим з усіх», і закінчений його молодшим братом Яном ван Ейком (бл. 1385 або 1390–1441), «другим у мистецтві», освячений 1432. Складається з 24 панелей, на яких зображені 258 людських фігур.

ГЕНТ-ТЕРНЕЗЕН КАНАЛ, ЗЕЕКАНАЛ (*нідерл.* Kanaal van Gent naar Terneuzen, Zeekanaal) — суднохідний 32-кілометровий канал, збудований (1823–1827) за ініціативи голландського короля Віллема I, що з'єднує бельгійський Гент з портом Тернезен в естуарії Західної Шельди в Нідерландах. Згодом (1870–1885) канал поглибили до 6,5 м і розширили до 68 м. Нині канал завширшки до 200 м, найбільший дозволений розмір судна становить до 265 м (завдовжки) і до 34 м (завширшки), з осадкою до 12,5 м.

ГЕНУЕЗЬКІ КОЛОНІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я — укріплені торговельні центри генуезьких купців (XIII–XV ст.), що існували на північному узбережжі Чорного моря. Розширюючи сферу торговельних операцій після хрестових походів і конкуруючи з Венецією, Генуя прагнула монополізувати торгівлю в регіоні і домоглася контролю над портами Кафа (1266, сучасна Феодосія), Чембало (1357, Балаклава), Солдайя (1365, Судак), Алустон (Алушта) та заснувала нові колонії — Воспоро (нині Керч), Джинестра (Одеса) та ін.

ГЕНШЕР (GENSCHER) ГАНС-ДІТРІХ (нар. 1927) — німецький політичний і державний діяч, дипломат. Здобув юридичну освіту. Член бундестагу від федеральної землі Північний Рейн-Вестфалія (1965), заступник голови бундестагу (1968), міністр внутрішніх (1969–1974) і закордонних (1974–1992) справ ФРН, заступник федерального канцлера Німеччини, лідер Вільної демократичної партії ФРН (1974–1985). Автор книжок: «На шляху до свободи. Промови і документи з мінливого часу» (1991), «Спогади» (1995).

ГЕО- (*грец.* geo — земля) — початкова частина складних слів, що стосуються Землі та пов'язані з нею (наприклад, геоботаніка, географія, геодезія, геологія, геологорозвідка, геометрія, геоморфологія, геополітика, геотермальний, геофізика тощо).

ГЕОАКУСТИКА — розділ акустики, в якому вивчаються звукові, інфразвукові та ультразвукові явища, що відбуваються в земній корі. Досліджуються природні процеси (наприклад, акустичні провісники землетрусів) та явища, пов'язані із застосуванням пружних хвиль, для вивчення будови і властивостей верхніх шарів земної кори (акустична розвідка, сейсмічна розвідка, глибинне сейсмічне зондування, ультразвукова ехолокація).

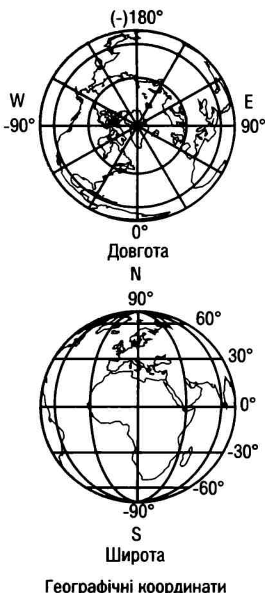
ГЕОБІОНТИ — сукупність організмів, що постійно мешкають у ґрунті, до яких належать представники багатьох груп наземних та водних тварин. Серед них: найпростіші (мешкають у капілярній і плівковій воді); дрібні членистоногі (населяють не заповнені водою проміжки між твердими частинками ґрунту), більші безхребетні (черв'яки, багатоніжки та ін., що прокладають ходи в ґрунті), риючі хребетні (кріт, сліпак та ін.). Мешкають переважно на глибині до 1–2 м.

ГЕОГРАФІЇ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ — створений (1991) у Києві на базі сектору географії, започаткованого (1964) при Інституті геологічних наук АН УРСР. У структурі інституту шість відділів (ландшафтознавства, геоморфології, палеогеографії, суспільно-географічних досліджень, регіональних еколого-географічних проблем та географії транспорту і картографії), працює бл. 90 співробітників, видається «Український географічний журнал» (з 1993), функціонує комплексний географічний стаціонар (з 1981).

ГЕОГРАФІЧНА СІТКА — сукупність меридіанів і паралелей на теоретично розрахованій поверхні земного еліпсоїда, кулі або на глобусі.

ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ — період в історії людства (XV–XVII ст.), під час якого європейці відкривали нові землі і морські маршрути в Африку, Америку, Азію та Океанію в пошуках нових торговельних партнерів і джерел товарів, що користувалися великим попитом у Європі. Відкриття сприяли переходу від середньовіччя до Нового часу, разом з епохою Відродження і підйомом європейських національних держав; просування європейців у нові землі призвело до створення і розвитку колоніальних імперій.

ГЕОГРАФІЧНІ КООРДИНАТИ — широта і довгота, кутові величини, що виміряються в градусах і визначають положення точки на земній кулі щодо екватора і початкового меридіана для точного зазначення місця розташування об'єкта або нанесення його на карту. Широтою називається кут між площиною екватора і прямовисною лінією в даній точці (рахується на північ і південь від екватора — 0°), довготою —

Географічні координати

кут, складений площиною початкового меридіана і площиною меридіана даної точки.

ГЕОГРАФІЯ (*грец.* geo – земля і grapho – опис) – наука, що вивчає географічну оболонку Землі, її просторову природну і соціально-економічну різноманітність, зв'язки між природним середовищем і діяльністю людини. Основними об'єктами вивчення є геосфери (біосфера, атмосфера, літосфера, гідросфера і ґрунтовий покрив) і геосистеми (ландшафти, природні зони, біогеоценози). Одна з найдавніших наук, основи якої закладені в еллінську епоху (I ст.), а розквіт припав на епоху Відродження зі значними досягненнями в картографії.

ГЕОДЕЗІЯ (*грец.* geo – земля і daio – ділити, поділяти) – наука про визначення фігури, розмірів і гравітаційного поля Землі та про вимірювання на земній поверхні для відображення її на планах і картах, проведення різних інженерних і господарських заходів. Поділяється на астрономогеодезію (вивчає фігуру і гравітаційне поле Землі, теорію і методи побудови опорної геодезичної мережі), топографію, прикладну геодезію тощо. Пов'язана з астрономією, геофізикою, космонавтикою, картографією та ін.

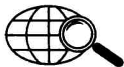
ГЕОДИНАМІКА – наука про природу глибинних сил і процесів, що виникають завдяки планетарній еволюції Землі як планети і зумовлюють рух речовини всередині Землі. Синтезуюча дисципліна, що використовує дані геології, геохімії, геофізики та широко застосовує математичне і фізичне моделювання глибинних процесів. За об'єктами досліджень геодинаміку поділяють на: загальну (глибинні процеси у внутрішніх оболонках), регіональну (у межах конкретних територій) та історичну (геологічного минулого).

ГЕОЕКОЛОГІЯ – комплексна наука на стику екології та географії, зародження якої пов'язане з німецьким географом Карлом Троллем (1899–1975), який тлумачив її (1930-ті) як одну з гілок природознавства, що об'єднує екологічні та географічні дослідження у вивченні екосистем. З одного боку, геоекологія розглядається як екологія геологічного середовища, а з іншого – як наука, що вивчає взаємодію географічних, біологічних (екологічних) та соціально-виробничих систем.

ГЕОЇД (*грец.* подібний до землі) – еквіпотенціальна поверхня земного поля тяжіння, що приблизно збігається з середнім рівнем вод Світового океану в спокійному стані та умовно продовжена під материками. Відмінність реального середнього рівня моря від геоїда може досягати 1 м. Термін запропонований (1873) німецьким математиком Йоганном Бенедиктом Лістингом (1808–1882) для позначення геометричної фігури, що більш точно відбиває форму Землі, ніж еліпсоїд обертання.

Геоїд

ГЕОЛОГІЇ І ГЕОХІМІЇ ГОРЮЧИХ КОПАЛИН ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (1951) у Львові як Інститут геології корисних копалин (до 1963) на базі заснованого (1945) Львівського відділення Інституту геологічних наук АН УРСР. У структурі інституту 8 наукових відділів, відділення польсько-українського центру співпраці, 2 лабораторії, працює бл. 230 співробітників, видається журнал «Геологія і геохімія горючих копалин» (з 2003).

ГЕОЛОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – верхні горизонти літосфери, що взаємодіють (дійсно чи потенційно) з техносферою (технічними об'єктами). Її верхньою межею є поверхня рельєфу (денна поверхня), нижньою – плаваюча межа, неоднорідна і неоднакова за глибиною в різних ділянках Землі, оскільки визначається глибиною проникнення техногенних (антропогенних) впливів у земну кору в ході різних видів діяльності людини (максимальна глибина визначається надглибоким бурінням, що сягає понад 10 км).

ГЕОЛОГІЧНИХ НАУК ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (1934) у Києві з об'єднанням Українського науково-дослідного геологічного інституту Народного комісаріату освіти УРСР (1926) та Національного геологічного музею УРСР (1927), сучасна назва з 1939. У структурі інституту 5 відділень, 16 відділів, 2 лабораторії, працює понад 120 дипломованих науковців, видається «Геологічний журнал». Інститут є базовою установою Українського палеонтологічного товариства та Стратиграфічного комітету України.

ГЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ – природні процеси, що спричиняють зміни в складі і будові верхньої мантії, земної кори і рельєфі земної поверхні. Поділяються на ендогенні (коли перетворення гірських порід відбувається всередині Землі) і екзогенні (перетворення гірських порід відбувається на поверхні Землі або в поверхневому її шарі – у зоні дії факторів вивітрювання, ерозії, силових і берегових деформацій тощо). Історію геологічних процесів вивчають за будовою земної кори, похованим рельєфом минулих епох.

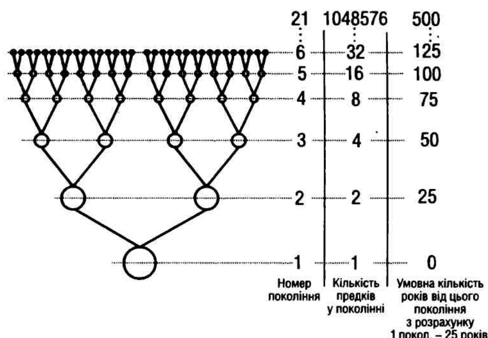
ГЕОЛОГІЯ (*грец.* geo – земля і logos – учення) – комплекс наук про склад, будову та історію розвитку земної кори і Землі. Сучасна геологія включає: стратиграфію, тектоніку, геодинаміку, морську геологію, регіональну геологію, мінералогію, петрографію, літологію, геохімію, геологію корисних копалин. Предмет досліджень: речовинний склад, внутрішня будова, рухи та історія розвитку земної кори; процеси, що відбуваються в ній та на її поверхні; закономірності утворення і поширення корисних копалин тощо.

ГЕОЛОГІЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН – прикладний розділ геології, що вивчає родовища корисних копалин, їх будову, склад, умови утворення і закономірності розміщення в надрах Землі. Метою є створення наукової основи для прогнозу поширення, пошуків, оцінювання і розвідки родовищ корисних копалин. Поділяється на геологію: рудних родовищ і металогенію; нерудних родовищ; горючих корисних копалин; родовищ твердих горючих копалин; нафти і газу; солей; будівельних матеріалів та економічну геологію.

ГЕОМАГНЕТИЗМ – розділ геофізики, що вивчає походження і природу магнітного поля Землі. Вважається, що геомагнетизм викликаний наявністю металів у ядрі Землі, а поступове переміщення північного магнітного полюса відбувається завдяки процесам у земній мантії. Досліджує питання: виникнення та еволюції основної, постійної складової геомагнітного поля; природи змінної складової (бл. 1 % від основного поля); структури магнітосфери; закономірностей варіацій геомагнітного поля тощо.

ГЕОМЕТРИЧНА ПРОГРЕСІЯ – послідовність чисел (членів прогресії), в якій перший член не дорівнює нулю, а кожне наступне число (починаючи з другого) виходить із попереднього множенням його на певне число (знаменник прогресії). Якщо модуль знаменника прогресії більший від одиниці – прогресія зростаюча, якщо менший від одиниці – прогресія спадна. У випадку, коли знаменник прогресії менший від нуля, – прогресія знакозмінна.

ГЕОМЕТРІЯ (*грец.* geo – земля і metron – міра) – розділ математики, в якому вивчаються просторові форми (наприклад, геометричні тіла), відносини (наприклад, взаємне розташування) та їхні узагальнення. Виникла (IV ст. до н. е.) завдяки практичним потребам вимірювання земельних ділянок, об'ємів тощо. Загальноприйняту нині класифікацію її

Геометрична прогресія на прикладі поколінь

розділів запропонував (1872) німецький математик Фелікс Клейн (1849–1925): евклідова, проективна, афінна і нарисна геометрії, планіметрія, стереометрія та ін.

ГЕОМОРФОЛОГІЯ (*грец.* geo – земля, morphe – форма і logos – учення) – наука про рельєф, його зовнішній вигляд, походження, історію розвитку, сучасну динаміку та закономірності географічного поширення. На практиці дисципліна пов'язана з географією, геологією, геодезією, археологією, ґрунтознавством, планетологією, а також з будівництвом. Практичне застосування полягає в інженерній оцінці рельєфу під час будівництва, прогнозуванні наслідків катастрофічних явищ, у береговому захисті тощо.

ГЕОРГ I (GEORGE I) (1660–1727) – курфюрст ганноверський (з 1698), англійський король (з 1714), перший представник Ганноверської династії. Відомий байдужістю до культури і національних інтересів Англії, сприяв партії вігів (що перебувала при владі), зміцнив самостійність парламенту стосовно корони.

ГЕОРГ I (КОРОЛЬ ЕЛЛІНІВ) (1845–1913) – король Греції (з 1863), другий син короля Данії Крістіана IX з династії Глюксбургів. Домагався створення «Великої Греції» за рахунок захоплення територій сусідніх держав. Застрілений під час військових дій проти Туреччини анархістом у Салоніках. Його довге царювання стало прологом до періоду нестабільності в Греції.

ГЕОРГ VI (GEORGE VI) (1895–1952) – король Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії, Канади, Австралії та Південної Африки (з 1936) з династії Віндзорів. Увійшов в історію як символ боротьби Великобританії та її колоній проти нацистської Німеччини у Другій світовій війні і розпаду власне Британської імперії з перетворенням на Співдружність Націй. Він був останнім імператором Індії (1936–1950) та останнім королем Ірландії (до 1949). Спадкоємиця – королева Єлизавета II (нар. 1926).

ГЕОРГІАНСЬКА АРХІТЕКТУРА (*англ.* georgian architecture) – поширена в англомовних країнах назва архітектури георгіанської епохи (1710–1830-ті). Її панівним напрямом було палладіанство, що відповідало класицизму в європейській материковій архітектурі і мало відбитки впливу грецької та римської архітектурно-культурної традиції. Рядова забудова складалася з цегляних будинків із мінімальним декором, перевага надавалася чітким геометричним лініям і симетричному плануванню будівель.

ГЕОРГІЇВКА – селище міського типу (площа – 7,1 км², населення – 6,5 тис. осіб) Лутугинського району Луганської області України. Відоме з середини XVIII ст., за сторіччя в ньому мешкало бл. 800 осіб (1859), смт (1938). Розташоване на правому горбкуватому, порізаному балками, ярами та кар'єрами (перевищення висот до 130 м) березі річки Вільхівка (права притока Лугані).

ГЕОРГІЇВСЬКА ЦЕРКВА-МАВЗОЛЕЙ – унікальна історично-культова пам'ятка українського визвольного руху на місці Берестейської битви (1651) в с. Пляшева Демидівського району Рівненської області України. Її центральна споруда складається з п'яти гранованих, рів-

новисоких, симетрично згрупованих навколо єдиного нефу апсид, що нагадують невелику бойову фортецю. Храм побудований (1910–1914) за проектом В. Максимова, призначений для щорічних урочистих багатолюдних відправ просто неба.

ГЕОРГІЇВСЬКИЙ (УСПЕНСЬКИЙ) СОБОР — найдавніша вціліла православна культова споруда Середнього Придніпров'я, заснована (1144) київським князем Всеволодом Ольговичем як церква Св. Георгія (Юрія) на березі Дніпра в Каневі, чи не в найпівденнішому місті Київської Русі, а нині в Черкаській області України. Тринефна, шестистовпна, хрестовокупольна, одноглава із трьома апсидами, досить значна споруда (25 × 17 м), стіни якої пошарово складені з плінфи.

ГЕОРГІЇВСЬКИЙ СОБОР ВИДУБИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ — найбільший, головний і домінуючий храм ансамблю стародавнього київського монастиря, заснованого (988) під дніпровою кручею на березі річки і відновленого 1997. П'ятиглавий собор постав за часів відбудови монастиря (1696–1701), коли сформувався сучасний ансамбль споруд. Уважається одним із найкращих і найвідоміших шедеврів українського бароко, зведений на честь Георгія Побідоносця коштом полковника Михайла Міклашевського.

ГЕОСИНКЛІНАЛЬ — лінійно витягнута ділянка земної кори, на якій проявляються інтенсивні вертикальні і горизонтальні рухи, сейсмічність тощо. Розвиваються протягом десятків і сотень млн р. і проходять кілька стадій — від прогину, найчастіше зайнятого морем, до формування на його місці гірської складчастої споруди. Для геосинкліналей характерні типові формації: зеленокам'яна, вулканогенна кремениста, глинисто-сланцева, флішова, моласова, а з інтрузивних утворень — гранітоїдні інтрузії.

ГЕОСИСТЕМА — функціональна одиниця геоекосистеми, що включає сукупність компонентів географічної оболонки (атмосферу, літосферу, гідросферу і педосферу). Виділяють три рівні геосистеми: глобальна (географічна обо-

Георгіївський (Успенський) собор

лонка), регіональна (найбільш дробовий підрозділ географічної оболонки, що за масштабом і конфігурацією відповідає ландшафту) і локальна (відносно недовговічний комплекс, що швидко трансформується і відповідає фізико-географічній фації).

ГЕОТЕКТОНІКА (ТЕКТОНІКА) — галузь геології, що вивчає будову, структуру, рух, деформації і розвиток твердої оболонки Землі (літосфери і верхньої мантії). Складається з кількох розділів, які можуть одночасно розглядатися і як самостійні дисципліни: морфологічна геотектоніка (структурна геологія); регіональна геотектоніка; історична геотектоніка, що включає неотектоніку (розглядає останній етап розвитку — олігоцен-четвертинний); експериментальна тектоніка; тектонічна картографія тощо.

ГЕОТЕХНІЧНОЇ МЕХАНІКИ ІМ. М. С. ПОЛЯКОВА ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ — створений (1967) у Дніпропетровську задля вирішення фундаментальних проблем розробки корисних копалин на великих глибинах. Єдина в країні академічна установа гірничого профілю, що займається геомеханікою і геотехнікою освоєння та збереження надр, працює бл. 400 співробітників, понад чверть з яких — дипломовані науковці, видається збірник наукових праць «Геотехнічна механіка».

ГЕОФІЗИКА — комплекс наук про фізичні властивості Землі і фізичні процеси, що відбуваються в атмосфері, гідросфері, літосфері та ядрі під впливом внутрішніх сил Землі і космічних тіл. Відповідно в геофізиці виділяють фізику твердої Землі (сейсмологія, геомагнетизм, гравіметрія, розвідувальна геофізика тощо), гідрофізику і фізику атмосфери. Геофізичні дослідження використовуються в прогнозі погоди, а також в освоєнні енергетичних і сировинних ресурсів Землі.

ГЕОФІЗИКИ ІМ. С. І. СУББОТІНА ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ — створений (1960) у Києві в результаті об'єднання геофізичних відділів і станцій Інституту геологічних наук та Інституту геології і геохімії корисних копалин АН УРСР і Сейсмічного сектору АН УРСР. У структурі інституту 2 відділення (Київське геодинаміки вибуху і Карпатське), Полтавська гравіметрична обсерваторія, 13 наукових відділів, працює до 470 співробітників (бл. 100 дипломованих науковців), видається «Геофізичний журнал» (з 1979).

ГЕОФОН — приймач звукових хвиль, що поширюються у верхніх шарах земної кори. Принцип дії найдосконаліших приладів оснований на перетворенні коливань ґрунту (від проходження звукової хвилі) на коливання електричного струму, які підсилюються і реєструються. Застосовують під час розвідування гірських порід, у військовій справі для прослуховування саперних робіт, під час гірничорятувальних робіт тощо.

ГЕОХІМІЇ, МІНЕРАЛОГІЇ ТА РУДОУТВОРЕННЯ ІНСТИТУТ ІМ. М. П. СЕМЕНЕНКА НАН УКРАЇНИ — створений (1969) у Києві як Інститут геохімії і фізики мінералів (до 1993) на базі секторів геохімії, мінералогії, петрографії, корисних копалин та металогенії Інституту геологічних наук АН УРСР. Провідна установа з питань геохронології і стратиграфії докембрію, регіональної та генетичної мінералогії, геології і геохімії рудних родовищ та ін., де працює бл. 220 співробітників (понад 80 дипломованих науковців).

ГЕОХІМІЇ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ІНСТИТУТ НАН ТА МНС УКРАЇНИ — створений (1996) у Києві як Державний науковий центр радіогеохімії навколишнього середовища на базі двох відділень Інституту геохімії, мінералогії і рудоутворення НАН України, сучасні статус і назва з 2000. Провідна установа з питань геохімії, рудоутворення, металогенії і проблем поводження з радіоактивними відходами, у її структурі 11 відділів, 2 підприємства, працює бл. 190 співробітників (70 науковців).

ГЕОХІМІЯ — наука, що вивчає хімічний склад Землі, поширеність у ній хімічних елементів та їхніх стабільних ізотопів, закономірності розподілу хімічних елементів у різних геосферах, закони поведінки, поєднання і міграції (концентрації і розсіювання) елементів у природних процесах. Термін запровадив (1838) німецький хімік Крістіан Шенбейн (1799—1868). Геохімія включає: аналітичну, фізичну, ізотопну, органічну, регіональну геохімії, гідрогеохімію, радіогеохімію, біогеохімію, геохімію літосфери, ландшафту та ін.

ГЕОХРОНОЛОГІЧНА ШКАЛА — геологічна часова шкала історії Землі, що застосовується в геології та палеонтології як своєрідний календар для проміжків часу — сотень тисяч і мільйонів років. За сучасним загальноприйнятим уявленням вік Землі оцінюється в 4,5—4,6 млрд

років. Час її існування поділений (за появою в осадових породах викопних решток) на два головних інтервали (еони): фанерозой (кордони між ерами проходять по найбільших еволюційних подіях — глобального вимирання) і докембрій (криптозой).

ГЕОХРОНОЛОГІЯ (*грец.* geo — земля, chronos — час і logos — учення) — учення про вік, тривалість та послідовність формування гірських порід, що складають земну кору. Включає комплекс методів визначення віку порід або мінералів з метою визначення тимчасової послідовності їх утворення. Розрізняють відносну (визначає відносний вік порід на основі принципу послідовності їхнього нашарування) та абсолютну (або ізотопну, що визначає вік в одиницях астрономічного часу) геохронологію.

ГЕОЦЕНТРИЧНА СИСТЕМА СВІТУ — уявлення про будову всесвіту (Птолемеєва система світу), що виникло в давньогрецькій науці і збереглося аж до пізнього середньовіччя. За ним центральне положення у Всесвіті посідає нерухома Земля, навколо якої обертаються Сонце, Місяць, планети і зорі по орбітах, які являють собою складне поєднання кругових орбіт. Альтернативою геоцентризму стали геліоцентрична система світу і численні сучасні космологічні моделі Всесвіту.

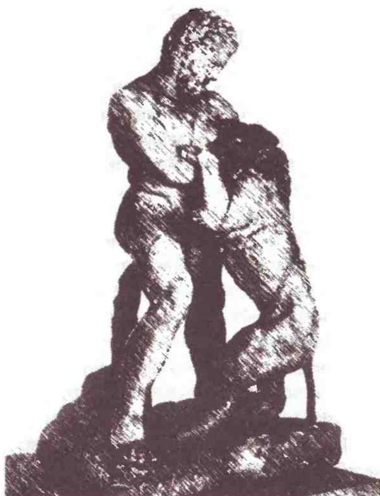
ГЕПАРД (*лат.* Acinonyx jubatus) — хижий ссавець родини Котячі, найшвидша наземна істота. Тіло струнке, з розвиненою мускулатурою і практично без жирових відкладень. Забарвлення пісочно-жовте, з розкиданими по тілу дрібними чорними плямами, довжина тіла — 115—140 см, хвіст завдовжки до 80 см, маса дорослої особини — 40—65 кг. Денний хижак, полює переважно на дрібних копитних (газелей), орієнтується більше за зором, ніж за запахом. Мешкає в Африці, Індії, Передній і Середній Азії.

ГЕПАТИТ (*грец.* hepatos — печінка) — група запальних захворювань печінки інфекційної (наприклад, гепатит вірусний) або неінфекційної (наприклад, при отруєннях) природи у людини і тварин. Виділяють дві основні форми клінічного перебігу гепатитів: гостру (коли порушення функції печінки часто супроводжується жовтухою) і хронічну (що може призвести до розвитку цирозу печінки). Термін використовують також у геології, де гепатитом називають мінерал, різновид бариту, що вміщує бітуми.

ГЕРА (*грец.* Hera) — богиня давньогрецької міфології, покровителька жінок, шлюбу та пологів, третя дочка Кроноса і Реї, сестра і дружина Зевса, сестра Деметри, Гестії, Аїда і Посейдона. Народилася на острові Самос біля річки Імбраса, під вербою, яку показували ще в II ст. Її священним птахом був павич, головним місцем поклоніння — Аргос, обов'язковим атрибутом — діадема (символ головної з богинь). Римляни ототожнювали з Герою свою богиню Юнону.

ГЕРАКЛ (*грец.* Herakles) — герой грецької міфології, син Зевса і смертної жінки Алкмени (дружини фіванського царя Амфітріона), при народженні названий Алкідом. Наділений надзвичайною силою, здійснив безліч подвигів (звільнив Прометея, переміг Антея, бився з кентаврами тощо). Найвідоміший цикл оповідей про 12 подвигів під час служби у мікенського царя Еврісфея. Популярний у Греції культ Геракла через грецьких колоністів поширився в Італії, де він шанувався під іменем Геркулеса (*лат.* Hercules).

ГЕРАКЛ, ЩО БОРЕТЬСЯ З ЛЕВОМ — бронзова скульптурна група, що зображує перший подвиг Геракла (задушення немейського лева), вважається твором (бл. 330 до н. е.) давньогрецького скульптора Лісіппа (IV ст. до н. е.). Оригінал знищений (1204) хрестоносцями, які

Геракл, що бореться з левом

використали її для карбування монет. Мармурова копія цієї скульптури зберігається в санкт-петербурзькому Ермітажі (РФ), куди потрапила із колекції Голіциних, де вона значилася «італійською роботою часів Відродження».

ГЕРАКЛІТ (HERAKLEITOS) ЕФЕСЬКИЙ (VI–V ст. до н. е.) – давньогрецький філософ, представник іонійської школи. Першоосновою сущого вважав світовий вогонь, що також є душею і розумом (логосом). Висловив ідею безперервної зміни, становлення («все тече», «в одну річку не можна увійти двічі»), вважав, що протилежності перебувають у вічній боротьбі («розбрат є батьком всього») та не заважають існуванню «прихованої гармонії».

ГЕРАЛЬДИКА (ГЕРБОЗНАВСТВО) (*лат.* heraldus – оповісник) – історична дисципліна, що вивчає герби та традицію і практику їх використання. Є частиною емблематики – групи взаємопов'язаних дисциплін, що вивчають емблеми. Відмінність гербів від ін. емблем полягає в будові, вживанні та правовому статусі, що відповідають особливим, історично сформованим правилам. Геральдика точно визначає, що і як може бути нанесено на державний, фамільний тощо герб, пояснює значення тих чи ін. фігур.

ГЕРАЛЬДИЧНІ КОЛЬОРИ – всі зображення в гербі виконуються за допомогою дев'яти кольорів (металів, фініфті й хутра), що зображуються кольором або відповідними штрихами та мають відповідне тлумачення. Метали – золото (жовтий, or) і срібло (білий, argent); фініфті – червлень (червоний, gules), блакить (блакитний, синій, azure), зелень (зелений, vert), чернь (чорний, sable) і пурпур (пурпурний, purpure); хутра – горностаєвий (чорні смужки на білому полі, ermine) і білячий (блакитної білки, vair).

ГЕРАЛЬДИЧНІ ФІГУРИ – всі фігури, розміщені в щиті герба, поділяються на власне геральдичні (мають умовне значення) і негеральдичні – всі ін. фігури. Поле щита, як правило, поділяється на частини. Чотири основні поділи (розтин, перетин, скіс праворуч і скіс ліворуч) можуть поєднуватися найрізноманітнішими способами. Головні (почесні) геральдичні фігури: глава, край, балка (пояс), стовп, перев'яз, кроква (шеврон), костиль і хрест геральдичний, а другорядних геральдичних фігур відомо понад 300.

ГЕРАНЬ (*лат.* Geranium) – рід трав і напівкущів (понад 300 видів) родини Геранієві, поширених по всьому світу, зокрема в горах тропічного поясу. Назва походить від *грец.* geranion – «журавель», оскільки плоди нагадують дзьоб журавля. Листя на довгих черешках, розсічені по-різному, рідко перисті з 3–5 листочками, у багатьох видів м'яковолосисті. Квітконоси з 1–3 правильними, великими і красивими квітками білого, пурпурового, синього та фіолетового кольорів. Культивується в Європі з XVII ст.

ГЕРАСИМОВ ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1921–2008) – радянський український військовий і політичний діяч, повний кавалер ордену Богдана Хмельницького (1995–1999), Герой України (1999). Освіту здобув у військових академіях бронетанкових військ (1955) і Генштабу СРСР (1966). Командувач Київського військового округу (1975–1984), головнокомандувач військ Південно-Західного напрямку (1984–1990). Голова ради Організації ветеранів України (1991–2008), народний депутат ВР України (2002–2008).

ГЕРАСИМОВ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1907–1970) – радянський російський антрополог, історик-археолог та скульптор, лауреат Сталінської премії (1950). Працював в Іркутському краєзнавчому музеї (з 1925), Інституті матеріальної культури в Ленінграді (з 1932), Інституті етнографії АН СРСР (з 1944). Розробник методики відновлення зовнішнього вигляду людини (зокрема голови) на основі скелетних залишків, названої «методом Герасимова». Головний твір: «Основы восстановления лица по черепу» (1949).

ГЕРАСИМОВ СЕРГІЙ АПОЛЛІНАРІЙОВИЧ (1906–1985) – радянський російський кінорежисер, сценарист, актор і педагог, народний артист СРСР (1948), лауреат Сталінської (1941, 1949, 1951), Державної (1971) і Ленінської (1984) премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1974). Освіту здобув у Ленінградському технікумі сценічного мистецтва (1928). Автор фільмів: «Учитель» (1939), «Молодая гвардия» (1948), «Тихий Дон» (1958), «Журналист» (1967), «Любить человека» (1972), «Дочки-матери» (1974) та ін.

ГЕРБ (*пол.* herb, від *нім.* erbe – спадщина) – емблема, що передається у спадок, де зобра-

жуються предмети, які символізують власника (людину, стан, рід, місто, країну тощо). Зазвичай складається з традиційних елементів: геральдичного щита і шолома, намету (порваного на шматки покривала шолому, з верхньою стороною в колір головної фініфті герба, а підкладкою в колір головного металу), корони, нашоломника, щитотримачів (зображення алегоричних фігур або звірів на задніх лапах), мантії і девізу.

Різновиди гербів

ГЕРБ ДЕРЖАВНИЙ – знак, що є офіційною емблемою держави та зображується на прапорах, грошових знаках, печатках і деяких офіційних документах. Його зміст встановлюється конституцією або спеціальним законом і часто є складовою частиною державного прапора. У країнах з давньою монархією герб країни зазвичай є гербом правлячої династії (Великобританія, Бельгія, Данія), але більшість сучасних гербів складені не за правилами старовинної геральдики та з використанням індустріальних символів.

ГЕРБАРТ (HERBART) ЙОГАНН ФРІДРІХ (1776–1841) – німецький філософ, психолог, один із засновників наукової педагогіки. Освіту здобув у Єнському університеті. Працював у Геттінгенському і Кенігсберзькому університетах (з 1802). Засновник емпіричної психології в Німеччині. Автор творів: «Загальна педагогіка, виведена з цілей виховання» (1806), «Психологія як наука, щойно обґрунтована на досвіді, метафізиці та математиці» (1824), «Підручник психології» (1831), «Нарис лекцій з педагогіки» (1835).

ГЕРБЕРА (*лат.* Gerbera) – рід багаторічних трав родини Айстрові (Asteraceae), що включає 30–80 видів, поширених переважно в Південній Африці і тропічній Азії. Вирощують у всьому світі як декоративні рослини, що красиво цвітуть. Рід уперше описаний (1737) голландським ботаніком Яном Гроновіусом (1690–1762) і названий на честь колеги, німецького лікаря і ботаніка Трауготта Гербера (1710–1743), директора Аптекарського містечка (ботанічного саду) в Москві (1735–1742).

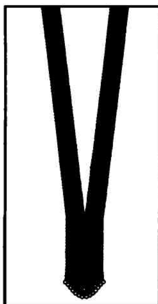
ГЕРБІЦИДИ (*лат.* herba – трава і caedo – вбиваю) – хімічні речовини, що застосовуються для знищення рослинності. За характером дії поділяються на: суцільної (для знищення рослинності навколо промислових об'єктів, на лісових вирубках, аеродромах, залізничних і шосейних дорогах, під високовольтними лініями електропередачі, у дренажних каналах, ставках і озерах) і вибіркової (для захисту культурних рослин від бур'янів – хімічна прополка) дії.

ГЕРБОВНИК – книга, що містить опис і зображення гербів (дворянських або бюргерських родів та окремих осіб, держав, міст, місцевостей, організацій тощо), наприклад складений В. Лукомським і В. Модзалевським «Малоросійський гербовник» (1914), що містить описи і чорно-білі зображення гербів українських дворянських родів.

ГЕРГІЄВ ВАЛЕРІЙ АБІСАЛОВИЧ (нар. 1953) – радянський російський диригент осетинського походження, народний артист Росії (1996) та України (2004), лауреат Державної премії Росії (1993, 1998), артист ЮНЕСКО в ім'я миру. Освіту здобув у Ленінградській консерваторії (1977). Асистент головного диригента (1977–1988), головний диригент (1988–1996) і художній керівник (з 1996) Ленінградського (Маріїнського) театру опери і балету, головний диригент Лондонського симфонічного оркестру (з 2007).

ГЕРДАН – шийна бісерна прикраса (поширена на заході України), що являє собою вузьку стрічку зі строкатим орнаментом, виготовлену з різнокольорових намистин, нанизаних на нитяну чи волосяну основу. Іноді на Львівщині мали вигляд широкого кольорового коміра, що закривав усі груди, а орнамент та його колорит зазвичай узгоджувалися з вишивками на сорочках певної місцевості. Часто мають форму петлі з суцільної або ажурної

смужки різної ширини, що одягається через голову на шию.

Гердан

ГЕРДТ ЗІНОВІЙ ЮХИМОВИЧ (при народженні – **ЗАЛМАН ЕФРАЇМОВИЧ ХРАПИНОВИЧ**) (1916–1996) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1990). Освіту здобув в училищі Московського електрозаводу. Актор Театру ляльок при Московському будинку піонерів (1937–1941), Центрального театру ляльок під керівництвом С. Образцова (1945–1982), Московського театру ім. М. Єрмолової (з 1982). Понад 80 ролей у кіно (переважно характерних епізодичних), озвучування, читання та ін.

ГЕРЕВИЧ (GEREVICH) АЛАДАР (1910–1991) – угорський фехтувальник на шаблях, один із найтитулованіших спортсменів світу, який виступав за збірну Угорщини бл. трьох десятиліть. 7-разовий олімпійський чемпіон у складі збірної Угорщини (1932, 1936, 1948, 1952, 1956 і 1960) і в особистих змаганнях (1948), 9-разовий чемпіон світу у складі збірної (1937, 1951, 1953, 1954, 1955, 1957, 1958) та в індивідуальному заліку (1951, 1955). Виграв останню золоту олімпійську медаль (1960) у 50-річному віці.

ГЕРЕК (GIEREK) ЕДВАР (1913–2001) – польський політичний діяч, перший секретар ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (1970–1980), депутат сейму (1952–1980). За освітою гірничий інженер. Разом з матір'ю емігрував до Франції (1923), де працював на вугільних копальнях (1926–1934). Партійну діяльність розпочав у Бельгії (1937–1947) і продовжив у Польщі (з 1948). Як голова Польщі реорганізовував економіку, але зазнав невдачі, був виключений із партії, заарештований (1980–1981).

ГЕРИЛЬЯ (*ісп.* guerrilla, від guerra – війна) – назва партизанської війни в Іспанії і країнах Латинської Америки. Найвідоміша іспанська герилья під час Іспанської революції (1808–1814), що об'єднала антифеодальну визвольну боротьбу іспанського народу з опором французьким окупантам. Партизанську збройну боротьбу у міських умовах («міська герилья») вважав основним методом досягнення цілей ватажок бразильських комуністів Жуан Карлуш Марігелла (1911–1969).

ГЕРИНГ (GÖRING) ГЕРМАН ВІЛЬГЕЛЬМ (1893–1946) – політичний, державний і військовий діяч Німеччини, головнокомандувач військово-повітряних сил (з 1935), рейхсмаршал (з 1940). Освіту здобув у кадетських училищах у Карлсруе і Берліні (1912). Керівник нацистських штурмових загонів (з 1923), голова рейхстагу (з 1932), ініціатор створення гестапо і концтаборів. На Нюрнберзькому процесі засуджений до смертної кари як один із головних нацистських військових злочинців (наклав на себе руки).

ГЕРІАТРІЯ (*грец.* geron – старий і Iatreia – лікування) – розділ геронтології, що займається вивченням, профілактикою і лікуванням хвороб старечого віку. Під старінням розуміються всі морфологічні, біохімічні, функціональні і психічні зміни, що виникають у процесі життя організму, які поступово розвиваються і створюють незворотні зміни живої істоти. У психіатрії, офтальмології, отоларингології, стоматології, хірургії, урології та ін. галузях медицини є свої наукові та практичні проблеми, пов'язані з геріатрією.

ГЕРІКЕ (GUERICKE) ОТТО ФОН (1602–1686) – німецький фізик, інженер і філософ. Освіту здобув у Лейпцигу, Єні і Лейдені. Служив інженером у Швеції, бургомістр Магдебурга (з 1646). Винайшов вакуумну відкачку (1650), яку застосував для вивчення властивостей вакууму, довів наявність тиску повітря, встановив його пружність і вагомість, здатність підтримувати горіння, проводити звук (1654). Винайшов водяний барометр (1657), за допомогою якого передбачив (1660) насування бурі за дві години, та ін.

ГЕРКУЛЕС (*лат.* Hercules) – сузір'я Північної півкулі неба, що містить 235 зір, видимих неозброєним оком. Одне зі стародавніх сузір'їв, включене до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест» під назвою «Коліноуклінний». Найяскравіші зорі: Корнефорос (Рутилік), Рас-Альгеті, Сарін. Найліпші умови видимості створюються у травні – липні.

ГЕРЛАХОВСЬКИЙ ШТИТ (*словац.* Gerlachovský štít) – найвища гора Карпат, заввишки 2654,4 м, розташована в Словаччині на території Татранського національного парку. Складена гранітами. Назва походить від містечка Герлахів, попередні назви: Імператора Франца Йосифа I (1896–1918), Шпиль Легіонерів (1923–1932), Пік Сталіна (1943–1953) і Герлаховський штит (1932–1943, з 1953). Популярна серед туристів, підйом дозволений у супроводі спеціального провідника.

ГЕРМАКІВСЬКИЙ – дендрологічний парк загальнодержавного значення (1983), розташований біля с. Гермаківка Борщівського району Тернопільської області. Закладений (1956) М. Денекою (на площі 0,56 км²) у межах лісового урочища «Дача Романського», підпорядкований Чортківському лісгоспзагу. Колекція парку, в якій зібрано 322 види дерев і кущів (хвойних бл. 200), є базою наукових, сільськогосподарських досліджень з впровадження та акліматизації різних видів деревно-кущових порід.

ГЕРМАН ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ (нар. 1939) – радянський російський кінорежисер, сценарист, актор і продюсер, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1988), народний артист Росії (1994), лауреат багатьох кінофестивалів. Освіту здобув у Ленінградському інституті театру, музики і кінематографії (1960). Режисер-постановник кіностудії «Ленфільм» (з 1964), автор фільмів: «Проверка на дорогах» (1971), «Двадцать дней без войны» (1976), «Мой друг Иван Лапшин» (1984), «Хрусталёв, машину!» (1998) та ін.

ГЕРМАН ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ (1910–1967) – радянський російський письменник, драматург, кіносценарист, лауреат Сталінської премії (1948). Навчався в Ленінградському технікумі сценічних мистецтв, перший роман «Рафаэль из парикмахерской» (1927). Автор творів про чекістів (цикл оповідань «Железный Феликс», «Лапшин» тощо), медиків (п'єси «Сын народа» і «Друг народа», трилогія «Дело, которому ты служишь», «Дорогой мой человек», «Я отвечаю за всё»), історичного роману «Россия молодая» (1952).

ГЕРМАНІЙ (Germanium, Ge) – хімічний елемент, атомний номер 32, атомна маса 72,61, густина 5,323 г/см³, зустрічається у вигляді домішок до поліметалічних, нікелевих, вольфрамових руд, а також у силікатах. Відкрив (1885) німецький хімік-технолог Клеменс Вінклер (1838–1904) під час аналізу мінералу аргіродиту Ag_8GeS_6 і назвав на честь батьківщини. Використовується в оптиці (інфрачервона оптика), радіоелектроніці (виробництво напівпровідників) та ядерній фізиці (детектор гамма-випромінювання).

ГЕРМАНІК (GERMANICUS) (15 до н. е. – 19) – римський полководець. Син Друза Старшого і Антонії Молодшої, усиновлений дядьком імператором Тиберієм (42 до н. е. – 37). Чоловік Агрипіни Старшої і батько майбутнього імператора Калігули і матері Нерона, Агрипіни Молодшої. Брав участь у придушенні антиримського повстання в Паннонії (7–9), в походах за Рейн (11), очолював нові походи за Рейн і завдав поразки німецьким племенам на чолі з Армінієм (14–16). Нібито отруєний за наказом Тіберія.

ГЕРМАНІЯ (*лат.* Germania) – термін, яким Гай Юлій Цезар (102 або 100–44 до н. е.) у «Записках про галльську війну» і Корнелій Тацит (бл. 56–117) у трактаті «Про походження германців» позначали область проживання стародавніх германців (орієнтовно між долинами річок Маас і Німан). Більшість корінних германців були землеробами, частина – скотарі-пастухи, переважно з узбережжя Північного моря. Латинський топонім Германія згодом став назвою найбільшої країни Центральної Європи.

ГЕРМАНО-ІТАЛІЙСЬКІ ВІЙНИ (X–XII СТ.) – війни німецьких імператорів задля встановлення контролю над Італією. Їм протистояли війська римського папи та загони італійських феодалів, що його підтримували. Імператор Оттон I спромігся захопити Ломбардію (951), вступив до Риму (962) і примусив папу коронувати себе імператором Священної Римської імперії. Імператор Фрідріх II Барбаросса (1174–1176) провів невдалу кампанію в Італії і визнав світську владу папи над територією Папської області.

ГЕРМАНО-УГОРСЬКІ ВІЙНИ (X ст.) – війни германських імператорів з племенами угорців (мадярів), що розгромили Великоморавську державу в Паннонії (у межах сучасних Чехії, Словаччини та Угорщини) (на початку X ст.), спустошили Баварію і Швабію та здійснили набіги в Італію, Бургундію і Лотарингію. Регулярні вторгнення до Саксонії (середина X ст.) припинив Оттон I (912–973), розгромивши угорців у битві під Аугсбургом (955), полонивши і повісивши багатьох угорських ватажків і знатних людей.

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ – група споріднених мов (найпоширеніші – англійська та німецька) індоєвропейської мовної сім'ї, що у спілкуванні використовуються понад 550 млн осіб. Вивчаються германською філологією або германістикою, традиційно поділяються на три підгрупи: північну (або скандинавську – шведська, данська, норвезька, ісландська, фарерська мови), західну (англійська, фризька, люксембурзька, німецька, ідиш, африканс мови) і східну (готська, бургундська, вандальська та ін.).

ГЕРМАНЦІ (*лат.* Germani) – група племен, що належали до індоєвропейської мовної сім'ї, формувалися з носіїв культур мегалітів. Як етнос склалися на півночі Європи, на Ютландському півострові, півдні Скандинавії та в нижній течії річки Ельба. Під час різкого похолодання (I тис. до н. е.) почали експансію на південь Європи, витісняючи кельтів. Пізніше мешкали (I ст.) між Рейном (захід) і Віслою (схід), Дунаєм (південь) і Північним та Балтійським морями (північ).

ГЕРМАФРОДИТИЗМ – одночасна або послідовна наявність чоловічих і жіночих статевих ознак та репродуктивних органів у роздільностатевих організмів. Названий за ім'ям грецького бога Гермафродіта (дитини Гермеса та Афродіти), який мав ознаки чоловічої та жіночої статі. Генетично зумовлений (природний) гермафродитизм притаманний переважно безхребетним, а серед хребетних найчастіше трапляється у риб. У людини вважається аномалією розвитку і трапляється в одного з 2 тис. новонароджених.

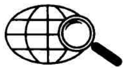
ГЕРМАШЕВСЬКИЙ (HERMASZEWSKI) МИРОСЛАВ (нар. 1941) – перший польський космонавт, генерал, Герой Радянського Союзу (1978). Освіту здобув у Демблінському військовому авіаційному училищі (1964) і Військовій академії Генерального штабу у Варшаві (1971). Служив у винищувальній авіації Польщі, у Центрі підготовки космонавтів ім. Ю. Гагаріна (з 1976). Здійснив політ як космонавт-дослідник на кораблі «Союз-30» та орбітальній станції «Салют-6» (27 червня – 5 липня 1978). У відставці з 2000.

ГЕРМЕС (*грец.* Hermes) – у грецькій міфології – син Зевса, вісник олімпійських богів, покровитель пастухів і подорожніх, бог торгівлі і прибутку, кмітливості і спритності, крутійства та обману, злодійства і красномовства, багатства і доходу в торгівлі, бог атлетів. Покровитель глашатаїв і послів, магії та астрології. Посланець богів і провідник душ померлих у підземне царство Аїда. Винайшов міри, числа, абетку і навчив людей. Відомий у Давньому Римі як Меркурій (*лат.* Mercurius).

ГЕРНІКА (*ісп.* Guernica) – картина іспанського художника Пабло Пікассо (1881–1973), створена (травень 1937) на замовлення уряду Іспанської Республіки для державного павільйону на Всесвітній виставці в Парижі. Являє собою полотно-фреску (3,5 × 7,8 м), написану олією у чорно-білих тонах у манері кубізму, присвячену бомбардуванню баскського міста Герніки під час Громадянської війни, зображує сцени смерті, насильства, звірства, страждання і людської безпорадності. Зберігається (з 1992) в Музеї королеви Софії в Мадриді.

ГЕРОДОТ ГАЛІКАРНАСЬКИЙ (484–425 до н. е.) – давньогрецький історик, що походив з міста Галікарнас у Малій Азії. Багато подорожував, об'їздивши Вавилон, Ассирію, Єгипет, Малу Азію, Північне Причорномор'я, Балкани. Автор першого повномасштабного історичного трактату «Історія», що описує греко-перські війни і звичаї багатьох тодішніх народів. Його твори мали велике значення для античної культури, стали джерелом з історії Великої Скіфії, зокрема десятків античних народів у межах сучасної України.

ГЕРОЇН – напівсинтетичний опіоїдний наркотик (діацетилморфін, похідний морфіну, або діаморфін), що на межі XIX–XX ст. застосовувався як лікарський засіб. Речовина з хімічною формулою $C_{21}H_{23}NO_5$, що найчастіше використовується у вигляді основи або гідрохлориду діацетилморфіна. Значна частка опіоїдних

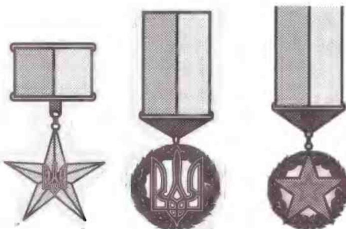
наркоманів вживає саме героїн, завдяки його вираженій наркотичній дії та відносній дешевизні.

ГЕРОЇЧНОЇ ОБОРОНИ І ВИЗВОЛЕННЯ СЕВАСТОПОЛЯ МУЗЕЙ – національний музей, заснований (1960) у Севастополі (АР Крим), один із найбільших в Україні. До його складу входять музейні будівлі (Панорама «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.», Діорама «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.», Оборонна вежа Малахова кургану, Володимирський собор – усипальниця адміралів, Будинок-музей севастопольського підпілля 1942–1944 рр.), розташовані на площі 66 тис. м^2, експозиційна площа – 10,5 тис. м^2.

ГЕРОЇЧНОЇ ОБОРОНИ ОДЕСИ МЕМОРІАЛ (411-Ї БЕРЕГОВОЇ БАТАРЕЇ) – меморіальний комплекс, присвячений героїчній обороні Одеси під час Великої Вітчизняної війни. Створений (1971) і урочисто відкритий (1975) на південній околиці Одеси. У його складі музей, виставка військової техніки просто неба, батарея берегової оборони, що провела 220 бойових стрільб (1941), зокрема по скупченнях живої сили і бойової техніки ворога, випустивши понад 200 тис. снарядів, і дубовий парк.

ГЕРОЇ (*грец.* доблесний чоловік, ватажок) – група персонажів давньогрецької міфології, діти, що народжувалися від шлюбів олімпійських богів зі смертними. Їхня головна відмінність від богів полягає у смертності, а спроба зробити героя безсмертним – стійкий міфологічний сюжет. Обожнені герої, нагороджені безсмертям: Геракл, Асклепій, Полідевк. Вважається, що культ героїв склався наприкінці IX ст. до н. е., коли гомерівський епос став широко відомий і набув свого остаточного вигляду.

ГЕРОЙ УКРАЇНИ ЗВАННЯ – державна нагорода України, найвища відзнака в країні, що присвоюється громадянам України за здійснення визначного геройського вчинку або визначного трудового досягнення. Герою України вручається орден «Золота Зірка» (за визначний геройський вчинок) або орден Держави (за визначні трудові досягнення). Запроваджений Указом Президента України (1998) і Законом Верховної Ради України (2000). Перше нагородження 26 листопада 1998, всього нагороджено 265 осіб.

Нагороди звання Героя України

ГЕРОН АЛЕКСАНДРІЙСЬКИЙ (бл. 10–70) – давньогрецький математик і винахідник. У своїх працях системно виклав основні досягнення античного світу в галузі прикладної механіки, описав різні механізми, що приводяться в рух нагрітим або стисненим повітрям чи парою, 5 найпростіших машин: важіль, коловорот, клин, гвинт і блок. Використовуючи зубчасту передачу, побудував прилад для вимірювання протяжності доріг, навів правила і формули для точного і наближеного розрахунку геометричних фігур тощо.

ГЕРОНТИ (*грец.* старці) – найстаріші або знатні за походженням люди, що перебували радниками царів з управління країною в Стародавній Греції, а пізніше члени Герусії (ради старійшин) у Спарті.

ГЕРОНТОЛОГІЯ (*грец.* geron – старий і logos – учення) – наука, що вивчає біологічні, соціальні та психологічні аспекти старіння людини, його причини та засоби боротьби з ним (омолодження). Виникла на початку XX ст., складається з геріатрії (вчення про хвороби, їх лікування і профілактику в літньому і старому віці), герогігієни (вивчає питання загальної та спеціальної гігієни людей старших вікових груп) і геронтопсихології (досліджує психолого-поведінкові особливості людей похилого та старого віку).

ГЕРОНТОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНА – розділ геронтології, покликаний вирішувати демографічні та соціально-економічні проблеми старіння. Термін запроваджений (1940) Е. Стігліцом. Виділяють три наукові напрямки, що вивчають: вплив старості на особистість (на зміну цінностей, потреб, поведінки та способу життя), стан літньої людини в групі (у сім'ї, колективі, з друзями) та літні люди в суспільстві в цілому (зрілі люди розглядаються як певна демографічна спільність).

ГЕРОСТРАТ – молодий мешканець Ефеса, який спалив міський храм Артеміди (356 до н. е.)

задля пам'яті нащадків. Його стратили, а спеціальні глашатаї протягом багатьох десятків років по всій Греції оголошували: «Не смійте пам'ятати ім'я божевільного Герострата, що з честолюбства спалив храм богині Артеміди». За чверть століття на згарищі постав новий храм, названий «дивом світу», але за іронією долі ім'я Герострата збереглося в історії, хоча і з ганебною славою.

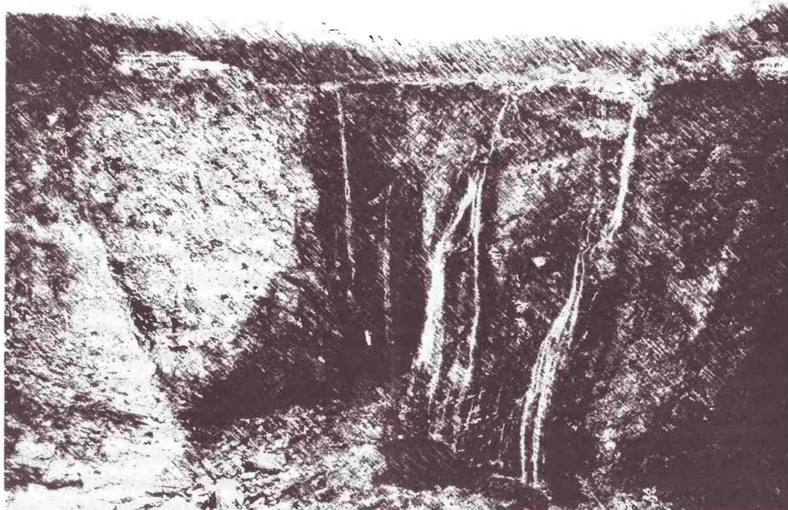
ГЕРПЕС (*грец.* herpes — повзуча шкірна хвороба) — вірусне захворювання з характерним висипанням згрупованих пухирців на шкірі і слизових оболонках. Найчастіше вражає: шкіру, очі (кон'юнктивіт, кератит), слизові оболонки обличчя і статевих органів, центральну нервову систему (енцефаліт, менінгіт), іноді призводить до випадання волосся. Розвитку захворювання сприяє переохолодження, зниження опірності організму, але можливе і в спекотну пору року внаслідок перегрівання організму.

ГЕРПЕТОЛОГІЯ (*грец.* herpeton — повзуча тварина і logos — знання) — розділ зоології, що вивчає земноводних (або амфібій — клас тварин, до якого належать жаби, саламандри, тритони, що походять від кистеперих риб і мешкають у воді і на суходолі) і плазунів (або рептилій — черепах, крокодилів, ящірок та змій). Вивчає походження, будову організму, спосіб і місце життя цих тварин; її завданням є класифікація земноводних і плазунів, а також їх докладний опис.

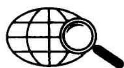
ГЕРРІХ-ШЕФФЕР (HERRICH-SCHÄFFER) ГОТТЛІБ АВГУСТ ВІЛЬГЕЛЬМ (1799—1874) — німецький ентомолог і лікар. Вивчав медицину у Вюрцбурзі, після чого присвятив себе ентомології. Закінчив розпочату німецьким ентомологом Георгом Панцером (1755—1829) роботу «Фауна німецьких комах» (1844). Головні авторські праці: «Систематичний опис метеликів Європи» (1843—1855), «Нові метелики Європи та сусідніх країн» і «Колекція нових або маловідомих метеликів за межами Європи» (1859—1860).

ГЕРСОППА ВОДОСПАД (*англ.* Gersoppa) — водоспад на річці Шараваті у південній частині гір Західні Гати на заході Індії. За 40 км від гирла в Аравійському морі русло річки розпадається на чотири рукави (потоки), що падають з висоти 253 м. Чотири водоспади, що в сезон найвищої води (серпень — грудень) зливаються в єдиний водоспад загальною шириною 472 м, мають окремі назви: Раджа, Горлопан, Ракета і Рані (Королева). На водоспаді працюють 2 гідроелектростанції (потужність — до 900 МВт).

ГЕРУА (GUEROI) КЛОД (бл. 1731 — бл. 1799) — французький архітектор, академік Паризької

Водоспад Герсоппа (Індія)

(1759) і Петербурзької (1776) академій мистецтв. Прибув до Росії на початку 1770-х, де виконував замовлення знаті в Петербурзі і Москві. Створив проект будівництва Катеринослава (нинішнього Дніпропетровська) та грандіозного кафедрального Преображенського собору, затверджений імператрицею Катериною II (1786), але не реалізований. Його син Олександр Геруа (1784–1852) був інженер-генералом і членом Військової ради.

ГЕРУСІЯ – у Давній Греції – рада старійшин у містах-державах переважно аристократичного устрою, що розглядала важливі державні справи, які згодом підлягали обговоренню на народних зборах. Кількість членів герусії (геронтів) і політична роль цього органу влади в різних полісах були неоднакові. Найвідоміша була в Спарті, складалася з 30 осіб (28 обраних довічно геронтів, старших 60-річного віку, два царі) та була вищим і, ймовірно, найдавнішим урядовим органом.

ГЕРЦ (HZ) – одиниця виміру частоти періодичних процесів, наприклад, коливань. 1 Гц означає одне виконання (реалізацію) такого процесу за одну секунду або одне коливання в секунду (1 Гц = 1/с), а 10 Гц – десять виконань такого процесу (чи коливань) за 1 с. Названа на честь німецького фізика Генріха Рудольфа Герца (1857–1894), затверджена Міжнародною електротехнічною комісією (1930). На генеральній конференції з мір та ваг назва прийнята (1960) на заміну існуючому терміну (число циклів за секунду).

ГЕРЦ (HERTZ) ГЕНРІХ РУДОЛЬФ (1857–1894) – німецький фізик. Освіту здобув у Берлінському університеті (1880). Професор в університетах Карлсруе (1885–1889) і Бонна (з 1889). Довів існування електромагнітних хвиль, дослідив відображення, інтерференцію, дифракцію і поляризацію електромагнітних хвиль, довів тотожність швидкості їх поширення зі швидкістю світла і що світло є різновидом електромагнітних хвиль, уперше спостерігав і дав опис зовнішнього фотоефекту (1886–1887).

ГЕРЦА – місто (площа – 3,2 км², населення – 2,1 тис. осіб) районного значення, центр Герцаївського району Чернівецької області України. Уперше згадується в румунській грамоті (1437), містечко (1732), статус міста (1864), розташоване на горбисто-пасмовій поверхні північних схилів плато Сучава, на межиріччі Пруту й Серету, на березі річки Герца (права притока Пруту).

ГЕРЦАЇВСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Чернівецької області, утворений 1991, площа – 0,3 тис. км², населення – 32,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 2,1 тис. осіб). Межує з Румунією (жудець Ботошань), Глибоцьким і Новоселицьким районами та Чернівецькою міськрадою, адміністративний центр – Герца. Румуни становлять бл. 92 % населення. Розташований на межиріччі Пруту і його правої притоки – Серету. Уперше район утворено 1940, а згодом було приєднано (1961) до Глибоцького району.

ГЕРЦЕН ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (1812–1870) – російський письменник, публіцист, літературний критик, філософ, революціонер-демократ. Освіту здобув у Московському університеті (1833). Заарештований за «вільнодумство» (1834), був на засланні в Пермі, В'ятці, Новгороді, працював у губернських установах (1834–1842). Назавжди покинув Росію, жив у Франції, Італії, Швейцарії та Великій Британії як політичний емігрант. Заснував Вільну російську друкарню, видавав щотижневу газету «Колокол» (1857).

ГЕРЦОГ (HERZOG) РОМАН (нар. 1934) – німецький політичний діяч, 11-й президент Німеччини (1994–1999). Юридичну освіту здобув у Мюнхенському університеті (1957), де деякий час працював асистентом. Завідувач кафедри державного права у Вільному університеті Берліна (з 1966), голова (1983–1987) та президент (1987–1994) Федерального конституційного суду ФРН в Карлсруе, федеральний президент ФРН (1994–1999) від партії Християнсько-демократичний союз.

ГЕРЦОГСТВО ПРУССІЯ (*нім.* Herzogtum Preußen) – німецьке герцогство, створене 37-м (останнім) великим магістром Тевтонського ордену Альбрехтом Бранденбурзьким (1490–1568), який підписав у Кракові мирний договір із Польським королівством і дав васальну присягу (1525) королю Польщі як герцог Пруссії. Лютеранське за віросповіданням герцогство Пруссія проіснувало, доки курфюрсти Бранденбурга, які також належали до династії Гогенцоллернів, не успадкували титул прусських герцогів (1618).

ГЕРШВІН (GERSHWIN) ДЖОРДЖ (1898–1937) – американський композитор. Почав самостійно вчитися грати на фортепіано (1910), професійно зайнявся музикою, працюючи акомпаніатором (1914), і незабаром на нью-йоркському Бродвеї з'явилося багато його творів (1918–1919). Автор мюзиклів: «Ля-ля, Люсіль» (1919), «Будьте гідною, леді» (1924), «Нехай гримить оркестр» (1927), «Божевільна» (1930), «Про тебе я співаю» (1931); опер: «135-та вулиця» (1923), «Поргі і Бесс» (1935); низки інструментальних творів.

ГЕРШЕЛЬ (HERSCHEL) ФРІДРІХ ВІЛЬЯМ (1738–1822) – англійський астроном і оптик, член Лондонського королівського товариства (1781). Переселився з Німеччини в Англію (1757), де став відомий як музикант і композитор. Астрономію вивчив самостійно, виготовив сотні дзеркал для телескопів. Спостереження неба розпочав 1773, відкрив планету Уран (1781), два супутники Урана (1787), їх зворотний рух (1797), два супутники Сатурна (1789), виміряв період обертання Сатурна і його кілець (1790) та ін.

ГЕРШЕНЗОН СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1906–1998) – радянський генетик, академік АН УРСР (1976), лауреат Державних премій УРСР (1981) та України (1998) у галузі науки і техніки, Герой Соціалістичної Праці (1990). Освіту здобув у Московському університеті (1927). Працював у Біологічному інституті (1931–1935) та Інституті генетики АН СРСР (1935–1937) у Москві, завідував кафедрою Київського університету (1937–1941, 1944–1948) та відділом Інституту молекулярної біології і генетики АН УРСР (1968–1973).

ГЕРШЕНКРОН (GERSCHENKRON) ОЛЕКСАНДР (1904–1978) – американський економіст та історик російського походження. Емігрував із родиною з Росії (1920), освіту здобув у Віденському університеті, де потім працював. Переїхав до США (1940), де викладав у Каліфорнійському і Гарвардському університетах та був президентом Асоціації економічної історії. Основні твори: «Економічні відносини з СРСР» (1945), «Економічна відсталість в історичній перспективі» (1962), «Європа в російському дзеркалі» (1970).

ГЕРШТЕККЕР (GERSTÄCKER) КАРЛ ЕДУАРД АДОЛЬФ (1828–1895) – німецький ентомолог. Вивчав природознавство і медицину в Берліні, Відні та Парижі (1847–1852). Приват-доцент і професор Берлінського університету, де завідував ентомологічними колекціями (1856–1876), професор та директор Зоологічного музею в Грейфсвальді (з 1876). Автор творів із систематики і морфології комах, зокрема: «Доповідь про наукові досягнення в галузі ентомології протягом 1852–1870» (1873), «Сарана» (1876) та ін.

ГЕСНЕР (GESNER) КОНРАД (1516–1565) – швейцарський учений-енциклопедист. Освіту здобував у Цюриху, Базелі, Страсбурзі, Бурже, Парижі та Монпельє. Обраний професором у Лозанні (1537), доктор медицини (1541), професор у Цюриху (1557), де займався також медичною практикою. Влаштував ботанічний сад, започаткував перший природно-історичний музей та один з перших звернувся до ботанічної ілюстрації, опублікував латинсько-грецький словник. Помер під час епідемії чуми, лікуючи заражених.

ГЕСОНІТ – мінерал класу силікатів, різновид гросуляру, в якому алюміній заміщується тривалентним залізом. Склад $Ca_3Fe_2[SiO_4]_3$. Колір медово-оранжевий, жовтий, оранжевий (найцінніший різновид – оранжевий гесоніт зі Шрі-Ланки), блиск скляний, твердість – 7,0, густина – 3,5–3,75 г/см^3. Характерний для термічно змінених вапнякових порід, іноді зустрічається в порожнинах метаморфізованих базальтів і сланцях. Знахідки відомі в Бразилії, США (Каліфорнія), Індії, Шрі-Ланці. Ювелірна сировина.

ГЕСС (HEß) РУДОЛЬФ (1894–1987) – німецький державний і політичний діяч. Навчався у Вищій комерційній школі в Швейцарії (1908–1914). Особистий секретар А. Гітлера (з 1925), його заступник по партії (1933–1941), рейхсміністр без портфеля (1933–1941), рейхсляйтер (1933), обергрупенфюрер СС і обергрупенфюрер СА. Прилетів до Великобританії (1941) з пропозицією миру, але був інтернований. На Нюрнберзькому процесі засуджений (1946) на довічне ув'язнення як один із головних військових злочинців.

ГЕССЕ (HESSE) ГЕРМАН (1877–1962) – швейцарський письменник і художник німецького походження, лауреат Нобелівської премії (1946) з літератури. Осягнення внутрішнього

світу особистості, вічне прагнення людини до самовдосконалення і перемоги над «звіриним» началом у романі «Петер Каменцинд» (1904), написав повість «Під колесами» (1906), роман «Степовий вовк» (1927). Проблема драматичної нероздільності творчого духу і марнотного буття в інтелектуально-філософському романі «Гра в бісер» (1943).

ГЕСТАПО (*нім.* Geheime Staatspolizei – таємна державна поліція) – поліцейська організація (1933–1945) у складі Міністерства внутрішніх справ Німеччини, призначена для боротьби з незадоволеними і супротивниками нацистського режиму. Заснована (26 квітня 1933) міністром внутрішніх справ Пруссії Г. Герингом. Увійшла до Головного управління імперської безпеки (РСХА) як IV управління із назвою «Боротьба з супротивником – гестапо» (1939). Нюрнберзьким трибуналом (1946) визнана злочинною організацією.

ГЕСТЕ (HASTIE) ВІЛЬЯМ (у Росії – **ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ ГЕСТЕ**) (1753 або 1763–1832) – російський інженер та архітектор шотландського походження. Прибув до Росії (1784), працював на будівництві палаців у Царському Селі під Петербургом. Розробив проекти «зразкових» будинків, схвалених імператрицею Катериною II (1792), служив губернським архітектором у Таврійській та Катеринославській губерніях. Створив генеральні плани міст: Саратов, Катеринослав, Омськ, Черкаси, Красноярськ тощо.

ГЕТА-КАНАЛ (ЙЕТА-КАНАЛ) (*швед.* Göta kanal) – суднюплавний канал у Швеції, що з'єднує Балтійське море та акваторію протоки Каттегат. Довжина – 190 км, ширина – 7–14 м, найбільша глибина – 3 м, кількість шлюзів – 58, приймає судна завдовжки 32 м, завширшки 7 м і з осадкою 2,8 м. Побудований у 1810–1832 і протягом XIX ст. був найважливішою транспортною артерією країни, але з розвитком залізничного та автомобільного транспорту втратив стратегічне значення і перетворився на туристичну атракцію.

ГЕТЕ (GOETHE) ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ФОН (1749–1832) – німецький письменник, мислитель і натураліст. Освіту здобув у Лейпцигу (1765–1768) та Страсбурзі (1770–1771). Автор віршованих циклів «Римські елегії» (1790), «Західно-східний диван» (1814–1819), роману «Страждання молодого Вертера» (1774), автобіографічної книги «Поезія і правда» (1811) та підсумкового і найвідомішого філософського твору – трагедії «Фауст» (1808–1832), а також природничо-наукових праць про рослини, кольори, мінерали тощо.

ГЕТЕ ЛІНК ОБСЕРВАТОРІЯ (*англ.* Goethe Link) – астрономічна обсерваторія неподалік від Брукліна, штат Індіана (США), що належить університету Індіани і підпорядкована Індіанському астрономічному товариству. Названа на честь американського хірурга Гете Лінка (1879–1980), який фінансово сприяв її будівництву. Споруджена (1937) на висоті 293 м, спостереження розпочалися 1939, передана університету Індіани (1948). Відкрито багато астероїдів, один із них названо на честь засновника (1964).

ГЕТЕБОРГ (GÖTEBORG) – шведський футбольний клуб із Гетеборга, заснований 1904, один із трьох найтитулованіших клубів країни. Виступає у вищій футбольній лізі Швеції (Аллсвенскан): 18-разовий чемпіон Швеції (1908, 1910, 1918, 1935, 1942, 1958, 1969, 1982–1984, 1987, 1990, 1991, 1993–1996, 2007), 5-разовий володар Кубка Швеції (1979, 1982, 1983, 1992, 2008) і Кубка УЄФА (1982, 1987). Домашня арена – Галма Уллеві (2008, 18 800 глядачів), форма біло-блакитна, гостьова – рожево-чорна.

ГЕТЕБОРЗЬКИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ (*швед.* Göteborgs filmfestival) – щорічний кінофестиваль у Гетеборзі (Швеція), уперше проведений 1979, коли в трьох залах було показано 17 фільмів, які подивилися три тисячі відвідувачів. Сьогодні фестиваль із червоним драконом на емблемі є найбільшим у Скандинавії, де протягом десяти днів (січень – лютий) демонструють бл. 450 фільмів із шістдесяти країн. Має важливе значення задля укладення договорів у галузі кіноіндустрії.

ГЕТЕРИ (*грец.* hetaira – подруга, коханка) – освічені незаміжні жінки у Стародавній Греції, які вели вільний незалежний спосіб життя, на відміну від повій, надаючи сексуальні послуги переважно за власним вибором, розважаючи бесідою, піснею чи танцем та приваблюючи вишуканими манерами. Уперше у значній кількості з'явилися в Коринфі у зв'язку з культом богині вроди Афродіти. У їхніх будинках збиралися видатні політичні

діячі, поети, скульптори тощо, а деякі гетери досягали значного політичного впливу.

ГЕТЕРО- (*грец.* heteros – інший, різний) – початкова частина складних слів (префікс), що використовується в утворенні деяких слів та відповідає в українській мові «іно-», «різно» тощо. Застосовується переважно в наукових термінах (наприклад, гетерогенність, гетерозис, гетеросексуальність, гетерофонія та ін.).

ГЕТЕРОДОКСІЯ (*грец.* heteros – інший, dokeo – думаю, вірю) – помилкова думка, що відхиляється від істинного, прямого і правильного вчення – ортодоксії, завдяки чому вважається єрессю.

ГЕТЕРОМОРФОЗ (*грец.* heteros – інший і morphe – форма, вид) – неповна регенерація, завершення процесу регенерації видаленого органа відновленням несхожого з видаленим (утворення ін. органа). Виявлений у більшості типів тварин від найпростіших до хордових, але частіше зустрічається у більш низько організованих тварин. Наприклад, у дощового черв'яка замість ампутованого головного кінця тіла регенерується хвостова частина.

ГЕТЕРОСЕКСУАЛЬНІСТЬ (*грец.* heteros – інший і *лат.* sexus – стать) – сексуальна орієнтація, зумовлена як емоційний, романтичний (платонічний), еротичний (чуттєвий) або статевий потяг виключно до осіб ін. біологічної статі. Найпоширеніша з трьох сексуальних орієнтацій людини (крім гомосексуальності і бісексуальності), що пов'язана з продовженням роду. Термін уперше запропонував (1886) німецький психіатр Ріхард фон Крафт-Ебінг (1840–1902).

ГЕТЕРОТРОФИ (ГЕТЕРОТРОФНІ ОРГАНІЗМИ) (*грец.* heteros – інший і trophe – їжа) – організми, які використовують для власного харчування готові органічні сполуки (на відміну від автотрофних організмів, здатних первинно синтезувати необхідні їм органічні речовини з неорганічних сполук вуглецю, азоту, сірки та ін.). До гетеротрофів належать всі тварини і людина, а також деякі рослини (гриби, багато паразитів, сапрофіти покритонасінних рослин) і мікроорганізми.

ГЕТИ – племена фракійського походження, споріднені з даками, що мешкали на півночі Балканського півострова та пониззі Дунаю (VI–IV ст. до н. е.), на сході межували зі скіфами, брали участь у війні з перським царем Дарієм I (513 до н. е.). Нападали на грецькі колонії у Північному Причорномор'ї, зокрема майже знищивши деякі з них (Тіра, Ольвія). Об'єднавшись із даками в одну державу (I ст. до н. е. – I ст.), вели війни з Римською імперією, зазнали поразки і включені до складу римської провінції Дакія.

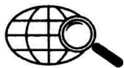
ГЕТРИ – суконна накладка типу короткої (на щиколотці) накладної халяви, що застібається, або рід теплих панчіх, які надягають поверх взуття. Спочатку вироблялися зі шкіри або зі щільного матеріалу, пізніше – з сукна. Гетри на ґудзиках збоку називаються гамашами. Нині поширений жіночий аксесуар, зокрема використовується під час танцювальних репетицій, що дозволяє швидко розігрівати м'язи ніг. Також застосовуються в туризмі для захисту від потрапляння всередину черевиків бруду, води, комах тощо.

Гетри

ГЕТТІ МУЗЕЙ (*англ.* Paul Getty Museum) – заснований (1954) нафтовим мільярдером і найбагатшою (на час смерті) людиною світу Жаном Полом Гетті (1892–1976), найбільший художній музей у Каліфорнії (США), вхід вільний. Музейні колекції античного періоду експонуються на Віллі Гетті в Малібу, побудованій (1974) за зразком Вілли папірусів у Геркуланумі біля Неаполя (Італія). Центр Гетті побудований у Лос-Анджелесі (1997) за проектом архітектора Річарда Мейєра для експозиції творів «старих майстрів».

ГЕТТІНГЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГЕОРГА АВГУСТА (*нім.* Georg-August-Universität Göttingen) – один із найпрестижніших у країні та світі вищий навчальний заклад в Геттінгені у центрі Німеччини. Заснований (1734) англійським королем Георгом II, відкритий 1737, спочат-

ку мав 4 класичні факультети: теології, права, філософії та медицини. Нині складається з 13 факультетів, на яких навчається бл. 24 тис. студентів та працює понад 2,5 тис. викладачів і 10 тис. осіб технічно-адміністративного персоналу.

ГЕТТО (*іт.* ghetto – ливарня) – райони великих міст, де добровільно або примусово проживають етнічні меншини. Термін і явище започатковані у Венеції (1516), де на ізольованій каналами ділянці було наказано жити євреям. Слово має чіткий негативний відтінок і застосовується до районів з поганими умовами проживання. За часів Другої світової війни термін використовувався для житлових зон, куди нацистами заганялися євреї для компактного проживання.

ГЕТЬМАН (*нім.* Hauptmann – начальник, капітан) – історична назва командувача армією в Чехії часів Гуситських війн (1419–1434), вищих воєначальників у державних і військово-державних утвореннях Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Речі Посполитої, Війська Запорозького та ін. Уважається, що слово «гетьман» має німецьке походження, а першим носієм почесного титулу (з 1420) був гуситський полководець і національний герой чеського народу Ян Жижка (бл. 1360–1424).

ГЕТЬМАН ВАДИМ ПЕТРОВИЧ (1935–1998) – радянський український фінансист і політик, Герой України (2005, посмертно). Освіту здобув у Київському фінансово-економічному інституті (1956). Працював у фінансових і планових органах Запорізької області (1956–1975), перший заступник голови Державного комітету УРСР з цін (1975–1987), голова правління Агропромислового банку УРСР (банк «Україна») (1987–1992). Народний депутат ВР України (1990–1998). Убитий у під'їзді власного будинку в Києві.

ГЕТЬМАНАТ – українська держава зі столицею в Києві, що існувала (29 квітня – 14 грудня 1918) на території Центральної, Східної та Південної України, очолювана гетьманом Павлом Скоропадським (1873–1945). Утворилася на місці Української Народної Республіки після державного перевороту, підтримувалася консервативними колами українського суспільства і Німеччиною, спиралася на стандарти зруйнованої Російської імперії. Ліквідована в ході антигетьманського повстання під проводом Директорії УНР.

ГЕТЬМАНСТВА МУЗЕЙ – заснований у Києві 1993, присвячений історії та традиціям козацько-гетьманської доби (понад 6 тис. експонатів). Розташований у двоповерховому особняку на Подолі, частково вцілілому після пожежі (1811) і перебудованому. У постійній експозиції 4 зали, присвячені Івану Мазепі, Богдану Хмельницькому, Пилипу Орлику та Павлу Скоропадському. В ін. приміщеннях будівлі часто організовують тимчасові тематичні виставки.

ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ – національний історико-культурний заповідник, розташований у м. Батурин Бахмацького району Чернігівської області України, створений (1993) на місці резиденції гетьманів Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Івана Мазепи та Кирила Розумовського (площа – 0,57 км²). До його складу входять 39 об'єктів, зокрема палац останнього гетьмана України, його усипальниця – Воскресенська церква, будинок Генерального суду Лівобережної України, монастир, ландшафтний парк тощо.

ГЕТЬМАНСЬКИЙ – національний природний парк (площа – 233,6 км²) у Великописарівському, Охтирському та Тростянецькому районах Сумської області України. Утворений (2009) з метою збереження, відтворення і раціонального використання типових та унікальних природних комплексів Лівобережного лісостепу, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Підпорядкований Міністерству охорони навколишнього природного середовища України.

ГЕТЬМАНЩИНА (Лівобережна Україна) – українська козацька держава у межах Наддніпрянщини, Сіверщини та Поділля, що утворилася внаслідок найбільшого козацького повстання в Речі Посполитій (1648–1654), мала площу бл. 200 тис. км². Після Андрусівського перемир'я між Росією і Польщею (1667) перетворилася на Лівобережну Україну в складі Російської імперії. Позбавлена інституту гетьмана (1764), перетворена на Малоросійську губернію (1765), козацький полковий устрій скасований 1781.

ГЕФЕСТ (*грец.* Hephaistos) – у грецькій міфології бог вогню, покровитель ковальського ремесла і найбільш вправний коваль, син Зевса і Гери, що зображувався широкоплечим і кульгавим. На відміну від олімпійських богів і богинь, які проводили свої дні в бенкетах, традиція змальовує Гефеста в постійній праці. Його вшановували і як бога підземного вогню – діючих вулканів, а у Давньому Римі ототожнювали з Вулканом (*лат.* Volcanus).

ГЕШКО ІВАН ТАРАСОВИЧ (нар. 1979) – український легкоатлет (бігун на середні відстані), заслужений майстер спорту України (2004). Освіту здобув у Кам'янець-Подільському педагогічному університеті (2005). Найвищі досягнення: чемпіон світу в приміщенні (Москва, 2006) і Європи (Мадрид, 2005) з бігу на дистанції 1500 м, срібний (Будапешт, 2004) і бронзовий (Париж, 2003) призер чемпіонатів світу. Депутат Чернівецької міської ради (2006).

ГЕЯ (*грец.* Gaia) – у грецькій міфології матиземля та найдавніше доолімпійське божество, народилася слідом за Хаосом. Сама з себе породила Урана-небо і взяла його за чоловіка, разом вони породили шість титанів і шість титанід, серед яких Кронос і Рея, батьки Зевса. Її породженням також є Понтморе, гори, троє кіклопів і троє сторуких. Богиня-годувальниця людей, якій у Давньому Римі відповідає Теллус (*лат.* Tellus).

ГИЖИЦЬКИЙ (GIŻYCKI) ПАВЛО (1692–1762) – польський архітектор доби пізнього бароко. Долучився до єзуїтів (1710), вивчав філософію і теологію в Любліні (1713–1716), Сандомирі (1719) і Кракові (1720–1723). Займався місіонерською діяльністю на Волині. Самотужки опанував мистецтво архітектури, автор десятків храмів (переважно єзуїтських) у Самборі, Кременці, Луцьку, Піддубцях, Старому Чарторийську, вівтаря у костелі польського Живця, іконостаса греко-католицької церкви у Підгірцях тощо.

ГИРЯ – предмет заданої маси, що має спеціальну форму та ін. конструктивні особливості. Поділяються на вимірювальні (виготовлені з високою точністю, призначені для зважування різних тіл, розрізняються за масою, класом точності та сферою застосування – лабораторні, торговельні тощо), годинникові (задіюються як рушійна сила механізму годинника) та спортивні (призначені для розвитку м'язової сили спортсменів, зміцнення суглобів, зазвичай мають сферичну форму зі спеціальною рукояттю).

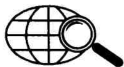

Гиря

ГІАЦИНТ – мінерал, дорогоцінний камінь (дуже рідкісний, цінується колекціонерами), прозорий ювелірний різновид циркону, забарвлення якого нагадує однойменну квітку (звідси назва). Формула $Zr[SiO_4]$, колір червоно-коричневий, жовтий, жовто-червоний, блиск сильний скляний або алмазний, твердість – 7–7,5, густина – 3,9–4,8 г/см^3, кристали – чотиригранні призми. Довго перебуваючи на сонячному світлі, темніє і стає матовим. Видобувають на всіх континентах, крім Австралії та Антарктиди.

ГІАЦИНТ (*лат.* Hyacinthus) – рід цибулинних багаторічних трав родини Спаржеві (Asparagaceae). Цибулина щільна, складається з м'ясистого низового листя, що займає своїми основами всю окружність денця цибулини. Квітуче стебло є безпосереднім продовженням денця. Квітки зібрані на верхівці стебла у вигляді кисті. Назва походить від імені давньогрецького міфологічного юнака надзвичайної краси, що був коханим Аполлона, який після передчасної смерті Гіацинта зробив з його крові квітку.

ГІББС (GIBBS) ДЖОСАЙЯ ВІЛЛАРД (1839–1903) – американський фізик, один із творців термодинаміки і статистичної механіки. Освіту здобув у Єльському університеті (1858), де отримав ступінь доктора (1863) і звання професора (1871). Розробив теорію термодинамічних потенціалів, відкрив загальну умову рівноваги гетерогенних систем – правило фаз, вивів рівняння Гіббса – Гельмгольца, Гіббса – Дюгема, адсорбційне рівняння Гіббса,

фундаментальний закон статистичної фізики – розподіл Гіббса.

ГІБЕОН (GIBEON) – залізний метеорит, виявлений (1836) у центральній частині Намібії. Хімічний склад: 91,8 % – залізо, 7,7 % – нікель, 0,5 % – кобальт, 0,04 % – фосфор, сліди галію, германію, іридію. Вважається, що впав на Землю бл. 500 млн р. тому, а його вік оцінюється бл. 4,6 млрд р. Знайдено понад 26 т уламків. У районі падіння метеориту засновано (1868) місто Гібеон.

ГІБЕРТІ (GHIBERTI) ЛОРЕНЦО (бл. 1378–1455) – італійський скульптор, ювелір та історик мистецтва. Навчався у вітчима, який був золотих справ майстром. Працював у Флоренції, а також у Сієні, Венеції та Римі. Найвідоміші твори: рельєфи до північних (1403–1424) і східних (1425–1452) бронзових дверей у Баптистерії та бронзові статуї святих Іоанна Предтечі, Матвія і Стефана в церкві Орсанмікеле (1404–1429) у Флоренції. Відомий як автор «Коментарів» (1448), присвячених історії італійського мистецтва.

ГІБОНОВІ (*лат.* Hylobatidae) – родина приматів (малі людиноподібні мавпи), що мешкають у Південно-Східній Азії (від північно-східної Індії до острова Ява). Їхній розмір становить 45–90 см, вага – 4–13 кг, густа шерсть пофарбована в чорний, сірий або коричневий колір, хвіст відсутній. Морди короткі з великими очима, спрямованими вперед, ніздрі розставлені в сторони. Обличчя, долоні, підошва оголені, передні кінцівки значно довші від задніх. Живуть моногамно, на деревах у дощових та гірських лісах.

ГІБРАЛТАР – заморська територія Великобританії і військово-морська база НАТО. Включає гібралтарську скелю і піщаний перешийок, що з'єднує її з Піренейським півостровом. Площа – 6,5 км^2, населення – 29,1 тис. осіб, адміністративний центр – Гібралтар. Займає стратегічну позицію над Гібралтарською протокою, що з'єднує Середземне море з Атлантичним океаном. Захоплений британськими військами в Іспанії (1714), статус колонії (1830), підтверджений на референдумі (1967).

ГІБРАЛТАРСЬКА ПРОТОКА (*ісп.* Estrecho de Gibraltar) – з'єднує Атлантичний океан і Середземне море та відокремлює Європу (Іспанію) від Африки (Марокко). Ширина – 14–44 км, глибина на фарватері – 300–900 м, по берегах розташовані обривисті скельні масиви – Гібралтарська скеля (на півночі) і Джебель-Муса (на півдні), які в давнину називалися Геркулесовими стовпами. Завдяки зручному географічному положенню має велике економічно-стратегічне значення, контролюється англійською фортецею.

ГІБРАЛТАРСЬКИЙ ФУНТ – грошова одиниця британської території Гібралтар, за міжнародним позначенням – GIP, що дорівнює 100 пенсів. Власна валюта (банкноти) замість британської запроваджена 1927, а монети карбуються з 1988. Курс гібралтарської валюти дорівнює курсу британських фунтів стерлінгів. Нині в обігу перебувають монети 1, 2, 5, 10, 20 і 50 пенсів та 1, 2, 5 фунтів, банкноти номіналом 5, 10, 20, 50 і 100 фунтів.

ГІБРИД (*лат.* hybrida – помісь) – організм (клітина), отриманий внаслідок схрещування форм, що генетично розрізняються. Поняття особливо поширене в ботаніці, але застосовується і в зоології. Гібриди можуть бути внутрішньовидовими (схрещування різних сортів, форм, різновидів), внутрішньородовими (схрещування видів одного роду) або міжродовими (схрещування видів, що належать до різних родів). Вважається, що перші гібриди були отримані англійським садівником (1717) внаслідок схрещування різних видів гвоздик.

ГІБРИДИЗАЦІЯ – процес схрещування двох організмів, утворення або отримання гібридів, в основі якого лежить об'єднання генетичного матеріалу різних клітин в одній клітині. Для першого покоління гібридів часто характерний гетерозис (або гібридна сила) – явище, коли перше покоління гібридів, одержаних у результаті неспорідненого схрещування, має підвищені життєздатність, продуктивність, ріст, стійкість проти шкідників, хвороб тощо. При віддаленій гібридизації гібриди часто стерильні.

ГІБРИДИЗАЦІЯ РОСЛИН – один із головних методів селекції рослин, за допомогою якого створена більшість сучасних сортів сільськогосподарських рослин. Віддалена гібридизація – складніший і більш трудомісткий метод здобуття гібридів, де основною перешкодою є несумісність статевих клітин пар, що схрещуються, і стерильність гібридів першого і подальших поколінь.

ГІБСОН (GIBSON) ДЖОН (1790–1866) – уельський скульптор, представник британського класицизму, що творив переважно на сюжети античної міфології. Навчався в Ліверпулі у різьбяра по дереву і в майстерні Антоніо Канови (1757–1822) в Римі, де мешкав (з 1817), виїжджаючи лише в Лондон, де набув популярності серед аристократичних кіл Англії. Найвідоміші твори: «Сплячий пастух», «Марс і купідон», «Амур, переодягнений у пастуха», статуї королеви Вікторії, Вільяма Хаскіссона, Венери та ін.

ГІБСОН (GIBSON) МЕЛ КОЛМ-КІЛЛЕ ДЖЕРАРД (нар. 1956) – американський актор, режисер, сценарист і продюсер. Освіту здобув в Австралійському інституті драматичного мистецтва (1978). Світову популярність принесла роль у 2-й частині «Божевільного Макса» (1981), у Голлівуді дебютував у фільмі «Баунті» (1984). Заснував (1989) власну кінокомпанію «Айкон Продакшен» («Icon Productions») у Каліфорнії (США), випустивши: «Людина без обличчя» (1993), «Хоробре серце» (1995), «Страсті Христові» (2004) та ін.

ГІБСОНА ПУСТЕЛЯ (*англ.* Gibson Desert) – піщана пустеля в центральній частині штату Західна Австралія (Австралійський Союз), розташована між Великою Піщаною пустелею (на півночі) та Великою пустелею Вікторія (на півдні). Площа – 155 530 км², середня висота – 411 м, у східній частині – останцеві гранітні й пісковикові кряжі заввишки до 762 м. Населена переважно аборигенами. Відкрита (1873) англійською експедицією Ернеста Джайлса, названа на честь загиблого члена експедиції Альфреда Гібсона.

ГІВАТАЇМСЬКА ОБСЕРВАТОРІЯ – астрономічна обсерваторія в м. Гіватаїм (Ізраїль), розташована на вершині пагорба Козловський (висота – 87 м), найстаріша (1967) серед діючих у країні. Переважно задіяна в освітній сфері: проводяться лекції представників Ізраїльської астрономічної асоціації (центральний офіс якої знаходиться в обсерваторії) з астрономії, астрофізики, космології, фізики тощо; спостереження за місяцем, видимими планетами і деякими ін. доступними на даний момент об'єктами.

ГІГА- (*грец.* gigas – гігантський) – префікс для утворення найменувань системи СІ кратних одиниць, рівних мільярду (10^9) вихідних одиниць, прийнята 1947. Скорочене позначення Г, або G. Приклад: 1 гігават = 1 000 000 000 ватів.

ГІГА СТЕПАН ПЕТРОВИЧ (нар. 1959) – український композитор, вокаліст, музичний продюсер, народний артист України (2002). Освіту здобув у Київській консерваторії (1988). Був учасником і керівником ансамблю «Зелені Карпати», працює в гурті «Друзі мої» (з 1989). Автор сольних альбомів «Друзі мої» (1995), «Вулиця Наталі» (1996), за який (наклад понад 1 млн примірників) співак першим в Україні отримав Золотий диск (2002), та «Троянди для тебе» (1997). Власник студії звукозапису «GIGARecords».

ГІГАНТИ (*грец.* Gigantes) – у грецькій міфології – жахливі велетні (величезні істоти з лускатими зміїними хвостами та страшними обличчями), народжені богинею землі Геєю від крапель крові бога неба Урана. За ін. версією, Гея породила їх від Урана після того, як титани були скинуті Зевсом у тартар. Гіганти, озброївшись скелями і стовбурами дерев, намагалися захопити приступом небо, але олімпійські боги за допомогою Геркулеса перемогли їх та скинули в глиб землі.

ГІГАНТСЬКИЙ БРОНЕНОСЕЦЬ (*лат.* Priodontes maximus) – ссавець, найбільший представник родини Броненосці. Довжина тіла становить 75–100 см, вага – 18–32 кг (у неволі до 60 кг), має дуже рухливий панцир, розділений на численні сегменти, і покритий п'ятикутними лусочками хвіст завдовжки до 50 см. У природних умовах живуть 12–15 р. у вологих джунглях, переважно в Південній Америці (від південної Венесуели до Парагваю і півночі Аргентини), харчуються термітами та їхніми личинками.

ГІГАНТСЬКИЙ СЛАЛОМ – олімпійська (1964) дисципліна гірськолижного спорту, змагання на швидкість проходження низки воріт, що розташовані далі одне від одного, ніж у спеціальному слаломі. Зазвичай перепад висот на трасі становить 250–400 м (для жінок), 250–450 м (для чоловіків), для дорослих спортсменів вона має 33–45 змін напрямку руху, а кількість воріт залежить від схилу і траси та становить 56–70 (для чоловіків) і 46–58 (для жінок), мінімальна довжина лиж, відповідно, 185 і 180 см.

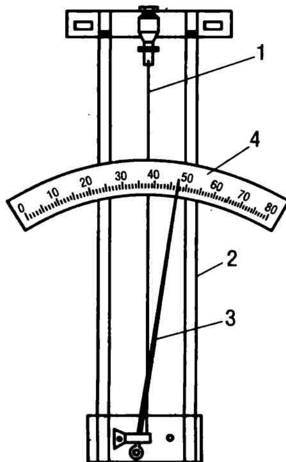
ГІГАНТСЬКІ БАБКИ – МЕГАНЕВРА (*лат.* Meganeura) – рід вимерлих бабок, які жили в кам'яновугільному періоді, найбільші екземпляри яких сягали за розмахом крил 75 см. Полювали гігантські бабки на примітивних рослиноїдних комах діктіоневрид, що досягали розмірів сучасних голубів, а личинки вели наземний спосіб життя і теж були хижаками. Викопні рештки меганеври виявлені (1880) і описані (1885) в Комментрі (Франція), а ін. добре збережений екземпляр знайдений (1979) у графстві Дербішир (Англія).

ГІГАНТСЬКІ КРОКОДИЛИ – САРКОЗУХ (*лат.* Sarcosuchus) – вимерлий рід гігантських крокодилів, що мешкав в Африці у ранній крейді мезозою (бл. 112 млн р. тому). Уважається найбільшим із відомих плазунів, розміри якого реконструйовані за фрагментами кількох скелетів, знайдених (1940–1950-ті) французьким палеонтологом Альбертом-Феліксом де Лаппарентом (1905–1975) у Сахарі. Завдовжки сягав 12–40 м, важив 8–9 т, мав череп (до 180 см) і величезні щелепи з 132 товстими зубами.

ГІГАНТСЬКІ ЛІНИВЦІ (*лат.* Folivora) – група кількох різних вимерлих видів лінивців, що відрізнялися особливо великими розмірами і, на відміну від сучасних (що мешкають на деревах), жили на землі. Виникли в олігоцені (бл. 35 млн р. тому), мешкали в Америці, досягаючи ваги кілька тонн і висоти до 6 м. Деякі види гігантів вимерли лише наприкінці плейстоцену (10–12 тис. р. тому), і предки індіанців встигли зіткнулися з цими тваринами. Гігантські лінивці не є окремою таксономічною групою.

ГІГІЄНА (*грец.* hygieinos – здоровий) – галузь медицини, що вивчає вплив умов життя і праці на здоров'я людини і розробляє заходи щодо профілактики захворювань, забезпечення оптимальних умов існування, збереження здоров'я і продовження життя. Належить до найбільш стародавніх розділів медичних знань, наукова гігієна розвивається з 1850-х. Включає низку самостійних розділів (комунальна гігієна, гігієна праці, гігієна дітей та підлітків, гігієна харчування, військова гігієна, радіаційна гігієна та ін.).

ГІГРОМЕТР – прилад для вимірювання величин, які характеризують вологість речовини в газоподібному стані, зокрема повітря. Існує кілька типів гігрометрів, дія яких ґрунтується на різних принципах: ваговий (або абсолютний, що складається з системи U-подібних трубок, наповнених гігроскопічною речовиною, здатною поглинати вологу з повітря), волосяний (найпоширеніший, у якому натягнута знежирена людська волосина змінює свою довжину залежно від вологості повітря), плівковий тощо.

Гігрометр

ГІГРОФІЛИ (*грец.* hygros – вологий і phile – любити) – наземні організми, пристосовані до проживання в умовах високої вологості. Живуть на заболочених територіях, у вологих лісах, заплавах річок, по берегах водойм, а також у ґрунті (дощові черв'яки тощо) або в гниючій деревині (численні комахи, багатоніжки). Рослини, пристосовані до вологих місць існування, зазвичай називаються гігрофітами.

ГІГРОФОРИ (*лат.* Hygrophorus) – рід пластинчастих грибів родини Гігрофорові, до якого належать (бл. 40 видів) гриби з плодовими тілами середнього (рідко великого) розміру. Шапинка діаметром 4–10 см, слизька, опукла, часто з горбком, неяскраво забарвлена – білий, сірий, оливковий, жовтий, червоний. Ніжка циліндрична, щільна, слизька, однакового кольору з шапинкою, суцільна. Пластинки рідкі, товсті, воскуваті, спадні, білі (рідше жовті або рожеві). Споровий порошок білий.

ГІДЖРА (ХІДЖРА) (*араб.* переселення) – переселення (у Корані) пророка Мухаммеда з Мекки до Медини (622), що вважається початком першої ісламської держави. Став першим роком ісламського місячного календаря (місячної гіджри) та іранського сонячного календаря (сонячної гіджри). Також гіджра – одна з каст недоторканних в Індії, Бангладеш та Пакистані, до якої входять представники «третьої статі» (фізично чоловіки, які одягаються і поводяться, як жінки, називаючи себе жіночим ім'ям).

ГІДНІСТЬ – повага і самоповага людської особистості як морально-етична категорія, наявна у кожної людини, навіть у тих, хто про це і не підозрює. У цивільному праві гідність є одним з тих нематеріальних благ, які належать людині від народження та є невідчужуваним і непередаваним. Виражене у непристойній формі приниження гідності особистості (образа) і поширення неправдивих відомостей, що ганьблять гідність особистості (наклеп), зазвичай вважаються адміністративними правопорушеннями.

ГІДРА (*лат.* Hydra) – сузір'я Південної півкулі неба, найбільше за площею. Відоме зі стародавніх часів, включене до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест» під назвою «Водяна змія», стародавні греки асоціювали його з персонажем міфів – лернейською гідрою. Незважаючи на свої розміри, сузір'я містить лише одну яскраву зорю – Альфард (Серце Гідри). Найліпші умови видимості у лютому – березні.

ГІДРАВЛІКА (*грец.* hydro – вода і aulos – трубка) – прикладна наука про закони руху і рівноваги рідин та способи прикладання цих законів до вирішення задач інженерної практики. Як розділ гідромеханіки встановлює наближені залежності, обмежуючись у багатьох випадках розглядом одновимірного руху і широко використовуючи при цьому експеримент. Складається з двох основних частин: гідростатики (вивчає закони рівноваги рідин) і гідродинаміки (розглядає закони руху рідин).

ГІДРАВЛІЧНИЙ МЕХАНІЗМ – низка машин, апаратів та інструментів, що використовують у своїй роботі кінетичну або потенційну енергію рідини. Фундаментальною основою гідравлічних механізмів є здатність примножувати зусилля або крутний момент простим способом, без застосування системи шестерень і важелів. Дуже популярні у машинобудуванні завдяки тому, що є можливість передавати величезну енергію через тонкі трубки та гнучкі шланги.

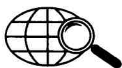
ГІДРАТАЦІЯ – оборотне приєднання води до речовин, що перебувають у розчиненому або вільному стані, з утворенням гідратів (кристалічні – кристалогідрати), де вона зберігає свою структурну цілість. Є різновидом сольватації – приєднання до речовин будь-якого розчинника. Розрізняють гідратацію: електролітів, молекул у розчинах, з утворенням твердих гідратів, оксидів, органічних, високомолекулярних сполук та ін. На відміну від гідролізу, не супроводжується утворенням водневих та гідроксильних іонів.

ГІДРАТИ – продукти приєднання води до неорганічних та органічних речовин. Термін уживається переважно щодо сполук, що містять кристалізаційну воду (кристалогідрати), а також зберігся у деяких традиційних назвах, наприклад, хлоралгідрат. Раніше широко застосовувалася назва «гідрати окислів металів» (наприклад, NaOH – гідрат окису натрію тощо), а нині ці сполуки називаються «гідрооксиди металів» (оскільки, на відміну від кристалогідратів, вони не містять окремих молекул H_2O).

ГІДРО- (*грец.* hydro – вода) – початкова частина складних слів, що вказує на їх відношення до води, водойм, водних просторів тощо (наприклад, гідроакустика, гідробіологія, гідросфера, гідродинаміка, гідроелектростанція, гідрологія, гідромеханіка та ін.).

ГІДРОАВІАНОСЕЦЬ – корабель, що забезпечував групове базування гідролітаків з можливістю їх випуску в політ і прийому з води. Зазвичай були перебудовані з транспортних суден і класифікувалися як авіатранспортні. Старт гідролітаків найчастіше здійснювався за допомогою катапульт або з візка (на ранніх етапах розвитку), що розганявся на палубі. Прийом гідролітаків з води після посадки здійснювався за допомогою вантажних кранів або стріл. Зняті з озброєння після Другої світової війни.

ГІДРОБІОЛОГІЇ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (1939) у Києві на базі Дніпровської біологічної станції (однієї з найперших у Європі), заснованої Біологічною комісією товариства любителів природи (1909), включеної до складу Всеукраїнської АН (1921) та реорганізованої в Гідро-

біологічну станцію (1934). Інститут проводить дослідження за гідробіологічним, іхтіологічним, біотехнологічним і радіоекологічним напрямками, в його структурі 9 відділів, 4 лабораторії, видається «Гідробіологічний журнал» (з 1965).

ГІДРОБІОЛОГІЯ — наука про життя і біологічні процеси у воді. Одна з біологічних дисциплін, що вивчає населення гідросфери, виявляє біологічні процеси, які відбуваються у водоймах внаслідок взаємодії біотичних і абіотичних компонентів. Досліджує структуру та функціонування водних екосистем, розподіл різних видів організмів у водоймах, їхні біологічні особливості — ріст, розвиток, живлення, обмін речовин тощо, участь у процесах трансформації речовини та енергії в екосистемах.

ГІДРОБІОНТИ — морські та прісноводні організми, що в ході еволюції пристосувалися до життя у водному оточенні (біотопі) і постійно мешкають у природному або штучному водному середовищі. До них також належать організми, що живуть у воді частину життєвого циклу, тобто земноводні.

ГІДРОВУЗОЛ — комплекс або група гідротехнічних споруд, об'єднаних за розташуванням, цілями та умовами їхньої роботи. Залежно від призначення поділяються на: енергетичні, воднотранспортні, водозабірні або комплексні, що одночасно виконують кілька водогосподарських функцій. Розрізняють гідровузли: низьконапірні (з різницею рівнів води верхнього і нижнього б'єфів, тобто напору, до 10 м), середньонапірні (10–40 м), високонапірні (понад 40 м).

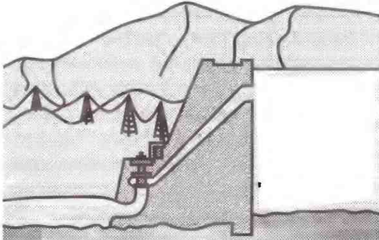
ГІДРОГЕОЛОГІЯ — наука, що вивчає походження, умови залягання, склад і закономірності рухів підземних вод, їхню взаємодію з гірськими породами, поверхневими водами та атмосферою. Пов'язана з гідрологією і геологією, зокрема з інженерною геологією, метеорологією, геохімією, геофізикою та ін. науками про Землю, а дані гідрогеології використовуються для пошуку і розвідки підземних вод, вирішення питань водопостачання, меліорації, експлуатації родовищ тощо.

ГІДРОГЕОХІМІЯ (ГЕОХІМІЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД) — розділ гідрогеології, що вивчає хімічний склад гідросфери та геохімічні процеси, що в ній відбуваються. Головними її завданнями є: виявлення закономірностей всіх етапів процесу формування і мінералізації підземних вод, геологічної історії їхнього розвитку та прояв у різних геолого-гідрогеологічних умовах, вивчення особливостей геохімії підземних вод різних типів, установлення закономірностей просторового розподілу хімічного складу підземних вод.

ГІДРОГРАФ — графік зміни в часі витрат води в річці або ін. водотоці за рік, кілька років або частину року (сезон, повінь або паводок), що будується на підставі даних про щоденні витрати води в місці спостереження за річковим стоком. Розрізняють: одиничний (показує зміну витрат води під час одиничного паводка), типовий (відображає загальні риси внутрішньорічного розподілу витрат води в річці) і багаторічний (розрахункова паводкова хвиля в певному створі водного потоку) гідрографи.

ГІДРОДИНАМІКА — розділ гідромеханіки, що вивчає рух рідин і вплив їх на обтічні ними тверді тіла. Основи гідродинаміки заклали в 1750-ті математики Леонард Ейлер (1707–1783) і Даніель Бернуллі (1700–1782). Теоретичні методи гідродинаміки ґрунтуються на вирішенні точних або наближених рівнянь, що описують фізичні явища в рухомих рідині чи газі. Завдання експериментальної гідродинаміки досліджуються на моделях, а результати використовуються у проектуванні кораблів, літаків, ракет та ін.

ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ (ГЕС) — електростанція, що як джерело енергії використовує водний потік; ГЕС будують на річках, споруджуючи дамби і водосховища. Для ефективного виробництва електроенергії на ГЕС необхідні гарантована забезпеченість водою цілий рік і великий ухил річки. Поділяються на: за потужністю — потужні (виробляють понад 25 МВт), середні (до 25 МВт) і малі (до 5 МВт); за напором — високонапірні (понад 60 м), середньонапірні (25–60 м) і низьконапірні (3–25 м).

Гідроелектростанція (поперечний розріз)

ГІДРОКОРАЛ (*лат.* Hydrocorallia) – ряд морських колоніальних кнідарій підкласу Гідроїдні. З палеозою відігравали значну роль в утворенні рифів, оскільки їхні колонії міцно прирostають до скель або каменів. Стовбур і гілки колонії мають масивний вапняний скелет жовтого, рожевого, червоного або фіолетового кольору і нагадують скелет деяких коралових поліпів. Медузоїдні особини недорозвинуті й занурені в глиб скелета. Виключно морські організми (бл. 150 видів), у прісних водах не мешкають.

ГІДРОКСИДИ (ГІДРООКИСИ) – сполуки оксидів хімічних елементів з водою. Відомі гідроксиди майже всіх хімічних елементів, а деякі з них зустрічаються в природі у вигляді мінералів. Гідроксиди лужних металів називаються лугами. Розрізняють гідроксиди: основні (основи) – гідроксиди, що виявляють основні властивості; кислотні (кислоти, що містять кисень) – гідроксиди, що виявляють кислотні властивості; амфотерні – проявляють залежно від умов основні або кислотні властивості.

ГІДРОЛІЗ (*грец.* hydro – вода і lysis – розкладання, відділення) – обмінна реакція (обмінне розкладання) між речовиною і водою, коли під час взаємодії речовин з водою відбувається розкладання вихідної речовини з утворенням нових сполук. Механізм гідролізу сполук різних класів (солі, вуглеводи, білки, складні ефіри, жири та ін.) має істотні відмінності.

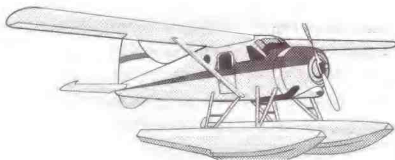
ГІДРОЛОГІЯ (*грец.* hydro – вода і logos – учення) – наука, що вивчає природні води (гідросферу) Землі, їх взаємодію з атмосферою і літосферою, явища і процеси, які в них відбуваються (випаровування, замерзання тощо). Предметом вивчення є водні об'єкти – океани, моря, річки, озера, водосховища, болота, скупчення вологи у вигляді снігового покриву, льодовиків, ґрунтових і підземних вод, досліджує колообіг води в природі, вплив на нього діяльності людини й управління режимом водних об'єктів.

ГІДРОЛОКАЦІЯ (*грец.* hydro – вода і *лат.* locatio – розміщення) – визначення положення підводних об'єктів за допомогою звукових сигналів, випромінюваних самими об'єктами (пасивна локація) або відбитих від підводних об'єктів штучно створеними звуковими сигналами (активна локація). Застосовується в навігації (виявлення підводних перешкод), у рибальстві (виявлення скупчення риб), в океанології (для дослідження океану), картографування дна, пошуку затонулих суден, у військових цілях тощо.

ГІДРОМЕХАНІКА – прикладна наука (розділ механіки суцільних середовищ), що вивчає рівновагу і рух рідини, а також взаємодію між рідиною і тілами, зануреними в рідину повністю або частково, та тіла, що рухаються в рідині. Поділяється на гідростатику (вивчає рідину в рівновазі) і гідродинаміку (вивчає рух рідини).

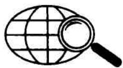
ГІДРОМЕХАНІКИ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (1964) у Києві на базі Інституту гідрології та гідротехніки АН УРСР (1944–1964). Основні напрями досліджень: гідромеханіка навколишнього середовища, генерація та поширення хвиль у рідинах та газах, обтікання поверхневих та підводних об'єктів і гідробіоніка, динаміка стратифікованих та багатофазних потоків. У його структурі 12 відділів і конструкторсько-технологічне бюро, працює 250 співробітників (бл. 100 дипломованих науковців).

ГІДРОПЛАН (ГІДРОЛІТАК) – літальний апарат, здатний злітати і сідати на поверхню води; поділяються на: поплавкові (з одним, двома або кількома поплавками для стоянки і пересування поверхнею води); літаючий човен (нижня частина фюзеляжу виготовлена у виді човна, пристосованого для швидкого пересування поверхнею води); амфібія (здатний сідати, утримуватися і пересуватися будь-якою поверхнею); літаючий підводний човен (здатний сідати на воду і пересуватись у підводному положенні).

Гідроплан

ГІДРОПОНІКА (*грец.* hydro – вода і ponos – робота) – спосіб вирощування рослин без ґрунту. Під час вирощування гідропонним методом рослина живиться корінням не традиційно в ґрунті (більш-менш забезпеченому міне-

ральними речовинами) і поливається чистою водою, а у волого-повітряному середовищі, що сприяє диханню коренів в обмеженому просторі і вимагає порівняно частого (або постійно-крапельного) поливання робочим розчином мінеральних солей, приготовленим за потребами цієї рослини.

ГІДРОСФЕРА – водна оболонка (елемент географічної оболонки Землі), до складу якої входять океани, моря та континентальні водні маси, підземні води, сніговий покрив і льодовики. Переривчаста водна оболонка вкриває 71 % земної поверхні. Загальний об'єм води на Землі становить бл. 1,6 млрд км^3, або 1/800 об'єму планети. Бл. 97 % маси гідросфери становлять солоні океанічні води (середня глибина океанів – 3800 м), 2,2 % – води льодовиків, решта припадає на підземні, озерні і річкові прісні води.

ГІДРОХІМІЯ – наука, розділ гідрології, що вивчає хімічний склад природних вод і закономірності його зміни від фізичних, хімічних і біологічних впливів. Тісно пов'язана з геохімією, гідрогеологією, гідрологією суходолу, петрографією, мінералогією, ґрунтознавством та гідробіологією. Завданням є встановлення хімічного складу основних елементів екосистем океанів і морів, процесів біогеохімічної трансформації та еволюції.

ГІЄНИ (*лат.* Hyaenidae) – представники (4 види) родини Гієнові (Hyaenidae), ряду Хижі ссавці (Carnivora). Характеризуються товстою головою з короткою, товстою або загостреною мордою, задні ноги коротше передніх, завдяки чому спина похила від плечової ділянки до крижів. Кінцівки переважно чотирипалі, з невтяжними кігтями; ступають на пальці. Хвіст кудлатий, довга, груба, кудлата шерсть утворює на шиї та вздовж спини гриву.

ГІЄРОНИ (*грец.* Hieron) – правителі Сиракуз (Сицилія). **ГІЄРОН І СТАРШИЙ** (?–467 до н. е.) – правитель Гели (484–478 до н. е.), тиран Сиракузької держави (478–467 до н. е.), розгромивши флот етрусків (474 до н. е.), підпорядкував міста Південної Італії; за його правління Сиракузька держава досягла розквіту. **ГІЄРОН ІІ МОЛОДШИЙ** (бл. 306 – бл. 215 до н. е.) – тиран Сиракуз (бл. 268–215 до н. е.), що мав титул царя, вів успішну боротьбу з мамертинцями (265 до н. е.), уклав мирний договір із Римом (263 до н. е.), забезпечивши незалежність Сиракуз.

ГІЗЕЛЬ (GIESEL) ІНОКЕНТІЙ (бл. 1600–1683) – український церковний і громадський діяч, богослов і філософ. Освіту здобув у Київській братській колегії (1642) та Львівській латинській колегії (1644). Професор (1645) і ректор (1646) Києво-Могилянської колегії, викладав філософію, психологію та ін. Архімандрит Києво-Печерської лаври (з 1656). Автор філософсько-богословських праць: «Твір про всю філософію» (1645–1647), «Мир з Богом людині» (1669), полемічного трактату «Правдива віра» (1668) та ін.

ГІЗИ (*фр.* Guise) – французький аристократичний рід, бічна гілка Лотаринзького герцогського дому. Засновник роду Клод Лотаринзький (1496–1550), 3-й син герцога Лотарингії Рене II, натуралізувався у Франції (1506), 1-й герцог де Гіз (1528). Головні представники: Франсуа Лотаринзький (1519–1563), прославився обороною Меца від військ імператора Карла V (1552), взяттям у англійців Кале (1558), та його син Генріх І Лотаринзький (1550–1588), один з організаторів Варфоломіївської ночі (1572).

ГІК (*нідерл.* giek – палиця) – горизонтальне рангоутне дерево, одним кінцем (п'ятою) рухомо скріплене з нижньою частиною щогли вітрильного судна. По гіку розтягується нижня шкаторина косого вітрила (грота, фока або бізані), відповідно до яких гік дістає додаткову назву: грота-гік, фока-гік тощо. У віндсерфінгу гіком називається трубка, вкрита м'яким матеріалом, яка з'єднується з щоглою і за допомогою якої відбувається управління вітрилом дошки.

ГІЛЕЛЬС ЕМІЛЬ ГРИГОРОВИЧ (1916–1985) – радянський піаніст-віртуоз і педагог, народний артист СРСР (1954), лауреат Сталінської (1946) і Ленінської (1962) премій, Герой Соціалістичної Праці (1976). Освіту здобув в Одеській консерваторії (1935). Викладач (з 1945) і професор (1952) Московської консерваторії. Голова журі у номінації «фортепіано» на міжнародному конкурсі ім. П. Чайковського (1958, 1962, 1966, 1970). Гастролював світом, удостоєний багатьох державних нагород і міжнародних премій.

ГІЛЕЛЬС ЄЛИЗАВЕТА ГРИГОРІВНА (1919–2008) – радянська російська скрипалька і музичний педагог. Освіту здобула в Одеській музичній школі (1935) і Московській консерваторії (1941). На початку творчої кар'єри виступала дуетом разом з братом піаністом Емілем Гілельсем (1916–1985), а згодом – з чоловіком скрипалем Леонідом Коганом (1924–1982). Лауреат першого конкурсу ім. Ежена Ізаї в Брюсселі (1937). Викладач (з 1966) і професор (з 1987) Московської консерваторії.

ГІЛЛЕСПІ (GILLESPIE) ДЖОН (ДІЗЗІ) БІРКС (1917–1993) – американський джазовий трубач-віртуоз, вокаліст, композитор та аранжувальник. Освіту здобув у Лоринбурзькому коледжі (1937), штат Північна Кароліна. Працював у джаз-оркестрах Філадельфії та Нью-Йорка, разом із саксофоністом Чарлі Паркером очолив (1940-ві) новий напрям в імпровізаційному джазі («бі-боп») з підвищенням ролі виконавця-віртуоза. Створив композицію «Брат Кінг» (1963), присвячену Мартіну Лютеру Кінгу (1929–1968).

ГІЛМОР (GILMOUR) ДЕВІД ДЖОН (нар. 1946) – британський гітарист, вокаліст, композитор, почесний доктор мистецтв Кембриджського університету за заслуги в музиці (2009). Один із лідерів гурту «Пінк Флойд» («Pink Floyd») (з 1968), крім роботи в його складі, виступав як рекорд-продюсер різних артистів і зробив успішну сольну кар'єру. Протягом музичної кар'єри бере участь у діяльності благодійних організацій, за що зведений у чин командора ордену Британської імперії за служіння музиці і доброчинності (2003).

ГІЛЬБЕРТ (Gi) – одиниця вимірювання магніторушійної сили (фізичної величини, що характеризує роботу непотенціальних сил, які породжують магнітний потік у магнітних ланцюгах) у системі СГС. Названа на честь англійського фізика та придворного лікаря Вільяма Гільберта (1544–1603).

ГІЛЬБЕРТ (HILBERT) ДАВИД (1862–1943) – німецький математик-універсал, іноземний почесний член АН СРСР (1934). Освіту здобув у Кенігсберзькому університеті (1885). Для його творчості характерна переконаність у єдності математики і природознавства, а праці вплинули на розвиток багатьох розділів математики (теорія інваріантів, теорія алгебраїчних чисел, основи математики, математична логіка, варіаційне числення, диференціальні та інтегральні рівняння, теорія чисел, математична фізика).

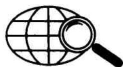
ГІЛЬБЕРТА ПРОБЛЕМИ – список із 23 кардинальних проблем математики, укладений Давидом Гільбертом (1862–1943) і представлений на II Міжнародному Конгресі математиків у Парижі (1900). Вони охоплюють основи математики, алгебру, теорію чисел, геометрію, топологію, алгебраїчну геометрію, групи Лі, речовинний і комплексний аналіз, диференціальні рівняння, математичну фізику, теорію ймовірностей і варіаційне числення. Нині вирішено 16 з 23 проблем, а 2 визнані некоректними.

ГІЛЬБРАЙТА ГІПОТЕЗА – гіпотеза в теорії чисел, що стверджує: для будь-якого натурального числа N послідовність абсолютних різниць N-го порядку для послідовності простих чисел починається з 1. Абсолютні різниці 1-го порядку – абсолютні величини різниць між сусідніми простими числами; різниці 2-го порядку – абсолютні величини різниць між сусідніми елементами в послідовності абсолютних різниць 1-го порядку і т. д. Здобула популярність після опублікування Норманом Гільбрайтом (1958).

ГІЛЬГАМЕШ (XXVII–XXVI ст. до н. е.) – легендарний правитель міста Урук у Шумері. За діяння під час царювання здобув славу і став основним героєм шумерської міфології та легенд. Поеми про його подвиги писалися і переписувалися століттями шумерською та більшістю ін. найпоширеніших мов Західної Азії. Перетворився на героя всього стародавнього світу – шукача пригод, сміливця, втілення людського марнославства і невгамовної спраги популярності, слави і безсмертя.

ГІЛЬДЕБРАНДТ (HILDEBRANDT) ЙОГАН ЛУКАС ФОН (1668–1745) – архітектор, військовий і придворний інженер епохи австрійського бароко. Навчався в Римі у архітектора Карло Фонтана (1634–1714), працював військовим інженером в армії Євгена Савойського (1663–1736), придворним інженером (з 1701) і архітектором (з 1723). Будував замки, палаци, храми тощо у Відні, Зальцбурзі, Лінці, зокрема автор віденських палаців: Є. Савойського, Шварценберг, Бельведер, Кінскіх, Строцці, Ауершперг, Харрах та ін.

ГІЛЬДІЯ (*нім.* gilde – об'єднання) – багатозначний термін: цех або об'єднання людей

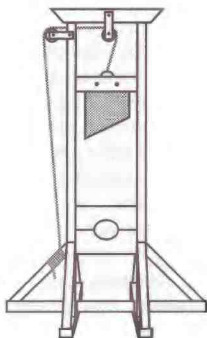

одного чи схожих професій або цілей; купецька гільдія – основна форма організації людей, зайнятих торгівлею, запроваджена в Росії за часів царювання Петра І; (в екології) тварини, які виконують схожу роль в екосистемі; профспілка акторів США, створена (1933) з метою ліквідації експлуатації акторів у Голлівуді, нині об'єднує бл. 120 тис. акторів, що працюють у країні.

ГІЛЬЙОТИНА – механізм для виконання смертної кари шляхом відсікання голови, коли важкий (40–100 кг) косий ніж, падаючи з висоти 2–3 м, страчував засудженого. Відома щонайменше з початку XIV ст., а популярності і страшної слави набула під час Французької революції (1789–1794), коли під її лезом загинуло бл. 15 тис. осіб. У техніці гільйотина (гільйотинний ніж) є загальною назвою механізмів для обрубування кабелів, різання металевих листів, паперу та ін. подібних операцій.

ГІЛЬОТЕН (GUILLOTIN) ЖОЗЕФ ІГНАС (1738–1814) – французький анатом і політичний діяч. Освіту здобув у Паризькому університеті (1768). Був членом Установчих зборів і Конституційної асамблеї (1789–1791). Як противник смертної кари, що тоді здійснювалася спаленням на вогнищі, повішенням, четвертуванням або обезглавленням сокирою, запропонував машину для обезголовлювання, названу його ім'ям – гільйотина. Узаконена у Франції (1791), уперше застосована 17 квітня 1792.

ГІЛЬФЕРДІНГ (HILFERDING) РУДОЛЬФ (1877–1941) – один із лідерів австрійської і німецької соціал-демократії та 2-го Інтернаціоналу, політичний діяч. Освіту здобув у Віденському університеті. У головній праці «Фінансовий капітал» (1910) спробував науково пояснити нові явища капіталізму, пов'язані з його вступом у стадію імперіалізму. Депутат рейхстагу (з 1924), міністр фінансів в уряді Веймарської республіки (1923 і 1928–1929), емігрував у Францію (1933), виданий гітлерівцям (1941) і помер у в'язниці.

Гільйотина

ГІЛЯРОВ ОЛЕКСІЙ МИКИТОВИЧ (1856–1938) – український філософ, педагог, один з організаторів та перший академік-філософ ВУАН (1922). Освіту здобув у Московському університеті (1880), де працював приват-доцентом (до 1888). Завідувач кафедри Київського університету (з 1887). Автор творів: «Что такое философия и что она может и чего не может дать» (1899), «Источники о софистах. Платон как исторический свидетель» (1891), «Философия в ее существе, значении и истории» (1916–1919) та ін.

ГІЛЯРОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ (1853–1935) – російський радянський письменник і журналіст. Навчався у Вологодській гімназії, покинувши яку (1871) бл. десятиліття поневірявся Росією, працював бурлакою, пожежником, провінційним актором. Автор творів, де відображене його бурхливе, багате на події, зустрічі й пригоди життя, описав дореволюційний побут Росії і Москви: «Трущобные люди» (1887), «Москва и москвичи» (1926), «Мои скитания» (1928), «Люди театра» (опубліковано 1941) та ін.

ГІМАЛАЇ (*санскр.* серце снігів) – найвища гірська система на Землі, що лежить у Південній Азії між Тибетським нагір'ям (на півночі) та Індо-Гангською рівниною (на півдні). Зазвичай назва поширюється на Каракорум, Гіндукуш, Тоба Какар і на багато ін. невеликих хребтів, що тягнуться від Паміру в південно-східному напрямку. Розташовані на території сучасних Китаю, Індії, Непалу, Бутану та Пакистану. Довжина системи становить бл. 2500 км, більш ніж 100 її вершин перевищують 7200 м, 10 – понад 8000 м.

ГІМАЛІЯ – природний супутник Юпітера, один із найбільших нерегулярних, відкритий (1904) американським астрономом Чарльзом Перрайном (1867–1951). Відстань від Юпітера – 11,5–13 млн км, діаметр – бл. 180 км, густина – 2,6 г/см^3, маса – $6{,}7 \times 10^{18}$ кг,

сидеричний період обертання 250,6 діб, температура поверхні – 149 °С. Свою сучасну назву дістав (1975) на честь міфологічної німфи Гімалії з грецького острова Родос, що народила Зевсу трьох синів.

ГІМБУТАС МАРІЯ (при народженні – **МАРІЯ БІРУТЕ АЛСЕЙКАЙТЕ**) (1923–1994) – американський археолог та етнограф литовського походження. Освіту здобула у Вільнюському (1942) і Тюбінгенському (1946) університетах. Емігрувала в США (1949), де працювала в Гарвардському і Каліфорнійському університетах. Створила курганну гіпотезу (1956), що здійснила переворот в індоєвропеїстиці. Автор 23 монографій, зокрема узагальнюючих досліджень «Балти» (1963) і «Слов'яни» (1971).

ГІМЕЛЬФАРБ ЄВГЕН ЮЗЕФОВИЧ (нар. 1942) – радянський український театральний режисер, заслужений діяч мистецтв України (1999). Освіту здобув у Харківському інституті мистецтв (1975). Актор і режисер Одеського лялькового театру (з 1970). Художній керівник Алтайського крайового (1977–1987) і Ярославського (1987–1991) театрів ляльок, головний режисер Харківського (1991–2002) і Одеського (з 2002) театрів ляльок. Здійснив постановку бл. 100 вистав у театрах України, Росії, Угорщини, США та ін. країн.

ГІММЛЕР (HIMMLER) ГЕНРІХ (1900–1945) – німецький політичний і військовий діяч. Освіту здобув у Вищому технічному училищі при Мюнхенському університеті (1922). Рейхсфюрер СС (1929–1945), шеф гестапо (з 1936), начальник РСХА (1942–1943), рейхсміністр внутрішніх справ Німеччини (1943–1945). Один з ініціаторів створення системи німецьких концентраційних таборів. Наклав на себе руки, на Нюрнберзькому процесі визнаний (1946) одним з головних нацистських військових злочинців.

ГІМН (*грец.* hymnos – похвальна пісня) – урочистий музичний твір зі словами символічно-програмного змісту, що вживається здебільшого як символ держави або значної організації, корпорації тощо. Як жанрова форма поезії еволюціонував із культових пісень, завершуваних молитвою до культового божества в Єгипті, Месопотамії, Індії. У середньовіччі знаний як хорал; набуваючи світського характеру, пов'язується з урочистими подіями, офіційними церемоніями, демонстраціями тощо.

ГІМН ДЕРЖАВНИЙ – один із державних символів, урочистий музичний або музично-поетичний твір, що виконується у випадках, зазвичай передбачених спеціальним законом (переважно при офіційних святах, заходах, церемоніях і ритуалах), під час його виконання заведено вставати та знімати капелюх. Державним гімном України є офіційно прийнята (1992) та затверджена (2003) пісня Павла Чубинського (текст) і Михайла Вербицького (музика) «Ще не вмерла України ні слава, ні воля» (1863–1865).

ГІМНАЗІЯ (*грец.* gymnasion – приміщення для гімнастичних вправ, спортзал) – багатозначний термін: у стародавніх греків – публічне місце, де юнаки (зазвичай голі) займалися тілесними вправами (гімнастикою), а згодом викладали і навчали своїх учнів філософи; освітні навчальні школи в деяких європейських країнах, започатковані в Британії та Німеччині (1510–1520-ті); в Україні середній класичний загальноосвітній заклад, як правило, з поглибленим вивченням низки предметів.

ГІМНАСТИКА (*грец.* gymnastike – вправлятися в рухах оголеним) – мистецтво рухів задля зміцнення і розвитку тіла, яким у Стародавній Греції юнаки займалися оголеними (звідси назва). Нині – система спеціально дібраних фізичних вправ і методичних прийомів, застосовуваних для зміцнення здоров'я та гармонійного фізичного розвитку. Розрізняють основні види гімнастики (в т. ч. гігієнічну та атлетичну), прикладні види (зокрема виробничу), спортивну, художню гімнастику, спортивну акробатику тощо.

ГІМНАСТИКА СПОРТИВНА – олімпійський вид спорту, в якому чоловіки змагаються з 1896, а жінки з 1928, Міжнародна федерація гімнастики створена 1881. Програма сучасної спортивної гімнастики складається з вільних вправ і опорного стрибка, до яких додаються вправи на окремих гімнастичних снарядах: перекладині, паралельних брусах, кільцях і гімнастичному коні (у чоловіків) та різновисоких брусах і колоді (у жінок). На великих турнірах також розігрується абсолютна і командна першість.

ГІМНАСТИКА ХУДОЖНЯ – виключно жіночий олімпійський вид спорту (з 1984), де спортсмен-

ки, виступаючи під музику, виконують різні гімнастичні і танцювальні вправи без предмета (останнім часом такі вправи не включаються у змагання світового рівня), зі скакалкою, обручем, м'ячем, булавами і стрічкою. Змагання проводяться на гімнастичному килимі розміром 13 × 13 м, кожна вправа триває до 90 с, а виступи оцінюються за тридцятибальною системою. Вважається одним із найбільш витончених видів спорту.

ГІМРИНСЬКИЙ ТУНЕЛЬ – найдовший автодорожній тунель у Російській Федерації, розташований у Дагестані. Поєднуючи місто Буйнакськ і с. Гімри, забезпечує найкоротший і незалежний від погодних умов транспортний зв'язок з 9 районами республіки. Тунель завдовжки 4285 м, побудований (1979–1991) у товщі вапняків, пісковиків, алевролітів і аргілітів на глибині до 900 м від поверхні, діаметр перерізу тунелю – 9 м, ширина проїжджої частини – 7 м. Паралельно прокладена дренажно-вентиляційна штольня.

ГІНАЯНА (ХІНАЯНА) (*санскр.* hinayana – мала колісниця) – один із двох головних напрямків буддизму, що сповідує т. зв. вузький шлях спасіння. За ним, нірвани може досягти лише вузьке коло осіб – ченці, для чого вони мають відмовитися від усього світського. Буддистський ідеал звільнення набув у гінаяні форми переважно особистого вдосконалення, незалежного від будь-яких зовнішніх умов. Поширення буддизму форми гінаяни інтенсивно розпочалося в III ст. до н. е.

ГІНДЕНБУРГ (HINDENBURG) ПАУЛЬ ФОН (1847–1934) – німецький військовий і політичний діяч. Освіту здобув у Кадетській школі в Берліні (1866). Брав участь в Австро-прусській (1866) і Франко-прусській (1870–1871) війнах, генерал (1903). Під час Першої світової війни головнокомандувач на Східному фронті проти Росії (1914–1916), начальник Генерального штабу (1916–1919). Прусський генерал-фельдмаршал (1914), рейхспрезидент Німеччини (1925–1933), передав владу Адольфу Гітлеру (1933).

ГІНДУКУШ (*перс.* Гінду кух – Індійські гори) – гірська система в Середній Азії, на території Афганістану, Пакистану та Індії. Простягається з південного заходу на північний схід на 1200 км (завширшки 240–350 км), утворюючи вододіл (найвища гора Тірічмір, 7690 м) між басейнами річок Аму-Дар'я, Інд та Гільменд. Сформувалася в процесі альпійської складчастості, складена давніми метаморфічними породами (сланці, граніти, вапняки та ін.), а також осадовими породами. Площа льодовиків – бл. 6200 км^2.

ГІНЕКОЛОГІЯ (*грец.* gynaikos – жінка і logos – учення) – галузь клінічної медицини, що вивчає анатомо-фізіологічні особливості жіночого організму, хвороби статевої системи жінки, їх лікування та профілактику. Наукова гінекологія розвивається з XIX ст. у зв'язку з успіхами хірургії, ендокринології, фізіології та ін. Сучасні гінекологія й акушерство становлять єдину дисципліну.

ГІНЗБУРГ ВІТАЛІЙ ЛАЗАРОВИЧ (1916–2009) – радянський російський фізик-теоретик, академік АН СРСР (1966), лауреат Сталінської (1953) і Ленінської (1966) премій СРСР, лауреат Нобелівської премії (2003) з фізики. Освіту здобув у Московському університеті (1938). Працював у Фізичному інституті АН СРСР (1940). Основні праці з поширення радіохвиль, астрофізики, походження космічних променів, випромінювання Черенкова – Вавілова, надпровідності, фізики плазми, кристалооптики тощо.

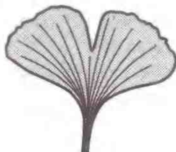
ГІНЗБУРГ ЄВГЕНІЯ СЕМЕНІВНА (СОЛОМОНІВНА) (1904–1977) – російська радянська журналістка, публіцист і мемуаристка, мати письменника Василя Аксьонова (1932–2009). Освіту здобула в Казанському університеті (1934), де працювала, співпрацюючи в партійній пресі. Після арешту чоловіка (1937), секретаря міськкому партії, ув'язнена як дружина ворога народу та перебувала в тюрмах, таборах і на засланні (1937–1955), реабілітована (1955). Автор книги спогадів «Крутой маршрут» (1967, 1975–1977).

ГІНЗБУРГ НАУМ АБРАМОВИЧ (1909–1991) – радянський скульптор. Працював у Дніпропетровську заступником директора оборонного заводу. Під час Великої Вітчизняної війни був двічі контужений на фронті. Самотужки опанував скульптурне мистецтво, заради створення пам'ятника загиблим у вирі війни дружині і доньці (1972). Автор пам'ятників Борцям за радянську владу (1967) та О. Пушкіну (1969) в Донецьку, пам'ятника на братській могилі

червоногвардійців у Горлівці, фасадних скульптур і горельєфів.

ГІНЗБУРГ ОЛЕКСАНДР МАРКОВИЧ (1876–1949) – український радянський архітектор та інженер. Освіту здобув у Харківських університеті (1898) і технологічному інституті (1903), вивчав математику в Берлінському університеті (1899). Автор проектів понад 120 споруд Харкова (20 з яких серед пам'яток архітектури міста): житлові і прибуткові будинки, особняки і синагога, фабрика і броварня; будівля філармонії в Дніпропетровську. Після війни обраний головою єврейської релігійної громади Харкова.

ГІНКГО (*лат.* Ginkgo) – реліктова листопадна рослина, єдиний сучасний представник класу Гінкгові (Ginkgoopsida), відомий з мезозою. Дерево заввишки до 40 м і діаметром стовбура до 4,5 м, спочатку з пірамідальною кроною, що з віком розростається. Має унікальну для сучасних голонасінних форму листя – віялоподібну дволопатеву пластинку завширшки 5–8 см, на тонкому черешку завдовжки до 10 см. Її відварене або смажене насіння здавна вживають у їжу і використовують у китайській медицині.

Листок гінкго

ГІНКГОВІ (ГІНКГОПСИДИ) (*лат.* Ginkgopsida) – клас голонасінних рослин, що у сучасній флорі включає одну родину (Ginkgoaceae) з єдиним видом – гінкго дволопатним (Ginkgo biloba), а також 6 викопних родів, відомих з кінця палеозою (перм), що досягли розквіту в юрі і ранній крейді, проте більшість вимерла до початку пізньої крейди.

ГІННЕСС (GUINNESS) АЛЕК (1914–2000) – британський актор театру і кіно, володар премії «Оскар» (1957, 1979), удостоєний Зірки на Голлівудській алеї слави. Дебютував у театрі Джона Гілгуда, де грав Гамлета (1938), перший успіх у кіно прийшов після чорної комедії «Добрі серця і корони» (1949), в якій виконав 8 ролей, включаючи жіночу. Найвідоміші фільми: «Міст через річку Квай» (1957), «Лоуренс Аравійський» (1962), «Доктор Живаго» (1965), «Зоряні війни» (1977, 1980, 1983), «Поїздка в Індію» (1984) тощо.

ГІННЕССА КНИГА РЕКОРДІВ (*англ.* Guinness Book of Records) – щорічний збірник світових рекордів, досягнень людини, тварин та природних величин. Уперше опублікований (1955) на замовлення ірландської пивоварної компанії «Гіннесс», заснованої (1759) ірландським пивоваром і філантропом Артуром Гіннессом (1725–1803). Видається в більш ніж 100 країнах світу, 25 мовами, загальний наклад перевищив 100 млн примірників (2003).

ГІНЬЙОЛЬ (*фр.* Guignol) – лялька народного лялькового театру, що виникла і стала популярною у французькому Ліоні на межі XVIII–XIX ст. Її створив майбутній французький лялькар Лоран Мурге (1769–1844), який працював зубодером і відволікав лялькою клієнтів від нестерпного болю. Вистави з Гіньойлем (незабаром таку саму назву дістав і ляльковий театр) являли здебільшого імпровізації на злободенні теми та започаткували традицію, що з часом стала невід'ємною складовою культури Ліона.

ГІПЕР- (*грец.* hyper – над, понад) – початкова частина складних слів (префікс) грецького походження, що означає перевищення норми або міри (гіперзаряд, гіперзвуковий, гіперпростір, гіперреалізм, гіперсекреція, гіпертонія, гіпертрофія тощо).

ГІПЕРБОЛА (*грец.* hyperbole – перебільшення) – стилістична фігура явного і навмисного перебільшення, з метою посилення виразності і підкреслення сказаної думки. Часто поєднується з ін. стилістичними прийомами, надаючи їм відповідного забарвлення: гіперболічні порівняння, метафори тощо. Властива риторичному, ораторському стилю (як засіб патетичного підйому) та романтичному стилю, де пафос стикається з іронією.

ГІПЕРІНФЛЯЦІЯ – інфляція з високими або надзвичайно високими темпами, що формально визначається понад 50 % на місяць. Виділяється в окремий вид, оскільки веде до розвалу товарно-грошового обігу та фінансової системи країни через те, що гроші втрачають природну роль в економіці як міра вартості, засобу обігу, нагромадження і платежу.

Період гіперінфляції позначає кризу в державі, що супроводжується дефолтом за боргами держави, масовими банкрутствами тощо.

ГІПЕРІОН (*грец.* Hyperion) – супутник Сатурна, відкритий (1848) американським астрономом Джорджем Бондом (1825–1865) та англійським астрономом Вільямом Ласселлом (1799–1880) і названий на честь давньогрецького міфічного титана. Має неправильну геометричну форму (410 × 60 × 20 км), маса та густина невідомі, ймовірно, складається з льоду і темної речовини. Поверхня має сліди інтенсивного метеоритного бомбардування, найпомітніший кратер має діаметр 120 км і глибину до 10 км.

ГІПЕРРЕАЛІЗМ – термін, що використовується для позначення течії в сучасному мистецтві (живописі та скульптурі 1990–2000-х) і творчості фотографів-реалістів (1970-х). Назву запропонував бельгійський антиквар і галерист Іса Брахот для каталогу і виставки в Брюсселі (1973), а майже за три десятиліття термін стали використовувати для визначення творчості нової групи художників. Сучасний гіперреалізм ґрунтується на естетичних засадах фотореалізму, намагаючись створити ілюзію реальності.

ГІПЕРТЕНЗІЯ (*грец.* hyper – над, понад і *лат.* tensio – напруження) – медичний термін, що означає «підвищення тиску в системі» і застосовується щодо різних частин судинної системи або систем, пов'язаних з подаванням рідини в регульованій системі: артеріальна, венозна, легенева, внутрішньочеревна, жовчовивідних шляхів, портальна і внутрішньочерепна гіпертензія.

ГІПЕРТОНІЯ (АРТЕРІАЛЬНА ГІПЕРТЕНЗІЯ) – хвороба, що характеризується стійким підвищенням артеріального тиску від 140/90 мм рт. ст. і вище, за якого кров впливає на стінки судин, поступово їх руйнує і вони стають «шершавими». На них починають накопичуватися холестерин і кальцій, утворюючи бляшки, що зменшують потік крові до життєво важливих органів. Одна з найпоширеніших хвороб серцево-судинної системи, на яку слабують 20–30 % дорослого населення і до 50–65 % людей, старших 65-річного віку.

ГІПНОЗ (*грец.* hypnos – сон) – стан людини, штучно спричинений за допомогою навіювання. Характеризується підвищеною сприйнятливістю (того, кого гіпнотизують) до психологічного впливу (того, хто гіпнотизує) і зниженою чутливістю до всіх ін. впливів. Застосовується в медицині з метою лікувального впливу. Занурення в гіпнотичний стан найчастіше відбувається під впливом словесного навіювання, під дією слабких монотонних слухових, тактильних і зорових подразників.

ГІПО- (*грец.* hypo – під, внизу) – початкова частина складних слів (префікс) грецького походження, що означає: знижений щодо норми (наприклад, гіподинамія, гіпотонія, гіпохлорид) або той, що знаходиться внизу (наприклад, гіподерма).

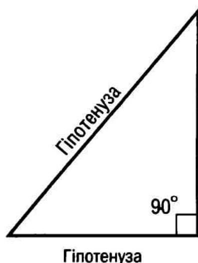
ГІПОПОТАМ (*лат.* Hippopotamus amphibius) – звичайний бегемот, великий, всеїдний (переважно травоїдний) ссавець ряду Парнокопитні, підряду Свиноподібні (нежуйні), родини Бегемотові. Тіло дуже громіздке, без шерсті, шкіра сіро-чорна, дуже товста, вкрита складками, навколо очей і вух рожевого кольору. Висота в плечах до 1,5 м, довжина сягає 4,5 м (0,5 м припадають на плескатий хвіст). За вагою (2700–4500 кг) серед наземних тварин поступається лише слону і конкурує з носорогом.

ГІПОТАЛАМУС (*лат.* hypothalamus) – відділ проміжного мозку, що виконує функцію мозкового контролю над внутрішніми органами та є вищим центром регуляції вегетативних функцій організму, що регулюється гіпофізом, місцем взаємодії нервової та ендокринної систем. До нього надходить інформація з центрів, що регулюють діяльність дихальної і серцево-судинної систем, у ньому розташовані центри спраги, голоду, а також центри, що регулюють емоції і поведінку людини, сон і неспання, температуру тіла тощо.

ГІПОТЕЗА (*грец.* hypothesis – підстава, припущення) – положення, наукове припущення, висунуте як попереднє, умовне пояснення будь-якого явища, групи явищ або припущення про існування певного явища, що потребує перевірки на досліді та теоретичного обґрунтування, аби перетворитися на достовірну наукову теорію. Може стосуватися існування об'єкта, причин його виникнення, властивостей і зв'язків, минулого і майбутнього тощо. Гіпотеза є необхідною ланкою розвитку наукового знання.

ГІПОТЕЗА ГЕЇ (*англ.* Gaia hypothesis) – наукова теорія, що визначає співвідношення між різними процесами, які відбуваються на Землі (хімічними, фізичними і біологічними). Була популярною у 1970-х, коли її запропонував британський еколог Джеймс Лавлок (нар. 1919). Доводила, що Земля є єдиним живим організмом, утвореним усіма істотами, що живуть на ній, який здатний (завдяки саморегуляції) підтримувати основні параметри середовища на постійному рівні.

ГІПОТЕНУЗА (*грец.* hypoteinusa – натягнута) – найдовша сторона прямокутного трикутника, що протилежна прямому куту. Довжину гіпотенузи прямокутного трикутника можна вирахувати за допомогою теореми Піфагора, де квадрат довжини гіпотенузи дорівнює сумі квадратів довжин катетів.

Гіпотенуза

ГІПОФІЗ (*лат.* hypophysis) – нижній мозковий придаток у формі округлого утворення (маса – 0,5–0,6 г), розташований на нижній поверхні головного мозку в гіпофізарній ямці турецького сідла клиноподібної кістки черепа людини; виробляє гормони, що впливають на ріст, обмін речовин і репродуктивну функцію. Є центральним органом ендокринної системи, тісно взаємодіє з гіпоталамусом.

ГІПОЦЕНТР – центральна точка вогнища землетрусу, глибина залягання якої зазвичай коливається (0–700 км), а джерелом підземного поштовху служать зрушення по тектонічних розривах, що іноді мають значну протяжність (до сотень км), і тоді за гіпоцентр визначають точку, звідки почалося розпорювання розриву. Гіпоцентри виникають у результаті крихких деформацій у товщі порід, а глибші – на загальному тлі переважання пластичних деформацій.

ГІППАРХ НІКЕЙСЬКИЙ (бл. 190–120 до н. е.) – давньогрецький астроном, географ і математик. Народився в Нікеї (нині в Туреччині), більшу частину життя працював на острові Родос, здійснював астрономічні спостереження (162–127 до н. е.). Насамперед відомий розрахунками астрономічних величин і руху небесних світил, досліджував проблеми календаря, прецесії, склав перший в античному світі зоряний каталог, вивчав рух Сонця, Місяця і планет.

ГІППІЙ (HIPPIAS) ЕЛІДСЬКИЙ (V–IV ст. до н. е.) – давньогрецький філософ-софіст. Володів знаннями з багатьох наук, за що дістав прізвисько «багатознаючий» (Полігістор), вів життя мандрівного вчителя і часто виконував посольські місії рідного міста. Вирізнявся чудовим красномовством і надзвичайною пам'яттю, прославився вмінням виголошувати промову на будь-яку тему без попередньої підготовки. Склав список переможців Олімпійських ігор, що прислужився грецькій хронології.

ГІППІУС ЗІНАЇДА МИКОЛАЇВНА (1869–1945) – російська письменниця, ідеолог символізму, дружина (1889–1941) письменника Дмитра Мережковського (1865–1941). Авторка збірок ліричних віршів (1904, 1910), оповідань «Алый меч» (1906), «Лунные муравьи» (1912), критичних статей «Литературный дневник» (1908), роману «Чертова кукла» (1911) та ін. В еміграції (з 1919) заснувала паризьке літературно-філософське товариство «Зелена Лампа» (1927–1939), що відігравало помітну роль у житті еміграції.

ГІППОКРАТ (бл. 460 – бл. 370 до н. е.) – давньогрецький лікар і реформатор античної медицини. Його праці стали основою подальшого розвитку клінічної медицини, відображали уявлення про цілісність організму, індивідуальний підхід до хворого та лікування; розробляв поняття про анамнез, учення про етіологію, прогноз, темпераменти та ін. З ним пов'язують уявлення про високий моральний приклад поведінки лікаря та приписують текст етичного кодексу давньогрецьких лікарів («клятва Гіппократа»).

ГІППОКРАТОВІ ЛУНОЧКИ – три серпоподібні фігури, визначені давньогрецьким математиком Гіппократом Хіосським (V ст. до н. е.), обмежені дугами двох кіл. Їх особливість полягає

в тому, що ці фігури можна квадрувати, тобто за допомогою циркуля і лінійки побудувати рівновеликі їм прямокутники. Гіппократ сподівався на цьому шляху вирішити проблему «квадратури кола».

гіппон (V–IV ст. до н. е.) — давньогрецький натурфілософ, діяльність якого пов'язана з традиційними центрами піфагоризму в Південній Італії. Займаючись переважно фізіологією, ембріологією і ботанікою, вважав, що в тілі людини існує волога, завдяки якій вона відчуває і живе (продовжуючи лінію піфагорейської натурфілософії та італійської медицини), а її нестача чи надлишок призводить до хвороби і смерті. Більшість його ембріологічних поглядів фантастичні, що не завадило деяким існувати до XIX ст.

гіпс — типовий осадовий мінерал класу сульфатів ($CaSO_4 \times 2H_2O$), волокнистий різновид якого називається селенітом, а зернистий — алебастром. Блиск скляний або шовковистий (у волокнистих різновидів), колір білий, сірий, іноді червонуватий, щільність — 2,3 г/см^3, твердість — 2, текстура масивна. Зустрічається в пластах осадових порід у формі лускатих, волокнистих чи щільних дрібнозернистих мас, безбарвних або білих кристалів, утворює прожилки, складає цемент пісковику.

гіракотерій (*лат.* Hyracotherium, раніше Eohippus) — вимерлий рід непарнокопитних, що вважається одним із найбільш ранніх представників конеподібних тварин. Висота в плечах становила лише бл. 20 см, спина була вигнута, а шия відносно коротка. Мали чотири пальці на передніх ногах і три — на задніх. Бічні зуби були добре пристосованими для пережовування рослинної їжі. Імовірно, мешкали групами в болотистих лісах. Викопні залишки з еоцену траплялися в Європі, Азії та Північній Америці.

гіреї (гераї, гіраї) — династія ханів (Чингізиди), що правила Кримською державою від початку XV ст. до приєднання Російською імперією (1783). Засновник династії і перший хан Криму Хаджі І Гірей (бл. 1396–1466) добився незалежності Криму від Золотої Орди. За найпоширенішою версією, Гіреї походять з Тугатимуридів та є нащадками родоначальника династії Казанських ханів. Останнім на кримському троні був Шахін Гірей (1745–1787), який зрікся престолу, жив у Росії і Туреччині, де був страчений.

гірін — місто (площа — 634 км^2, населення — 1,9 млн осіб) і міський округ (площа — 27,7 тис. км^2, населення — 4,5 млн осіб) однойменної провінції на північному сході Китаю. Розташоване на горбистій місцевості, майже цілком оточеній долиною річки Тунгарі, завдяки чому утворилася його маньчжурська назва — Гірін-ула («Річкове місто»). Ці місця заселені з найдавніших часів, тут розташовувалася (І ст. до н. е.) столиця держави Пує та одне з найперших міст у Маньчжурії. Клімат помірний мусонний з сухою морозною зимою і вологим спекотним літом.

гірін — провінція (площа — 187,4 тис. км^2, населення — 27,3 млн осіб) на північному сході Китаю, заснована 1954, адміністративний центр — Чанчунь. Межує з Північною Кореєю і Російською Федерацією, провінціями Внутрішня Монголія, Хейлунцзян і Ляонін. На південному сході розташовані Маньчжуро-Корейські гори, складені з кількох ланцюгів заввишки 500–1200 м (найвища гора Байтоушань, 2744 м) і міжгірних густонаселених котловин, на північному заході — плоска рівнина Сунляо. Клімат помірний мусонний.

гірін (girin) — метеорит-хондрит вагою 4 т, що впав (8 березня 1976) неподалік міста Гірін в однойменній провінції Китаю на північному сході країни. Вважається, що він був складовою найбільшого з відомих «кам'яних дощів» у світі. Зберігається в Метеоритній колекції Російської АН.

гірка балка — ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975), розташована південніше м. Амвросіївка Донецької області. На площі 0,04 км^2 охороняється місцезростання рідкісного виду — еремура показного, популяція якого поширена у складі угруповань різнотравно-типчаково-ковилового степу та його петрофітного варіанта на відслоненнях мергелю на північно-західному схилі балки.

гірне — селище міського типу (площа — 2,23 км^2, населення — 0,07 тис. осіб) Краснодонської міськради Луганської області України. Засноване (1913) як селище шахти 3/3-біс, смт (1938). Розташоване на берегах річки Велика Кам'янка (права притока Сіверського

Дінця), рясно порізаних балками та ярами, абсолютні висоти 100–160 м.

ГІРНЕ – селище міського типу (площа – 1,8 км^2, населення – 3,5 тис. осіб) Харцизької міськради Донецької області України. Засноване (1956) під час будівництва 3-ї ділянки Харцизького ремонтно-механічного заводу, смт (1957). Розташоване на плоскій вододільній поверхні (заввишки 215 м) на правому березі річки Кринка (права притока Міусу).

ГІРНИК – місто (площа – 5,1 км^2, населення – 11,9 тис. осіб) районного значення, підпорядковане Селидівській міськраді Донецької області України. Шахтарське селище Соцгородок засноване 1938, а після приєднання до нього навколишніх селищ Комсомольський, Октябрьський, Первомайський, Побєда і Промплощадка (1958) перетворене на місто з сучасною назвою. Розташоване на рівнинній поверхні біля річки Вовча (притока Самари).

ГІРНИК – селище міського типу (площа – 0,55 км^2, населення – 0,8 тис. осіб) Ровеньківської міської ради Луганської області України. Шахтарське містечко засноване 1962, смт (1969), розташоване на горбистій, порізаній балками та ярами поверхні (абсолютні висоти 160–210 м) в центральній частині Донецького кряжа, на лівому березі вузької долини верхів'я річки Горіхова (правої притоки Нагольни).

ГІРНИК – селище міського типу (площа – 1,2 км^2, населення – 2,8 тис. осіб) Червоноградської міськради Львівської області України. Засноване (1954) під час започаткування вугільної шахти «Відродження» на основі польського хутора Сілецька Грядка, смт і сучасна назва з 1956. Розташоване на плоскій поверхні Малого Полісся (абсолютні висоти 190–200 м), на лівому березі річки Рата, біля її впадіння в Західний Буг.

ГІРНИК ОЛЕКСА МИКОЛАЙОВИЧ (1912–1978) – радянський український дисидент і політв'язень, Герой України (2007, посмертно). Ортодоксальний український націоналіст, засуджений до ув'язнення польською (1937) і радянською владою (1940). Після звільнення (1948) мешкав у Калуші Івано-Франківської області України, де працював глинокопом, муляром і бухгалтером. Пенсіонером (з 1972) здійснив акт самоспалення (1978) на Чернечій горі в Каневі на оглядовому майданчику біля могили Т. Шевченка.

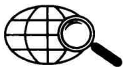
ГІРНИЦЬКЕ – селище міського типу (площа – 0,9 км^2, населення – 1,2 тис. осіб) Сніжнянської міськради Донецької області України. Шахтарське містечко, засноване 1912, смт (1938), розташоване на горбистій поверхні південних відрогів Донецького кряжа, у верхів'ях розгалуженої балки (абсолютні висоти 170–220 м), що за 7 км впадає праворуч у річку Міус.

ГІРНИЦЬКЕ – селище міського типу (площа – 2,4 км^2, населення – 0,37 тис. осіб) Орджонікідзевської міськради Дніпропетровської області України. Виникло (1886) внаслідок розробки марганцевих родовищ і спершу називалося Покровськими копальнями, смт (1957). Розташоване на горбкуватій поверхні лівого берега річки Солена (ліва притока Базавлуку), порізаній ярами і численними кар'єрами.

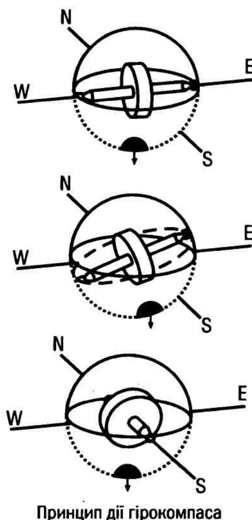
ГІРНИЧОДОБУВНА ТЕХНІКА – обслуговує комплекс галузей важкої промисловості з розвідування родовищ корисних копалин, видобування їх з надр Землі та збагачення корисних копалин. Для ведення виробничих процесів у цій сфері діяльності застосовується широкий перелік спеціалізованої найбільшої і найпотужнішої в світі техніки: гірничорозвідувальне і гірничодобувне обладнання, обладнання для кар'єрних робіт, техніка для кам'яно-переробної промисловості, транспортна техніка тощо.

ГІРНИЧОРУДНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ – умовно виділена група різноманітних твердих нерудних (неметалічних) корисних копалин, до якої в українських надрах належать: бурштин, бентонітові глини, графіт, каолін, озокерит, мармуровий онікс, родоніт, сировина (абразивна, п'єзооптична і польовошпатова), пірофілітовий сланець, цеоліти тощо.

ГІРНИЧО-ХІМІЧНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ – умовно виділена група різноманітних твердих нерудних (неметалічних) корисних копалин, до якої в українських надрах належать: апатит, барит, бішофіт, бром, сапоніт, карбонатна сировина для мінеральних пігментів, кормових добавок, вапнування ґрунтів, хімічної і цукрової промисловості, сіль (калійна, магнієва і кухонна), сірка, фосфорит, флуор тощо.

ГІРОКОМПАС – механічний покажчик напрямку істинного (географічного) меридіана, призначений для визначення курсу об'єкта, а також азимута орієнтованого напряму. Принцип дії ґрунтується на використанні властивостей гіроскопа і добового обертання Землі, ідею якого запропонував (1852) французький фізик Жак Фуко (1819–1868). Застосовується в морській навігації та ракетній техніці, на відміну від магнітних компасів, показує напрямок на істинний полюс і менш чутливий до зовнішніх магнітних полів.

Принцип дії гірокомпаса

ГІРСЬКЕ – місто (площа – 14,4 км^2, населення – 10,4 тис. осіб) районного значення, підпорядковане Первомайській міськраді Луганської області України. Засноване 1898, статус міста (1938), розташоване на межиріччі Біленької і Комишувахи (басейн Сіверського Дінця), сильно порізаному балками та ускладненому кар'єрами, насипами і териконами, перевищення висот до 110 м.

ГІРСЬКИЙ КАРСТ КРИМУ – геологічний заказник загальнодержавного значення (1989) у межах Алуштинської міськради, Білогірського і Сімферопольського районів АР Крим. На площі 43,16 км^2 охороняється регіон класичного карстового рельєфу на масиві Карабі-яйла Кримських гір, де у товщі вапняків, майже позбавлених ґрунтового покриву, утворилися різні форми середземноморського (т. зв. голого) типу карсту з тисячами лійок, шахт, зокрема найглибша в країні шахта Солдатська (517 м), колодязів та печер.

ГІРСЬКИЙ КРИШТАЛЬ – мінерал класу силікатів, чистий природний двоокис кремнію, безбарвний, прозорий різновид кварцу, одна з кристалічних модифікацій кремнезему (SiO_2), блиск скляний, твердість – 7, густина – 2,6 г/см^3. Зустрічається переважно у порожнинах гідротермальних жил у вигляді поодиноких кристалів, іноді друз (відомі кристали масою бл. 1 т). Застосовується в радіотехніці, для виготовлення призм спектрографів, а пофарбовані кристали – як напівкоштовні камені.

ГІРСЬКИЙ ТІКИЧ – річка в Оратівському районі Вінницької та Монастирищенському, Жашківському, Маньківському і Тальнівському районах Черкаської областей України, права притока Тікичу (басейн Південного Бугу). Довжина – 167 км, площа басейну – 3510 км^2, ухил – 0,78 м/км, живлення снігове і дощове. Починається біля с. Юшківці, долина V-подібна, завширшки бл. 2 км, врізана до 60 м, річище звивисте, береги кам'янисті, утворюються пороги і водоспади. Основні притоки: Тальнянка (права) і Торч (ліва).

ГІРСЬКІ ПОРОДИ – природна сукупність мінералів більш-менш постійного мінералогічного складу, що утворює самостійне тіло в земній корі. За походженням гірські породи поділяються на 3 групи: магматичні (ефузивні та інтрузивні), осадові і метаморфічні. Магматичні та метаморфічні гірські породи становлять бл. 90 % об'єму земної кори (однак на сучасній поверхні материків ділянки їх поширення порівняно невеликі), а решта 10 % припадає на осадові породи, що займають 75 % площі земної поверхні.

ГІРСЬКОЛИЖНА (АЛЬПІЙСЬКА) КОМБІНАЦІЯ (*англ.* Alpine skiing combined) – спортивні змагання з гірських лиж, переможець яких визначається за результатами, показаними в кількох видах (інколи називається альпійська комбінація або гірськолижне двоєборство). Олімпійський вид спорту (з 1936) для чоловіків і жінок. Розрізняють: суперкомбінація – складається зі слалому і швидкісного спуску чи супергіганта (по одній спробі); класична

комбінація – складається зі швидкісного спуску і слалому (по одній спробі).

ГІРСЬКОЛИЖНИЙ СПОРТ – загальна назва для кількох зимових спортивних дисциплін, у яких спортсмени змагаються за найшвидший спуск із гори на лижах спеціально підготовленою трасою. Уперше включений до програми IV Олімпійських ігор (1936). Нині змагання проводяться зі швидкісних дисциплін: спеціального слалому, гігантського слалому, супергігантського слалому, гірськолижної комбінації та швидкісного спуску. Окрема група дисциплін об'єднана під загальною назвою фристайл.

ГІРСЬКОТИСЕНСЬКЕ РОДОВИЩЕ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД – родовище вуглекислих миш'яковистих гідрокарбонатно-хлоридних натрієвих вод, розташоване в районі с. Кваси Рахівського району Закарпатської області України, у верхній течії річки Тиса. Води з мінералізацією 2–35 г/л утворилися в сірих масивних мезозойських пісковиках буркутської світи (потужністю до 10 м), що мають хороші фільтраційні властивості. Затверджені експлуатаційні запаси становлять 301 $м^3$/добу, функціонує пансіонат «Гірська Тиса».

ГІРУДИН (*лат.* hirudo – п'явка) – речовина (білок, який складається з 65 амінокислот), що виділяється слинними залозами медичної п'явки (*лат.* Hirudo medicinalis) і затримує зсідання крові.

ГІРУДОТЕРАПІЯ (ЛІКУВАННЯ П'ЯВКАМИ) – метод лікування різних захворювань людини з використанням медичної п'явки (*лат.* Hirudo medicinalis), що походить з Європи і використовується для клінічного кровопускання протягом багатьох сторіч. Про лікування п'явками писали Гіппократ, Гален, Авіценна, а на стінах єгипетських гробниць виявлені малюнки їх застосування. Засновником методу вважають давнього грека Нікандра з Колофона (200–130 до н. е.).

ГІРЦ (GEERTZ) КЛІФФОРД ДЖЕЙМС (1926–2006) – американський антрополог та соціолог. Освіту здобув у Гарвардському університеті (1956). Професор Інституту перспективних досліджень Принстонського університету (1970–2006) і почесний доктор понад десятка університетів. Основні праці присвячені традиційним релігіям і культурам Південно-Східної Азії та Північної Африки. Засновник інтерпретативної (символічної) антропології, що вивчає різноманітні культури та їх вплив на людину.

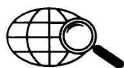
ГІРЧИЦЯ (СИНАПІС) (*лат.* Sinapis) – рід однорічних трав'янистих рослин родини Капустяні (Brassicaceae), що походить з Азії. Назва виникла (*грец.* sinos – шкода і opis – зір), оскільки під час розтирання насіння з водою виділяється ефірна гірчична олія (до 35 % в рослині), що спричиняє сльозотечу. Використовується для виробництва гірчиці, консервування овочів, грибів, риби, приготування овочевих страв, м'ясних супів, фаршів, яловичини і свинини, дичини, холодних і гарячих соусів.

ГІСБАХ ВОДОСПАД (*нім.* Giessbach) – розташований у гирлі 11-кілометрової річки Гісбах, що стікає з гірського пасма Фаульгорн (до 2682 м) на північ у Брієнцьке озеро, площею 29,8 $км^2$ (14 × 2,8 км) у центральній частині Швейцарії (кантон Берн). Перед гирлом, минаючи 14 кам'яних порогів, величезна маса води падає вниз, утворюючи каскадний водоспад. Поруч із водоспадами на горі над озером розташований старовинний готель Гісбах, куди можна дістатися на фунікулері від причалу.

ГІСТАМІН (*лат.* Histaminum) – біогенний амін, медіатор нервової системи, гормон, що утворюється в організмі. Як медіатор синтезується у хребетних особливими нейронами головного мозку та є найважливішою ланкою в механізмах регуляції тонусу гладких м'язів (у т. ч. бронхів, судин), виділенні шлункового соку. Синтетичні антигістамінні препарати, що блокують рецептори гістаміну, застосовуються у терапії патологічних станів (алергічні реакції, шок, опік), розвиток яких пов'язаний з його секрецією.

ГІСТЕРЕЗИС (*грец.* hysteresis – відставання) – запізнювання зміни фізичної величини, що характеризує стан речовини (намагніченості феромагнетику, поляризації сегнетоелектрика тощо), від зміни ін. фізичної величини, яка визначає зовнішні умови (напруженості магнітного і електричного полів). Спостерігається в тих випадках, коли стан тіла визначається зовнішніми умовами не тільки в даний момент часу, але і в попередні моменти.

ГІСТОГЕНЕЗ (*грец.* histos – тканина і genesis – утворення) – сукупність процесів, що призводять до утворення і відновлення тканин у процесі індивідуального розвитку організму.

В утворенні певного виду тканин бере участь той чи ін. зародковий листок. Наприклад, м'язова тканина розвивається з мезодерми, нервова – з ектодерми тощо, а у низці випадків тканини одного типу можуть мати різне походження.

ГІСТОГРАМА – спосіб графічного представлення табличних даних, що являє діаграму, складену з прямокутників без розривів між ними. Представляє розподіл змінної величини в тому випадку, якщо є інформація про окремі її значення, а площі на діаграмі пропорційні числу відповідних спостережень у кожному інтервалі. Термін запроваджений англійським статистиком Карлом Пірсоном (1857–1936) для позначення «загальної форми графічного представлення».

ГІСТОЛОГІЯ (*грец.* histos – тканина і logos – знання) – розділ біології, що вивчає морфологію тканин та клітин живих організмів, а також галузь медицини (зокрема, хірургії), вкрай важлива для до- і післяопераційного аналізу. Зародилася до винайдення мікроскопа (основного інструмента, що дозволяє безпосередньо спостерігати досліджувані об'єкти), поняття клітини запровадив (1665) англійський натураліст Роберт Гук (1635–1703).

ГІТА (GYTHA) ВЕССЕКСЬКА (XI–XII ст.) – позашлюбна дочка останнього англосаксонського короля Англії Гарольда II і Елдгіти (Лебедина Шия). Після загибелі батька в битві під Гастінгсом (1066) втекла до Фландрії, а згодом разом із двома братами жила при дворі свого дядька, данського короля Свена II Естрідсена (1020–1074?). Перша дружина (з 1074) Володимира Мономаха (1053–1125), яка народила йому щонайменше шістьох синів (1076–1083).

ГІТАРА – струнний щипковий музичний інструмент (один із найпоширеніших у світі), що застосовується для акомпанування або сольного виступу в багатьох музичних стилях і напрямах музики, будучи основним інструментом у таких музичних стилях, як блюз, кантрі, фламенко, рок-музика, джаз та ін. Вважається, що перші попередники гітар з'явилися в Азії (бл. II тис. до н. е.). Виконавець музики на гітарі називається гітарист, а людина, що виготовляє та ремонтує гітари, – гітарний майстер.

ГІТЛЕР (HITLER) АДОЛЬФ (1889–1945) – німецький політичний і військовий діяч. Вождь (фюрер) Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (з 1921), рейхсканцлер Німеччини (з 1933). Ініціатор розв'язання Другої світової війни (1939–1945), під час якої був верховним головнокомандувачем збройних сил Німеччини. Запровадив масове винищення мирного населення на окупованих територіях. Наклав на себе руки, на Нюрнберзькому процесі визнаний (1946) головним нацистським злочинцем.

ГІТЛЕРЮГЕНД (*нім.* Hitler-Jugend) – юнацька воєнізована нацистська організація, заснована у Веймарі (3–4 липня 1926) як молодіжний рух і головний кадровий резерв Німецької соціал-демократичної партії. Її очолював рейхсюгендфюрер, який підкорявся безпосередньо Адольфу Гітлеру. Організація заборонена в Німеччині (10 жовтня 1945).

ГІТОВ (*нідерл.* geitouw) – снасть бігучого такелажу, за допомогою якої підтягують шкотові кути прямих вітрил під середину рей. У кожному шкотовому кутку прямого вітрила передбачений свій гітов.

ГІФУ (ІНАБАЯМА) ЗАМОК – розташований на висоті понад 300 м в однойменному місті в центральній Японії. Побудований кланом Нікайдо (1201–1204) в період Камакура і спочатку називався Інабаяма. Зруйнований у битві Секігахара (1600), відбудований у 1950-х. Усередині триповерхової будівлі замку розміщено музейну експозицію, що представляє його історію, а на верхньому поверсі розташований оглядовий майданчик, в окремі дні також відкритий для нічного відвідування.

Гітара

ГЛАГОЛЄВА ВІРА ВІТАЛІЇВНА (нар. 1956) – радянська російська актриса театру і кіно, режисер, сценарист і продюсер, народна артистка Росії (2011). Понад 50 ролей у кіно, головні у фільмах: «На край света» (1975), «О тебе» (1981), «Выйти замуж за капитана» (1985), «Сошедшие с небес» (1986), «Женщины, которым повезло» (1989), «Исполнитель приговора» (1992), «Зал ожидания» (1998), «Женщина желает знать» (2008) та ін. Викладає в Московському інституті телебачення і радіомовлення «Останкіно».

ГЛАГОЛИЦЯ – одна з перших слов'янських абеток (поряд з кирилицею), яку створив (862–863) просвітитель св. Костянтин (Кирило) Філософ для запису священних біблійних текстів слов'янською мовою, а кирилицю розробили послідовники на основі глаголиці і грецького алфавіту. Найдавніший збережений глаголичний напис (893) відомий у церкві болгарського царя Симеона в Преславі. Найдавніші рукописні пам'ятки (зокрема «Київські листки», X ст.) написані саме архаїчною глаголицею.

ГЛАДИНСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) біля смт Усть-Чорна Тячівського району Закарпатської області. На площі 1,3 км^2 охороняються насадження ялини і ялиці віком 300–400 років в урочищі Чортів, на південному схилі Горган, що мають важливе селекційне, лісогосподарське (цінна лісо-насіннєва ділянка) та лісозахисне значення. Трапляються тварини: ведмідь бурий, куниця кам'яна, олень благородний, рідкісні земноводні – тритон гірський та саламандра плямиста.

ГЛАДІАТОРИ (*лат.* gladiator – мечоносець) – найменування бійців у Стародавньому Римі, які билися між собою або з тваринами на забаву публіці на спеціальних аренах. Виникли через завоювання Римом нових земель, коли приречених на смерть бранців перестали вбивати відразу, а змушували їх зі зброєю в руках битися між собою, виявляючи найсильнішого. Вважається, що вперше це жорстоке видовище римляни побачили (264 до н. е.) на Бичачому ринку.

ГЛАДІЙ ГРИГОРІЙ СТЕПАНОВИЧ (нар. 1954) – радянський український актор театру і кіно. Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1976) і ГІТІСі (1989). Актор театрів Харкова, Києва і Каунаса (1976–1983), Московського театру А. Васильєва (1985–1990). Емігрував до Канади (1990). Акторські роботи в понад 80 фільмах, зокрема: «В бой идут одни "старики"» (1973), «Зодіак» (1985), «Отступник» (1987), «Анна Карамазофф» (1991), «Нескорений» (2000), «Ночь на закате лета» (2010) та ін.

ГЛАДІОЛУС (КОСАРИКИ) (*лат.* Gladiolus, від gladius – меч) – рід багаторічних рослин (бл. 250 видів) родини Ірисові. Походить з тропічних і субтропічних районів Африки і Середземномор'я. Стебла прямі, поодинокі, заввишки 50–150 см, листя тонке, лінійне або мечоподібне, блакитно-зеленого кольору, завдовжки 50–80 см, квітки зібрані в суцвіття (до 80 см). Бульбоцибулини гладіолусів уживали в їжу (бл. 300 до н. е.), запікаючи або використовуючи як основу для коржів, розмелюючи разом з цибулею.

ГЛАДІУС (*лат.* gladius) – римський короткий меч завдовжки до 60 см. Ймовірно запозичений у стародавніх мешканців Піренейського півострова і вдосконалений римлянами. Вістря мало досить широку ріжучу кромку для надання клинку більшої пробивної дії, але рубати гладіусом вважалося малоефективним, а вбивчим ударом був колючий. Використовувався для бою в строю, найбільшої популярності набув у римських легіонах. Виготовлявся найчастіше із заліза, але згадуються і бронзові мечі.

ГЛАДКИЙ ЙОСИП МИХАЙЛОВИЧ (бл. 1789–1866) – останній кошовий отаман Задунайської Січі (1827–1831), наказний отаман Азовського козацького війська (1831–1851), генерал-майор. На посаді кошового отамана під час російсько-турецької війни (1828–1829) виступив на боці Російської імперії, через що турки зруйнували Задунайську Січ. Частина її козаків поселилася (1830–1831) на узбережжі Азовського моря (між Бердянськом і Маріуполем), утворивши Азовське козаче військо.

ГЛАДКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1987) – український футболіст (нападник), заслужений майстер спорту України (2009). Виступав за «Металіст» Харків (2004–2005), ФК «Харків» (2005–2007), «Шахтар» Донецьк (2007–2010), «Дніпро» Дніпропетровськ (2010–2012), «Карпати» Львів (з 2012) та збірну України (з 2007). Чемпіон України (2008, 2010), володар Кубка (2008) і Супер-

кубка України (2008, 2010), Кубка УЄФА (2009). Найкращий бомбардир Чемпіонату України (2006/2007, 13 голів).

ГЛАДКОВ ГЕННАДІЙ ІГОРЕВИЧ (нар. 1935) – радянський російський композитор, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1988), народний артист Росії (2002). Потомствений музикант, першу популярність здобув музичним мультфільмом «Бременские музыканты» (1969). Автор музики до кінофільмів: «Джентльмены удачи» (1971), «Человек с бульвара Капуцинов» (1987) та ін.; телефільмів: «12 стульев» (1977), «Обыкновенное чудо» (1978), «Формула любви» (1984) та ін.; мультфільмів, вистав, мюзиклів, пісень тощо.

ГЛАДКОВ ФЕДІР ВАСИЛЬОВИЧ (1883–1958) – радянський письменник, класик соціалістичного реалізму, ректор Літературного інституту (1945–1948), лауреат Сталінської премії (1950, 1951). Освіту здобув у Єкатеринодарському міському училищі (1902), працював учителем (1902–1905). Революційну діяльність розпочав у Тифлісі (1906). Автор «виробничих» романів «Цемент» (1925), «Энергия» (1933), автобіографічної трилогії «Повесть о детстве» (1949), «Вольница» (1950), «Лихая година» (1954).

ГЛАЗГО РЕЙНДЖЕРС (RANGERS F. C.) – шотландський футбольний клуб із Глазго, заснований (1873) братами Мозесом і Пітером Макнейлами, Пітером Кемпбеллом і Вільямом Макбітом, один із найтитулованіших у країні. Виступає в шотландській Прем'єр-лізі: 54-разовий чемпіон Шотландії, 33-разовий володар Кубка Шотландії, 27-разовий – Кубка шотландської ліги і володар Кубка володарів кубків УЄФА (1972). Домашня арена – «Айброкс» (51 082 глядачі), форма синьо-біла, гостьова – червоно-синя.

Емблема шотландського футбольного клубу «Глазго Рейнджерс» («Rangers F. C.»)

ГЛАЗУНОВ ІЛЛЯ СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1930) – радянський російський художник, народний художник СРСР (1980), лауреат Державної премії Російської Федерації (1997), повний кавалер ордена «За заслуги перед Вітчизною» (1995–2010). Освіту здобув у Ленінградському інституті живопису, скульптури та архітектури (1957). Найвідоміші твори: «Мистерия XX века» (1978), «Поле Куликово» (1980), «Вечная Россия» (1988). Засновник і ректор Всеросійської Академії живопису, скульптури і зодчества (з 1987).

ГЛАЗУНОВ ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ (1865–1936) – російський композитор і диригент, народний артист республіки (1922). Навчався композиції у М. Римського-Корсакова. Професор (з 1899) і директор (1905–1928) Петербурзької консерваторії. В еміграції (1928–1936) жив переважно в Парижі. Автор балетів «Раймонда» (1897), «Барышня-служанка» (1898), «Времена года» (1899), 8 симфоній, симфонічної поеми «Стенька Разин» (1885), 5 концертів для інструментів з оркестром.

ГЛАЗУР (*нім.* glasur, від glas – скло) – склоподібне покриття на поверхні керамічного виробу або суміш матеріалів, які після нанесення на керамічний виріб і випалювання утворюють відповідне покриття. Її основою є каолін, кварц, польовий шпат та оксиди металів. Глазурі можуть бути прозорими або непрозорими, безбарвними або забарвленими, блискучими або матовими. Від способу приготування поділяються на сирі (змішані з водою компоненти) і фрітовані (сплавлені за температури 1200–1300 °C).

ГЛАСНІСТЬ – політичний термін для позначення політики максимальної відкритості у діяльності державних установ і свободи інформації. У сучасному слововживанні – основний компонент політики перебудови, запровадженої керівником СРСР Михайлом Горбачовим (нар. 1931) у другій половині 1980-х, що полягав у суттєвому послабленні цензури і знятті численних інформаційних бар'єрів. Значною мірою саме гласність прислужилася подальшому розпаду радянського ладу і країни.

ГЛАУБЕР (GLAUBER) ЙОГАНН РУДОЛЬФ (1604–1670) – німецький алхімік, аптекар і лікар. Вивчав науки самостійно, був алхіміком, працював в аптеках, лікарем королівського двору в Гессені (1644), мешкав у Бонні, Амстердамі, доки не купив будинок у Кітценгені, де влаштував власну лабораторію з дослідним полем для вивчення мінеральних добрив. Вивчив питання про утворення та склад солей і кислот, уперше синтезував (1648) глауберову сіль ($Na_2SO_4 10H_2O$), згодом названу на його честь, та ін.

ГЛАУКОМА (*грец.* glaukoma – синювате помутніння кришталика ока) – велика група очних захворювань, що характеризується постійним або періодичним підвищенням внутрішнього очного тиску з наступним розвитком типових дефектів поля зору, зниженням зору та атрофією зорового нерва. Ознаками є тимчасове затуманення зору, бачення райдужних кіл навколо джерел світла, напади різких головних болів з наступним зниженням зору. Лікується медикаментозно та/або хірургічно.

ГЛЕБА ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ (нар. 1949) – радянський український генетик та фізіолог рослин, академік АН УРСР (1988), лауреат Державної премії СРСР (1984) і УРСР (1989) в галузі науки і техніки. Освіту здобув у Київському університеті (1971). Академік-секретар Відділення загальної біології АН УРСР – НАН України (1988–1998), засновник і директор Інституту клітинної біології та генетичної інженерії АН УРСР (з 1990). Працював або керував проектами у багатьох міжнародних фондах.

ГЛЕВАХА – селище міського типу (площа – 10 км², населення – 8,5 тис. осіб) Васильківського району Київської області України. Заснована в XV ст., волосний центр (1830-ті), смт (1973). Розташована на полого-хвилястій поверхні Київського плато (абсолютні висоти 180–190 м), на межиріччі правих приток Дніпра – річок Ірпінь і Стугна (у верхів'ях правої притоки Ірпеня).

ГЛЕДИЧІЯ (*лат.* Gleditsia) – рід листопадних дерев (бл. 15 видів) родини Бобові, що походять із Північної Америки, Азії та Африки. Розлогі дерева заввишки до 25 м, зазвичай мають колючки, листя двічі перисті, складаються з 20–30 листочків, квітки дрібні, зеленуваті, плоди – боби. Названий на честь німецького лікаря і ботаніка Готтліба Гледича (1714–1786), директора Берлінського ботанічного саду.

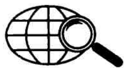
ГЛЕНН (GLENN) ДЖОН ГЕРШЕЛЬ (нар. 1921) – перший американський астронавт, що здійснив орбітальний політ, льотчик, сенатор від штату Огайо (1974–1999), нагороджений Золотою медаллю Конгресу (2009). Освіту здобув у Маскінум-коледжі в Огайо (1940). Брав участь у Другій світовій і Корейських війнах. Здійснив космічні польоти на кораблях «Меркурій-6» (20 лютого 1962) і «Дискавері» (29 жовтня – 7 листопада 1998). Вважається найстаршою людиною, що здійснила орбітальний космічний політ.

ГЛЄБОВ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1915–2000) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1981). Освіту здобув у Брасовському меліоративно-дорожньому технікумі (1935) та оперно-драматичній студії К. Станіславського (1941). Актор Московського драматичного театру ім. К. Станіславського (1941–1969), театру-студії кіноактора (з 1971). Понад 50 ролей у кіно, головні у фільмах: «Тихий Дон» (1958), «Балтийское небо» (1960), «Моцарт и Сальери» (1962), «Кочующий фронт» (1971) та ін.

ГЛИБИНА – відстань від поверхні, верхнього краю чого-небудь до дна, нижнього краю чого-небудь або до будь-якої точки у напрямку до дна (наприклад, глибина річки, каньйону, копальні, океану тощо); відстань між ближнім і дальнім кордонами простору (у фотографічній справі), виміряному вздовж оптичної осі, у межах якого об'єкти знаходяться у фокусі (на знімку зображені досить різко).

ГЛИБИННА ПСИХОЛОГІЯ (*нім.* Tiefenpsychologie) – загальна назва низки напрямків у психології та психіатрії, в яких поступається провідна роль несвідомих (ірраціональних, афективно-емоційних, інстинктивних та інтуїтивних) процесів у діяльності індивіда, у формуванні його особистості. До неї відносять: психоаналіз (Зигмунд Фрейд), аналітичну психологію (Карл Юнг), індивідуальну психологію (Альфред Адлер), неофрейдизм (Карен Хорні, Еріх Фромм, Гарі Салліван) та ін.

ГЛИБОКА – селище міського типу (площа – 7,8 км², населення – 9,3 тис. осіб), центр Глибоцького району на півдні Чернівецької

області України. Відома з 1438, під час перебування в складі Румунії називалося Адинката (1919–1940), адміністративний центр району (1940), смт з 1956. Розташоване на горбкуватому лівому схилі долини річки Серет, рясно порізаному балками та ярами (абсолютні висоти 330–390 м).

ГЛИБОКИЙ – селище міського типу (площа – 0,14 км^2, населення – 0,22 тис. осіб), підпорядковане Брянківській міськраді Луганської області України. Засноване (1961) в південно-західному передмісті Брянки під час будівництва заводу фільтруючого і мастильного обладнання, смт (1963). Розташоване на горбкуватій поверхні північних відрогів Донецького кряжа, на межиріччі Ломуватки і Лозової (абсолютна висота 290 м).

ГЛИБОКОВОДНА ФАУНА – мешканці глибин океанів, морів та озер від 500 м до максимальних (бл. 11 тис. м). Розрізняють фауни батіальну (глибини бл. 500–2000 м), абісальну (бл. 2000–6000 м) і ультраабісальну (бл. 6000–11 000 м). Унаслідок особливих умов життя (відсутність сонячного світла, недостатність кисню та їжі, величезний тиск тощо) фауна глибин якісно і кількісно набагато бідніша, ніж у верхніх горизонтах, на глибинах панують голкошкірі, ракоподібні, молюски, багатощетинкові черви.

ГЛИБОКОВОДНИЙ ЖОЛОБ – глибока (5000–7000 м і більше) та довга западина на дні океану, що утворюється шляхом продавлювання океанічної кори під іншу океанічну або континентальну кору (тектоніка плит). Геологічно є сучасними геосинклінальними структурами, завдяки чому часто бувають епіцентрами землетрусів, а дно стає основою багатьох вулканів. Океанічні жолоби існують у всіх океанах, найглибші – в Тихому, де розташована найглибша точка землі – Маріанська западина (понад 11 тис. м).

ГЛИБОЦЬКИЙ РАЙОН – район на півдні Чернівецької області, утворений 1940, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 72,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 9,3 тис. осіб). Межує з Румунією (жудці Сучава і Ботошань), Сторожинецьким і Герцаївським районами та Чернівецькою міськрадою, адміністративний центр – Глибока. Розташований на підвищеній горбкуватій поверхні Передкарпаття (найвища точка – Кирилівський горб, 478 м) на берегах річки Серет та її приток.

ГЛИНА – дрібнозерниста осадова гірська порода, пилоподібна в сухому стані і пластична у зволоженому. Складається з одного або кількох мінералів групи каолініту, монтмориллоніту або ін. шаруватих алюмосилікатів (глинисті мінерали) з діаметром частинок до 0,005 мм, але може містити і піщані та карбонатні частинки (бл. 50 % всіх осадових гірських порід земної кори). Зазвичай породоутворюючим мінералом у глині є каолініт: 47 % – SiO_2, 39 % – Al_2O_3, 14 % – H_2O.

ГЛИНА ДЛЯ ВОГНЕТРИВІВ (ТУГОПЛАВКА) – одна з основних складових вогнетривкого розчину, що може використовуватися самостійно для кладки печі. Розрізняють два види вогнетривкої глини: грудкову (використовується у виробництві кераміки, паперу, картону, вогнетривких, гумо-технічних і пластмасових виробів, штучних шкір, портландцементного клінкеру) і мелену (застосовується для виготовлення мертелів, вогнетривких і набивних мас, обмазок, формувальних сумішей).

ГЛИНОБИТНІ СТІНИ – зводяться з глини або її суміші з піском (приблизно порівну), до якої іноді додається солома (саман), частки якої щільно з'єднуються між собою за допомогою утрамбовування. Для їх формування створюються форми або ящики, що складаються з двох дощаних щитів (завдовжки 4,5–6 м), з'єднаних паралельно брусками. Зазвичай будуються на кам'яному фундаменті з цоколем, для захисту від впливу ґрунтової вологи.

ГЛИНСЬКИЙ БОГДАН ФЕДОРОВИЧ («МАМАЙ») (?–1509 або 1512) – князь із роду Глинських, намісник черкаський (1488–1495) і путивльський (1495–1497). Нащадок степових кочівників, що вів своє походження від ординського темника Мамая. Один з отаманів українських козачих загонів і керівник військових походів проти кримських татар, зокрема, на Тягиню (1492) та Очаків (1493). Під час битви поблизу Путивля потрапив у полон (1500) до московських військ, де і помер.

ГЛИНСЬКИЙ МИХАЙЛО ЛЬВОВИЧ (бл. 1470–1534) – воєначальник і державний діяч Великих князівств Литовського і Московського. Князь з роду Глинських, служив маршалком двору литовського великого князя Олександра

(1499–1507), очолив повстання (1508) місцевих феодалів проти литовської знаті, після поразки пристав до Москви. Під час війни Московської держави з Литвою (1512–1522) намагався перейти на бік Литви, був ув'язнений (1514–1526). Вдруге ув'язнений 1534 і помер у тюрмі.

глиняни – місто (площа – 5,5 км², населення – 3,2 тис. осіб) Золочівського району Львівської області України. Уперше згадується як королівська власність 1379, магдебурзьке право (1397), смт (1940), статус міста (1993). Розташоване на хвилястій, слабо розчленованій поверхні, на берегах річки Перегноївка (ліва притока Полтви).

глинянська стоянка – археологічна стоянка пізнього палеоліту (XVIII тис. до н. е.), розташована біля міста Глиняни Золочівського району Львівської області України, на північному схилі підвищення Гологори, крайового уступу Подільської височини.

гліб і юрійович князь (?–1171) – князь городець-остерський (1147, 1151–1152), переяславський (1151, 1154–1169), київський (1169–1170, 1170–1171), син Юрія I Долгорукого; на київському престолі після захоплення та зруйнування Києва суздальським князем Андрієм. Був першим київським князем, що не титулувався як «Великий». За літописом, свято дотримувався хресного цілування, вирізнявся лагідністю, почитав монастирі і чернечий чин, щедро подавав милостиню жебракам.

глібов леонід іванович (1827–1893) – український письменник, поет, видавець. Освіту здобув у Ніжинській гімназії вищих наук (1855). Викладач у школі й гімназії (1855–1861), видавець і редактор новоствореної газети «Черниговский листок» (1861), чиновник канцелярії губернатора у Чернігові (з 1865), управитель земської друкарні (з 1867). Визнання в українській літературі здобув як байкар, створивши понад сотню творів цього жанру, оприлюднених у трьох прижиттєвих виданнях (1863, 1872 і 1882).

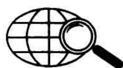
глід (*лат.* Crataegus) – рід кущів і невисоких дерев родини Розові (Rosaceae), бл. 200–1000 поліморфних видів дико ростуть у помірних областях Північної Америки та Євразії. Пагони зазвичай з розвиненими колючками, квітки білі, рожеві до червоних, плід (т. зв. кісточкове яблуко) кулястий, яйцеподібний або грушоподібний, найчастіше червоний, оранжево-бурий або чорний. Плоди деяких видів їстівні, щільна деревина придатна для обробки, а деякі види декоративні та вирощуються як живопліт.

глієр рейнгольд моріцович (1875–1956) – російський радянський композитор, диригент, педагог, народний артист СРСР (1938), лауреат премії ім. М. Глінки (1905, 1912, 1914), Сталінської премії (1946, 1948, 1950). Освіту здобув у Московській консерваторії (1900). Професор (1913–1920) і директор (1914–1920) Київської консерваторії, професор Московської консерваторії (1920–1941). Автор опер і балетів, симфонічних та інструментальних творів, концертів і фортепіанних п'єс, романсів тощо.

глінка михайло іванович (1804–1857) – російський композитор, засновник національної композиторської школи. Навчався в благородному пансіоні при Головному педагогічному училищі. Шанований петербурзькою публікою як співак і піаніст (1820-ті). Його опери «Иван Сусанин» («Жизнь за царя») (1836) і «Руслан и Людмила» (1842) започаткували російську оперу (народну музичну драму і оперу-казку), симфонічні твори заклали основи російського симфонізму, а пісні стали класикою російського романсу.

гліптика (*грец.* glypho – вирізати) – мистецтво різьби на коштовних і напівкоштовних каменях, один із давніх видів декоративно-прикладного мистецтва. Різьблені камені (геми) з глибокої давнини служили печатками (знаками власності), амулетами і прикрасами. Геми з врізаними (інталії) і опуклими (камеї) зображеннями виконувалися на каменях м'яких (стеатит, гематит, серпентин) або твердих (сердолік, халцедон, кришталь) порід вручну або за допомогою нескладних верстатів з обертовими різцями.

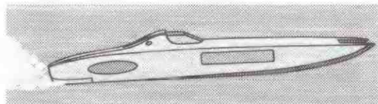
гліптотека (*грец.* glypton – скульптура і theka – сховище) – зібрання античної скульптури. Уважається, що термін запровадив бібліотекар баварського короля Людвіга I (1786–1868), утворивши його за аналогією з поняттям «пінакотека» (*грец.* pinax – картина і theka – сховище). Нині подібну назву дістали: Гліптотека

Греція

в Мюнхені (Німеччина), Нова гліптотека Карлсберга в Копенгагені (Данія) і Гліптотека в Афінах — музей сучасної скульптури (Греція).

ГЛІСЕР (*фр.* glisser — ковзати) — легке швидкохідне судно, що завдяки спеціальній формі корпусу під час руху компенсує частину сили тяжіння, здійснює значне спливання та немов ковзає поверхнею води (глісує). У результаті істотно зменшується площа дотику днища з водою (у спортивних суден у кілька разів), знижується в'язкий опір руху за рахунок зменшення змоченої поверхні і підвищується швидкість ходу. Подібний режим руху поширений у сучасному суднобудуванні, особливо для маломірних суден.

Глісер

ГЛІЦЕРИН (*грец.* glykeros — солодкий) — хімічна сполука з формулою $HOCH_2CH(OH)$-CH_2OH, або $C_3H_5(OH)_3$, безбарвна прозора в'язка солодка на смак рідина, найпростіший представник триатомних спиртів. Уперше добутий (1779) шведським хіміком Карлом Вільгельмом Шееле (1742—1786) під час омилення жирів у присутності окислів свинцю. Застосовується в харчовій, медичній, лакофарбовій, текстильній, паперовій та шкіряній промисловості, електро- і радіотехніці, сільському господарстві тощо.

ГЛІЦИНІЯ (ВІСТЕРІЯ) (*лат.* Wisteria) — рід високих деревоподібних витких субтропічних рослин родини Бобові з великими ґронами запашних лілових квіток, широко використовується

в ландшафтному дизайні. Багаторічна рослина заввишки до 15–18 м, з пониклими гілками-ліанами, росте в лісах Китаю. Назва «гліцинія» утворена від *грец.* glykys – «солодкий», а назва «вістерія» походить від прізвища американського професора анатомії Пенсільванського університету Каспара Вістара (1761–1818).

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації, основним наслідком якого є світовий поділ праці, міграція (в масштабах усієї планети) капіталу, робочої сили, виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, зближення і злиття культур різних країн. Об'єктивний процес, що має системний характер та охоплює усі сфери життя суспільства, завдяки чому світ стає більш пов'язаним і залежним від усіх його суб'єктів.

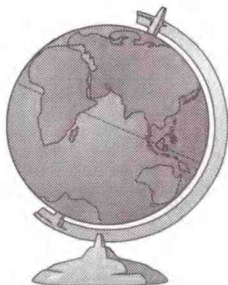
ГЛОБАЛЬНІ ЗАБРУДНЕННЯ – біосферне забруднення навколишнього природного середовища або його складових фізичними, хімічними або біологічними агентами (CO_2, фреони, аварійні радіоактивні викиди тощо), які виявляються далеко від джерел забруднення, а практично в будь-якій точці планети.

ГЛОБИНЕ – місто (площа – 17,1 км^2, населення – 10,7 тис. осіб) районного значення, центр Глобинського району Полтавської області України. Уперше згадується (1737) під назвою Маленький Кагамличок, сучасну назву дістало на честь володаря і військового писаря Нової Січі Івана Глоби (?–1790), статус міста (1976). Розташоване на берегах річки Сухий Омельник (права притока Псла).

ГЛОБИНСЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Полтавської області, утворений 1923, площа – 2,5 тис. км^2, населення – 49,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 17,8 тис. осіб). Межує з Семенівським, Хорольським, Великобагачанським, Решетилівським, Козельщинським і Кременчуцьким районами, на південному заході омивається водами Кременчуцького водосховища на Дніпрі, адміністративний центр – Глобине. Розташований переважно на полого-хвилястій поверхні Придніпровської низовини.

ГЛОБУЛІН (*лат.* globulus – кулька) – загальна назва білків, розчинних у слабких розчинах нейтральних солей, кислот і лугів та зазвичай нерозчинних у дистильованій воді. Становлять бл. 40 % всіх білків сироватки крові людини, визначають імунні властивості організму, забезпечують зсідання крові, беруть участь у транспортуванні заліза та в ін. процесах.

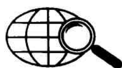
ГЛОБУС (*лат.* globus – куля) – тривимірна модель Землі або ін. планети та небесної сфери (небесний глобус). Уперше створений (бл. 150 до н. е.) давньогрецьким філософом Кратетом Галльським (? – бл. 145 до н. е.). На глобусі (на відміну від карт) немає спотворень і розривів, тому він зручний для отримання загального уявлення про розташування материків і океанів. Сучасні глобуси мають різні види і розміри, наприклад цифровий відеоглобус (у США) або перший інтерактивний глобус (у Німеччині).

Глобус

ГЛОДИ УРОЧИЩЕ – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975), розташована на околиці с. Колодрібка Заліщицького району Тернопільської області, у межах Наддністрянського лісництва. На площі 0,16 км^2 охороняється цілинна степова і наскельна рослинність із рідкісними видами на стрімкому березі річки Дністер, де переважають угруповання з домінуванням осоки низької, типчака, ковили пірчастої і волосистої, ясенця білого, сону великого, тонконога різнобарвного та ін.

ГЛОРІЯ (*лат.* gloria – ореол) – оптичне явище, що спостерігається на розташованих прямо перед спостерігачем або нижче нього хмарах, в точці, прямо протилежній джерелу світла (тобто спостерігач має знаходитися на горі або в літаку, а джерело світла – за його спиною). Являє собою кольоровий вінець світла на хмарі навколо тіні спостерігача, що пояснюється дифракцією світла. Всередині

знаходиться блакитнувате кільце, зовні — червонувате, далі кільця можуть повторюватися з меншою інтенсивністю.

ГЛОСА (*грец.* glossa — мова) — іншомовне або незрозуміле слово в тексті книги з тлумаченням, поміщеним над самим словом, під ним або поруч на полях. Уперше застосоване греками під час вивчення поезії Гомера, потім — під час тлумачення незрозумілих фрагментів Біблії та текстів юридичного характеру. Глосою також називають вірш в іспанській поезії доби середньовіччя та Відродження.

ГЛОСАРІЙ (*лат.* glossarium — збірка глос) — словник вузькоспеціалізованих термінів у будь-якій галузі знань із тлумаченням, іноді перекладом на ін. мову, коментарями і прикладами, що стали попередниками словників. Глосарієм також називають список часто використовуваних виразів. До винаходу книгодрукування (у середині XV ст.) складали глосарії, написані вручну списки іноземних і незвичайних слів, які траплялися в манускриптах на стародавніх мовах, особливо в творах грецьких і латинських класиків.

ГЛОСЕМАТИКА (*грец.* glossematos — мова) — загальна лінгвістична теорія, яку створили (1930-ті) данські лінгвісти Копенгагенського університету Луї Єльмслев (1899–1965) і Ганс Ульдалль (1907–1957). Є одним із напрямків структуралізму в мовознавстві, що досліджує мову як систему відносин, незалежну від реалізації мовних одиниць у вигляді конкретних звуків і конкретних значень.

ГЛОТКА (*лат.* pharynx) — воронкоподібний канал завдовжки 11–12 см, де перехрещуються дихальні і травні шляхи, звернений догори широким кінцем і сплющений у передньозадньому напрямку. Верхня стінка зрощена з основою черепа, ззаду глотка прикріпляється до потиличної кістки, з боків — до пірамід скроневих кісток, а на рівні VI–VII шийного хребців, звужуючись, переходить у стравохід. Верхню частину глотки і порожнину носа називають носоглоткою.

ГЛУЗСЬКИЙ МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ (1918–2001) — радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1981). Освіту здобув у Школі кіноакторів при студії «Мосфільм» (1940). Актор Театру-студії кіноактора (1946–1995), театру «Школа современной пьесы» (з 1995). Понад 100 ролей у кіно, головні у фільмах: «Эти невинные забавы» (1969), «Пришёл солдат с фронта» (1971), «Монолог» (1972), «Пламя» (1974), «Последняя жертва» (1975), «Всего одна ночь» (1976), «Гармония» (1977) та ін.

ГЛУХА КРОПИВА (*лат.* Lamium) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини Глухокропивові, поширених у Європі, Азії та Північній Африці, де ростуть у листяних лісах, чагарниках або в садах і городах, біля осель як бур'ян. Заввишки 30–80 см, стебло просте або гіллясте, чотиригранне, листки супротивні, яйцеподібні, серцеподібні, при основі черешкові, кореневище довге, повзуче, плоди — горішки видовжено-яйцеподібні, тригранні, темно-сірі. У народній медицині використовують віночки квіток.

ГЛУХАР (*лат.* Tetrao) — рід великих птахів родини Фазанові ряду Куроподібні. Назвою зобов'язаний особливості самця в шлюбний період (під час токування) втрачати пильність. Найбільший птах підродини Тетерукові, що від інших відрізняється сильно округленим хвостом і подовженим пір'ям на горлі. Розмір самців сягає 110 см і більше, розмах крил — 1,4 м, а маса — 4,1–6,5 кг. Самиці на третину менші й важать у середньому 2 кг. Мешкає у хвойних, мішаних і листяних лісах Євразії.

ГЛУХІВ — місто (площа — 83,7 км^2, населення — 35,1 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Глухівського району Сумської області України. Засноване 992, уперше згадується в Іпатіївському літописі як місто Чернігівського князівства (1152), магдебурзьке право (1644). Столиця Війська Запорозького (1708–1764) та центр Малоросійської губернії (1765–1773). Розташоване на терасах річки Есмань (притока Клевані), центр міста — на пагорбі.

ГЛУХІВСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК — державний заповідник «Глухів» у райцентрі Глухів Сумської області України, заснований (1994) задля вивчення, охорони, реставрації та використання історико-культурної спадщини міста. У його реєстрі бл. 50 архітектурних, історичних і культурних об'єктів, розташованих переважно на території колишнього Глухівського городища (у центральній частині міста), зокрема пам'ятки архітектури та місто-

будування національного (5 об'єктів) і місцевого (31) значення.

ГЛУХІВСЬКИЙ МІСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – один із найстаріших в Україні, фондова колекція якого започаткована (1902) збіркою гравюр і документів з історії краю. Розташований у Глухові, райцентрі Сумської області у приміщенні колишнього Дворянського зібрання (пам'ятка архітектури XIX ст.). Фонди нараховують понад 11 тис. музейних предметів, сучасна експозиція розташована в 6 залах, має відділи: «Природа краю», «Глухів середньовічний», «Глухів гетьманський», «Глухів у XIX–XX ст.».

ГЛУХІВСЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Сумської області, утворений 1923, площа – 1,7 тис. км^2, населення – 25,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 4,2 тис. осіб). Межує з Російською Федерацією (Курська область), Путивльським, Кролевецьким, Шосткинським та Ямпільським районами, адміністративний центр – Глухів. Розташований на полого-хвилястій лесовій рівнині (з численними западинами) Кролевецько-Глухівського відрогу Середньоросійської височини. Головні річки: Клевень із притокою Есмань.

ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ (1669) – договір, підписаний у Глухові (16 березня 1669) між гетьманом Лівобережної України Дем'яном Многогрішним і Московським урядом. Складалися з 27 пунктів і декларували права Гетьманщини за Переяславським актом (1654): московські воєводи залишилися в Києві, Переяславі, Чернігові, Ніжині та Острі; козацький реєстр становив 30 тис. осіб; гетьман міг утримувати 1 тис. найманого війська і не міг контактувати з іноземними державами, обмежувався перехід селян у козацтво тощо.

ГЛУХІВЦІ – селище міського типу (площа – 6,4 км^2, населення – 3,5 тис. осіб) Козятинського району Вінницької області України. Уперше згадується наприкінці XVI ст., заснований (1901) каоліновий комбінат для забезпечення паперових фабрик царської Росії та закордонних фірм, смт (1981). Розташоване в широкій балці (правій притоці річки Гнилоп'ять), з порізаними ярами і кар'єрами схилами (абсолютні висоти 250–290 м).

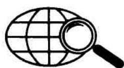
ГЛУХОТА – повна відсутність слуху або таке його зниження, за якого неможливо виявляти та розуміти звуки. Може бути вродженою або набутою внаслідок низки біологічних та екологічних факторів вадою, зокрема захворювання внутрішнього вуха і слухового нерва, запалення середнього вуха або деяких інфекційних хвороб (менінгіт, грип та ін.), а іноді внаслідок травми (наприклад, контузії) або тривалого впливу сильного шуму і вібрацій.

ГЛУШКЕВИЧ МАРІЯН ФЕОФІЛОВИЧ (1877–1935) – галицький юрист, громадський діяч і поет-модерніст москвофільського напряму. Освіту здобув у Львівському університеті. Був суддею в Перемишлі, Львові, Золочеві, Бродах, юристом у банку Ростова-на-Дону, де надрукував публіцистичну роботу «Погляд на минуле, сучасне і майбутнє Прикарпатської Русі» (1920). Писав російською (інколи українською) мовами, видав 3 поетичні збірки: «Мелодії» (1903), «Збірка віршів» (1907), «Символи та ілюзії» (1922).

ГЛУШКО ВАЛЕНТИН ПЕТРОВИЧ (1908–1989) – радянський інженер, основоположник будування рідинних ракетних двигунів у СРСР, лауреат Ленінської (1957) і Державних (1967, 1984) премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961). Освіту здобув в Одеській IV профтехшколі «Метал» (1924) і Ленінградському університеті (1929). Головний конструктор космічних систем (з 1974), генеральний конструктор багаторазового ракетно-космічного комплексу «Енергія-Буран», академік АН СРСР (1958).

ГЛУШКОВ ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ (1923–1982) – радянський математик і кібернетик, академік АН УРСР (1961) і СРСР (1964), віце-президент АН УРСР (1962), лауреат Ленінської (1964), Державної СРСР (1968, 1977) та УРСР (1970, 1981) премій, заслужений діяч науки УРСР (1978), Герой Соціалістичної Праці (1969). Освіту здобув у Ростовському університеті і Новочеркаському політехнічному інституті (1948). Засновник і директор Інституту кібернетики АН УРСР (з 1962), де створена перша персональна ЕОМ «МИР-1» (1966).

ГЛУЩЕНКО (ЛАПШИНОВА) ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА (нар. 1956) – радянська українська гандболістка, заслужений майстер спорту СРСР (1976). Освіту здобула в Київському інституті фізичної культури (1978). Виступала за клуб «Спартак» Київ та збірну СРСР. Чемпіонка СРСР (1974–1979), володарка Кубка євро-

пейських чемпіонів (1975, 1977, 1979), олімпійська чемпіонка (1976), срібна призерка чемпіонатів світу (1975, 1978).

ГЛУЩЕНКО МИКОЛА ПЕТРОВИЧ (1901–1977) – радянський український художник, народний художник УРСР (1944) і СРСР (1976), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1972). Освіту здобув у Берлінській вищій школі образотворчого мистецтва (1924). Був розвідником і до повернення в СРСР мешкав у Франції та Іспанії (1925–1936). Працював у різних живописних жанрах, але віддавав перевагу пейзажу і портрету. За заповітом митця, 1250 його творів були передані Міністерству культури УРСР.

ГЛЮК ГАВРИЛО МАРТИНОВИЧ (1912–1983) – радянський український живописець, заслужений діяч мистецтв УРСР (1963). Навчався у Вищій школі образотворчих мистецтв у Будапешті (1931–1933). Малював жанрові картини, портрети та пейзажі, деякі зберігаються в Третьяковській галереї в Москві, Національному художньому музеї України та ін. Найвідоміші твори: «Сільська вулиця» (1947), «На відпочинку» (1950), «Лісоруби» (1954), «Вечоріє» (1967), «Спекотний полудень» (1979), «Дівчата в полі» (1977).

ГЛЮК (GLUCK) ХРІСТОФ ВІЛЛІБАЛЬД РІТТЕР ФОН (1714–1787) – австрійський композитор. Освіту здобув у єзуїтській колегії (1732) в Чехії, удосконалювався у Відні та в Італії (1737–1745), де дебютував як оперний композитор – «Артаксеркс» (1741). Вважається реформатором оперного мистецтва, який відкрив нові шляхи розвитку жанру. Автор 107 опер, зокрема: «Орфей і Еврідіка» (1762), «Альцеста» (1767), «Паріс і Єлена» (1770), «Іфігенія в Авліді» (1774), «Арміда» (1777), «Ехо і Нарцис» (1779) та ін.

ГЛЮКАГОН – гормон альфи-клітин острівців Лангерганса підшлункової залози, що за хімічною будовою є пептидним гормоном. Його молекула складається з 29 амінокислот, відкритий 1923, є одним із антагоністів інсуліну, сприяє утворенню глюкози в печінці. Нормальна секреція гормона забезпечує надійний контроль за підтриманням сталого рівня глюкози крові. Нестача інсуліну при цукровому діабеті супроводжується надлишком глюкагону, який, власне, і є причиною гіперглікемії.

ГЛЮКОЗА (ВИНОГРАДНИЙ ЦУКОР) (*грец.* glykys – солодкий) – вуглевод ($C_6H_{12}O_6$), що найчастіше зустрічається в природі. Біла кристалічна речовина, щільність 1,54 г/см^3, солодка на смак, розчинна у воді і всіх органічних розчинниках. Основний продукт фотосинтезу, в організмі людини і тварин є основним і найбільш універсальним джерелом енергії для забезпечення метаболічних процесів. Використовують при інтоксикації (харчовому отруєнні, інфекції тощо) як універсальний антитоксичний засіб.

ГЛЮКСБУРГ ЗАМОК – розташований на півночі Німеччини (земля Шлезвіг-Гольштейн), неподалік від кордону з Данією. Побудований (1582–1587) архітектором Ніколасом Керієсом над озером (висота фундаменту 2,5 м). До середини XIX ст. належав родині герцогів Шлезвіг-Гольштейн-Зондербург-Глюксбурзьких, потім перейшов у володіння данського короля Крістіана IX (1818–1906) і був літньою резиденцією данських королів. Нині всередині замку розміщено музейну експозицію, проводять концерти тощо.

ГЛЯЦІАЛ (*лат.* glacialis – крижаний) – льодовикова епоха, відрізки (періоди) часу геологічної історії Землі, що характеризуються значним похолоданням клімату та розвитком великих материкових льодів не тільки в полярних, але і в помірних широтах земної кулі. Здебільшого термін вживається для четвертинного (антропогенного) періоду, протягом якого відбувалися зледеніння, і в цьому розумінні протиставляється післяльодовиковим епохам.

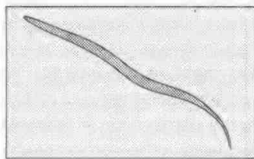
ГЛЯЦІОЛОГІЯ (*лат.* glacies – лід і *грец.* logos – слово, учення) – наука про природний лід у всіх його різновидах на земній поверхні, в атмосфері, гідросфері та літосфері. Як самостійна галузь знання почала формуватися на межі XVIII–XIX ст. на базі геології і гідрології. За основним об'єктом досліджень поділяється на розділи з вивчення: льодовиків, снігових покривів, лавин, льодових покривів водойм та водотоків і палеогляціології.

ГМИРЯ БОРИС РОМАНОВИЧ (1903–1969) – оперний і камерний співак (бас), народний артист СРСР (1951), лауреат Сталінської премії (1952). Освіту здобув у Харківських інженерно-будівельному інституті (1935) і консерваторії (1939). Соліст Київського театру опери

та балету (1939–1957). Багато гастролював, виконав бл. 600 камерних творів: сотні українських та російських народних пісень і романсів, до 50 оперних партій української і світової класики, бл. 85 фрагментів із вокальних і симфонічних творів.

ГМУНДЕН (GMUNDEN) ЙОГАНН (бл. 1380–1442) – австрійський математик і астроном. Освіту здобув у Віденському університеті (1406), де викладав і неодноразово обирався деканом. Канонік собору св. Стефана (1425), передав університету зібрання рукописів і колекцію інструментів для загального користування (1426). Склав трактат «Про синуси, хорди і дуги», дві астрономічні таблиці (1437, 1440) і календарі.

ГНАТОСТОМУЛІДИ (*лат.* Gnathostomulida) – тип безхребетних двобічносиметричних тварин з групи Platyzoa, описано бл. 100 сучасних видів (викопні рештки невідомі). Тонкі, ниткоподібні черви з прозорим тілом завдовжки 0,5–4 мм, передня частина тіла (голова, або рострум) відокремлена вужчим шийним відділом. Живуть у замуленому піщаному ґрунті морських мілководь (зазвичай до 25 м, рідше до 400 м). Здатні переносити дефіцит кисню, а також сірководневе й органічне забруднення.

Представник типу Гнатостомуліди

ГНАТЮК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ (1871–1926) – український етнограф, фольклорист, мовознавець, член-кореспондент Петербурзької АН (1902), академік ВУАН (1924). Освіту здобув у Львівському університеті (1899). Учений секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1899–1926). Автор творів: «Коломийки» (1905–1907), «Гаївки» (1909), «Народні оповідання про опришків» (1910), «Колядки і щедрівки» (1914), «Українські народні байки» (1916), «Народні новели» (1917), «Народні байки» (1918).

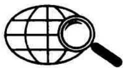
ГНАТЮК ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1925) – радянський український оперний співак (баритон) і режисер, народний артист СРСР (1960) і України (1999), лауреат Державних премій УРСР (1973) і СРСР (1977), Герой Соціалістичної Праці (1985), Герой України (2005). Освіту здобув у Київських консерваторії (1951) та інституті театрального мистецтва (1975). Соліст (1951–1988), художній керівник і головний режисер Національної опери України (з 1988). Депутат ВР СРСР (1972–1984) і України (1998–2002).

ГНАТЮК МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1952) – радянський український співак, народний артист УРСР (1988). Освіту здобув у Рівненському педагогічному інституті (1975). Виступав сольно і з різними колективами на радянській естраді. Найвідоміші пісні: «Я с тобой танцую», «Танец на барабане», «Птица счастья», «Малиновый звон», «Ой, смереко!» та ін. Виступає в телевізійних проектах, записав диск духовної музики «Господи, спаси, сохрани» (2005), випущений Свято-Успенською Почаївською лаврою.

ГНАТЮКА ВОЛОДИМИРА ЕТНОГРАФІЧНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – обласний комунальний музей у с. Великий Веснів Монастириського району Тернопільської області, заснований (1969) на честь українського етнографа і фольклориста Володимира Гнатюка (1871–1926). Експозиція включає понад 7 тис. предметів, розташована у 8 кімнатах (серед яких відтворені меморіальні вітальня, кабінет і бібліотека науковця) спеціально спорудженого будинку (1967).

ГНЕЙС (*нім.* gneis) – метаморфічна гірська порода, головними мінералами якої є плагіоклаз, кварц і калієвий польовий шпат (мікроклін або ортоклаз), в підпорядкованій кількості можуть бути присутні біотит, мусковіт, рогова обманка, піроксен, гранат, силіманіт та ін. мінерали. За хімічним складом бл. до гранітів і глинистих сланців. Одні з найпоширеніших у земній корі порід, що становлять більшу частину гранітно-метаморфічного шару континентальної земної кори в щитах (наприклад, Українському).

ГНЕСІН МИХАЙЛО ФАБІАНОВИЧ (1883–1957) – російський радянський композитор, педагог, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1927), лауреат Сталінської премії (1946). Освіту здобув у Санкт-Петербурзькій консерваторії (1909). Керував музичною школою та Народною консерваторією в Ростові (1914–1921),

професор Московської (1925–1936) і Ленінградської (1936–1944) консерваторії, завідував кафедрою композиції Музично-педагогічного інституту ім. Гнесіних (1944–1951).

ГНЕТОВІ (*лат.* Gnetopsida) – клас голонасінних рослин, який охоплює три пов'язані родини, що сильно відрізняються одна від одної: Вельвічія, Гнетум та Ефедра. Дерева, кущі або ліани, поширені переважно у зонах із теплим та сухим кліматом. Утворюють перехідну ланку між голонасінними і покритонасінними, про що свідчать наявність судин у деревині, яскраво виражені кольори, особливості процесу запліднення тощо.

ГНИЛА ЛИПА – річка у Перемишлянському і Золочівському районах Львівської та Рогатинському і Галицькому районах Івано-Франківської областей України, ліва притока Дністра. Довжина – 87 км, площа басейну – 1320 км², середня витрата води – 2,6 м³/с, ухил – 1,4 м/км, живлення снігове і дощове. Починається біля с. Липівці на Подільській височині, долина V-подібна (у верхів'ї) і переважно трапецієподібна, завширшки до 2,6 км, річище помірно звивисте (ширина – 0,5–50 м). Основна притока – Нараївка (ліва).

ГНИЛИЙ ЄЛАНЕЦЬ – річка у Бобринецькому районі Кіровоградської та Єланецькому і Новоодеському районах Миколаївської областей України, ліва притока Південного Бугу. Довжина – 103 км, площа басейну – 1235 км², ухил – 1,3 м/км, живлення снігове і дощове, вода слабо мінералізована. Починається біля с. Миколо-Бабанка, долина трапецієподібна, завширшки до 3,5 км, глибина – до 80 м, річище звивисте (ширина – до 10 м, а глибина у межень не перевищує 1 м). Основна притока – Солона (права).

ГНИЛИЙ ТІКИЧ – річка у Ставищенському районі Київської та Лисянському, Звенигородському, Катеринопільському і Тальнівському районах Черкаської областей України, один із витоків Тікичу (басейн Південного Бугу). Довжина – 157 км, площа басейну – 3150 км², ухил – 0,7 м/км, живлення снігове і дощове. Починається біля с. Сніжки, ширина долини – до 5 км, глибина – до 60 м, річище звивисте (до 30 м), у верхів'ї долина заболочена з прирусловими озерами. Основні притоки: Шполка (ліва) і Попівка (права).

ГНИЛИЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ (1961–2009) – український художник. Освіту здобув у Харківському художньому училищі (1980) і Українській академії мистецтва в Києві (1987). Уважається одним із піонерів інсталяції і відеоарту в Україні, представляв країну на Венеціанському бієнале (2007). Твори зберігаються в музейних і приватних колекціях України, Росії і Німеччини. Останні роки життя мешкав у Німеччині, де працював дизайнером продукції для телебачення та кіно.

ГНИЛОП'ЯТЬ – річка у Козятинському районі Вінницької та Бердичівському і Житомирському районах Житомирської областей України, права притока Тетерева (басейн Дніпра). Довжина – 99 км, площа басейну – 1312 км², середній багаторічний стік – 3,68 м³/с, ухил – 1,1 м/км, живлення переважно снігове. Починається біля с. Журлинці, долина завширшки до 3 км, врізана до 30 м, місцями заболочена, меліорована, річище звивисте, ширина – до 20 м, береги зазвичай складені кристалічними породами.

ГНИЛЬ – результат процесу розкладання матеріалу: (тваринних білків) утворення проміжних і кінцевих речовин під час гниття (метану, сірководню, вуглекислого газу, меркаптанів, фосфіну, водню, оксикислот, жирних кислот, кетокислот, альдегідів, спиртів, сірковуглецю, фенолу і крезолу, аміаку тощо); (деревини) ураження деревини, що виникають за участю грибів і спричиняють руйнування деревини або зміну кольору; у переносному значенні – результат зміни чого- або кого-небудь у гірший бік.

ГНІВАНЬ – місто (площа – 19,9 км², населення – 12,6 тис. осіб) Тиврівського району Вінницької області України. Уперше згадується 1629, смт (1938), статус міста (1981). Розташоване на північно-східних схилах Подільської височини, на лівому горбкуватому гранітному березі річки Південний Буг, на висоті 245 м.

ГНІЗДИЧІВ – селище міського типу (площа – 5,8 км², населення – 4,2 тис. осіб) Жидачівського району Львівської області України. Поселення під назвою Кохавине відоме з 1646, коли в ньому з'явилася Чудотворна ікона Матері Божої Кохавинської, смт (1957). Розташоване на рівнинній поверхні (абсолютна висота 250 м) з загальним похилом на північний

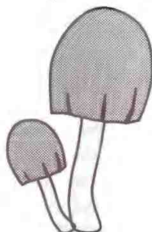
схід правого берега широкої долини річки Стрий (права притока Дністра).

ГНІЗДОВСЬКИЙ (GNIAZDOWSKI) ЯКІВ ЯКОВИЧ (1915–1985) – український художник і мистецтвознавець. Освіту здобув у Львівській духовній семінарії, Варшавській і Загребській академіях мистецтв (1933–1944), стажувався в Парижі (1956–1958). Мешкав у США (з 1949), працював у різних жанрах живопису і графіки (портрет, пейзаж, натюрморт, іконопис, екслібрис, книжкова ілюстрація), найвідоміші твори: гравюра «Кущ», картини «Переміщені люди», «Зимовий пейзаж», «Яйця», деревориз «Сосни», «Вівці» та ін.

ГНІЗНА – річка у Збаразькому, Тернопільському і Теребовлянському районах Тернопільської області України, ліва притока Серету (басейн Дністра). Довжина – 81 км, площа басейну – 1110 км^2, максимальна витрата води – бл. 75 м^3/с, ухил – 0,9 м/км, живлення мішане (підземне та атмосферне). Утворюється неподалік с. Шимківці від злиття двох витоків, долина трапецієподібна, завширшки 0,3–1,5 км, річище звивисте (ширина – 3–8 м, найбільша – до 40 м), зарегульоване. Основна притока – Гніздечна (права).

ГНІЙ – продукт життєдіяльності худоби, що утворюється в результаті ферментативної та мікробіологічної переробки смітних і кормових трав її організмом та має характерні запах і консистенцію. Використовується як природне добриво або як сполучна речовина у суміші з піском, тонкою глиною та соломою у будівництві саманних будинків. Висушений гній (кізяк) використовується як паливо (для обігріву або приготування їжі).

ГНОЙОВИК (*лат.* Coprinus) – рід грибів родини Шампіньйонові (Agaricaceae), уперше описаний ботаніком-мікологом Крістіаном Персоном (1761–1836). Плодові тіла з центральною ніжкою, переважно дрібно-середніх розмірів, у деяких видів великі. Шапинка дзвонова, конічної або випуклої форми, рідко розкривається до плоскої. Поверхня гола, частіше вкрита лусочками і пластівцями. Ніжка гладка, циліндрична, подовжена, зазвичай порожниста. Споровий порошок чорний. Більшість видів неїстівні.

Гриб гнойовик

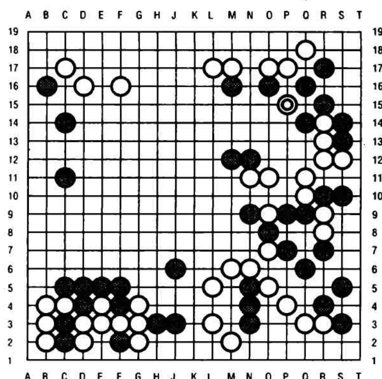
ГНОСЕОЛОГІЯ (ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ) (*грец.* gnosis – знання і logos – учення) – розділ філософських знань (філософська дисципліна), у якій досліджується: можливість пізнання людиною світу, а також пізнання людиною самої себе, рух пізнання від незнання до знання, природа знань самих по собі і в співвідношенні з пізнаваними предметами. Термін запроваджений і активно застосовувався у німецькій філософії XVIII ст.

ГНОСТИЦИЗМ (*грец.* gnosis – знання) – загальне позначення низки пізньоантичних релігійних течій, що використовували мотиви східної міфології і деяких ранньохристиянських учень та сект. Твори гностиків знищувалися християнською ортодоксією і збереглися переважно у вигляді окремих цитат, наведених у творах християнських богословів, які боролися з гностицизмом. Усередині християнства гностичні тенденції помітні на його ранній стадії, а найвищого розвитку досягають у II ст.

ГНУ (*лат.* Connochaetes) – рід великих копитних тварин (часто називаються «антилопа гну»), що належать до родини Парнокопитні і мешкають у саванах Африки. Складається з двох видів – чорного і блакитного гну. Досягають зросту 1,1–1,4 м у плечах і маси тіла – 150–250 кг, а тривалість життя гну може перевищувати 20 років. Характерна щорічна сезонна міграція гну (травень і листопад), коли їхні стада переходять на нові пасовища. Головна пожива – невисока трава, а самі гну є важливою їжею хижаків.

ГО – традиційна стратегічна настільна гра, що виникла в стародавньому Китаї між 2000–200 до н. е. і культивувалася виключно в Східній Азії (до XIX ст.). Найбільш поширена в Японії, перший чемпіонат Європи 1957, світу – 1979. Гра двох партнерів лінзоподібними шашками (переважно білими і чорними) на квадратній дошці (гобан), розкресленій вертикальними і горизонтальними (19 × 19)

лініями. Метою гри є відгородження на ігровій дошці шашками свого кольору більшої, ніж у супротивника, території.

Го

ГО СІ (бл. 1020 – бл. 1090) – китайський живописець-пейзажист і теоретик мистецтва. Автор величних монохромних гірських пейзажів, виконаних чіткою лінією, з ретельно переданими деталями. Найвідоміші твори: «Весняний сніг у гірській ущелині», «Осінь у долині Жовтої ріки», «Кам'яниста рівнина і далекий горизонт», «Дерева і рівна далина». У трактаті з живопису «Записки про високий сенс лісів і потоків» сформулював основні закони побудови простору в китайському живописі.

ГОА (GOA) – найменший штат (площа – 3702 км^2, населення – 1,4 млн осіб) на південному заході Індії, колишня португальська колонія, адміністративний центр – Panaджі. Розташований у середній частині західного узбережжя Індії, межує зі штатами Махараштра і Карнатака, на заході омивається Аравійським морем (довжина берегової лінії становить 101 км). Вузька смуга узбережжя відокремлює море від гірського плато, що на сході переходить у пасма Західних Гатів, найвища точка – 1167 м. Клімат субекваторіальний, спекотний і вологий.

ГОБА (HOBA) – найбільший зі знайдених (1920) метеоритів, що зберігається на місці падіння в Намібії, поблизу ферми Гоба-Вест. Залізний метеорит вагою бл. 66 т та об'ємом 9 м^3 упав бл. 80 тис. р. тому. Являє собою щільне металеве тіло розміром 2,7 × 2,7 × 0,9 м, складається із заліза (84 %) і нікелю (16 %) з невеликою домішкою кобальту. Власник ферми пожертвував державі метеорит і землю (1987), на якій він знаходиться, після чого уряд у цьому місці відкрив туристичний центр.

ГОББС (HOBBES) ТОМАС (1588–1679) – англійський філософ-матеріаліст. Освіту здобув в Оксфордському університеті (1608). Вважав геометрію і механіку ідеальними зразками наукового мислення, створив першу закінчену систему механістичного матеріалізму. Державу уподібнював легендарному біблійному чудовиську Левіафану, що уклавши угоду між людьми, поклала край природному стану «війни всіх проти всіх». Основні твори: «Левіафан» (1651), «Основи філософії» (1642–1658).

ГОБЕЛЕН (*фр.* gobelin) – один із видів декоративно-прикладного мистецтва, стінний безворсовий килим з сюжетною або орнаментною композицією, витканий вручну перехресним переплетінням ниток. Тчуться з кольорових шовкових та вовняних ниток окремими частинами, що потім зшиваються між собою. Назва виникла у Франції (XVII ст.), коли відкрилася королівська мануфактура братів Гобеленів.

ГОБІ (*монгол.* безводне місце) – широкий регіон у Центральній Азії (у межах Монголії та Китаю) з пустельними і напівпустельними ландшафтами, що простягається на 1600 км від гір Алтаю і Тянь-Шаню (на сході) до Північнокитайського плато (на заході) та на 800 км від степів Монголії (на півночі) до гір Наньшань, Алтинтаг і долини річки Хуанхе (на півдні). Включає кілька географічних регіонів і за сукупністю пустельних територій є найбільшою пустелею Азії.

ГОБІЙСЬКИЙ АЛТАЙ – низка розірваних паралельних хребтів, розташованих у південно-східній частині Монгольського Алтаю (на півдні Монголії). Довжина – до 660 км, складені з гранітів, пісковиків і вапняків, найвища точка – гора Іхе-Богдо (3790 м), річкова мережа майже не розвинена, а у міжгірних западинах трапляються дрібні озера і солончаки. Вкриті ковилово-полиновими степами, переважають ландшафти напівпустель і степів. Характерна висока сейсмічна активність.

ГОБОЙ (*фр.* hautbois – високе дерево) – дерев'яний духовий музичний інструмент сопранового регістру, що являє собою трубку конічної форми з системою клапанів і подвійною

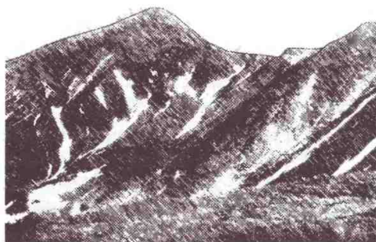
тростиною (язичком). Його прямими попередниками вважаються народні інструменти (бомбарда, волинка тощо), сучасного вигляду набув у XVIII ст., має співучий, однак гугнявий, а у верхньому регістрі – різкий тембр. Використовується як сольний інструмент у камерній музиці і симфонічному оркестрі (твори епохи бароко).

ГОБОРОВ ВАЛЕРІЙ ГРИГОРОВИЧ (1965–1989) – радянський український баскетболіст (центровий, зріст – 211 см), заслужений майстер спорту СРСР (1988). Освіту здобув у Київській спортивній школі-інтернаті (1984). Виступав за СКА Київ, ЦСКА Москва (1985–1989) та збірну СРСР. Чемпіон (1988) та срібний призер (1985, 1986, 1987) СРСР, олімпійський чемпіон (1988), срібний (1987) і бронзовий (1989) призер чемпіонату Європи. Загинув в автомобільній катастрофі.

ГОБСОН (HOBSON) ДЖОН АТКІНСОН (1858–1940) – британський економіст, що виступив із критикою капіталізму (на межі XIX–XX ст.) та офіційної англійської політичної економії. Освіту здобув в оксфордському Лінкольн-коледжі (1880), викладав у Лондонській школі економіки, член Фабіанського товариства. Основні твори: «Психологія промисловості» (1898), «Проблеми бідності» (1891), «Еволюція сучасного капіталізму» (1894), «Економіка розподілу» (1900), «Імперіалізм» (1902), «Індустріальна система» (1909) та ін.

ГОБЯТО ЛЕОНІД МИКОЛАЙОВИЧ (1875–1915) – російський генерал-лейтенант, конструктор артилерійського озброєння. Освіту здобув у Михайлівському артилерійському училищі (1894) і академії (1902). Під час бойових дій за Порт-Артур в ході Російсько-японської війни (1904–1905) через необхідність застосування навісного вогню очолив роботи зі створення «мінних мортир», на базі 47-міліметрових морських гармат створивши прототип міномета. Смертельно поранений під час облоги фортеці Перемишль (1915).

ГОВЕРЛА ГОРА – найвища вершина Українських Карпат і всієї України (висота – 2061 м), що підноситься над хребтом Чорногора на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей. Складається з пісковиків і конгломератів, має конусоподібну форму з каменепадами і льодовиковими формами рельєфу на схилах, де взимку і навесні можливе сходження снігових лавин. Вкрита альпійськими луками, чагарниковими пустищами та ділянками кам'яних осипищ. На східному схилі розташований один із витоків річки Прут.

Гора Говерла

ГОВЕРЛА (ІВАНО-ФРАНКІВСЬК) – український професійний баскетбольний клуб з Івано-Франківська, заснований (2002) на базі команд «Динамо» обласної міліції та «Калуш-Вінісін», виступає в Українській баскетбольній суперлізі (з 2003). Найвищі досягнення – бронзовий призер чемпіонату України (2011). Виступає в манежі спорткомплексу Коледжу фізичного виховання (1500 глядачів), кольори команди – жовтий, зелений і чорний, форма домашня – жовто-зелена, гостьова – чорно-зелена.

ГОВІР – одиниця територіальної диференціації діалектичної мови (об'єднання говірок, близьких за фонетичними, акцентними, граматичними та лексичними ознаками). Центральним об'єктом дослідження говору є сукупність визначальних, інтегральних рис у структурі говірок, що входять до його складу, та їх географічний розподіл. Описи говору зазвичай мають вигляд переліку основних рис його структури.

ГОВОРУХІН СТАНІСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1936) – радянський російський кінорежисер, актор, сценарист, публіцист, громадський діяч і політик, заслужений діяч мистецтв УРСР (1986), народний артист Росії (2006). Освіту здобув у Казанському університеті (1958) і ВДІКу (1966), режисер Одеської кіностудії (1966–1986). Автор фільмів: «Вертикаль» (1967), «Место встречи изменить нельзя» (1979), «Десять негритят» (1987), «Ворошиловский стрелок» (1999), «Артистка» (2007), «Пассажирка» (2009) та ін.

ГОГЕН (GAUGUIN) ПОЛЬ ЕЖЕН АНРІ (1848–1903) – французький живописець, скульптор-керамiст і графік, один із найвідоміших представників постмодернізму. Служив біржовим маклером (з 1871), самостійно зайнявся живописом і цілком присвятив (з 1883) себе мистецтву, наприкінці життя мешкав в Океанії (з 1891). Найвідоміші твори: «Видіння після проповіді», «Кафе в Арле» (1888), «Жовтий Христос» (1889), «А, ти ревнуєш?» (1892), «Таїтянські пасторалі» (1893), «І золото їхніх тіл», «Брід» (1901).

ГОГЕНЦОЛЛЕРНИ (*нім.* Hohenzollern) – німецький шляхетний рід швабського походження та династія курфюрстів Бранденбурга і королів Пруссії. Їхні представники були одночасно і германськими імператорами (1871–1918), а католицька гілка Гогенцоллерни-Зігмарінгени правила Румунією (1866–1947). Першим достовірно відомим представником роду був герцог Швабії Бурхард І (855 або 860–911), який володів замком Цоллерн. Назва роду виводиться від 855-метрової скелі (*нім.* гоенцоллер – висока скеля).

ГОГЕНШТАУФЕНИ (*нім.* Hohenstaufen) – династія південнонімецьких королів та імператорів Священної Римської імперії (1138–1254), що згасла (1268) зі стратою в Неаполі короля Єрусалима і герцога Швабії Конрадина (1254–1268). Засновником роду вважається Фрідріх Бюренський (XI ст.), син якого Фрідріх І збудував замок на горі Гогенштауфен і отримав від короля Німеччини та імператора Священної Римської імперії Генріха IV (1050–1106) герцогство Швабське (1079–1105) і руку його єдиної дочки.

ГОГОЛЕВЕ – селище міського типу (площа – 2,3 км^2, населення – 2,6 тис. осіб) Великобагачанського району Полтавської області України. Засноване 1902, смт (1957). Розташоване на полого-хвилястій поверхні (перевищення висот до 10–15 м) в центральній частині Полтавської рівнини, у верхів'ях балки і лівої притоки річки Вовнянка, що за кілька км впадає в Псел.

ГОГОЛІВСЬКИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК – національний музей-заповідник Миколи Гоголя в с. Гоголеве Шишацького району Полтавської області України, відкритий (1984) на честь 175-річчя від дня народження українського і російського письменника Миколи Гоголя (1809–1852) у відбудованому маєтку його батьків. Садиба-музей реконструює садово-парковий комплекс із гротом і альтанкою, меморіальні ставки, будинок батьків письменника та їх могилу, флігель із робочим кабінетом письменника.

ГОГОЛЯ МИКОЛИ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – заснований (1929) у с. Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області у будинку лікаря, де народився український і російський письменник Микола Гоголь (1809–1852), та відбудований (1951) після знищення гітлерівцями (1943) під час війни. Повоєнний музей зазнав 2 реекспозиції (1977, 1999), реконструкцію п'яти музейних залів з добудовою виставкового приміщення та сучасним благоустроєм прилеглої території (2009).

ГОГОЛЬ (*лат.* Bucephala) – рід птахів родини Качині, поширених у Північній півкулі, що об'єднує три види гоголя (звичайний, ісландський і малий). Відрізняються переважно чорно-білим оперенням, великою головою, короткою шиєю, високим і коротким дзьобом з вузьким нігтиком. Хвіст досить довгий, на задньому пальці є шкіряста лопать. Гніздяться в порожнинах дерев, харчуються рибою, ракоподібними та ін. водним кормом.

ГОГОЛЬ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (1809–1852) – російський та український письменник і драматург, один із класиків російської літератури. Освіту здобув у Ніжинській гімназії вищих наук (1828). Літературного визнання принесла національно-колоритна збірка «Вечера на хуторе близ Диканьки» (1831–1832). Довгий час жив за кордоном (1836–1948), переважно в Італії. Вершиною творчості вважаються роман-поема «Мёртвые души» (1842), повісті «Шинель» (1942) та ін., а в драматургії – комедія «Ревизор» (1836).

ГОГОЛЬ ОСТАП (ЄВСТАФІЙ) (бл. 1600–1679) – український військовий діяч, полковник Вінницького полку (1649, 1674), гетьман Війська Запорозького (1675–1679). Напередодні Визвольної війни (1648) був ротмістром «панцерних» козаків у польському війську в Умані і з важкою кавалерією пристав на бік козаків. Згодом знов перебував на службі у Речі Посполитій, був під покровительством Туреччини, а гетьманом Правобережної України став (1675) від імені короля Яна III Собеського.

ГОДАВАРІ – річка в центральній частині Індії, одна з найбільших за довжиною та стоком (1465 км, площа басейну – 313 тис. км²) у країні. Бере початок на висоті бл. 1200 м у штаті Махараштра за 80 км від узбережжя Аравійського моря, тече на схід, перетинаючи плоскогір'я Декан, і впадає (розділяючись на два рукави) в Бенгальську затоку в штаті Андхра-Прадеш, утворюючи з річкою Крішна спільну дельту. Священна для індусів річка, на берегах якої розташовано кілька центрів паломництва.

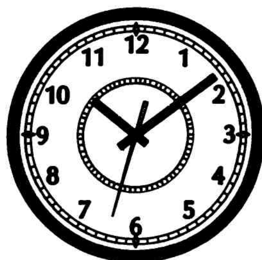
ГОДАР (GODARD) ЖАН-ЛЮК (нар. 1930) – франко-швейцарський кінорежисер, актор, сценарист і продюсер. Освіту здобув у Сорбонні (1952), дебютував як кінорежисер короткометражкою «Операція бетон» (1954). Його фільми (1960-х) справили революційний вплив на світове кіномистецтво: «На останньому подиху», «Маленький солдат» (1960), «Жити своїм життям» (1962), «Карабінери», «Презирство» (1963), «Сторонні», «Заміжня жінка» (1964), «Альфавіль» (1965), «Найдавніша професія у світі» (1967) та ін.

ГОДДАРД (GODDARD) РОБЕРТ ГАТЧІНГС (1882–1945) – американський інженер, один із піонерів сучасної ракетної техніки. Освіту здобув в університеті Кларка (1911). Почав конструювати ракетні двигуни (1914), написав низку робіт про можливість польоту на Місяць (з 1919). Запустив (16 березня 1926) свою першу ракету на рідкому пальному в Оберні, штат Массачусетс (США). Запропонував ідею реактивного гранатомета, перші американські моделі гранатометів «Базука» були створені на основі його робіт.

ГОДЗЯЦЬКИЙ ВІТАЛІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ (нар. 1936) – радянський український композитор, заслужений діяч мистецтв України (1996). Народився у Києві. Освіту здобув у Київській консерваторії (1961). Викладав у Вінницькому музичному училищі (1961–1963), музичних школах Києва (1963–1974, з 1982). Музичний керівник естрадного ансамблю кінотеатру ім. О. Довженка (1975–1982). Автор симфонічних, камерних та інструментальних творів, романсів і пісень тощо.

ГОДИНА (Н) – одиниця вимірювання часу, що не є одиницею СІ, але її використання допускається спільно з СІ. За сучасним визначенням дорівнює 3600 секундам, або 60 хвилинам (обчислені на періодах обертання Землі навколо своєї осі і навколо Сонця, а також обертання Місяця навколо Землі). Як одиниця часу використовувалася стародавніми цивілізаціями (зокрема в Єгипті, Месопотамії, Індії і Китаї) як дванадцята частина періоду між сходом і заходом сонця або як 1/24 усієї доби.

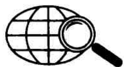
ГОДИННИК (*лат.* Horologium) – тьмяне сузір'я Південної півкулі неба, що містить 35 зірок, видимих неозброєним оком. Невидиме з території України. Нове сузір'я, інформацію про яке (без назви) вперше опублікував (1754) французький астроном Нікола Луї де Лакайль (1713–1762). Згодом назване Маятниковий Годинник (1756) на честь винахідника маятникового годинника нідерландського астронома Крістіана Гюйгенса (1629–1695). Назва латинізована 1763.

Годинник

ГОДИННИК – прилад для визначення поточного часу доби та вимірювання тривалості часових інтервалів в одиницях, менших за одну добу. За розмірами і портативністю годинники поділяються на: кишенькові, наручні, автомобільні, настільні, настінні, підлогові, баштові годинники; за механізмом виміру на: сонячні, вогневі, пісочні, водяні, механічні, камертонні, кварцові, електронні, астрономічні, атомні годинники.

ГОДИННИКАРСТВО – годинникова справа, техніка виміру часу або мистецтво конструювання та виготовлення годинників. Перший найпростіший прилад для вимірювання часу (сонячний годинник) винайдений вавилонянами бл. середини II тис. до н. е. Людство подолало довгий шлях створення різноманітних приладів для вимірювання часу. Після винаходу плос-

кої пружини (1470), яка замінила гирі, з'явилися перші переносні годинники.

ГОДУНОВ БОРИС ФЕДОРОВИЧ (1552–1605) – російський цар, обраний Земським собором (1598). Боярин (1578), стайничий і голова Земського наказу (1584), брат дружини царя Федора Івановича і фактичний правитель держави при ньому (1587–1598). Проводив політику зміцнення самодержавної влади і посилення кріпацтва, сприяв заснуванню патріаршества (1589), уклав Тявзинський мир зі Швецією (1595), активізував зовнішню торгівлю, розпочав освоєння Сибіру, церковне і цивільне кам'яне будівництво.

ГОДУНОВ ОЛЕКСАНДР БОРИСОВИЧ (1949–1995) – радянський і американський артист балету і кіноактор, заслужений артист РРФСР (1976). Освіту здобув у Ризькому хореографічному училищі (1967). Виступав в ансамблі «Класичний балет» (1967–1971), соліст Великого театру (1971–1979). Емігрував у США (1979), де був солістом Театру американського балету (до 1992). Ролі у фільмах: «Свідок» (1985), «Міцний горішок» (1988), «Зона» (1995) та ін. Помер у Каліфорнії, прах розвіяний над Тихим океаном.

ГОДУНОВ ФЕДІР II БОРИСОВИЧ (1589–1605) – російський цар (1605), син Бориса Годунова. Був освічений, вирізнявся кмітливістю і фізичною силою. Під час царювання батька його ім'я зазначене у всіх офіційних актах Бориса Годунова, після смерті якого проголошений царем. На престолі пробув бл. 50 діб, скинутий у результаті повстання городян, заарештований разом із матір'ю і сестрою. Незабаром Федора та його матір убили за наказом Лжедмитрія I.

ГОДУНОВА ІРИНА ФЕДОРІВНА (бл. 1557–1603) – сестра Бориса Годунова (1552–1605) і дружина царя Федора Іоанновича (1557–1598), російська цариця (16 січня – 21 лютого 1598). Її шлюб із Федором Іоанновичем відбувся (1580) з волі Івана Грозного (1530–1584) і послужив новим щаблем для піднесення Бориса Годунова. Після смерті чоловіка (7 січня 1598) бояри, побоюючись смути, вирішили присягнути Ірині Федорівні, але вона усамітнилася в Новодівочому монастирі, де взяла ім'я Олександри.

ГОДУНОВСЬКА ШКОЛА ІКОНОПИСУ – російська школа іконопису, що склалася наприкінці XVI ст. задля відродження традиції діонісійського мистецтва шляхом наслідування стародавнього іконописного канону. Найбільш яскраво виявилася в низці творів, пов'язаних із ім'ям царя Бориса Годунова, від чого й дістала назву. Вирізнення цієї школи має досить умовний характер, оскільки окремі її іконописці створювали роботи, що належать як до «годуновської школи», так і до конкурентної їй «строгановської школи» іконопису.

ГОЖИК ПЕТРО ФЕДОСІЙОВИЧ (нар. 1937) – радянський український геолог і палеонтолог, академік НАН України (2006), заслужений діяч науки і техніки України (1997), лауреат Державної премії УРСР (1989) та України (2000) у галузі науки і техніки. Освіту здобув у Чернівецькому університеті (1959). Працює в Інституті геологічних наук АН УРСР (з 1960), заступник директора (1987–1997), директор (з 1997). Ініціатор створення і перший директор Національного антарктичного наукового центру (1993).

ГОЙЕН (GOYEN) ЯН ЖОЗЕФ ВАН (1596–1656) – нідерландський художник-пейзажист. Навчався у Е. ван де Велде в Харлемі (1616–1617), працював у Лейдені (з 1618) і Гаазі (з 1634). У зрілий період писав (з 1640-х) витримані в коричнево-сірих тонах краєвиди північноєвропейських міст і селищ на низьких річкових берегах: «Річка Маас поблизу Дордрехт» (1643), «Краєвид на річці Маас» (1645), «Гирло річки» (1655). Один із творців реалістичного голландського пейзажного живопису XVII ст., також займався офортом.

ГОЙЯ (GOYA) ФРАНСІСКО ХОСЕ ДЕ (1746–1828) – іспанський художник і гравер, один з перших представників мистецтва епохи романтизму. Навчався у Х. Лусана-і-Мартинеса в Сарагосі (з 1760). Найвідоміші твори: ескізи для королівської шпалерної майстерні «Гра в піжмурки» (1791), портрети «Сім'я короля Карла IV» (1800), графічні серії «Капрічос» (1797–1798), «Лиха війни» (1810–1820), картини «Повстання 2 травня 1808 в Мадриді» і «Розстріл повстанців уночі проти 3 травня 1808» (бл. 1814).

ГОЛА ПРИСТАНЬ – місто (площа → 13,8 км^2, населення – 15,1 тис. осіб) районного значення, центр Голопристанського району Херсонській області України. Засноване 1709, статус

міста (1958), розташоване на рівній терасовій поверхні лівого берега пригирлової частини Дніпра. Бальнеогрязьовий курорт, функціонує з 1890-х, основні природні лікувальні фактори – сульфідна мулова грязь та ропа Грязьового озера на дніпровській заплаві.

ГОЛАНСЬКІ ВИСОТИ (*англ.* Golan Heights) – спірна територія на Близькому Сході, більша частина якої нині входить до складу Ізраїлю, була частиною сирійської провінції Кунейтра, захоплена Ізраїлем у ході Шестиденної війни (1967). Являють собою гірське плато вулканічного походження, що тягнеться на схід від Тиверіадського озера у глиб Сирії. Більша його частина розташована на висоті понад 1000 м, загальна площа – 1800 км², зайнята Ізраїлем територія – бл. 1150 км² (60 × 25 км).

ГОЛАРКТИКА (ГОЛАРКТИЧНА ОБЛАСТЬ) – найбільший біогеографічний регіон, що виділяється у флористичному і фауністичному районуванні та охоплює більшу частину Північної півкулі. Її південна межа проходить північчю Мексики (в Америці), Сахари (в Африці) та Аравійського півострова (в Азії), Гімалаїв, півднем Китаю, включає Тайвань і Японію. У флористичному районуванні має статус царства, що поділяється на кілька підцарств, у фауністичному – на два регіони (Неарктику і Палеарктику).

ГОЛГОФА (*арам.* Gulgalta – череп, *лат.* Calvaria) – невелика скеля або пагорб, де був розп'ятий Ісус Христос, одна з головних святинь християнства. Знаходилася за міськими стінами Єрусалима (I ст.), на північний захід від міста, а нині є частиною Храму Гробу Господнього, збудованого (326–335) за римського імператора Костянтина Великого. Вважається, що назву дістала завдяки черепам, які складали на місці страти злочинців у стародавньому Єрусалимі.

ГОЛДЕН ХАРВЕСТ (*англ.* Golden Harvest – золотий урожай) – гонконгська кінокомпанія, що займається виробництвом, поширенням і прокатом кінопродукції, відома, зокрема, відкриттям майстрів східних єдиноборств (Брюса Лі, Джекі Чана та ін.). Заснована (1970) продюсерами Реймондом Чоу і Леонардом Хо, які зробили ставку на незалежних продюсерів і режисерів, надавши їм свободу творчості. Стала першою гонконгською кінокомпанією, що вступила в партнерство із західними студіями.

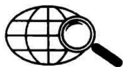
ГОЛЕМ-КОРАБ – гора (заввишки 2764 м) на Балканському півострові на межиріччі Радики і Чорного Дріну, розташована на кордоні Албанії та Республіки Македонія в національному парку Маврові, найвища точка обох країн. Геологічно належить до системи Шар-Планіна, складена вапняками, а схили вкриті льодовиковими озерами, дубовими, буковими і сосновими лісами. Гора має більш ніж десять піків з абсолютною висотою понад 2000 м, розташованих в обох країнах, зображена на гербі Македонії.

ГОЛИЙ ЗЕМЛЕКОП (*лат.* Heterocephalus glaber) – невеликий підземний ссавець (друга назва – піщане цуценя) родини Землекопові (Bathyergidae). Дрібні холоднокровні гризуни з тілом завдовжки 8–10 см, хвіст – 3–4 см, вага – 30–35 г, із гризунів живуть найдовше (до 28-річного віку). Утворюють колонії зі стерильних робочих тварин і однієї самиці – королеви (вага – 50–80 г), здатної до самостійного відтворення потомства. Ідеально адаптовані до підземного способу життя, напівсліпі та з гострим слухом.

ГОЛИЦЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1982) біля с. Гутисько Бережанського району Тернопільської області. На площі 0,6 км² охороняються фрагменти букових і дубово-грабових лісостанів у привершинній частині горбогір'я Голиця та лучностепові, лучні ділянки (на його схилах) у місцях виходу джерел, має важливе значення для збереження біорізноманіття широколистих лісів. У флорі – 286 видів судинних рослин (21 червонокнижний і бл. 60 регіонально рідкісних видів).

ГОЛІНЧАК СТЕПАН ОЛЕКСІЙОВИЧ (нар. 1946) – радянський український художник, кераміст. Освіту здобув у Львівському інституті прикладного і декоративного мистецтва (1970). Працює в галузі монументально-декоративного мистецтва, живопису та графіки, твори зберігаються у приватних зібраннях України, Польщі, Німеччини, США і Канади. Викладач у Львівському лісотехнічному інституті (з 1973), доцент кафедри Книжкової графіки та дизайну друкованої продукції Української академії друкарства (з 1997).

ГОЛІЦИН БОРИС БОРИСОВИЧ (1862–1916) – російський фізик, князь, академік Петербурзької

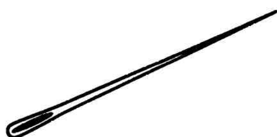

АН (1908). Освіту здобув у Морському кадетському корпусі, Миколаївській морській академії та Страсбурзькому університеті. Викладав у Московському та Тартуському університетах, завідував кафедрою в Жіночому медичному інституті в Петербурзі. Винахідник першого електромагнітного сейсмографа (1906), президент Міжнародної сейсмологічної асоціації (1911), директор Головної фізичної обсерваторії (1913).

ГОЛІЦИНСЬКЕ БАРОКО — одна зі стильових варіацій російського бароко, пов'язана з ім'ям князя Бориса Олексійовича Голіцина (1651–1714), який прислужився до зведення в підмосковних маєтках споруд, близьких до західноєвропейської архітектурної традиції. Їх відмінність від будівель петровського бароко полягає в орієнтуванні не на північноєвропейські (шведські, голландські), а на австрійські зразки (що слідують італійським прототипам). Стиль не отримав подальшого поширення в Росії.

ГОЛКА — багатозначний термін: (штучна) довгий тонкий загострений інструмент із твердого матеріалу (кістка, метал та ін.), що використовується людиною як швацький інструмент (із вушком для нитки задля шиття), медичний (порожниста всередині для введення або забору рідких речовин) і хірургічна (для зшивання живих тканин); (природні) задіяні біологічними організмами (тваринами, рослинами, бактеріями та ін.) для захисту від зовнішніх ворогів, мінімізації втрат або з'єднання з якою-небудь поверхнею.

ГОЛКОНДА (ГОЛКАНДА) ФОРТЕЦЯ — стародавня індійська фортеця, розташована біля західної околиці Гайдерабада, штат Андхра-Прадеш у центрі Індії, що була столицею однойменного султанату (1512–1687). Комплекс, розташований на гранітному пагорбі заввишки 120 м, добре зберігся і складається з чотирьох окремих фортець, що загалом містять 87 бастіонів. У фортецях є 8 воріт, 4 підйомні мости, а поблизу стін — 18 гранітних мавзолеїв із високими куполами, де поховані правителі з династії Кутб-Шах.

Швацька голка

ГОЛКОШКІРІ (*лат.* Echinodermata) – тип вторинноротих тварин, другий за кількістю (після хордових), що об'єднує бл. 6300 сучасних видів виключно морських придонних тварин, що чутливо реагують на опріснення. Завдяки доброму збереженню їхніх вапнякових скелетів відомо бл. 10 000 викопних видів голкошкірих. Майже всі, крім деяких морських зірок та голотурій, що трапляються на значних глибинах (інколи понад 2000 м), живуть на незначних глибинах, утворюючи до 90 % загальної біомаси бентосу.

ГОЛЛ (HALL) ГЕНРІ РЕДЖИНАЛЬД ГОЛЛАНД (1873–1930) — англійський історик, археолог і єгиптолог, відомий своїми розкопками в Єгипті і Месопотамії. Працював асистентом (1896–1924) і хранителем (1924–1930) відділу єгипетських і ассирійських стародавностей Британського музею. Брав участь у розкопках Дейр-ель-Бахрі (1903–1907) і Абідосі (1910, 1925) в Єгипті, проводив археологічні дослідження в Месопотамії — в Урі й Тель-Обейді, результати яких опубліковані в багатьох наукових працях.

ГОЛЛАНДСЬКА ВІЙНА (1672–1678) — війна між коаліцією держав (Англія, Швеція, Баварія та німецькі князівства Мюнстер і Кельн) під проводом Франції проти Сполучених провінцій (Голландської республіки). Була проявом голландсько-французького колоніального і торговельного суперництва та прагненням Франції (яка вийшла переможницею) зміцнити свою гегемонію в Європі. Завершилася Німвегенським миром (1678), що складався з численних мирних договорів воюючих сторін.

ГОЛЛЕРІТ (HOLLERITH) ГЕРМАН (1860–1929) — американський інженер-винахідник німецького походження. Освіту здобув у Гірничій школі при Колумбійському університеті (1879). Викладав у Массачусетському технологічному інституті (1882), працював у Патентному відомстві США (1884), де розробив обладнання для роботи з перфокартами, що мало значний успіх під час переписів населення США (1890, 1900). Увійшов в історію як творець електричної табулійної системи (Hollerith Electric Tabulating System).

голлівуд (*англ.* Hollywood) — район Лос-Анджелеса, штат Каліфорнія (США), розташований на північний захід від центру міста. Традиційно асоціюється з американською кіноіндустрією (перша кіностудія започаткована 1909), оскільки в цьому районі знаходиться багато кіностудій і мешкає чимало відомих діячів кіно. Тут розташована алея слави — тротуар по Голлівудському бульвару і Вайн-стрит, де викладено понад 2600 п'ятикутних зірок з іменами людей, які прислужилися розвитку індустрії розваг.

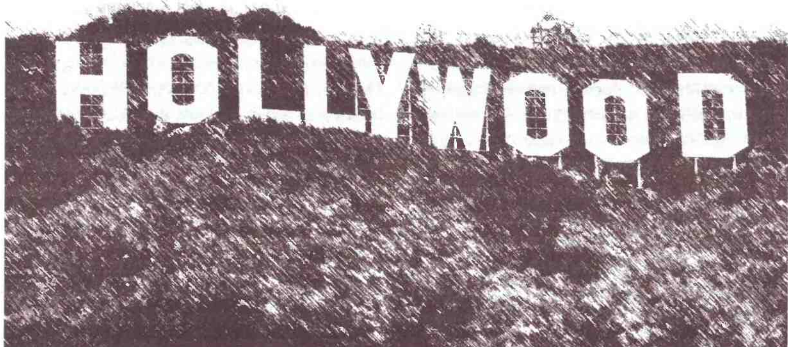
голль (Gaulle) шарль андре жозеф марі де (1890–1970) — французький державний діяч, генерал, президент Франції (1959–1969). Освіту здобув у Спеціальній військовій школі в Сен-Сірі (1912). Заснував у Лондоні патріотичний рух «Вільна Франція» (1940), що пристав до антигітлерівської коаліції. Голова Тимчасового уряду Франції (1944–1946), засновник і керівник партії «Об'єднання французького народу», прем'єр-міністр Франції (1958), за його ініціативи підготовлена нова конституція (1958).

голоби — селище міського типу (площа — 0,6 км^2, населення — 4,2 тис. осіб) Ковельського району Волинської області України. Відоме з середини XVI ст., смт (1957). Розташоване на плоскій поверхні лівого берега верхньої течії річки Стохід (права притока Прип'яті), при залізничному та автомобільному шляху Луцьк — Ковель.

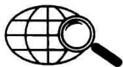
голобородько олександр олександрович (нар. 1938) — радянський російський актор театру і кіно, народний артист УРСР (1988) і РРФСР (1988). Освіту здобув у Київському театральному інституті (1960). Актор Кримського театру ім. М. Горького (1960–1971), Київського театру ім. Лесі Українки (1971–1976), Московських Малого театру (1976–1985) та ім. Моссовєту (з 1985). Бл. 70 ролей в кіно, головні у фільмах: «Последняя реликвия» (1969), «Чёрный капитан» (1973), «Поговорим, брат...» (1978) та ін.

голова — скульптурна жіноча кам'яна голова заввишки 65 см, створена (1910–1912) італійським скульптором і живописцем Амедео Модільяні (1884–1920). Робота продана на аукціоні Крістіс в Парижі (2010) анонімному італійському колекціонеру за 43 млн євро, причому принаймні четверо учасників торгів зголосилися заплатити за твір щонайменше 25 млн євро. За іронією долі, сучасники Модільяні говорили, що дерево і камінь для скульптурних робіт через скруту він крав на паризькому метробуді.

голова жінки (дора маар) — скульптурне зображення французької художниці і фотографа Дори Маар (1907–1997), створене іспанським художником і скульптором Пабло Пікассо (1881–1973). Відлита (1941) у двох примірниках, один із яких на аукціоні Сотбіс у Нью-Йорку був проданий (7 листопада 2007) за 29,2 млн доларів США.

Голлівуд

ГОЛОВАНІВСЬК – селище міського типу (площа – 4,9 км², населення – 6,2 тис. осіб), центр Голованіського району Кіровоградської області України. Відомий з 1764, коли був у власності Потоцьких і згодом отримав статус містечка (1790-ті), смт (1957). Розташоване на хвилясто-горбистій поверхні південних відрогів Придніпровської височини у верхів'ях балки (абсолютні висоти 140–190 м), що за кілька км впадає в річку Ятрань.

ГОЛОВАНІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ – створений (1985) у райцентрі Голованівськ Кіровоградської області на честь 40-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні. Розташований у приміщенні районного Будинку культури, де займає майже 150 м² на другому поверсі. У фондах музею бл. 5 тис. музейних предметів, представлених у 9 залах: «Заселення краю», «Козацька доба», «Перша світова війна», «Події 1917–1922», «Друга світова війна» (2 зали), «Відбудова», «Сучасність» та «Умільці Голованівщини».

ГОЛОВАНІВСЬКИЙ РАЙОН – район у західній частині Кіровоградської області, утворений 1923, площа – 1,0 тис. км², населення – 33,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 12,2 тис. осіб). Межує з Ульяновським, Уманським, Новоархангельським, Вільшанським, Первомайським і Кривоозерським районами, адміністративний центр – Голованівськ. Розташований на полого-хвилястій лесовій рівнині південних відрогів Придніпровської височини, порізаній долинами річок (Південний Буг та Ятрань), ярами та балками.

ГОЛОВАНІВСЬКИЙ САВА ОВСІЙОВИЧ (1910–1989) – радянський український письменник, поет, драматург і перекладач. Навчався в Одеському (1927–1929) і Харківському (1929–1930) сільськогосподарських інститутах. Під час Великої Вітчизняної війни був військовим кореспондентом. Автор романів «Тополя на тому березі» (1965), «Корсунь» (1972); збірок віршів: «Одверто» (1929), «Літа» (1960), «35 літ» (1963), «Клени» (1967), «Досвід» (1970), «Люстро» (1971), «Біографія берези» (1974), «Синій птах» (1980) та ін.

ГОЛОВАТИЙ АНТОН АНДРІЙОВИЧ (1732 або 1744–1797) – український козацький, військовий і політичний діяч. Навчався у Київській бурсі, де виявив здібності до наук та мов, літературну і музичну обдарованість (складав вірші та пісні, співав і грав на бандурі). З'явився на Січі 1757, обраний курінним отаманом (1762), призначений військовим писарем Самарської паланки (1768). Брав участь у морських походах козаків, у Російсько-турецькій війні (1768–1774), займався будівництвом козацького флоту.

ГОЛОВИНЕ – селище міського типу (площа – 2,0 км², населення – 2,1 тис. осіб) Черняхівського району Житомирської області України. Виникло 1894, коли розпочався видобуток декоративного каміння і формування кар'єру на Головинському родовищі лабрадоритів, смт (1981). Розташоване на слабо хвилястій поверхні (абсолютна висота бл. 200 м) північних відрогів Придніпровської височини, на берегах верхів'я річки Бистріївка.

ГОЛОВИНСЬКЕ РОДОВИЩЕ ЛАБРАДОРИТУ – розташоване в Черняхівському районі Житомирської області України. Розробляється з 1928, детально розвідане до 1960, балансові запаси лабрадориту 3,5 млн м³, приурочене до масиву основних вивержених порід, що залягають серед кристалічних порід Українського щита. На сході родовища лабрадорит (масивна чорна грубозерниста порода) переходить у габро. Потужність продуктивної товщі – 10–15 м, вивітреної зони – 2–4 м.

ГОЛОВКО АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ (нар. 1952) – радянський український агроном та аграрний підприємець, Герой України (2004). Освіту здобув у Дніпропетровському сільськогосподарському інституті (1982). Працював агрономом (1974–1978), керував відділом (1978–1982) у колгоспі «Дружба», був головним агрономом колгоспу ім. К. Лібкнехта (1983–1986) Новомиколаївського району Запорізької області. Голова колгоспу ім. І. Мічуріна (1986–2000), а після реорганізації (з 2000) – директор товариства «Гайчур».

ГОЛОВКО АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (1897–1972) – радянський український письменник і критик, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1969). Навчався у Кременчуцькому реальному училищі (1908–1914) і Чугуївській школі прапорщиків (1915). Автор романів «Бур'ян» (1927), «Мати» (1931), «Артем Гармаш» (1951–1970), повісті «Можу» (1926), збірок оповідань «Дівчинка з шляху» (1923),

«Червона хустина» (1924), «Пилипко» (1928), кіносценаріїв до фільмів «Митько Лелюк» (1937), «Літа молоді» (1940) та ін.

ГОЛОВКО БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1928) – радянський український художник-оформлювач, заслужений майстер народної творчості УРСР. Брав участь та очолював оформлення музеїв: літературно-меморіального І. Котляревського та історії авіації і космонавтики ім. Ю. Кондратюка в Полтаві; заповідника-музею М. Гоголя в с. Гоголеве Шишацького району Полтавської області; військово-історичного ім. О. Суворова в Очакові; театрального, музичного та кіномистецтва УРСР у Києві та ін. експозицій.

ГОЛОВКО ДМИТРО ФЕДОРОВИЧ (1905–1978) – радянський український художник кераміки, народний художник УРСР, дійсний член Міжнародної Академії кераміки (1970) в Женеві. Освіту здобув в Уманській школі народного мистецтва (1922) та Київському технологічному інституті кераміки і скла (1928). Автор гончарного фігурного посуду в народних традиціях: барани, леви, олені. Вибрані твори: «Баранець східний» (1958), «Баранець бароковий» (1967), «Леви» – свічники з серії «Леви теракотові» (1960-ті) та ін.

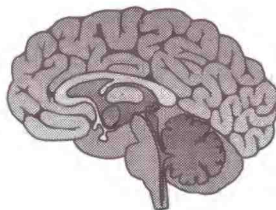
ГОЛОВКО МИКОЛА МАКСИМОВИЧ (1937–2004) – радянський український футболіст (захисник) і тренер, майстер спорту СРСР, заслужений тренер України (1996). Виступав за «Шахтар» Донецьк (1960–1969), володар Кубка СРСР (1961, 1962). За футбольну кар'єру провів 1440 матчів на різному рівні (як футболіст дубля і основного складу, тренер команд нижчих дивізіонів України, як футболіст команди ветеранів ФК «Шахтар» Донецьк). Помер на футбольному полі під час матчу ветеранів (26 серпня 2004).

ГОЛОВНА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ НАНУ – заснована 1944, розташована за 12 км на південь від центру Києва в Голосіївському лісі (на висоті 213 м). Є засновником Української астрономічної асоціації, у структурі обсерваторії 8 наукових підрозділів: відділи астрометрії, фізики зір і галактик, космічної геодинаміки, фізики космічної плазми, фізики тіл Сонячної системи, фізики Сонця; лабораторії фізики комет, швидкоплинних процесів у зорях; інформаційний центр, музей історії ГАО НАН України та ін.

ГОЛОВНА ПАЛУБА – найвища безперервна по всій довжині корабля палуба, що служить водонепроникним перекриттям, є одним з головних елементів міцних зв'язків корпусу, забезпечує загальну міцність і поперечну жорсткість судна, закриває його корпус зверху, утворюючи верхню оболонку корпусу. На ній розміщуються надбудови, палубні механізми, озброєння тощо, а палуби нижче головної збільшують корисну площу судна для розміщення пасажирів і вантажів.

ГОЛОВНЕ – селище міського типу (площа – 6,0 км^2, населення – 3,1 тис. осіб) Любомльського району Волинської області України. Уперше згадується в документах 1444, смт (1957). Розташоване на слабо хвилястій поверхні (абсолютна висота бл. 210 м) серед невисоких горбів західної частини Волинського пасма і поліських лісів, неподалік верхів'я річки Прип'ять.

ГОЛОВНИЙ МОЗОК (*лат.* cerebrum) – головний відділ центральної нервової системи всіх хребетних та значної кількості безхребетних тварин. У черепних він розташований у захищеній черепом голові (завдяки чому й називається головним), разом з головними органами чуття (зору, слуху, рівноваги, смаку і нюху). Людський мозок містить бл. 100 млрд нейронів, являє собою драглисту речовину жовтуватого кольору, середня вага – 1375 г (у чоловіків, 2 % маси тіла) та 1275 г (у жінок, 2,5 %).

Головний мозок людини

ГОЛОВОНОГІ (*лат.* Cephalopoda) – клас молюсків, що характеризується двобічною симетрією, мають 8, 10 або більше щупалець навколо голови, що розвинулися з «ноги» молюсків. Стали панівною групою молюсків у палеозої (ордовицький період). Серед безхребетних мають найбільш досконалу кровоносну і нервову системи. Нині ідентифікують

бл. 800 сучасних видів (найвідоміші – кальмари, каракатиці та восьминоги), а серед викопних відомо бл. 11 тис. видів.

головохоботні (*лат.* Cephalorhyncha) – тип безхребетних двобічносиметричних тварин, бл. 310 видів, що поділяються на три класи. Тіло завдовжки 0,01–20 см, поділене на тулуб та головний відділ, перетворений на хоботок (звідси назва), який здатний вкручуватися всередину тіла. Тіло вкрите кутикулою або панциром, центральна нервова система складається з навкологлоткового кільця та черевного нервового стовбура, кишечник наскрізний. Вільноживучі і паразити безхребетних тварин.

головохордові (цефалохордові) (*лат.* Cephalochordata) – підтип хордових, морські плаваючі тварини, що зариваються в ґрунт, поширені в морях Атлантичного і Тихого океанів. Головний відділ не відособлений, череп відсутній, завдяки чому належать до групи безчерепних. Тіло ланцетоподібне, сплющене з боків, сегментоване, включаючи і деякі внутрішні органи (видільну систему і статеві залози), а також мускулатуру, з парними і непарними плавцями. Органи чуття примітивні.

головчак петро іванович (1948–2009) – радянський український художник. Освіту здобув у Львівських училищі (1969) та інституті (1977) прикладного та декоративного мистецтва. Працював переважно в галузі станкового і монументального малярства та скульптури, провадив активну виставкову діяльність. Основні роботи: мозаїка «Скелі Довбуша» (1988, Трускавець), пам'ятник Андрею Шептицькому (2001, Тернопіль), скульптурна, фігурна композиція-алегорія «Архітектура» (2003, Тернопіль) та ін.

головченко георгій геннадійович (нар. 1931) – радянський український архітектор, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1973), заслужений архітектор УРСР (1987). Освіту здобув у Харківському інженерно-будівельному інституті (1957). Працював у проектних інститутах Луганська, де створив проекти: філармонії (1962), драматичного театру (1970), облпрофради (1971), автовокзалу (1976, 1989), виконав архітектурну прив'язку пам'ятників В. Далю (1980), К. Гаскойну (1995) та ін.

гологори – горбкувате пасмо (довжина – 45 км, ширина – бл. 10 км) у Перемишлянському і Золочівському районах Львівської області України, на північному заході Подільської височини (частина Гологоро-Кременецького кряжа, що розділяє притоки Західного Бугу і Дністра – Головний європейський вододіл). Пасмо асиметричне, найбільші висоти в західній та центральній частинах, найвища гора – Камула (471 м). Межує з Опіллям, Перемишлянським низькогір'ям, Вороняками і Малим Поліссям.

голограма (*грец.* holos – весь і gramma – запис) – отримана, зареєстрована на фотопластинці картина інтерференції двох променів світла від одного джерела (лазера): променя, відбитого предметом, і променя, що безпосередньо йде від джерела світла (опорного променя). Цей ефект дозволяє отримати детальне об'ємне зображення предмета.

голографія (*грец.* holos – весь і grapho – пишу) – метод запису, відтворення та перетворення хвильових полів, що ґрунтується на інтерференції хвиль, запропонований (1948) угорським фізиком Денешем Габором (1900–1979), який отримав за цей винахід Нобелівську премію з фізики (1971). Голографія застосовується до хвиль будь-якої природи і діапазону частот, використовується у фізиці і різних галузях техніки, зокрема для розпізнавання образів, кодування інформації, в акустиці, у виставковій справі тощо.

голод – багатозначний термін: відчуття потреби в їжі; типовий патологічний процес в організмі, зумовлений недостатнім харчуванням; соціальне лихо, зумовлене недостатністю харчування; масовий голод – соціальне лихо, спричинене тривалою нестачею продовольства, що призводить до масової загибелі населення на великих територіях.

голодомор (1932–1933) – масовий, організований голод (пік припав на першу половину 1933), що призвів до мільйонних людських втрат у сільській місцевості на території Української РСР, більшість населення якої становили українці. Спричинений цілеспрямованими заходами вищого керівництва УРСР і Радянського Союзу, розрахованими на просування колективізації сільського господарства, придушення української національної самосвідомості, вирішення питань внутрішньопартійної боротьби тощо.

голозубинецький парк – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 0,21 км²) у с. Голозубинці Дунаєвецького району Хмельницької області. Закладений при маєтку Красінських у середині XVIII ст., над формуванням працював німецький паркобудівник Д. Клігер. У парку 62 види дерев, кущів, напівкущів та ліан, старі модрини і рядкові посадки сосни, липи, гіркокаштана та ясена, перепад висот – 50 м. Збереглися палац (1860-ті), в'їзна брама, господарські споруди.

голомб (gołąb) анджей (1837–1903) – польський архітектор і львівський будівельний підприємець, депутат магістрату. Розпочав кар'єру як каменярський челядник, з часом власник значної будівельної фірми, що активно розбудовувала Львів (1887–1903). Зокрема спорудила житлові будинки у Личаківській дільниці міста; ансамблі вулиць Верхратського, що називалась ім'ям архітектора (1905–1943), Заньковецької, Садовського та ін.; окремі будинки на вулицях Бандери, Франка, Лисенка тощо.

голометаболія (*грец.* holos – весь, цілий і metabole – перетворення) – тип постембріонального розвитку комах низки систематичних груп (жуки, сітчастокрилі, лускокрилі, перетинчастокрилі, двокрилі та ін.), за якого з яйця виходить личинка, не схожа на дорослу комаху. Для неї характерні відсутність фасеткових очей, неповне розчленування або редукція ніг. Перетворення личинки на дорослу комаху відбувається на стадії лялечки, що не живиться.

голонасінні (*лат.* Gymnospermae) – група деревних і кущових рослин відділу Насінні, що характеризуються наявністю насіння і насінного зачатка, які не мають замкнутого вмістилища (як у всіх покритонасінних) і лежать відкрито на лусочках шишок (звідси назва групи). Поширені по всій земній кулі. Нині існують 4 класи цих рослин: Гінкгові (Ginkgopsida), Гнетоподібні (Gnetopsida), Саговникові (Cycadopsida) і Хвойні (Pinopsida).

голопристанський район – район на південному заході Херсонської області, утворений 1923, площа – 3,6 тис. км², населення – 61,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 15,1 тис. осіб). Межує з Білозерським, Цюрупинським і Скадовським районами, омивається водами Дніпровського лиману, Ягорлицької і Тендрівської заток Чорного моря, адміністративний центр – Гола Пристань. Лежить на півдні Причорноморської низовини, переважно на плоскій алювіальній рівнині давньої дельти Дніпра.

голос – звук, створюваний людиною під час розмови, співу, крику, сміху, плачу. Утворення відбувається шляхом видихання повітря з легенів через рот і ніс, при цьому голосові складки вібрують і створюють звукові коливання у повітрі, що через них проходить. Характерний для кожної людини тембр голосу утворюється в результаті проходження звукових хвиль через резонатори, роль яких виконують оточуючі гортань зверху і знизу порожнини: ротова та носова (зверху) і трахея з великими бронхами (знизу).

голос америки (*англ.* Voice of America, VOA) – державна радіостанція зі штаб-квартирою у Вашингтоні (США), що веде мовлення англійською і 45 ін. мовами. Основу ефіру становлять новини, інформаційні та культурні програми, що зазвичай мають приховану пропагандистську спрямованість. Уперше вийшла в ефір (24 лютого 1942) на противагу фашистським пропагандистським зусиллям. У радянські часи була забороненою в СРСР та одним з небагатьох джерел альтернативної інформації.

голосіївський – національний природний парк (площа – 45,21 км²) у природоохоронній території на південній околиці Києва, на крайній півночі лісостепової фізико-географічної зони. Утворений (2007) на захід від Дніпра, включає Голосіївський ліс і прилеглий до нього Голосіївський парк ім. М. Рильського, урочища Теремки і Бичок, піщану надзаплавну терасу Дніпра, вкриту сосновими лісами, що перетинається розгалуженою на кілька рукавів річкою Сіверкою зі значним масивом вільхових лісів у долині.

голосіївський ліс – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 10,52 км²) у Голосіївському районі Києва. Являє собою лісовий масив переважно природного походження, рельєф розчленований, у деревостані домінують граб і дуб звичайний (трапляються дерева віком понад 300 років), а у зниженнях – вільхові ліси. На Голосіївському і Китаївському струмках утворено системи

ставків. Входить до складу національного природного парку «Голосіївський».

ГОЛОСІЇВСЬКИЙ ПАРК ІМЕНІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 1,409 км²) у Голосіївському районі Києва. Входить до складу національного природного парку «Голосіївський», виділяються ділянки регулярного і природного (пейзажного) планування та лісопаркові, місцями зберігся природний дубово-грабовий ліс зі старими деревами дуба звичайного. Композиційною віссю парку є каскад з 4 ставків уздовж т. зв. Горіховатської долини.

ГОЛОСІННЯ (ПЛАЧ) – одна з фізіологічних реакцій людини, що являє ряд видозмінених дихальних рухів, які супроводжуються особливою мімікою і сльозотечею. Одна з найдавніших традицій людства, що здійснюється у зв'язку з майбутньою розлукою (під час весілля, проводів до війська, поховального та поминального обрядів). Також один із стародавніх літературних жанрів (віршований чи прозовий), що характеризується лірико-драматичною імпровізацією на теми нещасть, смерті тощо.

ГОЛОСОВІ ЗВ'ЯЗКИ (*лат.* plica vocalis) – складка слизової оболонки гортані і голосовий м'яз, розташовані в середній частині глотки. Складаються з м'язової та сполучної тканини підвищеної еластичності. Під тиском повітря, що виходить із легенів, голосові зв'язки зближуються, натягуються і коливаються, у результаті чого з'являється голос, а також перешкоджають потраплянню чужорідних тіл у бронхи і легені.

ГОЛОЦЕН (ГОЛОЦЕНОВА ЕПОХА) (*грец.* holos – цілий, весь і kainos – новий) – сучасна післяльодовикова геологічна епоха, що становить останній, ще незавершений відрізок четвертинного (антропогенового) періоду геологічної історії, та відповідні їй відклади. Початок голоцену збігається із закінченням останнього материкового зледеніння Північної Європи (бл. 10 000 до н. е.). Протягом голоцену суходіл і моря набули сучасних контурів, склалися географічні зони, сформувалися заплавні тераси річок тощо.

ГОЛСУОРСІ (GALSWORTHY) ДЖОН (1867–1933) – англійський письменник і драматург, лауреат Нобелівської премії (1932) з літератури. Освіту здобув в Оксфордському університеті. Співзасновник разом із письменницею Кетрін Емі Доусон-Скотт (1865–1934) ПЕН-клубу і його перший голова. Автор романів «Острів фарисеїв» (1904), «Патрицій» (1911), «Фріленди» (1915), трилогій «Сага про Форсайтів» (1906–1921), «Сучасна комедія» (1924–1928), «Кінець глави» (1931–1933), драми «Мертва хватка» (1920).

ГОЛУБ (*лат.* Columba) – сузір'я Південної півкулі зоряного неба, що містить 71 зорю, видиме неозброєним оком. Найяскравіша зоря – Факт. Нове сузір'я, запропоноване голландським астрономом Петером Планціусом (1552–1622) на вставках до карти світу (1592), а формально його затвердив на небі французький астроном Августин Ройє, опублікувавши небесні карти (1679). Спочатку називалося «Голуб Ноя». Найліпші умови видимості у січні – лютому.

ГОЛУБ ОЛІФЕР ОСТАПОВИЧ (бл. 1545–1628) – український політичний і військовий діяч, гетьман (1622–1626, з перервами). Очолював козацький флот під час нападів на турецькі землі в Малій Азії (1615). Поранений під час Хотинської битви (1622) гетьман Петро Сагайдачний (бл. 1570–1622) заповів йому гетьманську булаву та опіку власним майном. Вважається останнім гетьманом України, який домігся величних перемог на морі (на узбережжі Криму, під час нападів на Стамбул та ін.). Загинув у битві на річці Салгир.

ГОЛУБА ЗАТОКА – селище міського типу (площа – 1,2 км², населення – 0,4 тис. осіб) Ялтинської міськради АР Крим України. Уперше в документах згадується 1864, попередня назва – Лімена (до 1945), смт (1971). Розташоване на Південному березі Криму між смт Кацивелі та Симеїз, у мальовничому гірському амфітеатрі, оточеному горами Пілянки, Кішка і хребтом Ай-Петринської гряди.

ГОЛУБАЦЬКА ФОРТЕЦЯ – середньовічна фортеця, що вперше згадується в Угорських грамотах (1335), побудована на березі Дунаю поблизу Залізних воріт (Джердапської ущелини), неподалік міста Голубац на північному сході Сербії. У фортеці дев'ять веж заввишки 20–25 м, з яких найдавнішими вважаються п'ять. Вежі з'єднуються кам'яними мурами (завширшки до 2,8 м), що спускаються з кручі до річки.

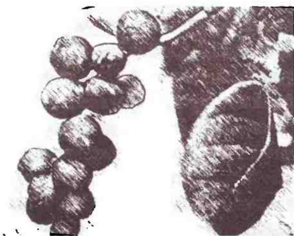
У нижній частині фортеці, на березі Дунаю, височіє палац, захищений восьмикутною вежею.

голубєв степан тимофійович (1848–1920) – російський церковний історик, член-кореспондент Російської АН (1908). Освіту здобув у Пензенській духовній семінарії (1870) і Київській духовній академії (1874), де працював приват-доцентом, доки не отримав ступінь магістра богослов'я за працю «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники» (1883). Також викладав у Київському університеті, приват-доцент (з 1885), професор (з 1899), автор багатьох нарисів з історії середньовічного Києва.

голуби (*лат.* Columba) – рід птахів родини Голубині (Columbidae), що включає 35 видів, поширені всією земною кулею, крім полярних зон. Довжина тіла – 29–42 см, крила – 20–27 см, маса – 200–650 г. Найпоширеніший вид роду – сизий голуб, мешкає на всіх континентах. Людина приручила дикого сизого голуба (бл. III тис. до н. е.) і відтоді голубівники вивели понад 800 порід свійських голубів, різних за кольором, формою тіла і призначенням. Голубина пошта була найшвидшим засобом зв'язку.

голубий хлопчик (*англ.* The Blue Boy) – портрет англійського живописця Томаса Гейнсборо (1727–1788), написаний бл. 1770. Для портрета (полотно, олія, 177,8 × 112,1 см) позував Джонатан Баттл, син торговця залізними товарами, якого художник одягнув у блакитний атласний костюм аристократа, дібраний за тодішньою модою. Портрету властивий головний прийом митця – розчинення одного кольору в іншому за допомогою окремих мазків ін. тону. Картина зберігається в галереї Хантінгтон у Сан-Марино.

голубина слива (*лат.* Coccoloba diversifolia) – плодове дерево, вид роду Кокколоба родини

Голубина слива (плоди, листок)

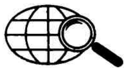
Гречкові родом із прибережних областей Карибського моря (Беліз, Гватемала, Південна Мексика, Південна Флорида і Багамські острови). Невелике дерево заввишки 10–18 м із сірою гладкою корою та овально-довгастим глянцевим листям (3–13 × 1–7 см), яскраво-зеленим зверху і блідим знизу. Плід – їстівна темно-фіолетова ягода діаметром 6–10 мм, що достигає восени.

голубині (*лат.* Columbidae) – єдина сучасна родина птахів ряду Голубоподібні, що складається з бл. 300 видів (41 роду), широко представлених на всіх континентах (крім Антарктиди). Довжина птахів становить 15–75 см, вага – 30–3000 г, найбільший – вінценосний голуб із Папуа-Нової Гвінеї (вага – 1,7–3 кг), найменший – діамантова смугаста горлиця з Австралії (бл. 30 г). Статура щільна, з короткою шиєю і маленькою головою, крила широкі, довгі, зазвичай закруглені на кінцях, хвіст довгий.

голубинське (лужанське) родовище мінеральних вод – родовище вуглекислих мінеральних вод, розташоване в південно-західній частині Українських Карпат (в улоговині між Полонинським хребтом і пасмом Синяк Вулканічних Карпат), у долині річки Пиня (права притока Латориці), між селами Солочин та Голубине Свалявського району Закарпатської області України. Його води вперше досліджені 1775, використовуються як лікувальні з 1872, розливалися і продавалися Австро-Угорщиною з 1883.

голубі танцівниці (*фр.* Ballerine dietro le quinte) – картина французького художника-імпресіоніста Едгара Дега (1834–1917), написана (1897) пастеллю на папері (65 × 65 см). Тематика танцівниць була дуже близька художнику і неодноразово повторювалася в техніці пастелі, олійного живопису і малюнка. Вважається, що за красою колірної гармонії і композиції картина є чи не кращим втіленням цієї теми митця. Зберігається в Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О. Пушкіна в Москві (з 1948).

голубкіна анна семенівна (1864–1927) – російський скульптор. Освіту здобула в Московському училищі живопису, скульптури і зодчества (1894), стажувалася в Петербурзькій Академії мистецтв та в Парижі в Огюста Родена. Викладала в Московському комерційному училищі (1904–1906), ВХУТЕМАСі (1918–

1922). Автор книги «Несколько слов о ремесле скульптора» (1923). Найвідоміші твори: «Пловец» (1886), «Старость» (1897), «Идущий человек» (1903), «Портрет К. Маркса» (1905), «Раб» (1909) та ін.

ГОЛУБКІНА ЛАРИСА ІВАНІВНА (нар. 1940) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка РРФСР (1991). Освіту здобула в Московському музичному педагогічному училищі (1959) і ГІТІСі (1964). Актриса Центрального театру Радянської армії (з 1964). Головні ролі у фільмах: «Гусарская баллада» (1962), «Дайте жалобную книгу» (1964), «Сказка о царе Салтане» (1966), «Бенефис Ларисы Голубкиной» (1975). Працює на радіо і телебаченні, виступає на естраді.

ГОЛУБНИЧИЙ ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ (нар. 1936) – радянський український легкоатлет (спортивна ходьба на 20 км), заслужений майстер спорту СРСР (1960). Виступав за «Спартак» Суми (з 1953) та збірну СРСР (з 1959), учасник 5 Олімпіад (1960–1976), олімпійський чемпіон (1960, 1968), срібний (1972) і бронзовий (1964) призер, чемпіон СРСР (1960, 1964, 1968, 1972, 1974), чемпіон Європи (1974), срібний (1966) і бронзовий (1962) призер.

ГОЛУБОВИЧ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1943) – радянський український актор, громадський діяч, народний артист УРСР (1977), повний кавалер ордену «За заслуги». Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1967). Актор (з 1967) і художній керівник (з 2000) Луганського музично-драматичного театру. Керівник управління культури Луганської облдержадміністрації (1995–2005). Бл. 60 ролей у кіно, у фільмах: «Комиссары» (1969), «Враги» (1977), «Дума о Тарасе Бульбе» (2008) та ін.

ГОЛУБОВИЧ СИДІР ТИМОФІЙОВИЧ (1873–1938) – юрист, громадський і політичний діяч. Освіту здобув у Львівському університеті. Жив і працював у Тернополі (з 1904), очолював «Просвіту» і «Сокіл», брав участь у виданні часописів «Подільське слово» і «Подільський голос», депутат парламенту Австро-Угорщини (1911) і Галицького сейму (1913). Повернувся до Львова (1915), де очолив Український банк, в уряді Західноукраїнської народної республіки (1918) був державним секретарем суддівства.

ГОЛУХОВСЬКИЙ (GOŁUCHOWSKI) АГЕНОР РОМУАЛЬД (1812–1875) – польський аристократ, граф, галицький політичний діяч. Освіту і ступінь доктора права (1839) здобув у Львівському університеті. Обіймав важливі урядові посади в Австрійській та Австро-Угорській імперіях, зокрема: міністр внутрішніх справ (1859–1861), намісник цісаря в Галичині (1849–1859, 1866–1868 і 1871–1875). Сприяв створенню Львівської Політехніки та Академії мистецтв у Кракові, перший почесний громадянин Тернополя (1866).

ГОЛЬБЕЙН (HOLBEIN) ГАНС МОЛОДШИЙ (1497–1543) – німецький живописець, один із найбільших портретистів у західноєвропейському мистецтві. Портрети: «Боніфацій Амебах» (1519), «Еразм Роттердамський» (1524), «Лаїш Коринфська» (1526), «Томас Мор» (1527), «Георг Гісце» (1532), «Французькі посли» (1533) та ін. Придворний живописець англійського короля Генріха VIII (з 1536). Створив портрети короля (1536, 1540) та королеви Джейн Сеймур (1536), Христини Данської, герцогині Міланської (1538) тощо.

ГОЛЬБРІХ СОЛОМОН МИХАЙЛОВИЧ (1916–2001) – радянський український кінооператор. Працював на студії хронікально-документальних фільмів у Києві (з 1940). Військовий кінооператор, за 20 місяців на фронті зняв понад 10 тис. м плівки, автор кінохроніки відомих діячів СРСР (Г. Жуков, К. Рокоссовський, Р. Малиновський, В. Чуйков, М. Хрущов та ін.). Кінооператор понад 30 фільмів: «Днепрогэс» (1947), «Корсунь-Шевченковская битва» (1968), «Большой театр СССР» (1977) та ін.

ГОЛЬД ГЕРНАД (ГЕРМАН) МОЙСЕЙОВИЧ (нар. 1933) – радянський єврейський художник, заслужений художник України (2008). Освіту здобув у Єлецькому художньому училищі (1957). Мешкає в Києві (з 1980). Головні твори з «Єврейського циклу»: «Третій день Хануки», «Дует», «Молитва», «Вічний поклик», «Книжник», «Втома», «Капітал», «Рядовий Д. Каплан», «Що раніше?», «Хедер», «Заснулий ребе», «Той, хто дає поради», «Обряд обрізання», «9 Травня», «Гетто», «Ша!», «Хасид», «Шаргород», «Сатанів. Стара синагога».

ГОЛЬДБАХА ПРОБЛЕМА – відома проблема теорії чисел, що полягає в доведенні: всяке ціле число, більше або рівне шести, може бути подане

у вигляді суми трьох простих чисел. Сформульована (1742) німецьким математиком Крістіаном Гольдбахом (1690–1764), а вирішена лише (1937) радянським математиком Іваном Виноградовим (1891–1983), який створив новий метод аналітичної теорії чисел та довів, що будь-яке досить велике непарне число подається сумою трьох простих чисел.

ГОЛЬДБЛАТ МОЙСЕЙ ІСААКОВИЧ (1896–1974) – актор і режисер, заслужений артист РРФСР (1935), народний артист Казахської РСР (1943), заслужений діяч мистецтв УРСР (1945). Актор пересувного (1918–1921) і Московського державного (1923–1937) єврейських театрів, засновник і перший художній керівник московського циганського театру «Ромен» (1931), керував театрами в Біробіджані, Києві, Алма-Аті. Автор спогадів про Леся Курбаса і Соломона Міхоельса (1969). Емігрував до Ізраїлю (1972).

ГОЛЬДЕЛЬМАН СОЛОМОН (ШУЛЕМ) ІЗРАЇЛЬОВИЧ (1885–1974) – політичний і громадський діяч української єврейської громади, економіст. Освіту здобув у Київському комерційному інституті (1913). Входив до складу Української Центральної Ради від єврейської партії Поалей-Ціон (1917–1918). В еміграції у Чехословаччині (з 1920), переїхав до Палестини (1939), організував Заочний інститут сіоністської освіти, де викладав (1940–1960). Автор багатьох творів з економіки і національно-етнічних проблем.

ГОЛЬДЕНВЕЙЗЕР ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1880–1940) – американський етнограф. Освіту здобув у Колумбійському університеті (1904), де викладав (до 1919). Професор Вашингтонського університету (з 1923). Один із найвідоміших фахівців з історії стародавніх культур Америки. Основні твори: «Тотемізм: аналітичний нарис» (1910), «Рання цивілізація: вступ до антропології» (1922), «Роботи або боги» (1931), «Історія, психологія і культура» (1933), «Антропологія: вступ до примітивної культури» (1937).

ГОЛЬДМАН ОЛЕКСАНДР ГЕНРІХОВИЧ (1884–1971) – радянський український фізик, академік АН УРСР (1929). Освіту здобув у Лейпцизькому (1908) і Київському (1909) університетах. Працював у Петрограді в Головній палаті мір і ваг (1914–1918) і викладав у Політехнічному інституті. Професор Київських політехнічного інституту (1921–1930) та університету (1929–1938). Ініціатор створення і перший директор (1929–1938), завідувач лабораторією (з 1959) Інституту фізики АН УРСР.

ГОЛЬДОНІ (GOLDONI) КАРЛО (1707–1793) – венеціанський драматург і лібретист. Здійснив просвітницьку реформу італійської драматургії та театру, витіснивши імпровізовану комедію «дель арте» драматургією з реальними характерами і змістом, перейнятою просвітницькими ідеями, дотепною критикою вад суспільства. Автор 267 п'єс, зокрема: «Слуга двох панів» (1745–1753), «Хитра вдова» (1748), «Трактирниця» (1753), «Кьоджинські перепалки» (1762), а також оперних лібрето, «Мемуари» (1784–1787) та ін.

ГОЛЬДШМІДТ (GOLDSCHMIDT) ГЕРМАН МАЙЄР СОЛОМОН (1802–1866) – німецький астроном і художник. Освіту здобув у Мюнхенській академії, переселився до Парижа (1834), де набув популярності власними історичними і побутовими картинами, найвідоміша – «Алжирська єврейка» (1836). Покинувши живопис (1848), присвятив себе астрономії – відкрив 14 астероїдів (1852–1861), вивчав Сиріус, за спостереження затемнення в Іспанії нагороджений медаллю Лондонського астрономічного товариства (1861).

ГОЛЬДШТЕЙН ІЗРАЇЛЬ ЦАЛЕВИЧ (1918–2003) – радянський кінорежисер, оператор і сценарист, заслужений діяч мистецтв УРСР (1988). Освіту здобув у ВДІКу (1939). Під час Великої Вітчизняної війни працював фронтовим оператором, зокрема знімав оборону Сталінграда. Режисер і оператор студії хронікально-документальних фільмів «Укркінохроніки» у Києві (1945–1997), де створив бл. 100 документальних фільмів. Викладав у Київському інституті театрального мистецтва.

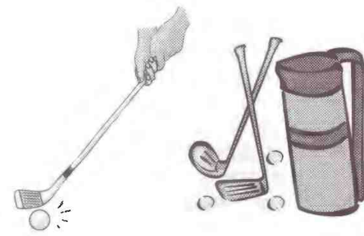
ГОЛЬДШТЕЙН СЕМЕН (ШИМЕН) ЗІНОВІЙОВИЧ (1888–1938) – актор і режисер єврейського та українського театру. Утік із дому на Черкащині з мандрівним театром. Актор театру товариства «Руська Бесіда» у Львові (1913), українського театру Катеринослава (1915–1917), співзасновник Київських театру-студії «Культур-Ліги» (1919) і театру ім. І. Франка (1920–1921), працював актором і режисером в театрах Києва, Житомира і Харкова (1921–1926),

художником театральної майстерні в Криму (1927–1932).

гольмівський – селище міського типу (площа – 12,7 км^2, населення – 7,1 тис. осіб), підпорядковане Микитівській райраді м. Горлівка Донецької області України. Виникло 1875 з початком видобутку доломіту для металургійного виробництва, смт (1938). Розташоване в північно-східному передмісті Горлівки, на рівнинній поверхні межиріччя Луганки і Бахмутки, розчленованій ярами та балками, ускладненій териконами, відвалами.

гольмій (Holmium, Ho) – хімічний елемент з групи лантаноїдів, атомний номер 67, атомна маса 164,93, густина 8,795 г/см^3. Відкрив (1879) швейцарський хімік Жак Луї Соре (1827–1890) методом спектрального аналізу, а назву дав (1879) шведський хімік Пер Теодор Клеве (1840–1905) на честь Стокгольма (*лат.* Holmia – Гольмія), оскільки мінерал, з якого він виділив оксид нового елемента, був знайдений поблизу столиці Швеції. Застосовується для виготовлення полюсних наконечників надпровідних магнітів.

гольф (*англ.* golf) – спортивна гра, олімпійський вид спорту (з 2016), в якій окремі учасники (або команди з 2–4 гольфістів) змагаються, заганяючи ударами ключок (різної конфігурації і ваги) маленький м'ячик у спеціальні лунки, намагаючись пройти відведену дистанцію (зазвичай у 18 лунок) за мінімальну кількість ударів. Вважається, що гра зародилася серед шотландських пастухів (XV ст.), які за допомогою палиць (майбутніх ключок) заганяли камінці в кролячі нори, та оформилася в Шотландії (XIX ст.).

Гольф (ключки і м'ячики для гри)

гольфстрім (*англ.* Gulf Stream) – тепла морська течія у північній частині Атлантичного океану, що продовжується в європейському напрямку Північноатлантичною течією. Розрахована витрата води становить 50 млн м^3/с, що в 20 разів більше за витрату всіх річок світу разом. Простягається на 10 тис. км від берегів півострова Флориди у Мексиканській затоці до островів Шпіцберген і Нова Земля у Баренцовому морі. Забезпечує потужну циркуляцію води і значне пом'якшення клімату в Європі.

гольцев анатолій миколайович (нар. 1943) – радянський український кріобіолог, академік НАН України (2009), лауреат Державної премії України (1992) в галузі науки та техніки. Освіту здобув у Харківському медичному інституті (1972). Після навчання в аспірантурі працює в Інституті проблем кріобіології і кріомедицини НАН України, де пройшов шлях від молодшого наукового співробітника (1976–1980) до директора (2011). Автор технологій кріоконсервування біологічних об'єктів різного походження.

гольштейн-готторпи (*нім.* Holstein-Gottorp) – німецька герцогська династія (молодша гілка Ольденбурзької династії), яка правила в частині Шлезвіг-Гольштейн (1544–1773). Представники однієї з гілок династії були монархами в Швеції (1751–1818). Герцог Карл Петро Ульріх Гольштайн-Готторпський (1728–1762) став імператором Всеросійським під ім'ям Петра III (1761), але за півроку царювання повалений під час палацового перевороту, який привів на престол його дружину – Катерину II (1729–1796).

голятин урочище – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля смт Майдан Міжгірського району Закарпатської області. На площі 0,42 км^2 охороняються переважно реліктові лісостани сосни звичайної (віком до двох сторіч) із сосною гірською на висоті 650–900 м. Має водорегулювальне, ґрунтозахисне та наукове значення, для вивчення післяльодовикової історії лісів на південних схилах Українських Карпат.

гомельська область (*білор.* Гомельская вобласць) – найбільший регіон (площа – 40,4 тис. км^2, населення – 1,5 млн осіб) на південному сході Республіки Білорусь, заснована 1938, адміністративний центр – Гомель. Розташована на кордоні з Росією та Україною, межує з Брестською, Мінською

і Могилевською областями. Поверхня рівнинна, зайнята Придніпровською (східна частина) і Поліською (західна) низовинами, якими протікає Дніпро та його притоки: Березина, Прип'ять, Сож та ін.

ГОМЕЛЬСЬКА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА (нар. 1964) – українська композиторка, лауреатка премії ім. Б. Лятошинського (2011). Освіту здобула в Одеській консерваторії (1990), де викладає з 1991. Брала участь у багатьох міжнародних фестивалях в Україні, Росії, Молдові, Вірменії, Швейцарії, Німеччині, Бельгії, Люксембурзі та Великій Британії. Авторка дитячого балету «Джейн Ейр» (1997), музики для струнних ансамблів, духового оркестру тощо.

ГОМЕО... (*грец.* homoios – подібний, схожий, однаковий) – перша складова частина складних слів, відповідна за значенням словам «подібний», «однаковий», «такий же», «тотожний» (наприклад, гомеостаз).

ГОМЕОПАТІЯ (*грец.* homoios – подібний і pathos – хвороба) – вид альтернативної медицини, метод лікування хвороб малими дозами ліків, які в більших дозах спричиняють у здорової людини ознаки даного захворювання. Засновником методу і автором терміну є німецький лікар Крістіан Ганеман (1755–1843). Сучасна наука, зокрема медицина, скептично ставиться до гомеопатії, вказуючи на відсутність наукових основ подібного методу лікування хвороб.

ГОМЕОСТАЗ (*грец.* homoios – подібний, однаковий і stasis – саморегуляція) – здатність відкритої системи зберігати сталість свого внутрішнього стану за допомогою скоординованих реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги, прагнення системи відтворювати себе, відновлювати втрачену рівновагу, долати опір зовнішнього середовища. Термін запропонував (1932) американський фізіолог Волтер Кеннон (1871–1945) для «фізіологічних процесів, що підтримують більшість стійких станів організму».

ГОМЕОСТАЗ ЛАНДШАФТУ – здатність ландшафту зберігати в основних рисах свою структуру, характер зв'язків між елементами і функціонуванням, незважаючи на зовнішні впливи. Оцінюється шляхом виявлення стійкості властивостей компонентів, а також просторових і часових аспектів структури ландшафтів.

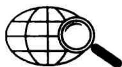
ГОМЕР (HOMEROS) (XII–VIII ст. до н. е.) – давньогрецький епічний поет, якому з часів античності приписується авторство «Іліади», «Одіссеї» та ін. творів. Античність не зберегла конкретних відомостей про його життя, а за право називатися гомерівською батьківщиною сперечалися сім міст (Смірна, Родос, Колофон, Саламін, Хіос, Аргос та Афіни). Його образ породив у науці гомерівське питання, що стосується походження давньогрецького епосу (співвідношення в ньому фольклору і літературної творчості).

ГОМІАШВІЛІ АРЧІЛ МИХАЙЛОВИЧ (1926–2005) – радянський актор театру і кіно, підприємець, народний артист Грузинської РСР (1966). Навчався в Школі-студії МХАТ (1946–1948). Актор театрів у Тбілісі, Поті й Москві (1950–1980-ті). Визнання в кіно принесла роль Остапа Бендера в фільмі «12 стульев» (1971). Головні ролі в фільмах: «Кавказская повесть» (1978), «Комедия давно минувших дней» (1980), «Медный ангел» (1984), «Проделки Скапена» (1985), «Война на западном направлении» (1990).

ГОМІЛКА (*лат.* crus) – відділ задньої кінцівки у наземних хребетних (ноги – у людини) між стегном і стопою. Її скелет складається з великої та малої гомілкових кісток: угорі вони зчленовуються, по всій довжині з'єднані перетинкою, і до них приєднується надколінна чашечка; знизу закінчуються двома відростками (внутрішньою і зовнішньою щиколоткою), де з'єднані зв'язками. У членистоногих гомілка – членик ноги між стегном (або колінним члеником) і лапкою.

ГОМІЛЬШАНСЬКІ ЛІСИ – національний природний парк (площа – 143,15 км^2) у Зміївському і Первомайському районах Харківської області України. Утворений (2004) у долині річок Сіверський Донець та Гомольша з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних лісостепових природних комплексів долини на базі пам'яток природи (1932) «Ліси Гомільшанської лісової дачі» та «Заплавний ліс «Хомутки», а згодом ландшафтного заказника «Гомільшанська лісова дача» (1972).

ГОМІНІДИ (ВЕЛИКІ ЛЮДИНОПОДІБНІ МАВПИ) (*лат.* Hominidae) – родина найбільш прогресивних приматів, що включає як викопних (пітекан-

тропа, неандертальця та ін.), так і сучасних людей. Раніше до них відносили тільки людей та їхніх вимерлих предків, а орангутангів, горил і шимпанзе виділяли в окрему родину Понгід (Pongidae). Залишається відкритим питання про класифікацію вимерлих гомінідів, у т. ч. предків людини (наприклад, кого включати в рід людей серед вимерлих членів родини).

ГОМОЛЯКА ВАДИМ БОРИСОВИЧ (1914–1980) – радянський український композитор, лауреат Сталінської премії (1951), заслужений діяч мистецтв УРСР (1958). Освіту здобув у Київській консерваторії (1946), де викладав (1946–1948). Секретар Спілки композиторів УРСР (1951–1956), начальник управління Українського відділення музичного фонду СРСР (1958–1976). Автор балетів, музичних комедій, семи концертів з оркестром (1949–1980), хорів і романсів, сюїт і пісень, музики для кіно тощо.

ГОМОН (*фр.* Gaumont) – французька кіностудія, що утворилася після низки трансформацій компаній з продажу фотоматеріалів і устаткування, які заснував підприємець Леон Гомон (1864–1946). На його гроші на площі Кліші в Парижі побудований (1910) найбільший у світі кінотеатр Гомон-палац (Gaumont-Palace) на 3400 глядачів. З появою звукового кіно Леон Гомон залишив компанію, яку згодом (1930-ті) було трансформовано на «Нове товариство закладів Гомон» (SNEG).

Емблема кіностудії «Гомон»

ГОМОСЕКСУАЛЬНІСТЬ (ГОМОСЕКСУАЛІЗМ) (*грец.* homoios – рівний, однаковий і *лат.* sexus – стать) – сексуальна орієнтація, що виявляється в постійному або тимчасовому еротичному потязі переважно або виключно до осіб власної статі (її різновид серед жінок також називають лесбійським коханням). Поряд з генетичними факторами на її формування впливають особливості індивідуального розвитку. Вважається, що загальна кількість гомосексуалів становить 2–5 % населення.

ГОМОФОНІЯ (*грец.* homoios – спільний і phone – звук, голос) – вид багатоголосся в музиці, що ґрунтується на пануванні одного голосу (зазвичай верхнього, що несе «музичну думку» цілого) і підпорядкуванні йому ін. голосів, що утворюють супровід, акомпанемент. Гомофонний склад домінував у професійній (композиторській) музиці Європи XVII–XIX ст. (при збереженні композиційно-технічного і художнього значення поліфонії), склав найважливішу передумову гармонійної тональності.

ГОНАДИ (*грец.* gonao – породжую) – органи (частина статевої системи), що продукують статеві клітини (яйцеклітини і сперматозоїди) у тварин та людини. Розрізняють чоловічі гонади – сім'яники, жіночі – яєчники та гермафродитні (у червів, молюсків, деяких ракоподібних тощо). Статеві клітини в гонадах розмножуються, ростуть та дозрівають. У процесі розвитку вони (у кожної статі) проходять біполярну (однакову для обох статей стадію розвитку), після чого починається їх статева диференціація.

ГОНГ (*малай.* gong) – традиційний стародавній китайський самозвучний ударний музичний інструмент, що належить до металевих ідіофонів з невизначеною висотою звучання, має похмурий, грізний, зловісний тембр. Виготовляється зі сплаву бл. до бронзи, володіє здатністю довго вібрувати після удару, даючи багаторазові хвилі наростання і видалення звуку та створюючи враження колосальної звукової маси. Займає важливе місце в оркестрі національних інструментів і застосовується надзвичайно широко.

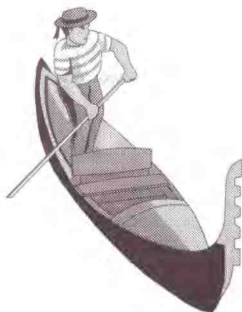
ГОНГАДЗЕ ГЕОРГІЙ РУСЛАНОВИЧ (1969–2000) – український журналіст, засновник та перший головний редактор інтернет-газети «Українська правда» (2000), Герой України (2005, посмертно). Навчався в Тбіліському і Львівському університетах. Включився в політичне життя, брав участь у грузинсько-абхазькому військовому конфлікті, де був поранений (1993). Працював журналістом у Львові і Києві. Його викрадення і вбивство (вересень 2000) було використане в антипрезидентській кампанії в Україні (2000-ні).

ГОНДАТТІ МИКОЛА ЛЬВОВИЧ (1860–1946) – російський державний діяч, дійсний статський радник, дослідник Північно-Східного Сибіру

та Далекого Сходу. Освіту здобув у Нижегородському Олександрівському інституті (1881) і Московському університеті (1885), досліджував Тавриду, Поволжя, Туркестан, Чукотку, Сибір і Далекий Схід. Був губернатором Тобольської (1906–1908) і Томської (1908–1911) губерній, генерал-губернатором Приамурської області (1911–1917). Жив (з 1918) і помер у Харбіні.

ГОНДИ – назва ряду народностей і племен Центральної Індії (маріа, бхаттра, дхакар, дорла, койя та ін.), які говорять на діалектах мови гонді дравідійської мовної сім'ї, а також на мовах навколишніх народів (хінді, маратхі, телугу). Найбільше плем'я Центральної Індії (бл. 11 млн осіб), представники якого живуть у штатах Мадх'я-Прадеш, Махараштра, Чгаттісгарг, Андхра-Прадеш і Орісса. Поступово асимілюються сусідніми народами, поклоняються індуїстським і стародавнім гондським божествам.

ГОНДОЛА (*іт.* gondola) – традиційний венеціанський весловий човен, що є одним із символів Венеції (Італія). Історично була головним засобом пересування каналами міста (у Венеції XVIII ст. було кілька тис. гондол), нині найпопулярніша атракція для численних туристів, а ліцензії на роботу гондольєрами часто передаються у спадок. Розміри і конструкція човна встановлені законом (XVIII ст.), довжина становить 11,05 м, ширина – 1,40 м, дно плоске без кіля, вага порожнього судна – бл. 400 кг.

Гондола

ГОНДУРАС (РЕСПУБЛІКА ГОНДУРАС) – держава в Центральній Америці, що межує з Нікарагуа, Сальвадором, Гватемалою та омивається Карибським морем (на півночі) і Тихим океаном (на півдні). Площа – 112,1 тис. км², населення – 7,9 млн осіб, столиця – Тегусігальпа. Незалежність від Іспанії (1821), президентська республіка, офіційна мова – іспанська, грошова одиниця – лемпіра. Нагір'я займають до 80 % території країни (висоти до 2865 м). Клімат від тропічного (в низинах) до помірного (в гірській місцевості).

ГОНЕЙМ (GONEIM) МУХАММЕД ЗАКАРІЯ (1905–1959) – єгипетський археолог. Освіту здобув у Каїрському університеті (1934). Працював хранителем та головним інспектором Департаменту старожитностей некрополя давнього царства – Мемфіса в Саккарі біля Каїра. Брав участь у розкопках, де виявив (1952) залишки незавершеної піраміди (другої за давністю в Єгипті), засипаної пісками пустелі, що принесло йому світову славу. Звинувачений в нелегальній контрабанді старожитностей, утопився в Нілі.

ГОН – період спарювання у тварин, що супроводжується набором поведінкових парадигм, індивідуальних для кожної тваринної групи. Може відбуватися до кількох разів на рік, коли у самиць ссавців настає тічка і запахи їх виділень починають приваблювати самців, які стають агресивними, вступають у боротьбу за право спарювання з конкурентами та інколи ціною життя виборюють це право.

ГОНІОМЕТР (*грец.* gonio – кут і metron – вимірюю) – прилад для вимірювання кутів між плоскими гранями твердих тіл, що використовується в кристалографії, геодезії, метрології та ін. Складається з двох насаджених на спільну вертикальну вісь закритих металевих циліндрів різного діаметра з конічним переходом між ними. Гоніометр-спектрометр – оптичний прилад лабораторного типу для вимірювання показника заломлення і дисперсії прозорих твердих тіл і дослідження якості оптичних систем.

ГОНКОНГ (СЯНГАН) ПОРТ – розташований у природній гавані Вікторія в Південнокитайському морі глибоководний морський порт, що є ключовим фактором у розвитку економіки Гонконгу (Сянгану), забезпечуючи ідеальні умови для прийому і обробки всіх типів суден. Наявні 9 контейнерних терміналів займають площу 2,37 км², забезпечуються 18 причалами,

що мають загальну довжину понад 7,6 км. Щодня в гавань заходять бл. 300 океанських та річкових суден, а у прибережних водах плавають до 15 тис. невеликих.

ГОНКОНГ (СЯНГАН) (HONG KONG) – спеціальний адміністративний район (площа – 1104 км², населення – 7,2 млн осіб) на південному сході Китаю, один із провідних фінансових центрів Азії і світу. Складається з островів Гонконг і Ланьтау, півострова Коулун, Нових Територій (з найвищою точкою – горою Таймошань, 958 м) та бл. 260 малих островів у Південнокитайському морі. Окупований Великою Британією (з 1841), переданий Китаю (1997). Клімат тропічний, мусонний, з сухою зимою, спекотним і вологим літом та теплою осінню.

ГОНКОНГСЬКА ФОНДОВА БІРЖА (HONG KONG STOCK EXCHANGE) – фондова біржа в Гонконгу (Сянган), спеціальному адміністративному районі Китаю, що за рівнем капіталізації входить до десятки найбільших бірж у світі. Утворилася (1947) після злиття двох бірж, заснованих 1891 і 1921. Пізніше до неї приєдналися Фондові біржі Далекого Сходу (заснована 1969), Кам-Нгам (1971) і Коулуну (1972), а сучасну назву дістала навесні 1986.

ГОНКОНГСЬКИЙ ДОЛАР – офіційна валюта спеціального адміністративного району Гонконг (Китайська Народна Республіка), що має автономію у сфері валютної політики, за міжнародним позначенням – HKD, дорівнює 100 центам. Грошові знаки випускаються урядом Гонконгу і трьома місцевими банками під наглядом Валютної адміністрації автономії. Нині в обігу перебувають монети номіналом 10, 20, 50 центів, 1, 2, 5, 10 гонконгських доларів та банкноти 10, 20, 50, 100, 500 і 1000 гонконгських доларів.

ГОНКОНГСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ (HONG KONG INTERNATIONAL AIRPORT) – головний аеропорт Гонконгу (Китай), що має ін. назву – аеропорт Чхеклапкок (за назвою штучного острова, насипаного в Південнокитайському морі), займає площу 12,55 км². Відкритий для комерційного використання (1998), замінив аеропорт Каї Так (1925–1998). Має дві паралельні злітно-посадкові смуги, завдовжки 3800 м і завширшки 60 м кожна, 49 основних, 28 віддалених і 25 вантажних стоянок для літаків.

ГОНКОНГСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ ФІНАНСОВИЙ ЦЕНТР (HONG KONG INTERNATIONAL FINANCE CENTRE) – найвищий хмарочос Гонконгу, побудований (1997–2003) на береговій лінії центрального району за проектом аргентинського архітектора Сезара Пеллі (нар. 1926). Висота 88-поверхового будинку становить 415 м, споруда розрахована на перебування бл. 15 тис. осіб, загальна площа – 185 805 м², його обслуговують 62 швидкісні ліфти. Фінансове управління Гонконгу розташоване на 55-му поверсі.

ГОНКУР (GONCOURT) ЕДМОН ДЕ (1822–1896) – французький письменник, старший брат Жуля де Гонкура (1830–1870). Після смерті матері (1848) брати набули значної спадщини і жили як рантьє. Вели спільний щоденник, який старший брат продовжив самотужки. Індивідуально створив романи: «Дівка Еліза» (1877), «Брати Земгано» (1879), «Актриса Фост» (1882), «Шері» (1884). За його заповітом (1896) засноване Товариство братів Гонкур (1900), що вручило першу Гонкурівську премію 1903.

ГОНКУР (GONCOURT) ЖУЛЬ ДЕ (1830–1870) – французький письменник, молодший брат Едмона де Гонкура (1822–1896). Разом випустили кілька історичних монографій: «Історія французького суспільства в роки Революції» (1854), «Історія французького суспільства в роки Директорії» (1855), «Історія Марії-Антуанетти» (1858) тощо; романи: «Шарль Демайн» («Літератори») (1860), «Сестра Філомена» (1861), «Рене Мопрен» («Молода буржуазія») (1864), «Жерміні Ласерте» (1865), «Пані Жервеза» (1869) та ін.

ГОНОРЕЯ (ТРИПЕР) (*грец.* gonos – сім'я і rheo – течу) – венеричне захворювання, що спричиняється гонококом. За 3–5 діб після зараження з'являються різь і гноєтеча з сечовипускального каналу. Можливі запальні ускладнення зовнішні (баланопостит) і внутрішні (простатит, епідидиміт, оофорит, ендометрит) статевих органів, сечового міхура (цистит), суглобів (артрит) та ін. У разі потрапляння гонокока в око розвивається бленорея. Своєчасне і правильне лікування забезпечує повне одужання.

ГОНОРИС КАУЗА (*лат.* honoris causa – заради пошани) – латинське словосполучення (вислів), що додається до назви вченого ступеня, якщо він присвоєний без підготовки відповідної роботи (дисертації) та її захисту.

Зазвичай перекладається як «почесний» (наприклад, доктор (професор) гонорис кауза).

ГОНТА ІВАН (?–1768) – один із керівників гайдамацького руху (Коліївщини). Був церковним старостою в церкві м. Володарка, козаком надвірної міліції уманського маєтку графа Фелікса Потоцького, де дослужився до сотника. Під час Коліївщини (влітку 1768) керував обороною Умані і всього краю, але зрадив, відкривши міські ворота і перейшовши на сторону повсталих, що призвело до уманської бійні. Полонений російськими військами, переданий полякам, після тривалих тортур був показово четвертований.

ГОНТЮК РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1984) – український дзюдоїст (вагова категорія 81 кг), заслужений майстер спорту України (2008). Освіту здобув у Тернопільській академії народного господарства. Виступає за спортивні товариства «Динамо», «Україна» (Івано-Франківська область, Київ), прапорщик Служби безпеки України. Найвищі досягнення: срібний призер XXVIII Олімпійських ігор (Афіни, 2004), бронзовий призер XXIX Олімпійських ігор (Пекін, 2008) і Чемпіонату світу (2005).

ГОНЦЕГУ (ХУНЦЗЕХУ) – четверте за розміром прісноводе озеро у Китаї (площа змінна, до 3780 км^2), розташоване на сході країни у межах Китайської низовини, на висоті 12 м. Північно-західним берегом проходять кордони китайських провінцій Цзянсу та Анхуї, а на березі озера розташовані міста Сукван та Хуаян. Вважається, що розмір озера збільшився в 4 рази (XII ст.), коли річка Хуанхе, змінивши своє русло та блокувавши течію річки, спрямувала свої води в озеро Гонцегу.

ГОНЧАКИ – собаки, мисливське призначення яких полягає в пошуках чотириногої дичини і переслідуванні її з гавкотом до цілковитої знемоги або до нагону її на мисливця. Властивості хороших гончаків полягають у тривалому невтомному переслідуванні; гавкоті тільки щодо переслідуваної дичини та вмінні її розшукати; сильному і дзвінкому гавкоті; гарному чутті й здатності ганяти дичину зграєю; слухняності до виклику і ввічливості стосовно мисливця; байдужості до свійської худоби.

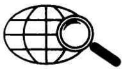
ГОНЧАР ІВАН МАКАРОВИЧ (1911–1993) – радянський український скульптор, графік, художник, етнограф і колекціонер, заслужений діяч мистецтв УРСР (1960), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1989), народний художник УРСР (1991). Освіту здобув у Київських художньо-промисловій школі (1930) та інституті агрохімії та ґрунтознавства (1936). Працював у галузі станкової та монументальної пластики. Створив перший в УРСР приватний музей (1959) етнографії і творів народного мистецтва.

ГОНЧАР ОЛЕКСАНДР (ОЛЕСЬ) ТЕРЕНТІЙОВИЧ (1918–1995) – радянський український письменник, літературний критик і громадський діяч, лауреат Сталінської (1948, 1949) і Ленінської (1964) премії, Державної премії СРСР (1982) та УРСР ім. Т. Шевченка (1962), академік АН УРСР (1978), Герой Соціалістичної Праці (1978), Герой України (2005, посмертно). Освіту здобув у Дніпропетровському університеті (1946). Голова Спілки письменників України (1959–1971), секретар правління СП СРСР (1959–1986). Найвідоміші твори: романи «Тронка» (1963), «Собор» (1968), повість «Бригантина» (1974).

ГОНЧАРА ІВАНА МУЗЕЙ – заснований (1993) у Києві на основі приватної колекції українського скульптора і художника Івана Гончара (1911–1993). Розташований у будинку колишньої канцелярії генерал-губернатора, колекція налічує понад 15 тис. українських етнографічних та мистецьких музейних предметів, серед яких вироби з тканини й кераміки, металу і скла, писанки та дитячі іграшки, дерев'яні різьблені речі і музичні інструменти, народні картини та ікони, особиста бібліотека і фотографії Івана Гончара.

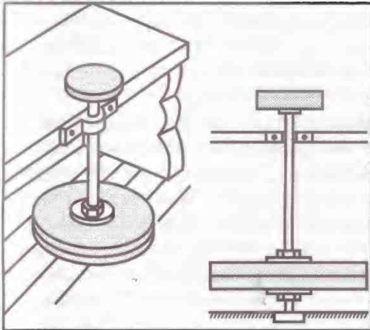
ГОНЧАРА ОЛЕСЯ МУЗЕЙ-САДИБА ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ – державний музей, відкритий (2000) у с. Сухе Кобеляцького району Полтавської області у невеличкій селянській хаті, побудованій (1892) дідом і бабусею (Гаврилом і Єфросинією) українського радянського письменника Олеся Гончара (1918–1995). У музеї представлені речі родини Гончарів, особисті речі Олеся Гончара, рукописні сторінки і нотатки до романів літератора, імітація його робочого куточка у київській квартирі тощо.

ГОНЧАРІВСЬКЕ – селище міського типу (площа – 2,1 км^2, населення – 3,3 тис. осіб) Чернігівського району Чернігівської області України. Засноване 1953, первісно називалося

Гончарівський круг, смт (1990). Розташоване на слабо хвилястій поверхні надзаплавних терас Дніпра (абсолютні висоти бл. 140 м), серед поліських лісів у межах Придніпровської низовини.

ГОНЧАРНИЙ КРУГ — верстат для формування посуду та керамічних виробів, що дозволяє використовувати інерцію обертання для створення форми виробів і підвищення продуктивності праці, відомий з IV–III тис. до н. е. Ручний круг обертають однією рукою на вертикальній осі й формують виріб ін. рукою, а ножний рухають ногами за допомогою розташованого внизу махового колеса (при цьому обидві руки гончаря залишаються вільними, що дозволяє формувати вироби з цілого шматка глини).

Гончарний круг

ГОНЧАРНОГО МИСТЕЦТВА МУЗЕЙ (МУЗЕЙ-САДИБА БРАТІВ ГЕРАСИМЕНКІВ) — музей, створений (1988) у с. Новоселівка Гайсинського району Вінницької області з нагоди 100-річчя від дня народження майстра української кераміки Якима Герасименка; розташований у хаті, де митець жив і працював. Музей репрезентує відомий Бубнівський гончарний осередок Поділля, основою його колекції (бл. 1 тис. предметів) є гончарні вироби братів Герасименків, їхніх родичів та учнів, предмети побуту мешканців навколишніх сіл.

ГОНЧАРОВ АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1918–2001) — радянський російський театральний режисер, народний артист СРСР (1977), лауреат Державних премій СРСР (197[illegible], 1984) і Росії (1998), Герой Соціалістичної Праці (1987). Освіту здобув у ГІТІСі (1941), учасник Великої Вітчизняної війни. Режисер і головний режисер Московських театрів сатири, ім. Єрмолової і на Малій Бронній (1944–1966). Головний режисер (1967–1987) і художній керівник (1987–2001) Московського театру ім. В. Маяковського.

ГОНЧАРОВ ВАЛЕРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1977) — український гімнаст, заслужений майстер спорту України (2004). Освіту здобув у Харківському інституті фізичної культури та Національній юридичній академії України. Виступав за «Динамо» Харків та збірну України. Олімпійський чемпіон (2004) на паралельних брусах і срібний призер (2000) у командному багатоборстві, призер чемпіонатів світу та Європи, переможець і призер фіналу Кубка світу в окремих видах (перекладина і бруси).

ГОНЧАРОВ ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1812–1891) — російський письменник, член-кореспондент Петербурзької АН (1860). Освіту здобув у комерційному училищі (1830) та університеті (1834) в Москві. Автор романів «Обыкновенная история» (1847), «Обломов» (1859), «Обрыв» (1869), нарисів «Фрегат “Паллада”» (1855–1857), своєрідного «щоденника письменника» під час експедиції на військовому фрегаті «Паллада» (1852–1854), збірки літературно-критичних статей «Мильон терзаний» (1872) та ін. творів.

ГОНЧАРУК ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1941) — радянський український хімік, академік НАН України (1997), заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2003). Освіту здобув у Київському університеті (1965). Працював в Інституті фізичної хімії АН УРСР (1966–1971) та Інституті колоїдної хімії та хімії води АН УРСР, де пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до директора інституту (1988). Академік-секретар і член Президії НАН України (з 1998).

ГОНЧІ ПСИ (*лат.* Canes Venatici) — сузір'я Північної півкулі неба, що містить 57 зір, видимих неозброєним оком. Найяскравіша зоря — α Гончих Псів, або Серце Карла. Нове сузір'я, що в каталозі зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест» включене до сузір'я Великої Ведмедиці як «безформне». У середньовіччі цю групу зір ідентифікували із собаками Волопаса, поки польський астроном Ян

Гевелій (1611–1687) не дав їй сучасну назву. Спостерігається упродовж року, найкращі умови видимості у квітні.

ГОПАК – традиційний український народний танець, що походить із Запорозької Січі. Виконується соло або групами у швидкому темпі з включенням елементів хореографічних імпровізацій присідання, обертання, підстрибування, карколомних стрибків тощо. Спочатку виконувався виключно чоловіками, сучасний гопак танцюють чоловіки і жінки, але чоловіча партія залишається провідною. У виконанні гопака існують різні варіанти – сольний, парний, груповий, яким нерідко надають величного чи героїчного характеру.

ГОПКАЛО ВАДИМ ІВАНОВИЧ (1917–1995) – радянський архітектор, лауреат Сталінської премії (1950), заслужений архітектор УРСР. Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1940). Працював у Києві (з 1949), де брав участь у проектуванні (або керував) споруд і ансамблів: житлових будинків, річкового вокзалу (1961), ботанічного саду АН УРСР (1964), ресторану «Дубки» (1971), готелю «Турист» (1984), палацу урочистих подій (1982), музею В. Леніна (1982, нині «Український дім») тощо.

ГОПЛІТИ (*грец.* hoplites) – давньогрецькі піші воїни з важкою зброєю, назва яких походить від важкого круглого щита – гоплона. Уперше з'явилися в спартанській армії, озброювалися за власний кошт, служили в арміях грецьких міст-держав і були вояками-громадянами, оскільки кожен городянин будь-якого вільного поліса мав виконувати військову службу. Гопліти домінували на полі бою протягом кількох століть (бл. VII–IV ст. до н. е.) і були основою класичної фаланги.

ГОПНЕР СЕРАФИМА ІЛЛІВНА (1880–1966) – радянський український політичний діяч, Герой Соціалістичної Праці (1960). Освіту здобула на жіночих курсах в Одесі і в Паризькому університеті. Працювала в агітпропі та видавництвах газет (1920–1928), у Комінтерні (1928–1938), заступник редактора «Історичного журналу» (1938–1945), старший науковий співробітник Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (з 1945). Делегат усіх семи конгресів Комінтерну, член ЦК Компартії УРСР (1927–1938).

ГОПУРА (ГОПУРАМ) – надбрамна вежа храмової огорожі індуїстських храмів, відмітна риса індійської середньовічної архітектури, особливо поширена у Південній Індії. Традиція будівництва започаткована в державі Паллавів (VI–XI ст.), а в державі Пандья (XII ст.) стала домінантною рисою зовнішнього вигляду храму, часто затьмарюючи внутрішнє святилище, що

Гопак (елемент танцю)

ховалося за гопурою колосального розміру. Найвища гопура (сягає 75 м) розташована в індуїстському храмі бога Шиви в Мурдешварі.

ГОР (ХОР) – у єгипетській міфології – бог неба і сонця в образі сокола, людини з головою сокола або крилатого сонця, син богині родючості Ісіди і бога продуктивних сил Осіріса. Його символ – сонячний диск із розпростертими крилами. Спочатку бог-сокіл шанувався як хижий бог полювання. За міфом, Ісіда зачала Гора від мертвого Осіріса, підступно вбитого грізним богом пустелі Сетом (його братом). Змужнівши, Гор у суперечці з Сетом домігся визнання себе єдиним спадкоємцем Осіріса.

ГОР (GORE) МАРТІН ЛІ (нар. 1961) – англійський поет, композитор і музикант. Учасник гурту «Депеш Мод» («Depeche Mode») від часу його заснування (1980). Є автором музики і текстів більшості композицій гурту (з 1981), виступає в ролі основного і допоміжного вокаліста, грає на гітарі та клавішних інструментах. Вважається гуру електронної музики, який сприяв трансформації її до сучасного рівня.

ГОРАЦІЙ (HORATIUS) (повне ім'я – **КВІНТ ГОРАЦІЙ ФЛАКК**) (65–8 до н. е.) – давньоримський поет. Після вбивства Цезаря (44 до н. е.) став на бік республіканців. Створив чотири книги ліричних віршів (од), що містять філософські роздуми в дусі епікурейства і стоїцизму. Особливе місце посідає лист про мистецтво поезії, названий ще в давнину «Наукою поезії», що вважається теоретичною основою класицизму.

ГОРБ – у людини – деформація грудного відділу хребта і грудної клітки, що характеризується різко вираженим кіфозом (*грец.* kyphos – зігнутий, горбатий) – викривленням верхнього відділу хребта (набутим або спадковим). Розрізняють фізіологічний кіфоз, що спостерігається в нормі у дорослих (грудний і крижовий), і патологічний, що розвивається внаслідок захворювань (наприклад, рахіту, туберкульозного ураження одного чи кількох хребців), травми хребта і порушень постави.

ГОРБАТОВ БОРИС ЛЕОНТІЙОВИЧ (1908–1954) – радянський російський письменник і сценарист, лауреат Сталінської премії (1946, 1952). Один із організаторів Союзу пролетарських письменників Донбасу «Забой» (1924), секретар правління Всеросійської Асоціації пролетарських письменників (1925). Автор романів: «Наш город» (1930), «Ячейка» (1928), «Алексей Гайдаш» (1969); повістей: «Моё поколение» (1933), «Непокорённые» (1943), «Алексей Куликов, боец...» (1942); п'єс, сценаріїв до кіно- і телефільмів.

ГОРБАЧ (ГОРБАТИЙ КИТ) (*лат.* Megaptera novaeangliae) – водний ссавець родини Смугасті кити, назву дістав через спинний плавець, що формою нагадує горб, або через звичку сильно вигинати спину під час плавання. Середня довжина тіла дорослої особини 14,5 м (для самиць), 13,5 м (для самців) виявлена на підставі вимірювання виловлених в антарктичних водах особин (1949–1962). Середня маса – 30 т (максимальна – до 48 т), мають найбільшу товщину шару підшкірного жиру щодо тіла.

ГОРБАЧЕВСЬКИЙ ІВАН (ЯН) ЯКОВИЧ (1854–1942) – український хімік-експериментатор, гігієніст та епідеміолог, академік ВУАН (1925). Освіту здобув у Віденському університеті (1877). Професор (1883–1917) і ректор (1902–1903) Карлового університету в Празі. Член Найвищої державної санітарної ради в Чеському королівстві (1906–1917), перший австрійський міністр охорони здоров'я (1917–1918), професор Українського вільного університету у Відні (з 1919) і Празі (з 1921) та його ректор (з 1924).

ГОРБАЧОВ ІГОР ОЛЕГОВИЧ (1927–2003) – радянський російський актор театру і кіно, театральний режисер, народний артист СРСР (1972), Герой Соціалістичної Праці (1987). Освіту здобув у Ленінградських університеті (1949) і театральному інституті (1952). Актор Ленінградських великого драматичного театру (1952–1954) і Театру драми ім. О. Пушкіна (1954–2003), де був художнім керівником (1974–1991). Головні ролі у фільмах: «Ревизор» (1952), «Операция "Трест"» (1967), «Активная зона» (1979) та ін.

ГОРБАЧОВ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1931) – радянський політичний діяч, Генеральний секретар ЦК КПРС (1985–1991), перший і останній президент СРСР (1990–1991), лауреат Нобелівської премії миру (1990). Освіту здобув у Московському університеті (1955). Проводив ліберальні реформи всередині країни (названі перебудовою), що призвели до появи багатопартійності, гласності, міжетнічних конфліктів і розвалу СРСР.

Володар нагород, почесних звань і премій у десятках країн світу.

ГОРБАЧОВО-МИХАЙЛІВКА – селище міського типу (площа – 1,8 км^2, населення – 0,9 тис. осіб), підпорядковане Моспинській міськраді Донецької області України. Шахтарське містечко, смт (1959), розташоване в південно-східному передмісті Донецька, на лівому березі річки Грузька при її впадінні в Кальміус, абсолютна висота бл. 100 м.

ГОРБУЛІН ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ (нар. 1939) – радянський український інженер-механік, учений і політик, академік НАН України (1997), лауреат Державної премії СРСР (1990) та України (2002) в галузі науки і техніки, заслужений машинобудівник України (1994). Освіту здобув у Дніпропетровському університеті (1962). Працював у КБ «Южное» (1962–1977), у ЦК Компартії УРСР (1977–1990). Керівник Національної космічної агенції (1992–1994), секретар Ради національної безпеки (1994–1999) тощо.

ГОРБУНОВ ОЛЕКСІЙ СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1961) – радянський український актор театру і кіно, заслужений артист УРСР (1991). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1984). Актор театру-студії кіноактора кіностудії ім. О. Довженка (1984–1995). Бл. 120 ролей у кіно, головні у фільмах: «Груз без маркировки» (1984), «След оборотня» (2001), «Вокзал» (2002), «Линии судьбы» (2003), «12» (2007), «Пистолет Страдивари» (2009), «Трава под снегом» (2010), «Любовь и разлука» (2011) та ін.

ГОРГАНИ – державний природний заповідник, заснований (1996) у Надвірнянському районі Івано-Франківської області на площі 53,442 км^2 задля збереження унікальних пралісів (зокрема із реліктової сосни кедрової європейської), підпорядкований Міністерству охорони навколишнього природного середовища України. Розташований у важко доступній високогірній частині Горган (Довбушанських Горганах) на висотах 750–1754 м, де на більшій частині території рослинний світ зберігся у природному стані.

ГОРГАНИ І ТАВПИШИРКА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) біля смт Усть-Чорна Тячівського району Закарпатської області. На площі 2,48 км^2 охороняються ліси з сосни кедрової 200-річного віку на південному схилі Горган (на висоті 1100–1500 м). На кам'яних осипищах збереглися кедрово-смерекові праліси, серед яких трапляються березово-кедрові та чисті кедрові бори. Важливий об'єкт вивчення післяльодовикової історії лісів та їх ґрунтозахисної функції.

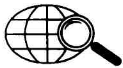
ГОРГІЙ (GORGIAS) (бл. 480 – бл. 380 до н. е.) – давньогрецький філософ-софіст із Леонтін у Сицилії. Учень Емпедокла та засновників мистецтва красномовства Корака і Тісія. Стверджував, що вчить не доброчесності або мудрості, а тільки ораторського мистецтва, наполягаючи на тому, що єдиних для всіх чеснот взагалі не існує. Заперечував можливість точного знання, посилаючись на певні труднощі навіть під час пригадування особисто пережитого.

ГОРГОЛЕВСЬКИЙ (GORGOLEWSKI) ЗІГМУНД (1845–1903) – польський архітектор. Освіту здобув у Королівській будівельній академії в Берліні (1871). За його проектами побудовані: міст Вільгельма І, вища жіноча школа в Берліні, будівля Товариства друзів науки і будинки в Познані, земський і окружний суди в Ополе та Ольштині, державні тюрми в Свідниці та Крулевскій Гуті, але найвидатніша споруда – Великий міський театр у Львові (нині – Львівський національний театр опери і балету ім. С. Крушельницької) (1900).

ГОРГОНИ (*грец.* грізний, жахливий) – у давньогрецькій міфології – три сестри, змієголові

Горгона Медуза

чудовиська, дочки морського божества Форкія (Форкіса) та його сестри Кето, магічний погляд яких перетворював усе живе на камінь: Евріала (*грец.* далеко стрибуча), Стено (*грец.* могутня) і Медуза (*грец.* повелителька, стражниця) — найвідоміша і єдина смертна з них (якій відрубав голову Персей, а з її тіла народився крилатий кінь Пегас). Нині горгоною (в переносному значенні) називають буркотливу, злобну жінку.

ГОРДЄЄВ ФЕДІР ГОРДІЙОВИЧ (1744–1810) – російський скульптор, академік Петербурзької Академії мистецтв (1776). Освіту здобув у Петербурзькій Академії мистецтв (1767), стажувався в Парижі й Римі (1767–1772). Професор (1782) і ректор (1802–1810) Петербурзької академії мистецтв. Найвідоміші твори: «Прометей» (1769), рельєфи фасадів та інтер'єрів Останкінського палацу в Москві (1798), фасадів Казанського собору в Петербурзі (1807), мармурові надгробки Н. Голіциної (1780) і Д. Голіцина (1799) та ін.

ГОРДЕНІН МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1864–1914) – російський і український архітектор. Освіту здобув у Московському училищі живопису, скульптури і зодчества (1884). Прихильник т. зв. «цегляного» стилю та еклектизму, працював у Києві з 1886 і губернії, де створив проекти житлових, прибуткових і садибних будинків, будівлі київської іудейської громади (1894) та синагоги на Щекавицькій (1895), Свято-Михайлівської церкви в м. Боярка (1902), церкви Покрови Богородиці в с. Нові Петрівці (1913) тощо.

ГОРДЕНЬ (*нідерл.* gording) — снасть рухомого такелажу вітрильного судна, за допомогою якої прямі вітрила підтягують до рей під час їх збирання. Залежно від свого місцезнаходження отримують додаткові найменування (бик-гордень для нижньої шкаторини вітрила, нок-гордень — для бічної).

ГОРДЕЙЧУК КАТЕРИНА ІЛЛІВНА (нар. 1950) — радянська українська доярка, Герой України (1999). Після закінчення середньої школи і заміжжя переїхала з Сумщини з родиною (1969) в с. Широке Сімферопольського району (АР Крим). Все життя пропрацювала дояркою в радгоспі, що згодом перетворився на АТ «Широке». Входила до «клубу п'ятитисячників» — доярок, які отримували понад 5 тис. л молока від одної корови на рік. Нині пенсіонерка.

ГОРДІЄНКО (ГОЛОВКО) КОСТЬ ГОРДІЙОВИЧ (?–1733) – український військовий і політичний діяч, кошовий отаман Запорозької Січі. Навчався в Києво-Могилянській колегії, згодом вступив до Війська Запорозького Низового. Кошовий отаман Чортомлицької Січі (з 1702), послідовно здійснював антимосковську політику, виступив на боці Карла XII в Полтавській битві (1709). Після поразки заснував Кам'янську Січ (1709), а потім на території Кримського ханства – Олешківську Січ (1712), яку очолював до 1728.

ГОРДІЇВ ВУЗОЛ — складний вузол, розв'язати який означає вирішити важку справу. За легендою, жерці фригійського храму Зевса передбачили своїм царем того, хто першим увійде до міста. Ним, в'їхавши на возі, став селянин Гордій, який на згадку подарував храму свого воза, прив'язавши до вівтаря складним вузлом з кизилового лика, який ніхто не міг розплутати. Оракул віщував, що це зробить людина, якій підкориться весь світ, — нею став Александр Македонський, розрубавши (333 до н. е.) вузол мечем.

ГОРДОВЕНКО МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1940) — радянський український шахтар, Герой України (1999). Освіту за спеціальністю комбайнер-машиніст здобув у Родинському гірничому профтехучилищі (1974). Працював кріпильником з ремонту гірських виробок (1965), гірником очисного забою (1975) і бригадиром гірників шахти «Краснолиманська». На його дільниці колективом видобуто 1 млн т вугілля за 11 місяців (1999). Нині пенсіонер.

ГОРДОН ДМИТРО ІЛЛІЧ (нар. 1967) — український журналіст і видавець. Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1990). Працював у київських газетах, започаткував і видає власну щотижневу газету світської хроніки «Бульвар» (1995), «Бульвар Гордона» (з 2005). Автор і видавець понад 20 книжок, де зібрані інтерв'ю з відомими особами, зокрема: «Звезды эстрады» (2004), «С глазу на глаз» (2005), «Как на духу» (2006), «Без купюр» (2007), «Слово за слово» (2009), «Сын за отца» (2010) та ін.

ГОРДОН (GORDON) ЧАРЛЬЗ ДЖОРДЖ (1833–1885) — англійський військовий діяч. Брав участь:

у Кримській війні (1853–1856), поранений при облозі Севастополя; в англо-французьких війнах проти Китаю (1857–1858, 1860). Англійський консул у гирлі Дунаю (1871–1873), що наглядав за делімітацією кордону в Бессарабії. Убитий і обезголовлений під час операції з евакуації єгиптян із Хартума (1884–1885). Посмертно проголошений національним героєм і головним мучеником британського імперіалізму.

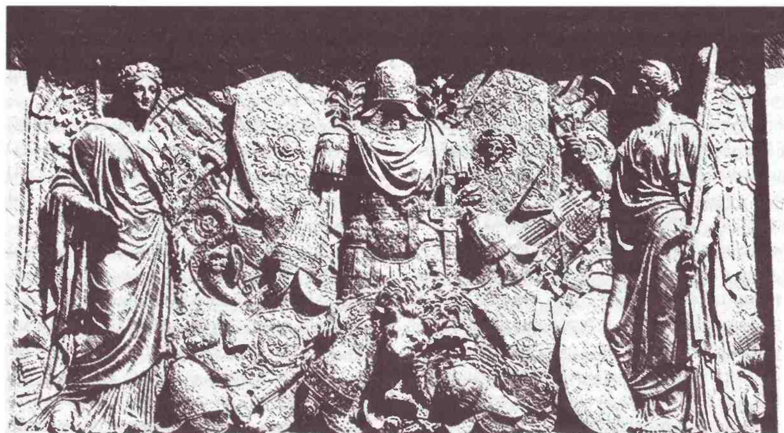
ГОРЕЛЬЄФ (*фр.* haut-relief – високий рельєф) – вид скульптури, в якому опукле зображення виступає над площиною фону більш ніж на половину обсягу, а деякі елементи можуть зовсім відділятися від площини. Найбільш відомий приклад горельєфу – Пергамський вівтар з Малої Азії (Берлін, Пергамський музей) із зображенням битви богів з гігантами. Горельєфи дозволяють відобразити багатофігурні сцени, пейзажі та часто використовуються для прикраси архітектурних споруд і декоративних виробів.

ГОРЕЦЬКИЙ ПЕТРО ЙОСИПОВИЧ (1888–1972) – український радянський лексикограф, мовознавець. Освіту здобув у Київському університеті (1914). Учителював, викладав у вищих навчальних закладах Києва, працював у різних установах АН УРСР (1926–1963), зокрема в Інститутах української наукової мови, мовознавства. Упорядник спеціалізованих термінологічних словників, академічних словників лексики української мови, підручників з української мови і монографії з історії української мови.

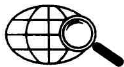
ГОРЖ (GORJ) – жудець (повіт) у регіоні Волощина, розташований на південному заході центральної Румунії. Площа – 5602 км², населення – 384 тис. осіб, адміністративний центр – Тиргу-Жіу. Межує з жудцями Хунедоара, Вилча, Долж, Мехединці та Караш-Северин. Розташований на південних схилах Південних Карпат та прилеглому до них плато Джетик, найбільші річки – Жіу і Мотру. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 6 міст і 62 комуни.

ГОРЗУВІТИ ФОРТЕЦЯ – залишки укріплень у Гурзуфі Ялтинської міськради АР Крим (Україна), на скелі Дженевіз-Кая на північному кримському узбережжі Чорного моря. Первісна фортеця побудована візантійцями (VI ст.), перебудована генуезцями (XIV ст.), захоплена і зруйнована турками (1475). Була зведена з бутового вапняку, мала щонайменше два рівні, верхню цитадель з дозорною вежею від нижнього майданчика відділяв мур із брамою. Фрагментарно реконструйована.

ГОРИ – сильно розчленовані частини суходолу, значно (на 500 м і більше) підняті над прилеглими рівнинами, від яких відділені безпосереднім підніжжям схилу або передгір'ям. Бувають витягнутими або дугоподібними з паралельним, ґратчастим, радіальним, перистим, кулісним або гіллястим малюнком розчлену-

Горельєф

вання. Розрізняють високогір'я, середньогір'я і низькогір'я. Гори займають 24 % земної поверхні: Азія (64 %), Північна Америка (36 %), Європа (25 %), Південна Америка (22 %), Австралія (17 %), Африка (3 %).

горизонт (*грец.* horizontos – розмежовує) – багатозначний термін: лінія уявного дотику неба до земної або водної поверхні (видимий горизонт); частина земної поверхні, що спостерігається на відкритій місцевості; великий круг небесної сфери, площина якого перпендикулярна до прямовисної лінії в місці спостереження (справжній горизонт); висота вільної поверхні води річок, озер щодо умовної горизонтальної поверхні (відносний горизонт) або рівня моря (абсолютний горизонт); стратиграфічна одиниця регіонального значення; сукупність гірських виробок, розташованих на одному рівні; коло знань, ідей, дій і можливостей.

горизонталь – (картографія) лінія на карті (плані), яка з'єднує точки земної поверхні з однаковою абсолютною висотою, основний спосіб зображення рельєфу земної поверхні на площині, горизонталі розташовані одна від одної на прийняту для даної карти висоту перетину рельєфу; (нарисна геометрія) пряма, паралельна горизонтальній площині проекції в аксонометричному або ортогональному кресленні, проектується на горизонтальну площину в натуральну величину.

горила (*лат.* Gorilla) – рід найбільших людиноподібних мавп, уперше описаний (1847) американським місіонером Томасом Севеджем (1804–1880). Зріст самців сягає 1,65–1,75 м (найбільші – до 2 м) при ширині плечей бл. 1 м, маса в середньому 140–170 кг (до 200 кг та більше), а самиці важать приблизно вдвічі менше. Будова тіла масивна з розвиненою мускулатурою. Волосся і шкіра чорні, задні кінцівки набагато коротші від передніх, пересуваються спираючись на кулаки, голова велика, з низьким лобом.

горинські крутосхили – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) на околиці с. Грем'яче Ківерцівського району Волинської області. На площі 0,3 км^2 охороняється горбиста, подекуди зі стрімкими схилами, ділянка на лівому березі річки Горині, де в рослинному покриві переважають грабово-дубові (місцями дубово-соснові) ліси з домішками берези, клена гостролистого, а в травостої – зеленчук жовтий, зірочник ланцетоподібний, яглиця звичайна, осока пальчаста, медунка темна та ін.

горинь – річка в Тернопільській, Хмельницькій, Рівненській областях України та Брестській області Білорусі, права притока Прип'яті (басейн Дніпра). Довжина – 659 км, площа басейну – 27 700 км^2, середньорічна витрата води – 46 м^3/с (максимальна – 1108 м^3/с), ухил – 0,29 м/км, живлення мішане. Починається з Кременецьких гір (на висоті 345 м), ширина долини – 1–15 км, звивистого річища – 5–60 м, зарегульована численними водосховищами. Основні притоки: Случ (права), Вілія (ліва).

горинь богдан миколайович (нар. 1936) – радянський український політичний та громадський діяч. Освіту здобув у Львівському університеті (1959). Учитель (1959–1962), науковець Львівського музею українського мистецтва (1962–1965), засуджений «за антирадянську пропаганду» (1965–1968). Працівник Львівської картинної галереї (1976–1989), народний депутат ВР України (1990–1998). Автор книжок: «На пути в Европу» (1994), «Опанас Заливаха. Вибір шляху» (1995), «У пошуках берега» (1996).

горинь михайло миколайович (нар. 1930) – радянський український політичний і громадський діяч, правозахисник і дисидент. Освіту здобув у Львівському університеті (1955). Учителював, створив заводську лабораторію психології і фізіології праці, засуджений «за антирадянську пропаганду» (1965–1971), працював кочегаром (1972–1977), вдруге заарештований (1981), амністований (1987). Народний депутат ВР України (1990–1994), голова Української всесвітньої координаційної ради (2000–2006).

горицвіт (адоніс) (*лат.* Adonis) – рід одно- і дворічних трав'янистих рослин (бл. 20 видів) родини Жовтцеві, поширених у Європі та помірній смузі Азії. Заввишки 10–60 см, листки тричі перисто-розсічені, цвіте у квітні – травні, квітки яскраво-жовті, великі, плід – збірна сім'янка. Латинська назва походить від імені міфічного юнака Адоніса. Лікарська рослина, препарати з якої (адонізид,

адоніс-бром тощо) застосовують у серцево-судинній медицині (збільшує силу серцевих скорочень і уповільнює ритм).

ГОРІЛИЙ ОЛЕКСАНДР ЛЕОНТІЙОВИЧ (1863–1937) – російський радянський диригент, композитор, музично-громадський діяч. Освіту здобув у Московському університеті (1893) та Московській консерваторії (1897). Організатор і диригент симфонічного оркестру в Саратові (1905–1907), один із засновників (1918) і диригент Державного симфонічного оркестру в Києві. Автор опери «Вій» (1897), оперети «Добрі сусіди» (1891), симфонічних і камерно-інструментальних творів, романсів та ін. Репресований.

ГОРІЛКА (*рос.* водка) – міцний алкогольний напій, що отримується змішуванням ректифікованого етилового спирту, виготовленого з органічної сировини, із спеціально підготовленою (очищеною) водою, з подальшою обробкою цього водно-спиртового розчину активним вугіллям або модифікованим крохмалем і фільтрацією. Уміст спирту в горілці становить зазвичай від 40 % за об'ємом і вище. Спирт у чистому вигляді першими добули араби (VII–VIII ст.), а прототип горілки виготовив перський лікар Ар-Разі (XI ст.).

ГОРІН ГРИГОРІЙ ІЗРАЇЛЬОВИЧ (прізвище при народженні – **ОФШТЕЙН**) (1940–2000) – радянський російський драматург і сценарист. Освіту здобув у 1-му Московському медичному інституті (1963). Автор п'єс «Тиль» (1970), «Забыть Герострата!» (1972), «Поминальная молитва» (1989), «Шут Балакирев» (1999) і кіносценаріїв «Маленькие комедии большого дома» (1974), «Тот самый Мюнхгаузен» (1979), «О бедном гусаре замолвите слово» (1980), «Формула любви» (1984), «Убить дракона» (1988) та ін.

ГОРІННЯ – фізико-хімічний процес на основі екзотермічних реакцій окиснення-відновлення, який характеризується значною швидкістю перебігу, зазвичай утворенням полум'я, виділенням великої кількості тепла і світла, масообміном із навколишнім середовищем. Може початися спонтанно внаслідок самозаймання або бути ініційованим запалюванням, виникає, коли є горюча речовина, окислювач (кисень, повітря, бертолетова сіль, пероксид натрію, азотна кислота, хлор тощо) та джерело запалювання.

ГОРІХ – плід деяких рослин (переважно дерев), як правило, з ядром і твердою шкаралупою. У ботаніці є два визначення: горіх (тип плоду) (*лат.* nux) – сухий нерозкривний однонасінний плід із твердою оболонкою у рослин, з однією (рідко з двома) вільно лежачими насінинами (наприклад, лісовий горіх або фундук); горіх (*лат.* Juglans) – рід дерев родини Горіхові (Juglandaceae), її плід не є горіхом у першому значенні, зазвичай це кістянка, кісточку якої з укладеним у ній насінням неправильно називають горіхом.

ГОРЛИЦЬКИЙ ПРОРИВ (1915) – наступальна операція німецько-австрійських військ часів Першої світової війни (2–15 травня 1915), що була частиною стратегічного плану з розгрому Російської армії. Полягав у завдаванні послідовних флангових ударів зі Східної Пруссії та Галичини задля оточення і знищення основних сил супротивника у Польщі. Одна з найбільших операцій війни, російські війська були змушені залишити Галичину, але ворог не домігся великого стратегічного результату.

ГОРЛІВКА – місто (площа – 422 км^2, населення – 263,6 тис. осіб) обласного підпорядкування Донецької області України. Засноване (1779) під назвою Государів Посад, перейменоване (1869) на честь інженера Петра Горлова (1839–1915), статус міста (1932). Розташоване на шляху каналу Сіверський Донець – Донбас, на вододільній рівнинній поверхні, порізаній балками та ярами, ускладненій териконами, відвалами тощо, перевищення висот до 150 м.

ГОРЛІВКИ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МІСТА – започаткований (1957) у м. Горлівка Донецької області виставкою до 40-річчя Жовтневої революції (1917), сучасної назви і статусу комунального набув 1992. У його фондах понад 32 тис. експонатів, найціннішими з яких вважаються: скіфська статуя (VI–V ст. до н. е.), жіноча статуетка салтівської культури (VII–IX ст. н. е.), оригінал заповіту засновника міста Петра Горлова (1908) тощо. Експозицію розміщено в 10 залах, зокрема, «Степ кочовий», «Він місто заснував», «Горлівка на переломі епох» та ін.

ГОРЛІВСЬКИЙ МІСЬКИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК – створений групою ентузіастів (2001) з ініціативи жителів м. Горлівка Донецької області України. Має статус народного театру (2008), у його

репертуарі різноманітні дитячі вистави, постановки для дорослих, новорічні вистави, музично-розважальні програми, естрадні постановки з ляльками-велетнями. Вистави (переважно російською мовою) відбуваються у вихідні та святкові дні.

ГОРЛІВСЬКИЙ МУЗЕЙ МІНІАТЮРНОЇ КНИГИ — державний міський музей Горлівки Донецької області, заснований (1996) на базі колекції місцевого книголюба-мініатюриста, в минулому інженера-будівельника Веніаміна Разумова (1915–2001). У музеї зберігається бл. 9 тис. рідкісних міні- і мікрокниг, розміром від 100 мм до книжок, що в десятки разів менші за макову зернину, мініатюри на кінському і людському волоссі, екземпляри виконані в XVIII–XIX ст. тощо.

ГОРЛІВСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ — відкритий (1959) на основі подарованих мешканцями м. Горлівка Донецької області понад 200 творів мистецтва, статус міського музею (1992). В експозиції, розміщеній у 7 залах, представлено два відділи: російського та українського дореволюційного, радянського та сучасного художнього мистецтва. Найширше представлене мистецтво другої половини XIX ст., а за кількістю експонатів відділ радянського мистецтва є найповніший, особливо періоду 1950–1960-х.

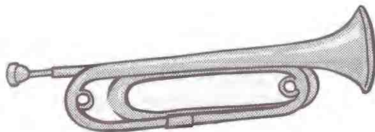
ГОРЛО — частина шиї спереду хребетного стовпа людини, верхньою межею якого є під'язикова кістка, нижньою — рукоятка груднини і ключиця. Через горло проходять численні життєво важливі органи і системи: сонні артерії, блукаючий та ін. нерви, стравохід, трахея, гортань, глоткові м'язи і м'язи шиї. Також горлом називають нижню частину голови комах між шиєю і ротовими частинами.

ГОРЛЯНКА (ЛАГЕНАРІЯ, або **КАЛЕБАСА)** (*лат.* Lagenaria) — однолітня повзуча ліана родини Гарбузові, що культивується заради плодів, які використовують з різною метою. Молодий плід застосовують у їжу, а старий — для виготовлення посуду або музичних інструментів. Наприклад, у Західній Африці з нього виготовляють посуд для зберігання їжі і води (менших розмірів — для пиття) або резонатор струнного щипкового музичного інструмента кора; у Південній Америці — для заварювання і пиття мате.

ГОРМ СТАРИЙ (*дан.* Gorm den Gamle) (бл. 910–958?) — король Данії, за часів якого більшість данців поклонялася стародавнім германським богам, а під час правління його сина Харальда I Синьозубого (бл. 930–986?) офіційно прийняли християнство. Від Горма ведеться родовід усіх данських монархів до правлячої в даний час королеви Маргрете II (нар. 1940), що робить Данію найстарішою безперервною монархією в Європі, яка у світі поступається лише Японії.

ГОРМОНИ (*грец.* hormao — збуджую, спонукаю) — біологічно активні сигнальні хімічні речовини, що виділяються ендокринними залозами безпосередньо в організмі і справляють дистанційний складний та різноманітний вплив на організм у цілому або на певні органи і тканини. Служать гуморальними (переносяться з кров'ю) регуляторами певних процесів у різних органах і системах організму. Гормони відкрили (1902) британські фізіологи Ернест Старлінг (1866–1927) і Вільям Бейлісс (1860–1924).

ГОРН (*нім.* horn — ріг) — родоначальник усіх мідних духових інструментів, що походить від стародавніх сигнальних засобів з рогів тварин (звідси назва). Нагадує сурму, але без вентильного механізму, завдяки чому його виконавчі можливості різко обмежені, оскільки може відтворювати ноти лише в межах натурального звукоряду. Висота звуку під час гри на горні може регулюватися тільки за допомогою амбушура, тому в оркестрах інструмент не використовується, але часто застосовується в армії як сигнальний засіб.

Горн

ГОРНОСТАЇВКА — селище міського типу (площа — 7,2 км^2, населення — 6,8 тис. осіб), центр Горностаївського району Херсонської області України. Виникла в 1790-х на місті золотоординського поселення Рохат-кермен, адміністративний центр району (1923), смт (1956). Розташоване на порізаному балками та ярами високому лівому березі Каховського водосховища на Дніпрі, абсолютні висоти 20–80 м.

ГОРНОСТАЇВСЬКИЙ РАЙОН – район у центральній частині Херсонської області, утворений 1923, площа – 1,1 тис. км^2, населення – 20,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,8 тис. осіб). Межує з Великолепетиським, Нижньосірогозьким, Каховським і Бориславським районами, на північному заході – Каховське водосховище на Дніпрі; адміністративний центр – Горностаївка. Розташований на полого-хвилястій лесовій рівнині Причорноморської низовини.

ГОРНОСТАЙ (*лат.* Mustela erminea) – цінний хутровий звір родини Куницеві (Mustelidae). Має довге тіло (у самця 17–38 см, у самиці вдвічі коротше), маса – 70–260 г; короткі ноги, довга шия і трикутна голова з невеликими округлими вухами, хвіст завдовжки бл. третини довжини тіла (6–12 см). Забарвлення хутра біле (взимку) або двоколірне – бурувато-руде і жовтувато-біле (влітку), кінчик хвоста завжди чорний. Мешкає в арктичній, субарктичній і помірній зонах Євразії та Північної Америки.

ГОРОБИНА (*лат.* Sorbus) – рід деревних і кущових рослин родини Розові (Rosaceae), бл. 100 видів, поширених у районах з помірним кліматом Північної півкулі. Мають перисті або прості листки, зібрані в щиткоподібні суцвіття квітки, кулясті або овальні плоди, насіння містить до 20 % олії. В Україні ростуть 8 видів, серед яких найпоширеніша горобина звичайна з яскраво-червоними плодами. У парках, садах та у гірських лісах Криму трапляється горобина домашня з їстівними плодами та ін.

ГОРОБЦЕПОДІБНІ – найчисельніший (понад 5 тис. видів) ряд птахів, що мають переважно невеликі розміри (за винятком родини Воронові). Найбільший представник – крук (маса тіла – до 1,6 кг), а найдрібніший – нектарка (3–4 г). Гніздові птахи, поширені по всій земній кулі (крім Антарктики), живляться частинами рослин, безхребетними тваринами, яйцями та пташенятами ін. птахів. Багато представників – мігруючі птахи (ластівки, солов'ї та ін.), серед них є кочові (синиці, сойки та ін.) та осілі (хатній горобець).

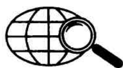
ГОРОВІЦ (HOROWITZ) ВОЛОДИМИР САМОЙЛОВИЧ (1904–1989) – американський піаніст-віртуоз. Освіту здобув у Київській консерваторії (1920). Гастролював з 1921, виїхав до Німеччини (1925), тріумфально виступав у країнах Європи й Америки, остаточно оселився в США (1940), отримав громадянство (1944). Припинив концертну діяльність у 1953–1965 і за цей час здійснив відомі нині записи. Міжнародний конкурс молодих піаністів пам'яті Володимира Горовіца проводиться в Києві з 1995.

ГОРОДЕЛЬСЬКА УНІЯ (1413) – угода між польським королем Владиславом II Ягайлом (бл. 1362–1434) та великим князем литовським Вітовтом (бл. 1350–1430), укладена в Городлі (2 жовтня 1413) на Західному Бузі. Заперечуючи положення Кревської унії (1385), підтверджувала існування Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського як окремої незалежної держави, але визнавала політичну зверхність польського короля, який мав стати великим князем литовським після смерті Вітовта.

ГОРОДЕНКА – місто (площа – 55,9 км^2, населення – 9,4 тис. осіб) районного значення, центр Городенківського району Івано-Франківської області України. Перша літописна згадка 1195, магдебурзьке право (1668), статус міста (1939). Розташоване на хвилястій поверхні межиріччя Дністра і Пруту, перевищення висот до 97 м.

ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН – район на сході Івано-Франківської області, утворений 1940, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 56,4 тис. осіб (у т. ч. міське – 11,1 тис. осіб). Межує з Тлумацьким, Бучацьким, Заліщицьким, Кіцманським, Снятинським і Коломийським районами, адміністративний центр – Городенка. Розташований на хвилястій лесовій рівнині Придністровського Покуття із загальним похилом на південний схід. Головні річки: Дністер і Чорнява.

ГОРОДЕЦЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура залізної доби (VII ст. до н. е. – II ст.), поширена в басейні Оки, у Середньому Поволжі та ін., на території Нижегородської, Пензенської, Рязанської, Самарської, Саратовської, Тамбовської, Липецької областей та Республік Марій Ел, Мордовія і Чувашія (Росія). Названа по розкопаному (1898) Городецькому городищу біля Спаська-Рязанського, ін. назва – культура городищ «Рогожної кераміки» (через відбитки рогожі і тканини на керамічних виробах).

ГОРОДЕЦЬКИЙ (HORODECKI) ЛЕШЕК ДЕЗИДЕРІЙ ВЛАДИСЛАВ (1863–1930) – польський та український архітектор, підприємець. Освіту здобув у Петербурзькій академії мистецтв (1890), переїхав до Києва, де створив Караїмську кенасу (1900), власний прибутковий «Будинок з химерами» (1903), Миколаївський костел (1909), а також мавзолей Потоцьких на Поділлі та ін. Емігрував до Польщі (1920). Останні роки життя працював у Тегерані, де спорудив залізничний вокзал, шахський палац, спроектував готель тощо.

ГОРОДИЛІВСЬКІ ВОДОСПАДИ – розташовані у верхів'ї потоку Городилів (ліва притока річечки Вар, що справа впадає в річку Ріка) Хустського району Закарпатської області України. Розташовані на висоті 450 м, за кілька км на північ від Хуста, на південних схилах гори Тупий (879 м) Вулканічного хребта Українських Карпат. Являють собою каскад водоспадів, найвищі два мають висоту падіння води 5 і 4 м, до яких вверх за течією потічка долучається низка «карликових» водоспадів.

ГОРОДИСЬКА (HORODYSKA) ЯДВІГА (1905–1973) – польська скульпторка. Освіту здобула у Львівській художньо-промисловій школі (1927–1929) і Римській академії мистецтв (1929–1932). Повернувшись до Львова, займалася храмовою скульптурою, працювала на фабриці алебастрових виробів у Журавно. Створила барельєфи і горельєфи у бічних вівтарях вірменської церкви у Львові (1936–1937). Переважна більшість творів у Польщі, оскільки після війни працювала в Кракові професоркою політехніки.

ГОРОДИЩЕ – тип археологічної пам'ятки, укріплене поселення (середня площа – 500–2000 м^2), що зазвичай підноситься над навколишньою поверхнею та охоплює пам'ятки від енеоліту до середньовіччя (XVI–XVII ст.). Термін уживався ще в давньоруських літописах. Зазвичай розташовувалися у важкодоступних місцях: на мисах берегів річок і струмків, іноді серед боліт зміцнювалися штучними спорудами (земляними валами, частоколом, кам'яними стінами і ровами).

ГОРОДИЩЕ – місто (площа – 21,7 км^2, населення – 14,6 тис. осіб) районного значення, центр Городищенського району Черкаської області України. Перша писемна згадка в XVI ст., статус міста (1956), розташоване на хвилястих, густо порізаних балками та ярами північно-східних схилах Придніпровської височини, на лівому березі річки Вільшанка (права притока Дніпра), перевищення висот до 100 м.

ГОРОДИЩЕ – селище міського типу (площа – 9,9 км^2, населення – 2,7 тис. осіб) Перевальського району Луганської області України. Виникло 1761, шахтарське містечко, смт (1964). Розташоване у глибокій, розгалуженій, зі стрімкими схилами, порізаними балками та ярами, долині верхів'їв річки Біла (права притока Лугані), абсолютні висоти 220–290 м.

ГОРОДИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН – район у центральній частині Черкаської області, утворений 1923, площа – 0,9 тис. км^2, населення – 43,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 19,2 тис. осіб). Межує з Корсунь-Шевченківським, Черкаським, Смілянським, Шполянським і Звенигородським районами, адміністративний центр – Городище. Розташований на хвилястій лесовій поверхні Придніпровської височини, розчленованій долинами річок (найбільша – Вільшанка, права притока Дніпра), балками та ярами.

ГОРОДНИЦЯ – селище міського типу (площа – 7,1 км^2, населення – 5,5 тис. осіб) Новоград-Волинського району Житомирської області України. Виникла 1390, заснований фарфоровий завод (1799), смт (1938). Розташоване серед лісів Полісся на горбкуватій поверхні (абсолютні висоти 175–195 м) порізаних балками та ярами берегів річки Случ, у гирлі її правої притоки Криваль.

ГОРОДНИЦЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974–1985) біля смт Городниця Новоград-Волинського району Житомирської області, де на площі 3,52 км^2 охороняється лісовий масив, у лісостані якого переважають сосново-дубові ліси з рододендроном жовтим (реліктовим видом з диз'юнктивним ареалом). Має ґрунтозахисне та водоохоронне значення, важливий для збереження реліктового виду рододендрона жовтого та його угруповань.

ГОРОДНИЦЬКИЙ ПАРК – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 0,21 км^2) у смт Городниця Новоград-Волинського району Житомирської області. Закладений у другій половині XIX ст. на скелястих берегах річки Случ

(на правому горбистому з перепадом висот до 40 м та рівнинному зі схилом до річки лівому, з перепадом висот до 20 м). Зростають дерева і кущі 45 видів, збереглися старі дерева ялини (алея), модрини, сосни, дуба, ясена, вільхи, груші та ін.

городничий – посада в Російській імперії, голова адміністративно-поліцейської влади повітового міста (1775–1862). Призначався сенатом за поданням генерал-губернатора в міста, де не було обер-коменданта, або в міста, доручені обер-комендантам (з 1782), як його помічник. Зазвичай призначалися з відставних військових і цивільних чиновників, переважно зі звільнених від служби поранених офіцерів, посада відповідала 8-му класу.

городня – місто (площа – 4,3 км^2, населення – 12,9 тис. осіб) районного значення, центр Городнянського району Чернігівської області України. Уперше згадується в писемних джерелах (1590-ті), сотенне містечко (1705), повітове місто (1782), статус міста (1957). Розташоване на рівній поверхні Поліської низовини, на берегах середньої течії річки Чибриж (ліва притока Смячу), на висоті 140 м.

городнянський район – район на півночі Чернігівської області, утворений 1923, площа – 1,6 тис. км^2, населення – 31,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 12,9 тис. осіб). Межує з Білоруссю (Гомельська область), Російською Федерацією (Брянська область), Щорським, Менським, Чернігівським і Ріпкинським районами, адміністративний центр – Городня. Лежить на полого-хвилястій поверхні моренно-зандрової рівнини Придніпровської низовини. Головні річки: Снов із притоками Смяч, Крюків і Тетева.

городок – місто (площа – 29,9 км^2, населення – 15,8 тис. осіб) районного значення, центр Городоцького району Львівської області України. Уперше згадується в літописі 1213, магдебурзьке право (1389), статус міста (1939). Розташоване на горбистій поверхні південних схилів пасма Розточчя, на порізаних ярами берегах річки Верещиця (ліва притока Дністра), на висоті 270 м.

городок – місто (площа – 29,6 км^2, населення – 16,9 тис. осіб) районного значення, центр Городоцького району Хмельницької області України. Уперше згадується в історичних джерелах 1392, статус міста (1957), розташоване на горбистій, порізаній балками та ярами поверхні центральної частини Подільської височини, з перепадом висот до 80 м, у долині річки Смотрич (ліва притока Дністра).

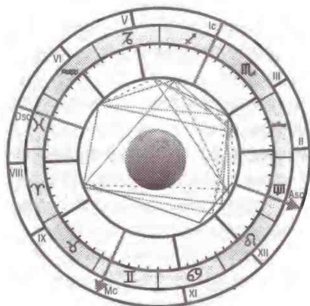
городоцький – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1983) біля райцентру Городок Хмельницької області. На площі 1,5 км^2 охороняється дубово-грабовий ліс на високому правому березі річки Смотрич, у якому водяться козуля, лисиця, заєць сірий, борсук та багато птахів. У трав'яному покриві представлені червонокнижні види рослин: лілія лісова, цибуля ведмежа, астранція велика, зозулині сльози яйцеподібні, підсніжник білосніжний, любка дволиста, гніздівка звичайна та ін.

городоцький район – район у центральній частині Львівської області, утворений 1940, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 69,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 24,2 тис. осіб). Межує з Яворівським, Пустомитівським, Миколаївським, Дрогобицьким, Самбірським і Мостиським районами, адміністративний центр – Городок. Лежить на слабо хвилястій поверхні лесової рівнини Львівського плато Подільської височини, розчленованій широкими долинами річок (Дністер, Верещиця і Вишня) та балками.

городоцький район – район у південно-західній частині Хмельницької області, утворений 1923, площа – 1,1 тис. км^2, населення – 51,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 19,3 тис. осіб). Межує з Волочиським, Хмельницьким, Ярмолинецьким, Дунаєвецьким, Чемеровецьким і Гусятинським районами, адміністративний центр – Городок. Лежить на горбисто-хвилястій товтровій і лесовій поверхні Подільської височини, розчленованій каньйоноподібними долинами річок Смотрич, Збруч та балками.

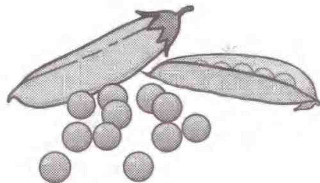
городоцький районний краєзнавчий музей – державний музей у райцентрі Городок Хмельницької області, започаткований (1969) у двох кімнатах Будинку культури. Нині розташований (1993) в окремій будівлі середмістя, загальна площа – 324 м^2, сучасна назва і статус державного (2002). Фонди музею налічують 4 тис. одиниць зберігання, серед яких артефакти з археологічних розкопок, знаряддя праці, речі домашнього вжитку, твори живопису та роботи народних умільців краю.

ГОРОСКОП (*грец.* hora – час і skopeo – спостерігаю) – таблиця взаємного розташування планет і зірок на визначений момент часу, що служить основою для астрологічних прогнозів чиєїсь долі, результату події, явища або для пророцтва. Практика складання гороскопів з метою передбачення майбутнього виникла бл. V ст. до н. е. в Месопотамії, а остаточно сформувалася в (II–I ст. до н. е.) в елліністичному Єгипті з появою концепції побудови гороскопа.

Гороскоп

ГОРОХ (*лат.* Pisum) – рід трав'янистих рослин родини Бобові, зазвичай однорічні зі слабкими стеблами, що в'ються. Листки перисті, закінчуються гіллястими (розгалуженими) вусиками, за допомогою яких горох чіпляється за ін. поверхні, квітки метеликового типу. Родовою ознакою є триреберний стовпчик у квітці, із жолобком унизу і волосками вгорі. Надзвичайно цінний продукт харчування, що містить білка стільки ж, як і яловичина (але вдвічі калорійніший, завдяки значному вмісту вуглеводів), та багатий на вітаміни.

Горох (плід)

ГОРОХІВ – місто (площа – 11,1 км^2, населення – 9,2 тис. осіб) районного значення, центр Горохівського району Волинської області України. Уперше згадується в Іпатіївському літописі (1240), магдебурзьке право (1600), статус міста (1939), розташоване на горбкуватій, порізаній ярами поверхні західної частини Волинської височини, на правому березі річки Млинівка (ліва притока Липи і Стиру), на висоті 230 м.

ГОРОХІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ – районний музей, заснований (1967) у райцентрі Горохів Волинської області. Експозиція розповідає про історію і достойників краю та поділена на три основні відділи: «Формування української державності», «Горохівщина у Великій Вітчизняній війні» та етнографічний, що представляє відомості з побуту мешканців району. У музеї відкрито виставки, серед яких «Реабілітовані історією», «Рідний мій Горохів» тощо.

ГОРОХІВСЬКИЙ РАЙОН – район на півдні Волинської області, утворений 1940, площа – 1,1 тис. км^2, населення – 54,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 15,2 тис. осіб). Межує з Іваничівським, Локачинським, Луцьким, Демидівським, Радивилівським, Бродівським, Радехівським і Сокальським районами, адміністративний центр – Горохів. Лежить на хвилясто-горбистій лесовій поверхні Волинської височини, розчленованій долинами річок (Стир, Липа, Луга та ін.), ярів та балок.

ГОРОХОВСЬКА МАРІЯ КІНДРАТІВНА (1921–2001) – радянська гімнастка, заслужений майстер спорту СРСР (1952), суддя міжнародної категорії (1964). Навчалася в Ленінградському інституті фізичної культури і Харківському педагогічному інституті. Виступала за «Будівельник» Харків та збірну СРСР. Перша олімпійська чемпіонка в індивідуальній першості (1952) і командному заліку в Гельсінкі, де також виборола п'ять срібних медалей (у 30-річному віці), чемпіонка світу (1954). Емігрувала в Ізраїль (1990).

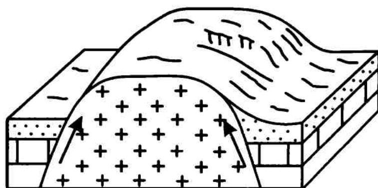
ГОРОХОПОДІБНА КІСТКА (*лат.* os pisiforme) – найдрібніша кістка (сесамоподібна) зап'ястя людини, за своїм зовнішнім виглядом нагадує горошину (яйцеподібної форми), лежить у товщі сухожилля ліктьового згинача кисті. На тильному, задньому її боці є невелика плоска суглобова поверхня, за допомогою якої вона з'єднується з тригранною кісткою.

ГОРСТ (*нім.* horst – гніздо) – тектонічна форма порушення залягання гірських порід, що являє собою ділянку земної кори, підняту щодо довколишніх ділянок та обмежену скидами. Горсти мають у плані витягнуті, рідше ізометричні контури, сягаючи в поперечнику багатьох десятків кілометрів, а амплітуда переміщення може становити кілька кілометрів. Зазвичай утворюються в результаті активних піднять. Термін запровадив (1873) австрійський геолог Едуард Зюсс (1831–1914).

ГОРСЬКА АЛЛА ОЛЕКСАНДРІВНА (1929–1970) – радянська українська художниця і правозахисник. Освіту здобула у Київському художньому інституті (1954). Співорганізатор Клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві (1959–1964), центру українського національного життя. Автор творів: «Пісня про Донбас» (1957), «Автопортрет із сином», «Портрет батька», «Абетка» (1960), «Мати-Україна в кайданах» (1961), «Прип'ять. Пором» (1962), «Біля річки» (1964) та ін. Трагічно загинула за нез'ясованих обставин.

ГОРТАНЬ (*лат.* larynx) – ділянка дихальної системи, що з'єднує глотку з трахеєю і містить голосовий апарат. Розташована на рівні 4–6-го шийних хребців, сполучається зв'язками з під'язиковою кісткою, з порожниною глотки (зверху) і трахеєю (знизу). Каркас гортані (хрящовий скелет) утворений кількома рухомими хрящами, з'єднаними між собою зв'язками, мембранами і відносно рухомими суглобами.

ГОРТЕНЗІЯ (*лат.* Hydrangea) – рід квіткових рослин родини Гортензієві (бл. 70–80 видів). Кущі або маленькі дерева, суцвіття яких складаються з великих стерильних квіток з чотирма забарвленими чашолистиками, схожими на пелюстки, і дрібних фертильних квіток. Росте в Південній та Східній Азії, Китаї і Японії, Північній та Південній Америці.

Горст

Назву дістав на честь принцеси Гортензії – сестри принца Священної Римської імперії Карла-Генріха Нассау-Зігена (1743–1808).

ГОРШКОВ СЕРГІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ (1910–1988) – радянський військовий діяч, адмірал Флоту СРСР (1967), Герой Радянського Союзу (1965, 1982), лауреат Державної (1980) і Ленінської (1985) премій СРСР. Освіту здобув у Ленінградському військово-морському училищі ім. М. Фрунзе (1931), служив на Чорноморському і Тихоокеанському флотах. Головнокомандувач ВМФ і заступник міністра оборони СРСР (1956–1985), прибічник розвитку океанського і підводного флотів, далеких бойових походів.

ГОРЮЧІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ – природні органічні сполуки, що мають здатність горіти та використовуються як джерело теплової енергії. Поширені в природі у станах: твердому (кам'яне та буре вугілля, торф, горючі сланці, сапропеліти), рідкому (рідинні – нафта, нафтоподібні речовини; затверділі – природні асфальти, озокерит тощо) і газоподібному (природні горючі гази). Складаються з горючої маси (вуглець, водень, кисень, сірка) і баласту (золи).

ГОРЯНСЬКА РОТОНДА (ПОКРОВСЬКА ЦЕРКВА) – одна з найстаріших архітектурних пам'яток Закарпаття, розташована на останньому пагорбі Вулканічних Карпат у колишньому ужгородському передмісті Горяни. Вважається, що постала у романському стилі на зламі X–XI ст., а на межі XIII–XIV ст. до божниці добудували готичну наву зального типу, перекриту плоскою стелею під традиційно високим двосхилим дахом. Парадний, звернений до Ужгорода фасад, згодом прикрасила невелика барокова вежа (XVIII ст.).

ГОРЯНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВІКТОРОВИЧ (нар. 1959) – радянський український актор театру і кіно, народний артист України (2008). Освіту здобув у Дніпропетровському театральному училищі (1979) і Київському інституті театрального мистецтва (1996). Працював у театрах Дніпропетровська і Севастополя, актор (з 1988) і директор-розпорядник (1991–1997) Київського театру драми і комедії на лівому березі Дніпра. Понад 60 ролей у кіно, популярність здобув після серіалу «День рождения Буржуя» (1999–2001).

ГОРЯЧКІВСЬКА ДАЧА — ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Миролюбівка Піщанського району Вінницької області. На площі 7,74 км^2 охороняється вікова діброва з переважанням дуба скельного (на північно-східній межі ареалу), до якого в деревостані додаються клен гостролистий та польовий, липа серцелиста, граб звичайний, черешня тощо. Має ґрунтозахисне та водоохоронне значення.

ГОРЬКИЙ МАКСИМ (при народженні — **ОЛЕКСІЙ МАКСИМОВИЧ ПЄШКОВ**) (1868–1936) — російський радянський письменник і драматург, почесний академік Імператорської АН (1901), засновник соціалістичного реалізму. Прославився зображенням романтизованого декласованого персонажа. Автор романів «Мать» (1907), «Детство» (1914), «В людях» (1916), «Мои университеты» (1922), «Жизнь Клима Самгина» (1936); п'єс: «Мещане» (1901), «На дне» (1902), «Егор Булычов и другие» (1925–1932) та ін.

ГОРЬКОГО МАКСИМА МУЗЕЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ — заснований (1938) у с. Мануйлівка Козельщинського району Полтавської області на честь російського письменника Максима Горького (1868–1936), який гостював тут (1897, 1900) у місцевої поміщиці, з ініціативи українських письменників Олеся Юренка (1912–1990) та Олеся Гончара (1918–1995). Знищений під час війни та оновлений (1961) музей представляє експозицію в 5 залах, демонструючи особисті речі і книжки письменника, твори мистецтва тощо.

ГОСПЕЛ (*англ.* gospel music — євангельська музика) — жанр духовної християнської музики, який розвинувся в США (1900–1920-ті). Зазвичай розрізняють білий (розвинувся в 1890-ті зі змішання народних мелодій і християнських гімнів) і негритянський (розвинувся в 1930-ті, відрізняється жвавістю, іноді танцювальними ритмами, більшою кількістю спонтанних реплік та імпровізації) госпел, що народилися в середовищі методистських церков американського Півдня.

ГОСПІТАЛЬ (ШПИТАЛЬ) (*лат.* hospitalis — привітний, гостинний) — медичний заклад збройних сил багатьох держав, призначений для надання медичної допомоги військовослужбовцям. Госпіталем називали (XI–XII ст.) місце розміщення прочан, де надавали тимчасовий притулок і лікувальні послуги, а за необхідності — фінансову допомогу, захист від переслідувань тощо. Створенням мережі госпіталів у Європі та на Близькому Сході опікувався лицарський Орден госпітальєрів (іоаннітів).

ГОСПІТАЛЬНЕ СУДНО (ГОСПІТАЛЬ ПЛАВУЧИЙ) — спеціально побудоване або переобладнане судно, укомплектоване необхідним устаткуванням, медичним персоналом і призначене для надання медичної допомоги, лікування та евакуації. Одним із найперших було військове судно «Вікторія», переобладнане (1798) для допомоги французьким та іспанським військовополоненим. Пізніше їхня діяльність визначалася Гаазькими конвенціями (1899, 1907), а судна широко використовувалися під час світових воєн.

ГОССЕН (GOSSEN) ГЕРМАН ГЕНРІХ (1810–1858) — німецький економіст, попередник математичної та австрійської шкіл політичної економії. Залишивши юридичну службу (1847), зайнявся розробкою економічної теорії, математично обґрунтував основні принципи теорії граничної корисності. Найважливіші економічні процеси намагався пояснити з позиції ідеї максимуму корисності. Свою теорію виклав у книзі «Розвиток законів суспільного обміну і правил людської діяльності, що звідси витікають» (1854).

ГОССЕС БЛАФФ (GOSSES BLUFF) — ударний кратер, що сформувався в результаті падіння метеорита на Північній території Австралії бл. 130 млн р. тому. Нині має вигляд пагорба, облямованого колом (діаметр — 14 км) роздроблених порід, деформованих наступними геологічними процесами. Діаметр вирви становить 4 км. Назва кратера з мови аборигенів перекладається як «Диявольська скеля вогняного поступу Сонця».

ГОСТОМЕЛЬ — селище міського типу (площа — 6,4 км^2, населення — 14,3 тис. осіб), підпорядковане Ірпінській міськраді Київської області України. Уперше згадується в грамоті литовського князя Олександра (1496), магдебурзьке право (1614), смт (1938). Розташоване на горбкуватому лівому березі річки Ірпінь, у гирлі його притоки Рокач, на північному краю Київського плато (абсолютні висоти бл. 110 м).

ГОСТРА МОГИЛА – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1980, площа – 0,86 км^2) на околиці Луганська на історичному місці оборони часів громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Закладений 1952 на кургані Гостра Могила (останці з відкладів неогенового моря), серед деревних насаджень переважають дуб, сосна, ясен і робінія звичайні, береза повисла, тополя канадська, гледичія, в'яз та ін.

ГОСТРЕ – селище міського типу (площа – 1,3 км^2, населення – 0,7 тис. осіб), підпорядковане Селидівській міськраді Донецької області України. Шахтарське містечко, смт (1970), розташоване на горбкуватому, порізаному неглибокими короткими ярами, межиріччі Вовчої та Осикової (абсолютна висота бл. 160 м), за 3 км до Курахівського водосховища на річці Вовчій.

ГОСТРОКОНЕЧНИКИ – типове знаряддя Мустьєрської археологічної культури (300–30 тис. р. тому). Виготовлялися з типових мустьєрських трикутних пластинок, де гострий робочий край гостроконечників є вершиною трикутника (були короткі і широкі). Мустьєрська техніка ще не вміла змінювати первісну форму сколотої пластинки, яку тільки підправляли. Гостроконечники були чоловічими ножами, що служили для обробки дерева, для добивання тварин тощо, та були занадто товстими для використання у списі.

ГОСТЮХІН ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1946) – радянський білоруський актор театру і кіно, заслужений артист РРФСР (1982), народний артист Білорусі (1996), лауреат державних премій Білоруської РСР (1982), СРСР (1985) і Росії (1993). Освіту здобув у ГІТІСі (1970). Актор Мінського театру-студії кіноактора (1982). Бл. 80 ролей у кіно, головні у фільмах: «Восхождение» (1976), «Старшина» (1979), «Возьму твою боль» (1980), «Берег» (1983), «Урга – территория любви» (1991), «Дальнобойщики» (2000–2011) та ін.

ГОТАРДСЬКИЙ БАЗИСНИЙ ТУНЕЛЬ (*нім.* Gotthard-Basistunnel) – залізничний тунель у Швейцарії завдовжки 57 км (включаючи службові і пішохідні ходи – 151,8 км), який після завершення прокладки (15 жовтня 2010) став найдовшим у світі. Буде забезпечувати залізничне сполучення через Альпи і переведе вантажні перевезення північ-захід з автомобільних на залізничні та зменшить час подорожі з Цюриха в Мілан на третину. Відкриття руху тунелем планується на 2017.

ГОТИ (*готськ.* Gutans) – германський народ (II–IX ст.), що сформувався в Скандинавії, мігрував на південь і відіграв значну роль в історії Європи. Вважається, що готи (III ст.) поділилися на дві гілки: остготи, під проводом династії Балтів, і вестготи, якими керувала династія Амалів. Під впливом торгівлі і військових угод зі Східною Римською імперією вони значною мірою романізувалися (IV ст.), прийнявши християнство у формі аріанства. Частина готів мешкала в Криму, який називали Готією (VI–XV ст.).

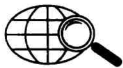
ГОТИКА – період у розвитку середньовічного мистецтва в Європі (XII–XVI ст.), що, поступово витісняючи, прийшов на зміну романському стилю. Термін найчастіше застосовується до стилю архітектурних споруд, стисло характеризується як страхітливо величний, хоча також охоплює практично всі твори образотворчого мистецтва того часу (скульптуру, живопис, книжкову мініатюру, вітраж, фреску та ін.). Зародився в середині XII ст. на півночі Франції і поширився в Німеччині, Австрії, Чехії, Іспанії, Англії.

ГОТИЧНЕ ПИСЬМО (*іт.* gotico – готський) – родина рукописних шрифтів латинського письма епохи середньовіччя, що виникли у Франції та Німеччині (XI ст.), прийшовши на зміну каролінзького унціального письма. З початку друкарства з'явилися складальні готичні шрифти (Біблія Гутенберга набрана варіантом текстури, бл. 1455). Назва шрифту запропонована (XV ст.) діячами італійського відродження, які вважали такі шрифти «варварськими» на противагу давньоримській писемності.

abcdefgklmnoprstuvw

Готичне письмо

ГОТІВКА (*рос.* наличность, *англ.* cash money) – банкноти і монети (валюта однієї з країн у будь-якому фізичному стані у конкретної фізичної або юридичної особи), в економічній науці термін найчастіше є синонімом грошей взагалі. Готівкові гроші зручні для конфіден-

ційної сплати, але незручні через неможливість заплатити віддалено (наприклад, в Інтернеті), для чого використовують електронні гроші або безготівкову оплату.

ГОТЛАНД (*швед.* Gotland) – найбільший шведський острів у Балтійському морі (площа – 2994 км²) і одночасно історична провінція, на території якого з прилеглими острівцями Форе (113,3 км²), Готська-Санден (36,5 км²), Стуре-Карлсен (2,4 км²) та ін. утворено окремий лен (губернію) Готланд, адміністративний центр – Вісбю. Являє собою плато, складене силурійськими вапняками і пісковиками, переважні висоти – 30–50 м, найвища точка – Лойста-хед (83 м). Клімат помірний, морський, опади – понад 500 мм/р.

ГОТТЕНТОТИ (*нід.* hottentot – заїка) – етнічна спільнота на півдні Африки, представники якої нині мешкають у Південній і Центральній Намібії (бл. 100 тис. осіб), Ботсвані (бл. 25 тис. осіб) і Південній Африці (бл. 2 тис. осіб). Антропологічно (разом з бушменами) належать до особливого расового типу – капоїдної раси. Розмовляють мовами і діалектами (понад 30) готтентотської групи койсанської мовної сім'ї. Значна частина сповідує протестантизм, також зберігаючи традиційні вірування.

ГОТФРІД (GOTTFRIEDT) ЙОГАНН ДАНІЕЛЬ (1768–1831) – ліфляндський прибалтійсько-німецький архітектор. Переїхав до Риги (1789 або 1799), де працював помічником у міського будівельного майстра, став ризьким бюргером (1805), старійшиною Малої гільдії (1818). Брав участь у переплануванні міста та реконструкції (1820-ті) – понад 40 побудованих і переобладнаних будинків, громадських та промислових будівель, архітектурне рішення двох міських монументів: Колони Перемоги та Олександрівських воріт.

ГОУ (GOU) ТЕРРІ (нар. 1950) – тайванський мільярдер, генеральний директор «Hon Hai Precision Industry» (більш відомої як «Foxconn»). Компанія заснована на Тайвані (1974) і спершу в ній працювало 10 осіб, що виготовляли пластикові деталі до телевізорів. Перший завод побудований (1988) у материковому Китаї, а нині це найбільша в світі компанія з виробництва електроніки за контрактом для ін. компаній, що володіє заводами в кількох країнах світу (переважно в Китаї), де працюють до 1 млн осіб.

ГОФМАН ЕРНЕСТ КАРЛОВИЧ (1801–1871) – російський геолог і мінералог, директор Імператорського мінералогічного товариства. Освіту здобув у Дерптському університеті (1823), де викладав (1833–1837). Професор Київського (1837–1842) і Петербурзького (1845–1863) університетів. Здійснив експедиції Південним (1828), Середнім (1853–1859) і Північним (1847–1850) Уралом, Київською, Подільською, Херсонською і Таврійською губерніями (1837–1842), Східним Сибіром (1845–1847) і Фінляндією (1844).

ГОФМАН (HOFFMANN) ЕРНСТ ТЕОДОР АМАДЕЙ (1776–1822) – німецький письменник, композитор і художник романтичної спрямованості. Освіту здобув у Кенігсберзькому університеті (1800). Автор романів «Еліксир диявола» (1815–1816), «Життєві погляди Кота Мурра» (1820–1822), повісті «Золотий горщик» (1814), казок «Малюк Цахес» (1819), «Повелитель бліх» (1822). Образи Гофмана втілили у своїх творах Р. Шуман («Крейслеріана»), Ж. Оффенбах («Казки Гофмана»), П. Чайковський («Лускунчик») та ін.

ГОФМАН (HOFFMAN) ЄЖИ (нар. 1932) – польський кінорежисер і сценарист. Освіту здобув у ВДІКу (1955). Розпочав знімати документальні (1954) і художні (1962) фільми. Найбільш відомий як екранізатор історичних романів Генріка Сенкевича (1846–1916). Автор фільмів: «Закон і кулак» (1964), «Пан Володиєвський» (1969), «Потоп» (1974), «Прокажена» (1976), «Знахар» (1982), «Прекрасна незнайомка» (1992), «Вогнем і мечем» (1999), «Україна. Становлення нації» (2008), «Варшавська битва. 1920» (2011) та ін.

ГОХОСТЕРВІТЦ ЗАМОК (*нім.* Burg Hochosterwitz) – середньовічний замок у федеральній землі Каринтія на півдні Австрії, що вкриває верхню частину доломітової скелі заввишки 175 м. Уперше замок, у сонячну погоду видимий щонайменше за 30 км, згадується 860. На початку XVI ст. імператор Фердинанд I передав його наміснику Каринтії Крістоферу Кевенгюллеру, нащадки якого зміцнили фортецю (1570-ті) задля відбивання турецьких наступів і досі володіють замком, дозволяючи відвідувати деякі частини.

ГОХУА (*кит.* китайський живопис) – сучасний китайський живопис тушшю і водяними фарбами на шовкових та паперових сувоях. В умовах занепаду мистецтва в Китаї на межі XIX–XX ст. цей стиль оновив традиції національного живопису, що існував з III–II ст. до н. е., а перші майстри, працюючи в ньому, прагнули збагатити традиційні методи зверненням до натури. Згодом (1940–1950-ті) живопис гохуа урізноманітнився в сюжетах, з'явилися ліричні і жанрові композиції на теми сучасності.

ГОЩА – селище міського типу (площа – 7,1 км^2, населення – 5,3 тис. осіб), центр Гощанського району Рівненської області України. Уперше згадується (1152) в дарчій грамоті, адміністративний центр району (1940), смт (1959). Розташоване на полого-хвилястій поверхні (абсолютна висота бл. 200 м) східних відрогів Волинської височини, на правому березі річки Горинь, у гирлі її притоки Гощанки.

ГОЩАНСЬКИЙ ПАРК – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 0,07 км^2) у смт Гоща Рівненської області. Закладений наприкінці XVIII ст., серед насаджень – 48 видів дерев та кущів, найпоширеніші: липа серцелиста, клен гостролистий, ясен, гіркокаштан, ялина, робінія і граб звичайні, береза повисла, явір, яблуня домашня. Збереглися старі дерева гінкго, ясена, тополі, осики, сосни і модрини.

ГОЩАНСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Рівненської області, утворений 1940, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 36,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,3 тис. осіб). Межує з Костопільським, Березнівським, Корецьким, Славутським, Острозьким, Здолбунівським і Рівненським районами, адміністративний центр – Гоща. Розташований на плоско-хвилястій лесовій поверхні Гощанського і Рівненського плато на східних схилах Волинської височини. Головні річки: Горинь із притокою Бухта.

ГОЯНІЯ (*порт.* Goiania) – місто (площа – 739,5 км^2, населення – 1,3 млн осіб) і муніципалітет у Бразилії, столиця штату Гояс. Засноване (24 жовтня 1933) губернатором штату Гояс Педру Людовіко в центральній частині Бразильського плоскогір'я на висоті 750 м, неподалік від витоків річок Арагуая, Паранаїба та Сан-Франціску. У містобудівний проект Гоянії, відомий як «столиця весни», включені значні паркові зони, що нині становлять бл. 30 % площі міста. Клімат тропічний напівпустельний.

ГОЯС (*порт.* Goias) – штат (площа – 340 103 км^2, населення – 6,0 млн осіб) у центрально-західному регіоні Бразилії, адміністративний центр – Гоянія. Межує зі штатами Токантінс, Баїя, Мінас-Жерайс, Мату-Гросу-ду-Сул і Мату-Гросу. Розташований на Центральному бразильському плато – великих зелених рівнинах (serradах), що сприяють розвитку сільського господарства і тваринництва, завдяки чому штат серед найбільших виробників та експортерів сої і має друге за кількістю поголів'я корів у країні. Клімат тропічний, вологий.

ГОЯС – один із найбільших алмазів вагою 600 каратів, знайдених (1906) у Бразилії. Названий на честь штату Гояс у центральній частині країни, на родовищі якого був знайдений. Згодом його розкололи на кілька кристалів, з яких виготовили діаманти (найбільший – 80 каратів).

ГРА ПРО РОБЕНА І МАРІОН (*фр.* Jeu de Robin et Marion) – п'єса французького поета і композитора Адама де ля Аля (1240–1287), що вважається першим нерелігійним твором європейського театру. Написана в Неаполі (бл. 1285) для двору графа Артуа, складалася з 780 віршів. Являла собою класичний любовний трикутник, де за прихильність пастушки Маріон сперечалися простолюдин Робен і лицар, що випадково заблукав під час соколиного полювання. На радість публіці дівчина залишилася вірною Робену.

ГРААЛЬ (*фр.* Graal, *лат.* Gradalis) – таємничий християнський артефакт з середньовічних за-

Грааль (чаша)

хідноєвропейських легенд, знайдений і втрачений. За найпоширенішою версією, це чаша, з якої Ісус Христос пив на Таємній вечері і в яку Йосип Аримафейський зібрав кров з ран розіп'ятого на хресті Спасителя, і спис, яким вони заподіяні. Їхній володар нібито отримує прощення гріхів, вічне життя та ін. блага, а словосполучення «Святий Грааль» часто використовується як позначення будь-якої заповітної мети.

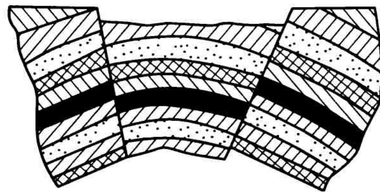
ГРАБ (*лат.* Carpinus) – рід відносно невеликих листяних дерев родини Березові (Betulaceae), що переважно ростуть у північній півкулі, більшість видів в Азії (в Європі тільки 2 види), найбільшого поширення набув у міоцені (7–20 млн р. тому). Дерево, рідше великі кущі, з поздовжньо-ребристими стовбурами, укритими гладкою або трохи тріщинуватою сірою корою, листорозміщення дворядне, почергове. Застосовується для поодиноких і групових насаджень у парках або у створенні бонсаїв.

ГРАБАР ВОЛОДИМИР ЕММАНУЇЛОВИЧ (1865–1956) – російський радянський юрист. Освіту здобув у Московському університеті (1888). Доцент (1893) і професор (1901) міжнародного права Юр'ївського (нині Тартуського) університету, професор Воронезького (1918) і Московського (1923) університетів, науковий співробітник Інституту права АН СРСР і Всесоюзного інституту юридичних наук, брав участь у розробці консульського статуту СРСР (1926). Основні праці з питань теорії та історії міжнародного права.

ГРАБАР ІГОР ЕММАНУЇЛОВИЧ (1871–1960) – російський радянський художник, мистецтвознавець, музейний діяч, народний художник СРСР (1956), лауреат Сталінської премії (1941), академік АН (1943) і Академії мистецтв (1947) СРСР. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1898). Керівник Центральних реставраційних майстерень у Москві (1918–1930). Найвідоміші твори: «Балюстрада» (1901), «Сентябрьский снег» (1903), «Хризантемы» (1905), «Разъяснивает» (1928), «Зимний пейзаж» (1954) та ін.

ГРАБАРКІВСЬКИЙ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1974), розташований між селами Грабарівка та Юрківці Могилів-Подільського району Вінницької області. На площі 4,87 км² охороняється унікальне поєднання різних ландшафтів на крутих схилах долини річки Дністер, де у лісових урочищах переважають дуб і граб звичайні, ростуть ясен звичайний та осика, є глибоководні ставки. Має ґрунтозахисне та водоохоронне значення, природно-історичну та естетичну цінність.

ГРАБЕН (*нім.* graben – рів, канава) – тектонічна форма порушення залягання гірських порід, їхня дислокація, що являє собою ділянку земної кори, опущену щодо навколишньої місцевості по крутих або вертикальних тектонічних розломах. Зазвичай утворюються в зонах (рифтових) розтягування земної кори, а довжина грабенів сягає сотень км при ширині десятки км. Термін запропонував (1875) австрійський геолог Едуард Зюсс (1831–1914).

Грабен

ГРАБІВСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Біленщина П'ятихатського району Дніпропетровської області. На площі 2,07 км² охороняється рідкісне природне лісове урочище, в якому збереглася найпівденніша на Правобережжі України популяція граба звичайного з ділянками степової рослинності і заростями чагарників. Цінний осередок збереження популяцій козулі європейської, свині дикої, борсука, тхора лісового та ін.

ГРАБІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1974) – український шахіст, міжнародний майстер (2003), заслужений тренер України, заслужений тренер ФІДЕ (2009). Освіту здобув у Львівському інституті фізичної культури. Тренер юнацької збірної України на чемпіонатах Європи (2004–2007), підготував десять міжнародних гросмейстерів. Автор (у співавторстві з учнем Андрієм Володітіним) книги «Искусство шахмат. Самоучитель для вундеркиндов» (2007), виданої кількома мовами.

ГРАБЛІ — сільськогосподарське знаряддя для загрібання грядок у полі, сіна, соломи тощо. Бувають ручні, кінні та тракторні. Ручні складаються з дерев'яного або залізного чотиригранного бруска (хребта), в який через наскрізні дірки вбиті дерев'яні або залізні «зуби» і перпендикулярно до останніх укріплена дерев'яна ручка (держак, або граблище) із довжиною, близькою до зросту людини. У сільському господарстві граблями також називають причіпні пристрої різного типу на кінній і тракторній тязі.

ГРАБОВЕ УРОЧИЩЕ — ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Грабове Шахтарського району Донецької області. На площі 0,41 км^2 охороняється природний дубово-грабовий ліс (на східній межі поширення граба), розташований на двох відрогах балки Грабової, де у трав'яному покриві є червонокнижні види: дельфіній Сергія, коручка чемерникоподібна, гніздівка звичайна, півонія тонколиста, любка дволиста, тюльпан дібровний та виявлено ін. рідкісні і реліктові види.

ГРАВЕ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1863—1939) — український радянський математик, засновник першої вітчизняної математичної школи, академік Української АН (1919), почесний член АН СРСР (1929). Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1885), доктор математики (1896). Професор Харківського (1897—1899) і Київського (1899—1939) університетів, перший директор Інституту математики АН УРСР (1934). Основні праці з алгебри, прикладної математики, механіки, кібернетики та астрономії.

ГРАВІЙ — пухка великоуламкова осадова гірська порода, складена з обкатаних уламків порід, що утворилися в результаті природного руйнування (вивітрювання) твердих гірських порід. Залежно від переважних розмірів уламків поділяється на: великий (5—10 мм), середній (2,5—5 мм) і дрібний (1—2,5 мм). У проміжках між гравійними уламками може бути присутнім дрібноуламковий матеріал. За походженням виділяють: гірський (яружний), річковий, морський, озерний, льодовиковий гравій.

ГРАВІЛАТ (*лат.* Geum) — рід багаторічних лугово-лісових рослин родини Розові (Rosaceae), що росте в помірному поясі на всіх континентах, крім Антарктиди. Прикореневі листки великі, перисто-лопатеві або перисто-розсічені, стеблові — майже сидячі. Квітки жовті, білі й рожеві, широко розкриті, обернені догори або дзвонові, зібрані по 3—10 штук у зонтикоподібних суцвіттях, цвіте наприкінці весни — на початку літа. Деякі види культивують як декоративні рослини.

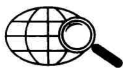
ГРАВІМЕТРІЯ (*лат.* gravis — важкий і metreo — вимірюю) — наука про вимірювання величин, що характеризують гравітаційне поле Землі. Гравіметричні методи використовують для визначення фігури і внутрішньої будови Землі, встановлення зв'язку між різними системами геодезичних координат і розрахунку траєкторій руху штучних супутників Землі та ракет (геодезична гравіметрія), для розвідування корисних копалин і дослідження верхніх шарів земної кори.

ГРАВІРУВАННЯ (*фр.* graver — вирізати) — нанесення малюнка, напису, орнаменту ручним або механічним способом на поверхню металу, каменю, дерева, скла, один із найдавніших способів обробки матеріалу різанням. Малюнок може бути опуклим (рельєфним) або заглибленим. Як різець використовують: штихель, бор (фреза), пуансон (інструмент, що використовується для нанесення пунктирної лінії з крапок різної величини і глибини), лазер, а на металі та склі застосовується травлення кислотами.

ГРАВІТАЦІЙНА СТАЛА — фундаментальна фізична стала, константа гравітаційної взаємодії, стала Ньютона, що позначається зазвичай G (іноді G_N або γ). Відповідно до закону всесвітнього тяжіння, сила притягування між двома тілами пропорційна добутку їхніх мас та обернено пропорційна квадрату відстані між ними. Уперше її виміряв (1797) британський фізик Генрі Кавендіш (1731—1810).

ГРАВІТАЦІЙНІ ХВИЛІ — збурення гравітаційного поля, т. зв. «брижі» тканини простору-часу, що поширюються зі швидкістю світла. Передбачені загальною теорією відносності та ін. теоріями гравітації, але, зважаючи на їхню надзвичайно малу величину, поки що не зареєстровані безпосередньо.

ГРАВІТАЦІЯ (*лат.* gravitas — тяжкість) — універсальна фундаментальна взаємодія (найслаб-

ша з чотирьох типів) між будь-якими видами фізичної матерії (зазвичай речовиною, будь-якими фізичними полями). У наближенні малих швидкостей (порівняно зі швидкістю світла у вакуумі) і слабкої гравітаційної взаємодії описується законом всесвітнього тяжіння І. Ньютона, у загальному випадку описується загальною теорією відносності А. Ейнштейна.

ГРАВЮРА (*фр.* graver — вирізати, створювати рельєф) — вид графічного мистецтва, який передбачає створення різними способами відбитків з друкованих форм. Кожен відбиток, отриманий з друкарської форми, вважається авторським твором. Залежно від способу отримання відбитка поділяються на два основних види: гравюра високого друку (фарба накочується і переноситься на папір з площини дошки) та гравюра глибокого друку (фарба накочується і переноситься із заглиблень штрихів).

ГРАДИЗЬК — селище міського типу (площа — 20,9 км^2, населення — 7,1 тис. осіб) Глобинського району Полтавської області України. Виникло (XVII ст.) навколо Пивогорського монастиря і спочатку називалося Городище (до 1789), смт (1957). Розташоване на лівому, порізаному балками та ярами березі Кременчуцького водосховища на Дніпрі (абсолютні висоти 85—100 м).

ГРАДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР БОРИСОВИЧ (нар. 1949) — радянський російський співак і композитор, заслужений діяч мистецтв (1997), лауреат Державної премії (1999) і народний артист (1999) Російської Федерації. Освіту здобув у Музично-педагогічному інституті ім. Гнесіних (1974). Один з основоположників російського року, засновник рок-гуртів «Слов'яни» (1965) і «Скоморохи» (1966). Автор музики до десятків художніх, документальних та мультиплікаційних фільмів, найвідоміший — «Романс о влюблённых» (1974).

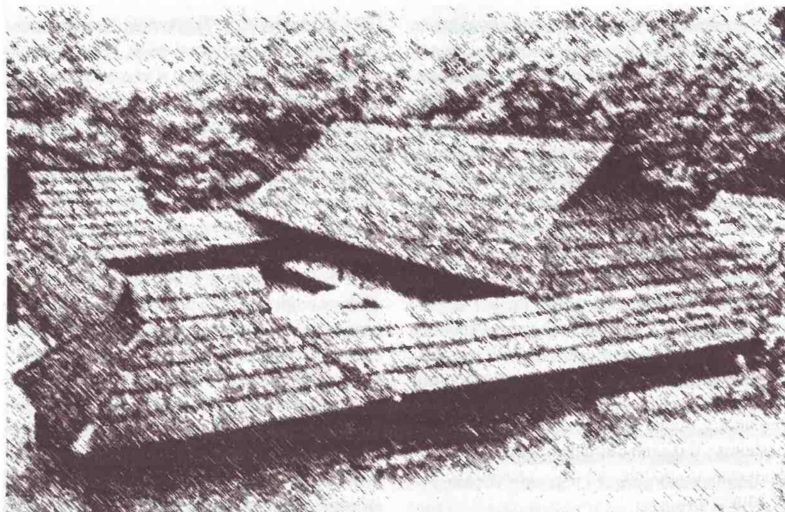
ГРАДУС (*лат.* gradus — щабель, ступінь) — одиниця виміру площинного кута, що дорівнює 1/90 частини прямого кута, позначається знаком °; 1° = 60' = 3600", де 1' — мінута, 1" — секунда; прямий кут становить 90°, розгорнутий 180°. Температурний градус — загальна назва різних одиниць температури, відповідних окремим температурним шкалам: Кельвіна (°K), Цельсія (°C), Реомюра (°R), Фаренгейта (°F). Умовна одиниця різних величин — твердості води, концентрації сірчаної кислоти, спирту, в'язкості рідин.

ГРАДУС РЕОМЮРА (°R) — одиниця виміру температури (нині не вживається), запропонована (1730) французьким натуралістом Рене Антуаном Реомюром (1683—1757) для створеного ним спиртового термометра. За 1 °R прийнята така зміна температури, за якої відбувається розширення суміші вода-спирт на 1 ‰. Суміш вода-спирт за температури кипіння води (100 °C) розширюється на 8 %, виходячи з цього, температура кипіння води була прийнята за 80 °R, тобто 1 °C = 0,8 °R, або 1 °R = 1,25 °C.

ГРАДУС ФАРЕНГЕЙТА (°F) — одиниця виміру температури з лінійною шкалою, запропонована (1724) німецьким фізиком Габріелем Фаренгейтом (1686—1736). Нуль на цій шкалі визначається за температурою замерзання суміші води, льоду і нашатирю, точка танення льоду дорівнює +32 °F, за +100 °F прийнята нормальна температура людського тіла, а точка кипіння води — +212 °F. Шкала була основною в англомовних країнах, але була витіснена (1960—1970-ті) шкалою Цельсія і збереглася лише в США.

ГРАДУС ЦЕЛЬСІЯ (°C) — одиниця виміру температури з лінійною шкалою, запропонована (1742) шведським астрономом Андерсом Цельсієм (1701—1744). За нуль у ній приймалася точка плавлення льоду, а за 100 градусів — точка кипіння води при стандартному атмосферному тиску. Первинно автор за 100° взяв температуру танення льоду, а за 0° — температуру кипіння води, але вже після його смерті (1745) шведський натураліст Карл Лінней розвернув шкалу у звичному для людства напрямку.

ГРАЖДА — комплекс житлового будинку і господарських будівель (характерний для забудови Гуцульщини), що утворюють замкнуте і зазвичай прямокутне подвір'я. Разом із різними спорудами різноманітного розміру і висоти нагадує невелику фортецю, дістатися до якої можна тільки через ворота або хвіртку. Подібні споруди виникли, ймовірно, через необхідність при хутірському поселенні в горах захисту від сторонніх людей і диких звірів, кліматичних негараздів тощо.

Гражда

ГРАК (*лат.* Corvus frugilegus) – птах роду Круки, поширений у Євразії. Довжина тіла – 45–47 см, вага – 380–520 г, розмах крил – 81–99 см, довжина крила – 28 см, хвоста – 13 см, пір'я чорне з фіолетовим блиском, чорні ноги, довгий дзьоб, живуть до 20-річного віку. Будують багаторічні гнізда на високих деревах, часто утворюючи колонії з десятків і сотень гнізд. Живляться тваринною та рослинною їжею, але переважно хробаками та личинками комах, яких знаходять на землі або добувають дзьобом.

ГРАКИ ПРИЛЕТІЛИ – найвідоміша картина (полотно, олія, 62 × 48,5 см) російського художника Олексія Саврасова (1830–1897), створена (1871) в жанрі ландшафтного пейзажу. Етюди до неї написані в селі Молвітине (нині Сусаніне) Костромської губернії, а зображена Воскресенська церква збереглася донині. Уперше картину представили публіці на першій виставці Товариства пересувних художніх виставок (1871), де її придбав Павло Третьяков (1832–1898). Зберігається в Третьяковській галереї в Москві.

ГРАКОВЕ – гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1983) біля сіл Оболонь та Новоселиця Семенівського району Полтавської області. На площі 5,0 км^2 охороняється лучно-болотний комплекс притерасної частини заплави річки Сула, де переважає солонцева та лучно-галофітна рослинність, а на заболочених ділянках – угруповання очерету. У межах заказника виявлено бл. 113 видів хребетних: птахів – 91, ссавців – 17, земноводних – 4, плазунів – 1.

ГРАМ (G) – одиниця вимірювання маси, одна з основних одиниць системи СГС. Її кратна одиниця 1 кг (1000 грамів), з точністю до 0,2 % дорівнює масі 1 дм^3 хімічно чистої води за температури її найбільшої щільності (близько 4 °C), є основною одиницею маси в системі СІ. Найчастіше використовувані частинні одиниці: 1 міліграм – 10^{-3} г (одна тисячна частина грама, мг), 1 мікрограм – 10^{-6} г (одна мільйонна частина грама, мкг), нанограм – 10^{-9} г (одна мільярдна частина грама, нг) і т. д.

ГРАМАТИКА (*грец.* gramma – буква, написання) – розділ мовознавства, що вивчає граматичну систему мови, закономірності побудови правильних осмислених мовних відрізків (словоформ, словосполучень, речень, текстів). Закономірності сформульовані у вигляді загальних граматичних правил. Виділяють граматики: історичну (вивчає системи слова, словосполучення і речення у розвитку на різних етапах історії мови) та описову (вивчає системи

слова, словосполучення та речення в синхронному плані).

ГРАМ-АТОМ (ГРАМ-МОЛЬ, МОЛЬ) — одиниця кількості речовини, індивідуальна для кожного хімічного елемента, маса речовини в грамах, що чисельно дорівнює його атомній масі, наприклад, для водню (атомна маса 1,00797) грам-атом становить 1,00797 г, для урану (атомна маса 238,03) – 238,03 г і т. д. Число атомів в одному грам-атомі (грам-молі, молі) будь-якого елемента однакове і дорівнює числу Авогадро ($6{,}02214179 \times 10^{23}$). Величини грам-атомів входять до найрізноманітніших фізичних і хімічних обчислень.

ГРАМОТА (*грец.* grammata — послання, указ) — діловий документ, переважно акти і листи (офіційні й приватні). До найдавніших зі збережених у Західній Європі належать грамоти франкських королів, що оформляли земельні дарування, жалування та ін. (VII ст.), подібні ж з'явилися на Русі (X–XVII ст.). Нині термін застосовується до деяких документів: вірчі грамоти, похвальні та почесні грамоти (набули поширення за радянських часів) та ін. Також грамотою називають уміння читати і писати (грамотність).

ГРАМОФОН (*грец.* gramma – запис і phone – звук) – механічний прилад для запису і відтворення звуку з грамофонної платівки, є видозміною фонографа; його створив і запатентував (26 вересня 1887) німецький винахідник Еміль Берлінер (1851–1929). Для записування і відтворення звуків у ньому використовували диски, що виготовлялися з ебоніту, потім шелаку, а найперша грамплатівка була

Грамофон

цинковою. Основною перевагою грамофона був поперечний запис, що значно зменшував спотворення звуку.

ГРАМПІАНСЬКІ ГОРИ (*гельськ.* Am Monadh) – один з трьох головних гірських хребтів Шотландії, що простягається з південного заходу на північний схід і займає значну частину Шотландського високогір'я, де розташовані найвищі точки Шотландії і Великобританії – гори Бен-Невіс (1344 м) і Бен-Макду (1309 м). Вони складені з граніту, гнейсу, сланцю, мармуру та кварциту, мають вузьку гірську долину з глибокими вузькими озерами Лох-Несс і Лох-Лохі.

ГРАМПЛАТІВКА (ГРАМОФОННА ПЛАТІВКА) – диск, виготовлений із синтетичних матеріалів (шелак, полівінілхлорид), на одній чи на обох сторонах якого тим чи ін. методом (найчастіше гарячого пресування) нанесена безперервна звивиста канавка (доріжка), форма якої (глибина і ширина) модульована звуковою хвилею, найдавніша платівка (1860). Для її програвання (відтворення звуку) використовуються спеціально призначені для цього апарати: грамофони, патефони, електрофони та електропрогравачі.

ГРАН (GR) (*лат.* granum – зерно, крупинка) – застаріла одиниця маси на основі ваги середнього ячмінного зерна. Застосовувалася в Росії в аптекарській справі (1 гран = 62,209 мг), в Англії (тройський гран = 64,79891 мг), у ювелірній справі (гран дорівнює чверті вагового карата або 50 мг). Тройський гран досі використовується в США і Великобританії, наприклад, у військовій справі для вимірювання ваги куль і порохових зарядів або в фармакології для дозування ліків.

ГРАН ПА (*фр.* grand pas – великий танець) – ансамблевий танець у балеті за участі солістів і кордебалету, що зазвичай є заключним танцем акту або картини вистави.

ГРАНАДИЛА ГІГАНТСЬКА (СТРАСТОЦВІТ ЧОТИРИГРАННИЙ) (*лат.* Passiflora quadrangularis) – деревоподібна ліана родини Пасифлорові завдовжки 10–15 м (іноді до 45 м), кучерява навколо опори. Плоди овальні (10–30 см × 8–12 см), з тонкою жовтою або зеленою шкіркою, з ароматною борошнистою, білою або рожевою, кисло-солодкою їстівною (у свіжому вигляді) м'якоттю з відносно великим насінням

(бл. 7 мм). Походить з тропічної Америки, культивується всюди в тропічній зоні.

ГРАНАТА РУЧНА — різновид вибухових боєприпасів, призначених для ураження живої сили і техніки за допомогою ручного метання. Сучасні гранати складаються з корпусу, заряду вибухових речовин і детонатора (запалу), а вражають осколками корпусу, ударною хвилею або кумулятивним струменем. Виготовляється з легких сплавів, матеріалів високої питомої міцності і пластмаси. Назва походить від плодів граната, оскільки перші зразки нагадували їх, а зерна всередині плоду символізували осколки.

Граната ручна

ГРАНАТИ (*лат.* granatus — подібний до зерен) — група мінералів, з загальною формулою: $R^{2+}_3 R^{3+}_2 [SiO_4]_3$, колір червоний, яскраво-червоний, оранжевий, ліловий, зелений, фіолетовий, чорний, блиск скляний, твердість — 7, густина — 3,47–3,83 г/см^3. Особливо характерні для метаморфічних порід (кристалічних сланців і гнейсів). Застосовуються в абразивній (шкурки, порошки і точильні круги) та будівельній (добавки в цемент і керамічні маси) промисловості, іноді як замінник сапфіру і рубіну в приладобудуванні.

ГРАНАТНИК (ГРАНАТНЕ ДЕРЕВО) (*лат.* Punica Granatum) — єдиний вид роду, що належить до особливої родини Гранатові (Granateae). Невелике зелене дерево з супротивним довгастим листям. Квітки великі, яскраво-червоні (своєрідного «гранатового» кольору), розташовані поодиноко або по 2–3 в кутах листя. Походить з північно-західної Індії, звідки поширився на захід Азії. Має великий кулястий плід (гранат), власне ягоду, з безліччю насіння всередині з соковитими водянистими оболонками (їстівна частина).

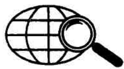
ГРАНД БУДДА — статуя Будди Гаутама (Шак'ямуні), збудована (1994–1997) в Усі (провінція Цзянсу) на сході Китаю, неподалік від гирла річки Янцзи. 88-метровий бронзовий Будда, що стоїть на пагорбі Ліншань (до якого ведуть 99 сходинок) з опущеною лівицею та піднятою правою рукою, зроблений з бронзи, важить 800 т і вважається найбільшою бронзовою статуєю в світі. Поруч розташований храм Сянфу, Усійська державна туристична зона озера Тайху.

ГРАНД-КУЛІ (GRAND COULEE) ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ — розташована в каньйоні Гранд-Кулі на річці Колумбія в штаті Вашингтон (США), найбільша в країні і п'ята за потужністю в світі. Побудована 1942, водосховище об'ємом 11,9 км^3 споруджено з метою виробництва електроенергії і зрошення пустельних районів (бл. 2 тис. км^2). У гравітаційну греблю (довжина — 1592 м, висота — 168 м, ширина водозливної частини — 503 м) укладено 9,16 млн м^3 бетону, встановлено 33 турбіни загальною потужністю 6809 МВт.

ГРАНДО ОЛЕКСАНДР АБРАМОВИЧ (1919–2004) — радянський український лікар, фахівець із соціальної гігієни і музейної справи, організатор охорони здоров'я, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1983), заслужений діяч науки і техніки України (1995). Освіту здобув у Київському медичному інституті (1941). Працював у Київських загальної та комунальної гігієни і медичному інститутах (1947–1990), над створенням Національного музею медицини України (1962–1982).

ГРАНД-ОПЕРА (*фр.* Opéra de Paris) — паризька опера, один із найвідоміших оперних театрів світу. Розташована в палаці Гарньє, тому ще відома як Опера Гарньє (*фр.* Opéra Gamier), у кінці Оперного проспекту в Парижі (Франція). Це тринадцята споруда паризької опери з часів офіційного визнання цього виду мистецтва Людовіком XIV (1669). Споруджена за проектом французького архітектора Шарля Гарньє (1825–1898) і відкрита 15 січня 1875, вважається еталоном еклектичної архітектури в стилі бозар.

ГРАНД-ФОЛС (ЧЕРЧІЛЛ-ФОЛС) (*англ.* Grand Falls або Churchill Falls) — водоспад у верхній течії річки Черчілл на північному сході півострова Лабрадор, провінція Ньюфаундленд (Канада).

На перетині річкою обривистого краю плато утворюється каскад водоспадів, найбільший заввишки 75 м. Раніше річка називалася Гамільтон (1821–1965) на честь британського адмірала Гамільтона (1767–1849), що був губернатором провінції, доки не перейменована на честь Вінстона Черчілля (1874–1965).

ГРАНИЦЯ – багатозначний термін: допустима норма, межа; одне з основних понять функціонального (і математичного) аналізу. Основні поняття математичного аналізу (неперервність, похідна та інтеграл) визначаються через границю.

ГРАНИЧНА ДОЗА (ГД) – доза речовини, перевищення якої викликає у біологічного організму відгук, що не може бути скомпенсований гомеостатичними механізмами підтримки внутрішньої рівноваги організму. Нормативи, що обмежують шкідливий вплив, встановлюються і затверджуються уповноваженими державними органами з охорони навколишнього природного середовища, санітарно-епідеміологічного нагляду та вдосконалюються у міру розвитку науки і техніки з урахуванням міжнародних стандартів.

ГРАНІН ДАНИЇЛ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (прізвище при народженні – **ГЕРМАН**) (нар. 1919) – радянський російський письменник, лауреат Державної премії СРСР (1978) і Росії (2001), Герой Соціалістичної Праці (1989). Освіту здобув у Ленінградському політехнічному інституті (1940). Автор романів «Искатели» (1954), «После свадьбы» (1958), «Иду на грозу» (1962), «Картина» (1980), «Зубр» (1987), «Бегство в Россию» (1994), повістей «Эта странная жизнь» (1974), «Клавдия Вилор» (1976), «Неизвестный человек» (1990) та ін.

ГРАНІТ (*лат.* granum – зерно) – кисла магматична інтрузивна гірська порода, що складається з кварцу, плагіоклазу, калієвого польового шпату і слюди (біотиту або мусковіту), поширена в континентальній земній корі, а її ефузивними аналогами є ріоліти. Щільність – 2600 кг/м³, міцність на стискання – до 300 МПа, мінеральний склад: польові шпати (кислий плагіоклаз і калішпат) – 60–65 %, кварц – 25–30 %, темноколірні мінерали (біотит, рідко рогова обманка) – 5–10 %.

ГРАНІТИЗАЦІЯ – сукупність природних процесів перетворення різноманітних твердих гірських порід різного походження (осадові, виверженні, метаморфічні) на породи гранітоїдного мінерального і хімічного складу. Розвивається у глибинних зонах земної кори, де процес переробки магматичними розплавами гірських порід призводить до утворення великих масивів гранітів. Завдяки подібному процесу, наприклад, пояснюють утворення батолітів (великих інтрузивних масивів).

ГРАНІТНЕ – селище міського типу (площа – 1,0 км², населення – 1,5 тис. осіб) Малинського району Житомирської області України. Виникло 1930 під час видобутку гранітних відкладів, смт (1987). Розташоване на вкритому дубово-сосновим лісом та порізаному гранітними кар'єрами правому березі річки Ірша, у гирлі її притоки Візня (абсолютні висоти 130–140 м).

ГРАНІТНИЙ СТЕП – ботанічний заказник загальнодержавного значення (2005) біля с. Олександрівка Долинського району Кіровоградської області. На площі 0,133 км² охороняється частина балки з виходами на поверхню гранітів та добре збереженою степовою рослинністю. Серед рідкісних червонокнижних видів ростуть ковила волосиста та Лессінга, сон чорніючий, астрагал шерстисто-квітковий, тюльпан бузький, а з тварин водяться сліпак подільський та лунь польовий.

ГРАНІТНІ СКЕЛІ – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Миколаївка Бердянського району Запорізької області. На площі 0,15 км² охороняються відслонення гранітів на правому березі річки Берди. Тріщинуваті гранітні породи зазнали вивітрювання і розчленовані мережею струмків. Рослинний покрив формують розріджені петрофітно-степові угруповання, а біля води трапляються осередки прибережно-водної рослинності.

ГРАНІТОГНЕЙС – сланцювата метаморфічна гірська порода, за мінералогічним складом тотожна з гранітом, за текстурою подібна до гнейсу, а за структурою – проміжна між гранітом і гнейсом. Уважається гранітами, що кристалізувалися в глибинних зонах земної кори при охолодженні магматичного розплаву в умовах направленого тиску або в процесі руху магми, чим пояснюється паралельне

орієнтування мінералів. Використовується як облицювальний матеріал.

ГРАНІТОЇДИ – сукупність гранітів, гранодіоритів, плагіогранітів та їх різновидів, перехідних до кварцових діоритів. Зазвичай термін уживається в польовому описі порід гранітного вигляду або для характеристики нерозчленованих чи недостатньо вивчених комплексів.

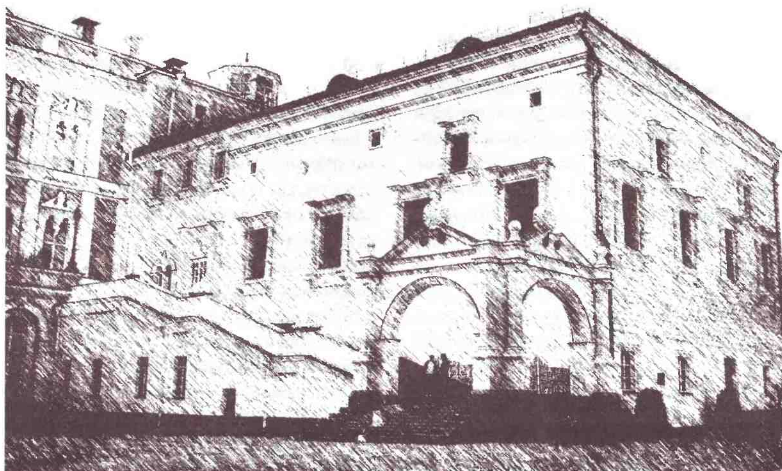
ГРАНКИ – проміжний варіант публікації, відбитки друкарського або комп'ютерного набору на смугах паперу, що друкуються для остаточного вичитування текстів, виправлень помилок авторів та укладачів, для перевірки правильності розміщення друкованого матеріалу на сторінках книги чи газети та ін. цілей.

ГРАНОВИТА ПАЛАТА – пам'ятка архітектури Московського Кремля, одна з найдавніших цивільних споруд Москви, побудована (1487–1491) за указом Івана III італійськими архітекторами М. Руффо і П. Соларі. Назва походить від східного фасаду, обробленого гранованим кам'яним рустом (діамантовим). Головний парадний зал Кремля, де відбувалися збори Боярської думи і Земських соборів, святкування на честь підкорення Казані (1552), перемоги під Полтавою (1709), Ніштадського миру (1721) тощо.

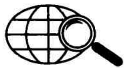
ГРАНОДІОРИТ – інтрузивна кисла гірська порода, що є проміжною за складом між гранітом і діоритом. До її складу входять кварц (10–35 %), піроксен, рогова обманка, польовий шпат (20–40 %), середній плагіоклаз (25–45 %) та ін. компоненти (сфен, апатит, циркон). Міститься в районах поширення кислих порід, наприклад у межах Українського щита, щільність – 2700–2900 кг/м^3. Використовується в будівництві як облицювальний камінь, зокрема з нього був вирізаний Розетський камінь.

ГРАНУЛІТ – метаморфічна гірська порода, що сформувалася в умовах високих температур (понад 700 °С) та тиску (6–10 × 10^8 Па). Мінеральний склад: кварц, плагіоклаз, польовий шпат, а також вкраплення біотиту, гранату, кордієриту, силіманіту, гіперстену та ін. Структура гранулітова, гранобластова, текстура – гнейсова. Використовується як будівельний камінь.

ГРАПТОЛІТИ (*грец.* graptos – покреслений і lithos – камінь) – підтип палеозойських вимерлих вільно плаваючих або прикріплених морських організмів. Вони, подібно до моховинок та коралів, складаючись із хітиноподібної речовини, утворювали окремі гілки, формуючи значні колонії з численних маленьких особин. Уперше з'являються в кембрійських відкладах, досягають найбільшого розвитку і поширення в силурійських породах та зникають (вимирають) у ранньому карбоні.

Грановита палата (Москва)

ГРАССЕ (GRASSE) П'ЄР-ПОЛЬ (1895–1985) – французький зоолог, фахівець із вивчення термітів, президент Ентомологічного товариства Франції (1941) і академік Французької АН (1948). Освіту здобув в університетах Бордо, Парижа і Монпельє (1921). Професор в університетах Клермон-Ферран (1929) і Парижа (1935). Заснував кілька наукових журналів. Автор найбільшого огляду про термітів «Termitologia» (1982–1984) в 3 томах, де зібрав практично всі знання людства про цих комах.

ГРАССІ (GRASSI) ДЖОВАННІ БАТТІСТА (1854–1925) – італійський зоолог, ентомолог і паразитолог. Освіту здобув в університеті Павії (1878), стажувався в Гейдельберзькому і Вюрцбурзькому університетах (1883). Професор в університетах Катанії (1883–1895) і Рима (1895–1925). Уперше вивчив і описав повний життєвий цикл малярійного плазмодія в організмі хребетних, включаючи людину, вперше експериментально заразив малярією людину через укус комара (1898).

ГРАТАЖ (*фр.* gratter – шкребти, дряпати) – спосіб виконання малюнка шляхом продряпування пером або гострим інструментом паперу чи картону, попередньо залитих тушшю (ін. назва – воскографія, оскільки задля полегшення видалення туші робочу поверхню перед заливанням тушшю покривають шаром воску чи парафіну). Твори, виконані в цій техніці, відрізняються контрастом білих ліній малюнка і чорного фону та схожі на ксилографію або ліногравюру. Стиль був популярний у перші десятиріччя XX ст.

ГРАУВАККА (*нім.* grau – сірий і wacke – глиниста гірська порода) – темно-сірий до бурого пісковик палеозойської доби, що поряд з зернами кварцу містить уламки різних порід. Утворився в результаті руйнування основних вивержених порід, дуже твердий і доволі поширений, застосовується у вигляді щебеню в авто- та залізничному будівництві.

ГРАУШПІЦ (*нім.* Grauspitz) – найвища гора Ліхтенштейну (заввишки 2599 м), розташована на півдні комуни Трізен на південному кордоні зі Швейцарією. Подвійна вершина Граушпіц складається з двох піків Гінтерграушпіц (висота – 2574 м), яку ще називають Шварцгорн і Фордер Граушпіц (2599 м). Подвійна вершина належить до гірського масиву Ретікон – гірського хребта в Східних Альпах, що простягнувся територією австрійської провінції Форарльберг, швейцарського кантону Граубюнден і Ліхтенштейну.

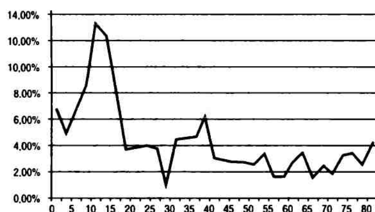
ГРАФ (*лат.* comes – супутник) – титул західноєвропейської королівської посадової особи в ранньому середньовіччі, запроваджений (IV ст.) у Римській імперії і спочатку надавався вищим сановникам (наприклад, головний скарбник). У Франкській державі (з 550-х) граф у своєму окрузі мав судову, адміністративну та військову владу, а за постановою (877) Карла II Лисого його володіння і посада ставали спадковими. Титул, уведений у Росії Петром I (1706), зберігається в монархічних країнах Європи.

ГРАФ КАВУР (CAVOUR) – італійський авіаносець, названий на честь державного діяча графа Камілло Бенсо ді Кавура (1810–1861). Закладений (2001), спущений на воду (2004), офіційно переданий ВМС Італії (2007). Має установки перешкод і системи протиторпедного захисту, авіатехнічний ангар (134,2 × 21 × 7,2 м), 6 підйомників на льотну палубу: 2 – до 30 т (для літальних апаратів), 2 – до 15 т (для боєприпасів) і 2 – до 7 т (службових). Десант – 415 осіб, до 100 одиниць колісної техніки або 24 танки.

ГРАФ (GRAF) ШТЕФАНІ (ШТЕФФІ) МАРІЯ (нар. 1969) – німецька тенісистка, краща в світі спорту (1988) і тенісу (1987–1996). 7-разова чемпіонка світу (1987–1990,1993, 1995, 1996), олімпійська чемпіонка (1988), володарка Великого Шолома (1988). Переможниця відкритих чемпіонатів Австралії (1988–1990, 1994), Франції (1987, 1988, 1993, 1995, 1996, 1999), США (1988, 1989, 1993, 1995, 1996) та Вімблдонського турніру (1988, 1989, 1991–1993, 1995, 1996), володарка Кубка Федерації (1987, 1992).

ГРАФІК – наочне зображення кількісної залежності різних явищ, процесів тощо. Багатозначний термін: (математика) графік функції, графічні обчислення; (виробництво) графік робочих днів і відпусток, виробничий графік; (мистецтво) художник-графік; (транспорт) графік руху потягів; (медицина) графік базальної температури; (гірнича справа) графіки організації робіт, руху локомотивів, введення і вибуття очисних вибоїв, гірничо-геометричні,

якісного показника покладів, зрушення та деформацій тощо.

Графік

ГРАФІК КРУГОВИЙ — графічне вираження співвідношення складових якогось цілого параметра і всього параметра в цілому, коли ціле приймається за 100 % і виражається повним колом. Складові виражаються у вигляді секторів кола, що розташовуються в напрямку руху годинникової стрілки, починаючи з елемента з найбільшим відсотком вкладу в ціле. На ньому наочно відображаються відразу всі складові та їх співвідношення.

ГРАФІКА (*грец.* graphikos — написаний) — вид образотворчого мистецтва, що використовує як основні зображальні засоби лінії, штрихи, крапки і плями. У графічному малюванні застосовують зазвичай не більше одного кольору (переважно чорний), а основою найчастіше виступає білий папір. За призначенням поділяється на: станкову, книжкову, плакатну, прикладну, архітектурну, комп'ютерну тощо. У лінгвістиці — це розділ мовознавства, що досліджує співвідношення між літерами і звуками.

ГРАФІКА НИТЯНА — графічна техніка отримання зображення нитками на картоні, оксамитному чи цупкому папері або ін. твердій основі. Нитки можуть бути звичайні швацькі, кольорові шовкові, шерстяні, муліне або ін. Як вид декоративно-прикладного мистецтва нитяна графіка започаткована в Англії (XVII ст.). Місцеві ткачі придумали особливий спосіб переплетення ниток, забивали в дощечки цвяхи і в певній послідовності натягували на них нитки та отримували ажурні мереживні вироби для прикрашання житла.

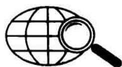
ГРАФІТ (*грец.* grapho — пишу) — мінерал класу самородних елементів, одна з алотропних модифікацій вуглецю. Структура шарувата, добре проводить електричний струм, на відміну від алмаза, володіє низькою твердістю — 1–2 і щільністю 2,08–2,23 г/см^3, колір темно-сірий, блиск металевий. Неплавкий, стійкий під час нагрівання (за відсутності повітря), не розчиняється у кислотах, жирний на дотик. Природний графіт містить 10–12 % домішок глин і оксидів заліза, розшаровується на окремі лусочки.

ГРАФІТИЗАЦІЯ — процес виділення і перетворення викопних органічних сполук на графіт, що відбувається в залізних, нікелевих, кобальтових та ін. металевих сплавах, у яких вуглець міститься у вигляді нестійких хімічних сполук (карбідів). При підвищених температурах карбід повністю замінюється графітом, а сам процес пришвидшується з підвищенням температури. Графіт виділяється з пересичених вуглецем сплавів під час їх затвердіння і наступного охолодження.

ГРАФІТІ (*іт.* graffiare — дряпати) — зображення, малюнки або написи, видряпані, написані чи намальовані фарбою або чорнилом на стінах та ін. поверхнях. До них відносять будь-який вид публічного розфарбовування поверхонь (від написаних ненормативних слів до художньо-вишуканих малюнків). В історичній науці (зокрема в археології) цей термін використовується давно, але в більш вузькому значенні — позначає виключно надряпані написи, а нафарбовані написи називають «дипінті».

ГРАФІЧНИЙ ІНТЕРФЕЙС КОРИСТУВАЧА — система засобів взаємодії користувача з комп'ютером, що ґрунтується на представленні всіх доступних користувачеві системних об'єктів і функцій у вигляді графічних компонентів екрана (вікон, значків, меню, кнопок, списків тощо). Уперше концепція графічного інтерфейсу запропонована розробниками дослідницької лабораторії «Xerox PARC» (1970-ті), але отримала перше комерційне втілення лише в продуктах корпорації «Apple Computer» (1985).

ГРАЧ ЕДУАРД ДАВИДОВИЧ (нар. 1930) — російський скрипаль, альтист і диригент, народний артист СРСР (1991). Освіту здобув в Одеській і Центральній московській музичних школах та в Московській консерваторії (1953). Розпочав концертну діяльність скрипаля (1949), диригента (1979) та альтиста (1980). Викладач (1989), професор (1990), завідувач кафедри (1995) Московської консерва-

торії, проводить майстер-класи по всьому світу. Засновник і художній керівник камерного оркестру «Московія» (1992).

ГРАЧОВ ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1956) – радянський український футболіст (нападник) і тренер, майстер спорту СРСР (1980), заслужений тренер України (2002). Виступав за «Спартак» Орел (1975), «Колхозчі» Ашхабад (1976–1978), «Торпедо» Москва (1979), «Шахтар» Донецьк (1980–1981, 1982–1990), «Спартак» Москва (1982), «Вашуташ» Дебрецен (1990–1991), BVBS Будапешт (1991–1993) та збірну СРСР (1984). Провів 573 матчі (128 голів). Володар Кубка СРСР (1980, 1983) і України (1995).

ГРЕ (ГАРАНТІЯ РИЗИКУ ЕКСПОРТУ) – державна або банківська гарантія ризику (виробничого, транспортного, відмови або несплати) при проведенні експортних операцій, що є різновидом страхування від збитків за експортними операціями (від ризику невиконання імпортером своїх зобов'язань, у зв'язку з військовими діями, націоналізацією, конфіскацією тощо).

ГРЕБЕНЩИКОВ БОРИС БОРИСОВИЧ (нар. 1953) – радянський російський поет, композитор, музикант і співак, один із засновників радянської рок-музики. Освіту здобув у Ленінградському університеті (1974). Засновник і лідер рок-гурту «Акваріум» (1973), з яким досі багато гастролює. Автор понад 50 музичних альбомів, книжок віршів, музики до театральних вистав, документальних та художніх фільмів: «АССА» (1987), «Черная роза – эмблема печали, красная роза – эмблема любви» (1989) та ін.

ГРЕБІНКА – місто (площа – 9,1 км^2, населення – 11,0 тис. осіб) районного значення, центр Гребінківського району Полтавської області України. Засноване (1895) під час будівництва залізничної лінії Південно-Західної залізниці Харків – Київ, назване на честь українського байкаря Євгена Гребінки (1812–1848), статус міста (1959). Розташоване на вирівняній поверхні Придніпровської низовини, на лівому березі річки Гнила Оржиця (притока Оржиці).

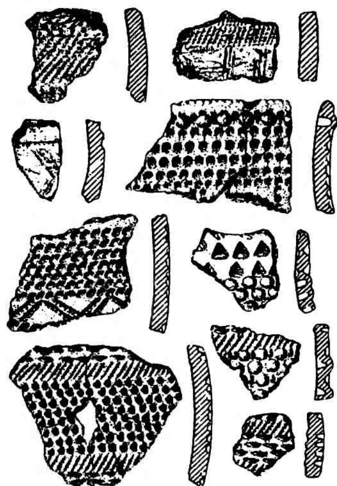
ГРЕБІНКА ЄВГЕН ПАВЛОВИЧ (1812–1848) – український письменник і видавець. Освіту здобув у Ніжинській гімназії вищих наук (1831). Перші оповідання «Малоросійські приказки», «Сто сорок п'ять» (1834). Видав один з перших українських альманахів «Ластівка» (1841), автор романсу «Очи чёрные, очи жгучие» (1843). Найвідоміші твори: «Записки студента» (1841), «Чайковський» (1843), «Доктор» (1844), «Подорожні записки зайця» (1844), «Пригоди синьої асигнації» (1847), «Полтавські вечори» (1848) та ін.

ГРЕБІНКИ – селище міського типу (площа – 13,5 км^2, населення – 5,8 тис. осіб) Васильківського району Київської області України. Виникло 1612 під час заселення спустошених татарами земель Білоцерківського староства, смт (1958). Розташоване на слабо хвилястій поверхні західного краю Київського плато (абсолютна висота бл. 180 м), на правому березі ставу загаченої річки Протока (ліва притока Росі).

ГРЕБІНКІВСЬКИЙ РАЙОН – район на північному заході Полтавської області, утворений 1935, площа – 0,6 тис. км^2, населення – 23,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 11,0 тис. осіб). Межує з Пирятинським, Лубенським, Оржицьким і Драбівським районами, адміністративний центр – Гребінка. Розташований на плоско-хвилястій лесовій поверхні Придніпровської низовини. Головні річки басейну Дніпра: Гнила Оржиця (притока Оржиці) та Сліпорід (притока Сули).

ГРЕБІНЦЕВО-ЯМКОВОЇ КЕРАМІКИ КУЛЬТУРИ – археологічні культури епохи неоліту (IV–II тис. до н. е.) у лісовій смузі Східної Європи, що поширилися з російського Волго-Окського межиріччя (Балахнінська, Волосовська, Льяловська культури та ін.) на північ до Фінляндії та Білого моря (Карельська, Каргопольська культури), на південь – до лісостепу (верхів'я річок Воронеж і Дон). Назва утворилася від великих посудин з товстими стінками, суцільно орнаментованими ямками і гребінчастим штампом.

ГРЕБІНЦІ МОРСЬКІ (*лат.* Pectinidae) – родина морських двостулкових молюсків, що мають нерівностулкові мушлі з вушками. Відомі здатністю, з великою частотою закриваючи стулки, підніматися в товщу води. Мешкають в усіх океанах, більшість видів є об'єктами промислу, оскільки м'ясо гребінців – кулінарний делікатес, а мушлі використовуються у декоративних і символічних цілях, наприклад, як емблема прочан до труни Святого Якова та символ нафтової компанії «Шелл».

Предмети культури гребінцево-ямкової кераміки

ГРЕБІНЬ – багатозначний термін: (прикраса-гребінець) довгаста пластинка з частим рядком зубів з одного боку, що зазвичай використовується для розчісування волосся і прикрашання жіночої зачіски; (птахи) орган на голові у курей, що здійснює функцію терморегуляції, перенаправляючи кровотік до шкіри; (виноградарство) скелет ґрона винограду, що утворюється з осі суцвіття з усіма розгалуженнями; (обладунки) горизонтальна металева пластина, розташована на тулії лицарського шолома.

ГРЕБЛЯ – гідротехнічна споруда, що перегороджує річище річки, водойму або ін. водотік для підняття рівня води. Служить для зосередження напору в місці розташування споруди і створення водосховища для використання його енергії в гідроелектростанціях, водопостачання населених пунктів чи промислових об'єктів. Тип і конструкція греблі визначаються розміром, призначенням, способом зведення, природними умовами, видом пропускання води та основним будівельним матеріалом.

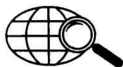
ГРЕБНИЙ (ГАЛЕРНИЙ, ШХЕРНИЙ) ФЛОТ – з'єднання бойових і допоміжних суден, призначених для дій у прибережних районах, основним рушієм яких була мускульна сила веслярів. У Росії гребний флот як складова частина військового флоту створювався наприкінці XVII ст. на Дону, а влітку 1696 галери блокували з моря турецьку фортецю Азов. Шхерний флот був підрозділом (1756–1823) шведських військово-морських сил для дій у вузьких протоках між дрібними скелястими островами-шхерами.

ГРЕГАРІНИ (*лат.* Gregarine) – група одноклітинних паразитичних організмів, що належать до класу Споровики. Більшість представників є позаклітинними паразитами практично всіх відомих типів безхребетних (членистоногих, кільчастих червів, голкошкірих тощо). Клітина грегаріни має витягнуту червоподібну форму, на її поверхні формуються численні гребені, а цитоплазма містить багато гранул глікогену, через що виглядає зернистою.

ГРЕГОРІ (GREGORY) ДЖЕЙМС (1638–1675) – шотландський математик і астроном, один із основоположників математичного аналізу, член Королівського товариства (1668). Освіту здобув у Сент-Ендрюському університеті, де очолював спеціально створену для нього кафедру (1668–1674). До математичного аналізу звернувся (1667) під час подорожі Італією (1664–1668). Вважається, що його відкриття справили значний вплив на молодого Ісаака Ньютона (1643–1727), який називав Грегорі одним зі своїх попередників.

ГРЕЙ (GY) – одиниця вимірювання поглинутої дози іонізуючого випромінювання в системі СІ, названа на честь британського фізика Луїса Гарольда Грея (1905–1965). Один грей дорівнює дозі випромінювання, за якої опроміненій речовині масою один кілограм передається енергія один джоуль будь-якого іонізуючого випромінювання. Величина поглиненої дози випромінювання залежить від властивостей випромінювання і поглинаючого середовища.

ГРЕЙ (GRAY) ЛЬЮЇС ГАРОЛЬД (1905–1965) – англійський фізик, один із засновників радіобіології, член Королівського товариства (1961). Освіту здобув у Триніті-коледжі в Кембриджі (1928). Працював у лікарні Маунт Вернон у Лондоні (1933), де створив один з перших генераторів нейтронів (1937) і вивчав їхній вплив на живі організми. Віце-президент Міжнародної комісії з радіаційних параметрів (1956–1962), на його честь названо одиницю

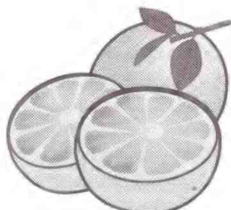
вимірювання поглинутої дози іонізуючого випромінювання (Грей, Gy).

ГРЕЙВС (GRAVES) МАЙКЛ (нар. 1934) – американський архітектор, дизайнер і художник-монументаліст. Освіту здобув в університетах Цинциннаті і Гарварду, два роки стажувався в Римі. Заснував бюро в Принстоні (1964), що створювало різноманітні дизайн-проекти в усьому світі і десятиліттями було в центрі архітектурної і дизайнерської діяльності, отримало понад 160 нагород. Відомий завдяки будівлі комунальних служб у Портленді (1979–1982), один з основних представників «нью-йоркського авангарду».

ГРЕЙПФРУТ (*лат.* Citrus paradisi) – субтропічне вічнозелене дерево роду Цитрус родини Рутові (Rutaceae), а також його їстівний плід. Дерево заввишки 5–6 м (іноді до 13–15 м), листя темно-зелене, довге (до 15 см) і тонке. Квітки білі, з 4–5 пелюстками, бл. 5 см в діаметрі. Шкірка фруктів жовта, але у сортів з червоною м'якоттю може набувати червонуватого відтінку. Плід бл. 10–15 см у діаметрі (іноді до 30–40 см) з кислуватою м'якоттю (від світло-жовтої до червоно-рубінової), розділеною на скибочки.

ГРЕЙТ РЕПАБЛІК (*англ.* Great Republic) – чотирипалубний, чотирищогловий дерев'яний кліпер (барк), один із найбільших і швидкісних вітрильників світу, побудований американським суднобудівником Дональном Маккеєм (1810–1880) на Бостонській верфі (1853). Довжина 101,5 м (з бушпритом 121 м), ширина – 16,2 м, водотоннажність – 5400 т (4556 реєстрових т), площа вітрил – 6070 м², роки експлуатації – 1853–1872.

ГРЕЙТ-ЧАННЕЛ (*англ.* Great Channel) – природна суднохідна протока між Нікобарськими островами (на півночі), що належать Індії, та індонезійським островом Суматра (на півдні). Ширина – понад 200 км, протокою проходить морський кордон між Індією та Індонезією, здавна прокладений активний морський шлях між Індійським і Тихим океанами.

Грейпфрут (плід)

ГРЕЙЯМ (*англ.* Graham Island) – найбільший острів у тихоокеанському архіпелазі Хайда-Гуаї (більш відомого як Острови Королеви Шарлотти), що територіально належить провінції Британська Колумбія (Канада). Площа – 6361 км², довжина берегової лінії – 1106 км, відділений від материка протокою Хекате. Клімат помірний і дуже вологий, сприятливий для хвойних лісів, що покривають острів. Названий (1853) на честь Джеймса Грехема, тодішнього першого лорда Адміралтейства Великобританії.

ГРЕКИ (ЕЛЛІНИ) – народ (загальна чисельність понад 18 млн осіб), основне населення Греції (понад 10 млн осіб) і Кіпру (бл. 600 тис. осіб), найбільші громади в США (бл. 3 млн осіб), Австралії (до 700 тис. осіб), Албанії (бл. 400 тис. осіб), Німеччині (бл. 370 тис. осіб), Великий Британії (до 350 тис. осіб), Канаді (бл. 250 тис. осіб) та ін. Розмовляють грецькою (новогрецькою) мовою, однією із найдавніших індоєвропейських мов та єдиним представником грецької групи. Сповідують переважно православ'я.

ГРЕКО-КАТОЛИКИ (УНІАТИ) – католики, що належать до деяких зі східнокатолицьких церков, які наслідують візантійську літургійну традицію, богослужіння здійснюються за візантійським обрядом грецькою мовою (Грецька, Італо-албанська і Мелькітська католицькі церкви) та ін. мовами (Українська, Русинська, Білоруська, Румунська, Болгарська, Словацька, Угорська, Албанська, Російська, Хорватська греко-католицькі церкви).

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА – створена в Україні (Українська греко-католицька церква або Українська католицька церква візантійського обряду) і Білорусі в результаті укладення Берестейської унії (1596), коли київський митрополит, 5 єпископів та 3 архімандрити, підписавши її, визнали церковну владу єпископа Рима, одночасно вийшовши з-під юрисдикції константинопольського патріарха. Послідовники унії, особи, що дотримувалися греко-католицького (уніатського) віросповідання, іменувалися «уніатами».

ГРЕКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ (499—449 ДО Н. Е.) — війни, які точилися з перервами півстоліття між Персією та давньогрецькими містами-державами, що відстоювали свою незалежність. Відомості про перебіг подій надійшли виключно з грецьких джерел, основним з яких є твір Геродота «Історія», що обривається до середини конфлікту (478 до н. е.). Афіни надавали повсталим проти перського панування грецьким полісам у Малій Азії допомогу військовими кораблями і вийшли з війни могутньою морською державою.

ГРЕКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА (1919—1922) — вважається у Туреччині національно-визвольною війною турецького народу проти інтервенції великих держав Європи, що здійснювалася зусиллями грецької армії. Виникла після поразки Османської імперії у Першій світовій війні і зазіхань Греції (союзниці країн-переможниць) на Східну Фракію (крім Стамбула) і західні райони Малої Азії. Завершилася Лозаннським мирним договором (1923), що закріпив міжнародно-правове визнання незалежності Туреччини.

ГРЕМІО (GREMIO FOOT-BALL PORTO ALEGRENSE) — бразильський футбольний клуб з Порту-Алегрі (штат Ріу-Гранді-ду-Сул), заснований 1903, один із найтитулованіших клубів країни: чемпіон Бразилії (1981, 1996), володар Кубка Бразилії (1989, 1994, 1997, 2001), володар Суперкубка Бразилії (1990), володар Кубка Лібертадорес (1983, 1995), переможець Міжконтинентального кубка (1983). Виступає на стадіоні (1954) «Олімпіко Монументал» (45 000 глядачів), форма блакитно-чорна (смугаста), гостьова — біла.

ГРЕММІ (*англ.* Grammy) — музична премія Американської академії звукозапису (приз у вигляді золотого грамофона), одна з найпрестижніших нагород у сучасній музичній індустрії, запроваджена Асоціацією звукозаписних компаній США (14 березня 1958). Щорічно надається в 108 категоріях (30 музичних жанрів) та за особливий внесок у музику за результатами голосування уповноважених членів Академії звукозапису, до яких можуть долучатися володарі премії минулих років.

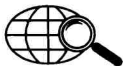
Нагорода «Греммі» — «Золотий грамофон»

ГРИМУЧІ ЗМІЇ (*лат.* Crotalus) — рід отруйних змій родини Гадюкові, характерною особливістю яких є наявність хвостового брязкальця з ороговілих кільцеподібних утворень, що під час вібрації створюють тріск (акустичний сигнал), попереджаючи ворогів про небезпеку. Вирізняються міцним тулубом завдовжки 0,5—1 м, найбільша довжина — до 2,4 м. Ареал обмежений територіями Північної та Південної Америки, їхня отрута спричиняє крововиливи й уражає нервові центри.

ГРЕНАДА — острівна держава на південному сході Карибського моря, займає острів Гренада і південну частину островів Гренадини з групи Малих Антильських островів. Площа — 344 км², населення — 89,4 тис. осіб, столиця — Сент-Джорджес. Незалежність у складі Британської співдружності (1974), конституційна монархія, грошова одиниця — східнокарибський долар, офіційна мова — англійська. Острів вулканічного походження (висота — до 840 м) з низовинною прибережною частиною, клімат тропічний, пасатний.

ГРЕНАДИНИ — ланцюг із понад 600 островів вулканічного походження, розташованих у південній частині Навітряних островів (архіпелаг Малі Антильські острови). Витягнуті на 100 км між островами Сент-Вінсент та Гренада, входять до складу держав Гренада (південні острови) та Сент-Вінсент і Гренадини (північні острови). Загальна площа — 86 км², населення — бл. 16 тис. осіб, найбільший острів — Каріока (34 км²). На островах, оточених кораловими рифами, розташовані чудові пляжі.

ГРЕНЛАНДІЯ — найбільший острів (площа — 2 130 800 км²) на Землі, що омивається Атлантичним і Північним Льодовитим океанами, належить Данії, утворюючи особливу автономну одиницю. Майже цілком розташований у північно-східній частині Канадського щита, складеного гнейсами, кварцитами,

мармурами і гранітами архейської і протерозойської доби, найвища точка – гора Гунбйорн (3700 м). Ділянки непокритого льодом суходолу простягаються прибережною смугою завширшки до 200–250 км.

ГРЕНЛАНДСЬКЕ МОРЕ – частина Північного Льодовитого океану, розташована між Гренландією, Ісландією, Шпіцбергеном і островом Ян-Маєн. Загальна площа бл. 1195,0 тис. км², об'єм – 1747,3 тис. км³, середня глибина – 1641 м, максимальна – 5527 м, середня температура води влітку +3 °С, узимку – 1 °С, солоність – 32–34 ‰. Центральна та північна частини моря насичені плаваючими льодовими полями, а взимку вкриваються суцільним льодовим покривом, що практично припиняє судноплавство.

ГРЕНСЬКА КУЛЬТУРА – культура мезоліту Верхнього Подніпров'я, поширена (XII–IV тис. до н. е.) на території Північної і Центральної Білорусі (основні пам'ятки – Гренськ, Коромка та ін.). Серед кремінного інвентарю пам'яток наявні призматичні нуклеуси (основна заготовка – відщеп), серед знарядь – специфічні гренські наконечники стріл, симетричні й асиметричні, шкребки й різці на пластинах і відщепах та ін. знаряддя. Генетично пов'язана з Аренсбурзькою культурою Прибалтики.

ГРЕСІВСЬКИЙ – селище міського типу (площа – 1,7 км², населення – 11,1 тис. осіб), підпорядковане Сімферопольській міськраді АР Крим України. Засноване 1956 під час будівництва Сімферопольської ДРЕС (державної районної електростанції), смт (1962). Розташоване в північному передмісті Сімферополя, з яким пов'язане тролейбусною лінією, на лівому слабо горбкуватому березі річки Салгир (абсолютна висота бл. 170 м).

ГРЕСЬ ВІКТОР СТЕПАНОВИЧ (нар. 1939) – радянський український режисер і сценарист, заслужений діяч мистецтв УРСР (1982), народний артист України (2000). Освіту здобув у ВДІКу (1967), режисер Київської кіностудії ім. О. Довженка (з 1966), викладач Київського інституту театрального мистецтва (з 1979), художній керівник об'єднання «Дебют» кіностудії ім. О. Довженка (з 1993). Автор фільмів: «Чорна курка, або Підземні жителі» (1980), «Нові пригоди янкі при дворі короля Артура» (1988) та ін.

ГРЕТЦКІ (GRETZKY) ВЕЙН ДУГЛАС (нар. 1961) – канадський хокеїст, центральний нападник, один із найвідоміших спортсменів XX ст. Найдовше виступав за клуб «Едмонтон Ойлерз» (1978–1988), 4 рази вигравши Кубок Стенлі. Отримав прізвисько «Великий»; установив 61 рекорд (894 голи, 1963 гольових передачі, 2857 очок, 50 хет-тріків та ін.) і неодноразово завойовував індивідуальні призи Національної хокейної ліги (включаючи 9 призів найціннішому гравцеві, 10 – кращому бомбардирові сезону тощо).

ГРЕХЕМ (GRAHAM) ЕНДРЮ (1815–1908) – ірландський астроном. Працював в обсерваторії Маркрам у графстві Слайго на півночі Ірландії, де відкрив (1848) астероїд 9 Метида та уклав каталог Маркрам (*англ.* Markree Catalogue) з 60 тис. зір уздовж екліптики, занесених до каталогу в період з 8 серпня 1848 до 27 березня 1856, опублікований у 4 томах (1851, 1853, 1854, 1856). Працював першим асистентом в обсерваторії Кембриджу (1864–1903), де брав участь у складанні Кембриджського каталогу (1897).

ГРЕЦІЯ (ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА) – держава на півдні Європи на Балканському півострові, межує з Албанією, Македонією, Болгарією і Туреччиною, омивається Егейським, Іонічним, Середземним і Критським морями. Площа – 131 957 км², населення – 11,4 млн осіб, столиця – Афіни. Парламентська республіка, офіційна мова – грецька, грошова одиниця – євро. Ландшафти – чергування скелястих гір і густонаселених долин, численних островів і проток. Клімат середземноморський, альпійський і помірний.

ГРЕЦЬКА МОВА – одна з індоєвропейських мов (бл. 12,8 млн осіб), поширена у Греції і на Кіпрі, де є державною, та в громадах Албанії, Єгипту, Італії, Німеччини, Великобританії, США, України та ін. країн. Виділяють 5 періодів її розвитку: давньогрецький (XIV–XII ст. до н. е.), архаїчний (XII–VIII ст. до н. е.), класичний період (VIII–IV ст. до н. е.), елліністичний – мова Греції, Малої Азії, Західної Азії і Єгипту (IV ст. до н. е. – IV ст.), візантійський, або середньогрецький (IV–XV ст.), і новогрецький (XV–XXI ст.).

ГРЕЦЬКА ЦЕРКВА – храм Св. Іоанна Предтечі, побудований, ймовірно, на межі XIII–XIV ст.

грецькою громадою на високому стрімкому західному березі Дністровського лиману в райцентрі Білгород-Дністровський Одеської області України. Планування церкви характерне для тогочасних храмів Болгарії і Молдавії, у XV ст. була резиденцією візантійського екзарха в Молдавському князівстві. Ґрунтовної перебудови зі збільшенням вівтарної частини зазнала зі звільненням міста від турецького панування (1810-ті).

ГРЕЦЬКЕ ПИСЬМО – буквено-звукове (алфавітне) письмо, що виникло з фінікійського консонантного письма (IX–VIII ст. до н. е.), а найдавніші пам'ятки датуються VIII–VII ст. до н. е. Використовується до теперішнього часу, оновленням у його розвитку було введення в давньогрецький алфавіт, поряд з позначенням приголосних, самостійних букв для позначення голосних. Читається зліва направо і лягло в основу багатьох систем письма.

ГРЕЦЬКЕ ПОВСТАННЯ (1821–1829) – революція або війна за незалежність грецького народу, в результаті якої було скинуто османське панування та завойовано незалежність Греції. Початок повстання (25 березня 1821) нині святкується в країні як національне свято – День незалежності Греції. За Адріанопольським мирним договором (1829), укладеним після перемоги Росії в російсько-турецькій війні (1828–1829), Туреччина визнавала автономію Греції за умови сплати нею щорічної данини султанові.

Α	Αα	альфа	Ν	Νν	ню
Β	Ββ	бета	Ξ	Ξξ	ксі
Γ	Γγ	гамма	Ο	Οο	омікрон
Δ	Δδ	дельта	Γ	Ππ	пі
Ε	Εε	епсилон	Ρ	Ρρ	ро
Ι	Ζζ	дзета	Σ	Σσς	сигма
Η	Ηη	гета	Τ	Ττ	тау
Θ	Θθ	тета	Ý	Υυ	іпсилон
Ι	Ιι	йота	Φ	Φφ	фі
Κ	Κκ	каппа	Χ	Χχ	хі
Λ	Λλ	лямбда	Ψ	Ψψ	псі
Μ	Μμ	мю	Ω	Ωω	омега

Грецьке письмо

ГРЕЦЬКИЙ ВОГОНЬ (ПЕКЕЛЬНИЙ, або ВІЗАНТІЙСЬКИЙ, ВОГОНЬ) – горюча суміш, що застосовувалася у середньовічних війнах і вперше була використана візантійцями в морських битвах. Точний її склад невідомий, але ймовірними компонентами були сира нафта, сірка та олія. Установка з грецьким вогнем являла собою мідну трубу – сифон, через який вивергалася (на відстань до 25 м) рідка суміш. Первісно її використовували на флоті, де контрольований вогонь ставав загрозою незграбним дерев'яним суднам.

ГРЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ОПЕРНИЙ ТЕАТР – державний театр в Афінах, підпорядкований Міністерству культури Греції, Раді опікунів та художньому директору. Офіційно заснований 1939, а з 1944 діяв як автономна організація в її нинішньому вигляді. Свої вистави нині представляє на 3 сценах: театр Олімпія (центральна сцена ім. Марії Каллас), театр Акрополь (що має Нову та Дитячу сцени, які представляють, відповідно, оперети та вистави для дітей) та Лірична сцена (експериментальна студія).

ГРЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕАТР – заснований в Афінах (1930) спеціальною постановою Грецького парламенту, відкриття відбулося (1932) постановкою «Агамемнон» Есхіла. Згодом театр представив (1938) першу виставу «Електра» Софокла на відкритому повітрі в Епідаврі. Для постановок творів нових грецьких драматургів створено (1956) т. зв. Другий національний театр Греції, а для гастролей провінціями країни організовано (1971) мобільний склад театру.

ГРЕЦЬКІ ВАЗИ – грецька кераміка є найпоширенішою знахідкою під час археологічних досліджень античної Греції. Стародавні греки розписували будь-які види глиняного посуду (VI–V ст. до н. е.), що використовувалися для зберігання, вживання їжі, в обрядах і святах. Твори кераміки, оформлені особливо ретельно, приносили в дар храмам або вкладали в поховання. Сильно випалені, стійкі до впливів навколишнього середовища керамічні посудини та їх фрагменти збереглися донині десятками тисяч.

ГРЕЧИНА МИХАЙЛО ГНАТОВИЧ (1902–1979) – радянський український архітектор, лауреат Державної премії УРСР (1983). Освіту здобув на архітектурному факультеті Київського художнього

інституту (1930). Автор проектів стадіону «Динамо» (1937, реконструкції 1958, 1979), Центрального стадіону (1941, реконструкції 1967, 1979), Палацу спорту (1960), житлового масиву Комсомольський (1963), Торговельно-промислової палати (1964), готелю «Русь» (1979) у Києві; готелю «Тарасова гора» (1961) в Каневі.

ГРЕЧИХА ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1954) – радянський український слюсар-складальник, заслужений машинобудівник України (1993), Герой України (2007). Освіту здобув у Запорізькому авіаційному технікумі (спеціальність «Авіаційні двигуни») (1974). Все життя працює слюсарем-складальником складального цеху Відкритого акціонерного товариства «Мотор Січ» (Запорізька область), є членом наглядової ради підприємства.

ГРЕЧКА (*лат.* Fagopyrum) – рід рослин родини Гречкові (Polygonaceae), круп'яна культура, з якої виготовляється: ядриця (цільне зерно), проділ (подрібнене зерно з порушеною структурою), гречане борошно, медичні препарати, а лушпинням набивають лікувальні подушки. Походить з північної Індії, де називається «чорним рисом», окультурена в V тис. до. н. е., відома в Європі з XV ст. Латинська назва, дана шведським натуралістом Карлом Ліннеєм (1707–1778), перекладається як «горішок букоподібний».

ГРЕЧКО АНДРІЙ АНТОНОВИЧ (1903–1976) – радянський військовий і державний діяч, маршал Радянського Союзу (1955), Герой Радянського Союзу (1958, 1973). Освіту здобув у кавалерійській школі (1926), Військових академіях ім. М. Фрунзе (1936) і Генерального штабу (1941). Учасник Громадянської і Великої Вітчизняної воєн, під час якої пройшов шлях від підполковника до генерал-полковника. Міністр оборони СРСР (1967–1976), член ЦК КПРС (1961–1976), член Політбюро ЦК КПРС (1973–1976).

ГРЕЧУХА МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (1902–1976) – радянський партійний діяч УРСР, державний службовець, керівник Верховної Ради УРСР. Освіту здобув у Харківському автодорожньому інституті (1936). Інженер-механік на Південній залізниці (1936–1938), голова Президії Верховної Ради УРСР (1939–1954), член Політбюро ЦК Компартії УРСР (1939–1961), перший заступник (1954–1959), заступник голови Ради Міністрів УРСР (1959–1961), радник при Раді Міністрів УРСР (1962–1966).

ГРЕЧУШКІН ВАЛЕРІЙ ВІКТОРОВИЧ (нар. 1971) – український шахтар, заслужений шахтар України (2007), Герой України (2008) «за вагомий особистий внесок у зміцнення енергетичного потенціалу держави, багаторічну самовіддану шахтарську працю та з нагоди Дня шахтаря». Пройшов шлях від гірського майстра до начальника дільниці № 2 на шахті «Комсомолець Донбасу» у м. Кіровське Донецької області.

ГРИБ (ОПЕНЬОК) ЗИМОВИЙ (*лат.* Flammulina velutipes) – їстівний гриб родини Рядовкові, що росте по всій Україні на пеньках та стовбурах переважно листяних дерев і використовується в свіжому і сушеному вигляді. Шапинка 2–9 см у діаметрі, м'ясиста, опукло-плоска, оранжево-руда, оранжувато-коричнювата, у центрі темніша, з тонким, світлішим краєм, гола, клейкувата. Пластинки рідкі, білуваті, кремові або жовтуваті. Ніжка щільна, з віком порожниста і твердувата. Споровий порошок кремово-білий.

ГРИБ-ЗОНТИК (МАКРОЛЕПІОТА) (*лат.* Macrolepiota) – рід грибів родини Шампіньйонові, вперше описаний (1948) німецьким ботаніком-мікологом Рольфом Зінгером (1906–1994). Плодові тіла середньо-великих розмірів, шапинка у молодому віці яйцеподібна або напівкуляста, у зрілих грибів – плоска, біла або світла, з низьким, округлим або загостреним горбком. Пластинки вільні, ніжка циліндрична, волокниста, легко відділяється від шапинки. Споровий порошок білий або кремовий.

ГРИБИ (*лат.* Fungi або Mycota) – царство живої природи, що об'єднує еукаріотичні організми, які поєднують у собі деякі ознаки рослин і тварин. Гриби вивчає наука мікологія, яка вважається розділом ботаніки, оскільки раніше гриби відносили до царства рослин. Одна з найбільших і найрізноманітніших груп живих організмів, що є частиною всіх водних та наземних екосистем. За сучасними оцінками на Землі існує 100–250 тис. видів грибів (за деякими даними, до 1,5 млн), науково описано бл. 98 тис. видів.

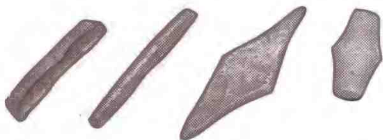
ГРИБНИЦЯ (МІЦЕЛІЙ) – вегетативне тіло грибів і актиноміцетів (деякі дослідники, підкреслюючи бактеріальну природу актиноміцетів, на-

зивають їхній аналог грибного міцелію тонкими нитками), що складається з тонких (1,5–10 мкм завтовшки у грибів і 0,5–1 мкм у актиноміцетів) розгалужених ниток, називаних гіфами. Розвивається в субстраті і на його поверхні. Довжина міцелію грибів у природних умовах, зокрема, в лісовій підстилці, може сягати 35 км на 1 г, а зростання відбувається тільки у вершині.

ГРИБОВ ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1902–1977) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1948), лауреат Сталінської премії (1942, 1946, 1951, 1952), Герой Соціалістичної Праці (1972). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1924), актор МХАТу (1924–1977). У кіно бл. 70 ролей, головні у фільмах: «Болотные солдаты» (1938), «Свадьба» (1944), «Поединок» (1945), «Смелые люди» (1950), «Гуттаперчевый мальчик» (1957), «Полосатый рейс» (1961), «Соло для часов с боем» (1974) та ін.

ГРИБОЄДОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ (1795–1829) – російський драматург, поет і дипломат, статський радник (1828). Був вундеркіндом, освіту здобув у Московському університеті (1810). Служив у Міністерстві закордонних справ (з 1817), будучи послом у Персії, загинув у Тегерані від рук релігійних фанатиків. Відомий як письменник однієї книги, римованої п'єси «Горе от ума» (1824), що досі є однією з найпопулярніших театральних вистав у Росії і російськомовному світі та джерелом численних крилатих фраз.

ГРИВНА – вагова та грошово-вагова одиниця Русі та ін. слов'янських земель, відомі гривни: монетні (великий неподільний злиток срібла), київська (шестикутної форми вагою бл. 140–160 г), новгородська (довга срібна палиця вагою 204 г), чернігівська (перехідна форма між київською та новгородською гривнами), татарська (човникової форми, що була в обігу в Поволжі); нашийна прикраса, що мала форму гладкого чи витого обруча із дорогоцінного металу, найчастіше із золота, пізніше – зі срібла.

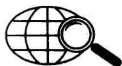
Різновиди гривни

ГРИВНЯ – грошова одиниця держави Україна, за міжнародним позначенням – UAH, що дорівнює 100 копійкам, запроваджена (2–16 вересня 1996) під час грошової реформи, випускається Національним банком України. В обігу перебувають банкноти (випуску 1992, 1994–2001 та 2003–2012, із зображенням портретів українських достойників на аверсі та архітектурних пам'яток – на реверсі) номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень, монети вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок та 1 гривня.

ГРИГОРАШ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1913–1975) – радянський український актор і режисер, заслужений артист УРСР. Переважно комедійний актор і режисер Полтавського, Харківського, Проскурівського (Хмельницького), Дрогобицького, Сімферопольського українського театрів, режисер Тернопільського (Чортківського) театру ім. І. Франка (1947–1948), Тернопільського театру ім. Т. Шевченка (1948–1951), викладав у Дрогобицькому педагогічному інституті (1956–1958).

ГРИГОРЕНКО ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ (1907–1987) – радянський генерал-майор, учасник дисидентського руху, член Московської Гельсінської групи. Освіту здобув у Військово-інженерній академії (1934) та Академії Генерального штабу (1939). Працював у Військовій академії ім. М. Фрунзе (1945–1961). Займався правозахисною діяльністю (з 1961), емігрував до США (1977), де відмовився викладати у Вест-Пойнті і продовжив дисидентські дії. Автор книжки «В подполье можно встретить только крыс…» (1981).

ГРИГОР'ЄВ СЕРГІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ (1910–1988) – радянський український художник, народний художник СРСР (1951), лауреат Сталінської премії (1950, 1951), академік Академії мистецтв СРСР (1958). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1932), де викладав (1934–1960), професор (з 1948). Створював жанрові композиції, пейзажі, портрети, натюрморти. Найвідоміші твори: «Прийом до комсомолу», «Воротар» (1949), «Обговорення двійки» (1950), «На зборах» (1947), «Повернувся» (1954).

ГРИГОРІАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР – календар, прийнятий міжнародним співтовариством, запроваджений (4 жовтня 1582) у католицьких країнах папою Григорієм XIII (1502–1585) замість старого юліанського, коли після четверга 4 жовтня настала п'ятниця 15 жовтня. На момент прийняття зсував на 10 днів поточну дату через помилки, що накопичилися, запровадив нове (більш точне) правило про високосний рік, модифікував правила розрахунку християнського Великодня. В УНР уведений 16 лютого/1 березня 1918.

ГРИГОРІЙ БОГОСЛОВ (ГРИГОРІЙ З НАЗІЯНЗИ) (329–389) – християнський богослов, один з отців церкви, який входить до числа великих каппадокійців, близький друг і сподвижник Василя Великого, константинопольський патріарх. Освіту здобув у кращих школах Александрії та Афін. Захисник ортодоксального вчення про Святу Трійцю, Христа і непорочне зачаття Марії, вшановується в лику святителів, його мощі зберігаються в Патріаршому Соборі Святого Георгія (Юра) в Стамбулі.

ГРИГОРІЙ VII (ГІЛЬДЕБРАНД) (бл. 1025–1085) – папа римський (1073–1085), святий, канонізований (1606). Вивчав канонічне право в Німеччині. Прийняв чернецтво і зробив швидку церковну кар'єру, ставши легатом (1054) у Франції і Німеччині та архідияконом (1059), фактично керуючи справами Ватикану. Затвердив у католицькій церкві целібат (безшлюбність духовенства), боровся за політичне домінування з німецькими імператорами. Здійснив реформу, за якою пап обирає колегія (конклав) кардиналів.

ГРИГОРІЙ НІСЬКИЙ (*лат.* Gregorius Nyssenus) (бл. 335 – бл. 394) – християнський богослов та єпископ, один із трьох великих каппадокійців, молодший брат Василя Великого і друг Григорія Богослова. Здобув освіту в язичницькій школі в Кесарії Каппадокійській. Вшановується православною церквою в лику святителів і римо-католицькою церквою. Був одним із найвидатніших діячів тринітарних дискусій і суперечок IV ст. Автор догматичних, моральних творів, тлумачень Святого Письма та проповідей.

ГРИГОРІЙ I ВЕЛИКИЙ (GREGORIUS MAGNUS) (бл. 540–604) – теолог, папа римський (590–604), який вшановується православною і католицькою церквами. Зміцнив церковну і світську владу папства, навернув до ортодоксальної християнської віри вестготів в Іспанії, ініціював місію в Англії першого архієпископа Кентерберійського, здійснив реформу літургії і церковного співу (григоріанський спів), його «Моральні тлумачення на книгу Іова» (35 книг) стали головним авторитетом у середньовічній релігійній етиці.

ГРИГОРІЙ ПАЛАМА (1296–1359) – середньовічний містик, візантійський богослов і філософ, архієпископ Фессалонікійський, отець церкви. Віднесений православною церквою до лику святителів (1368). Був монахом на грецькій горі Афон (1316–1325, з 1331), здійснив довершене богословсько-теоретичне обґрунтування ісихазму (*грец.* спокій, безмовність), особливої школи і техніки молитви.

ГРИГОРІЙ XIII (УГО БОНКОМПАНЬЇ) (1502–1585) – папа римський (1572–1585). Освіту здобув у Болонському університеті, був радником багатьох єпископів у Римі і Триденті. Призначений кардиналом (1565) і відряджений з дипломатичною місією в Мадрид. Один із натхненників Контрреформації, підтримував французьких католиків у гугенотських війнах, сприяв посиленню ордену єзуїтів, передавши в їхнє управління багато навчальних закладів. Запровадив у всіх католицьких країнах григоріанський календар (1582).

ГРИГОРОВИЧ ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1927) – радянський російський артист балету, балетмейстер, народний артист СРСР (1973), лауреат Ленінської (1970) і Державних (1977, 1985) премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1986). Освіту здобув у Ленінградському хореографічному училищі (1946). Соліст (1946–1961) і балетмейстер (1961–1964) Ленінградського театру опери і балету, головний балетмейстер Великого театру (1964–1995). Нагороджений орденами, преміями і відзнаками багатьох країн.

ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ (1701–1747) – український православний письменник та мандрівник. Навчався в Києво-Могилянській академії (1715–1723) та Львівській єзуїтській колегії (1723–1724), звідки рушив у мандри, що тривали майже чверть сторіччя (1724–1747). Побував в Угорщині, Болгарії,

Австрії, Румунії, Греції, Італії, Палестині, Сирії, Аравії та Єгипті, залишивши записи про свої подорожі з описом життя, побуту і культури відвіданих країн, які оформив 150 малюнками, тощо.

ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ ІВАН ГРИГОРОВИЧ (1713–1791) – український архітектор, найзначніший прихильник українського бароко. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Створив водогін на Подолі з фонтаном «Феліціан» (1748–1749), декор стародавньої Кирилівської церкви (бл. 1760), Покровську церкву (1766), церкву Миколи Набережного (1772–1775), Будинок бурси (1760–1778) (усі в Києві), собор Різдва Богородиці (1752–1766) у Козельці, Покровський собор (1767–1771) біля Золотоноші тощо.

ГРИДЬ – у Стародавній Русі – князівські дружинники, охоронці князя (IX–XII ст.), що жили в палацових приміщеннях (гридницях). У Новгородській республіці – постійне військо, що безпосередньо підкорялося посаднику і розташовувалося в новгородських передмістях як засідки (гарнізони). У Київській державі назва князівських дружинників (зазвичай молодших воїнів, на відміну від старших – бояр), що виконували військову службу і брали участь в управлінні князівським господарством.

ГРИЗАЙЛЬ (*фр.* grisaille, від gris – сірий) – різновид однотонного (монохромного) живопису, що виконується в різних тонах одного кольору (найчастіше сепії), а також техніка створення намальованих барельєфів та ін. архітектурних або скульптурних елементів. Широко використовувалася в станковому живописі середньовіччя, для імітації скульптурних рельєфів у настінних розписах застосовувалася в епоху бароко, а малі гризайлі для декорування інтер'єру були поширені в добу пізнього класицизму й ампіру.

ГРИЗІ (GRISI) ШАРЛОТТА (при народженні – **КАРОНН АДЕЛЬ ДЖУЗЕППІНА МАРІЯ ГРИЗІ**) (1819–1899) – італійська балерина. Походила з артистичної родини, де старші сестри були відомими співачками – Джудітта (1805–1840) і Джулія (1811–69). Дебютувала (1840) в паризькому театрі Відродження, де співала і танцювала в опері «Зінгаро». Слави набула участю в прем'єрі балету Адольфа Адана «Жизель» (1841). З успіхом виступала в Парижі, Лондоні, Петербурзі та ін. містах Європи (до 1853).

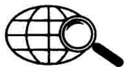
ГРИЗОДУБОВА ВАЛЕНТИНА СТЕПАНІВНА (1909–1993) – радянська льотчиця, полковник (1943), Герой Радянського Союзу (1938) і Герой Соціалістичної Праці (1986). Освіту здобула в Пензенській школі льотчиків-інструкторів (1930). Здійснила безпосадковий політ з Москви на Далекий Схід (24–25 вересня 1938) разом з П. Осипенко і М. Расковою на літаку АНТ-37, встановивши жіночий міжнародний рекорд дальності. Командувала авіаційним полком (з 1942), працювала в авіаційній промисловості (з 1945).

ГРИЗУНИ (*лат.* Rodentia) – найчисленніший ряд ссавців, у якому налічується бл. 2280 видів, поширених на всіх континентах, крім Антарктиди та деяких островів. Невеликих розмірів тварини з тілом завдовжки 5–50 см, рідко до 130 см. Хвіст може бути значно довшим від тіла, а може бути відсутнім. Характерною відзнакою зубів є одна пара збільшених різців на верхній і нижній щелепах, що постійно ростуть (швидкість росту сягає 0,8 мм за добу в бобрів) і сточуються, та відсутність іклів.

ГРИЛЬ – побутова переносна або стаціонарна установка для приготування страв на жару, для створення якого використовують газ, електрику або деревне вугілля. Функція гриля може бути вбудованою в ін. побутовий прилад, зокрема в газову плиту чи мікрохвильову піч.

ГРИМ (*іт.* grimo – зморшкуватий) – мистецтво зміни зовнішності, що застосовується в театрі й кіно переважно для обличчя акторів та здійснюється за допомогою гримувальних фарб, пластичних і волосяних наклейок, перук, зачісок та ін. прийомів. Існує два основних методи гриму: мальовничий (використовуються лише фарби) і об'ємний (пластичний, передбачає наклеювання на шкіру еластичних накладок з латексу чи силікону). Гримом також називають власне самі фарби, що використовуються для гриму.

ГРИМАЙЛІВ – селище міського типу (площа – 10,1 км^2, населення – 2,0 тис. осіб) Гусятинського району Тернопільської області України. Уперше згадується (1600) у зв'язку з описом мурованого замку, магдебурзьке право (1720), смт (1956), Розташоване на хвилясто-горбкуватій поверхні в центральній

частині Подільської височини (абсолютні висоти 280–320 м), на порізаних балками та ярами берегах річки Гнила (правої притоки Збруча).

ГРИММ (GRIMM) ВІЛЬГЕЛЬМ КАРЛ (1786–1859) – німецький філолог, основоположник германістики як науки про мови та літератури і т. зв. міфологічної школи у фольклористиці, брат Якоба Гримма. Освіту здобув у Марбурзькому університеті (1806). Приєднався (1806) до роботи зі збирання німецьких казок, розпочатої його старшим братом Якобом, належав до гуртка гейдельберзьких романтиків. Видав спільно з братом: «Дитячі і сімейні казки» (1812–1814), «Німецькі перекази» (1816–1818) тощо.

ГРИММ (GRIMM) ЯКОБ ЛЮДВІГ КАРЛ (1785–1863) – німецький філолог, іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (1854), брат Вільгельма Гримма. Освіту здобув у Марбурзькому університеті (1806). Професор Геттінгенського та Берлінського університетів. Автор книги «Німецька міфологія» (1835). Разом з братом опублікували середньовічні тексти: «Про старонімецький майстергезанге» (1811), «Бідний Генріх» (1815), «Німецькі героїчні сказання» (1829), «Рейнеке-Лис» (1834), «Квітник троянд» (1836).

ГРИНБРАЙЕР (ОРГАН) – велика приватна печера на південному сході штату Західна Вірджинія (США), розташована на південно-західних схилах Аллеганського плато Аппалачів. Національна пам'ятка природи (1973), внесена до Національного реєстру історичних місць (2005) завдяки знахідкам скелетів гігантських лінивців, ведмедів, броненосців, оленів, дикобразів тощо. Вхід на висоті 667 м, досліджена довжина ходів (2010) сягає 62 км, а другу назву дістала завдяки натічним формам, схожим на орган.

ГРИНВІЧ (*англ.* Greenwich) – історичне передмістя та «морські ворота» Лондона, відоме завдяки Гринвіцькій королівській обсерваторії, заснованій (1674) Карлом II, через яку проходить нульовий (гринвіцький) меридіан, що є нульовою точкою відліку довготи і часових поясів земної кулі. Набережна частина Гринвіча, разом з Гринвіцьким госпіталем і Гринвіцьким парком (з обсерваторією, будиночком королеви Анни Данської) внесена (1997) до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ГРИНВІЦЬКА КОРОЛІВСЬКА ОБСЕРВАТОРІЯ (*англ.* Royal Greenwich Observatory) – головна астрономічна організація Великобританії з державним фінансуванням, директор якої наділений титулом королівського астронома. Заснована (1675) королем Карлом II для уточнення життєво важливих для мореплавців координат і спочатку розташовувалася в передмісті Лондона Гринвічі, де був встановлений початковий меридіан (1884). Обсерваторію переведено (1954) до замку Херстмонсо, на північний схід від Гринвіча.

ГРИНВІЦЬКИЙ МЕРИДІАН – географічний меридіан, що проходить через вісь пасажного інструмента Гринвіцької обсерваторії в Лондоні (Велика Британія), служить початком відліку географічних довгот та є середнім меридіаном нульового часового поясу. Місцевий середній сонячний час на цьому меридіані широко застосовується в астрономії (для синхронізації всесвітнього часу). Запроваджений на Міжнародній меридіанній конференції у Вашингтоні (1884) за нуль-пункт відліку довгот на всій земній кулі.

ГРИНДЕЛІЯ (*лат.* Grindelia) – рід одно- і багаторічних трав'янистих рослин (бл. 50 видів) родини Айстрові (Asteraceae), названий на честь латиського ботаніка і фармацевта Давида Гринделя (1776–1836). Стебла розгалужені, заввишки 15–80 см, листя спископодібне, прикореневе до 40 см завдовжки, стеблове – почергове, квітки золотисто-жовті. Росте в природі на скелястих ділянках переважно в країнах Північної Америки. Рослини виділяють ароматичну смолу, завдяки якій здавна культивуються як лікарські.

ГРИНДИ (*лат.* Globicephala) – рід великих водних ссавців родини Дельфінові (2 види), поширених у всіх океанах. Довжина становить 3,6–8,5 м, середня вага – 800 кг (максимальна – до 3000 кг). Тіло циліндричної форми, голова закруглена, ледь виділяється з тулуба, з коротким рилом. Забарвлення чорне, за винятком білої плями під підборіддям. Надають перевагу відкритому морю і лише зрідка підпливають до узбережжя, відпочивають у денний час, а вночі вирушають на пошуки їжі (молюски, риба).

ГРИНПІС (*англ.* Greenpeace – Зелений світ) – міжнародна громадська природоохоронна організація, заснована (15 вересня 1971) у Ванкувері (Канада) Девідом Мактаггартом (1932–2001). Основна мета діяльності – вирішення глобальних екологічних проблем, зокрема шляхом залучення до них уваги громадськості і влади. Штаб-квартира в Амстердамі (Нідерланди), кількість співробітників – бл. 1500 осіб, добровольців – понад 100 тис. осіб і членів – 2,9 млн осіб.

Емблема організації «Гринпіс»

ГРИНУЕЙ ПІТЕР ДЖОН (нар. 1942) – британський художник, режисер, письменник, поет, командор ордену Британської імперії. Освіту здобув у Школі мистецтв Волтемстоу (1964). Монтажер і режисер Центрального управління формації (1965–1976). Перший повнометражний фільм – «Падіння» (1980), на 41-му Каннському кінофестивалі фільм «Відлік потопельників» (1988) отримав премію «За кращий художній внесок». Автор понад 70 фільмів (1962–2012) і 44 книжок (1984–2011).

ГРИНЯВСЬКІ ГОРИ (ГРИНІВИ) – гірський масив в Українських Карпатах, на півдні Івано-Франківської області України, на межиріччі Чорного та Білого Черемошу, обмежений Верховинсько-Путильським низькогір'ям (на півночі) і Мармароським масивом (на півдні). Найвища вершина – Баба-Людова (1590 м), гребенева лінія масиву звивиста, з численними вершинами: Розтоцька (1527 м), Скупова (1583 м), М'ясний Приступ (1581 м), Тарниця (1553 м) та ін. Західні схили короткі та круті, східні – пологі і низькі.

ГРИНЬКІВ РОМАН ДМИТРОВИЧ (нар. 1969) – український бандурист і композитор, народний артист України (2008). Освіту здобув у Київській консерваторії (1993). Викладач Національної музичної академії (1997–2007). Засновник і президент фонду «Золотий акорд», художній керівник гурту «Тріо Романа Гриньківа», нині – «Оркестр Романа Гриньківа». Експериментує і намагається вдосконалити концертну бандуру, виступає на фестивалях.

ГРИНЬКО МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ (1920–1989) – радянський український актор театру і кіно, народний артист УРСР (1973). Актор драматичних театрів Запоріжжя і Ужгорода (1946–1955), актор і художній керівник Київського естрадного оркестру «Дніпро» (1955–1963), актор Київської кіностудії ім. О. Довженка (з 1963). Понад 130 ролей у кіно, у фільмах: «Андрей Рублёв» (1966), «Солярис» (1972), «Зеркало» (1974), «Приключения Буратино» (1975), «Сталкер» (1978), «Приключения Электроника» (1979) та ін.

ГРИНЬОВ МИКОЛА ГЕРАСИМОВИЧ (нар. 1954) – радянський український шахтар, Герой України (2003). Після служби в армії (1972–1974) і кількох місяців навчання в Гірничопромисловій школі працював відбійником на шахтах: «Південна» ВО «Дзержинськвугілля» (1974–1978), ім. М. Ізотова ВО «Артемвугілля» (1978–1985) та ім. К. Ворошилова (нині «Північна») ВО «Дзержинськвугілля» (1985–2004). Через професійне захворювання покинув роботу в шахті (2004), депутат Донецької обласної ради (2006).

ГРИП – гостре інфекційне вірусне захворювання дихальних шляхів, що належить до групи гострих респіраторних вірусних інфекцій і періодично поширюється у вигляді епідемій та пандемій (захворюваність переважає в холодну пору року). Виявлено понад 2 тис. варіантів вірусу грипу, які розрізняються між собою антигенним спектром. Має симптоми, схожі з ін. гострими респіраторними вірусними інфекціями, але набагато небезпечніший (найчастіші ускладнення: пневмонія, серцева недостатність тощо).

ГРИФ (*нім.* griff – рукоятка) – багатозначний термін: деталь смичкових або щипкових струнних музичних інструментів, до якої виконавець притискає струни пальцями, регулюючи висоту звуку; стрижень спортивної штанги; захоплення, сильне стиснення руки супротивника в боротьбі; рукоятка шаблі, шашки та ін. холодної зброї; польський дворянський

герб, відомий з 1369, що включає 328 родів; орнамент у вигляді листа в романському зодчестві; печатка, штемпель із зразком підпису; напис на документі про особливий порядок користування.

ГРИФИ (СИПИ) (*лат.* Gyps) – рід великих хижих птахів родини Яструбині, поширених у теплому кліматі Східної півкулі. Харчуються падлом, яке знаходять виключно за допомогою зору, ширяючи на великій висоті. Вирізняються переважно темним оперенням, неопереною головою (у багатьох і шиєю), довгими і широкими крилами. Мають потужний дзьоб, але слабкі ноги, нездатні переносити здобич. Характерна анатомічна особливість – великий об'єм зоба і шлунка для споживання великої кількості їжі.

ГРИФОН (*грец.* gryps, *лат.* gryphus) – у міфології деяких народів Стародавнього Сходу фантастичне крилате чудовисько з тулубом лева, головою орла або лева, зображення якого поширені в античному мистецтві. У мистецтві пізніших епох використовувався як декоративний або геральдичний мотив. У гербах символізує могутність, владу, пильність, швидкість і силу.

ГРИЦЕЙ ОКСАНА ЙОСИПІВНА (при народженні – **ВИННИК**) (1915–1988) – радянська українська художниця, майстриня художнього різьблення і випалювання по дереву, заслужений майстер народної творчості УРСР (1980). Найвідоміші твори (1960–1980-х): шкатулка з портретом Т. Шевченка, портрети Лесі Українки і М. Черемшини, комплекти шахів зі столиками і стільцями в гуцульському стилі, тарелі з портретами Лесі Українки, В. Стефаника, В. Касіяна, І. Франка, Т. Шевченка, О. Кобилянської та ін.

Грифон

ГРИЦЕНКО МИКОЛА ОЛІМПІЙОВИЧ (1912–1979) – радянський російський актор театру і кіно, лауреат Сталінської премії СРСР (1952), народний артист СРСР (1964). Освіту здобув у Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1940). Актор Московського театру ім. Є. Вахтангова (1940–1979). Десятки ролей у кіно, головні у фільмах: «Старинный водевиль» (1946), «Кавалер Золотой Звезды» (1950), «Вольный ветер» (1961), «Анна Каренина» (1967), «Два капитана», «Жизнь и смерть Фердинанда Люса» (1976) та ін.

ГРИЦИКИ (*лат.* Capsella – скринька, *рос.* пастушья сумка) – рід трав'янистих рослин (бл. 25 видів) родини Капустяні (Brassicaceae). Висота дорослих рослин – до 60 см, чашолистки прямі, пелюстки коротко-нігтьові, білі, рожеві або палеві (завдовжки до 3,5 мм). Плід – двостулковий стиснутий стручечок завдовжки до 10 мм. Особливістю є цвітіння і плодоносіння протягом всього сезону (травень – вересень). Застосовується в народній і науковій медицині для зупинки кровотеч, зокрема в гінекологічній практиці.

ГРИЦІВ – селище міського типу (площа – 4,0 км^2, населення – 3,7 тис. осіб) Шепетівського району Хмельницької області України. Уперше згадується серед спустошених ханом Батиєм поселень (1240), смт (1959). Розташоване на хвилясто-горбкуватих північних відрогах Подільської височини (абсолютні висоти 250–270 м), на порізаних балками та ярами берегах загаченої річки Хомора (лівої притоки Случі).

ГРИЧЕР-ЧЕРІКОВЕР ГРИГОРІЙ ЗІНОВІЙОВИЧ (прізвище при народженні – **ЧЕРВІНСЬКИЙ**) (1883–1945) – український, російський і радянський кінорежисер і сценарист. Освіту здобув у комерційному училищі Полтави і художньому училищі в Києві. Працював на кіностудіях «Держкіно», «Ленфільм», у Києві та Ашхабаді (з 1924). Автор фільмів про життя євреїв у містечках колишньої Російської імперії: «Странствующие зори» (1926), «Накануне» (1927), «Сквозь слёзы» (1928), «Кварталы предместья» (1930) та ін.

ГРИШИН ЄВГЕН РОМАНОВИЧ (1931–2005) – радянський ковзаняр, заслужений майстер спорту СРСР (1952). Чотириразовий олімпійський чемпіон зі швидкісного бігу на ковзанах (1956, 1960) на дистанціях 500 м і 1500 м, срібний призер Олімпійських ігор (1964) на дистанції 500 м, бронзовий призер чемпіонатів світу з класичного багатоборства (1954, 1956), абсолютний чемпіон Європи (1956). Рекордсмен світу на коротких дистанціях – 500 м (1956–1968), 1000 м (1955–1967), 1500 м (1955–1959).

ГРИШКІВЦІ – селище міського типу (площа – 6,0 км^2, населення – 4,3 тис. осіб) Бердичівського району Житомирської області України. Засноване 1775, смт (1938). Розташоване в північному передмісті Бердичева, на горбкуватій поверхні північних відрогів Придніпровської височини (абсолютні висоти 250–265 м), на правому схилі долини річки Гнилоп'ять (права притока Тетерева).

ГРИШКО ВОЛОДИМИР ДАНИЛОВИЧ (нар. 1960) – радянський український оперний співак (тенор), народний артист України (1996), лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (2001). Освіту здобув у Київській консерваторії (1989). Артист хору ансамблю пісні і танцю Київського військового округу (1982–1986), ансамблю Київської філармонії «Радянська пісня» (1986–1988), соліст Київського театру опери і балету (1990–2005), багато гастролював світом, радник Президента України (2006–2008).

ГРИШКО ЗІНАЇДА МИХАЙЛІВНА (нар. 1948) – радянський український зоотехнік та аграрний підприємець, заслужений працівник сільського господарства України (1995), Герой України (2001). Освіта здобула в Одеському сільськогосподарському інституті (1971). Працювала головним зоотехніком (1971), головою правління (1975) колгоспу ім. Жданова (нині ТОВ «Агрофірма «Маяк») с. Златоустове Березівського району Одеської області України. Депутат Одеської обласної ради.

ГРИШКО МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1901–1964) – радянський український ботанік, академік АН УРСР (1939). Освіту здобув у Полтавському сільськогосподарському інституті (1925). Викладав у Сумському педагогічному, Чернігівському, Глухівському та Київському сільськогосподарських інститутах та Київському університеті (з 1944). Автор підручника «Курс загальної генетики» (1933), праці «Селекція коноплі» (1938) та ін. Фундатор (1944) Національного ботанічного саду НАН України, що нині називається його ім'ям.

ГРИШКО МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ (1901–1973) – радянський оперний співак (драматичний баритон), народний артист СРСР (1950), лауреат Сталінської премії (1950). Освіту здобув в Одеському музично-драматичному інституті (1926). Соліст Одеського (1926–1927), Харківського (1927–1936), Київського (1936–1941, 1944–1964) та Грузинського (1941–1944) театрів опери та балету. Виконавець головних партій в операх «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Євгеній Онєгін», «Мазепа», «Князь Ігор» та ін.

ГРИШКОВЕЦЬ ЄВГЕН ВАЛЕРІЙОВИЧ (нар. 1967) – російський письменник, драматург, режисер та актор. Освіту здобув у Кемеровському університеті (1990). Заснував незалежний театр «Ложа» (1990). Створив моноспектакль «Как я съел собаку» (1998), з яким багато гастролює, отримав дві премії «Золота маска» (2000). Автор книжок «Рубашка» (2004), «Реки», «Зима» (2005), «Планка» (2006), «Следы на мне» (2007), «Асфальт», «Год жжизни» (2008) та ін. Головні ролі в фільмах «Окна» (2009), «Сатисфакция» (2010).

ГРІ (ГАРАНТІЯ РИЗИКУ ІНВЕСТИЦІЙ) – гарантія ризику капіталовкладень, направлених за кордон. У разі капіталовкладень до загальнодержавного сектору ін. країни гарантія ризику капіталовкладень надається державою.

ГРІГ (GRIEG) ЕДВАРД ГАГЕРУП (1843–1907) – норвезький композитор, музичний діяч, піаніст, диригент, основоположник і найбільший представник національної композиторської школи, що яскраво втілив у своїх творах норвезький музичний фольклор. Освіту здобув у Лейпцизькій консерваторії (1862). Автор сюїти до драми Г. Ібсена «Пер Гюнт» (1888, 1896), сонат, концерту для фортепіано з оркестром (1868), «Ліричних п'єс» для фортепіано (1867–1901), вокальних творів (понад 650 романсів і пісень).

ГРІМ – звукове явище в атмосфері, що супроводжує розряд блискавки та являє собою коливання повітря під впливом дуже швидкого

підвищення тиску на шляху блискавки, внаслідок нагрівання бл. 30 000 °С. Гуркіт грому виникає через те, що блискавка має значну довжину і звук від різних її ділянок доходить до вуха спостерігача не одночасно, крім того, виникненню гуркоту сприяє відбиття звуку від хмар. Гучність громового гуркоту може сягати 120 децибел.

ГРІН (GREENE) ГРЕМ (при народженні — **ГЕНРІ ГРЕХЕМ ГРІН**) (1904—1991) — англійський письменник і драматург. Освіту здобув у Балліол-коледжі Оксфордського університету (1927). Автор реалістично-політичних та детективних романів: «Людина зсередини» (1929), «Найманий вбивця» (1936), «Влада і слава» (1940), «Суть справи» (1948), «Тихий американець» (1955), «Наша людина в Гавані» (1958), «Комедіанти» (1966), «Почесний консул» (1973), «Капітан і ворог» (1988) та ін., сценаріїв понад 40 фільмів.

ГРІН (GREEN) ДЖОРДЖ (1793—1841) — англійський математик і фізик. Навчався самотужки і лише наприкінці життя отримав диплом Кембриджського університету (1837). У творі «Досвід застосування математичного аналізу до теорій електрики і магнетизму» (1828) запровадив поняття «потенціал» та розвинув теорію електрики і магнетизму. Праця «Про поширення світла в кристалічних середовищах» (1839) присвячена відбиттю і заломленню світла, а також виведенню основних рівнянь теорії пружності.

ГРІН ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ (прізвище при народженні — **ГРІНЕВСЬКИЙ**) (1880—1932) — російський радянський письменник, представник романтичного реалізму і символізму. Пішов із дому (1896), був матросом, рибалкою, чорноробом, лісорубом, золотошукачем. Автор оповідань «Колония Ланфиер» (1910), «Зурбаганский стрелок» (1913), «Капитан Дюк» (1915), повістей «Алые паруса» (1923), «Бегущая по волнам» (1928), романів «Блистающий мир» (1924), «Дорога никуда» (1930) та ін.

ГРІН (GREEN) ФІЛІП (нар. 1952) — британський мільярдер, підприємець, один із найбільших роздрібних продавців одягу (переважно жіночого) у Великобританії. Освіту здобув у єврейській школі Кармел-коледжу та Веньчжоуському університеті. Директор компанії «Амбер Дей» (1988—1992), яка займалася розпродажем товарів зі знижками. Придбав низку роздрібних мереж («Оуен і Оуен», «Аркадія», «БХС»). Нині власник «Topshop» і роздрібної мережі, що включає 2300 магазинів і супермаркетів по всій Великій Британії.

ГРІНА ОЛЕКСАНДРА ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ — заснований (1966) і відкритий (1970) у Феодосії (АР Крим) в одноповерховому будинку (бічну сторону якого прикрашає велике рельєфне романтичне панно «Бригантина»), де мешкав (1924—1929) російський радянський письменник Олександр Грін (1880—1932). Експозиція музею, розташована ніби в череві давнього вітрильника, відтворює деталі побуту і робочого кабінету письменника та фантастичний світ його літературних героїв.

ГРІНА ОЛЕКСАНДРА МЕМОРІАЛЬНИЙ БУДИНОК-МУЗЕЙ — заснований (1960) у місті Старий Крим Кіровського району АР Крим як народний, статус державного (1971). Розташований у маленькому білому і єдиному власному будиночку російського радянського письменника Олександра Гріна (1880—1932). Експозиція включає в себе 2 кімнатки: в одній зібрані старі фотографії, книги, картини та ін. речі, пов'язані з творчістю письменника, друга кімната виглядає саме такою, якою була в останні дні життя митця.

ГРІН-БЕНК ОБСЕРВАТОРІЯ (*англ.* Green Bank) — національна радіоастрономічна обсерваторія, заснована (1957) в Грін-Бенку, штат Західна Вірджинія (США). Головні дослідження здійснюються в галузі радіоастрономії багатьох космічних об'єктів (за винятком Сонця), вивчення радіовипромінювання нейтрального водню тощо. Тут встановлено (2000) найбільший у світі повноповоротний параболічний радіотелескоп із дзеркалом по осях 100 × 110 м, названий на честь сенатора Роберта Берда (1917—2010).

ГРІН-РІВЕР (*англ.* Green-River — Зелена річка) — річка в Скелястих горах у США, права і найбільша притока Колорадо (деякі дослідники вважають саме її витоком Колорадо). Бере початок у штаті Вайомінг (на висоті понад 4000 м), тече в південному напрямку територією штатів Колорадо та Юта і в межах національного парку Каньйонленд впадає в Колорадо. Довжина — 1175 км, площа басейну — 36 260 км², витрата води —

173 м³/с, живиться атмосферними і підземними водами.

ГРІНЧЕНКО БОРИС ДМИТРОВИЧ (1863–1910) – український письменник, критик, етнограф, публіцист. Навчався у Харківській реальній школі (з 1874), вчителював (з 1881). Автор першого фундаментального «Словника української мови» (1907–1909), повістей «Сонячний промінь» (1890), «На розпутті» (1891), «Серед темної ночі» (1900), «Під тихими вербами» (1901), бл. 50 оповідань, багатьох підручників, один з організаторів товариства «Просвіта», виборював право викладати українську мову в школах.

ГРІНЧЕНКО ВІКТОР ТИМОФІЙОВИЧ (нар. 1937) – український учений у галузях акустики та механіки рідин, академік НАН України (1995), заслужений діяч науки і техніки України (1997), лауреат Державної премії УРСР (1989). Освіту здобув у Київському університеті (1959). Співробітник Інституту механіки АН УРСР (1959–1981) та Інституту гідромеханіки АН УРСР (з 1981), де обіймає посаду директора (з 1987). Викладав у київському політехнічному інституті (1976–1999).

ГРІНШПУН ІЗАКИН АБРАМОВИЧ (1912–1990) – український радянський режисер, заслужений діяч мистецтв УРСР (1958). Освіту здобув в Одеському музично-драматичному і Ленінградському театральному інститутах (1934). Режисер Харківського театру юного глядача ім. М. Горького (з 1938), головний режисер Львівського (з 1947) та Одеського (з 1954) театру музичної комедії. Викладав у Ленінградському театральному інституті. Автор книги спогадів «Про друзів моїх і вчителів» (1986).

ГРІНЬЯР (GRIGNARD) ФРАНСУА ОГЮСТ ВІКТОР (1871–1935) – французький хімік-органік, член Паризької АН (1926), лауреат Нобелівської премії (1912) з хімії (разом з Полем Сабатьє). Освіту здобув у Ліонському університеті (1892). Викладач і професор університету в Нансі (з 1909). Розробив спосіб добування змішаних магній-органічних сполук (реактиви Гріньяра), показав можливість широкого їх використання в органічному синтезі, досліджував номенклатуру органічних сполук.

ГРІПСХОЛЬМ ЗАМОК (*швед.* Gripsholm) – історичний середньовічний замок, розташований на острові озера Меларен неподалік від Стокгольма (Швеція). Нинішній замок побудований (1537) у ренесансному стилі Густавом Вазою (1496–1560). У XVI ст. у ньому були ув'язнені герцог Юхан, король Ерік XIV, Катерина Ягеллонка, яка народила тут майбутнього короля Сигізмунда III, а Густав IV підписав (1809) своє зречення від престолу. Замок досі залишається королівською резиденцією, відкритою для відвідин.

ГРІССОМ (GRISSOM) ВІРДЖИЛ АЙВЕН (1926–1967) – американський астронавт, що здійснив другий суборбітальний космічний політ і був першим командиром двомісного корабля США. Освіту здобув в університеті Пердью в штаті Індіана (1950) і школі льотчиків-випробувачів (1957) на базі ВВС Едвардс. Здійснив космічні польоти на кораблях «Ліберті Бел 7» (21 липня 1961, суборбітальний) і «Джеміні III» (23 березня 1965). Загинув під час пожежі на тренуванні за місячною програмою «Аполлон».

ГРІФФІТ (GRIFFITH) ФРЕДЕРІК (1879–1941) – англійський генетик і лікар. Освіту здобув в університеті Ліверпуля, працював у лабораторії Британського міністерства охорони здоров'я (1910). З метою розробки вакцини від пневмонії поставив експеримент (1928, нині відомий під його ім'ям), довівши, що бактерії здатні передавати генетичну інформацію за механізмом трансформації, пізніше ідентифікованим як ДНК. Загинув у своїй лабораторії під час нальоту німецької авіації на Лондон (1941).

ГРІХ – пряме або непряме порушення релігійних заповідей, панівних морально-етичних правил чи норм, встановлених у суспільстві. У християнстві розрізняють три типи гріха: особистий (вчинок проти совісті і заповіді Божої), первородний гріх (ущербність людської природи, що виникла внаслідок гріха прабатьків) та родовий (особлива в даному роді, племені чи народі спадкова схильність до якоїсь пристрасті, зумовлена тяжкими злочинами предків).

ГРІШ ПРАЗЬКИЙ – одна з найпопулярніших монет середньовічної Європи, яку карбували (1300–1547) в Празі і широко використовували в країнах Центральної та Східної Європи: Чехії, Польщі, Угорщині, Литві, Німеччині, Австрії та на Русі. Уважається, що саме завдяки цій монеті

в українській мові з'явилося слово «гроші». Карбувати празькі гроші розпочали (1300) за чеського короля Вацлава II (1287–1305).

ГРОГ (*англ.* grog) – гарячий алкогольний напій, приготовлений з рому чи коньяку, сильно розбавлених чаєм або гарячою водою з цукром. Назва походить від прізвиська «Олд Грог» (Старий Грог) британського віце-адмірала Едварда Вернона (1684–1757), який задля мінімізації дисциплінарних проблем та пияцтва матросів запровадив видавати їм щоденний раціон моряків Британського королівського флоту (півпінти 80 % рому, бл. 240 г) тільки розведеним водою і лимонним соком.

ГРОДЗИНСЬКИЙ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1926–1988) – радянський біолог, академік АН УРСР (1979). Освіту здобув у Білоцерківському сільськогосподарському інституті (1954). Заступник директора Інституту ботаніки АН України (з 1965), директор Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (1965–1988). Голова Ради ботанічних садів України та Молдавії (1967–1988), академік-секретар Відділення загальної біології АН УРСР (1974–1988), автор понад 300 наукових праць.

ГРОДЗИНСЬКИЙ ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1929) – радянський український фізіолог, еколог і генетик, академік АН УРСР (1990), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1994), заслужений діяч науки і техніки України (1998). Освіту здобув у Білоцерківському сільськогосподарському інституті (1952). Директор Інституту фізіології рослин АН УРСР (1974–1985), керівник Національної комісії з радіаційного захисту населення України (1991–2009), автор бл. 750 наукових праць, 27 монографій.

ГРОДІВКА – селище міського типу (площа – 8,9 км², населення – 2,7 тис. осіб) Красноармійського району Донецької області України. Засноване запорізькими козаками (1770-ті), смт (1938). Шахтарське містечко розташоване на горбкуватій, густо порізаній долинами річок, балок та ярів поверхні (абсолютні висоти 160–190 м), на берегах верхньої течії річки Казенний Торець (притоки Сіверського Дінця), у гирлі його лівої притоки Журавки.

ГРОДНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ (*білор.* Гродзенская вобласць) – найменший регіон (площа – 25,0 тис. км², населення – 1,1 млн осіб) на північному заході Республіки Білорусь, заснована 1944, адміністративний центр – Гродно. Розташована на кордоні з Польщею та Литвою, межує з Брестською, Мінською і Вітебською областями. Поверхня плоска, рівнинна, зайнята Німанською і Нарочано-Вілейською низовинами, Лідською та Ошмянською височинами. Найбільші річки області – Німан, Щара, Вілія і Нарев.

ГРОЗА – атмосферне явище, при якому всередині хмар або між хмарою і земною поверхнею виникають електричні розряди – блискавки, супроводжувані громом. Зазвичай гроза утворюється в потужних купчасто-дощових хмарах і пов'язана зі зливовою, градом і шквальним посиленням вітру. Гроза належить до одних з найбільш небезпечних для людини природних явищ, поступаючись за смертними випадками лише повені. На Землі одночасно діє бл. 1500 гроз, з 46 блискавками за секунду.

ГРОЗНИЙ ІВАН (ІОАНН IV ВАСИЛЬОВИЧ) (1530–1584) – великий князь московський і всієї Русі (з 1533), перший цар всієї Русі (з 1547). Син великого князя московського Василя III і Олени Глинської. Після повстання в Москві (1547) правив за участю кола наближених осіб. За його правління почалося скликання Земських соборів, складено «Судебник» (1550), проведено реформи військової служби, але друга половина царювання відзначилася встановленням опричнини, масовими стратами, вбивствами і терором.

ГРОМАДА – традиційна форма соціальної (колективної) організації людей, характерна майже для всіх народів. Виникла за часів первіснообщинного ладу, її ознаками були колективна праця та споживання. З розвитком суспільства, майнової нерівності і приватної власності змінювалась і форма общини: родова (матріархат), родинна (патріархат), сільська (поземельна). З утворенням великого феодального землеволодіння втратила незалежність, а з розвитком капіталістичних відносин практично розпалася.

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ – багатозначний термін: вид адміністративного стягнення (20–60 годин) – виконання правопорушником у вільний час безоплатних суспільно-корисних робіт;

вид кримінального покарання (60–240 годин) – виконання засудженим у вільний час безоплатних суспільно-корисних робіт; тимчасова обов'язково оплачувана трудова діяльність, що має соціально-корисну спрямованість та організовується для матеріальної підтримки громадян, які на даний момент не мають працевлаштування.

ГРОМАДЯНСТВО – стійкий політико-правовий зв'язок людини і держави, що виражається в їхніх взаємних правах та обов'язках. Є одним з інститутів конституційного права і знаходить своє закріплення в конституції (основному законі) держави та ін. нормативно-правових актах. Громадянство або підданство засвідчується встановленим у державі способом, однак серед окремих держав практика дуже розрізняється (від права не мати взагалі ніяких документів до багатосторінкових паспортів).

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В АНГЛІЇ (1642–1652) (*англ.* English Civil War) – також відома як Англійська революція (XVII ст.), низка конфліктів, приводом до яких були неконституційні акти короля Карла І, а причиною – боротьба за владу між ним і парламентом. Воєнні дії почалися поразками роялістів під проводом Олівера Кромвеля (1599–1658), які завершилися полоном короля (1647) і його стратою (1649). Війна тривала до розгрому роялістських військ при Вустері (1651) та в Ірландії і Шотландії (1652).

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В ІСПАНІЇ (1936–1939) (*icn.* Guerra Civil Española) – військовий конфлікт між Другою Іспанською республікою під проводом уряду іспанського Народного фронту (республіканці, лоялісти, за підтримки СРСР і Мексики) та опозиційними їй іспанськими правими силами під орудою генерала Франсиско Франко (1892–1975) (бунтівники, підтримані Італією, Німеччиною і Португалією). У результаті війни було ліквідовано Іспанську республіку і встановлено диктаторський режим (1939–1975).

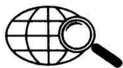
ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В ЛАОСІ (1960–1973) – також відома як Таємна війна, що велася між урядом країни (що користувався підтримкою США і Південного В'єтнаму) і партизанами Патет Лао (загальна назва військово-політичних сил соціалістичної спрямованості, що в перекладі з лаоської означає «Лаоська держава», які отримували допомогу з боку Північного В'єтнаму і СРСР). Завершилася В'єнтьянською угодою (1973) і приходом Патет Лао до влади в Лаосі мирним шляхом (1975).

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В РОСІЇ (1917–1922) – низка збройних конфліктів між різними політичними, етнічними та соціальними групами на території колишньої Російської імперії, яким сприяли Лютнева і Жовтнева революції (1917). Основна боротьба за владу точилася між збройними силами більшовиків («червоні») і Білого руху («білі»), що розгорталася в умовах іноземної інтервенції військ країн Четверного союзу й Антанти на тлі збройної боротьби національних окраїн колишньої імперії за незалежність і повстанського руху.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В США (1861–1865) – війна між північними штатами країни і 11 рабовласницькими штатами Півдня, що відокремилися від США і повстали задля збереження рабовласницького стану на їхній території. Розпочалася з битви за Форт Самтер (12 квітня 1861) і закінчилась (26 травня 1865), коли останні війська конфедератів здалися. Історики налічують бл. 2000 битв і сутичок під час війни, яка вважається найбільшою за масштабом людських втрат для США.

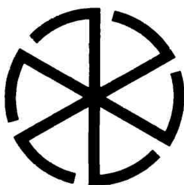
ГРОМАДЯНСЬКЕ ПРАВО – галузь права, що об'єднує правові норми, які регулюють майнові, а також пов'язані і не пов'язані з ними особисті немайнові відносини. Ґрунтується на незалежності майнової самостійності та юридичній рівності сторін з метою створення найбільш сприятливих умов для задоволення приватних потреб, а також норм розвитку економічних відносин. Використання цього терміна дуже відрізнялося і відрізняється у правових системах окремих держав.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – сфера самовияву громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, незалежна від прямого втручання і довільної регламентації з боку державної влади. Один з феноменів сучасного суспільства, сукупність неполітичних відносин і соціальних утворень, виступає своєрідним фільтром вимог і підтримки суспільства до політичної системи. Розвинуте громадянське суспільство вважається найважливішою передумовою побудови правової держави та її партнером.

ГРОМИКО АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ (1909–1989) – радянський дипломат і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці (1969, 1979), лауреат Ленінської (1982) і Державної (1984) премій СРСР. Освіту здобув у Мінському економічному інституті (1936). На дипломатичній роботі з 1939, очолював радянську делегацію на конференції (1944) зі створення ООН (США), брав участь у Ялтинській і Потсдамській конференціях (1945). Міністр закордонних справ СРСР (1957–1985), голова Президії ВР СРСР (1985–1988).

ГРОМОВИК – у давнину – слов'янський релігійний небесний символ бога Індри, який охороняє давню небесну мудрість богів (стародавні Веди). Як оберіг зображувався на військовій зброї та обладунках, над входами в сховища, щоб вразити і покарати громом того, хто входить до них зі злими намірами.

Символ Громовика

ГРОМОВІДВІД (БЛИСКАВКОВІДВІД) – пристрій для захисту будинків та ін. споруд від руйнівної дії блискавки. Під час грози на Землі з'являються потужні індуковані заряди і біля її поверхні виникає сильне електричне поле. Завдяки громовідводам (що складаються з приймача блискавки, струмовідводу та заземлювача) блискавка вдаряє в них і заряди йдуть у Землю, не завдаючи руйнувань. Вважається, що громовідвід був винайдений (1752) американським політичним діячем Бенджаміном Франкліном (1706–1790).

ГРОМОКЛІЯ – річка у Бобринецькому районі Кіровоградської та Єланецькому, Новоодеському і Баштанському районах Миколаївської областей України, права притока Інгулу (басейн Південного Бугу). Довжина – 102 км, площа басейну – 1545 км^2, ухил – 1,4 м/км, живлення снігове і дощове, вода слабо мінералізована, стік зарегульований ставками. Починається біля с. Панькове, долина завширшки до 2,5 км, врізана до 60 м, річище слабо звивисте, з середньою шириною 5 м, влітку у верхів'ї пересихає.

ГРОНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ (нар. 1954) – сучасний український композитор, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1996). Освіту здобув у Київській консерваторії (1980). Автор симфонічної поеми, двох балетних сюїт, пісень, музики до театральних вистав та кінофільмів, зокрема «Циганка Аза» (1987), «Відьма» (1990), «Гріх» (1991), «Останній бункер» (1992), «Пастка» (1993), «Записки кирпатого Мефістофеля» (1994), «Острів любові» (1996), «Залізна сотня» (2004) та ін.

ГРОНЯНКА (*лат.* Botrychium) – рід багаторічних трав'янистих наземних папоротей родини Вужачкові. Невеликі кореневищні рослини з укороченим підземним стеблом (завдовжки 1–4 см), з товстими негіллястим світлим корінням. Плодова частина має вигляд перистих грон. Переважна більшість з бл. 60 видів гронянки спорадично поширені в досить вологих зонах тропічного і помірного поясу (в Україні – 4 види), але ніде не відіграють суттєвої ролі в утворенні рослинних угруповань.

ГРОПІУС (GROPIUS) ВАЛЬТЕР АДОЛЬФ ГЕОРГ (1883–1969) – німецький архітектор. Освіту здобув в університетах Мюнхена і Берліна (1907). Засновник і керівник архітектурної школи «Баугауз» («Державний дім будівництва») (1919–1928). Виконував (з 1926) численні проекти житлових будинків, переймався раціоналізацією масового будівництва. Емігрував до Англії (1934) і США (1937), де був професором архітектури Гарвардського університету і створив будівлю Освітнього центру (1950).

ГРОСВЕНОР (GROSVENOR) ДЖЕРАЛЬД КАВЕНДІШ (нар. 1951) – спадковий мільярдер, потомствений аристократ, 6-й герцог Вестмінстерський, генерал-майор і найбагатша людина Великої Британії серед корінних британців. Основний бізнес його компанії «Grosvenor Group» – нерухомість, оскільки є власником землі у фешенебельних лондонських районах (де розташовані особняки, апартаменти, посольства іноземних держав тощо) і значних маєтків в англійському Чеширі та Шотландії.

ГРОСГЛОКНЕР (*нім.* Großglockner) – найвища гора Австрії заввишки 3798 м, розташована в південній частині країни на кордоні земель

Каринтія і Східний Тироль, на гірському масиві Високий Тауер. Гора має дві вершини — власне Гросглокнер і Клейнглокнер (3770 м), а біля її підніжжя розташований найбільший льодовик країни — Пастерце. Уперше підкорена (влітку 1800) групою з 5 альпіністів. Перебувала у приватній власності (до 1918), нині належить Австрійському альпійському клубу.

ГРОСС (GROß) РІККО (нар. 1970) — німецький біатлоніст, один із найтитулованіших у країні. Біатлоном почав займатися 1983, член національної збірної Німеччини (1990–2007). Чотириразовий чемпіон (1992, 1994, 1998, 2006) в естафетній гонці 4 × 7,5 км, срібний (1992, 1994, 2002) і бронзовий (2002) призер Олімпійських ігор, 9-разовий чемпіон (1991–2004), 5-разовий срібний (1996–2004) і 6-разовий бронзовий (1995–2007) призер чемпіонатів світу.

ГРОССГЕЙМ ОЛЕКСАНДР АЛЬФОНСОВИЧ (1888–1948) — російський радянський ботанік, фахівець із флори Кавказу, академік АН СРСР (1946), лауреат Сталінської премії (1948). Освіту здобув у московському університеті (1912). Доцент ботанічного саду Тбіліського політехнічного інституту (1917–1926), професор і завідувач кафедри Азербайджанського державного університету в Баку (1929–1946). Запропонував (1945) нову філогенетичну систему квіткових рослин (покритонасінних).

ГРОССМАН ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ (при народженні — **ЙОСИП СОЛОМОНОВИЧ ГРОССМАН**) (1905–1964) — радянський письменник, фронтовий кореспондент. Освіту здобув у московському університеті (1929), працював інженером у Донбасі (1929–1932). Перша повість із шахтарського життя «Глюкауф» (1934). Автор романів «Степан Кольчугин» (1937–1947), «За правое дело» (1954), «Жизнь и судьба» (1980), повістей «Народ бессмертен» (1942), «Сталинград» (1943), «Всё течёт...» (1970), оповідань та нарисів.

ГРОСУЛЯР (*лат.* grossularia) — мінерал класу силікатів, кальцієво-алюмінієвий гранат із серії уграндитового ряду, ювелірна сировина. Склад $Ca_3Al_2[SiO_4]_3$, містить: CaO – 37,2 %, Al_2O_3–24,2 %, SiO_2–36,9 %. Колір безбарвний, золотисто-жовтий, коричневий і зелений, колір риски блідо-коричневий, блиск скляний, твердість — 6,5–7,5, густина — 3,42–3,72 г/см^3. Характерний для термічно і регіонально змінених вапнякових порід, іноді зустрічається в порожнинах метаморфізованих базальтів і сланцях.

ГРОТ (*фр.* grotte) — поверхнева форма рельєфу, неглибока горизонтальна печера з широким входом і склепінною стелею або частина печери, просторий зал чи значне розширення, якому передує вузький прохід. За походженням поділяються на карстові (утворилися завдяки карстовим процесам), ерозійні (завдяки береговій хвилеприбійній діяльності, вітровому видуванню тощо) і тектонічні (через обвали під час землетрусів тощо).

ГРОТ (*нідерл.* groot) — нижнє пряме вітрило на грот-щоглі вітрильного судна, але якщо на грот-щоглі немає прямих вітрил, то гротом називають нижнє косе вітрило. На однощоглових суднах гротом зазвичай називається заднє вітрило.

ГРОТ-ЩОГЛА — суднова щогла, зазвичай друга, рахуючи від носа корабля. На дво- або трищоглових суднах найвища щогла, незалежно від її місцезнаходження. На чотири- і більше щоглових суднах — друга, третя і т. д. щогли між першою (фок-щоглою) і кормовою (бізань-щоглою). Щоб уникнути плутанини, у роботі розрізняються порядковими номерами (1-ша грот-щогла, 2-га грот-щогла і т. д.), рахуючи від носа до корми. Грот-щогла може бути і єдиною (шлюп, тендер тощо).

ГРОТЕСК (*фр.* grotesque — химерний; комічний) — вид художньої образності, що комічно чи трагікомічно узагальнює і загострює життєві відносини за допомогою вигадливого і контрастного поєднання реального і фантастичного, правдоподібності і карикатурності, гіперболи й алогізму. Зазвичай слово «гротескний» означає дивний, фантастичний, ексцентричний або потворний, і, таким чином, часто застосовується для опису дивних чи перекручених форм.

ГРОФА — ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1996) у Рожнятівському районі Івано-Франківської області. На площі 25,338 км^2 охороняються ландшафти гірського масиву Горган (вершини Кінь, Грофа, Паренки, Попадя, Петрос на висотах 1000–1750 м) зі старими, переважно ялиновими лісами з домішкою реліктової сосни кедрової

європейської. Зустрічаються мішані буково-ялиново-ялицеві ліси, на кам'янистих крутосхилах – криволісся сосни гірської, гірські луки та кам'янисті осипища.

ГРОФА ГОРА – гірська вершина конусоподібної форми (заввишки 1748 м) в Українських Карпатах на масиві Горгани, розташована у верхів'ях річки Лімниця на південний захід від с. Осмолоди у межах Рожнятівського району Івано-Франківської області. На гірських схилах збереглися льодовикові форми рельєфу (кари і моренні вали), вони вкриті ялиновим лісом (до висоти 1450 м), а вище – кам'яними осипищами.

ГРОЦІЙ (GROTIUS) ГУГО (1583–1645) – голландський юрист і державний діяч, філософ, який заклав основи міжнародного права, ґрунтуючись на природному праві. Освіту здобув у Лейденському університеті (1598). Призначений адвокатом у Гаазі (1599) та офіційним історіографом держави Голландія (1601). Автор трактату «Три книги про право війни і миру» (1625), що розвивав систему принципів природного права, які є обов'язковими для всіх людей і всіх народів, незважаючи на місцеві звичаї.

ГРОШІ – специфічний особливий товар, який є універсальним еквівалентом вартості ін. товарів чи послуг, оскільки легко обмінюються на будь-який з них. Гроші також виконують низку важливих функцій та виступають засобами нагромадження (збереження вартості), обігу товарів та платежу (обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань), мірою вартості (забезпечуючи вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни) та світовими грошима (обслуговують рух вартості світом).

ГРОШІ ЕЛЕКТРОННІ – грошові зобов'язання емітента в електронному вигляді, які перебувають на електронному носії у розпорядженні користувача; відповідають критеріям: фіксуються і зберігаються на електронному носії; випускаються емітентом при отриманні від ін. осіб грошових коштів в обсязі не меншому, ніж емітована грошова вартість; приймаються як засіб платежу ін. організаціями та потребують наявності інфраструктури для користування (комп'ютерні мережі, електронні платіжні сервіси тощо).

ГРОШОВА ОДИНИЦЯ – встановлений у законодавчому порядку грошовий знак країни, що служить для вимірювання цін товарів та послуг з урахуванням соціально-економічних та історичних закономірностей її розвитку та є елементом грошової системи країни. У переважній більшості країн для цього використовується десятинна система поділу, наприклад, 1 гривня = 100 копійок, 1 долар = = 100 центів, 1 фунт стерлінгів = 100 пенсів тощо.

ГРОШОВИЙ ОБІГ – безперервна циркуляція грошей як засобів обігу і платежу, рух грошових засобів як складова частина товарно-грошових, торговельних, фінансово-кредитних, платіжних операцій. Повсюдне застосування грошового обігу стало причиною встановлення стандартів цін – подібності сучасних валютних курсів, дозволивши представникам різних народів проводити торговельні операції, не перевозячи значну кількість товару для обміну.

ГРУДНА КЛІТКА (*лат.* thorax) – одна з частин тулуба людини, що утворюється грудниною, ребрами, хребтом, а також м'язами. Містить у собі грудну порожнину (*лат.* cavum thoracis), а також (через увігнутість діафрагми) верхню частину черевної порожнини. Зазвичай має форму конуса, яка залежить від статі, статури, фізичного розвитку і віку. Закріплена всередині і зовні на грудній клітці дихальна мускулатура забезпечує дихання.

ГРУДНИЙ СОСОК (*лат.* papilla mammae) – зовнішня частина молочної залози людини і ссавців у вигляді круглого виступу, з якого у самиці дитина чи дитинча смокче молоко. Розташовується трохи нижче середини кожної молочної залози, приблизно на рівні четвертого міжреберного проміжку або п'ятого ребра, оточений ареолою (*лат.* areola mammae) діаметром 3–5 см. Пігментація шкіри соска й ареоли помітно темніша і відрізняється від решти шкіри.

ГРУДНИНА (ГРУДНА КІСТКА) (*лат.* sternum) – довгаста плоска кістка, розташована в середині грудей людини. З'єднується з ребрами за допомогою хрящів, формуючи центральну частину передньої стінки грудної клітки, що вміщує і захищає від зовнішнього впливу легені, серце і найважливіші кровоносні судини. Складається з рукоятки (найширша верхня частина), шийки, тіла і мечоподібного відрос-

тка. Середня довжина груднини дорослої людини становить бл. 17 см, у чоловіка вона довша, ніж у жінки.

ГРУДНІ (МОЛОЧНІ) ЗАЛОЗИ (*лат.* mamma) — парний орган типу апокринових залоз шкіри, відмітна риса представників класу ссавців, які вважаються видозміненими потовими залозами. У людини є у жінок і чоловіків, ідентичні за структурою (до початку статевого дозрівання у дівчаток і хлопчиків схожі) та відрізняються лише ступенем розвитку. Жіночі груди є вторинною статевою ознакою, утворюють два симетричних півкулястих піднесення, прилеглих до передньої грудної стінки між 3 і 6–7 ребрами.

ГРУЗИНИ — народ (понад 4 млн осіб), більша частина якого згуртована у межах Грузії та сусідніх країн. Сформувався на основі трьох близькоспоріднених племінних об'єднань (картів, мегрело-чанів і сванів), а процес утворення грузинської народності завершився в VI–X ст. Антропологічно належать до понтійського і кавказьких типів європеоїдної раси. За лінгвістичним принципом поділені на три групи — іберійську, сванську і мегрелолазьку. Більшість традиційно сповідує православ'я (з 319).

ГРУЗИНСЬКА МОВА — мова картвельської групи (бл. 4 млн осіб), офіційна мова Грузії, поширена у громадах Росії, США, Туреччини та ін. країн, літературна мова кількох народностей Кавказу. Використовує писемність на основі грузинського алфавіту, що базується на фонетичному принципі. Хронологія застосування грузинської мови (перші): літературний твір «Мучеництво св. цариці Шушанік» (476–483), рукопис «Мравалтаві» (864), друковане видання у Римі (1629) і Грузії (1709), газета (1819).

ГРУЗИНСЬКЕ ПИСЬМО — оригінальний вид алфавітного (літерного) письма, де кожній фонемі відповідає одна певна графема. Використовується деякими картвельськими мовами, передусім грузинською, а також спорадично мегрельською, сванською та ін. Читається зліва направо. Вважається генетично пов'язаною з різновидом східноарамейського письма (елліністичного періоду), від якого походить низка письмен народів Сходу. Найдавнішою пам'яткою є написи з Іудейської пустелі в Палестині (бл. 433).

ГРУЗИНСЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМ. КОТЕ МАРДЖАНІШВІЛІ — один із провідних драматичних театрів Грузинської РСР і Грузії, відкритий (1928) в Кутаїсі за сприяння грузинського і радянського режисера Коте Марджанішвілі (1872–1933) та його учнів (В. Анджапаридзе, Т. Чавчавадзе, У. Чхеїдзе, Ш. Гамбашидзе, Д. Антадзе, А. Жоржоліані та ін.) під назвою 2-й Державний драматичний театр. Згодом театр переведено в Тбілісі (1930), присвоєно ім'я засновника і звання академічного.

ГРУЗИНСЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМ. ШОТА РУСТАВЕЛІ — найбільший драматичний театр Грузинської РСР і Грузії, створений у Тбілісі (1921) на основі Державного театру драми, організованого 1920. Названий ім'ям (з 1921) середньовічного грузинського поета-гуманіста Шота Руставелі, звання академічного (1966). Найвидатніші вистави: «Затемнення сонця в Грузії» (1923), «Гамлет» (1925), «Сейлемський процес» (1965), «Кавказьке крейдяне коло» (1975), «Макбет» (1991), «В очікуванні Годо» (2003) та ін.

ГРУЗИНСЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ І БАЛЕТУ ІМ. ЗАХАРІЯ ПАЛІАШВІЛІ — найбільший музичний театр Грузії, заснований у Тбілісі (1851), в новій спеціальній будівлі (1847–1851) італійського архітектора Антоніо Скудієрі, перша вистава — «Люція де Ламермур». Будинок театру згорів ущент (1874) і лише за понад два десятиліття був відреставрований (1896) і поновив діяльність. Ім'я грузинського композитора Захарія Паліашвілі (1871–1933) присвоєне 1937, звання академічного (1966).

ГРУЗІЯ (РЕСПУБЛІКА ГРУЗІЯ) — держава на східному узбережжі Чорного моря, межує з Росією, Азербайджаном, Вірменією і Туреччиною. Площа — 69 492 км^2 (контрольована — 57,2 тис. км^2), населення — 4,5 млн осіб, столиця — Тбілісі. Президентська республіка, офіційна мова — грузинська, грошова одиниця — ларі. Гори (висота – до 5068 м) і передгір'я Кавказу (бл. 87 % території), решта – низовини і рівнини. Клімат на заході субтропічний, на сході — перехідний від субтропічного до помірного.

ГРУЗЬКИЙ ЄЛАНЧИК — річка у Старобешівському, Тельманівському та Новоазовському районах Донецької області України, впадає у Таганрозьку затоку Азовського моря.

Довжина – 91 км, площа басейну – 1250 км², ухил – 1,3 м/км, живлення переважно снігове і дощове, стік зарегульований ставками. Починається біля с. Кумачове, долина трапецієподібна, завширшки до 2,5 км, глибина – до 50 м, річище слабо звивисте (ширина – до 10 м), влітку у верхній течії пересихає. Основна притока – Харцизька (права).

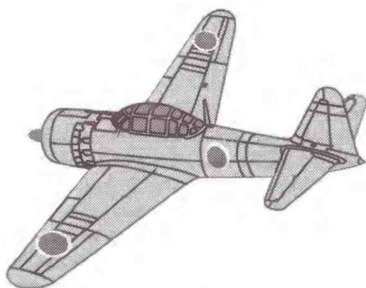
ГРУЗЬКО-ЗОРЯНСЬКЕ – селище міського типу (площа – 2,7 км², населення – 1,4 тис. осіб), підпорядковане Макіївській міськраді Донецької області України. Виникло у зв'язку з видобутком вугілля (1890-ті), попередні назви – Зорянський, Грузько-Зорянка, смт (1938). Шахтарське містечко, розташоване на горбкуватих, порізаних ярами схилах долини (абсолютні висоти 120–180 м) річки Грузька (ліва притока Кальміусу).

ГРУЗЬКО-ЛОМІВКА – селище міського типу (площа – 3,1 км², населення – 0,6 тис. осіб), підпорядковане Макіївській міськраді Донецької області України. Виникло у зв'язку з видобутком вугілля (1900-ті), смт (1961). Шахтарське містечко, розташоване на горбкуватих, ускладнених чисельними балками схилах долини (абсолютні висоти 110–160 м) річки Грузька (ліва притока Кальміусу).

ГРУМІЧАМА (*лат.* Eugenia brasiliensis) – плодове дерево родини Миртові. Струнке пряме дерево заввишки 7–11 м із глянцевими овальнодовгастими листками 9–16 см × 5–6 см. Плід яскраво-червоний до темно-фіолетового, майже чорного (стиглий), сплюснутий, завширшки 1,2–2 см, під тонкою шкіркою якого біла або червона соковита їстівна м'якоть із вишневим ароматом і 1–3 коричневими насінинами. Росте в дикому вигляді і культивується в Південній Бразилії та Парагваї.

ГРУММ-ГРЖИМАЙЛО ГРИГОРІЙ ЮХИМОВИЧ (1860–1936) – російський мандрівник, географ і зоолог-ентомолог, лауреат премій Російського географічного товариства і Паризької АН. Освіту здобув у Санкт-Петербурзькому університеті (1884). Досліджував Середню Азію, Західний Китай, Памір, Тянь-Шань (1884–1890), Західну Монголію, Туву, Алтай та Далекий Схід (1903–1914). Основні праці з фізичної, політичної, історичної географії та етнографії Центральної Азії, а також її ентомології.

ГРУММАН F4F ВАЙЛДКЕТ (GRUMMAN F4F WILDCAT) – американський палубний винищувач-бомбардувальник часів Другої світової війни. Перший політ 1937, вироблено 7913 літаків, термін експлуатації – 1940–1945. Екіпаж – 1 особа, довжина – 8,78 м, розмах крила – 11,58 м, висота – 2,8 м, площа крила – 24,16 м², маси порожнього – 2610 кг і злітна – 3610 кг, максимальна швидкість – 515 км/год, дальність польоту – 1335 км, практична висота польоту – 10 380 м, озброєння – 6 кулеметів і 530 кг бомб.

Винищувач-бомбардувальник «Грумман F4F Вайлдкет»

ГРУММАН F6F ХЕЛЛКЕТ (GRUMMAN F6F HELLCAT) – американський палубний винищувач часів Другої світової війни. Перший політ 1942, вироблено 12 275 літаків (1942–1945), термін експлуатації – 1943–1954. Екіпаж – 1 особа, довжина – 10,24 м, розмах крила – 13,06 м, висота – 3,99 м, площа крила – 31 м², маси порожнього – 4190 кг і злітна – 6990 кг, максимальна швидкість – 610 км/год, дальність польоту – 2460 км, практична висота польоту – 11 370 м, озброєння – 10 кулеметів і понад 1 т ракет і бомб.

ГРУНЬ – річка в Лебединському районі Сумської та Гадяцькому районі Полтавської областей України, права притока Псла (басейн Дніпра). Довжина – 85 км, площа басейну – 1090 км², ухил – 1,0 м/км, живлення снігове і дощове. Починається біля с. Павленкове, долина переважно трапецієподібна, завширшки до 3 км (ширина заплави – до 400 м), глибина – до 50 м, річище звивисте, завширшки до 10 м, середня глибина – 1,2 м, льодостав (грудень – березень).

ГРУНЬ-ТАШАНЬ – річка в Лебединському та Охтирському районах Сумської і Зіньківському та Миргородському районах Полтавської областей України, ліва притока Псла (басейн Дніпра). Довжина – 91 км, площа басейну – 1870 км^2, ухил – 0,69 м/км, живлення підземне та атмосферне. Починається біля с. Будила, долина трапецієподібна, завширшки до 4,5 км, глибина – до 50 м, річище звивисте з численними меандрами, завширшки до 10 м, середня глибина – 1,2 м, льодостав (грудень – березень).

ГРУПИ КРОВІ – класифікація крові за наявністю або відсутністю певних успадковуваних антигенів на поверхні еритроцитів. Чотири групи крові відкриті (1901–1907) австрійським бактеріологом Карлом Ландштайнером (1868–1943) та чеським лікарем Яном Янським (1873–1923): група крові I(0), що характеризується відсутністю в еритроцитах ізоантигенів А і В; II(А) з наявністю в еритроцитах ізоантигена А; III(В) – ізоантигена В; IV(АВ) – з наявністю ізоантигенів А і В.

ГРУША (*лат.* Pyrus) – рід плодових і декоративних дерев та кущів родини Розові (Rosaceae). Культивувалися в Стародавніх Персії, Греції і Римській імперії, нині відомі тисячі сортів. Дерево досягає великих розмірів (до 5–25 м заввишки, 5 м у діаметрі крони), річний приріст становить 30–40 см. Зазвичай листопадне, листорозміщення спіральне в 5 рядів, листя яйцеподібної форми, завдовжки 2,5–10 см, темно-зелене, блискуче. Їстівний плід витягнутої форми з розширенням у нижній частині.

ГРУШАНСЬКОЇ СВІТИ ВІДСЛОНЕННЯ – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1984), розташована на околиці с. Грушка Могилів-Подільського району Вінницької області. На площі 0,005 км^2 охороняється відслонення на стрімкому правому схилі долини річки Мурафа (притока Дністра) порід грушанської світи волинської серії (640 млн р. тому), загальною потужністю 9 м, що складені зеленкувато-буро-сірими аргілітами та коричневими пісковиками.

ГРУШЕВАТСЬКИЙ – лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Іванівка П'ятихатського району Дніпропетровської області. На площі 5,98 км^2 охороняється штучний лісовий масив (переважно насадження дуба, ясена і білої акації) на порізаному ярами та балками межиріччі Лозуватки і Саксагані, що є пам'яткою штучного лісорозведення у степу. Започаткований (1881) під керівництвом лісовода С. Храмова, а більшість вцілілих лісонасаджень створено у 1931–1937.

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (1866–1934) – український історик, академік ВУАН (1924) та АН СРСР (1929). Освіту здобув у Київському університеті (1890). Професор Львівського університету (1894–1914), голова Центральної ради (1917–1918). Був в еміграції (1919–1924), після повернення в СРСР очолював секцію історії України історичного відділення ВУАН, працював у Москві (з 1930). Автор понад 2000 наукових праць, основною вважається «Історія України-Русі» (в 10 томах, 1898–1936).

ГРУШЕВСЬКОГО МИХАЙЛА ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – заснований (1992) у єдиній уцілілій триповерховій будівлі садиби в Києві, придбаній (1908) родиною українського історика та політичного діяча Михайла Грушевського (1866–1934). У будинку частково відтворено внутрішнє оздоблення, зокрема декоративні елементи інтер'єрів, печі, сходи з оригінальним декором тощо. Експозиція відкрилася 2006, в ній ретельно реконструйовані кабінет науковця, вітальня, кімната дочки Катерини і кухня.

ГРУШЕВСЬКОГО МИХАЙЛА МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – державний музей у Львові, заснований (1998) і відкритий (2000) в особняку, де український історик Михайло Грушевський (1866–1934) мешкав у львівський період (1894–1914) свого життя. У музеї зберігається понад 20 тис. експонатів, представлених у 6 експозиційних залах, де охарактеризовані всі етапи життя і праці науковця та політика. У конференційному та виставковому залах музею відбуваються наукові конференції, читання, лекції тощо.

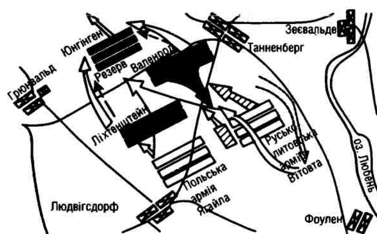
ГРУШЕЦЬКИЙ (GRUSZECKI) АНТОН АНТОНОВИЧ (1734–1798) – польський художник. Вступив у василіанський монастир у Почаєві, навчався живопису у Львівській академії і деякий час працював у В. Ржевуського в Підгірцях, а також писав портрети і релігійні картини для місцевих церков. Ректор і професор живопису Краківської академії (1760–1770). Жив у василіанському монастирі в Супраслі

(1771–1774), де писав фрески для місцевої лаври, розписував фронтони в палаці у Городниці (Гродно), Новий замок.

ГРУШЕЦЬКИЙ ІВАН САМІЙЛОВИЧ (1904–1982) – радянський політичний і військовий діяч, генерал-майор (1943), Герой Соціалістичної Праці (1974). Освіту здобув у Верхньодніпровському училищі землеробства (1925) і Вищій партійній школі при ЦК КПРС (1959). Перший секретар Чернівецького (1940–1941), Львівського (1944–1951, 1961–1962) і Волинського (1951–1961) обкомів партії, на вищих посадах в ЦК Компартії і Раді Міністрів УРСР, голова Президії Верховної Ради УРСР (1972–1976).

ГРУШОВЕ – селище міського типу (площа – 1,0 км^2, населення – 0,9 тис. осіб), підпорядковане Краснолуцькій міськраді Луганської області України. Виникло (1900) у зв'язку з видобутком кам'яного вугілля на Донбасі, попередня назва – Вінницьке, смт (1969). Розташоване на горбкуватому лівому, порізаному балками та ярами, схилі долини (абсолютні висоти 200–280 м) верхньої течії річечки Міусик (лівої притоки Міусу).

ГРЮНВАЛЬДСЬКА БИТВА (1410) – вирішальна битва «Великої війни» (1409–1411) військ Королівства Польського та Великого князівства Литовського (бл. 39 тис. осіб, серед яких були чеські, моравські, волоські та ін. найманці, війська удільних князівств і татарська кіннота) проти Тевтонського ордену (бл. 27 тис. осіб). Сталася (15 липня 1410) біля нині польських поселень Грюнвальд, Танненберг (також відома як Танненберзька битва), де Польща з Литвою здобули одну з найважливіших перемог у своїй історії.

Грюнвальдська битва (карта-схема)

ГРЮНЕВАЛЬД (GRÜNEWALD) МАТТІАС (при народженні – **НЕЙТХАРДТ**) (1470 або 1475–1528) – німецький живописець епохи Відродження. Працював у Ашаффенбурзі, Франкфурті-на-Майні та Майнці (Гессен). Придворний живописець, художній радник, архітектор майнцських архієпископів і курфюрстів (1508–1526). Основні твори: «Ізенхеймський вівтар» (1515), «Штуппахська мадонна» (1519), «Зустріч св. Еразма і Маврикія» (бл. 1518), «Таубербішофсхеймський вівтар» (1524), «Оплакування Христа» (1525) та ін.

ГРЯДУЩИЙ БОРИС АБРАМОВИЧ (нар. 1932) – радянський український інженер, фахівець у гірничорятувальній справі, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1985), заслужений шахтар України (2002), Герой України (2008). Освіту здобув у Донецькому індустріальному інституті (1956). Працював на багатьох інженерних і керівних посадах у вугільній промисловості УРСР, СРСР та України. Директор Донецького науково-дослідного вугільного інституту (2005), автор понад 250 наукових праць.

ГУА ЕЙР ДЖЕРНІГ (*англ.* Gua Air Jernih, Clearwater) – багатоповерхова лабіринтова печера у вапняках, розташована на березі річки Лонг Пала в північній частині острова Калімантан, штат Саравак (Малайзія). Найдовша печера в Азії (101,5 км), відкрита англійською спелеологічною експедицією (1978). Являє собою складне переплетення великих галерей і залів на п'яти рівнях (перепад висот 355 м), на нижньому – печерна ріка протікає крізь весь лабіринт із заходу на схід. Головний вхід на висоті 200 м.

ГУАВА (ГУАЙЯВА) (*лат.* Psidium guajava) – дерево родини Миртові, походить з Південної Америки (ймовірно, Перу), поширене також у деяких тропічних і субтропічних районах Азії та Африки. Невелике вічнозелене або напівлистопадне дерево, зазвичай до 3–4 м заввишки (іноді до 20 м), з широко розкиданими гілками. Листя завдовжки 10–15 см супротивне, темно-зелене, довгасто-яйцеподібної або овальної форми. Плоди їстівні, завдовжки 4–15 см, зазвичай круглої, овальної або грушоподібної форми.

ГУАВ'ЯРЕ (*ісп.* Guaviare) – річка в центральній частині Колумбії, ліва притока річки Оріноко. Утворюється злиттям річок Аріарі і Гуайяберо, що починаються на східних схилах Схід-

ної Кордильєри на висоті понад 3000 м, тече в східному напрямку і впадає в Ориноко на кордоні з Венесуелою. Довжина – 1497 км, площа басейну – бл. 140 тис. км², середня витрата води – бл. 8,2 тис. м³/с, судноплавна на відстані 630 км від гирла, живиться атмосферними і підземними водами.

ГУАДАЛКАНАЛ (*англ.* Guadalcanal) – найбільший острів (площа – 5352,9 км², 150 × 48 км) в архіпелазі Соломонові острови в південній частині Тихого океану, на якому розташована столиця держави Соломонові Острови – Хоніара. Острів вулканічного походження, подекуди оточений кораловим рифом, найвища точка – гора Макаракомбуру (2447 м). Відкритий (1568) іспанським мореплавцем Альваро Менданья де Нейра (1541–1595) і названий на честь муніципалітету в Андалусії (Іспанія). Клімат вологий, тропічний.

ГУАЖАЖАРА (ТЕНЕТЕХАРА, ГУАЗАЗАРА) – народність (бл. 15 тис. осіб) у складі корінних народів Бразилії. Розмовляють мовою гуажажара сім'ї тупі-гуарані. Населяють бл. 80 селищ у штаті Мараньян на північному сході країни (переважно в муніципалітеті Гражау на північних схилах Бразильського плоскогір'я). Сповідують переважно анімізм.

ГУАМ – острів у західній частині Тихого океану, колонія США, що має статус організованої, не приєднаної території без права участі в національних виборах. Площа – 541,3 км², населення – 174,2 тис. осіб, адміністративний центр – Аганья. Найпівденніший в архіпелазі Маріанські острови, розташований на кордоні між Тихим океаном і Філіппінським морем. Завойований американцями (1898), найвища точка – гора Ламлам (406 м), клімат тропічний, мусонний.

ГУАМ – регіональна організація за демократію та економічний розвиток, створена 1997, хартія організації підписана 2001, статут затверджений 2006. Заснована республіками Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова, назва організації склалася з перших літер країн-учасниць. Коли до організації входила Республіка Узбекистан (протягом 1999–2005), вона називалася ГУУАМ.

ГУАН-ДІ (ЖОВТИЙ ІМПЕРАТОР) (бл. 2600 до н. е.) – легендарний правитель і міфічний персонаж, один із п'яти легендарних імператорів найдавнішого періоду історії Китаю, який також вважається засновником даосизму і першопредком всіх китайців. Після важкої боротьби підкорив вождів окремих племен і створив першу китайську державу в горах Куньлунь (далеко на захід від басейну Хуанхе). Йому приписують авторство багатьох класичних творів, зокрема медичних трактатів та основного твору даосизму.

ГУАНАКО (*лат.* Lama guanicoe) – ссавець роду Лами родини Верблюжі, що є предком одомашненої лами. Відомий із середини XVI ст. Тварина стрункої статури, за пропорціями нагадує оленя або антилопу з більш витягнутою шиєю, що виконує функції балансиру під час ходьби і бігу. Довжина тіла – 120–175 см, хвоста – 15–25 см, висота в холці – 90–130 см, маса – 115–140 кг, кінцівки двопалі, ступні вузькі, рухливі. Мешкає в пампасах, напівпустелях і високогір'ях Анд від Перу до Вогняної Землі.

ГУАНДУН – провінція (площа – 177,9 тис. км², населення – 104,5 млн осіб) на півдні Китаю, адміністративний центр – Гуанчжоу. Межує зі спеціальними адміністративними районами Гонконг (Сянган) і Макао, з провінціями Хунань, Цзянсі, Фуцзянь, Хайнань та Гуансі-Чжуанським автономним округом, на півдні омивається водами Південнокитайського моря (довжина берегової лінії 3368 км). Горби і гори займають бл. 62 % території краю, рівнини і плоскогір'я – 38 %. Клімат переважно мусонно-субтропічний, опади – бл. 1350 мм/р.

ГУАНО (*ісп.* guano) – послід морських птахів і кажанів, що роками накопичується в місцях їхнього гніздування та розкладається природним чином. Утворюється з аміаку з доданням сечової, фосфорної, щавлевої і вугільної кислоти та деяких ін. солей і домішок (містить 11–16 % азоту, 8–12 % фосфорної кислоти і 2–3 % вуглекислого калію), високо цінується як ефективне добриво через високий вміст фосфору та азоту. Термін також застосовується до добрив з відходів рибного та звіробійного промислів.

ГУАНСІ-ЧЖУАНСЬКИЙ – автономний район (площа – 236 700 км², населення – 48,8 млн осіб) на півдні Китаю, заснований 1958, адміністративний центр – Наньнін. Межує з Соціалістичною Республікою В'єтнам,

китайськими провінціями Юньнань, Гуйчжоу, Хунань, Гуандун та омивається водами затоки Бакбо Південнокитайського моря (на півдні). Гірські масиви (до 2062 м) оперізують район, а в центрі розташовуються карстові пагорби і великі рівнини (гори і пагорби займають понад 70 % території). Клімат субтропічний, мусонний.

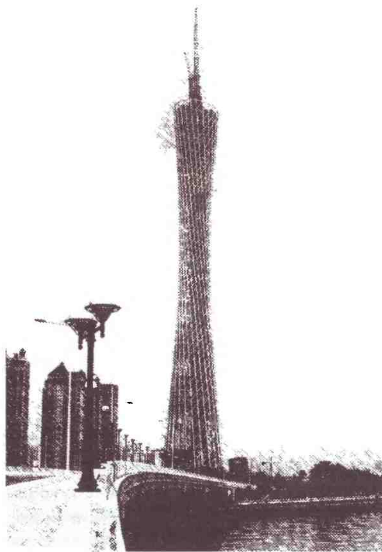
ГУАНЧЖОУ – місто (площа – 7434,4 км^2, населення – 14,6 млн осіб) субпровінціального значення і столиця провінції Гуандун, політичний, економічний, науково-технічний, освітній, культурний і транспортний центр всього південного Китаю, поділяється на 10 районів і 2 міські повіти. Одне з 24 історичних міст Китаю, засноване (862 до н. е.) на берегах річки Чжуцзян, неподалік її гирла в Південнокитайському морі, тут протягом століть починався морський Шовковий шлях. Клімат субтропічний, теплий і вологий.

ГУАНЧЖОУ БАЙЮНЬ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ (GUANGZHOU BAIYUN INTERNATIONAL AIRPORT) – головний аеропорт Гуанчжоу, столиці провінції Гуандун (Китай), названий Байюнь (*кит.* білі хмари). Відкритий (2004) у районі Хуаду за 28 км від центру міста, замінив старіший аеропорт. Має дві бетонні злітно-посадкові смуги завдовжки 3800 і 3600 м, з яких виконуються польоти майже у 100 напрямках.

ГУАНЧЖОУ ВЕЖІ-БЛИЗНЮКИ (GUANGZHOU TWIN TOWERS) – хмарочоси міжнародного фінансового центру Гуанчжоу, столиці провінції Гуандун на півдні Китаю. Західна 103-поверхова вежа комплексу має висоту 437,5 м і поєднана з 28-поверховою будівлею 4-поверховим спільним цоколем. Побудовані (2005–2009) за проектом англійської архітектурної компанії «Wilkinson Eyre Architects», загальна площа – 448 тис. м^2, передбачено розміщення паркінгу, магазинів, офісів, готелю, оглядового майданчика тощо.

ГУАНЧЖОУ ПОРТ – розташований у гирлі річки Чжуцзян, що впадає в Південнокитайське море, у місті Гуанчжоу на південному сході Китаю. Керування здійнює державна компанія «Guangzhou Port Group» (2004). Порт має 4600 причалів, склади загальною площею понад 168 тис. м^2, обмеження на осадку судна – 9 м, найбільшу амплітуду припливу до 2,0 м, що дозволяє обслуговувати судна водотоннажністю до 100 000 т. Основні товари: зернові, цукор, добрива, цемент, руди, обладнання, продукти, генеральні вантажі.

ГУАНЧЖОУ ТЕЛЕВЕЖА – найвища телевежа у світі, побудована (2005–2009) компанією «ARUP» до Азійських ігор (2010) в Гуанчжоу на півдні Китаю. Висота – 610 м, зведена (до 450 м) у вигляді комбінації гіперболоїдної несучої сітківки (зі сталевих труб великого діаметра) та центрального ядра, увінчується сталевим шпилем заввишки 160 м. Призначена для трансляції сигналів, обсерваторії і огляду панорами міста (спроможна приймати 10 000 туристів на день), має 37 поверхів і 2 підземні, площа – 114 054 м^2.

Гуанчжоу телевежа (Китай)

ГУАНЧІ – корінне населення Канарських островів, яке розмовляло гуанчськими (канарськими) мовами, ймовірно, близькими до берберських мов (афразійська сім'я мов). Під час іспанського завоювання (1402–1496) чинили опір, але основна частина гуанчів була винищена або вивезена в рабство, а решта змішалася з іспанцями, прийнявши християнство і втративши мову. Походження невідоме, але за повідомленнями XV ст., острів Тенерифе на-

селяли високі, білошкірі, рудоволосі і блакитноокі люди.

ГУАПОРЕ (*порт.* Rio Guapore) – річка в Бразилії і Болівії, права притока річки Маморе (басейн Амазонки). Бере початок у горах Серра-дус-Паресіс у штаті Мату-Гросу на заході Бразилії на висоті 631 м. Тече в західному і північно-західному (переважно кордоном Бразилії і Болівії) напрямках, зливаючись із Маморе на висоті 131 м. Довжина – 1530 км, площа басейну – 266 460 км^2, живиться атмосферними і підземними водами.

ГУАРАНА (*лат.* Paullinia cupana) – витка ліана роду Паулінія (Paullinia) родини Сапіндові (Sapindaceae), в дикому вигляді росте в амазонській частині Бразилії і Уругваю, а також зустрічається в Перу, Венесуелі та Колумбії. Відома своїми плодами, що подібні до кавових розміром, але містять вдвічі більше кофеїну (до 2–6 %), завдяки чому є ефективним стимулятором. З них добувають пасту, яку додають у шоколад, застосовують у медичних цілях, отримують кофеїн і готують напій, аналогічний каві.

ГУАРАНІ – індіанський народ (чисельність невідома) у Південній Америці, що мешкає переважно на території Парагваю, а також сусідніх країн та зберігає традиції і звичаї предків. Погано контактують, практично не підпали під вплив цивілізації, живуть відокремленими групами, часто мігруючи у важкодоступних місцинах. Творцем всесвіту у них вважається бог Тупа, а світом керують різні духи. Гуарані сповідують культ предків і вірять у безсмертя душі, яка пильнує біля племені і впливає на долю близьких.

ГУАРАНІ – грошова одиниця Республіки Парагвай, за міжнародним позначенням – PYG, що дорівнює 100 сентимо. Запроваджена 1944, коли замінила колишню грошову одиницю – парагвайський песо в співвідношенні 100 песо = 1 гуарані. В обігу перебувають монети номіналом 1, 5, 10, 50, 100, 500 і 1000 гуарані та банкноти 1000, 2000, 5000, 10 000, 20 000, 50 000 і 100 000 гуарані. У зв'язку з інфляцією сентимо більше не використовуються, а монети номіналом 1, 5 і 10 гуарані дуже рідкісні через малу вартість.

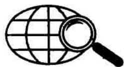
ГУАРАНІ МОВА – індіанська мова, поширена у низці країн Південної Америки (Бразилії, Аргентині і Болівії), а в Парагваї – одна з двох державних мов. Гуарані входить до мовної сім'ї тупі-гуарані, яка є складовою тупійської макросім'ї. Поділяється на кілька (бл. 8) мов або діалектів, найпоширенішою з яких є парагвайський гуарані (до 3 млн осіб). Писемність ґрунтується на латиниці.

ГУАРАЧА (*ісп.* Guaracha) – жанр кубинської популярної музики, відомий з XVIII ст., визнання у світі набув у 1930-ті. Являє собою танець зі співом, що виконувався в жвавому темпі по черзі солістом і хором, з сатиричними текстами, часто з використанням імпровізації. Довгий час вважався надбанням нижчих верств населення, виконувався мандрівними музикантами, в танцювальних салонах для простолюду і гаванських борделях.

ГУАХІРО (ВАЙЮ) – індіанський народ (до 500 тис. осіб), що проживає на півострові Гуахіра на півночі Колумбії (бл. 340 тис. осіб) і північному заході Венесуели (бл. 160 тис. осіб) та розмовляє мовою гуахіра аравакської сім'ї. Населяє посушливі з досить суворим екваторіальним кліматом землі пустелі Ла-Гуахіра вздовж узбережжя Карибського моря. Традиційне поселення складалося із 5–6 будинків (невеликих споруд, поділених на дві кімнати з підвішеними гамаками, де спали і зберігали речі).

ГУАШ (*фр.* gouache, *іт.* guazzo – водяна фарба) – різновид водорозчинних фарб із додаванням крейди, каоліну чи свинцевих білил (більш щільні й матові за акварель), а також художні твори, виконані з застосуванням цих фарб. Термін започаткований у Франції (XVIII ст.), хоча техніка створення фарби значно старша, оскільки гуашшю виконувалися книжкові мініатюри вже в середньовіччі, а в добу Відродження художники застосовували техніку для портретних мініатюр, ескізів та ін. підготовчих робіт.

ГУАЯКІЛЬ (*ісп.* Santiago de Guayaquil) – найбільше місто (площа – 316,4 км^2, населення – 2,6 млн осіб), столиця провінції Гуаяс і головний морський порт Еквадору, засноване (25 липня 1538) іспанським мандрівником і конкістадором Франциском де Орельяно (1505 або 1510–1546) на західному березі річки Гуаяс, що впадає в Тихий океан. Вважається центром промисловості, рибальства та культури країни. Клімат тропічний,

спекотний і вологий протягом всього року, а повені припадають на січень – квітень.

ГУБА ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ (нар. 1938) – радянський український композитор, народний артист України (1999), лауреат премії ім. М. Лисенка (1997). Освіту здобув у Київській консерваторії (1977). Працював музичним редактором студії «Укркінохроніка». Автор музики до бл. 60 художніх, анімаційних і документальних фільмів: «Захар Беркут» (1971), «Завтра починається сьогодні» (1973), «Високий перевал» (1982), «Данило, князь Галицький» (1987), «Секретний ешелон» (1993), «Спогад про УПА» (1994) та ін.

ГУБАЙДУЛІНА СОФІЯ АСГАТІВНА (нар. 1931) – радянський російський композитор татарського походження, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1989), лауреат Державної премії Росії (1992). Освіту здобула в Казанській (1954) і Московській (1959) консерваторіях. Один із найшанованих композиторів другої половини XX ст. і ледь не найвидатніша жінка-композитор сучасності. Автор музики до 25 фільмів: «Маугли» (1971), «Чучело» (1983) та ін. Мешкає в Німеччині з 1991, зберігаючи російське громадянство.

ГУБАРЕНКО ВІТАЛІЙ СЕРГІЙОВИЧ (1934–2000) – радянський український композитор, народний артист України (1993), заслужений діяч мистецтв УРСР (1969), лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1984). Освіту здобув у Харківській консерваторії (1960). Викладав у Харківському інституті мистецтв (1961–1972), на творчій роботі з 1972. Автор опер і балетів, вокально-симфонічних, оркестрових та інструментальних творів, камерної і хорової музики, циклів для голосу і фортепіано тощо.

ГУБЕНКО МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1941) – радянський російський режисер, сценарист, актор, державний діяч, народний артист РРФСР (1985), міністр культури СРСР (1989–1991). Освіту здобув на акторському (1964) і режисерському (1969) факультетах ВДІКу. Актор Московського театру на Таганці (з 1964), після його поділу (1986) головний режисер та актор «Співдружності акторів Таганки». Найвідоміші фільми: «Пришел солдат с фронта» (1971), «Подранки» (1976), «Из жизни отдыхающих» (1980) та ін.

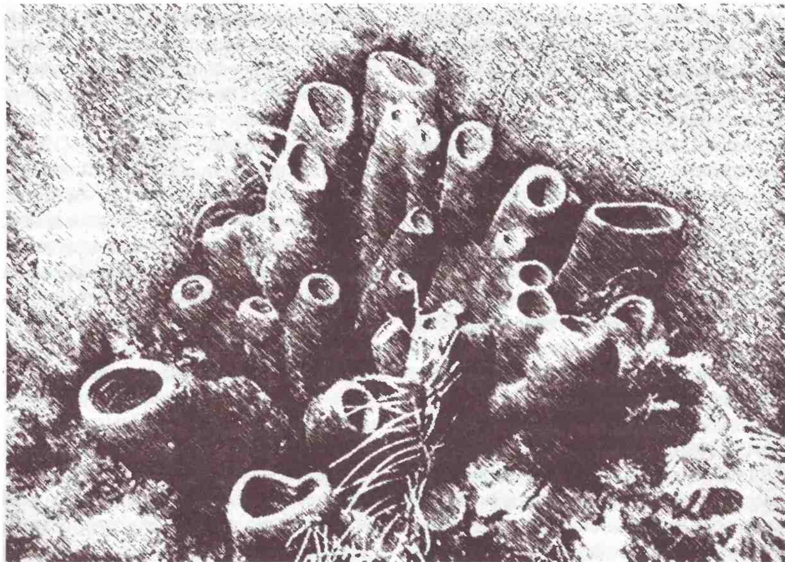
ГУБЕРМАН ІГОР МИРОНОВИЧ (нар. 1936) – радянський та ізраїльський письменник, поет, відомий афористично-сатиричними чотиривіршами «гариками». Освіту здобув у Московському інституті інженерів транспорту (1958). Засуджений за спекуляцію та ув'язнений (1979–1984), емігрував в Ізраїль (1987). Автор творів: «Третий триумвират» (1974), «Бехтерев: страницы жизни» (1977), «Прогулки вокруг барака» (1988), «Гарики на каждый день» (1992), «Гарики предпоследние. Гарики из Атлантиды» (2004) та ін.

ГУБЕРНАТОР (*лат.* gubernator – правитель) – голова великої адміністративно-територіальної, федеративної одиниці. У дореволюційній Росії – вищий урядовий чиновник у губернії, який призначався імператором і здійснював адміністративні, поліцейські та воєнні функції. У деяких сучасних державах (США, Великобританія, Данія та ін.) – вища посадова особа: голова адміністрації штату, області, графства та ін.

ГУБЕРНІЯ – вища одиниця адміністративного поділу та місцевого устрою в Російській імперії, започаткована за царя Петра І. За його указом (29 грудня 1708) країну поділили на 8 губерній: Азовську, Архангелогородську, Інгерманландську, Казанську, Київську, Московську, Сибірську і Смоленську. Первинно губернії не поділялись на повіти, а складалися з міст і прилеглих до них земель, а також розрядів і приказів. Території, назви та кількість губерній у подальшій історії неодноразово змінювалися.

ГУБЕРСЬКИЙ ЛЕОНІД ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1941) – радянський український педагог, заслужений працівник народної освіти України (1997), академік НАН України (2003), Герой України (2009). Освіту здобув у Київському університеті (1969), де працює практично все життя і пройшов шлях від асистента (1972–1974) до ректора Київського національного університету ім. Т. Шевченка (з 2008). Найдовше посідав посади проректора і директора Інституту міжнародних відносин Київського університету (1994–2008).

ГУБЕРТУСБУРЗЬКИЙ МИР (1763) – мирна угода, підписана в саксонському мисливському замку Губертусбург неподалік від Лейпцига (15 лютого 1763) між Пруссією, Австрією і Саксонією,

Губки

що завершила Семирічну війну (1756–1763). Договір між Пруссією і Саксонією включав 11 статей та 3 окремі угоди, між Пруссією і Австрією – 21 статтю і 2 додаткові таємні угоди. Хоча угода відновлювала довоєнний статус-кво, вона затверджувала Пруссію в когорті провідних європейських держав.

ГУБИН – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1994) біля с. Губин Локачинського району Волинської області. На площі 4,18 км^2 охороняються високопродуктивні ліси на слабо горбкуватій ділянці, де зустрічаються 150-річні дубові і дубово-грабові ліси з домішкою сосни, берези та черешні, а також насадження модрини європейської (на ділянці 0,016 км^2). У підліску ростуть ліщина звичайна, свидина кров'яна та крушина ламка.

ГУБИНИХА – селище міського типу (площа – 10,7 км^2, населення – 5,7 тис. осіб) Новомосковського району Дніпропетровської області України. Засноване (1704) старим козаком Оверком Губою, смт (1964). Розташоване на порізаних балками та ярами берегах (абсолютні висоти 90–140 м) нині загаченої річки Губинихи (правої притоки Самари), в південній частині Придніпровської низовини.

ГУБКИ (*лат.* Porifera) – група багатоклітинних водних, переважно морських, безхребетних тварин, які не досягли рівня тканинної організації. Відомі з докембрію, часто утворюють колонії, нині описано бл. 8 тис. видів. Справжні зародкові листки, м'язова і нервова системи відсутні, тіло губки утворене трьома основними групами клітин. Відмітною рисою є наявність водоносної системи, за допомогою якої здійснюється дихання, живлення, виділення і розмноження (нестатеве і статеве).

ГУБКІВСЬКИЙ ЗАМОК – руїни князівського замку в с. Губків Березнівського району Рівненської області України, розташовані на високому стрімкому гранітному правому березі річки Случ. Вважається, що перший дерев'яний замок виник на цьому місці в X–XIII ст., а мурований постав наприкінці XV ст. і незабаром був зруйнований (1504) татарами. Потім замок відновили його нові власники Даниловичі і Цетнери, а остаточно він занепав під час Північної війни після руйнування шведськими військами (1708).

ГУБКІН ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (1871–1939) – російський радянський геолог, академік (1929) і віце-президент АН СРСР (1936), лауреат

премії ім. В. Леніна (1929). Освіту здобув у Петербурзьких учительському (1898) і гірничому інститутах (1910). Професор (1920) і ректор (1922) Московської гірничої академії, засновник і ректор Московського нафтового інституту (1930), що називається його ім'ям. Голова Ради з вивчення продуктивних сил АН СРСР (1930–1936), начальник Геологорозвідувального управління (1931).

ГУБНА ГАРМОНІКА (ГАРМОШКА) — духовий язичковий музичний інструмент, звук у якому добувається за допомогою металевих пластинок (мідних язичків), що коливаються в повітряному струмені, створюваному (видиханням чи вдиханням) музикантом. На відміну від ін. язичкових музичних інструментів, замість клавіатури використовується язик і губи для вибору отворів (переважно розташованих лінійно) відповідної бажаної ноти. Цим інструментом найчастіше виконують блюз, фолк, кантрі, джаз тощо.

ГУБОНІГ (*лат.* Chilopoda) — клас хижих членистоногих з надкласу Багатоніжки (Myriapoda), бл. 2800 видів, найвідоміші: кістянка, мухоловка і сколопендри. Мешкають у донній ґрунтовій підстилці, під корою дерев або в щілинах між камінням. Полюючи, захоплюють та утримують здобич за допомогою першої пари тулубових кінцівок (ногощелепи), усередині яких розташовані отруйні залози. Отрута деяких представників небезпечна для людини, оскільки може спричинити заніміння і тимчасовий параліч.

ГУВЕР (HOOVER) ДЖОН ЕДГАР (1895–1972) — американський державний діяч, директор Федерального бюро розслідувань (1924–1972). Освіту здобув в університеті Джорджа Вашингтона (1917). Референт у Міністерстві юстиції США, помічник генерального прокурора. На посту директора ФБР сприяв створенню Національної академії ФБР (1928), загальнонаціональної лабораторії з вивчення речових доказів (1932), спецвідділу з розшуку зниклих (1933), Національної поліцейської академії (1935).

ГУВЕРА ГРЕБЛЯ (HOOVER DAM) — унікальна гідротехнічна споруда в Чорному каньйоні в нижній течії річки Колорадо на кордоні штатів Аризона та Невада (США), споруджена (1931–1936) за 50 км на південний схід від Лас-Вегаса. Названа на честь 31-го президента США Герберта Гувера (1874–1964). Висота греблі – 221,4 м, довжина – 379,2 м, ширина в основі – 200 м, у верхній частині – 15 м, площа водосховища – 639 км^2, об'єм води – 35,2 км^3, максимальна електрична потужність – 2074 МВт.

ГУГГЕНХАЙМА СОЛОМОНА МУЗЕЙ (*англ.* Solomon R. Guggenheim Museum) — музей мистецтва в центрі Нью-Йорка (США), одне з найбільших у світі зібрань сучасного мистецтва. Споруда музею ззовні нагадує перевернуту пірамідальну вежу і вважається одним із найяскравіших творів архітектури XX ст. Спроектована і побудована (1959) Френком Райтом (1867–1959) на кошти фонду американського мецената-промисловця Соломона Роберта Гуггенхайма (1861–1949), заснованого (1937) для сприяння сучасному мистецтву.

ГУГЕНОТИ (*фр.* Huguenots) — назва (з XVI ст.) французьких протестантів (кальвіністів). Спочатку вона вживалася супротивниками протестантів як насмішка, але згодом, із поширенням Реформації у Франції, прижилася і серед самих французьких протестантів. Уважається, що назва походить від німецького слова «Eidgenosse» (побратим, соратник, союзник), що з XIV ст. офіційно позначає простого громадянина Швейцарської Конфедерації.

ГУГЛ (GOOGLE) — американська транснаціональна публічна корпорація, що інвестує в інтернет-пошук, хмарні обчислення та рекламні технології, підтримує та розробляє низку інтернет-сервісів та продуктів, отримуючи прибуток переважно від реклами. Компанія заснована (1997) американськими підприємцями Ларрі Пейджем (нар. 1973) та Сергієм Бріном (нар. 1973), почала продаж своїх акцій (2004) на фондовому ринку. Кіль-

Емблема корпорації «Гугл» («Google»)

кість працівників – бл. 29 тис. осіб, штаб-квартира в Маунтін-В'ю, штат Каліфорнія.

ГУГО (HUGHUES) КАПЕТ (940–996) – граф Парижа (956–996), герцог західних франків (956–996), перший король західних франків (987–996), засновник королівської династії Капетингів. Син герцога Гуго Великого та Ядвіги Саксонської. Після смерті батька (956) успадкував титул і маєтки навколо Парижа та Орлеана. Найвпливовіші барони Франції вибрали його королем, але васальної присяги не склали і часто не підкорялися. Тому правління мало формальний характер.

ГУДВІЛ – економічний термін, що використовується в бухгалтерському обліку, торговельних операціях для відображення ринкової вартості компанії без урахування вартості активів і пасивів. Належить до нематеріальних активів та відбиває довірче ставлення до компанії, до бренду, ділову репутацію.

ГУДЖАРАТ (GUJARAT) – штат (площа – 196 024 км^2, населення – 54,2 млн осіб) на заході Індії, заснований 1960, адміністративний центр – Гандинагар, найбільше місто – Ахмадабад. Межує з Пакистаном і штатами Раджастан, Мадх'я-Прадеш і Махараштра, а також союзними територіями Даман і Діу та Дадра і Нагар-Хавелі, на заході омивається Аравійським морем (довжина берегової лінії – бл. 1600 км). Більша частина штату розташована на півострові Катхіявар. Клімат субекваторіальний, з нестійким зволоженням, опади – до 1000 мм/р.

ГУДЖРАНВАЛА – місто (площа – 3198 км^2, населення – 1,5 млн осіб) у провінції Пенджаб, на північному сході Пакистану, на висоті 226 м. Засноване племенами гуджар, місце народження магараджі Ранджита Сінгха (1780–1839), який заснував сикхське королівство Пенджаб зі столицею в Гуджранвалі (до 1799, потім – Лахор). Місто є одним із головних центрів сикхів, що перебувало у складі Британської Індії (1849–1947). Центр торгівлі пшеницею, рисом, баштанними культурами і цукром. Клімат сухий континентальний, тропічний.

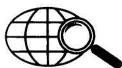
ГУДЗІЙ МИКОЛА КАЛЕНИКОВИЧ (1887–1965) – український та російський учений, літературознавець, академік АН УРСР (1945). Освіту здобув у Київському університеті (1911). Викладач Таврійського університету в Сімферополі (1918–1922), професор Московського університету (1922–1938), завідувач відділів в Інституті світової літератури ім. М. Горького АН СРСР (1938–1947) та Інституті літератури АН УРСР (1957–1963). Досліджував літературну спадщину Київської Русі та давню українську літературу.

ГУДЗОН (HUDSON) ГЕНРІ (бл. 1570–1611) – англійський мореплавець. У пошуках північного морського шляху з Атлантики в Тихий океан здійснив (1607–1611) чотири плавання в арктичних морях, організованих лондонськими та амстердамськими купцями, які шукали нові шляхи у Китай та Індію в обхід іспано-португальських володінь. Під час останнього плавання команда збунтувалася і висадила капітана з сином і 7 моряками в шлюпку, і вони зникли безвісти.

ГУДЗОНІВ ТУНЕЛЬ (ХОЛЛАНДА ТУНЕЛЬ) – перший у світі підводний автомобільний тунель під річкою Гудзон у Нью-Йорку (США), що зв'язав Манхеттен із Джерсі-сіті (штат Нью-Джерсі). Побудований компанією «Pennsylvania Railroad (PRR)», відкритий 13 листопада 1927. Довжина – 2,7 км, найбільша глибина залягання – 28,5 м під рівнем води; 84 вентилятори кожні півтори хвилини повністю оновлюють у ньому повітря. Названий на честь головного інженера проекту Кліффорда Мілберн Холланда (1883–1924).

ГУДЗОНОВА ЗАТОКА – частина Північного Льодовитого океану (фактично внутрішнє море), що омиває узбережжя провінцій Манітоба, Онтаріо, Квебек і території Нунавут (Канада). На півночі Гудзоновою протокою сполучається з Атлантичним океаном, а затокою Фокса – з Північним Льодовитим. Площа акваторії – 1,23 млн км^2, середня глибина – 258 м. Названа на честь британського мореплавця Генрі Гудзона (бл. 1570–1611), який тут шукав морський шлях до Індії і Китаю.

ГУДЗОНОВА ПРОТОКА – розташована в Північному Льодовитому океані, сполучає море Лабрадор Атлантичного океану з внутрішніми затоками – Гудзоновою і Фокс, омиває береги Канади: півострів Лабрадор (на півдні) та острів Баффінова Земля (на півночі). Довжина – 800 км, ширина – від 115 км (на сході) до 240 км (на заході), глибина – 115–407 м, спостерігаються високі припливи

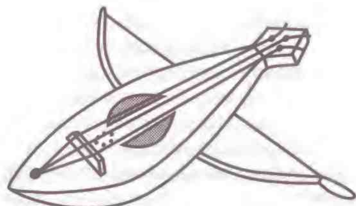
(до 12,4 м), часті шторми, судноплавна упродовж 4 місяців на рік. Названа на честь Генрі Гудзона (бл. 1570–1611), який уперше проплив нею 1610.

ГУДМЕН (GOODMAN) БЕНДЖАМІН ДЕВІД (1909–1986) – американський джазовий музикант, кларнетист і диригент. Виступав в оркестрі Бена Поллака (1925–1929), його виконання відрізнялося бездоганною технікою, з характерним приємним тембром. Одним із перших зруйнував існуючі в джазі расові бар'єри, наблизивши свінг до запитів білої публіки. Практикував джазову обробку п'єс із репертуару класичної музики, дістав прізвисько «Король свінгу». Провів з 1956 низку гастрольних поїздок світом.

ГУДНАЙТ (GOODNIGHT) ДЖЕЙМС (нар. 1943) – американський мільярдер, підприємець, програміст. Освіту здобув в університеті штату Північна Кароліна (1970), в якому працював у 1972–1976. Співзасновник (1976) і керівник компанії «САС» («Статистичні Аналітичні Системи» – «SAS Institute Inc.»), найбільшої у світі приватної (не акціонерної) компанії-розробника програмного забезпечення, зокрема для бізнесу. У компанії працюють бл. 11,2 тис. співробітників, штаб-квартира в Кері, штат Північна Кароліна (США).

ГУДОК – давньоруський смичковий інструмент, найпоширеніший серед скоморохів (XVII–XIX ст.). Має дерев'яний видовбаний кузов (зазвичай овальної або грушоподібної форми), плоску деку з резонаторними отворами і гриф із короткою шийкою без ладів, що утримує 3–4 струни. На гудку можна грати, встановивши його вертикально або тримаючи горизонтально (як гітару). Споріднені інструменти на Заході – фідула і фідель.

ГУДОН (HOUDON) ЖАН-АНТУАН (1741–1828) – французький скульптор. Освіту здобув у Французькій академії живопису і скульптури в Парижі (1756–1761), стажувався в Римі (1761–1768), де створив фігури святих Івана Хрестителя і Бруно (1767) та анатомічну фігуру «екорше» (*фр.* обдертий) – людини зі здертою шкірою. Автор портретної галереї сучасників: Вольтер, Ж. Руссо, Д. Дідро, Ж. Д'Аламбер, К. Глюк, Б. Франклін, Д. Вашингтон та ін. Викладав у Паризькій школі витончених мистецтв (1805–1823).

Гудок

ГУЕРРА (GUERRA) ТОНІНО (1920–2012) – італійський поет, письменник і сценарист. Освіту здобув в університеті Урбіно. Створював сценарії до кінофільмів (з 1953), співпрацював з кінорежисерами: Мікеланджело Антоніоні у фільмах «Пригода» (1960), «Ніч» (1961), Затемнення» (1962), «Червона пустеля» (1964), «Фотозбільшення» (1966); Федеріко Фелліні – «Амаркорд» (1973), «Репетиція оркестру» (1978), «І корабель пливе» (1983), «Джинджер і Фред» (1986), Андрієм Тарковським – «Ностальгія» (1983) та ін.

ГУЖОН (GOUJON) ЖАН (бл. 1510–1564 або 1568) – французький скульптор епохи Відродження. Працював у Руані (до 1541) і Парижі (з 1543), де у співпраці з архітектором П'єром Леско (бл. 1510–1578) створив мармурові рельєфи для церкви Сен-Жермен л'Оксерруа (1544) і «Фонтана невинних» (1549). Виконав скульптурний декор готелю Ліньєр (бл. 1545), чотири мармурові каріатиди, що підтримують кафедру для музикантів у Луврі (1550). Ілюстрував трактат Вітрувія (гравюра на дереві, 1547) тощо.

ГУЗ ЛЕЙК (GOOSE LAKE) – залізний метеорит вагою 1169,5 кг, знайдений (13 жовтня 1939) на півночі штату Каліфорнія (США), на південь від озера Гуз Лейк (площа – 380 км^2, 42 × 15 км, глибина – до 8 м, розташоване на висоті 1434 м).

ГУЗЄЄВА ЛАРИСА АНДРІЇВНА (нар. 1959) – радянська російська актриса театру і кіно, телеведуча, заслужена артистка Росії (1994). Освіту здобула в Ленінградському інституті театру, музики і кінематографії (1984). Дебютувала в фільмі «Жорстокий романс» (1984). Актриса кіностудії «Ленфільм» (1986–1990), виступає в антрепризах. Головні ролі в фільмах: «Маросейка 12» (2000), «Наследницы» (2001), «Граффити», «Семейный ужин», «Танкер "Танго"»

(2006) та ін. Телеведуча шоу «Давай поженимся!» (з 2008).

ГУЙВА – річка у Козятинському районі Вінницької та Андрушівському районі Житомирської областей України, права притока Тетерева (басейн Дніпра). Довжина – 97 км, площа басейну – 1505 км^2, ухил – 0,96 м/км, живлення атмосферними і підземними водами. Починається біля с. Нападівка, долина переважно V-подібна, ширина – до 2 км, глибина – до 30 м, заплава у верхів'ї заболочена, ширина річища до 20 м, середня глибина – 1,2 м. Стік зарегульований ставками, зокрема Андрушівським водосховищем.

ГУЙВА – селище міського типу (площа – 1,0 км^2, населення – 1,4 тис. осіб) Житомирського району Житомирської області України. Засноване 1931, смт (1963). Розташоване в південному передмісті Житомира, на хвилястогорбистій, вкритій лісовим масивом поверхні, на правому скелястому березі річки Гуйва (абсолютна висота бл. 200 м), за 3 км до її впадіння в Тетерев.

ГУЙЧЖОУ – провінція (площа – 176,1 тис. км^2, населення – 40,5 млн осіб) на півдні Китаю, адміністративний центр – Гуйян. Межує з провінціями Сичуань, Юньнань, Хунань, містом спеціального підпорядкування Чунцін та Гуансі-Чжуанським автономним округом. Розташована на сході плато Юньгуй, поверхня переважно гориста (до 90 % території), але східна і південна частини відносно плоскі, середні висоти поверхні краю бл. 1000 м. Клімат вологий субтропічний з середньорічною температурою 14–16 °С.

ГУЙЯН – місто (площа – 8034 км^2, населення – 4,1 млн осіб), міський округ і адміністративний центр провінції Гуйчжоу на півдні Китаю. Розташоване на берегах річки Нань-Міпхе (права притока Янцзи) у східній частині Юньнань-Гуйчжоуського плато. Характеризується різноманітним рельєфом, розкинулося на висотах 506–1762 м (середня висота центральної частини – 1000 м), у смузі вічнозелених широколистих лісів, з м'яким і вологим субтропічним кліматом, що зумовив навколишню біологічну різноманітність.

ГУК (ЯРЕМЧАНСЬКИЙ ГУК, або **ПРОБІЙ) ВОДОСПАД** – розташований у м. Яремча Івано-Франківської області України у верхній течії річки Прут на висоті 530 м. У річищі водний потік, пробивши (звідси одна із назв) масивні (стійкі до розмиву) кварцові пісковики ямненської світи верхнього палеоцену (бл. 60 млн р.), утворив пороги і східчастий уступ заввишки понад 10 м, звідки з шумом падає вода (звідси друга назва – гук) між двома могутніми скелями.

ГУК (HOOKE) РОБЕРТ (1635–1703) – англійський натураліст, учений-енциклопедист, член Лондонського королівського товариства (1663). Освіту здобув в Оксфордському університеті (1658). Професор Лондонського університету (з 1665), секретар Лондонського Королівського товариства (1677–1683). Відкрив закон (1660), названий його ім'ям, висловив гіпотезу тяжіння. Удосконалив мікроскоп і встановив клітинну будову тканин, запровадив термін «клітина», встановив (з Х. Гюйгенсом) постійні точки термометра.

ГУКА ЗАКОН – рівняння теорії пружності, що зв'язує напругу і деформацію пружного середовища, сформульоване (1660) англійським натуралістом Робертом Гуком (1635–1703). У словесній формі звучить так: сила пружності, що виникає в тілі при його деформації, прямо пропорційна величині цієї деформації. У своїй найпростішій формі записується для деформації довгого тонкого стрижня або пружини: $F = -kx$, де F – сила, k – коефіцієнт жорсткості, x – видовження.

ГУКЕР (HOOKER) ДЖОЗЕФ ДОЛТОН (1817–1911) – британський ботанік і мандрівник, член Лондонського королівського товариства (1847) та його президент (1873–1878). Один із засновників історичної біогеографії рослин, досліджував вплив геологічних чинників на поширення рослин і зв'язок сучасних видів з флорами минулих геологічних періодів (починаючи з палеозою). Уперше описав безліч рослин, відкритих як ним самим, так і ін. вченими, зокрема зібраних Чарльзом Дарвіном (1809–1882) на Галапагосі.

ГУКОР – вітрильне двощоглове судно з широким носом і круглою кормою водотоннажністю 60–200 т, що мало довгий бушприт, на якому кріпилися фор-стеньги стаксель, клівер і бомклівер. Будувалися в Нідерландах (XIII–XV ст.) як рибальські човни, а згодом по всьому узбережжі Північної Європи, мали екіпаж бл.

70 осіб. Подібне судно було побудоване (1742) учасниками експедиції Вітуса Беринга (1681–1741) на острові (нині острів Беринга) із залишків пакетбота «Святий Петро».

ГУЛАГ (*рос.* Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения) – головне управління виправно-трудових таборів, трудових поселень і місць ув'язнення, що було підрозділом НКВС Міністерства юстиції СРСР і здійснювало керівництво системою виправно-трудових таборів (1934–1960). Об'єднувало 53 табори з тисячами табірних відділень та пунктів, 425 колоній та понад 2 тис. спецкомендатур (понад 30 тис. місць ув'язнення), де утримувалися мільйони осіб.

ГУЛАК МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1821–1899) – український учений, громадський і політичний діяч, педагог, публіцист. Юридичну освіту здобув у Дерптському університеті (1843). Чиновник канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора (1845–1847), один із засновників Кирило-Мефодіївського братства (1845–1846). Був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці (1847–1850). Викладав математику, природничі науки та історію у навчальних закладах Одеси, Керчі, Кутаїсі, Тбілісі (з 1859).

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1790–1865) – український письменник, учений, перекладач, поет. Навчався в духовній академії і Харківському університеті, де був професором (з 1825) і ректором (1841–1849). Перші публікації в журналі «Український вісник» (з 1817), здобув популярність байкою-сатирою «Пан та собака» (1818), серед ін. байок: «Солопій та Хівря» (1819), «Батько і син» (1827) тощо. Переробляв у бурлескному стилі оди Горація, балади Й. В. Гете та А. Міцкевича.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ СЕМЕН СТЕПАНОВИЧ (1813–1873) – український композитор, співак, драматичний артист, драматург, автор першої української опери. Вокал вивчав у Франції та Італії, дебютував у Флорентійській опері (1841). Соліст Імператорської опери в Петербурзі (1842–1864) і Великого театру (1864–1865) в Москві. Автор опери «Запорожець за Дунаєм» (1862), понад два десятиліття забороненої цензурою, українських пісень «Стоїть явір над водою», «Ой, на горі та й женці жнуть» та ін.

ГУЛАЯ ІННА ЙОСИПІВНА (1941–1990) – радянська російська актриса театру і кіно, заслужена артистка РРФСР (1976). Освіту здобула в Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1966). Актриса Театру-студії кіноактора (1966–1990). Головні ролі у фільмах: «Тучи над Борском» (1960), «Когда деревья были большими» (1961), «Долгая счастливая жизнь» (1966), «Пристань на том берегу» (1971).

ГУЛД (GOULD) СТІВЕН ДЖЕЙ (1941–2002) – американський палеонтолог, біолог-еволюціоніст та історик науки, письменник науково-популярного жанру. Освіту здобув в Антіох-коледжі Огайо (1963), Лідському (Великобританія) та Колумбійському (США) університетах (1967). Створив теорію перервної рівноваги (1972). Працював у Гарвардському університеті (1967–2002), президент Палеонтологічного товариства (1985–1986) і Співтовариства з вивчення еволюції (1990–1991).

ГУЛИЙ ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1940) – радянський український агроном та підприємець, заслужений працівник сільського господарства України (2007), Герой України (2008). Освіту здобув у Харківському сільськогосподарському інституті (1987). Тракторист, бригадир і заступник голови колгоспу «1 Травня» (1959–1977), голова колгоспу «XX партз'їзд» (1977–2000), генеральний директор приватного аграрно-орендного підприємства «Промінь» (з 2000) у Красноградському районі Харківської області.

ГУЛИЙ МАКСИМ ФЕДОТОВИЧ (1905–2007) – радянський український біохімік, заслужений діяч науки УРСР (1956), академік (1957) і віце-президент (1958–1962) АН УРСР, лауреат Сталінської премії (1952), Державних премій УРСР у галузі науки і техніки (1978, 1985), Герой України (2005). Освіту здобув у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті (1929). Працював в Інституті біохімії АН УРСР (1932), завідувач відділу (1950–1988), директор (1972–1977), радник при дирекції (1988).

ГУЛІА ГЕОРГІЙ ДМИТРОВИЧ (1913–1989) – абхазький письменник, заслужений діяч Грузинської РСР (1943) та Абхазької АРСР (1971), лауреат Сталінської премії (1949). Автор трилогії про Абхазію «Друзья из Сакена» (1954),

складеної з повістей «Весна в Сакене» (1948), «Добрый город» (1949) і «Кама» (1951); історичних творів – «Рассказы у костра» (1937), повісті «Чёрные гости» (1950), романів «Водоворот» (1959), «Царь Эхнатон» (1968), «Человек из Афин. Хроника в шести книгах» (1969), «Сулла» (1971) та ін.

ГУЛІНЕ УРОЧИЩЕ – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Шишківка Корюківського району Чернігівської області. На площі 1,0 км^2 охороняється комплекс терасових підвищень і заплавних знижень на лівому березі річки Снов із типовими для Чернігівського Полісся рослинними угрупованнями природного походження, де переважають соснові ліси, поєднані з ділянками псамофітної рослинності, березняки, дубово-вільхові ліси, торф'янисті, лучно-болотні угруповання.

ГУЛЛІТ (GULLIT) РУУД (нар. 1962) – голландський футболіст (універсал) та тренер, володар «Золотого м'яча» (1987), кращий футболіст світу (1987, 1989) за версією журналу «World Soccer». Виступав за клуби Нідерландів, Італії, Англії та збірну Нідерландів (1981–1994) – чемпіон Європи (1988). Чемпіон Нідерландів (1984, 1986, 1987), Італії (1988, 1992, 1993), володар Кубка європейських чемпіонів УЄФА (1989, 1990), Суперкубка УЄФА (1989, 1990), Міжконтинентального кубка (1989, 1990).

ГУЛУНЬ-НУР (ДАЛАЙНОР) – п'яте за розміром прісноводе озеро у Китаї, розташоване на плоскогір'ї Барга (на висоті 539 м) в Автономному районі Внутрішня Монголія в північно-східній частині країни. Площа поверхні змінна – 1100–2339 км^2, займає територію 93 × 32 км, середня глибина 6–9 м (залежно від об'єму опадів), береги низькі, заболочені ділянки чергуються з піщаними. В озеро впадають річки Керулен та Орчун-Гол, а при достатньо високому рівні води Гулунь-Нура стікають у річку Аргунь.

ГУЛЯЄВ ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1930–1986) – радянський оперний та естрадний співак (ліричний баритон), композитор, народний артист УРСР (1965) і СРСР (1968), лауреат Державної премії СРСР (1975). Освіту здобув в Уральській консерваторії (1954). Соліст Свердловського (1954–1956), Донецького (1956–1960), Київського (1961–1975) театрів опери і балету, Великого театру (1975–1986). Паралельно з оперною кар'єрою здійснював концертну діяльність, багато гастролював Радянським Союзом і світом.

ГУЛЯЙПІЛЬСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний музей, заснований (1960) у райцентрі Гуляйполе Запорізької області, презентує зібрання матеріалів і предметів з етнографії та історії краю. Експозиція музею (фонди понад 17 тис. експонатів) має 9 відділів: «Археологія», «Доба запорізького козацтва», «Побут селянської та міщанської оселі», «Ремесла Гуляйпільського краю», «Період громадянської війни (1918–1920)», «Голодомор 1930-х», «Велика Вітчизняна війна», «Сучасність», «Письменники рідного краю».

ГУЛЯЙПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Запорізької області, утворений 1923, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 29,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 15,9 тис. осіб). Межує з Розівським, Куйбишевським, Пологівським, Оріхівським, Новомиколаївським, Покровським і Великоновосілківським районами, адміністративний центр – Гуляйполе. Розташований на полого-хвилястій лесовій рівнині (заввишки 100–200 м), порізаній долинами річок (Гайчур і Янчур, ліві притоки Дніпра) та балками.

ГУЛЯЙПОЛЕ – місто (площа – 24,8 км^2, населення – 14,7 тис. осіб) районного значення, центр Гуляйпільського району Запорізької області України. Засноване (1770-ті) як військова слобода для захисту від Кримського ханства, столиця махновського руху під час Громадянської війни (1919–1921), статус міста (1938). Розташоване на горбкуватих, порізаних балками та ярами берегах річки Гайчур (ліва притока Вовчої і Самари), з перепадом висот до 40 м.

ГУЛЬДБЕРГ (GULDBERG) КАТО МАКСИМІЛІАН (1836–1902) – норвезький фізико-хімік і математик, член Норвезької АН (1867). Освіту здобув в університеті Кристіанії (нині – Осло) (1859), де викладав (з 1867), професор (1869). Основні праці з хімічної кінетики і термодинаміки, спільно зі співвітчизником П. Вааге (1833–1900) встановив закон діючих мас і розробив його молекулярно-кінетичну інтерпретацію. Винайшов рівняння для

обчислення коефіцієнтів розширення тіл, теплоти плавлення і теплоємності.

ГУЛЬДБЕРГА І ВААГЕ ЗАКОН (ЗАКОН ДІЮЧИХ МАС) — один з основних законів фізичної хімії, що встановлює залежність швидкості хімічної реакції від концентрацій реагуючих речовин і співвідношення між концентраціями (або активностями) продуктів реакції і вихідних речовин у стані хімічної рівноваги. Норвезькі вчені Като Гульдберг (1836–1902) і Петер Вааге (1833–1900) сформулювали закон діючих мас (1864–1867), назвавши «діючою масою» речовини її кількість в одиниці об'єму, тобто концентрацію.

ГУЛЬДЕН (*нім.* gulden — золотий) — історична монета (первісно золота, потім срібна), а також валюта багатьох країн. Уперше відкарбована на зразок флорина в Німеччині (XIV ст.), де була основним платіжним засобом (до XVI ст.). Німецькі флорини (гульдени) копіювали флорентійську золоту монету, але пізніше на монетах почали карбувати власні сюжети. До переходу на євро (2002) гульден залишався основною грошовою одиницею Нідерландів, де обмін банкнот гульденів на євро триватиме до 2032.

Гульден

ГУМА (*лат.* gummi — каучук, камедь) — еластичний матеріал, необхідний для створення різноманітних виробів, що отримують вулканізацією каучуку. За ступенем вулканізації поділяється на м'яку (1–3 % сірки), напівтверду і тверду (30 % сірки) (ебоніт). Натуральну гуму виробляють з особливої рідини — латексу, який добувають із соку каучукового дерева (походить з Південної Америки). Синтетичну гуму добувають із нафти (з 1950-х), і нині вона становить дві третини світового виробництва гуми.

ГУМАНІЗМ (*лат.* humanitas — людяність) — світогляд, що визнає людину найвищою цінністю в світі, повагу до гідності і розуму людини. Виник як філософська течія в епоху Відродження. Стверджує цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток, прояв своїх здібностей. За визначенням у Статуті Міжнародного гуманістичного та етичного союзу: гуманізм — демократична, етична життєва позиція, що стверджує людське право та обов'язок визначати зміст і форму свого життя.

ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ — напрям у психології, що визнає своїм головним предметом особистість та орієнтований на вивчення смислових структур людини. У ньому основними предметами аналізу виступають: вищі цінності, власна актуалізація особистості, творчість, любов, свобода, відповідальність, автономія, психічне здоров'я, міжособистісне спілкування. Термін запроваджений (1954) американським психологом Абрахамом Маслоу (Масловим) (1908–1970), як самостійна течія виділилася в 1960-ті.

ГУМБОЛЬДТ (HUMBOLDT) АЛЕКСАНДР ФОН (1769–1859) — німецький натураліст, географ і мандрівник, член Берлінської (1800) і почесний член Петербурзької (1818) АН. Досліджував природу різних країн Європи, Центральної і Південної Америки, Уралу, Сибіру. Один із засновників географії рослин та вчення про життєві форми, обґрунтував ідею вертикальної зональності, заклав основи загального землезнавства, кліматології, вплинув на розвиток еволюційних ідей і порівняльного методу в природознавстві.

ГУМІ (*лат.* Elaeagnus) — рід дерев і кущів (понад 50 видів) родини Лохові (Elaeagnaceae), поширені переважно в Японії, Китаї, Європі та Північній Америці. Листопадні або вічнозелені (декоративні), часто колючі, листки почергові, сріблясті від лусочок або повстяні від зірчастих волосків. Квітки пазушні, поодинокі або в пучках, двостатеві, плід (їстівний) — кістянка з еліптичною кісточкою і солодкою борошнистою м'якоттю (екстракт із плодів — лікарський засіб для лікування захворювань органів травлення).

ГУМІДНИЙ (*лат.* humidus — вологий) — тип клімату в областях з надлишковим зволоженням, за якого кількість атмосферних опадів більша, ніж може випаруватися або просочитися в ґрунти. Формує рясний поверхневий

стік водотоків, що сприяє розвитку ерозійних форм рельєфу, густої гідрографічної мережі та процвітанню вологолюбних форм рослинності. Термін «гумідний клімат» запропонував німецький геолог Альбрехт Пенк (1858–1945) під час розробки власної геоморфологічної класифікації кліматів.

ГУМІЛЬОВ МИКОЛА СТЕПАНОВИЧ (1886–1921) – російський поет і критик, засновник літературної течії акмеїзму. Навчався в Санкт-Петербурзькому університеті та Сорбонні. Оглядач відділу поезії журналу «Аполлон» (з 1910), створив поетичну групу акмеїстів (1912). Автор поетичних збірок: «Путь конкистадоров» (1905), «Романтические цветы» (1908), «Жемчуга» (1910), «Чужое небо» (1912), «Колчан» (1916), «Костер» (1918), «Огненный столп», «Шатер» (1921) та ін. Прихильник монархії, розстріляний.

ГУМІФІКАЦІЯ – процес мікробіологічного перетворення тканин вищих рослин на специфічні гумусові речовини, що відбувається в ґрунті у вологому середовищі і з обмеженим доступом кисню. Сприятливими чинниками процесу є лужне середовище, наявність азотних сполук та оптимальна для життєдіяльності мікроорганізмів температура, а несприятливими – кисле анаеробне середовище з антибіотиками.

ГУМОР – інтелектуальна здатність людини помічати в предметах та явищах їхні комічні сторони, а почуття гумору – здатність людини розуміти комічне. Існують різні форми гумору: іронія, оксюморон (гра слів), пародія, сатира, сарказм, анекдот, жарт, каламбур тощо, а в особливу категорію виокремлюється чорний гумор. Поряд із текстовою формою, гумор може бути також представлений в графічному вигляді – карикатура, шарж та ін.

ГУМОРЕСКА – невеликий віршований, прозовий або драматичний твір із комічним сюжетом, що, на відміну від сатиричного, відзначається легкою, жартівливою тональністю. У ньому гумор і сміх постають у доброзичливій, емоційно забарвленій, дотепній і парадоксальній формі. У гуморесках автор змальовує події та персонажів у чудернацьких і недоречних ситуаціях, а типовими художніми прийомами є неправильне тлумачення якогось явища, події, предмета тощо.

ГУМУС – основна органічна речовина ґрунту, що містить живильні речовини, необхідні вищим рослинам. Становить 85–90 % органічної речовини ґрунту та є важливим критерієм в оцінюванні його родючості. Гумус утворюється з індивідуальних органічних сполук, продуктів їх взаємодії, а також органічних сполук у формі органо-мінеральних утворень. Гумус є продуктом життєдіяльності ґрунтових організмів, насамперед дощових черв'яків.

ГУНДА ПРАВИЛА – наближені емпіричні правила, що регулюють порядок заповнення атомних орбіт електронами, які сформулював (1927) німецький фізик-теоретик Фрідріх Гунд (1896–1986). За ним стан багатоелектронного атома можна описати, вказавши т. зв. електронну конфігурацію – набір тих станів, у яких перебувають окремі електрони. У загальному випадку даній електронній конфігурації відповідає кілька різних енергетичних станів атома, що класифікуються за окремими показниками.

ГУНДАРЕВА НАТАЛІЯ ГЕОРГІЇВНА (1948–2005) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка РРФСР (1986), лауреат Державної премії СРСР (1984). Освіту здобула в Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1971). Актриса Московського театру ім. В. Маяковського (з 1971). Понад 80 ролей у кіно, головні у фільмах: «Сладкая женщина» (1976), «Труффальдино из Бергамо» (1977), «Вас ожидает гражданка Никанорова» (1978), «Осенний марафон» (1979), «Хозяйка детского дома» (1983) та багатьох ін.

ГУНО (GOUNOD) ШАРЛЬ ФРАНСУА (1818–1893) – французький композитор, один із творців і найвидатніший представник французької ліричної опери. Освіту здобув у Паризькій консерваторії (1938), отримавши Римську премію (1839), стажувався в Італії і Німеччині. Автор 14 опер, зокрема «Сафо» (1850), «Лікар мимоволі» (1857), «Фауст» (1859), «Ромео і Джульєтта» (1865) та ін., кантат, музики до вистав, численних духовних (мес, реквіємів) та симфонічних творів, романсів і пісень, фортепіанних п'єс.

ГУНСРЮК ГОРИ – розташовані в Рейнській провінції Пруссії, що тягнуться з південного заходу на північний схід. Обмежені долинами річок Рейн, Мозель, Наге і Сааре. Складаються

з широкого плато з глинистого сланцю (заввишки до 600 м), над яким підвищуються кварцитові хребти (до 816 м), вкриті лісом і оточені більш пологими сланцевими пагорбами. Належать до наймальовничіших місцевостей Німеччини, з родючими долинами, вкритими на схилах садами і виноградниками.

ГУНСУНЬ ЛУН-ЦЗИ (IV–III ст. до н. е.) – давньокитайський філософ, один із найвідоміших представників Школи імен (мін цзя). Народився і жив у царстві Чжао на півночі Китаю. Виступав супротивником воєн, відомий майстер дискусії, парадоксів і виокремлення істини тощо. Широкої популярності здобуло міркування, що «білий кінь не кінь», виділив поняття «тотожність» і «відмінність», відокремив «тверде» і «біле». Під його ім'ям до нашого часу зберігся трактат із шести розділів.

ГУНУНГ-КІНАБАЛУ (*малай.* Gunung Kinabalu) – гора заввишки 4095 м, розташована в штаті Сабах на сході Малайзії, на північному краї острова Калімантан серед тропічних джунглів у межах національного парку Кінабалу, що внесений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Складена гранітами, вважається за геологічними мірками дуже молодою горою, що продовжує підніматися зі швидкістю бл. 5 мм/р. Серед перших її підкорювачів (1858) згадуються Х'ю Лоу і Спенсер Джон.

ГУНЯ – верхній одяг у гуцулів, прямого крою із «фальшивими» рукавами, що накидається на плечі, виготовлений із саморобного сукна з довгим ворсом.

Гуня

ГУПІ (*лат.* Poecilia reticulata) – прісноводна живородна риба, з вираженим статевим диморфізмом (самці і самиці відрізняються за розміром, формою і забарвленням). Самці стрункіші, яскраво забарвлені, довжина – 1,5–4 см, самиці – зі збільшеним черевцем, сірі, з вираженою ромбічною сіткою луски, довжина – 2,8–7 см. Найпопулярніша і невибаглива акваріумна рибка, названа на честь англійського священика і натураліста Роберта Гуппі, який доповів (1886) про рибок членам Королівського товариства.

ГУПТИ (*санскр.* Gupta) – династія, що правила в Північній Індії (бл. 320–550), походить із дрібних князів Магадхи. За часів правління Чандрагупти I (бл. 320–350) взяв імператорський титул і розпочав утворення держави. За правління Самудрагупти (бл. 350–376) і Чандрагупти II (бл. 376–415) була підкорена вся Північна Індія, крім Кашміру і Західного Пенджабу. Численні війни, окремі поразки в них і внутрішня криза підірвали єдність держави і призвели до її розпаду за правління Вішнугупти (бл. 540–550).

ГУРАГЕ – група ефіопсько-семітських народів (до 2,7 млн осіб) в Ефіопії, які населяють малородючу гористу місцевість у південно-західній частині країни (оточену кушитськими народами), на південь від верхів'їв річки Аваш. Уперше згадуються в хроніці (1314–1344), розмовляють на мовах південної підгрупи ефіосемітських мов, усередині якої не утворюють єдиного угруповання, а мовний поділ не збігається з етнічним. Традиційно вважається, що гураге поділяються на 3 групи (західні, північні і східні).

ГУРАЛІ (*пол.* Gorale) – етнокультурні групи поляків (0,5–2,5 млн осіб), що живуть у гірських областях на півдні Польщі (Малопольське і Сілезьке воєводства), на північному заході Словаччини і північному сході Чехії. Ці землі заселені (XII–XVIII ст.) вихідцями з передгірних і рівнинних районів південної Польщі. Розмовляють на малопольському діалекті і верхньосилезькій говірці силезького діалекту польської мови. Віруючі переважно католики, рідше – протестанти (євангелісти).

ГУРАМІ-НИТКОНОСЦІ (*лат.* Trichogaster) – рід тропічних прісноводних лабіринтових риб (6 видів) родини Макроподові, або Гурамієві, що меш-

кають у Південно-Східній Азії (півострови Індокитай і Малайський, острови Калімантан, Суматра та Ява). Назву дістали за перетворені на довгі нитки-промені черевні плавці (органи дотику в каламутній воді). Невеликі рибки, завдовжки 5–12 см (максимальна довжина – до 25 см, в акваріумі не перевищують 10 см), з тілом плоскої видовженої форми.

ГУРАМІШВІЛІ ДАВИД ГЕОРГІЙОВИЧ (1705–1792) – грузинський поет. Був начальником арсеналу в московській громаді грузинського царя Вахтанга VI, прийняв російське підданство (1737), служив у війську, брав участь у кампаніях проти Османської імперії, Швеції і Пруссії. Вийшов у відставку (1759) та оселився у власному маєтку в Миргороді. Займався господарством та створив «Давитіані» – великий цикл автобіографічної лірики (1787), який відправив з посольством до Грузії, де він був опублікований (1870).

ГУРАМІШВІЛІ ДАВИДА ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – відкритий (1969) у райцентрі Миргород Полтавської області. Експозиція побудована відповідно до трьох найбільших періодів життя і діяльності грузинського поета Давида Гурамішвілі (1705–1792), його перебування в Грузії, Росії та Україні. У музеї представлені предмети грузинської старовини: національний одяг та взуття, предмети побуту, музичні інструменти, знаряддя праці, посуд, монети (XVII–XVIII ст.) і зразки зброї та обладунки (XVIII ст.).

ГУРД (*ісп.* gordo – товстий, жирний) – грошова одиниця Республіки Гаїті, за міжнародним позначенням – HTG, що дорівнює 100 сантимам. Назва походить від іспанського «peso gordo» – «важкий песо», так іспанці називали гроші, що карбували для обігу в колоніях всієї Вест-Індії. Нині в обігу перебувають монети 5, 10, 20, 50 сантимів і 1 та 5 гурдів, банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 25, 50, 100, 250, 500, 1000 гурдів (серії 1989 і 2004).

ГУРЕВИЧ БОРИС МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1937) – радянський український борець вільного стилю, заслужений майстер спорту СРСР (1967). Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1969). Олімпійський чемпіон (1968), чемпіон світу (1967, 1969), срібний призер чемпіонату світу (1961), чемпіон Європи (1967, 1970), чемпіон СРСР (1957, 1958, 1961, 1965–1967) та УРСР (1957). Емігрував у США (1990-ті).

ГУР-ЕМІР МАВЗОЛЕЙ (*узб.* гробниця еміра) – мавзолей азіатського полководця Аміра Тимура (відомого як Тамерлан) (1336–1405), споруджений (1404) у південно-західній частині Самарканду (Республіка Узбекистан). Шедевр середньоазійського зодчества, що посідає важливе місце в історії світової ісламської архітектури, оскільки став прообразом для відомих пам'яток архітектури епохи Великих Моголів, зокрема, мавзолея імператора Хамейуна в Делі і мавзолея Тадж-Махал в Агрі.

ГУРЕНКО СТАНІСЛАВ ІВАНОВИЧ (нар. 1936) – радянський український політик. Освіту здобув у Київському політехнічному інституті (1958). Працював на Донецькому машинобудівному заводі, де пройшов шлях від інженера-технолога до директора (1958–1976). Секретар Донецького обкому КПУ (1976–1980), заступник голови Ради Міністрів УРСР (1980–1987), 1-й секретар ЦК КПУ, член Політбюро ЦК КПРС (1990–1991), науковий консультант НВК «Енергія» (1991–1998).

ГУРЗУФ – селище міського типу (площа – 3,8 км^2, населення – 9,1 тис. осіб), підпорядковане Ялтинській міськраді АР Крим України. Уперше згадується в трактаті візантійського історика Прокопія Кесарійського (533–555), розвивається як кліматичний курорт на Південному березі Криму (з 1880-х), смт (1929). Розташоване між мисами Мартьян, Аюдаг та Гурзуфською яйлою Кримських гір, абсолютна висота бл. 30 м.

ГУРЗУФСЬКА ЯЙЛА – плосковершинне плато в центральній і найвищій частині Головного пасма Кримських гір, на території Ялтинської міськради АР Крим. Розташоване на північний захід від Гурзуфа (звідси назва) між Нікітською яйлою та Бабуган-яйлою у межах Кримського природного заповідника, характерні висоти 1300–1400 м, найбільша – 1540 м (гора Демір-Капу). Складене з вапняків, поширені карстові форми рельєфу (шахти, лійки тощо), вкрите різнотравною рослинністю.

ГУРЗУФСЬКЕ СІДЛО – перевал у центральній частині Головного пасма Кримських гір на території Ялтинської міськради АР Крим. Розташований на висоті 1348 м у великому зниженні у горах на північний схід від Гурзуфа, між Гурзуфською яйлою і Бабуган-яйлою, у межах Кримського природного заповідни-

ка, розділяє верхів'я і басейни річок Авунда і Кача. Вважається, що саме звідси відкололися і сповзли чорноморським схилом скелі Адалари і Червоний камінь (Кизил-таш), що зупинився на його середині.

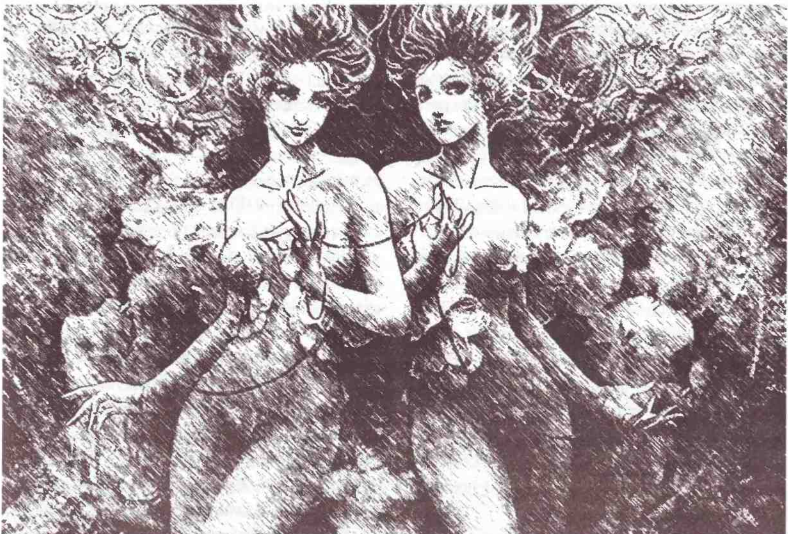
ГУРЗУФСЬКИЙ ПАРК — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа — 0,12 км²) у смт Гурзуф Ялтинської міської ради АР Крим. Закладений у 1808—1812 у долині і пригирловій частині гірської річки Авунди. У колекції парку понад 100 видів дерев, кущів та ліан. Збереглися старі дерева кипарисів, маслин, платанів, сосен, кедрів, магнолій, дубів, фісташок та ін. Парк прикрашають палац (1811), фонтани (1890-ті), пам'ятники та погруддя видатних людей, які тут бували.

ГУРІ (GURI) ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ — розташована на річці Кароні (за 100 км до впадіння в Ориноко) в департаменті Болівар (Венесуела), третя в світі за потужністю (10 300 МВт). Спорудження почалося 1963, перша черга завершена 1978, друга — 1986. Гребля завдовжки 1300 м, заввишки 162 м, обладнана двома машинними залами по 10 агрегатів (400 і 630 МВт). Напірні споруди завдовжки до 7 км утворюють водосховище Гурі (175 × 48 км), площею до 4250 км² і повним об'ємом 138 км³.

ГУРІЇ (*араб.* чорноокі) — у Корані — вічно незаймані, повногруді, чорноокі райські діви, красуні з білосніжною шкірою, очищені від тілесного бруду і душевних недоліків, які будуть дружинами праведників у раю, де Аллах обдарує віруючих насолодами тіла і душі.

ГУРКАЛО ВОДОСПАД — розташований на Великий Річці (права притока Стрия) в Сколівському районі Львівської області України, за 6 км на південний захід від села Корчин, на висоті 570 м, у межах національного природного парку «Сколівські Бескиди». Водний потік річки прориває сірі міцні масивні пісковики ямненської світи верхнього палеоцену, що утворилися бл. 60 млн років тому, та утворює мальовничий водоспад, з висотою падіння води до 5 м.

ГУРКХИ (ГУРКИ) (*англ.* Gurkha) — народ у сучасному Непалі, названий ім'ям індуїстського воїна-святого Гуру Горакнатха (VIII ст.) і походить від переселенців з Раджастану (Північна Індія). Розмовляють на непалі — мові індо-арійської групи. З них формували (з 1816) британські колоніальні війська. Брали участь у придушенні антиколоніальних повстань в Ін-

Гурії

дії (сикхів і сипаїв) і в Афганістані (1848), воювали у світових війнах, на Фолклендах та ін. на боці Великої Британії.

ГУРОН (*англ.* Lake Huron) – озеро на кордоні США (штат Мічиган) і Канади (провінція Онтаріо), одне з північноамериканських Великих озер. Розташоване на схід від озера Мічиган і з'єднане з ним протокою Макінак. Площа – 59 596 км² (третє у світі), об'єм – 3540 км³, довжина берегової лінії – 6157 км, висота – бл. 176 м, середня глибина – 59 м, найбільша – до 229 м, острів Манітулін – найбільший у світі в прісній водоймі. Озеро назване на честь однойменного індіанського племені.

ГУРОНИ – могутнє колись індіанське плем'я в Північній Америці. До вторгнення європейців чисельність доходила до 40 тис. осіб, займали площу до 6 тис. км² (XVII ст.) на північ від озера Онтаріо. Гуронська мова (нині мертва) належала до великої ірокезької групи. Більша частина племені загинула у війнах з ірокезами (наприкінці XVII ст.), збереглися лише врятовані єзуїтами в околицях Квебека (резервація Лоретвіль), що не змішалися з рештою населення (нині в США і Канаді мешкають бл. 4 тис. осіб).

ГУРРАГЧА (САНЖАР) ЖУГДЕРДЕМІДІЙН (нар. 1947) – перший космонавт Монголії, Герой Радянського Союзу (1981), міністр оборони Монголії (2000–2004), депутат Великого хуралу Монголії (з 2005). Освіту здобув у Військово-повітряній інженерній академії ім. М. Жуковського (1977). Відібраний одним з двох кандидатів від Монголії для космічного польоту (1978). Політ здійснив (22–30 березня 1981) як космонавт-дослідник на космічному кораблі «Союз-39» та орбітальному комплексі «Салют-6».

ГУРУ (*санскр.* гідний, великий, важливий, учитель, майстер) – духовний наставник, учитель в індуїзмі та буддизмі, а в Пенджабському сикхизмі – титул голови релігійної громади. Індійська традиція ставить учителя на вищий щабель шанування серед людей. Найбільш шанованими є вчителі вчителів, родоначальники шкіл і традицій. Інститут учительства бере початок від давніх мудреців (риші), які, порушуючи традицію самотнього існування, почали навчати юнаків з вищих станів (варна).

ГУРЧЕНКО ЛЮДМИЛА МАРКІВНА (1935–2011) – радянська російська актриса театру і кіно, співачка, народна артистка СРСР (1983), лауреат Державної премії Росії (1994). Освіту здобула у ВДІКу (1958). Виступала в багатьох московських театрах. Фільмографія – понад 100 ролей, головні у фільмах: «Карнавальная ночь» (1956), «Пять вечеров» (1979), «Любимая женщина механика Гаврилова» (1981), «Вокзал для двоих» (1982), «Аплодисменты, аплодисменты...» (1985), «Старые клячи» (2000) та ін.

ГУС (HUS) ЯН (1371–1415) – національний герой чеського народу, проповідник, мислитель, ідеолог чеської Реформації. Освіту здобув у Празькому університеті (1396). Прийняв священство (1400), ректор Празького (Карлового) університету (1402–1403, 1409–1410). Натхненник народного руху в Чехії проти німецького засилля та католицької церкви. Засуджений церковним собором в Констанці (1415) і спалений разом зі своїми працями. Його страта згодом спричинила гуситські війни (1419–1434).

ГУСАРИ (*угор.* huszar) – солдати й офіцери легкоозброєної кавалерії в угорській, польській, російській та деяких ін. арміях (XVI–XX ст.), які зазвичай голили бороди і носили вуса та відрізнялися характерним одягом: ківер (висока циліндрична шапка з козирком), ментик (обшита хутром накидка), доломан (короткий гаптований мундир, обшитий овечим хутром), рейтузи і чоботи. З'явилися в Угорщині за короля Матіаша Корвіна (1440–1490), який наказав (1458) для захисту від турків створити особливе ополчення.

ГУСЕЙН І ІБН ТАЛАЛ (1935–1999) – король Йорданії (1952–1999), фельдмаршал (1952) і маршал Королівських Йорданських ВВС, син короля Талала І, внук короля Абдалли І. Освіту здобув в Александрійському коледжі «Вікторія», англійських школі Херроу і військовій академії Сендхерст. Брав участь у Шестиденній війні з Ізраїлем (1967), втративши Західний берег річки Йордан (Іудею та Самарію). Підписав мирний договір з Ізраїлем (1994) за участю президента США Білла Клінтона.

ГУСЕЛЬСЬКЕ – селище міського типу (площа – 1,3 км², населення – 0,5 тис. осіб), підпорядковане Макіївській міськраді Донецької області України. Виникло у зв'язку з видобутком вугілля (1900-ті), смт (1957). Шахтарське міс-

течко, розташоване на горбкуватих, ускладнених чисельними ярами, схилах долини (абсолютні висоти 150–190 м) безіменної балки (лівої притоки річки Грузька), на південних відрогах Донецького кряжа.

ГУСЕПОДІБНІ (*лат.* Anseriformes) – ряд птахів, що об'єднує 3 родини, бл. 40 родів і понад 150 видів, поширених по всій земній кулі (крім Антарктиди). Уперше класифікував (1831) німецький зоолог Йоганн Георг Ваглер (1800–1832). Більшість птахів мають довгу шию (завдовжки до 0,5 м), невелику голову (до 20 см), на кінці якої знаходиться дзьоб (завдовжки до 8 см), тупий на кінці. Гніздяться в очереті та берегах водойм, більшість життя проводять на воді, живляться водяними тваринами або рослинами.

ГУСИ (*лат.* Anser) – рід водоплавних птахів родини Качині ряду Гусеподібні. Відрізняються: дзьобом (з дрібними зубчиками по краях), який має в основі більшу висоту, ніж ширину, і закінчується нігтиком з гострим краєм; шиєю середньої довжини (довшою, ніж у качок, але коротшою, ніж у лебедів); досить високими ногами, прикріпленими ближче до середини тіла. Живуть на лугових і болотистих просторах, добре ходять і бігають, швидко літають, харчуються переважно рослинною їжею.

ГУСИТИ – прихильники чеського реформаторського релігійного руху, названого на честь проповідника Яна Гуса (1369–1415). Радикальні гусити заперечували авторитет церкви і визнавали лише Святе Письмо як єдину основу віри, помірні – закликали до реформування церкви, сприймали таїнства переважно в католицькому дусі, однак вимагали спростити літургію і запровадити богослужіння чеською мовою.

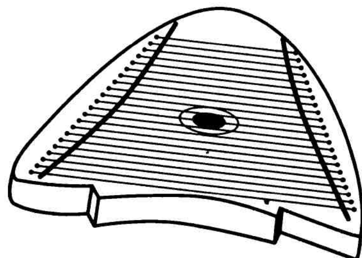
ГУСИТСЬКІ ВІЙНИ (1419–1434) – військові дії послідовників проповідника та ідеолога чеської реформації Яна Гуса (1369–1415) проти німецького імператора, католицької церкви, а також між собою в Богемії (сучасна Чехія). Це була ледь не перша європейська війна, де широко застосовувалася ручна вогнепальна зброя, завдяки чому гуситська піхота завдала поразки більшим арміям з важко озброєними лицарями. Після розгрому в битві під Ліпанами (1434) Чехія прийняла (1436) католицького короля.

ГУСІЇ (КІСІЇ, КОСОВА) – народність (бл. 1,6 млн осіб) на південному заході Кенії, предки яких переселилися з території сучасної Уганди (до XVI ст.). Розмовляють мовою ікігусії (бл. 2 млн осіб), що належить до мов банту, писемні (до 25 %). За віросповіданням католики та прибічники традиційних релігій. Соціальна організація – патріархальна община, традиційні заняття – інтенсивне ручне землеробство, розведення великої і дрібної рогатої худоби, ремісництво (різьблення по дереву й кування заліза).

ГУСІНЬ – личинка комах ряду Лускокрилі, або Метелики. Тіло (завдовжки 0,3–12 см) складається з голови, трьох грудних та десяти черевних сегментів. На тілі розвинені щетинки, розташовані у суворому порядку, характерному для окремих родин, родів і навіть видів. Мають парну залозу на нижній губі, виділення з якої під час зіткнення з повітрям утворюють шовкову нитку для будівництва кокона, виготовлення захисної павутини тощо. Живиться, росте і після линяння перетворюється на лялечку.

ГУСЛА (ГУСЛІ) – стародавній струнний щипковий музичний інструмент, найбільш поширений серед східних слов'ян, що згадується у візантійських джерелах (V ст.). Розрізняють гусла: крилоподібні (у більш пізніх зразках, мають трикутну форму, 5–14 струн, налаштованих по щаблях діатонічної гами, на них зазвичай грають, брязкаючи по всіх струнах і заглушуючи непотрібні звуки пальцями лівої руки) і шоломоподібні (10–30 струн такого самого налаштування, на яких грають, защипуючи струни обома руками).

ГУСМАН ЮЛІЙ СОЛОМОНОВИЧ (нар. 1943) – радянський російський кінорежисер, заслуже-

Гусла (гуслі)

ний діяч мистецтв Росії (1993). Освіту здобув у Бакинському медичному інституті (1966) і на Вищих курсах сценаристів і режисерів Держкіно СРСР (1973). Режисер кіностудії «Азербайджанфільм» (1973–1988), найвідоміший фільм – «Не бойся, я с тобой» (1981). Директор Центрального дому кіно в Москві (1988–2002), депутат Державної Думи Росії (1993–1995), засновник Російського єврейського конгресу (1996).

ГУССЕРЛЬ (HUSSERL) ЕДМУНД (1859–1938) – німецький філософ, засновник феноменології. Освіту здобув у Лейпцизькому, Берлінському і Віденському університетах (1882). Викладав у Галле (з 1887), Геттінгені і Мюнхені (з 1901), завідував кафедрою у Фрайбурзі (1916). Автор творів: «Філософія арифметики» (1891, «Логічні дослідження» (1900–1901), «Філософія як сувора наука» (1911), «Лекції з феноменології внутрішньої свідомості часу» (1928), «Формальна і трансцендентальна логіка» (1929) та ін.

ГУСТАВ I, або **ГУСТАВ ВАЗА (GUSTAF VASA)** (1496–1560) – король Швеції (1523–1560), засновник династії Ваза. Аристократ Густав Еріксон з роду Ваза юнаком брав участь у війні проти данського короля Крістіана II. В області Даларна підняв жителів на повстання проти данського панування у Швеції, а звільнивши країну (1523), був обраний королем. Похитнув могутність католицької церкви, провів королівську Реформацію, домігся від риксдагу спадкового права своєї династії на шведський престол (1544).

ГУСТАВ III (1746–1792) – король Швеції (1771–1792), син короля Адольфа Фредеріка. Спираючись на армію і феодальне дворянство, здійснив державний переворот (19 серпня 1772), відновивши сильну королівську владу. Розпочав (1788) непопулярну війну проти Росії, що спричинило опозиційні виступи частини армії, готував військовий похід проти революційної Франції, але був смертельно поранений учасником дворянської змови.

ГУСТАВ IV АДОЛЬФ (GUSTAV) (1778–1837) – король Швеції (1792–1809), походив із династії Гольштейн-Готторп. Відзначався деспотично-імпульсивним правлінням, програв у війні з Францією (1804–1807), під час якої втратив Шведську Померанію. Не приєднався за Тільзітським миром (1807) до Континентальної блокади, і російські війська окупували (1808–1809) майже всю Фінляндію. Армійські вищі чини заарештували короля (13 березня 1809) і позбавили влади, а решту життя він мешкав переважно в Швейцарії.

ГУСТАВА-АДОЛЬФА МОРЕ – невеличке міжострівне море в Канадському Арктичному архіпелазі, що є частиною Північного Льодовитого океану та обмежене островами: Борден і Маккензі-Кінг (на заході), Еллеф-Рінгнес (на сході) і Лафід (на півдні). Назву запровадив (1902) норвезький мореплавець Отто Свердруп (1854–1930) на честь шведського принца Густава-Адольфа, майбутнього короля Густава VI Адольфа (1882–1973).

ГУСТИНСЬКИЙ ЛІТОПИС – український літопис початку XVII ст., що складався в Густинському монастирі, розташованому на правому березі річки Удай Прилуцького району Чернігівської області України. Оригінал не зберігся, авторство і час написання (ймовірно, бл. 1623–1627) достеменно не встановлено, а вцілів лише список, переписаний (1670) ієромонахом монастиря М. Лосицьким. Він містить виклад історії українських земель (з часів Київської Русі до 1597 включно) і має назву «Кройніки».

ГУСЬКОВ ОЛЕКСІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ (нар. 1958) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист Росії (2007), лауреат Державної премії Росії (2001). Освіту здобув у Московському технічному училищі ім. М. Баумана (1975–1979) і Школі-студії МХАТ (1983). Актор кількох московських театрів, працює в МХАТі (з 2003). Бл. 50 ролей у кіно, головні у фільмах: «Волкодав» (1991), «Мусорщик» (2001), «Граница. Таёжный роман» (2000), «Дневник убийцы» (2002), «Рагин» (2004), «Турецкий гамбит» (2005) та ін.

ГУСЯТИН – селище міського типу (площа – 1,0 км^2, населення – 7,0 тис. осіб), центр Гусятинського району Тернопільської області України. Уперше згадується (1431) в описі боїв між поляками і литовцями, магдебурзьке право (1559), смт (1961). Розташоване на горбистій поверхні в центральній частині Подільської височини (абсолютні висоти 240–290 м), на правому, порізаному балками та ярами березі річки Збруч (ліва притока Дністра).

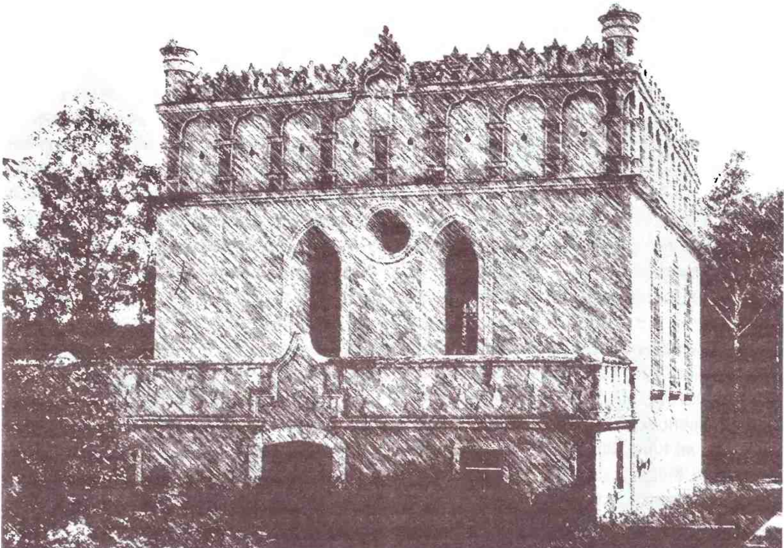
ГУСЯТИНСЬКА СИНАГОГА – юдейська молитовня на уступі правого берега річки Збруч, у районному центрі Гусятин Тернопільської області України, побудована в середині XVII ст. Триярусна, майже квадратна в плані ренесансна споруда, з прилеглими західним одноярусним (жіноча молитовня) і північним двоярусним (школа для хлопчиків) приміщеннями, первісно була ще й оборонною спорудою з мавританським декором. У повоєнні часи синагога перетворилася на районний краєзнавчий музей.

ГУСЯТИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний комунальний музей у смт Гусятин Тернопільської області, заснований (1979) у приміщенні колишньої синагоги на схилі долини Збруча. В ін. приміщенні (з 2006) експозиція поділена на три відділи: природи, археології та історії. Спеціальні стенди розкривають особливості природи медоборського краю, його досягнення в економіці, демонструють унікальні колекції викопних решток кісток мамонта, кам'яних та бронзових знарядь праці, гончарних виробів тощо.

ГУСЯТИНСЬКИЙ РАЙОН – район на сході Тернопільської області, утворений 1940, площа – 1,0 тис. км^2, населення – 63,2 тис. осіб (у т. ч. міське – 23.0 тис. осіб). Межує з Підволочиським, Волочиським, Городоцьким, Чемерівецьким, Чортківським і Теребовлянським районами, адміністративний центр – Гусятин. Розташований на горбисто-пасмовій товтровій та хвилястій лесовій поверхні західної частини Подільської височини, порізаній долинами річок (Збруч, Нічлава, Гнила), балками та ярами.

ГУТА – підприємство мануфактурного типу, де вироблялося скло та скляні вироби. На теренах України гути будувалися ще за часів Київської Русі. Виробництво скла потребувало поташу, для добуття якого влаштовувалися місця перепалення, що називались будами і часто розташовувалися поряд із гутами. В Україні бл. 90 поселень називаються Гута або мають похідні назви. У польській мові слово «гута» вказує на промислове підприємство, що займається виплавкою металу із руди, а також його обробкою.

ГУТА ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1956) – радянський український аграрій і підприємець, Герой України (2009). Освіту здобув у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті (1982). Головний економіст, заступник голови і голова колгоспу «Перемога» Гусятинського району Тернопільської області

Гусятинська синагога

(1982–1991). Заснував фермерське господарство «Мрія» (1992), що стало одним із провідних сільськогосподарських підприємств Західної України з вирощування картоплі, цукрових буряків, пшениці та ін. культур.

ГУТАПЕРЧА (*англ.* guttapercha) – ідентичний за хімічним складом з натуральним каучуком високомолекулярний вуглеводень $(C_5H_8)_n$ (полімер 1,4-ізопрену), його геометричний ізомер (транс-форма), внаслідок чого відрізняється значно меншою еластичністю. Шкіроподібний продукт білого або жовтуватого кольору, здатний (як і каучук) вулканізуватися сіркою. Добувається з молочного соку деяких рослин, застосовується як ізолюючий матеріал в електроніці, у хімічній та взуттєвій промисловості, стоматології.

ГУТАПЕРЧЕВЕ ДЕРЕВО — загальна назва деревних рослин, з молочного соку яких добувають гутаперчу (шкіроподібний продукт коагуляції латексу). Найбільше промислове значення мають дерева з родів Палаквіум (Palaquium), Пайена (Payena) і Бассія (Bassia), що ростуть у лісах і на плантаціях Південно-Східної Азії та Африки. У помірних широтах основне гутаперчеве дерево — бересклет (Euonymus).

ГУТЕНБЕРГ (GUTENBERG) ЙОГАНН (бл. 1397 або 1400–1468) – німецький ювелір, винахідник і першодрукар. Працював у Страсбурзі (1434–1444), Майнці (з 1448). Його друкарський винахід полягав у виготовленні з металу рухливих опуклих букв, вирізаних у зворотному вигляді, з яких набиралися рядки і за допомогою преса відтискалися на папері. Надрукував (1452) у Майнці 42-рядкову Біблію, що визнана шедевром раннього друку, також випустив «Майнцський псалтир», підручники, календарі та ін.

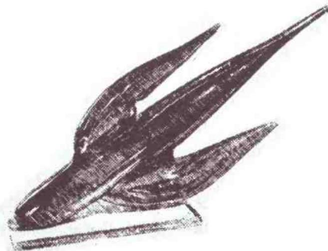
ГУТИ – селище міського типу (площа – 1,8 км^2, населення – 1,8 тис. осіб) Богодухівського району Харківської області України. Утворилося в XVII ст., смт (1938). Розташоване серед сосново-дубового лісу, що вкриває полого-хвилясту поверхню (абсолютні висоти 120–130 м) надзаплавних терас лівого берега річки Мерло (лівої притоки Ворскли), порізану балками та ярами.

ГУТИН ТОМНАТИК ГОРА – одна з найвищих (2016 м) ґірських вершин Українських Карпат, на південно-західних відрогах хребта Чорногора, у межах Рахівського району Закарпатської області на території Карпатського біосферного заповідника (Чорногорський заповідний масив). На схилах, укритих субальпійською та альпійською рослинністю, трапляються льодовикові форми рельєфу, а біля північно-східного підніжжя вершини у карі давнього льодовика розташоване озеро Бребенескул.

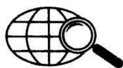
ГУТНЕ СКЛО – вироби, виготовлені зі скла безпосередньо біля скловарної печі майстром вручну, у гарячому стані з використанням відповідної техніки. Гутне скловиробництво вже кілька тисячоліть є найголовнішою технологією виготовлення скла і дає можливість використовувати специфічні його властивості: пластичність, податливість до видування та ін. Кожний виріб, створений у гуті ручною працею майстра, індивідуальний і неповторний.

ГУТТУЗО (GUTTUSO) РЕНАТО (1912–1987) – італійський живописець, графік, почесний член Академії мистецтв СРСР (1962), лауреат Міжнародної Ленінської премії (1972). Навчався в університеті Палермо, працював у галереї Боргезе в Римі. Очолював соціально-реалістичний напрям в італійському мистецтві. Вибрані твори: «Виверження Етни», «Розстріл» (1938), «Розп'яття» (1940), «Захоплення селянами вільних земель у Сицилії» (1948), «Сірчані копальні» (1955), «Натовп» (1960), «Кафе "Греко"» (1976) та ін.

ГУТЦАЙТ ВАДИМ МАРКОВИЧ (нар. 1971) – радянський український фехтувальник на шаблях, заслужений майстер спорту (1992) і тренер України, суддя міжнародної категорії. Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1993). Виступав за «Динамо» Київ, збірні СРСР та України, учасник трьох Олімпійських ігор (1992–2000), олімпійський чемпіон (1992),

Виріб із гутного скла

срібний призер чемпіонату світу (1991), переможець (2005) і срібний призер (2001) Маккабіади. Спортивний тренер і функціонер.

ГУЦАЛ ВІКТОР ОМЕЛЯНОВИЧ (нар. 1944) – радянський український диригент, народний артист України, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1992). Освіту здобув у Київській консерваторії (1966), де викладав (з 1979), професор (з 1996). Артист оркестру в Народному хорі ім. Г. Верьовки (1966–1969), диригент оркестрів народних інструментів: Київського (1969–1979) та Республіканського радіо і телебачення (1979–1984), художній керівник Національного оркестру народних інструментів України (з 1984).

ГУЦАЛО ЄВГЕН ПИЛИПОВИЧ (1937–1995) – радянський український письменник, поет і журналіст, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1985). Освіту здобув у Ніжинському педагогічному інституті (1959). Працював у редакціях газет на Вінниччині, Львівщині, Чернігівщині і в Києві, редактором у видавництві «Радянський письменник». Автор збірок оповідань «Хустина шовку зеленого» (1966), «Серпень, спалах любові» (1970), «Орлами орано» (1977), роману «Позичений чоловік» (1982), поезій тощо.

ГУЦУ ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА (нар. 1976) – радянська українська гімнастка, заслужений майстер спорту України (1992). Освіту здобула в Одеському педагогічному інституті (1996). Виступала за СКА Одеса, збірні СРСР та України. Абсолютна чемпіонка СРСР (1991), чемпіонка Європи (1991–1992), абсолютна чемпіонка, чемпіонка у командній першості, срібна (у вправах на брусах) і бронзова (у вільних вправах) призерка XXV Олімпійських ігор (1992). Нині працює і мешкає в США.

ГУЦУЛИ – етнічна група українців (бл. 30 тис. осіб), горяни Українських Карпат, що мешкають в Івано-Франківській (Верховинський, Косівський і Надвірнянський райони), Чернівецькій (Путильський і Вижницький райони) і Закарпатській (Рахівський район) областях України на території до 7 тис. км². Поряд з бойками і лемками вважаються автохтонним населенням Карпат. Основними заняттями здавна були: гірсько-пасовищне скотарство, лісові промисли, сплав лісу гірськими річками, художні промисли.

ГУЦУЛЬСЬКА СЕЦЕСІЯ – архітектурний стиль, що розвивався в Східній Галичині, головним чином у Львові, наприкінці XIX – на початку XX ст. Являв спробу пошуку національного українського стилю в архітектурі, що спирався б на традиції місцевої народної архітектури, створювався в рамках національно-романтичного осмислення віденської сецесії. Головним джерелом натхнення щодо створення нового національного стилю стало непрофесійне мистецтво горян Карпат (зокрема, гуцулів).

ГУЦУЛЬЩИНА – український етнокультурний регіон, край гуцулів, розташований на південному сході Українських Карпат, займає частину Галичини, Буковини і Закарпаття (Івано-Франківська, Чернівецька і Закарпатська області України), в басейнах річок Прут (з Черемошем і Серетом), верхньої Сучави, Бистриці-Надвірнянської і Тиси. Перші історичні згадки про край відомі з польських джерел (XIV–XV ст.), по всій Гуцульщині був поширений рух опришків (XVII–XVIII ст.) під проводом Олекси Довбуша.

ГУЦУЛЬЩИНА – національний природний парк (площа – 322,71 км²) у Косівському районі

Гуцул

Івано-Франківської області України. Утворений (2002) у лісистій частині Покутсько-Буковинських Карпат для збереження, відтворення та раціонального використання рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів та етнокультурного середовища краю. Територія парку відзначається великою історико-культурною цінністю, своєрідністю природи, багатством і різноманіттям рекреаційних ресурсів.

ГУЦУЛЬЩИНИ ТА ПОКУТТЯ МУЗЕЙ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА – національний (2009) музей імені українського греко-католицького священика Йосафата Бобринського (1818–1901), заснований (1926) у Коломиї Івано-Франківської області. Зібрання налічує бл. 50 тис. експонатів, що репрезентують усі види традиційного народного мистецтва гуцулів та покутян: художню обробку дерева (різьба, інкрустація, випалювання), металу і шкіри, гончарство, декоративне ткання, килимарство, вишивку та одяг, писанкарство.

ГУЦУЛЯК ОЛЕГ БОРИСОВИЧ (нар. 1969) – український письменник, культуролог, філософ. Освіту здобув у Прикарпатському університеті (1993), де викладає, завідує відділом (з 2005) і є заступником директора наукової бібліотеки (з 2007). Автор збірок віршів: «Нумізматика вирію» (1996), «Птахи та лілії» (1999), «Повстання скіфів» (2002), «Поет і Тіамат: вибране» (2003); антологій: «Початки» (1998), «Дев'ятдесятники» (1998), «Повернення деміургів» (1998), «Цех поетів» (1999), «Ткань и ландшафт» (2003) та ін.

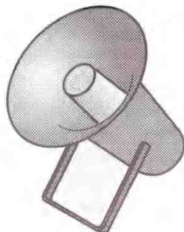
ГУЧНІСТЬ ЗВУКУ – суб'єктивне сприйняття сили звуку (абсолютна величина слухового відчуття), що переважно залежить від звукового тиску, амплітуди і частоти звукових коливань, спектрального складу, локалізації в просторі, тембру, тривалості дії звукових коливань та ін. чинників. Рівень гучності звуку є відносною величиною, що вимірюється у фонах і чисельно дорівнює рівню звукового тиску (в децибелах), створюваного синусоїдальним тоном частотою 1 кГц такої ж гучності, як і вимірюваний звук.

ГУЧНОМОВЕЦЬ – пристрій для випромінювання звуку в навколишній простір. Конструктивно містить одну або кілька випромінюючих головок, акустичне оформлення (за необхідності) і додаткові електричні пристрої (фільтри, трансформатори, регулятори тощо). Головка гучномовця – пасивний електроакустичний перетворювач, що змінює електричні сигнали на акустичні. Акустичне оформлення – конструктивний елемент, що забезпечує ефективне випромінювання звуку (акустичний екран, ящик, рупор тощо).

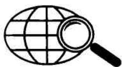
ГЮБШМАН (HÜBSCHMAN) ТОМАШ (нар. 1981) – чеський футболіст (захисник, півзахисник), заслужений майстер спорту України (2009). Виступав за «Спарту» Прага (1999–2004), «Бауміт» Яблонец-над-Нісоу (2001–2004), «Шахтар» Донецьк (з 2004) та збірну Чехії (з 2001). Чемпіон України (2005, 2006, 2008, 2010, 2011), володар Кубка (2008, 2011) і Суперкубка (2010) України, Кубка УЄФА (2009), чемпіон Чехії (2002, 2003), бронзовий призер чемпіонату Європи (2004).

ГЮГО (HUGO) ВІКТОР МАРІ (1802–1885) – французький письменник, поет і драматург, засновник і теоретик французького романтизму, член Французької АН (1841) та Національних зборів (1848). Автор п'єс «Кромвель» (1827), «Ернані» (1829), «Маріон Делорм» (1831), «Рюї Блаз» (1838), історичних романів «Собор Паризької Богоматері» (1831) «Знедолені» (1862), «Трудівники моря» (1866), «Людина, яка сміється» (1869), «93-й рік» (1874), збірок віршів «Східні мотиви» (1829), «Легенда століть» (1859–1883) тощо.

ГЮЙГЕНС (*англ.* Huygens probe) – зонд, створений Європейським космічним агентством і названий на честь голландського астронома Крістіана Гюйгенса, запущений (15 жовтня 1997) разом із космічним апаратом «Кассіні». Зонд відокремився від свого носія (25 грудня 2004) і почав самостійний рух до Титана, де здійснив посадку (14 січня 2005). Це була

Гучномовець

перша в світі посадка, здійснена у зовнішній Сонячній системі. Передав на Землю бл. 500 Мбт інформації про стан планети, її атмосфери, 350 фото тощо.

ГЮЙГЕНС (HUYGENS) КРІСТІАН (1629–1695) – нідерландський механік, фізик, математик, астроном та винахідник, член Лондонського королівського товариства (1663). Освіту здобув в університетах Лейдена і Бреди (1652). Винайшов (1657) маятниковий годинник зі спусковим механізмом, заклав основи теорії удару. Створив (1678) хвильову теорію світла, пояснив подвійне променезаломлення, вдосконалив телескоп, сконструював окуляр, названий його ім'ям, відкрив кільце в Сатурна та його супутник Титан.

ГЮЙГЕНСА ПРИНЦИП – фізичний принцип: будь-яка точка простору, якої досягла хвиля, є джерелом хвиль, що поширюються у всіх напрямках. Сформульований (1678) нідерландським фізиком Крістіаном Гюйгенсом (1629–1695). Пояснює багато оптичних явищ, серед яких прямолінійне поширення світла, заломлення, дифракція. Випромінені кожною точкою простору хвилі додаються, посилюючи одна одну в певних напрямках або взаємно гасячись в інших.

ГЮЙГЕНСА – ФРЕНЕЛЯ ПРИНЦИП – основний постулат хвильової теорії, що описує і пояснює механізм поширення хвиль (зокрема, світлових). Французький фізик Огюстен Жан Френель (1788–1827) доповнив (1815) принцип Гюйгенса; принцип Гюйгенса – Френеля формулюється так: кожен елемент хвильового фронту можна розглядати як центр вторинного збурення, що породжує вторинні сферичні хвилі, а результуюче світлове поле в кожній точці простору буде визначатися інтерференцією цих хвиль.

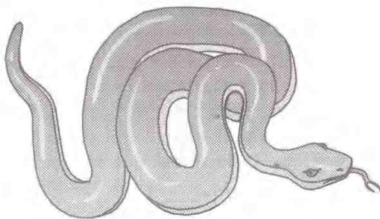
ГЮЙС – носовий прапор судна, що поряд із державним або цивільним (торговельним, національним морським) чи військово-морським прапором позначає державну приналежність кораблів. У флотах деяких країн називається також «бушпритний прапор», оскільки спочатку піднімався на бушприті на спеціальному флагштоку, що називався гюйс-шток. Нині піднімається на баку корабля, у різних державах встановлений власний порядок застосування і призначення гюйса.

ГЮЛЕШ (*азерб.* güləş) – азербайджанська національна боротьба, що вперше згадується поетом Нізамі Гянджеві (бл. 1141–1209), який прославляв народних борців – пехлеванів. З радянських часів (1937) в Азербайджані проводяться змагання на першість районів, міст і країни. Борці під час сутички можуть захоплювати свого противника нижче пояса (за ноги і за шаровари), також дозволені підніжки, підсікання, підхвати, зачепи і деякі ін. прийоми.

ГЮЛІСТАНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1813) – угода між Росією та Іраном, підписана (24 жовтня 1813) в селищі Гюлістан (у Карабасі) після закінчення російсько-перської війни (1804–1813). За ним визнавався перехід до Росії Дагестану, Грузії, Мегрелії, Імеретії, Гурії, Абхазії і ханств: Бакинського, Карабаського, Гянджинського, Ширванського, Шекінського, Дербентського, Кубінського, Талишського. Росії надавалося виняткове право мати військовий флот на Каспії, а купцям обох країн – право вільної торгівлі.

ГЮРЗА (*лат.* Macrovipera lebetina) – вид отруйних змій роду Гігантські гадюки родини Гадюкові та найбільший її представник, що завдовжки сягає 2 м, вага – до 3 кг. Голова дуже велика і широка (зверху покрита ребристою лускою), з різким шийним перехопленням, морда округла, зіниця ока вертикальна. Зверху забарвлена в сірувато-коричневі тони, черево світле, з дрібними темними цятками. Поширена в Північно-Західній Африці, на островах Середземного моря, в Західній, Середній і Південній Азії.

ГЯУР (*тур.* gavur – перський гебр, від *араб.* аль-кяфірун – невіруючий) – презирливе прізвисько всіх немусульман у тих, хто сповідує іслам; поширене переважно у середньовіччі.

Гюрза

Ґ ґ — п'ята літера українського алфавіту (назва — ґе), позначає проривний задньоязиковий приголосний, що також використовується у класичному правописі білоруської мови та в циганській абетці діалекту російських циган. Уперше застосована в «Пересопницькому Євангелії» (1556–1561), а офіційно введена до абетки мовознавцем Мелетієм Смотрицьким (1577–1633) у «Граматиці» (1616). Вилучена з абетки за радянських часів (1933), а відновлена у 3-му виданні «Українського правопису» (1990).

ҐАНОК (*пол.* ganek — галерея, від *нім.* gang — коридор, вхід) — зовнішня прибудова при вході до будівлі у вигляді піднятого над землею майданчика перед дверима будинку, через який здійснюється вхід і вихід з житлового приміщення. Зазвичай облаштовується навісом або дахом, подеколи поруччям та сходами, часто прикрашається в різний спосіб.

ҐОНТ (ДРАНКА, ШИНДЕЛЬ) — покрівельний матеріал у вигляді пластин із деревини, який виготовляють з дерев'яних колод, розколюючи їх за допомогою спеціальної сокири-колуна (колотий ґонт) або розпилюючи (пиляний ґонт). Ґонт буває шпунтований (з клиноподібним перетином і пазом у широкій кромці) і нешпунтований (дранка з прямокутним або лінзоподібним перетином). Найчастіше використовується осика, модрина, сосна та ялина. Хвойні породи містять велику кількість смоли, що є природним антисептиком.

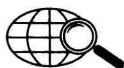
ҐРАТИ (РЕШІТКА) — найчастіше металева конструкція із перехресно розташованих прутів (круглого або квадратного перетину) арматурного прокату, профільної труби або ін. видів сталевого прокату. Має подвійне призначення та використовується для захисту від незаконного проникнення в приміщення та декоративного оформлення фасаду будівлі. Здебільшого використовуються у віконних отворах та балконах.

ҐРАТЧАСТА КІСТКА (*лат.* os etmoidale) — непарна кістка лицьового черепа людини, що утворює покрівлю носової порожнини, відділяючи її від порожнини черепа. Розташована між очноямковими частинами лобової кістки і спереду від клиноподібної кістки. Складається з чотирьох частин: горизонтальної (дірчастої) пластинки, перпендикулярної пластинки і двох латеральних мас, підвішених до горизонтальної пластинки. Назва походить від схожості комірчастої структури кістки з ґратами.

ҐРУНТ — природне утворення, що складається з генетично пов'язаних горизонтів, сформованих завдяки перетворенню поверхневих шарів літосфери під впливом фізичного, хімічного та біологічного вивітрювання. Це багатокомпонентна, динамічна система, що включає гірські породи верхнього природного шару земної кори, техногенні утворення і складається з твердих (тверді мінерали), рідких (водні розчини), газоподібних (повітря, гази) і біологічних або живих (організми) компонентів.

ҐРУНТОВІ ВОДИ — гравітаційна вода першого від поверхні землі постійно існуючого водоносного горизонту, розташованого на першому водотривкому шарі. Має вільну водну поверхню і зазвичай над нею відсутня суцільна покрівля з водонепроникних порід, завдяки чому не буває напору. Формуються за рахунок інфільтрації атмосферних опадів і поверхневих вод. Потужність горизонту непостійна і залежить від властивостей водомістких порід, відстані до області розвантаження, інтенсивності живлення тощо.

ҐРУНТОЗНАВСТВО — наука про ґрунт, що вивчає його походження, розвиток, будову, склад, властивості, географічне поширення і раціональне використання. Належить до природничо-історичних наук та досліджує ґрунт як природне тіло, засіб виробництва і предмет праці. Почало розвиватися в XVIII ст., сфор-

мувалося як наука в XIX ст. За предметом дослідження поділяється на розділи: загальне, генетичне і регіональне ґрунтознавство.

ҐРУНТОУТВОРЕННЯ – складний природний процес утворення ґрунту з гірської породи під впливом чинників ґрунтоутворення в природних або антропогенних екосистемах Землі, в результаті якого ґрунт набуває специфічних рис, відсутніх в ґрунтоутворюючій породі, що відрізняють ґрунт від решти компонентів біосфери. До найістотніших рис належить наявність у ґрунті специфічної органічної речовини (ґрунтового гумусу), азоту, ґрунтового профілю тощо.

Д

Д д – шоста літера українського алфавіту (назва – де) і п'ята літера майже всіх слов'янських кириличних алфавітів, що використовується також у кириличній писемності ін. мов. У старо- і церковнослов'янських абетках називана «добро», в кирилиці має числове значення 4, в глаголиці – 5. Походить від візантійського статутного накреслення грецької букви дельта (Δ), що, як і нинішня друкована кирилична Д, малювалася з «лапками» внизу.

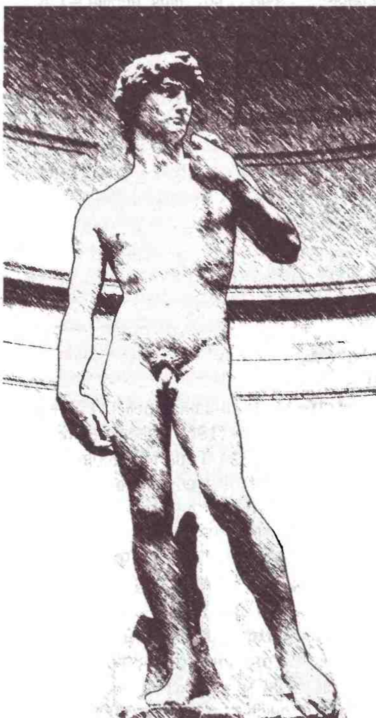
ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК – один із непрямих відмінків, що відповідає на питання: «кому? чому?». Етимологічно виражає дію, спрямовану до предмета (давання, передавання тощо).

ДАВАО – місто (площа – 2444 км^2, населення – 1,8 млн осіб) на півдні Філіппін, головний порт і найбільше місто південного острова Мінданао. Засноване іспанськими колоністами (1848), міський статус офіційно надав (1 березня 1937) перший президент країни Мануель Луїс Кесон (1878–1944). Розвинута деревообробна та харчова промисловість. Клімат екваторіальний мусонний, температура протягом року +26,5 °С, опади – до 2000 мм/р.

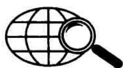
ДАВАЧ (ДАТЧИК, СЕНСОР) – елемент технічних систем, призначених для вимірювання, сигналізації, регулювання, управління пристроями або процесами. Датчики перетворюють контрольовану величину (тиск, температура, витрата, концентрація, частота, швидкість, переміщення, напруга, електричний струм і т. д.) на сигнал (електричний, оптичний, пневматичний), зручний для вимірювання, передавання, перетворення, зберігання і реєстрації інформації про стан об'єкта вимірювань.

ДАВЕНАНТ (D'AVENANT) ЧАРЛЬЗ (1656–1714) – англійський статистик, економіст і політичний діяч. Освіту здобув в Оксфорді і Кембриджі. Тричі обирався в парламент (1685, 1698 і 1700), очолював управління комісарів зі збору акцизів (1683–1689) і був генеральним інспектором з імпорту та експорту (1705–1714). Основні твори: «Есе про шляхи і способи забезпечення війн» (1695), «Есе про торгівлю зі Східною Індією» (1697), «Два міркування про державні доходи і торгівлю Англії» (1698) та ін.

ДАВИД – мармурова статуя роботи італійського скульптора і живописця Мікеланджело Буонаротті (1475–1564), що вперше постала (8 вересня 1504) на флорентійській площі Синьорії. Згодом 5-метрова статуя стала символом міста, Флорентійської республіки і однією з вершин мистецтва Відродження. Призначена для кругового огляду і зображує оголеного Давида, зосередженого перед майбутньою сутичкою з Голіафом.

Мікеланджело. Давид

ДАВИД САМОЙЛОВ (при народженні – **КАУФМАН ДАВИД САМУЇЛОВИЧ**) (1920–1990) – радянський російський поет і перекладач, лауреат Державної премії СРСР (1988). Навчався у Московському інституті філософії, літератури та історії (1938–1941), звідки добровольцем пішов на війну. Автор збірок поезій «Ближние страны» (1958), «Второй перевал» (1963), «Слонёнок пошёл учиться» (1967), «Дни» (1970), «Волна и камень» (1974), «Весть» (1978), «Залив» (1981), «Голоса за холмами» (1985), «Горсть» (1989) та ін.

ДАВИД САСУНСЬКИЙ (САСУНЦІ) – середньовічний вірменський епос, що складався в VII–X ст. про боротьбу героїв-богатирів із Сасуну (область в історичній Вірменії, нині на території Туреччини) за звільнення вірменського народу від панування Арабського халіфату. Вперше епос записаний 1873, існує понад 50 варіантів його записів на різних діалектах. Епос складається з чотирьох гілок: перша – Санасар і Багдасар, друга – Мгер Старший, третя – Давид, четверта – Мгер молодший.

ДАВИДКО ЛЮСЯ СТЕПАНІВНА (при народженні – **ЖАХОВСЬКА**) (нар. 1948) – радянська українська театральна актриса, народна артистка України (2001). Освіту здобула в театральній студії при Тернопільському обласному музично-драматичному театрі ім. Т. Шевченка (1965), на сцені якого виконала понад 100 різнопланових ролей (переважно драматичних та гострохарактерних героїнь) у виставах українських та світових авторів.

ДАВИДОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ (1912–1993) – радянський український фізик-теоретик, академік АН УРСР (1964), лауреат Ленінської премії (1966) і Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1969), заслужений діяч науки УРСР (1972), Герой Соціалістичної Праці (1982). Освіту здобув у Московському університеті (1939), де був професором (1954–1964). Працював в Інституті фізики АН УРСР (1945–1953, 1964–1966), Інституті теоретичної фізики АН УРСР (1966–1988), директором (1973–1988).

ДАВИДОВА АНАСТАСІЯ СЕМЕНІВНА (нар. 1983) – російська спортсменка (синхронне плавання), заслужений майстер спорту Росії (2003), краща синхроністка десятиліття (2000–2009). Виступає за спортивне товариство «Труд», до збірної команди Росії входить з 2000, виступає в дуеті з Анастасією Єрмаковою (нар. 1983). 4-разова олімпійська чемпіонка (2004, 2008) з синхронного плавання (в дуеті та групі), 13-разова чемпіонка світу (2001–2011) і 7-разова чемпіонка Європи (2000–2006).

ДАВИДОВА ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА (нар. 1955) – радянська українська актриса театру і кіно, заслужена артистка України (2009). Освіту здобула у Львівській театральній студії при театрі ім. М. Заньковецької (1976) і Київському театральному інституті (1986). Артистка Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької (з 1976), на сцені якого виконала десятки ролей.

ДАВИДОВА НАТАЛІЯ АНАТОЛІЇВНА (нар. 1985) – українська важкоатлетка (вагова категорія до 69 кг), заслужений майстер спорту України (2008). Найвищі досягнення – бронзова призерка: XXIX Олімпійських ігор (Пекін, 2008), чемпіонату світу (Чіангмай, 2007), чемпіонату Європи (Софія, 2005; Владиславово, 2006; Страсбург, 2007).

ДАВІД (DAVID) ЖАК-ЛУЇ (1748–1825) – французький живописець, представник класицизму. Освіту здобув у Французькій академії в Римі (1780), де, сприйнявши античність як приклад громадянськості, виконав твори великого суспільного звучання: «Клятва Горацiїв» (1784), «Лікар А. Леруа» (1783). У роки Великої французької революції організатор мистецького життя, творець історичних картин і портретів, зокрема «Смерть Марата» (1793). Пізніше автор абстрактних розсудливих образів – «Сабінянки» (1799) та ін.

ДАВІДСОНІЯ (*лат.* Davidsonia) – рід рослин родини Кунонієві, що включає три види дерев, які ростуть у тропічних лісах Австралії (у штатах Квінсленд і Новий Південний Уельс). Невелике розлоге або струнке дерево (найвищі – до 12 м) з яскраво-рожевими листками, червонуватими квітками та фіолетового відтінку кислими плодами, що нагадують дрібну сливу. Плоди їстівні, проте в сирому вигляді не дуже смакують, а зазвичай використовуються для приготування джему або сливового вина.

ДАВНІЙ ГАЛИЧ – національний заповідник, створений (1994) на площі бл. 80 км², об'єднує комплекс пам'яток історії та культури стародавнього Галича та Галицько-Волинської

держави (XII–XIII ст.), більшість з яких розташовані в межах сучасного с. Крилос та м. Галич Галицького району Івано-Франківської області. У складі заповідника фундаменти 14 літописних церков (XII–XIII ст.), понад 200 пам'яток археології, рештки замку та оборонних споруд, храми, музеї, природоохоронні об'єкти тощо.

ДАВНІСТЬ У ПРАВІ – термін (часовий інтервал), закінчення якого змінює юридичні наслідки, зокрема: втрату права на позов (позовна давність), на примусове виконання рішення суду, арбітражу (виконавча давність), звільнення від кримінальної відповідальності або можливості винесення обвинувального вироку. Запроваджений ще в римському праві, шляхом давності розширюється або звужується правова сфера особи. Не застосовується щодо військових злочинів та злочинів проти людства.

ДАВНЬОРУСЬКЕ ЛИЦЕВЕ ШИТВО («ЖИВОПИС ГОЛКОЮ») – вид декоративно-прикладного мистецтва, поширений в епоху Київської Русі, сюжетні зображення якого близькі до художнього та образного строю ікони і фрески та поєднуються з літургійними написами. Сформувалося під безпосереднім впливом Візантії і досягло на Русі надзвичайного розквіту. Зазвичай твори складаються з основного зображення – святих, сцен їхнього життя, біблійних сюжетів і облямівки з орнаментом та написами.

ДАВНЬОРУСЬКИЙ КАЛЕНДАР – умовна назва часових та сезонних уявлень (щодо способів підрахунку днів, місяців і років) давніх слов'ян, що існували в язичницькій культурі і вплинули під час християнізації на формування календарних систем слов'янських народів. Реконструюються на основі дослідження середньовічних писемних джерел, народного календаря прикмет, археологічних знахідок, із застосуванням порівняльного методу.

ДАВОСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ФОРУМ – щорічна зустріч провідних керівників бізнесу, політичних лідерів, економістів і журналістів, що проводиться швейцарською неурядовою організацією Всесвітній економічний форум (ВЕФ). Створена 1971, її членами є бл. 1000 великих компаній та організацій з різних країн світу, постійний виконавчий орган – рада директорів. Засновник і незмінний керівник – професор зі Швейцарії Клаус Шваб, штаб-квартира розташована в передмісті Женеви (Колоньї).

ДАВУ (DAVOUT) ЛУЇ НІКОЛЯ (1770–1823) – полководець наполеонівських війн, герцог Ауерштедтський, князь Екмюльський, маршал (1805) і пер (1819) Франції. Виховувався в Брієнській військові школі одночасно з Наполеоном. Поранений у Бородинській битві (1812), вважається непереможним маршалом Наполеона, який не програв (до 1815) жодної битви, хоча двічі втрачав свої маршальські жезли (1807 і 1812), що нині зберігаються в Московському історичному музеї та Державному Ермітажі Санкт-Петербурга.

ДАГЕР (DAGUERRE) ЛУЇ ЖАК МАНДЕ (1787–1851) – французький художник, хімік і винахідник, один із творців фотографії. Створив у спеціальному павільйоні в Парижі першу в світі діораму (1822). Продовжуючи розпочаті в співпраці з французьким винахідником Жозефом Нісефором Ньєпсом (1765–1833) дослідження щодо закріплення «світлового малюнка», розробив перший практично придатний спосіб фотографії, який увійшов в історію (1839) під назвою «дагеротипія».

ДАГЕСТАН РЕСПУБЛІКА – суб'єкт Російської Федерації (площа – 50 270 км², населення – 2,98 млн осіб) у складі Північнокавказького федерального округу, адміністративний центр – Махачкала. Межує з Азербайджаном, Грузією, Чеченською і Калмицькою республіками і Ставропольським краєм, на сході омивається водами Каспійського моря. Утворена (1921) на північному сході Кавказу. Клімат помірно-континентальний і посушливий (на півночі і в центрі), субтропічний напівсухий (на півдні та узбережжі).

ДАГОБА – конічна споруда (мавзолей) над реліквіями буддійських святих, що сягає інколи значної висоти, має круглу основу, розташовану на природному або штучному підвищенні і зовні нагадує ступу. Усередині вмуровані різної форми кам'яні або металеві посудини, в яких замкнені срібний ящик, а в ньому – золотий, з реліквіями, що складаються з окремих прикрас, кольорового скла, кісток і зубів, шматків одягу, смуг березової кори з письменами, невідомої рідини, рослинних речовин та ін.

ДАГОМЕЯ (*фр.* Dahomey) – африканське державне утворення, що існувало (XVII–XIX ст.)

на узбережжі Західної Африки, доки не було завойоване (1894) французькими солдатами з Сенегалу і приєднане до Французької Західної Африки. За десятиліття створена (1904) колонія Французька Дагомея (у складі Французької Західної Африки), територія якої частково перетиналася з областю історичної Дагомеї. Вона здобула незалежність як Республіка Дагомея (1960) та була перейменована на Бенін (1975).

ДАГУ ФОРТЕЦІ — розташовані в гирлі річки Хайхе в районі Тангу (за 60 км від центру міста центрального підпорядкування Тяньцзінь) на північному сході Китаю. Перша фортеця постала в еру правління Цзяцзін (1522–1566) династії Мін для захисту міста від іноземних загарбників. Протягом «опіумних воєн» (1840–1860) вона була розширена, а також побудовані 5 великих і 20 малих фортець (більшість зруйновані на початку XX ст.). Південна фортеця реставрована (1988) і приймає відвідувачів з 1997.

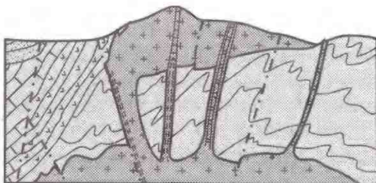
ДАДАЇЗМ (ДАДА) — модерністська течія в літературі, образотворчому мистецтві, театрі та кіно, що зародилася під час Першої світової війни в нейтральній Швейцарії (в Цюриху) та існувала до середини 1920-х, коли дадаїзм у Франції злився з сюрреалізмом, а в Німеччині — з експресіонізмом. Виникла як реакція на наслідки Першої світової війни, засновником вважається румунський і французький поет Трістан Тцара (1896–1963), а головною її ідеєю — послідовне руйнування будь-якої естетики.

ДАДРА І НАГАР-ХАВЕЛІ (DADRA AND NAGAR HAVELI) — союзна територія (площа — 491 км², населення — 248 тис. осіб) в складі Індії, розташована на заході країни, адміністративний центр — Сілвасса. Складається з двох частин: Дадра знаходиться північніше і являє собою анклав на території штату Гуджарат, Нагар-Хавелі лежить між штатами Гуджарат і Махараштра. Ця територія була португальською колонією (з 1790-х), здобула самоврядування (1954), але була окупована індійським військом (1961) та приєднана до Індії.

ДАЖБОГ (ДАЖДЬБОГ) — один із головних богів у східних слов'ян, бог родючості і сонячного світла, вважався предком князів і взагалі руських людей. Згадується в ранніх пам'ятках давньоруської писемної культури «Повість временних літ» і «Слово о полку Ігоревім». Ідол Дажбога стояв на пагорбі в Києві за часів князя Володимира. Його зображення (з колесом з шістьма спицями на одязі), ймовірно, ідентифікують на задній грані Збруцького ідола у верхньому ярусі.

ДАЙВІНГ (*англ.* diving — пірнання) — підводне плавання зі спеціальним спорядженням (з апаратами, що забезпечують автономний запас повітря чи ін. газової суміші для дихання під водою) від кількох хвилин до 12 годин, залежно від глибини, типу дихального апарата і споживання газової суміші. Поділяється на три типи: рекреаційний (для відпочинку і задоволення), професійний або комерційний (виконання роботи під водою) і спортивний (різноманітні спортивні змагання під водою).

ДАЙКА — пластоподібне інтрузивне магматичне тіло з крутим падінням, обмежоване більш чи менш паралельними площинами. Тріщина в земній корі, заповнена магматичним розплавом, що сягає довжини від десятків метрів до сотень кілометрів і ширини від кількох сантиметрів до 5–10 км. Характерні для будь-яких областей проявів магматичних процесів, але найбільш поширені в океанічній корі, внутрішньоконтинентальних рифтових зонах і пасивних континентальних околицях.

Дайка

ДАЙКЕН (DYKEN) ЕМІ ВАН (нар. 1973) — американська плавчиня, 6-разова олімпійська чемпіонка. Хворіла на астму в дитинстві і за порадою лікаря почала займатися плаванням для розвитку легенів. У збірній США з 1992, стала першою спортсменкою в історії США, що виборола 4 золоті медалі (50 м вільний стиль, 100 м батерфляй, естафета 4 × 100 м вільний стиль і комбінована естафета 4 × 100 м) на одній Олімпіаді (1996), ще 2 золоті медалі здобула на наступній

Олімпіаді (2000) в естафеті і комбінованій естафеті 4 × 100 м.

ДАЙМЛЕР (DAIMLER) ГОТЛІБ ВІЛЬГЕЛЬМ (1834–1900) – німецький інженер і промисловець, піонер автомобілебудування. Освіту здобув у Штутгартському політехнічному інституті (1862). Працював в інженерних фірмах, зокрема у Н. Отто (1872–1882), займаючись паралельно і власними розробками. Разом з В. Майбахом запатентували високошвидкісний двигун внутрішнього згоряння (1885). Заснував фірму «Даймлер-Моторен-гезелльшафт» (1890), яка випустила перший автомобіль «Мерседес» (1899).

ДАЙМЛЕР-БЕНЦ (DAIMLER-BENZ AG) – німецький автомобілебудівний концерн, одна з найбільших за оборотом компаній Німеччини. Утворилася (1926) після злиття двох самостійних компаній, заснованих Готлібом Даймлером (1834–1900) і Карлом Бенцом (1844–1929). Штаб-квартира знаходиться в Штутгарті, земля Баден-Вюртемберг (Німеччина), концерн виробляє легкові і вантажні автомобілі, автобуси, двигуни тощо, на його підприємствах задіяні понад 260 тис. працівників.

ДАЙМЬО (ДАЙМЕ) (*яп.* велике ім'я) – військові феодали середньовічної Японії (X–XIX ст.), еліта серед самураїв. Спочатку не залежали від центрального уряду і були найбагатшими у своїх поселеннях, але з часом найбільш підприємливі та рішучі скористалися наявними можливостями для примноження власних капіталів і розширили володіння завдяки сусідським. Найвищого офіційного стану набули в XIV–XVI ст., позбулися власних земель (1869–1871), отримавши значну грошову компенсацію.

ДАЙНА (*лит.* і *латис.* Daina – щастя) – латиські та литовські народні пісні, найяскравіша фольклорна складова, що розглядаються як частина народного епосу латишів і литовців, їхньої народної музики і поезії впродовж багатьох століть. У широкому сенсі вживається для опису своєрідного пісенного жанру народів Прибалтики. Складалися століттями і передавалися з покоління в покоління як частина усної народної творчості.

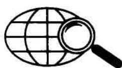
ДАКАР (*фр.* Dakar) – столиця (площа – 82,4 км², населення – 1,2 млн осіб), найбільше місто і порт Республіки Сенегал, один із найважливіших промислових, транспортних та торговельно-фінансових центрів Західної Африки. Розташоване на півострові Зелений мис, на перехресті важливих морських шляхів з Європи в Південну Африку та Південну Америку, заснований (1857) як французький форт. Клімат субекваторіальний, середньорічна температура повітря +25 °С, опади – 572 мм/р.

ДАККА (*англ.* Dhaka) – столиця (площа – 815,8 км², населення – 10,2 млн осіб) і найбільше місто Народної Республіки Бангладеш, центр політичного, культурного та економічного життя країни. Розташоване в дельті Гангу і Брахмапутри, на правому березі річки Бурхі-Ганг, біля злиття річок Падми і Мегхми. Засноване VII ст., столиця Бенгалії (1608–1717), столиця Бангладеш (1971). Назва міста походить від імені індуїстської богині родючості Дургі або смолянистого дерева дакка. Клімат тропічний, вологий, спекотний, задушливий.

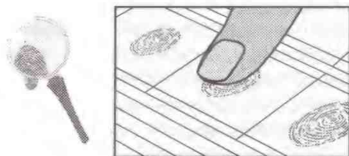
ДАКОТА (СІУ) – індіанський народ групи сіу на півночі США (бл. 120 тис. осіб) (резервації на півночі штату Небраска, в Міннесоті, Південній та Північній Дакоті, на північному сході штату Монтана) і півдні Канади (бл. 3 тис. осіб) (резервації в провінціях Саскачеван і Манітоба). Розмовляють мовою сіу (дакота), але серед молоді переважає англійська. Майже всі канадські дакота і понад 70 % американських сповідують християнство (католицизм, англіканство тощо), а решта зберігають традиційні вірування.

ДАКРІОДЕС ЇСТІВНИЙ (*лат.* Dacryodes edulis) – вид деревних вічнозелених рослин родини Бурзерові (Burseraceae), що ростуть у вологих екваторіальних лісах тропічної Африки. Дерево заввишки 18–40 м у лісі (на плантаціях не перевищує 12 м), з відносно коротким стовбуром і густою кроною, блідо-сірою і грубою корою, жовтими квітками (діаметром 5 мм). Плід – еліпсоїдальна кістянка завдовжки 4–12 см, з синьою або блакитною м'якоттю, плоди вживають у сирому, вареному і смаженому вигляді.

ДАКТИЛОСКОПІЯ (*грец.* daktylos – палець і skopeo – спостерігаю) – метод ідентифікації людини за відбитками пальців рук, заснований на унікальності малюнка шкіри, широко застосовується в криміналістиці. Ґрунтується на

ідеях (1877) англійського чиновника в Індії Вільяма Гершеля (1831–1907), що висунув гіпотезу про незмінність папілярного малюнка долонних поверхонь шкіри людини. Уперше використані для впізнання злочинця в Данії (18 квітня 1902) і доведення провини у Великобританії (13 вересня 1902).

Дактилоскопія

ДАКТИЛЬ (*грец.* daktylos – палець) – тридольний розмір античної метрики з одного довгого і двох наступних за ним коротких складів; в силабо-тонічному віршуванні йому відповідає стопа з одного наголошеного складу і двох ненаголошених за ним. Назва походить від пальця долоні, що складається з трьох фаланг, перша з яких довша за інші. Дактилічні віршові розміри в українській поезії відомі з другої половини XVIII ст., проте лишаються не вельми популярними.

ДАЛАЙ-ЛАМА (*монгол.* далай – море мудрості і лама – вищий) – титул духовного владики в Тибеті. Виникнення пов'язане з посиленням у Тибеті секти Гелуг-ба, заснованої Цзонкаба (1357–1419). Перші далай-лами (не носили цього титулу) були лише наступниками засновника, доки не був сформульований принцип (бл. 1540) перевтілення померлого голови в щойно народжене немовлятко, що забезпечувало наступність безшлюбного керівництва сектою.

ДАЛАМБЕР (D'ALEMBERT) ЖАН ЛЕРОН (1717–1783) – французький філософ, математик і механік, член Паризької (1740), Французької (1754), Петербурзької (1764) АН. Освіту здобув в Академії юридичних наук, але зволів займатися математикою і представив свої твори (1739) Паризькій академії. Сформулював принцип для вирішення деяких задач механіки, праці: «Трактат про динаміку» (1743), кілька статей із диференціальних рівнянь, «Попереднє міркування» (1751) для французької «Енциклопедії» (1751–1772).

ДАЛАСІ – грошова одиниця держави Гамбія, за міжнародним позначенням – GMD, що дорівнює 100 бututам, запроваджена 1971. В обігу перебувають монети, відкарбовані 1971, 1987, 1998, номіналами 1, 5, 10, 25 і 50 бututів і 1 даласі та банкноти номіналом 1, 5, 10, 25, 50 і 100 даласі різних модифікацій (всього понад 20 різновидів купюр), випущені переважно (1996–2001), з зображенням птахів на всіх купюрах.

ДАЛАП-УЛІГА-ДАРРІТ (МАДЖУРО) – столиця (площа – 9,7 км², населення – 25,1 тис. осіб) тихоокеанської острівної держави Республіка Маршаллові Острови, асоційованої з США. Розташована на атолі Маджуро, що складається з 64 островів. Основне населення зосереджене в східній частині атолу на островах (з півдня на північ): Далап з урядовими установами, Уліга з діловим районом і Дарріт з житловим районом. Клімат тропічно-екваторіальний, середньорічна температура +28 °С.

ДАЛЕКИЙ СХІД – регіон, що включає значні території Північно-Східної, Східної і Південно-Східної Азії. Складова частина геополітичного поняття «Азійсько-Тихоокеанський регіон», зокрема країни: Російська Федерація (Приморський і Хабаровський краї, Амурська, Камчатська, Магаданська і Сахалінська області), Китай, Японія, Корейська Народно-Демократична Республіка, Республіка Корея, Філіппіни, В'єтнам, Камбоджа, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Індонезія, Лаос, Монголія і Гонконг.

ДАЛЕКОЗОРІСТЬ (ГІПЕРМЕТРОПІЯ) – особливість рефракції ока, коли зображення далеких предметів у спокої акомодації фокусуються за сітківкою, а на сітківці формується нечітке зображення і для отримання чіткого на сітківці доводиться посилювати рефракцію. Подібну ваду зору мають бл. чверті населення Землі.

ДАЛЕКОМІР – пристрій, призначений для визначення відстані від спостерігача до об'єкта, що використовується в геодезії, у фотографії, у військовій справі (в прицільних пристосуваннях зброї, систем бомбометання) тощо. Далекомірні пристрої поділяються на активні (акустичний, світловий, лазерний далекоміри та ін.) і пасивні (далекоміри, що використовують оптичний паралакс, зіставлення об'єкта з якимось зразком тощо).

ДАЛЕН (DALEN) НІЛЬС ГУСТАВ (1869—1937) — шведський винахідник, засновник компанії «AGA», лауреат Нобелівської премії з фізики (1912) «за винахід автоматичних регуляторів, що використовуються у сполученні з газовими акумуляторами для джерел світла на маяках і буях». Освіту здобув у Чалмерському технологічному університеті. Проводив дослідження з хімії ацетилену з метою здобуття дуже яскравого світла, розробив методи безпечного зберігання газу, осліп унаслідок вибуху газу (1912).

ДАЛІ (DALI) САЛЬВАДОР (1904—1989) — іспанський художник, скульптор, режисер, письменник, один із найвідоміших представників сюрреалізму. Освіту здобув в Академії мистецтв Сан-Фернандо в Мадриді (1926). Вибрані твори: «Великий мастурбатор» (1929), «Постійність пам'яті» (1931), «Жирафа у вогні» (1935), «Осінній канібалізм» (1936), «Передчуття громадянської війни в Іспанії» (1936), «Атомна Леда» (1949), «Відкриття Америки Христофором Колумбом» (1959), «Галюциногенний тореадор» (1970) та ін.

ДАЛЛА ТОРРЕ (DALLA TORRE) КАРЛ ВІЛЬГЕЛЬМ ФОН (1850—1928) — австрійський ботанік і ентомолог. Освіту здобув в Інсбрукському університеті (1873). Викладав у гімназіях Егера, Лінца та Інсбрука (1874—1895), професор Інсбрукського університету (з 1895). В ентомології працював переважно над систематикою і фауністикою перетинчастокрилих, намагаючись скласти повний систематичний каталог усіх відомих видів цього ряду.

ДАЛЛАС — місто (площа — 977,1 км^2, населення — 1,3 млн осіб) у північно-східній частині штату Техас на півдні США. Засноване (1841) на берегах річки Триніті (що впадає в Мексиканську затоку), на межі Великих Рівнин і Примексиканської низовини, на висоті 130 м. Був центром нафтової індустрії Техасу та Оклахоми (1930—1950-ті) і техаською технологічною «Силіконовою прерією» (1990-ті). Клімат вологий субтропічний, місто розташоване на території регіону торнадо на землях прерій Середнього Заходу.

ДАЛЛАС СТАРЗ (DALLAS STARS) — професійний хокейний клуб із Далласа, штат Техас (США), заснований 1967, понад чверть сторіччя виступав (1967—1993) під назвою «Міннесота Норт Старз», доки не перебрався з північного штату Міннесота до південного Техасу. Виступає в Тихоокеанському дивізіоні (переможець 1997—2001, 2003, 2006) Західної конференції (1999, 2000) НХЛ. Володар Кубка Стенлі (1999), Президентського кубка (1998, 1999). Домашня арена — «Амерікен Ейрланс центр» (18 532 глядачі).

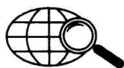
ДАЛЛАС — ФОРТ-УЕРТ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ (DALLAS-FORT WORTH INTERNATIONAL AIRPORT) — розташований між містами Даллас і Форт-Уерт, найбільш завантажений аеропорт штату Техас (США). Відкритий 1973, займає площу 73,15 км^2, розташовується на висоті 185 м, має сім бетонних злітно-посадкових смуг (завдовжки: 2 по 4085 м, 2 по 4084 м, 2835 м, 2743 м і 2591 м) і п'ять терміналів, де щодобово обслуговуються пасажири бл. 140 внутрішніх і 40 міжнародних рейсів.

ДАЛМАТИН — досить великий, сильний і витривалий собака, здатний долати значні відстані, з гармонійними пропорціями тіла: відношення довжини корпуса до висоти в холці (54—61 см) становить 10:9, довжина черепа і довжина морди 1:1, маса тіла — бл. 24—32 кг. Шерсть густа, коротка і жорстка, основне забарвлення біле, з темними плямами. Темперамент врівноважений, переважно це товариські і дружелюбні тварини, що рідко бувають агресивними і небезпечними для спілкування з людьми.

Далматин

ДАЛМАТІНАЦ (DALMATINAC) ЮРАЙ (бл. 1402—1473) — хорватський середньовічний архі-

тектор, скульптор і містобудівник, також відомий під ім'ям Джорджо Орсіні. Його головними творами вважаються собор Св. Якова в Шибеніку (у списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО), для якого винайшов особливий метод кладки кам'яних плит і створив 74 скульптури сучасників, та різьблений кам'яний вівтар собору Св. Дує в Спліті.

ДАЛМАЦІЯ (*лат.* Dalmatia) – історична область на північному заході Балканського півострова, на узбережжі Адріатичного моря. Розташована між островом Раб (на північному заході) і затокою Котор (на південному сході) на території Хорватії (найбільша частина – головні міста Задар, Спліт і Дубровник), Чорногорії і Боснії. Велику частину краю займають Динарські Альпи, що тягнуться з північного заходу на південний схід. На узбережжі клімат середземноморський, далі – помірно континентальний.

ДАЛУ (DALOU) ЕМЕ-ЖУЛЬ (1838–1902) – французький скульптор, представник натуралістичної школи. Активний учасник Паризької Комуни (1871), був обраний хранителем Лувру, а після її падіння засуджений на довічну каторгу, але втік до Англії, де працював до амністії (1879). Твори: «Національний гвардієць» (1871), «Бретонка» (1870-ті), багатофігурна композиція «Тріумф Республіки» (1879–1899), надгробок Бланки (1885), 54 фігури робітників і селян для проекту «Пам'ятника Праці» (1889–1892) та ін.

ДАЛЬ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (1801–1872) – російський лікар, натураліст, лінгвіст і письменник, член-кореспондент Петербурзької АН (1838). Освіту здобув у петербурзькому морському кадетському корпусі (1819) і Дерптському університеті (1928). Автор нарисів під псевдонімом Казак Луганский (1830–1840-ві), збірки «Пословицы русского народа» (1861–1862), «Толкового словаря живого великорусского языка» (т. 1–4, 1863–1866), за який удостоєний звання почесного академіка Петербурзької АН (1863).

ДАЛЬ ОЛЕГ ІВАНОВИЧ (1941–1981) – радянський російський актор театру і кіно. Освіту здобув у театральному училищі ім. Б. Щукіна (1963). Виступав у театрах Москви («Современник», на Малій Бронній, Малий) і Ленінграда (ім. Ленінського комсомолу). Бл. 50 ролей у кіно, головні у фільмах: «Хроника пикирующего бомбардировщика» (1967), «Старая, старая сказка» (1968), «Удар рога» (1969), «Тень» (1971), «Земля Санникова» (1973), «Приключения принца Флоризеля» (1979), «Незваный друг» (1980) та ін.

ДАЛЬНИЦЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) неподалік від смт Великодолинське Овідіопольського району Одеської області. На площі 12,04 км^2 охороняється лісове урочище зі штучними насадженнями у степовій зоні, висадження яких розпочалося 1957. Основна лісоутворююча порода – дуб звичайний, разом з липою, ясеном, кленом гостролистим і додаванням майже 30 інтродукованих видів (софора японська, дуб північний червоний, туя західна, сосна Банкса тощо).

ДАЛЬНІСТЬ ПЛАВАННЯ – одна з основних характеристик корабля, що визначається як максимальна відстань, яку може подолати судно без дозаправлення паливом, змащувальними матеріалами, поповнення запасів котельної води тощо. Визначається на випробуваннях і обчислюється для різних швидкостей (максимальної, економічного ходу та ін.). Для кораблів з атомною силовою установкою дальність плавання практично необмежена і визначається терміном між перезарядками активних зон реакторів.

ДАЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ (1912–1998) – радянський український актор театру і кіно, народний артист УРСР (1954) і СРСР (1960), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1971). Освіту здобув у Київському музично-драматичному інституті (1932). Актор Харківських театрів юного глядача (1933–1935) і українського драматичного ім. Т. Шевченка (1935–1941) та Київських театрів військового округу (1941–1957) і українського драматичного ім. І. Франка (1957–1990). Бл. 30 ролей у кіно.

ДАЛЬТОН (DALTON) ДЖОН (1766–1844) – англійський хімік і фізик, член Французької АН (1816) і Лондонського королівського товариства (1822), президент Манчестерського літературного і філософського товариства (1817). Знання здобув самоосвітою, викладав математику, встановив (1803) закон кратних відносин, ввів поняття «атомна ва-

га», першим визначив атомні маси ряду елементів. Відкрив газові закони, названі його ім'ям. Першим (1794) описав власний дефект зору, згодом названий дальтонізмом.

ДАЛЬТОНА ЗАКОН — два фізичні закони, що визначають сумарний тиск і розчинність суміші газів, сформульовані (1800-ті) англійським натуралістом Джоном Дальтоном (1766–1844). Закон про сумарний тиск суміші газів: тиск суміші хімічно не взаємодіючих ідеальних газів дорівнює сумі парціальних тисків. Закон про розчинність компонентів газової суміші: при постійній температурі розчинність у даній рідині кожного з компонентів газової суміші, що міститься над рідиною, пропорційна їхньому парціальному тиску.

ДАЛЬТОНІЗМ (КОЛІРНА СЛІПОТА) — вроджена, рідше набута вада зору людини і приматів, що виражається в частковій колірній сліпоті, нездатності розрізняти головним чином червоний і зелений кольори (спостерігається переважно у чоловіків). Названа на честь англійського натураліста Джона Дальтона (1766–1844), який уперше описав (1794) один із видів колірної сліпоти (не розпізнавав червоного кольору) на підставі власних відчуттів.

ДАЛЯ ВОЛОДИМИРА МЕМОРІАЛЬНИЙ БУДИНОК-МУЗЕЙ — відкритий (1986) в батьківському одноповерховому будинку (пам'ятка архітектури XIX ст.) в Луганську, названий на честь російського ученого і письменника Володимира Даля (1801–1872). Експозиційна площа музею — 60 м^2, зібрані предмети побуту XIX ст., рідкісні видання різних часів, скульптурно-портретний образ автора словника та його епохи очима сучасних митців Луганщини.

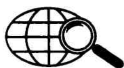
ДАЛЯНЬ — місто (площа — 13 237 км^2, населення — 6,2 млн осіб) субпровінціального значення в північно-східній частині Китаю (провінція Ляонін) і порт у затоці Даляньвань Жовтого моря на південному краю півострова Ляодун, з довжиною берегової лінії 1906 км. Засноване росіянами (1898) під назвою Далекий на місці китайського рибальського селища Цінніва на орендованій у Китаю території. Розташовується в зоні мусонного помірного клімату з характерним вологим літом і холодною, вітряною та сухою зимою.

ДАЛЯНЬ ПОРТ — заснований (1899) на півдні Ляодунського півострова у Жовтому морі, є найбільшим портом північно-східного Китаю з цілорічною навігацією. Володіє водним простором площею (346 км^2) і суходільною частиною (бл. 15 км^2), критими складами (до 300 тис. м^2) і контейнерним майданчиком (бл. 1,8 млн м^2). Основні імпортні (генеральні вантажі, металопрокат, зернові, руди, пиломатеріали) та експортні (нафта-сирець, нафтопродукти, зернові, корми, генеральні вантажі, руди, вугілля) товари.

ДАМА ЛЕОНІ (*фр.* Femme Leoni) — скульптура заввишки 167 см (бронза, платина), одна з найбільш відомих робіт швейцарського скульптора і живописця Альберто Джакометті (1901–1966), створена (1947) у найпродуктивніший період творчості митця. На торгах аукціонного дому Крістіс у Нью-Йорку (4 травня 2005) продана за 8,4 млн доларів США.

Альберто Джакометті. Дама Леоні

ДАМАДЬЯН (DAMADIAN) РЕЙМОНД ВАГАН (нар. 1936) – американський інженер, один з винахідників магніто-резонансної томографії. Освіту здобув у Вісконсинському університеті в Мадісоні (1956) і Медичному коледжі Альберта Ейнштейна в Нью-Йорку (1960). Будучи аспірантом у Гарварді, уперше опублікував дані, що пухлини і нормальні тканини по-різному реагують на ядерний магнітний резонанс (1971), і вперше запропонував використовувати цей механізм для ранньої діагностики раку.

ДАМАН І ДІУ (DAMAN AND DIU) – союзна територія (площа – 112 км², населення – 167 тис. осіб) у складі Індії, розташована на заході країни, адміністративний центр – Даман. Складається з двох округів: міста Даман із навколишніми селами (72 км²), що є напіванклавом на території штату Гуджарат, та острова Діу (40 км²), розташованого на південь від гуджаратського півострова Катіавар. Була португальською колонією, окупована індійськими військами (1961) та приєднана до Індії. Суверенітет Індії визнаний Португалією (1974).

ДАМАСК – столиця (площа – 573 км², населення – 1,6 млн осіб) Сирійської Арабської Республіки, одне з найдавніших міст світу, що вперше згадується 2500 до н. е. та вважається найстарішою з постійно населених столиць. Розташований на південному заході країни, поблизу ліванського кордону, за 80 км від східного узбережжя Середземного моря біля східного підніжжя гірського пасма Антиліван, на річці Барада. Клімат спекотний, посушливий, що пом'якшується висотою (700 м), опади – бл. 220 мм/р.

ДАМАСЬКА СТАЛЬ – різновид сталі, спочатку те саме, що булат (особливим чином приготовлена високоякісна візерунчаста лита сталь для клинків), а пізніше – сталь, отримана ковальським зварюванням сплетених у джгут сталевих смуг або дроту з різним вмістом вуглецю. Свою назву дістала від Дамаска (нинішньої столиці Сирії), де виробництво її було дуже розвинене в добу середньовіччя (для виготовлення різноманітної холодної зброї), а почасти збереглося дотепер.

Виріб із дамаської сталі

ДАМАСЬКИЙ (ОМЕЙЯДІВ) ХАЛІФАТ – феодальна держава (називана на честь столиці або династії халіфів), в якому правили халіфи династії Омейядів (661–750). У руках халіфа була зосереджена духовна і світська влада, що передавалася у спадок. Омейяди завоювали Північну Африку, більшу частину Піренейського півострова, Середню Азію, Сінд та ін. території. Для управління ними була створена система намісництв (5–9), де військова, адміністративна і судова влада належала еміру.

ДАМБА (*нідерл.* dam) – гідротехнічна споруда періодичної дії, що огороджує акваторію або територію від впливів водних стихій. На відміну від греблі, є періодично напірною або взагалі безнапірною спорудою (за винятком дамб, що огороджують місцевості нижче рівня моря або ґрунтових вод), покликаною захистити будь-яку територію або акваторію від хвиль, паводків тощо.

ДАМІАНІ (DAMIANI) ДАМІАНО (нар. 1922) – італійський режисер і сценарист. Навчався живопису в Міланській академії витончених мистецтв. Працював у кіно як художник, помічник режисера, сценарист (з 1946) і постановник повнометражних фільмів (з 1960). Автор 34 фільмів, найвідоміші: «Острів Артуро» (1962), «Возз'єднання» (1963), «День сови» (1968), «Визнання комісара поліції прокуророві республіки», «Слідство закінчено, забудьте» (1971), «Спрут» (телесеріал) (1984), «Зв'язок через піцерію» (1985) та ін.

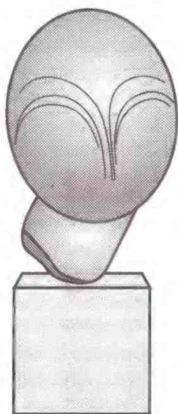
ДАМІЛОВСЬКИЙ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1880–1942) – український радянський архітектор, майстер житла та інженерних споруд, один із засновників української архітектурної школи. Освіту здобув у Петербурзькому інституті цивільних інженерів (1909). Розпочав самостійну практику (1911), побудував кілька будинків у Києві, багато залізничних споруд, водопроводи в Кривому Розі (1927) та Білій Церкві (1928). Викладав у Київських художньому (1921–1938) і інженерно-будівельному (1930–1937) інститутах.

ДАМПІР (DAMPIER) ВІЛЬЯМ (1651–1715) – англійський мореплавець та один із найвідоміших піратів в історії, член Британського королівського товариства. Прибився до флібустьєрів

(1679), грабував в Атлантиці і Тихому океані. Керував британською експедицією в Австралію (1699). Автор книжок: «Нова подорож навколо світу» (1697), «Подорожі та описи» (1699), «Міркування про пасати, бризи, шторми, пори року, припливи і течії спекотного поясу всього світу» (1700), «Подорож до Нової Голландії» (1703–1709).

ДАМ'ЯН АНДРУНАКЕ (DAMIAN-ANDRUNACHE) ДЖОРДЖЕТА (нар. 1976) – румунська спортсменка (академічне веслування). Виступала за товариство «Динамо» Бухарест. Виборола нагороди на всіх своїх 6 стартах (на трьох Олімпіадах): 5-разова олімпійська чемпіонка (2000, 2004, 2008) на двійках розстібних без стернового (3), вісімках розстібних зі стерновим (2) та бронзова призерка (2008) на вісімці. Чемпіонка (1997–1999, 2001, 2002), срібна (1997, 2001, 2003) і бронзова (2003) призерка чемпіонатів світу.

ДАНАЇДА – бронзове скульптурне зображення стилізованої голови, покритої ледь помітним шаром золота, створене (1913) румунським скульптором Костянтином Бранкузі (1876–1957), який значну частину життя працював у Парижі. На щорічних торгах (травень 2002) аукціону Крістіс в Нью-Йорку шедевр авангардизму був придбаний анонімний покупцем за майже 18,2 млн доларів США.

К. Бранкузі. Данаїда

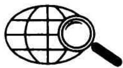
ДАНАЯ (*грец.* Danae) – у грецькій міфології – дочка аргоського царя Акрісія, якому оракул передбачив смерть від руки власної онуки. Аби запобігти цьому і позбавити доньку можливості мати потомство, цар замкнув її в мідній вежі. Від Зевса (полоненого красою ув'язненої), що проник до Данаї у вигляді золотого дощу, вона народила сина Персея, який під час ігор випадково вбив діда кинутим диском.

ДАНАЯ (КОРРЕДЖО) – картина (полотно, олія, 158 × 189 см) італійського живописця доби Відродження Антоніо да Корреджо (бл. 1489 – бл. 1534), написана (1530) за сюжетом давньогрецького міфу на замовлення мантуанського герцога Ф. Гонзага і подарована ним Карлу V під час коронації останнього в Болоньї. Після тривалих мандрів картину в Парижі придбав (1827) Камілло Боргезе (1775–1832) для родинної галереї в Римі, де вона досі зберігається.

ДАНАЯ (РЕМБРАНДТ) – картина (полотно, олія, 185 × 203 см) нідерландського живописця Рембрандта (1606–1669), написана (1636–1647) за мотивами давньогрецького міфу про Данаю, матір Персея. Міфічна Даная поєднала в собі вигляд двох улюблених жінок художника: дружини Саскії, а після її смерті (1642) коханки Гертьє Діркс. Зберігається в Ермітажі (Санкт-Петербург), де була пошкоджена (облита кислотою і порізана ножем) литовським божевільним (1985), а потім відреставрована.

ДАНБУРИТ – рідкісний колекційний мінерал підкласу боросилікатів, силікат кальцію. Склад $Ca[B_2Si_2O_8]$, містить (%): CaO – 22,8; B_2O_3 – 28,4; SiO_2 – 48,8, призматичні кристали, колір безбарвний, винно-жовтий, рожевий, блиск скляний, твердість – 7–7,5, густина – 3,0 г/см^3. Утворюється в скарнах, міститься серед метаморфічних порід з мікрокліном, ортоклазом і датолітом. Назва за місцем першої знахідки Чарльзом Шеппардом (1839) у метаморфізованих доломітах – Данбурі, штат Коннектикут (США).

ДАНДОЛО (DANDOLO) ЕНРІКО (1107 або 1108–1205) – 41-й венеціанський дож (1192–1205). Уклав із ватажками 4-го хрестового походу угоду про перевезення хрестоносців за море, але, скориставшись нагодою, примусив їх до походу в Далмацію (торговельний конкурент Венеції) і захоплення Задара (1202), а потім спрямував на Візантію. За його участю

було розграбовано Константинополь (1204) і покладено початок Латинської імперії, в якій Венеція отримала значні (переважно приморські) території.

ДАНЕВІРКЕ (*дан.* Dannevirke) – система данських укріплень у найвужчому місці основи півострова Ютландія, у федеральній землі Шлезвіг-Гольштейн (Німеччина). Оборонна споруда, побудована в добу вікінгів (737–968) від боліт на заході півострова до міста Шлезвіг, аби відділити Ютландію від північних кордонів імперії франків. Довжина – бл. 30 км, висота – 3,6–6 м, останній раз задіяна у військових цілях 1864.

ДАНЕЛІЯ ГЕОРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1930) – радянський грузинський кінорежисер і сценарист, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1965), народний артист СРСР (1989), лауреат Державних премій СРСР (1978) і Росії (1997). Освіту здобув у Московському архітектурному інституті (1955) і на Вищих режисерських курсах (1959). Автор фільмів: «Я шагаю по Москве» (1963), «Тридцать три» (1965), «Не горюй!» (1969), «Афоня» (1975), «Мимино» (1977), «Осенний марафон» (1979), «Кин-дза-дза!» (1986) та ін.

ДАНИЇЛ ПАЛОМНИК (ДАНИЛО ІГУМЕН) (XI–XII ст.) – ігумен одного з чернігівських монастирів, що здійснив паломництво в Святу Землю (бл. 1104–1107) та описав подорож у книзі «Житіє і ходіння ігумена Даниїла з Руської землі». Найдавніший з руських описів паломництва у Палестину, що прислужився зразком для наступних дорожніх нотаток. Один із найпомітніших творів давньоруської літератури, був дуже популярним на Русі, збереглося бл. 150 його списків.

ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО ОРДЕН – державна нагорода України, призначена для нагородження військовослужбовців Збройних Сил України, ін. військових формувань та державних службовців за значний особистий внесок у розбудову країни, сумлінне та бездоганне служіння українському народу. Запроваджений Указом Президента України (2003) виключно для громадян України. Перше нагородження – 22 серпня 2003.

ДАНИЛЕВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ (1852–1939) – український радянський фізіолог, академік ВУАН (1926), заслужений діяч науки УРСР (1926). Освіту здобув у Казанському (1870) і Харківському (1874) університетах, доктор медицини (1877). Очолював кафедри в Харківському університеті (1917–1920) і медичному інституті (1920–1926). Засновник (1927) і директор (1927–1939) Органотерапевтичного інституту в Харкові (нині Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Данилевського).

ДАНИЛЕВСЬКИЙ ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ (1898–1960) – український радянський дослідник історії техніки XVII–XIX ст., академік АН УРСР (1948), лауреат Сталінської премії (1942, 1948). Освіту здобув у Харківському технологічному інституті (1923). Завідувач кафедри Харківського сільськогосподарського інституту (1928–1932) та історії техніки Ленінградського політехнічного інституту (1936–1960). Перший радянський професор та академік в УРСР з історії техніки, опублікував понад 500 наукових творів.

ДАНИЛЕВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ ПЕТРОВИЧ (1829–1890) – російський та український письменник і публіцист. Освіту здобув у Московському дворянському інституті (1846) і Петербурзькому університеті (1850). Чиновник Міністерства народної освіти (1850–1857), у від-

Орден Данила Галицького

ставці мешкав на Харківщині. Автор творів: «Слобожане» (1853), «Полтавская старина» (1856), «Новые места» (1867), «Жизнь через сто лет» (1868), «Девятый вал» (1874), «Мирович» (1879), «Княжна Тараканова» (1883), «Сожженная Москва» (1886) та ін.

ДАНИЛЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ (1911–1969) – радянський ентомолог. Освіту здобув у Ленінградському університеті, де згодом завідував кафедрою (з 1955) та був деканом біологічного факультету (з 1966), одночасно керуючи відділенням лускокрилих лабораторії систематики Зоологічного інституту АН СРСР. Один із засновників теорії фотоперіодизму комах, автор класичної монографії «Фотопериодизм и сезонное развитие насекомых» (1961) і підручника «Общая биология» (1964).

ДАНИЛЕНКО ІВАН ЮХИМОВИЧ (нар. 1937) – радянський український будівельник і підприємець, заслужений будівельник України, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, повний кавалер ордену «За заслуги» (1995–1999), Герой України (2005). Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1968). Трудову діяльність розпочав (1955), довгий час працював на керівних посадах в будівництві, голова правління АТ Трест «Київміськбуд-6» холдингової компанії «Київміськбуд» (з 1995).

ДАНИЛИШИН БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1965) – український економіст і політичний діяч, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2003), заслужений діяч науки і техніки України (2007), академік НАН України (2009). Освіту здобув у Тернопільському педагогічному інституті (1982). Працював у Раді з вивчення продуктивних сил України НАН України, був її головою (2005–2007). Міністр економіки України (2007–2010). Через кримінальне переслідування емігрував до Чехії (2010), де отримав політичний притулок (2011).

ДАНИЛКО АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1973) – український артист-травесті, гуморист і співак, народний артист України (2008). Освіту здобув у Київському національному університеті культури. Створив персонаж-травесті – провідницю Вєрку Сердючку, з яким уперше виступив 1991 та виступає досі, зокрема в цьому образі представляв Україну на конкурсі Євробачення (2007). Гастролює з концертами в Україні і Росії, знімається в кінофільмах, записує музичні альбоми та кліпи на деякі пісні (2000-ні).

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ГАЛИЦЬКИЙ (1201–1264) – давньоруський князь волинський (1211–1264), галицький (1211–1264), київський (1240), син князя Романа II Великого з династії Рюриковичів. Брав участь у битві біля Калки (1223), воював проти Тевтонського ордену (1237), завершив об'єднання галицьких і волинських земель, оволодівши Галичем (1238). Заохочував будівництво міст (Холм, Львів та ін.), ремесла і торгівлю. Прийнявши від папської курії (1254) королівський титул, гальмував поширення католицизму.

ДАНИЛОВ ВІТАЛІЙ ІВАНОВИЧ (1902–1954) – радянський український фізик, академік АН УРСР (1951), лауреат Сталінської премії (1950). Освіту здобув у Дніпропетровському інституті народної освіти (1926). Завідувач кафедри фізики Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту (1930–1935), лабораторій молекулярної фізики Дніпропетровського університету (1935–1941) і металофізики АН УРСР (1951–1954). Засновник наукової школи фізиків з рентгенографії рідини та фізичної теорії кристалізації.

ДАНИЛЮК ІВАН ІЛЛІЧ (1931–1988) – радянський український математик, заслужений діяч науки УРСР, академік АН УРСР (1988). Освіту здобув у Львівському університеті (1955). Працював в Інституті гідродинаміки Сибірського відділення АН СРСР (1958–1965) в Новосибірську. Брав участь у створенні Донецького наукового центру АН УРСР – організатор і перший директор Інституту прикладної математики і механіки АН УРСР (1965–1974), де згодом завідував відділом рівнянь математичної фізики.

ДАНИНА – натуральний або грошовий вид податку з підкорених племен і народів, відомий у середньовічній Європі з часів експансії норманів. На Русі відома з IX ст., з часів князювання норманської династії Рюриковичів у Києві і Новгороді, виступала як воєнна контрибуція або як прямий державний податок чи феодальна рента, що збиралася (XIII–XV ст.) з руських князівств на користь Золотої Орди.

ДАНІЄЛУ (DANIELOU) ЖАН (1905–1974) – французький католицький богослов, історик церкви, кардинал (1969), член Французької АН (1972). Освіту здобув у Сорбонні (1927). Вступив до Товариства Ісусового (1929). Професор і декан Паризького католицького інституту (1943–1969). Основні праці: «Таємниця очікування» (1948), «Святі «язичники» Старого Завіту» (1956), «Рукописи Мертвого моря і походження християнства» (1957), «Богослов'я іудео-християнства» (1958), «Іоанн Хреститель, свідок Агнця» (1964).

ДАНІЯ (КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ) – держава у північно-західній частині Європи, розташована на півострові Ютландія та понад 400 островах, межує з Німеччиною, омивається Північним і Балтійським морями. Площа – 43 094 тис. км^2, населення – 5,6 млн осіб, столиця – Копенгаген. Конституційна монархія, офіційна мова – данська, грошова одиниця – данська крона. Ландшафти низовинні з горбистими пасмами, має 2 особливі адміністративні одиниці: Фарерські острови і Гренландія.

ДАНЛОП (DUNLOP) ДЖОН БОЙД (1840–1921) – англійський винахідник. За професією ветеринар, практикував у сільській місцевості. Запатентував надувні шини для велосипеда (1888) і заснував компанію з їх виробництва (1889). Потім зареєстрував нову компанію (1896), що змінила назву (1900) на «Dunlop Rubber Company». З часом (1906) компанія розпочала випуск автомобільних шин, була найбільшим власником каучукових плантацій у Малайї і за життя засновника однією з найбільших у Британії.

ДАНЛЮС ЗАМОК (*ірл.* Dun Lios – Сильна фортеця) – мальовничі руїни середньовічного замку в графстві Антрім (Північна Ірландія), неподалік містечка Портраш. Побудований Річардом де Бургом, другим графом Ольстера (XIII ст.) на тридцятиметровій скелі чорного базальту, що врізається в море, з узбережжям

Данія

з'єднувався мостом. Значна збережена нині частина будівель замку датується XVI–XVII ст., коли його господарями були представники шотландського роду Макдоналсів, який збанкрутував 1690.

ДАННОТТАР ЗАМОК (*англ.* Dunnottar) – розташований на неприступній скелі на східному узбережжі Шотландії неподалік від Абердина. До замку можна було потрапити через прихований у скельній щілині головний вхід або стрімкою стежиною через печери. Його кам'яні споруди постали (1531) за лорда-маршала Шотландії Вільяма Кита, а Кромвель спромігся захопити фортецю (1652) лише після 8-місячної облоги. З придбанням замку йоркською будівельною компанією (1715) він поволі перетворюється на пустку.

ДАНСЬКА КРОНА – національна валюта Королівства Данія, що також перебуває в офіційному обігу в Гренландії та на Фарерських островах, за міжнародним позначенням – DKK, що дорівнює 100 ере. Уперше запроваджена 1873, в обігу перебувають банкноти у 50, 100, 200, 500 та 1000 данських крон та монети номіналом 50 ере, 1, 2, 5, 10 та 20 крон. Національний банк Данії проводить (2009–2012) заміну банкнот зразка 1997, основною темою нових купюр є мости і краєвиди Данії.

ДАНСЬКА МОВА – одна зі скандинавських мов (бл. 5,7 млн осіб), офіційна мова Королівства Данія, Норвегії (XV–XIX ст.) і Шлезвіг-Гольштейну (до середини XIX ст.) на півночі Німеччини, нині також поширена в Гренландії, на Фарерських островах, півдні Швеції, серед емігрантів у США, Канаді та ін. країнах. Літературна данська мова виникла в XVIII ст. на основі зеландських діалектів. Данська мова важка для сприймання на слух ін. скандинавами, хоча лексичні розбіжності між ними невеликі.

ДАНСЬКА ПРОТОКА – розташована в північній частині Атлантичного океану між островами Гренландія та Ісландія. З'єднує Гренландське море з Атлантичним океаном, довжина – 530 км, найменша ширина – 278 км, найменша глибина на фарватері – 120 м. Вздовж узбережжя Ісландії з півдня на північ проходить відгалуження теплої течії Ірмінгера, а вздовж берегів Гренландії у зворотному напрямку – холодна Східногренландська течія, що цілий рік несе кригу.

ДАНСЬКИЙ КОРОЛІВСЬКИЙ ТЕАТР (*дан.* Det Kongelige Teater) – перший національний і найбільший театр Данії, заснований у XVIII ст. у Копенгагені. Перша споруда театру, розрахована на 600 глядачів, побудована (1748) на кошти магістрату. Згодом при театрі засновано (1857) хореографічне училище, театр отримав нову просторішу (1600 глядачів) споруду (1874), при ньому започатковано драматичну школу (1886) та відкрито оперні класи (1909), а в сусідній будівлі з'явилася Нова сцена (1931).

ДАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – головний державний культурно-історичний музей країни, експозиція якого презентує історію Скандинавії. Розташований у Принц Паласі (XVIII ст.) на каналі Фредеріксхольм у центрі Копенгагена. Колекційні зібрання започатковані з Королівської Кунсткамери, заснованої (XVII ст.) для збирання творів мистецтва, живопису, скульптури, етнографічних експонатів, зброї та ін. предметів давнини. Після прийняття першої конституції Данії (1848) перетворилася на музей.

ДАНСЬКИЙ НОВИЙ ТЕАТР (*дан.* Det Ny Teater) – театр у Копенгагені, відкритий 19 вересня 1908 комедією французького драматурга П'єра Бертона (1842–1912). Розташований у центральному районі міста в будівлі загальною площею 12 тис. м², спроектованій архітекторами Л. Андерсеном і Л. Гудменом, із залом на понад 1000 глядачів, реконструйованій у 1990–1994. Найвідоміші вистави: «Знедолені», «Привид Опери», «Красуня і Чудовисько», «Кішки», «Весела вдова», «Ісус Христос – суперзірка».

ДАНСЬКИЙ ОПЕРНИЙ ТЕАТР (*дан.* Operaen på Holmen) – національна опера, підпорядкована Королівському театру Данії, розташована в одній із найновіших і найдорожчих оперних споруд у світі. Відкритий 15 січня 2005 на острові в центрі Копенгагена. Має 14 поверхів (5 підземних), загальну площу бл. 41 тис. м², 2 сцени: великий зал розрахований на 1492–1703 глядачів, кількість яких змінюється залежно від розмірів оркестрової ями (до 110 музикантів), малий зал – 180 глядачів.

ДАНСЬКО-ШВЕДСЬКА ВІЙНА (1675–1679) – війна між Данією і Швецією, що проходила на морі

і переважно на території південної шведської провінції Сконе (також називається Сконською війною), яку Данія втратила після дансько-шведської війни (1643–1645) і намагалася повернути. За результатами бойових дій Данія і Швеція уклали Лундський мир (26 вересня 1679), що в цілому зберігав статус-кво між країнами і доповнювався угодами про оборонний союз, торгівлю, секретними статтями тощо.

ДАНТЕ АЛІГЄРІ (1265–1321) – італійський поет доби Відродження, письменник і політик, один із засновників літературної італійської мови. Автор автобіографічної повісті «Нове життя» (1292–1293), філософських та політичних трактатів «Про народну мову» (1304–1307), «Послання» (1304–1316). Вершиною творчості є поема «Божественна комедія» (1307–1321) в 3 частинах («Пекло», «Чистилище», «Рай») і 100 піснях, що вплинула на розвиток європейської культури.

ДАНТОН (DANTON) ЖОРЖ ЖАК (1759–1794) – діяч Великої французької революції, один із вождів якобінців. Освіту здобув у семінарії та світському пансіоні в Труа. Займався адвокатською практикою в Парижі (з 1780), адвокат у Королівському суді (з 1787). Брав участь у підготовці повстання (10 серпня 1792), що скинуло монархію. Міністр юстиції (1792), обраний у Конвент (1792), перший голова Комітету громадського порятунку (1793). Засуджений Революційним трибуналом і страчений.

ДАНЦІ (*дан.* Danskere) – народ (понад 7 млн осіб) Північної Європи, основне населення Данії (бл. 5 млн осіб), найближчими до яких є норвежці, шведи, ісландці та німці. Данська мова входить до німецької групи, переважна релігія – лютеранство. Пращурами данців вважається германське плем'я данів, що вторглося на територію сучасної Данії з Південної Швеції (V–VI ст.), а єдина данська народність склалася у X–XI ст.

ДАНЧЕНКО ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ (1914–1967) – радянський український театральний актор, народний артист УРСР (1954). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1937). Актор Запорізького (нині – Львівського) українського драматичного театру ім. М. Заньковецької, де служив усе життя. Серед кращих ролі у виставах: «Лісова пісня» (Леся Українка), «Назар Стодоля» (Т. Шевченко), «Вій, вітерець!» (Я. Райніс), «Крила» (О. Корнійчук) тощо.

ДАНЬКЕВИЧ КОСТЯНТИН ФЕДОРОВИЧ (1905–1984) – радянський український композитор, піаніст і педагог, народний артист СРСР (1954), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1978). Освіту здобув в Одеській консерваторії (1929), де працював доцентом (з 1935), професором (1948–1953) і ректором (1944–1951). Професор Київської консерваторії (з 1953), голова Спілки композиторів УРСР (1941–1944, 1956–1967). Автор опер, балетів, симфоній, музики до театральних вистав і кінофільмів.

ДАОСИЗМ – китайська релігія та одна з основних релігійно-філософських шкіл, що виникла в середині I тис. до н. е. на основі вірувань шаманського характеру. Філософії даосизму (основні представники – Лао-цзи, Чжуан-цзи) притаманні натуралізм, елементи примітивної діалектики та релігійної містики. Оформився в розвинену релігію (I ст.) і до XII ст. створено «Дао цзан» (звід літератури даосизму). Метою його адептів є досягнення єдності з першоосновою світу (дао) і пошук безсмертя.

ДАПКУНАЙТЕ (DAPKUNAITE) ІНГЕБОРГА ЕДМУНДІВНА (нар. 1963) – литовська актриса театру і кіно. Освіту здобула в Литовській консерваторії (1983). Працювала актрисою Каунаського драматичного і Вільнюського молодіжного театрів. Мешкає і працює в Лондоні (з 1993). Бл. 40 ролей у кіно, головні у фільмах: «Ночные шёпоты» (1986), «Подмосковные вечера», «Утомлённые солнцем» (1994), «Одиночество крови» (2002), «Поцелуй жизни» (2003), «Зимняя жара» (2004), «Апельсиновый сок» (2010) та ін.

ДАРВІН (DARWIN) ЧАРЛЬЗ РОБЕРТ (1809–1882) – англійський натураліст, засновник еволюційної теорії – дарвінізму. Освіту здобув в Единбурзькому (1827) і Кембриджському (1831) університетах. Здійснив навколосвітню подорож на кораблі «Бігль» (1831–1836), під час якої зробив величезну кількість спостережень, опублікувавши «Щоденник досліджень» (1839). Основна праця: «Походження видів шляхом природного добору, або Збереження обраних порід у боротьбі за життя» (1859), в якій започаткував еволюційне вчення.

ДАРВІНІЗМ – теорія еволюції (історичного розвитку) органічного світу Землі, ґрунтується на переконаннях англійського натураліста Чарльза Дарвіна (1809–1882). Рушійними силами еволюції, за дарвінізмом, є спадкова мінливість (де мінливість є основою утворення нових ознак у будові і функціях організмів, а спадковість закріплює ці ознаки) і природний добір (під час боротьби за існування виживають і беруть участь у розмноженні найбільш пристосовані особини, наслідком чого є виникнення нових видів).

ДАРГІНЦІ – один із найбільших народів (бл. 550 тис. осіб) Дагестану (Росія), другий за чисельністю етнос республіки (після аварців), що становлять до 17 % населення, традиційно розселені в гірських та передгірних регіонах. Розмовляють даргінською мовою, віруючі – мусульмани-суніти. За антропологічним типом найближче стоять до «класичного» кроманьйонця і зазвичай пов'язуються з поширенням культури шнурової кераміки, яка часто розглядається як вихідна індоєвропейська.

ДАРГОЛЬЦ ЕДУАРД АРКАДІЙОВИЧ (нар. 1929) – радянський український кінорежисер-документаліст. Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1972). Працював асистентом оператора і режисером студії «Київнаукфільм», заступником директора студії «Укртелефільм», емігрував (1980-ті). Автор фільмів: «Береги себя» (1969), «Кожаный мяч» (1971), «Быстрее, быстрее, быстрее» (1972), «Стрельба из лука» (1973), «Лицо человека» (1978), «Управление эффективностью производства» (1982) та ін.

ДАРГОМИЖСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ (1813–1869) – російський композитор, один з основоположників російської класичної музики. Приватно навчався співу, гри на фортепіано і скрипці. Головний твір – опера «Русалка» (1855) за поемою О. Пушкіна, що знаменувала народження жанру народно-побутової психологічної драми. Автор опер «Эсмеральда» (1841), «Торжество Вакха» (1848), «Каменный гость» (1868), творів для оркестру: «Баба-яга» (1862), «Чухонская фантазия» (1867), романсів та ін.

ДАРДАНЕЛЛИ (*лат.* Hellespontus – Геллеспонт) – протока в Туреччині, що з'єднує Егейське і Мармурове внутрішні моря Атлантики та розмежовує Європу й Азію. У давнину називалася Геллеспонт, а сучасну назву дістала від м. Дарданія на горі Іда. Довжина – 65 км, ширина – 1,3–6,5 км, середня глибина – 50 м, найбільша – 106 м. Береги складені пісковиками і вапняками. Поверхнева течія (швидкість – 2–6 км/год) спрямована з Мармурового моря в Егейське, глибинна – у зворотному напрямку.

ДАРДСЬКІ МОВИ – одна з груп індоіранських мов (бл. 5,4 млн осіб), поширена серед дардських народів, що населяють гірські і передгірні райони на півночі Афганістану, Пакистану та Індії. Мовна група включає підгрупи: нуристанську (кафірську) – башгалі, вайгалі, прасун, ашкун, калаша, пашаї, дірі; кховар; шина, кохістані і кашмірі. Майже всіма цими мовами говорять невеликі групи людей, що живуть у гірських районах і через ускладнений доступ до мовних носіїв (крім кашмірі) вони вивчені слабо.

ДАРЕВСКИЙ ІЛЛЯ СЕРГІЙОВИЧ (1924–2009) – радянський російський біолог-герпетолог, член-кореспондент АН СРСР (1987). Освіту здобув у Московському університеті (1953). Працював в Інституті зоології АН Вірменської РСР (1954–1962) та Зоологічному інституті АН СРСР в Ленінграді (1962–2009). Фахівець у галузі філогенії і систематики плазунів та земноводних, відкрив явище партеногенезу (форма статевого розмноження без запліднення яйцеклітини) у хребетних тварин, автор бл. 300 наукових творів.

ДАРЕМЩИНА (ДАРМОХА) (*пол.* daremszczyzna, darmocha) – повинності, які безкоштовно (*пол.* darmo) відбували селяни в феодальній Польщі на користь поміщика понад обумовлену панщину, оброк і данину (постачання для поміщицького двору птиці, грибів та ін.). До них належали господарські роботи, що зазвичай не обмежувалися визначеною кількістю днів або праці, наприклад т. зв. згони, коли населення цілого села «зганялося» для якоїсь термінової роботи на користь поміщика.

ДАР-ЕС-САЛАМ (*араб.* Dar as-Salam – Дім миру) – найбільше місто (площа – 1393 км^2, населення – 2,5 млн осіб) і важливий економічний центр Об'єднаної Республіки Танзанія, розташоване на сході Африки, на узбережжі

Індійського океану (найбільший порт регіону). Засноване 1862, сучасну назву дістало (1866) від султана Занзібару Меджида ібн Саїда. Було столицею об'єднаних держав Танганьїка і Занзібар (1964–1973). Клімат вологий субекваторіальний, середня денна температура +29 °C.

ДАР'Є (DARRIEUX) ДАНІЕЛЬ ІВОННА МАРІЯ АНТУАНЕТТА (нар. 1917) – французька актриса і співачка. Навчалася в Паризькій консерваторії. Дебютувала в музичному фільмі «Бал» (1931). Головні ролі у фільмах «Гнів Парижа» (1938), «Мадам де...» (1953), «Коханець леді Чаттерлей» (1955), «Сьоме небо» (1957), «Ловелас» (1960), «Нічні обійми» (1961), «Ландрю» (1962), «Недільне життя», «Прохання про помилування» (1965), «Заміський будинок» (1969), «Божественна» (1975), «8 жінок» (2002) та ін.

ДАРІ (ФАРСІ-КАБУЛІ) МОВА – афгансько-перська мова (бл. 15 млн осіб) афганських таджиків, хазарейців, чараймаків і деяких ін. етнічних груп Афганістану та разом із пушту офіційна мова країни. Поширена переважно в північних і центральних провінціях Афганістану, в Кабулі, а також в Пакистані, Ірані, мова міжетнічного спілкування. Належить до південно-західної групи іранських мов і більшістю фахівців розглядається як місцевий афганський варіант перської мови. Письмо створене на основі арабської графіки.

ДАРІЙ І ВЕЛИКИЙ (ДАРАЯВАУШ) (550–486 до н. е.) – перський цар (522–486 до н. е.) з династії Ахеменідів. Прийшов до влади після вбивства Гаумати, придушив повстання у Вавилонії, Персії, Мідії, Єгипті, скіфських племен у Середній Азії та ін. (522–521 до н. е.), завоював північно-західну частину Індії (бл. 518). Провів низку реформ, поділивши державу на військово-адміністративні округи (сатрапії) і впорядкував податкову систему. Час його царювання був періодом найвищої могутності Ахеменідів.

ДАРЛАН (DARLAN) ЖАН ЛУЇ КСАВ'ЄР ФРАНСУА (1881–1942) – французький державний і військовий діяч, адмірал флоту (1939). Освіту здобув у морській школі Еколь Наваль (1902). Командир батареї морської артилерії у Першій світовій війні. Офіцер Морського генштабу (1929), командувач атлантичної ескадри французького флоту (1934), начальник Морського генштабу (1936), головнокомандувач французького флоту (1939). Застрелений французьким монархістом у штаб-квартирі в Алжирі.

ДАРЛІНГ (*англ.* Darling) – річка на південному сході Австралії, права притока Муррею і найдовша річка країни. Бере початок на західних схилах пасма Нью-Інгленд Великого Вододільного хребта, а в нижній течії протікає напівпустелею. Довжина – 2740 м, площа басейну – бл. 710 тис. км², середня річна витрата води – 57 м³/с. Живлення дощове, режим паводковий, коливання рівня на окремих ділянках сягають 6–8 м, у суху пору року в нижній течії пересихає, розпадаючись на окремі плеса.

ДАРМШТАДТІЙ (Darmstadtium, Ds) – хімічний елемент VIII групи періодичної системи, атомний номер 110, штучно синтезований (1994) у Центрі дослідження важких іонів у Дармштадті, земля Гессен (Німеччина) у реакції злиття атомів нікелю і свинцю в результаті бомбардування свинцевої мішені іонами нікелю у прискорювачі іонів. Для ізотопів з атомними масами 267–273 період напіврозпаду становить мікросекунди, а для важчих ізотопів з масами 280 та 281–7,6–66 с.

ДАРНЬЇ (DARNYI) ТАМАШ (нар. 1967) – угорський плавець, найтитулованіший у комплексному плаванні за всю історію, один із найвідоміших спортсменів країни, визнавався кращим плавцем світу (1987, 1991). Чотириразовий олімпійський чемпіон (1988, 1992) і чемпіон світу (1986, 1991) на дистанціях 200 і 400 м комплексним плаванням, на яких встановив світові рекорди. Єдиною нагородою, отриманою в ін. дисципліні, стала бронза чемпіонату світу (1991) на дистанції 200 м батерфляєм.

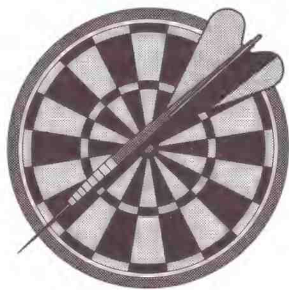
ДАРРЕЛЛ (DURRELL) ДЖЕРАЛД МАЛКОЛМ (1925–1995) – англійський натураліст, зоолог, письменник, засновник Джерсійського зоопарку (1958) і Фонду охорони дикої природи, які нині називаються його ім'ям. Організатор і учасник численних експедицій в Африку, Південну Америку, Мексику, Австралію, Нову Зеландію по тварин для колекцій зоопарків. Автор 37 книг, зокрема: «Перевантажений ковчег» (1953), «Під пологом п'яного лісу» (1956),

«Зоопарк у моєму багажі» (1960), «Маєток-звіринець» (1964) та ін.

ДАРСІ ВАРГАС — великий жовтий алмаз вагою 460 каратів, знайдений (1939) у штаті Мінас-Жерайс на південному сході Бразилії. Названий на честь Дарсі Сарманью (1895–1968), дружини тодішнього президента країни Жетуліу Дорнеліса Варгаса (1882–1954). Алмаз був продемонстрований у США (1940-ві), подальша його доля невідома.

Д'АРСОНВАЛЬ (D'ARSONVAL) ЖАК АРСЕН (1851–1940) — французький фізіолог і фізик, член Французької АН (1894) і Національної академії медицини (1888). Очолював лабораторію біофізики (1882), кафедру експериментальної фізіології в Колеж де Франс (1894). Вивчаючи дії змінних струмів на біологічні об'єкти, звернув увагу (1891) на здатність струмів високої частоти проходити через організм, не спричиняючи подразнення тканин і надаючи при цьому лікувальні фізіологічні ефекти (дарсонвалізація).

ДАРТС (*англ.* darts – дротики) – гра з метання дротиків у круглу мішень, повішену на стіну, що зародилася кілька сторіч тому на Британських островах. У стандартній грі центр мішені має розташовуватися на висоті 1,73 м від підлоги, а відстань від її лицьової сторони до лінії, з якої гравці метають дротики, становити 2,37 м. Стандартна мішень із загальним діаметром 45,1 см поділена на двадцять пронумерованих радіальних секцій, зазвичай чорного і білого кольорів. Максимально можливий результат з 3 кидків — 180 очок.

Дартс

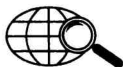
ДАССЕН (DASSIN) ДЖО (при народженні – **ДЖОЗЕФ АЙРА ДАССЕН**) (1938–1980) – французький співак-шансоньє і композитор американського походження. Освіту здобув у Мічиганському університеті (1960), де вивчав американський та індіанський фольклор, музичні інтонації яких лягли в основу багатьох його пісень. Виступав на естраді (з 1967), у Паризькому театрі «Олімпія» (з 1969), гастролював у багатьох країнах, зокрема в СРСР (1979). Автор 14 студійних альбомів (1966–1982).

ДАСТАН – епічний твір, зазвичай написаний у віршованій формі, у фольклорі чи літературі Близького і Середнього Сходу та Південно-Східної Азії. Є фольклорною або літературною обробкою героїчних міфів, легенд і казкових сюжетів, де описуються фантастичні та авантюрні ситуації з нерідко штучно ускладненим сюжетом, гіперболізованими подіями та ідеалізованими героями. Інколи дастан ототожнюється з жанром героїчної поеми в європейській літературі.

ДАУГАВПІЛСЬКА (ДІНАБУРЗЬКА АБО ДВІНСЬКА) ФОРТЕЦЯ – грандіозна фортифікаційна споруда на берегах річки Західна Двіна (Даугава) в місті Даугавпілс (Латвія). Заснована (1810) російським імператором Олександром I задля зміцнення західного кордону країни (керував роботами інженер-генерал Е. Гекель), а освячення відбулося (1833) за участі імператора Миколи I. У фортеці розміщувалося військове училище (1948–1993), а нині вона виборює статус об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ДАУНА СИНДРОМ – патологія, що виникає в результаті генетичної аномалії, при якій в організмі людини з'являється додаткова хромосома (замість двох хромосом 21-ї пари присутні три) і замість нормальних 46–47. Хворі люди мають характерні риси (плоске обличчя з розкосими очима, широкі кисті рук з короткими пальцями, недорозвинені вуха і очі з плямистою райдужною оболонкою, низький зріст тощо). Названий на честь англійського лікаря Джона Дауна (1828–1896), який його вперше описав (1866).

ДАУНІНГ-СТРИТ (*англ.* Downing Street) – невелика вулиця в центрі Лондона, в районі Вайтхолл, за кілька хвилин ходьби від будівлі парламенту і Букінгемського палацу. На ній понад два сторіччя розташовуються резиденції прем'єр-міністра (у будинку № 10) і канцлера

казначейства (№ 11), Міністерство іноземних справ і в справах Співдружності. Названа на честь баронета Джорджа Даунінга (1623–1684), який перебував на військовій та дипломатичній службі в Олівера Кромвеля і короля Карла II.

ДАУРИ (ДАХУРИ, ДАГУРИ) – народ (бл. 150 тис. осіб) у Північному Китаї, представники якого належать до 56 офіційно визнаних національностей країни. Розмовляють даурською мовою з монгольської гілки мов, сповідують шаманізм. Уважається, що раніше (до 1650-х) даури мешкали у верхів'ях Амуру та в долинах річок Шилка та Зея. За назвою народу регіон їхнього проживання був названий російськими першопрохідцями Даурією.

ДАФНІЇ (*лат.* Daphnia) – рід планктонних ракоподібних (понад 50 видів), що входить до групи Морські блохи (розмір – 0,2–6 мм), названих так за притаманний їм характер руху. Мешкають у різноманітних водних середовищах від кислих боліт до прісноводних озер, ставків та річок. Особливістю роду є чергування в їхньому життєвому циклі поколінь, що розмножуються статево і шляхом партеногенезу.

ДАХАУ (*нім.* Dachau) – один із перших концентраційних таборів на території Німеччини, заснований (22 березня 1933) у Дахау, неподалік від Мюнхена. Став першим «дослідним полігоном», де відпрацьовувалася система покарань та ін. форм фізичних і психологічних знущань із в'язнів. Під час Другої світової війни табір мав 123 філії та зовнішні команди, займав площу 2,35 км^2 та набув зловісної популярності як один із найжахливіших концтаборів, де проводилися медичні експерименти над в'язнями.

ДАХНО ВОЛОДИМИР АВКСЕНТІЙОВИЧ (1932–2006) – український кінорежисер і художник-аніматор, заслужений діяч мистецтв УРСР (1982), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1988), народний артист України (1996). Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1955). Художник-аніматор (з 1960) і режисер (з 1967) студії «Київнаукфільм». Режисер-постановник фільмів: серіал «Як козаки...» (1967–1995), «Парасолька в цирку» (1980), «Лис і дрізд» (1982), «Енеїда» (1991) та ін.

ДАХНО ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ (нар. 1928) – радянський український учений-архітектор. Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1950). Працював у Київському науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури та містобудування (1961–1995), де посідав, зокрема, посаду директора (1981–1988). Автор творів: «Объединенные пассажирские станции и вокзалы» (1965), «Архитектура Украины на современном этапе» (1984), «Архитектура Советской Украины» (1986) та ін.

ДАХШТЕЙНСЬКА МАМОНТОВА (*нім.* Dachstein-Mammuthöhle) – печера, розташована на північних схилах Низького Тауеру землі Верхня Австрія (Австрія), висота входу – бл. 1300 м. Одна з найдовших печер країни та Європи, відкрита 1910, перепад висот сягає 1200 м. Нині її загальна довжина становить 64 км і майже щорічно зростає завдяки дослідженню нових ділянок. Для відвідувачів відкритий туристичний маршрут завдовжки 1 км.

ДАЦАН – монастирський комплекс буддистів у Тибеті, Монголії і Бурятії, що також був адміністративним центром та відігравав важливу роль у народній освіті. В архітектурі дацанів виділяють 3 стилі: тибетський, китайський і у формі юрти (найпоширеніший у Монголії). Головна монастирська будівля Цокчен-дацан (будинок загального зібрання) будувався в центрі двору, головні (священні) ворота (богдойн-халга) розміщувалися в південній огорожі і відкривалися в урочистих випадках, а в ін. стінах були хвіртки.

ДАЦИТ (*лат.* Dacia – Дакія) – кисла магматична вулканічна порода, що за складом займає проміжне положення між андезитом і ріолітом. Складається переважно з плагіоклазових польових шпатів з біотитом, амфіболом і піроксеном (авгіт та/або енстатіт). Щільність – 2650 кг/м^3, міцність на стиснення – 100–150 МПа, утворює куполи, дайки, лаколіти, використовується як будівельний камінь. Назва походить від римської провінції Дакії (між Дунаєм і Карпатами, сучасна Румунія), де порода описана вперше.

ДАШАВА – селище міського типу (площа – 13,7 км^2, населення – 2,3 тис. осіб) Стрийського району Львівської області України. Уперше згадується в документах 1448, відкрита перша газова свердловина (1921), побудований

газопровід Дашава – Київ (1946–1948), смт (1948). Розташоване в Передкарпатті на правому горбкуватому та яркуватому березі (абсолютні висоти 280–320 м) річки Бережниця (правої притоки Дністра).

ДАШІВ – селище міського типу (площа – 7,5 км², населення – 4,0 тис. осіб) Іллінецького району Вінницької області України. Уперше Дашівський замок згадується 1420, сотенне містечко Вінницького та Брацлавського воєводств (1648–1712), центр волості (1886), смт (1956). Розташоване на горбкуватих, порізаних балками та ярами берегах річки Соб (абсолютні висоти 190–240 м) у центральній частині Придніпровської височини.

ДАШІВСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1984) між селами Вербівка та Шабельня Іллінецького району Вінницької області. На площі 1,14 км² охороняються ясеново-дубові ліси з домішкою черешні та явора, в яких трапляються козуля європейська, свиня дика, лисиця звичайна, куниця лісова та ін. У травостої переважають зеленчук жовтий, цибуля ведмежа, яглиця звичайна, трапляються фіалка звичайна, зірочник ланцетоподібний, медунка темна, копитняк європейський та ін.

ДАШКЕВИЧ ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1934) – радянський російський композитор, заслужений діяч мистецтв Росії, лауреат Державної премії СРСР (1991). Освіту здобув у Московському інституті тонкої хімічної технології (1956) і Музично-педагогічному інституті ім. Гнесіних (1962). Автор ораторії «Фауст» (1964), опери «Клоп» (1972), концерту для віолончелі з оркестром (1973), мюзиклу «Бумбараш» (1974), вокальних циклів на вірші російських поетів, музики до понад 100 художніх та анімаційних фільмів.

ДАЯКИ (*малай.* Dayak – язичник) – загальна назва аборигенів (бл. 3,5 млн осіб) острова Калімантан, до яких належать бл. 200 племен з різними мовами і культурою. Мешкають в Індонезії, Малайзії і Брунеї. Уважаються нащадками австронезійців, які прибули з Азії (І тис. до н. е.), змінивши або асимілювавши колишнє населення. Розмовляють даякськими мовами, що належать до австронезійської групи. Селяться переважно у річкових долинах внутрішньої частини острова, іноді на узбережжі.

ДАЯН МОШЕ (1915–1981) – ізраїльський військовий і державний діяч. Служив у єврейських загонах палестинської поліції (1936–1939). Під час Другої світової війни у бойових діях у Сирії та Лівані втратив око. Командуючи військовими округами Ізраїлю, навчався у вищій офіцерській школі у Великобританії (1950–1953). Начальник Генштабу Цахала (1953–1958), депутат кнесету (парламенту) (1959), міністр: сільського господарства (1959–1964), оборони (1967–1974), закордонних справ (1978–1979).

ДАЯОШАНЬСЬКИЙ ТУНЕЛЬ (ДАЯОШАНЬ СУЙДАО) – подвійний залізничний тунель на лінії залізниці Пекін – Гуанчжоу (Цзінгуанська дорога) в провінції Гуандун (Китай). Другий за протяжністю в країні (14 390 м), перетинає східні відроги Наньлінських гір, відкритий для руху 6 травня 1987.

ДВАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ ФОКС (20TH CENTURY FOX FILM CORPORATION) – американська компанія, розташована в Лос-Анджелесі, Каліфорнія, штабквартира – в хмарочосі «Fox Plaza». Створена (1935) в результаті злиття двох компаній: «Fox Film Corporation», заснованої (1915) Вільямом Фоксом, і «20th Century Pictures», започаткованої (1933) Деріллом Зануком, Джозефом Шенком, Реймондом Гріффітом та Вільямом Гетцом. Входить у холдинг «News Corporation», де є головною компанією з виробництва кіно.

Емблема компанії «Двадцяте Століття Фокс»

ДВАДЦЯТИП'ЯТИТИСЯЧНИКИ – робітники великих промислових центрів СРСР, які на виконання рішення пленуму Центрального Комітету Комуністичної партії (1929) були направлені на господарсько-організаційну роботу в колгоспи (1930–1931) країни у період колективізації сільського господарства. Під час кампанії відібрано та надіслано на роботу в село бл. 27,5 тис. осіб: чоловіків – 92 %, жінок –

8 %; комуністів – бл. 70 %, комсомольців – 9 %, безпартійних – 21 %; бл. 16 тис. з них були членами союзу металістів.

ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ (XXVI) З'ЇЗД КПРС – найбільший відомий алмаз з будь-коли видобутих на території Росії. Знайдений (1980) у кімберлітовій трубці «Мир» (Якутія), вага 342,5 карата (понад 68 г). Названий на честь XXVI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, що відбувся в Москві (23 лютого – 3 березня 1981) за участі 4994 делегатів.

ДВАНАДЦЯТИ АПОСТОЛІВ ЦЕРКВА – храм на східному схилі Балаклавської бухти в Севастополі АР Крим (Україна). Споруда є ровесницею місцевої генуезької фортеці Чембало, про що нагадує камінь, вмонтований над входом під час будівництва (1357). Будівля відреставрована (1794), її прикрасив чотириколонний портик, а храм освячений в ім'я св. Миколи Чудотворця. За радянської влади в ньому влаштували будинок піонерів, а після повернення церкві храм освячений (1990) на честь Дванадцяти апостолів.

ДВАНАДЦЯТИПАЛА КИШКА (*лат.* duodenum) – початковий відділ тонкої кишки, розташований у людини одразу після воротаря шлунка, де починається процес кишкового травлення. Назва пов'язана з її довжиною, що становить бл. 12 поперечників пальців рук. Анатомічно і функціонально пов'язана з підшлунковою залозою і системою виділення жовчі. Основними функціями є: регулювання кислотнолужного балансу, секреція панкреатичних ферментів і жовчі та підтримка зворотного зв'язку з шлунком.

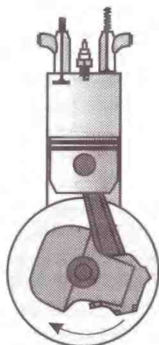
ДВАНАДЦЯТИ ТАБЛИЦЬ ЗАКОНИ (*лат.* Leges duodecim tabularum) (451–450 до н. е.) – звід законів Стародавнього Риму, створений за традицією спеціальною комісією з 10 осіб (децемвіри з консульською владою для написання законів) і являв собою запис звичаєвого права римської громади. Записаний на 12 дошках, виставлених на міській площі. Збереглися лише в уривках, їх зміст реконструюється на основі згадок і посилань у творах римських письменників та юристів.

ДВИГУН – енергосилова машина, що перетворює яку-небудь енергію на механічну роботу. Поділяються на дві великі групи: первинні двигуни (гідротурбіни, двигуни внутрішнього згоряння та ін.), що безпосередньо перетворюють енергію природних ресурсів (води, ядерного палива тощо) на механічну, електричну та ін. енергію; вторинні двигуни (наприклад, електричні), що одержують енергію від первинних двигунів, перетворювачів чи накопичувачів енергії (наприклад, сонячних батарей, пружинних механізмів тощо).

ДВИГУН ВАНКЕЛЯ – роторно-поршневий бензиновий двигун внутрішнього згоряння, який сконструював (1957) німецький інженер Фелікс Ванкель (1902–1988). Працює за тим же принципом, що і чотиритактний бензиновий двигун, але такти проходять у різних секторах камери в просторі між стінками двигуна і трикутним поршнем-ротором. Має простішу конструкцію і менші розміри, ніж поршневий чотиритактний двигун, при його використанні енергія обертання виникає відразу ж (без участі колінчастого вала).

ДВИГУН ВІТРОВИЙ – технічний прилад (вітровий генератор), що перетворює силу вітру на електрику. Перші відомі вітрові механізми використовувалися в Персії (II ст. до н. е.), а перший вітровий електрогенератор створив (1888) американський винахідник Чарльз Ф. Браш (1848–1929) у штаті Огайо (США). Вітрові генератори встановлюють групами (з 1970-х) в одному місці (генеруючи максимальний потенціал – вітрові електростанції), а найефективніша конструкція має три лопаті, зі змінним кутом нахилу.

ДВИГУН ВНУТРІШНЬОГО ЗГОРЯННЯ – тип двигуна теплової машини, в якій хімічна енергія палива (зазвичай застосовується рідке або

Двигун внутрішнього згоряння

газоподібне вуглеводневе паливо) згорає в робочій зоні і перетворюється на механічну роботу. Незважаючи на відносну недосконалість (громіздкість, сильний шум, токсичні викиди; відносно невеликий ресурс, необхідність охолодження і змащення, висока складність у проектуванні, виготовленні та обслуговуванні тощо), є найпоширенішим різновидом двигуна у світі.

ДВИГУН ВОДЯНИЙ – машина, що перетворює енергію напору води (річки та ін. водних потоків) на механічну силу. Найпростіший його різновид – водяне колесо з ковшами або лопатками, на які вода діє своєю вагою і повертає колесо (водяні млини, водогони та ін.). У XX ст. відомі здавна архаїчні водяні колеса витісняються більш досконалими та економнішими водяними турбінами, що є складовими агрегатами найдешевшого джерела електрики на Землі – гідроелектростанцій.

ДВИГУН ГАЗОТУРБІННИЙ – тепловий двигун, перетворює енергію згоряння на механічну роботу газової турбіни. У ньому стиснуте атмосферне повітря разом з паливом надходить у камеру згоряння, де, згораючи, утворює велику кількість продуктів згоряння під високим тиском, енергія яких перетворюється на механічну роботу за рахунок обертання струменем газу лопаток турбіни. Може використовуватися будь-яке паливо (бензин, гас, дизельне паливо, мазут, природний газ, спирт, подрібнене вугілля тощо).

ДВИГУН ЕЛЕКТРИЧНИЙ – електрична машина (електромеханічний перетворювач), у якій електрична енергія перетворюється на механічну, а побічним ефектом є виділення тепла. Електрична машина, в основу роботи якої покладений принцип електромагнітної індукції, складається з нерухомої частини – статора (для машин змінного струму) або індуктора (для машин постійного струму) і рухомої частини – ротора (для машин змінного струму) або якоря (для машин постійного струму).

ДВИГУН ПАРОВИЙ ПОРШНЕВИЙ – тепловий двигун зовнішнього згоряння, що перетворює енергію пари на механічну роботу зворотно-поступального руху поршня, а потім на обертальний рух вала. Парові машини сприяли поширенню використання машин на підприємствах і стали енергетичною основою промислової революції XVIII ст. Згодом вони використовувалися як приводний двигун у насосних станціях, локомотивах, на парових суднах, тягачах, парових автомобілях та ін. транспортних засобах.

ДВИГУН РАКЕТНИЙ – різновид реактивного двигуна, джерело енергії та робоче тіло (газ, продукти згоряння, потік іонів) якого знаходиться в самому засобі пересування (ракеті). Сила тяги в ньому виникає в результаті перетворення вихідної енергії на кінетичну енергію реактивного струменя робочого тіла. Нині це єдиний практично освоєний тип двигуна для виведення корисного навантаження (ракетоносіїв) на орбіту штучного супутника Землі і застосування в умовах безповітряного космічного простору.

ДВИГУН РЕАКТИВНИЙ – двигун-рушій, що створює необхідну для руху силу (реактивну) тяги за допомогою перетворення потенційної енергії палива в кінетичну енергію реактивного струменя робочого тіла (найчастіше гарячих газів) із сопла. Повинен мати принаймні дві складові частини: камеру згоряння («хімічний реактор»), в якій енергія палива перетворюється на теплову енергію газів, та реактивне сопло («газовий тунель»), де теплова енергія газів переходить у кінетичну енергію, створюючи реактивну тягу.

ДВИГУН СТІРЛІНГА – теплова машина, в якій рідке або газоподібне робоче тіло рухається в замкненому об'ємі (різновид двигуна зовнішнього згоряння). Ґрунтується на періодичному нагріванні та охолодженні робочого тіла з отриманням енергії від зміни його об'ємів, що виникає при цьому. Може працювати не тільки від спалювання палива, але і від будь-якого джерела тепла. Уперше запатентований (27 вересня 1816) шотландським священиком і винахідником Робертом Стірлінгом (1790–1878).

ДВИГУН ТУРБОГВИНТОВИЙ – тип газотурбінного двигуна, в якому основна частина енергії гарячих газів використовується для приводу повітряного гвинта через редуктор, що знижує частоту обертання, і лише невелика частина енергії може бути використана для створення реактивної тяги. У зв'язку зі зменшенням ефективності повітряного гвинта при збільшенні швидкості польоту такі двигуни поширені

переважно на повільних літальних апаратах (літаки місцевих авіаліній і транспортні).

ДВИГУН ТУРБОРЕАКТИВНИЙ – двигун, у якому стискання робочого тіла на вході в камеру згоряння і високе значення витрати повітря через двигун досягається за рахунок спільної дії зустрічного потоку повітря і компресора, розміщеного в тракті двигуна відразу після вхідного пристрою, перед камерою згоряння. Компресор приводиться в рух турбіною, змонтованою на одному валу з ним, і працює на тому ж робочому тілі, нагрітому в камері згоряння, з якого утворюється реактивний струмінь.

ДВИГУН ЯДЕРНИЙ – різновид ракетного двигуна, який використовує енергію поділу або синтезу ядер для створення реактивної тяги. Бувають реактивними (нагрівання робочого тіла в ядерному реакторі і виведення газу через сопло) та імпульсними (ядерні вибухи малої потужності при рівному проміжку часу). Являє собою конструкцію з ядерного реактора і двигуна, в якій робоче тіло (частіше аміак або водень) подається в активну зону реактора і, розігріте до високих температур, викидається через сопло.

ДВІР – простір землі, що належить до будинку або до житлових і господарських приміщень. Двори поділялися (з 1450-х) на тяглі (чорні, або збудовані на податковій землі) і нетяглі (білі, або збудовані на вільній землі та являли власність повну чи обмежену). Різницю між дворами скасовано (1766), коли міські обивателі були обкладені податками з душ, торгів і промислів, а вся власність об'єднана під спільною назвою «нерухомого майна».

ДВОБІЧНО-СИМЕТРИЧНІ (БІЛАТЕРАЛЬНІ) (*лат.* Bilateria) – таксон, що включає всіх справжніх багатоклітинних тварин (за винятком кишковопорожнинних), із двобічною симетрією, за якої ліва і права половини тіла дзеркально повторюють одна одну. Втім, у представників деяких груп двобічна симетрія може порушуватися, що, наприклад, спостерігається в асиметрії зовнішньої і внутрішньої будови людини (в нерівному розвитку мускулатури, положенні серця, печінки і низки ін. внутрішніх органів).

ДВОДОЛЬНІ (ДВОСІМ'ЯДОЛЬНІ) (*лат.* Dicotyledones) – клас покритонасінних рослин, у яких зародок насіння має дві бічні супротивні сім'ядолі (звідси назва). Відрізняються різноманітністю вегетативних і репродуктивних органів, що ускладнює з'ясування відносин між порядками і родинами. Посідають найважливіше місце в господарській діяльності людини, до них належать харчові та кормові рослини, плодові та ягідні культури, олійні, більшість видів дерев, чай, кава, какао, тютюн, лікарські рослини тощо.

ДВОДОМНІ РОСЛИНИ (*лат.* Dioecia) – мають роздільностатеві квіти (або одностатеві), розташовані на різних екземплярах того самого виду рослини, тобто на одній рослині всі квітки тільки маточкові, або плодючі (жіночі), а на ін. екземплярі того самого виду всі вони тільки тичинкові, або неплодючі (чоловічі, що рано опадають). Найкращими прикладами є верби і тополі, що належать до особливої родини Вербові (Salicineae), коноплі, кропива, деякі види родини Гвоздикові та багато ін.

ДВОЄБОРСТВО ЛИЖНЕ (*англ.* Nordic Combined) – олімпійський вид спорту (1924), що поєднує в своїй програмі стрибки на лижах з трампліна і лижні перегони (ін. назва – північна комбінація). На даний момент проводяться дві індивідуальні дисципліни за загальними правилами з незначними доповненнями: стрибок зі звичайного або великого трампліна (1 спроба) і лижні перегони на 10 км вільним стилем. Стартова позиція учасників змагань на лижних перегонах визначається місцем, зайнятим у стрибках з трампліна.

ДВОКОЛКА – однокінний одноосьовий ресорний візок із кузовом, розрахованим на двох осіб, що сидять поруч, обличчям у напрямку руху. Вантажопідйомність такого транспортного засобу становила бл. 180–200 кг, візок мав відкидні підставки на голоблях для розвантаження спини коня під час стоянки та іноді обладнувався відкидною вагою для припряжного коня.

Двоколка

ДВОКРИЛІ (*лат.* Diptera) – ряд комах із повним перетворенням, що мають лише одну (передню) пару крил, а задня пара перетворена на органи рівноваги. Описано понад 152 тис. видів двокрилих, найхарактерніші представники – комарі, мошки, ґедзі, справжні мухи. Багато з кровосисних двокрилих є переносниками інфекційних захворювань, проте вони мають велике значення як запилювачі рослин. Тіло білатерально-симетричне, поділяється на три основних відділи: голову, груди і черевце.

ДВОПІЛЛЯ – примітивна форма ведення землеробського господарювання, що базується на почергово-змінному використанні ланів, коли один із них засівається зерновими (ярими або озимими), а друга половина протягом року залишається під паром. З часом була замінена трипіллям.

ДВОРЖАК (DVOŘAK) АНТОНІН ЛЕОПОЛЬД (1841–1904) – чеський композитор, представник романтизму. Освіту здобув у Празькій школі органістів (1859). Служив альтистом Чеського провізійного театру (1860-ті), займався написанням музики (з 1871). У творах використовував мотиви народної музики Моравії і Богемії, один із творців чеської національної музичної школи. Найвідоміші твори: «Слов'янські танці» (1878,1886), «Реквієм» (1890), симфонія № 9 «З Нового світу» (1893), «Американський» струнний квартет (1893), опера «Русалка» (1900).

ДВОРЖЕЦЬКИЙ ВАЦЛАВ ЯНОВИЧ (1910–1993) – радянський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1991). Навчався в театральній студії польського театру (1927–1929) і політехнічному інституті (1928–1930) в Києві. Актор і режисер театрів Харкова, Омська, Таганрога, Саратова і Горького. Незаконно репресований (1930–1937, 1941–1946). Бл. 80 ролей у кіно, головні у фільмах: «Будни и праздники Серафимы Глюкиной» (1988), «Житие Александра Невского» (1991), «Гроза над Русью» (1992) та ін.

ДВОРЖЕЦЬКИЙ ВЛАДИСЛАВ ВАЦЛАВОВИЧ (1939–1978) – радянський російський актор театру і кіно, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1975). Освіту здобув у театральній студії при Омському театрі юного глядача (1967). Актор Омського обласного театру. Головні ролі у фільмах: «Бег», «Возвращение Святого Луки» (1970), «До последней минуты», «Возврата нет», «Земля Санникова» (1973), «Капитан Немо» (1975), «Встреча на далёком меридиане» (1977), «Однокашники» (1978).

ДВОРИК – картина (полотно, олія, 73,5 × 60 см) нідерландського живописця Пітера де Хоха (1629 – бл. 1684), написана 1658, найвідоміший і найхарактерніший твір побутописця бюргерства. Зображував переважно домашні клопоти господині, з ретельністю домагаючись матеріальності письма, передавав поетичну натхненність домашнього середовища та наповнених повітрям і світлом, сяючих чистотою інтер'єрів та двориків. Картина зберігається в Національній галереї, Лондон.

ДВОРІЧАНСЬКИЙ ПАРК – національний природний парк (площа – 31,31 км²) у Дворічанському районі Харківської області України. Створений (2009) з метою збереження, відтворення та раціонального використання цінних природних територій та об'єктів лісостепової зони, зокрема крейдяних відслонень корінного берега річки Оскіл (ліва притока Сіверського Дінця) на південно-західних схилах Середньоросійської височини, що мають важливе природоохоронне, рекреаційне та культурно-освітнє значення.

ДВОРІЧАНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний музей, започаткований (1982) у смт Дворічна Харківської області, сучасний статус 2000. Фонди музею налічують понад 3,6 тис. експонатів, що знайомлять відвідувачів (бл. 6 тис. осіб на рік) з історією краю, його етнографічними особливостями, побутом місцевого населення, документальними відомостями про виникнення і становлення району, розвиток культури та найвідоміші постаті тощо.

ДВОРІЧАНСЬКИЙ РАЙОН – район у північно-східній частині Харківської області, утворений 1923, площа – 1,1 тис. км², населення – 18,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 3,9 тис. осіб). Межує з Російською Федерацією (Бєлгородська область), Великобурлуцьким, Куп'янським і Троїцьким районами, адміністративний центр – Дворічна. Розташований на пологохвилястій лесовій поверхні південно-західних схилів Середньоросійської височини, розчленованій долинами річок Оскіл (з притоками), балками та ярами.

ДВОРІЧНА — селище міського типу (площа — 4,1 км², населення — 3,9 тис. осіб), центр Дворічанського району Харківської області України. Засноване 1660, смт (1960). Розташоване на південно-західних схилах Середньоросійської височини, на правому високому, порізаному численними балками та ярами, березі річки Оскіл (ліва притока Сіверського Дінця), у місці впадіння в неї річок Нижня і Верхня Дворічна (абсолютні висоти 80—110 м).

ДВОРСЬКИЙ ПАВЛО АНАНІЙОВИЧ (нар. 1953) — український співак і композитор, народний артист України (1994). Освіту здобув у Чернівецькому музичному училищі (1976) і Львівській консерваторії (1993). Виступав у вокально-інструментальному ансамблі «Смерічка» (1976—1994), розпочав сольну кар'єру 1994. Автор музичних альбомів «Автографи любові» (1996), «Будуймо храм» і «Буковинське танго» (2000), «Так починається кохання» (2002), «Молода мелодія» і «Товариство моє» (2003) та ін.

ДВОРЯНСТВО — привілейований стан, започаткований у феодальному суспільстві. На Русі виникло (XII ст.) як нижчий щабель військово-службового стану, що становив двір князя або великого боярина. Дворянство поділяється на: родове (успадковане від предків разом із родовим маєтком), жалуване (присвоєне указом за видатні заслуги або за підсумками тривалої бездоганної служби, може бути спадковим — передається дітям, або довічне — особисте і нащадкам не передається), титуловане тощо.

ДВОСТУЛКОВІ МОЛЮСКИ (*лат.* Bivalvia) — клас молюсків, що, за різними оцінками, нараховують 7,5—10 тис. сучасних і бл. 20 тис. викопних видів. Найхарактерніші особливості — наявність мушлі з двох стулок, розташованих з боків тіла, і редукція голови та всіх пов'язаних з нею утворень. Виключно водна група, живуть у солоних і в прісних водах. Зазвичай прикріплюються до твердого субстрату і ведуть нерухомий спосіб життя або риються в товщі донного ґрунту за допомогою ноги чи мушлі.

ДГАРМА (ДХАРМА) (*санскр.* закон, правило) — індійський філософсько-релігійний термін, що позначає моральний обов'язок і повинність людини, невід'ємний атрибут шляху благочестя. У більшості напрямів індійської філософії термін виступає як центральне поняття, що використовується для пояснення вищої істини та уособлює правильну поведінку в житті відповідно до вселенських законів. Символ дхарми (дхармачакра) є центральним мотивом у символіці національного прапора Індії.

ДДТ (ДИХЛОРДИФЕНІЛТРИХЛОРМЕТИЛМЕТАН) — інсектицид, що застосовується проти комарів, шкідників бавовни, соєвих бобів, арахісу, один із найефективніших засобів проти сарани. Заборонений для застосування в багатьох країнах через здатність накопичуватися в організмі тварин і людини. За формою — біла кристалічна речовина ($C_{14}H_9Cl_5$), що не має смаку і майже без запаху. Вперше синтезований (1873) австрійським хіміком Отмаром Цейдлером (1859—1911).

ДЕ БІРС (DE BEERS) — міжнародна корпорація, що займається видобутком, обробкою і продажем природних алмазів, виробництвом штучних (синтетичних) алмазів для промислових цілей. Заснована (1888) англійським підприємцем Сесілем Джоном Родсом (1853—1902), прем'єр-міністром Капської колонії (1890—1896), названа на честь братів Де Бірс, на землях яких були знайдені перші південноафриканські алмази. Штаб-квартира розташована в Йоганнесбурзі (ПАР), кількість працюючих бл. 23 тис. осіб.

ДЕ БІРС — великий алмаз, блідо-жовтий октаедр з кривими гранями, маса — 428,5 карата, знайдений (1888) на копальні «Де-Бірс» у Південній Африці. Свою назву дістав на честь рудника «Де Бірс» і всесвітньо відомої однойменної корпорації виробників алмазів. З алмазу огранований діамант вагою 234,5 метричні карати, придбаний індійським принцом.

ДЕ ВІТО (DEVITO) ДЕННІ (ДЕНІЕЛ МАЙКЛ) (нар. 1944) — американський кіноактор, режисер і продюсер. Освіту здобув у Вілфредській перукарській академії. Дебютував у фільмі «Пролітаючи над гніздом зозулі» (1975), світової популярності набув роллю гангстера-коротуна у фільмі «Роман із каменем» (1984), а з фільму «Безжальні люди» (1986) перетворився на комедійну зірку. Заснував (1992) власну компанію «Джерсі Філмс» («Jersey Films»), що випусти-

ла фільми «Реальність кусається» і «Кримінальне чтиво» (1994).

ДЕ ЛА МОННЕ (*фр.* La Monnaie – Монетний двір) – Королівський оперний театр у Брюсселі (Бельгія). Перша будівля Брюссельської опери споруджена бл. 1700 венеціанськими архітекторами Паоло і П'єтро Бецці, запрошеними італійським музикантом і фінансистом Джіо Паоло Бомбарда, на місці старого монетного двору, зруйнованого військами французького короля Людовіка XV. Нинішню (після пожежі) збудував (1855) архітектор Жозеф Пуларт, її зал розрахований на 1150 глядачів.

ДЕ НЕДЕРЛАНДСЕ ОПЕРА (DE NEDERLANDSE OPERA) – опера в Нідерландах, історія якої триває кілька сторіч; базувалася в різних театрах і виступала на різних майданчиках. Нині вона розташована в Амстердамі в сучасній будівлі (1986) з червоної цегли, скла і бетону «Het Muzikiektheater», яку спроектував нідерландський архітектор Корнеліс Дам (нар. 1932). Модерновий зал із двома балконами і гарною акустикою, розрахований на 1594 глядачів, за технічним обладнанням є одним із найкращих у Європі.

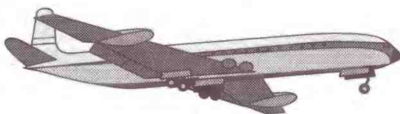
ДЕ НІРО (DE NIRO) РОБЕРТ (нар. 1943) – американський актор театру і кіно, режисер і продюсер, лауреат премій «Оскар» (1975, 1981), «Золотий глобус» (1981, 2011) та ін. Освіту здобув у Вищій школі музики, мистецтва і виконавської майстерності в Нью-Йорку. Найвідоміші фільми: «Злі вулиці» (1973), «Хрещений батько 2» (1974), «Двадцяте століття», «Останній магнат», «Нью-Йорк, Нью-Йорк» (1977), «Мисливці на оленів» (1978), «Скажений бик» (1980), «Якось в Америці» (1983), «Мис страху» (1991) та ін.

ДЕ СІКА (DE SICA) ВІТТОРІО (1901–1974) – італійський актор та кінорежисер, один із засновників неореалізму, лауреат Каннського (1951, 1956) і Берлінського (1971) кінофестивалів, «Оскара» (1965, 1972). Освіту здобув у Вищому комерційному училищі (1924). Найвідоміші режисерські твори в кіно: «Викрадачі велосипедів» (1948), «Диво в Мілані» (1951), «Вокзал Терміні» (1953), «Золото Неаполя» (1954), «Дах» (1956), «Учора, сьогодні, завтра» (1963), «Брак по-італійськи» (1964), «Соняшники», «Сад Фінці-Контіні» (1970) та ін.

ДЕ ФІЛІППО (DE FILIPPO) ЕДУАРДО (1900–1984) – італійський драматург-комедіограф, актор і режисер. Акторську кар'єру розпочав 1914, перша вистава за його п'єсою «Людина і джентльмен» (1922) досі залишається в театрах світу. Автор 55 п'єс, найвідоміші: «Різдво в домі Куп'єлло» (1931), «Неаполь-мільйонер» (1945), «Привиди», «Філумена Мартурано» (1946), «Ніхто, або Злодій в раю» (1957), «Субота, неділя, понеділок» (1959), «Мистецтво комедії» (1966), «Іспити ніколи не закінчуються» (1973) та ін.

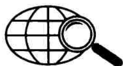
ДЕ ФРИЗ (DE VRIES) ГУГО (1848–1935) – голландський ботанік і генетик. Освіту здобув у Лейденському університеті (1870). Професор Амстердамського університету і директор ботанічного саду (1878–1918). Уперше виміряв осмотичний тиск у рослин, запровадив поняття плазмолізу і деплазмолізу (1877). Перевідкрив і підтвердив (1900) закони австрійського біолога-генетика Грегора Менделя (1822–1884). Розробив мутаційну теорію видів, розвинув уявлення про стрибкоподібний характер еволюції.

ДЕ ХЕВІЛЛЕНД КОМЕТА (DE HAVILLAND COMET) – перший у світі комерційний реактивний авіалайнер для рейсів малої і середньої довжини, чотиримоторний турбореактивний. Перший політ – 1949, термін експлуатації – 1952–1997. Екіпаж – 3–5 осіб, перевезення пасажирів – 36–101 особа, довжина – 28,35–35,97 м, розмах крил – 35,05 м, висота – 8,65 м, площа крила – 187–197 м², маси порожнього 27,2–35,5 тис. кг і злітна – 47,6–73,5 тис. кг, максимальна швидкість – 789–861 км/год.

Авіалайнер «Де Хевілленд Комета»

ДЕ ХЕВІЛЛЕНД МОСКІТО (DE HAVILLAND MOSQUITO) – британський багатоцільовий літак-бомбардувальник, нічний винищувач часів Другої світової війни. Перший політ – 1940, вироблено 7781 літак, термін експлуатації 1940–

1950. Екіпаж – 2 особи, довжина – 12,43 м, розмах крила – 16,51 м, висота – 4,65 м, площа крила – 42,18 м², маси порожнього – 6490 кг і злітна – 9900 кг, максимальна швидкість – 668 км/год, дальність польоту – 2655 км, практична висота польоту – 11 000 м, озброєння – 908 кг бомб.

ДЕ ХЕВІЛЕНД ТАЙГЕР МОТ (DE HAVILLAND TIGER MOTH) – британський біплан, первинний тренувальний літак Королівських ПВС Великої Британії (до 1952), Канади, Австралії та ін. Перший політ – 1931, вироблено – 8868 літаків, термін експлуатації – 1932–1959. Певна кількість літаків приватних власників, аероклубів та організацій нині задіяні в тренувальних, показових, розважальних польотах. Екіпаж – 2 особи, максимальна швидкість – 175 км/год, дальність польоту – 486 км, практична висота польоту – 4145 м.

ДЕ-ЮРЕ (*лат.* de iure, de jure – юридично, за правом) – латинський вислів, що часто використовується як протиставлення поняттям «де-факто», «фактично». Зазвичай вислови «де-юре» і «де-факто» використовуються замість відповідних «в принципі» і «на практиці» у будь-якій ситуації.

ДЕБАЛЬЦЕВЕ – місто (площа – 24,3 км², населення – 26,5 тис. осіб) обласного підпорядкування Донецької області України, один із найбільших залізничних вузлів у країні. Засноване як залізнична станція (1878) під час будівництва Донецької кам'яновугільної дороги (Катерининської залізниці), статус міста (1938). Розташоване на слабо хвилястій поверхні, значно розчленованій балками (перевищення висот до 115 м) в центральній частині Донецького кряжа.

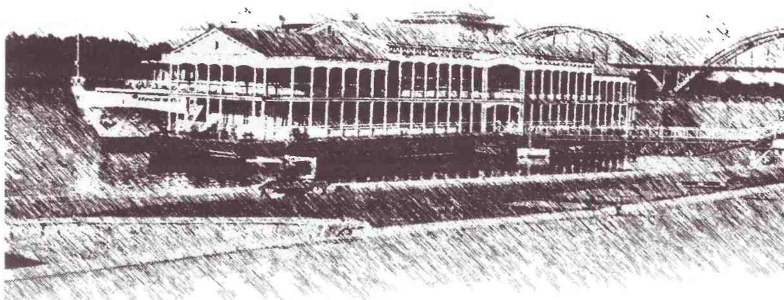
ДЕБАЛЬЦЕВСЬКІ ЛИМАНИ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (2005) біля сіл Дебальцеве та Перевальське Васильківського району Дніпропетровської області. На площі 4,293 км² охороняються збережені у природному стані мальовничі ділянки водно-болотних та степових ландшафтів. Місце скупчення та гніздування багатьох рідкісних і зникаючих видів птахів, де водяться лелека чорний, лунь степовий, журавель степовий та ін.

ДЕБАРКАДЕР (*фр.* debarquer – висаджуватися) – причальна споруда у вигляді судна або понтона (плавуча пристань, зазвичай річкова), стаціонарно встановлена і призначена для швартовки та стоянки вантажних і пасажирських суден; пасажирська платформа залізничного вокзалу, що перекрита навісом.

ДЕБЕТНА КАРТКА (*англ.* debit card) – платіжна карта, використовувана для оплати товарів і послуг, отримання готівки в банкоматах, дозволяє розпоряджатися коштами лише в межах доступного залишку на депозитному рахунку, до якого вона прив'язана. Функція подібних карт переважно полягає у заміні паперових грошей в обігу та здійсненні безготівкових платежів власними коштами клієнта.

ДЕБІТОР (*лат.* debitor – боржник) – юридична чи фізична особа, яка має грошову або майнову заборгованість підприємству, організації чи установі.

ДЕБРЕ (DEBREU) ЖЕРАР (1921–2004) – американський економіст французького походження, спеціаліст із математичної економіки, ла-

Дебаркадер

уреат Нобелівської премії з економіки (1983) за розробки з теорії загальної економічної рівноваги. Ступінь доктора природничих наук здобув у Паризькому університеті (1956). Професор економіки Каліфорнійського університету (1962), американське громадянство (1975). Президент Економетричного товариства (1971), президент Американської економічної асоціації (1990).

ДЕБЮССІ (DEBUSSY) КЛОД АШИЛЬ (1862–1918) – французький композитор, піаніст, диригент і музичний критик. Освіту здобув у Паризькій консерваторії (1884), отримавши Римську премію, стажувався в Римі (1885–1886). Вважається засновником музичного імпресіонізму, у творчості спирався на французькі музичні традиції. Автор опери «Пеллеас і Мелісанда» (1902), балетів «Камма» (1912), «Ігри» (1913), кантат, композицій для оркестрів і сольних інструментів, камерної музики тощо.

ДЕВА ГОРИ – меридіональне гірське пасмо на північному заході острова Хонсю (Японія), завдовжки бл. 225 км, з переважними висотами 200–800 м. Вздовж західного схилу розташована низка ізольованих вулканів заввишки до 2230 м (гора Тека). Укрите хвойними лісами гірське пасмо поділяється на кілька невисоких (до 400 м) масивів, з плоскими вершинами на півдні і більш крутосхилими та високими на півночі.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ (*лат.* de – пониження і valeo – мати значення, коштувати) – зменшення золотого вмісту грошової одиниці в умовах золотого стандарту. Термін зазвичай застосовується для ситуацій значного зниження курсу національної валюти щодо твердих валют, що розглядається як інструмент центральних банків з управління національною валютою (протилежний ревальвації).

ДЕВЕРЬО (DEVEREUX) ЖОРЖ (при народженні – **ДЬЄРДЬ ДОБО**) (1908–1985) – американський і французький антрополог, етнолог і психоаналітик, один із засновників етнопсихоаналізу і етнопсихіатрії. Вивчав у Парижі хімію і фізику в Марії Кюрі та малайську мову в Національному інституті східних мов і цивілізацій. У США досліджував індіанське плем'я мохаве (1930-ті), психоаналіз серед юнацтва (1950-ті). Викладав у Паризькій практичній школі вищої освіти (1963–1981). Автор понад 400 наукових публікацій.

ДЕВІ (DAVY) ГЕМФРІ (1778–1829) – англійський фізик і хімік, президент Лондонського королівського товариства (1820), іноземний почесний член Петербурзької АН (1826). Хімік у лікувальному закладі (1798), асистент (1801), професор Королівського інституту (1802). Один із засновників електрохімії, відкрив або добув у чистому вигляді хімічні елементи: кальцій, барій, магній, стронцій, хлор, калій, натрій і літій, відкрив фосген, описав електричну дугу, винайшов безпечну гірничу лампу тощо.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА (*лат.* deviatio – відхилення) – дії та вчинки людей і соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним стандартам поведінки. Сутність відхилень полягає в недотриманні вимог соціальної норми, у виборі власного варіанту поведінки в окремій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості і суспільства. В основі відхилення часто лежить конфлікт цінностей та інтересів, деформація способів їх задоволення, помилки виховання, життєві прорахунки тощо.

ДЕВІДСОН (DAVIDSON) ДОНАЛЬД ГЕРБЕРТ (1917–2003) – американський філософ. Освіту здобув у Гарвардському університеті (1939). Викладав у Стенфордському, Принстонському, Чиказькому, Рокфеллерівському університетах, найдовше був професором Каліфорнійського університету в Берклі (1981–2003). Його твори мали вплив у багатьох галузях філософії.

ДЕВІЗ (*лат.* dividere – розрізняти) – у геральдиці – напис або емблема на гербі, прапорі або щиті; короткий вислів, що виражає головну, керівну ідею, мету, програму дій, гасло; вислів або слово, яке автор (учасник закритого конкурсу) ставить замість свого прізвища на творі, проекті чи запиті.

ДЕВІС (DAVIS) ВІЛЬЯМ МОРІС (1850–1934) – американський географ і геолог, автор учення про розвиток рельєфу та його еволюцію, президент Геологічного товариства США (1911). Освіту здобув у Гарвардському університеті (1869), де працював (з 1876) та обіймав посаду професора геології (1899–1912). Викладав у Берлінському (1908–1909) і Паризькому (1911–1912) університетах, професор

Каліфорнійського технологічного інституту (1930–1934). Засновник Асоціації американських географів.

ДЕВОЛЮЦІЙНА ВІЙНА (1667–1668) – війна між Францією та Іспанією за Іспанські Нідерланди, викликана претензіями Франції на деякі південнонідерландські території, що належали Габсбургам. Франція як привід використала т. зв. «Деволюційне право», за яким у разі другого шлюбу батька володіння успадковували діти від першого шлюбу. Війна закінчилася Аахенським миром (1668), у результаті якого Франція набула деякі землі, але була змушена поступитися основними своїми домаганнями.

ДЕВОН – великий острів у складі Канадського Арктичного архіпелагу. Площа – 55 247 км², завдовжки 503 км (з заходу на схід), завширшки 289 км (з півдня на північ), довжина берегової лінії – 3589 км, 27-й за площею у світі. Частина острова вкрита льодовою шапкою, під якою, зокрема, знаходиться найвища точка (1887 м). Відкритий (1616) британською експедицією Вільяма Баффіна під час пошуків північно-західного шляху з Атлантичного в Тихий океан, названий (1819) на честь графства Девон у Британії.

ДЕВОНСЬКИЙ ПЕРІОД (ДЕВОН) (*англ.* Devonian) – геологічний період палеозойської ери, що тривав бл. 55 млн років (400–345 млн р. тому), названий на честь англійського графства Девоншир. У стратиграфічній шкалі наступний за силурійським і передує кам'яновугільному (карбоновому) періоду, поділений на 3 відділи (верхній, середній, нижній) і 7 ярусів (фаменський, франкський, живетський, ейфельський, емський, зигенський і жединський).

ДЕВОЦІОНАЛІЇ (*лат.* devotionis – відданість, слухняність) – переважно дрібні предмети релігійного культу, що представляють святих або символізують істини віри (наприклад, іконки, фігурки, медальйони тощо), а також предмети, задіяні у релігійних практиках (наприклад, вервиці, ладанки, свічки тощо).

ДЕВ'ЯТИЙ ВАЛ – картина (полотно, олія, 221 × × 332 см) російського живописця-мариніста Івана Айвазовського (1817–1900), написана 1850, один із найзнаменитіших його творів. Зображує море, що вирує після величезного нічного шторму, і людей, потерпілих корабельну аварію. Промені сонця освітлюють величезні хвилі, а найбільша з них (дев'ятий вал), немов готова обрушитися на людей, які намагаються врятуватися на уламках щогли затонулого судна. Зберігається в Російському музеї (Санкт-Петербург).

ДЕГА (DEGAS) ЕДГАР (1834–1917) – французький живописець, графік і скульптор, представник імпресіонізму. Навчався в Школі витончених мистецтв у Парижі (1855–1856). Його картини вирізняє гостре і динамічне сприйняття сучасного життя, зазвичай строго вивірена асиметрична композиція, несподівані ракурси постатей. Найвідоміші твори: «Площа Згоди» (1875), «Абсент» (1876), «Зірка» (1878), «Екзамен танцю» (1880), «Прасувальниці» (1884), «Миття» (1886), «Голубі танцівниці» (1897) та ін.

ДЕГЕНЕРАЦІЯ (*лат.* degenero – вироджуються) – морфологічний і фізіологічний регрес: погіршення з покоління в покоління пристосувальних або господарських цінних властивостей рослин і тварин; руйнація в ході онтогенезу клітин або органів, редукція органів з активними функціями або тих, що були у предків; ослаблення життєздатності культивованих клітин або організмів при погіршенні умов вирощування; «переродження» тканин організму з відкладенням у клітинах різних речовин і порушенням функцій.

ДЕГІДРАТАЦІЯ (*лат.* dehydratatio – зневоднення) – (хімія) відщеплення води від молекул органічної або неорганічної сполуки при хімічному впливі; (медицина) зневоднення, процес втрати води організмом; (авіація) поступова втрата рідини в літаку під час польоту; (геологія) процес виділення води з мінералів і гірських порід, що пов'язаний у природі з сонячною радіацією, внутрішнім теплом Землі, з дією солей тощо.

ДЕГРАДАЦІЯ ҐРУНТУ (*лат.* degradatio – зниження) – погіршення або втрата корисних властивостей та родючості ґрунту (біологічної та економічної продуктивності) внаслідок впливу природних чи антропогенних чинників: вітрова чи водна ерозія ґрунтів; погіршення фізичних, хімічних і біологічних чи економічних властивостей ґрунтів; довгострокова втрата природного рослинного покриву тощо.

ДЕГРАДАЦІЯ СЕРЕДОВИЩА – загальне погіршення стану або руйнування навколишнього

природного та антропогенного середовища, що може призводити до деградації його живих (біотичних) компонентів.

ДЕГУСТАЦІЯ (*лат.* degusto – пробую на смак) – випробування, оцінювання якості їжі або харчового продукту на смак. Відрізняється від інших органолептичних методів оцінки продуктів (на колір, зовнішній вигляд, запах) і застосовується не до всіх видів продовольства і страв. Здійснюється фахівцями (дегустаторами), які мають суворо перевірений і незмінний еталон смаку. Нині дегустація як метод визначення якості продовольства збереглася переважно щодо виноградних вин та ін. алкогольних напоїв.

ДЕДВЕЙТ (*англ.* deadweight) – загальна вага вантажів, які приймає судно, при осадці по літню вантажну марку в морській воді є показником розмірів вантажного судна та його основною експлуатаційною характеристикою. Чисельно дорівнює різниці між водотоннажністю і власною вагою судна з готовими до дії механізмами (із заповненими паливними трубопроводами, з водою в котлах, охолоджувальних трубопроводах тощо). Основна частина дедвейту вантажного судна – вага вантажу.

ДЕДЕКІНД (DEDEKIND) ЮЛІУС ВІЛЬГЕЛЬМ РІХАРД (1831–1916) – німецький математик, член Берлінської АН (1880). Освіту здобув у Геттінгенському і Берлінському університетах (1854). Основні роботи з теорії алгебраїчних чисел, розробив низку загальних концепцій, що лежать в основі сучасної алгебри, зокрема сучасне визначення ідеалу. Опублікував твори німецьких математиків: лекції з теорії чисел Петера Діріхле (1805–1859) та повне зібрання творів Бернхарда Рімана (1826–1866).

ДЕДУКЦІЯ (*лат.* deductio – виведення) – висновок за правилами логіки, основний засіб доведення, ланцюг умовиводів (міркування), ланки якого (висловлювання) пов'язані відношенням логічного слідування. Початком (засновок) дедукції є аксіоми, постулати чи просто гіпотези, що мають характер загальних тверджень («загальне»), а кінцем – висновки з посилань, теореми («окреме»). Якщо засновки дедукції істинні, то істинні її висновки.

ДЕДЮШКО ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ (1962–2007) – російський актор театру і кіно. Освіту здобув у Нижньогородському театральному училищі (1987). Актор Мінського і Володимирського театрів, МХАТу (1987–1999). Головні ролі у фільмах: «Кукла» (2002), «Оперативный псевдоним» (2003–2005), «Покушение», «Сармат» (2004), «Псевдоним "Албанец"» (2006–2008), «Вечерняя сказка», «Если ты меня слышишь», «Я сыщик» (2007) та ін. Разом із дружиною і восьмирічним сином загинув в автокатастрофі.

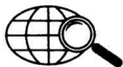
ДЕЖНЬОВ СЕМЕН ІВАНОВИЧ (бл. 1605–1673) – російський козачий отаман, мандрівник і мореплавець, торговець хутром, дослідник Північного та Східного Сибіру. Служив у Тобольську та Єнісейську, упокорив якутів (1636–1646), збирав ясак (данину) на Вілюї, Оймяконі та Колимі (1639–1647). Перший з відомих європейських мореплавців, який набагато раніше (1648) за Вітуса Беринга (1681–1741) пройшов Берингову протоку, що відокремлює Чукотку від Аляски.

ДЕЗАКТИВАЦІЯ (*фр.* des – від і *лат.* activus – діяльний) – один з видів знезараження, що являє собою видалення радіоактивних речовин із зараженої території, поверхні будівель, споруд, техніки, одягу, засобів індивідуального захисту, води, продовольства. Може проводитися механічними, фізико-хімічними та електрохімічними способами.

ДЕЗЕТА (DEZETA, DZ) – вітрильно-весловий човен з 5 парами весел (10-веслова – звідси скорочена назва), з дерев'яним (пізніше з пластиковим) корпусом, двома щоглами (вітрила до 30 м^2), максимальна кількість членів екіпажу – 12 осіб. Створений у Німеч-

Дезета

чині (1905), поширений у країнах на узбережжі Балтійського і Північного морів, найчастіше застосовується як навчальне судно (маневрування, веслування).

ДЕЗИДЕРАТИ (*лат.* desiderata – бажане, предмет бажання) – побажання, вимога або предмети, яких не вистачає для повноти колекцій та які є необхідними для поповнення бібліотек, музеїв, гербаріїв тощо.

ДЕЗІНСЕКЦІЯ (*лат.* de – знищення і insectum – комаха) – комплекс заходів зі знищення шкідливих членистоногих (комарів, мошок, клопів, бліх, молі, тарганів та ін.), що переносять інфекційні захворювання і завдають шкоди харчовим та сільськогосподарським продуктам і житлу людини. Розрізняють медичну, ветеринарну і сільськогосподарську дезінсекцію, що здійснюється за допомогою спеціальних хімічних, фізичних (гаряче повітря, водяна пара) або біологічних (мікроби, птахи) засобів.

ДЕЗІНФЕКЦІЯ (*лат.* de – знищення і infectio – зараження) – комплекс заходів зі знищення збудників інфекційних захворювань людини і тварин та руйнування токсинів на об'єктах зовнішнього середовища механічними, фізичними, хімічними, біологічними або комбінованим методами. Розрізняють профілактичну (вагонів, харчових об'єктів, води тощо), поточну (предметів, що оточують хворого) і заключну (після госпіталізації хворого) дезінфекцію.

ДЕЗОКСИРИБОНУКЛЕЇНОВА КИСЛОТА (ДНК) – один із двох типів природних нуклеїнових кислот, що забезпечує зберігання, передавання з покоління в покоління і реалізацію генетичної програми розвитку та функціонування живих організмів. Основною роллю ДНК в клітинах є довготривале зберігання інформації про структуру рибонуклеїнової кислоти (РНК) і білків. ДНК відкрив (1869) швейцарський хімік-органік Йоганн Фрідріх Мішер (1844–1895) шляхом виділення її з білих кров'яних тілець.

ДЕЇЗМ (*лат.* deus – бог) – релігійно-філософський напрямок, що визнає існування бога і створення ним світу, але заперечує більшість надприродних і містичних явищ, божественне одкровення і релігійний догматизм. Більшість деїстів вважають, що бог після створення світу не втручається в перебіг подій, а інші – бог все ж впливає на події, але не контролює їх повністю. Родоначальником деїзму вважається лорд Герберт Чербері (1583–1648), а найбільшого розквіту він досяг в епоху Просвітництва.

ДЕЇСІС (ДЕЇСУС) (*грец.* deesis – моління) – давньоруська назва іконної композиції, що зображає Христа посередині, а праворуч і ліворуч від нього відповідно – Богоматері та Івана Хрестителя, представлених у традиційному жесті молитовного заступництва. В іконописі спочатку виконувався на одній дошці, а пізніше зображення з'явилося на трьох (і більше) окремих дошках і може включати в себе аналогічні зображення апостолів, святих отців, мучеників та ін.

ДЕЇФІКАЦІЯ (*лат.* deifico – обожнювати) – наділення божественною природою об'єкта, яким у релігійній свідомості можуть бути люди, реальні або уявні сили, природні стихії, соціальні інститути, емоційні або раціональні феномени, демонологічні персонажі. Деїфіковані істоти включаються в пантеон, піддаються міфологічній обробці (уособленню та персоніфікації), стають предметом культового шанування.

ДЕЙВІСА МОРЕ – окраїнне море Індійського сектору Південного океану біля берегів Антарктиди (між 87° і 98° східної довготи), відкрите (1912) австралійською антарктичною експедицією і назване на честь капітана експедиційного судна «Аврора» Дж. К. Дейвіса. Площа – бл. 21 тис. км², глибина – до 1300 м, весь час укрите льодом, солоність води 33,0–33,5 ‰, омиває Берег Правди (прибережну частину Землі Королеви Мері). У середній частині моря розташований острів Дригальского (площа – 204 км²).

ДЕЙВІСОВА ПРОТОКА – розділяє на півночі Атлантичного океану Гренландію і острів Баффінова Земля (провінція Нунавут, Канада) та сполучає моря Баффіна і Лабрадор. Ширина протоки змінюється від 300 км до 950 км, глибина – бл. 470 м (максимальна – 3660 м). Названа на честь першовідкривача (1583) англійського мореплавця Джона Дейвіса (1550–1605).

ДЕЙДВУД (*англ.* deadwood) – підводна частина носового і кормового загострень судна в місцях сполучення кіля з форштевнем і ахтерштевнем. У кормовому дейдвуді суден (форма якого особливо впливає на керованість корабля) з одним гвинтом влаштовуєть-

ся водонепроникна металева труба (дейдвудна труба), через яку виводиться назовні вал гребного гвинта.

ДЕЙК (DYCK) АНТОН ВАН (1599–1641) – фламандський живописець і графік, майстер портрета і живопису на релігійні та міфологічні сюжети. Працював у майстерні Рубенса (1618–1620), при дворі англійських королів Якова I (1620–1621) і Карла I (з 1632), де був королівським художником (1633). Найвідоміші твори: «Розп'яття св. Петра» (1617), «Іван Хреститель та Іван Євангеліст», «Юпітер і Антіопа» (1618), «Відпочинок на шляху до Єгипту» (1629), «Карл I на полюванні» (1635), «Діти Карла I» (1637).

ДЕЙМАНІВСЬКИЙ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1989) між селами Дейманівка і Шкурати Пирятинського району Полтавської області. На площі 6,227 км^2 охороняється типова ділянка заплави річки Удай з численними озерами та болотами, де переважають водно-болотні ділянки, зі справжніми та галофітними луками по периферії. У флорі бл. 250 видів вищих судинних рослин, у фауні – 10 видів риб, 10 – земноводних, 4 – плазунів, 175 – птахів, 41 – ссавців тощо.

ДЕЙМОС (*грец.* deimos – жах) – один із двох супутників Марса, відкритий (1877) американським астрономом Асафом Холлом (1829–1907) і названий на честь давньогрецького бога Деймоса, супутника бога війни Ареса. Розміри становлять 15 × 12,2 × 10,4 км, обертається навколо Марса (на середній відстані 6,96 радіуса планети) і власної осі з періодом обертання 30 год 17 хв 55 с. Складається з кам'янистих порід.

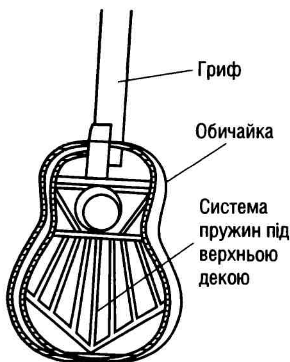
ДЕЙНЕКА ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1899–1969) – радянський живописець, графік і скульптор, педагог, член Академії мистецтв СРСР (1947), народний художник СРСР (1963), лауреат Ленінської премії (1964), Герой Соціалістичної Праці (1969). Освіту здобув у ВХУТЕМАСі (1925), викладав в інститутах Москви (1928–1963). Основні твори: картини «Будущие лётчики» (1937), «У моря. Рыбачки» (1956), «Москва военная», «В Севастополе» (1959), мозаїки «Хорошее утро», «Хоккеисты» (1960) та ін.

ДЕЙНЕКИ (*тур.* кий, дрючок) – назва учасників гайдамацького руху (1658–1665) на півночі України (зокрема, в Поліссі), дана козацькою старшиною за тією ознакою, що бунтівники були озброєні переважно киями та рогатинами. Збіднілі представники різних верств населення здійснювали збройні виступи проти шляхти, козацької старшини та заможних міщан, що було зумовлено тогочасним погіршенням соціально-економічних реалій життя.

ДЕЙТЕРІЙ (^2H, D) – стійкий ізотоп водню з атомною масою 2, ядро якого складається з одного протона і одного нейтрона, природний вміст бл. 0,0147 %. Застосовується в атомній енергетиці як сповільнювач нейтронів у реакторах, як компонент у термоядерній зброї, у лабораторних дослідженнях і техніці. Світове виробництво дейтерію (електроліз води, ректифікація води, іонний обмін, ректифікація аміаку) – десятки тисяч тонн на рік. Уперше виявив (1931) американський хімік Гарольд Юрі (1893–1981).

ДЕК (*англ.* deck) – палуба вітрильних військових суден, на яких встановлена артилерія. Кораблі, де гармати встановлені на двох палубах-деках, називалися дводековими і т. д. На лінійних вітрильниках на одному деку було 20–36 гармат різних калібрів. Деком називалася і верхня відкрита палуба, яку ділять на бак, шкафут, шканці та ют. Наступні палуби вниз від бакових і кормових надбудов називалися: опер-дек, мідель-дек, гон-дек, орлоп-дек (або кубрик), а в самому низу корпусу – корабельний трюм.

ДЕКА – деталь струнного музичного інструмента, що працює за принципом вимушених

Дека

коливань та передає коливання від струн повітрю, роблячи звук набагато голоснішим, ніж видає струна сама по собі. Велика площа деки дозволяє домогтися більшої сили звуку. Виробляються з дерева, мають отвори традиційної для кожного інструмента форми (s-подібної в скрипках, круглої в гітарах). Можливе використання ін. матеріалів, наприклад, шкіри або пластику, як у банджо.

ДЕКА- (ДА, DA) (*грец.* deka — десять) — перша частина складних слів, префікс у системі СІ, що позначає збільшення в десять разів (вдесятеро, тобто на порядок). Офіційно запроваджена 1795, але використовується досить рідко, наприклад, 1 декалітр = 10 л або 1 декаметр = 10 м.

ДЕКАБРИСТИ — учасники російського дворянського опозиційного руху, члени різних таємних товариств 1810—1820-х, які організували антиурядове повстання (грудень 1825) та дістали назву за місяцем повстання. Основною причиною руху стала криза феодально-кріпосницької системи, події Вітчизняної війни 1812, яка призвела до поширення західноєвропейських ідей, глибшого ознайомлення з соціальним та політичним життям європейських країн.

ДЕКАБРИСТІВ (КАМ'ЯНСЬКИЙ) ПАРК — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа — 0,04 км²) у райцентрі м. Кам'янка Черкаської області, філія Корсунь-Шевченківського національного історико-культурного заповідника. Заснований на правому березі річки Тясмин у садибі декабриста В. Давидова на межі XVIII—XIX ст. Серед насаджень 59 видів дерев і кущів (найпоширеніші: ясен, клен, в'яз), збереглися грот (1790-ті), Зелений будиночок (1810-ті) та водяний млин (1825).

ДЕКАДА (*грец.* dekas, dekados — десяток) — багатозначний термін, пов'язаний з десятком: група, що складається з десяти одиниць (наприклад, десять солдатів у давніх військах); одиниця обчислення часу, що дорівнює десяти дням (десятиденка, третя частина місяця) і використовується переважно в статистиці та економіці; подія, що триває десять днів (наприклад, декада мистецтва); логарифмічний інтервал, що лежить між 10-кратними значеннями; лічильник на 10 у цифровій електроніці, тощо.

ДЕКАДЕНТСТВО (ДЕКАДАНС) (*фр.* decadent — занепадницький) — занепад, культурний регрес, кризові явища у мистецтві і культурі. Спочатку використовувався як історичний термін для позначення культурних явищ Римської імперії (II—IV ст.). Також цим терміном позначають модерністський напрямок в образотворчому мистецтві, музиці, літературі, архітектурі, у творчому мисленні, самовираженні (на межі XIX—XX ст.), що характеризується витонченим естетизмом, індивідуалізмом та іморалізмом.

ДЕКАЗ (DECAZES) ЕЛІ (1780—1860) — французький політик і державний діяч. Адвокат, радник Паризької апеляційної палати, радник короля Луї Бонапарта (1806—1810). Після другої реставрації Бурбонів (1815) був префектом, міністром поліції (1818) і головою кабінету міністрів (1819—1820). Після відставки призначений послом до Великобританії і отримав титул герцога, великий референдарій (головний доповідач) палати перів (1834—1848).

ДЕКАЛОГ (ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ, або **ЗАКОН БОЖИЙ)** — приписи, десять основних законів, дані самим Богом Мойсею, в присутності синів Ізраїлю, на горі Синай на п'ятдесятий день після Виходу з Єгипту. Вони містяться в П'ятикнижжі в двох подібних версіях, а обстановка надання їх так описана в Біблії: гора Синай стояла у вогні, оповита густим димом, земля тремтіла, гримів грім, сяяли блискавки, і в шумі стихії, що розбушувалася, покриваючи гору, лунав голос Божий, який вимовляв заповіді.

ДЕКАН (*англ.* Deccan Plateau) — плоскогір'я в Індії у внутрішній частині півострова Індостан, що займає площу бл. 1 млн км² та обмежене долинами річок Нарбада (з півночі) і Кавері (з півдня), нахилене на схід, тому більшість річок впадає в Бенгальську затоку. Утворюється з мезозойської і палеоген-неогенової поверхонь вирівнювання, переважно складених архей-протерозойськими гнейсами, кристалічними сланцями і кварцитами, що включають гранітні інтрузії. Клімат субекваторіальний мусонний.

ДЕКАН (*лат.* decanus — десять, десятник) — багатозначний термін: (освіта) посада в адміністрації вищого навчального закладу (голова факультету); (релігія) голова капітулу,

колегії каноніків у католицькій і англіканській церквах, колегії керівних осіб духовно-лицарського і чернечого ордену, колегії кардиналів римо-католицької церкви; (хімія) органічна сполука, алкан $C_{10}H_{22}$; (військова справа) командир 10 солдатів у давньоримському легіоні, які жили в одному наметі.

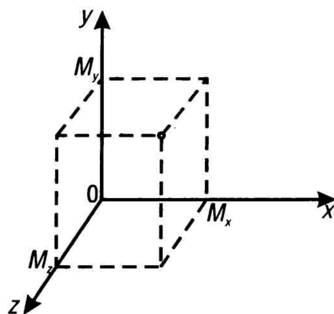
ДЕКАНДОЛЬ (DE CANDOLLE) АЛЬФОНС ЛУЇ-П'ЄР ПІРАМЮ (1806–1893) – швейцарський ботанік, член-кореспондент Петербурзької АН (1858), син Огюстена Декандоля (1778–1841). Професор Женевського університету (з 1841), де успадкував кафедру батька. Завершив розпочате ним видання «Вступ до природної системи царства рослин» (1844–1874). Один з основоположників географії рослин та вчення про походження культурних рослин, ініціатор розробки Міжнародного кодексу ботанічної номенклатури.

ДЕКАНДОЛЬ (DE CANDOLLE) ОГЮСТЕН ПІРАМ (1778–1841) – швейцарський ботанік, член Петербурзької АН (1835). Професор університетів у Парижі (з 1802), Монпельє (з 1808) та Женеві (з 1816), де заснував ботанічний сад і «Гербарій Декандоля». Розробив одну з перших природних систем рослин і видавав «Вступ до природної системи царства рослин» (1824–1839). Засновник порівняльної морфології рослин, запровадив поняття плану симетрії, поширив на рослини закон кореляції тощо.

ДЕКАПІТАЛІЗАЦІЯ – вилучення з підприємства частини власного капіталу (списання раніше зафіксованих сум з балансу) або частини знову сформованих власних фінансових ресурсів на цілі споживання або ін. цілі, не пов'язані з виробничим розвитком.

ДЕКАРТ (DESCARTES) РЕНЕ (1596–1650) – французький філософ і математик. Освіту здобув в університеті Пуатьє (1616). Запровадив Декартову систему координат і низку алгебраїчних позначень, дав поняття змінної величини і функції, опублікував твори: «Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшуковувати істину в науках» (1637), «Роздуми про першу філософію, в яких доводиться існування Бога і відмінність між людською душею і тілом» (1641), «Начала філософії» (1644).

ДЕКАРТОВА СИСТЕМА КООРДИНАТ – прямокутна система координат, яку вперше запропонував (бл. 1637) французький математик Рене Декарт (1596–1650) у «Геометрії», одному з додатків до філософського твору «Міркування про метод». Прямолінійна система координат із взаємно перпендикулярними осями на площині або в просторі, найбільш проста, дуже легко і прямо узагальнюється для просторів будь-якої розмірності і тому часто використовувана.

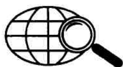

Декартова система координат

ДЕКЛАРАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (DECLARATION BY UNITED NATIONS) – декларація, підписана (1 січня 1942) під час Першої Вашингтонської конференції, стала основою для майбутньої Організації Об'єднаних Націй (ООН). За часів Другої світової війни термін Об'єднані Нації став синонімом для Союзників по антигітлерівській коаліції, декларацію підписали представники 26 держав-учасниць коаліції, включаючи США, Великобританію, СРСР і Китай, 9 держав Центральної Америки і Карибського басейну та ін.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА (DECLARATION DES DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN) – історичний французький документ і пам'ятка Великої французької революції, прийнятий постановою Французьких національних зборів (26 серпня 1789). Включає загальні колективні та індивідуальні права всіх громадян Франції та, відповідно до преамбули чинної французької конституції (4 жовтня 1958), принципи декларації мають конституційну силу.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ (1990) – документ, що проголошує державний суверенітет України, ухвалений Верховною Радою Української РСР (16 липня 1990). Також

декларував економічну і політичну самостійність України, проголошував намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не буде брати участі у військових блоках і зобов'язується дотримуватися трьох неядерних принципів: не застосовувати, не виробляти і не купувати ядерної зброї тощо.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ – процес здобуття незалежності та повного суверенітету домініонами, підмандатними територіями, колоніями. Політику зламу колоніальних імперій започаткувала Атлантична хартія (1941), коли в обмін на підтримку у Другій світовій війні США зажадали відкритого доступу на ринки колоніальних країн, а вирішального зламу колоніальна система зазнала з проголошенням незалежності Індії (1947) та утворенням низки незалежних африканських держав (1960).

ДЕКОНСТРУКТИВІЗМ – напрям сучасної архітектури, що сформувався в самостійну течію наприкінці 1980-х завдяки роботам американських архітекторів Пітера Айзенмана (нар. 1932) і Даніеля Лібескінда (нар. 1946). Ґрунтується на використанні в будівельній практиці ідей французького філософа Жака Дерріда (1930–2004) та радянського конструктивізму 1920-х. Для проектів характерні візуальна ускладненість, несподівані зламані форми, підкреслено агресивне вторгнення в навколишнє міське середовище.

ДЕКОР (*лат.* decoro – прикрашаю) – система прикрас фасаду чи інтер'єру споруди або виробу. Розрізняють «активний» декор, відповідний конструкції споруди та пов'язаний з його функцією і формою, та «пасивний» декор, невідповідний формою і залучений лише для прикраси будинку. В архітектурі під декором нерідко розуміють всю неконструктивну частину споруди. Декор є одним із засобів зорового об'єднання в ансамбль окремих будинків або предметів.

ДЕКОРАТИВНА ПЛАСТИКА – різновид декоративно-прикладного мистецтва, скульптурні паркові, екстер'єрні або інтер'єрні твори утилітарного призначення. Поділяються за матеріалом твору на: керамічні, металічні, скляні, фарфорові, фаянсові, дерев'яні та ін., а також на льодові або піщані (зазвичай створюються для обмежених за терміном спеціалізованих фестивалів, виставок та конкурсів).

ДЕКОРАТИВНА ФІГУРА – одна з найдорожчих скульптур світу (заввишки 73 см), створена французьким художником і скульптором Анрі Матіссом (1869–1954) наприкінці життя (1952). Продана на аукціоні Сотбіс (листопад 2006) за 12,9 млн доларів США.

Анрі Матісс. Декоративна фігура

ДЕКОРАТИВНИЙ ЖИВОПИС – стиль живопису, частина архітектурного ансамблю або твору декоративно-прикладного мистецтва, призначена для прикрашання або підкреслювання конструкції і функції будівлі або предмета. Декоративність – якісна особливість твору мистецтва, що зумовлена його композиційно-пластичним і колористичним ладом, форма вираження краси. Декоративний живопис тісно пов'язаний з архітектурними спорудами або творами прикладного мистецтва.

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО – розділ декоративного мистецтва зі створення художніх виробів утилітарного призначення, які мають естетичну якість, розраховані на художній ефект, служать для оформлення побуту та інтер'єру. Серед творів: одяг, тканини, килими, меблі, скло, фарфор та ін. вироби. Вироби поділяються за: матеріалом (метал, кераміка, текстиль, дерево), технікою виконання (різьблення, розпис, вишивка, набій-

ка, лиття, карбування, тощо), функціональними ознаками (меблі, посуд, іграшки) тощо.

ДЕКРЕТ (*лат.* decretum – постанова) – правовий акт, постанова органу влади або посадової особи. У Стародавньому Римі так називалися акти колегіального органу влади (зокрема сенату) і постанови претора у судових справах, після Великої французької революції у Франції – акти Конвенту та ін. законодавчих органів Французької республіки, а після Жовтневої революції в Росії – деякі законодавчі акти з'їздів Рад та ін. органів влади: декрети про землю, про мир, про «сухий закон», про суд, тощо.

ДЕКРЕТНИЙ ЧАС – система обчислення часу «поясний час плюс 1 година», що застосовувався в СРСР (1930–1991) з метою більш раціонального використання світлої частини доби і перерозподілу електроенергії між побутовими та виробничими споживачами. Формальною відмітною особливістю його застосування від ін. способів використання випереджаючого часу є додавання до поясного часу т. зв. «декретної години» при формальному збереженні нумерації часових поясів.

ДЕКРОЛІ (DECROLY) ЖАН ОВІДІЙ (1871–1932) – бельгійський педагог-реформатор, психолог і лікар. Освіту здобув у Гентському університеті (1901). Займався медичною дослідницькою діяльністю в Берліні, Парижі і Брюсселі. Створив для нормальних дітей «Школу життя через життя» (1907) та «Інститут для розумово відсталих дітей», керував курсами підвищення кваліфікації вчителів (1912), професор гігієни та лікувальної педагогіки Брюссельського університету (з 1920).

ДЕЛАВАРИ (ЛЕНАПЕ, ЛЕННІ-ЛЕНАПЕ) (*англ.* Delaware) – індіанський народ з алгонкінськими мовами у США і Канаді, що виник як племінне військове об'єднання (XVII ст.) для боротьби з європейськими поселенцями. До моменту приходу європейців являли собою спільноту мисливців і збирачів, проте з широким використанням примітивного сільського господарства. Проживали вздовж річок Делавер і Гудзон, а також на Лонг-Айленді, де створили досить складні методи полювання.

ДЕЛАВЕР (DELAWARE) – штат (площа – 6452 км^2, населення – 784,1 тис. осіб) на східному узбережжі США, що першим із 13 колоній ратифікував Конституцію США (1787), адміністративний центр – Довер, найбільше місто – Вілмінгтон. Межує зі штатами Мериленд, Пенсільванія та Нью-Джерсі, на сході омивається Делаверською затокою та Атлантичним океаном. Плоска рівнина (заввишки до 137 м), клімат помірно-морський під впливом Атлантики, перехідний від вологого субтропічного до континентального.

ДЕЛАКРУА (DELACROIX) ФЕРДИНАНД ВІКТОР ЕЖЕН (1798–1863) – французький живописець і графік, найвизначніший представник французького романтизму. Освіту здобув в Імператорському ліцеї. Створив розписи в Бурбонському (1833–1847) і Люксембурзькому (1840–1847) палацах та Луврі (1850–1851), фрески в церкві Сен-Сюльпіс (1849–1861). Найвідоміші твори: «Різанина на Хіосі» (1824), «Свобода, що веде народ» (1830), «Алжирські жінки» (1834), «Взяття хрестоносцями Константинополя» (1841) та ін.

ДЕЛАЛАНД (DE LALANDE) МІШЕЛЬ РІШАР (1657–1726) – французький композитор, органіст, диригент і педагог, представник епохи бароко. Співав у Королівській капелі хлопчиків у Парижі (з 1672), після ломки голосу став органістом, виступаючи в паризьких соборах, навчав музики принцес короля Франції Людовіка XIV. Інтендант (1683) і керівник (1704) Королівської капели. Автор понад 80 мотетів, 20 балетів і дивертисментів, різдвяних симфоній та оркестрових сюїт.

ДЕЛЕЗ (DELEUZE) ЖИЛЬ (1925–1995) – французький філософ-постмодерніст. Освіту здобув у паризькій Сорбонні (1948). Викладав у різних ліцеях Франції (1948–1957), Сорбонні (1957–1960), університетах Ліона (1964–1969) і Париж VII (1969–1987). Потерпаючи від раку легенів, наклав на себе руки, викинувшись з вікна власної квартири. Його твори поділяють на 2 групи: інтерпретації робіт ін. філософів і творців; еклектичні твори, організовані концептом (наприклад, відмінність, сенс, шизофренія, кіно).

ДЕЛІ – другий за величиною мегаполіс (площа – 1483 км^2, 12,6 – млн осіб) Індії (після Мумбаї), має статус союзної території (національний столичний округ Делі). Розташований на півночі країни у межах Індо-Гангської низовини (середня висота бл. 300 м) на бе-

резі річки Джамна (права притока Гангу). В індійській історії Делі — «столиця семи імперій», у місті розташовані 60 пам'яток світового значення. Клімат тропічний, мусонний, з дуже нерівномірним режимом опадів.

ДЕЛІ (DÆHLIE) БЬОРН ЕРЛЕНД (нар. 1967) — норвезький лижник, восьмиразовий чемпіон та чотириразовий срібний призер Олімпіад в Альбервілі (1992), Ліллехаммері (1994) та Нагано (1998), дев'ятиразовий чемпіон світу (1991—1997), вважається найвизначнішим лижником усіх часів. Припинив виступи через травму спини (1999), офіційно оголосив про завершення кар'єри (2001). Нині займається виробництвом спортивного одягу власної марки.

ДЕЛІБ (DELIBES) КЛЕМАН ФІЛІБЕР ЛЕО (1836—1891) — французький композитор, член Французької академії витончених мистецтв (1884). Навчався в Паризькій консерваторії. Був хористом у паризькій церкві Мадлен, органістом при храмі Сен-П'єр-де-Шайо (1853—1871), співпрацюючи як акомпаніатор і репетитор із паризьким «Ліричним театром». Автор опер «Так сказав король» (1873), «Лакме» (1883), балетів «Ручай» (1866), «Коппелія» (1870), «Сіильвія» (1876), багатьох романсів, меси, кількох дитячих хорів тощо.

ДЕЛІЄВ ГЕОРГІЙ ВІКТОРОВИЧ (нар. 1960) — український режисер, актор, музикант, художник, народний артист України (2009). Освіту здобув в Одеському інженерно-будівельному інституті (1982) і Московському державному інституті театрального мистецтва (1989). Режисер-постановник, автор сценаріїв та виконавець головних ролей у телевізійних фільмах комедійного серіалу «Маски-шоу» (з 1992), автор кількох художніх (живопис, графіка) виставок в Одесі і Києві, депутат Одеської міської ради (з 2002).

ДЕЛІЙСЬКИЙ СУЛТАНАТ — перша велика мусульманська держава на території сучасної Індії, що існувала в північній частині країни (1206—1526) зі столицею в Делі, коли вперше в історії мільйони індусів опинилися під владою чужинців по релігії, національності та мові. Офіційною мовою султанату була фарсі, а релігією — іслам. Влада у султанаті належала кільком тюркським та пуштунським династіям, доки не була завойована Моголами (1526).

ДЕЛІКТ (*лат.* delictum — правопорушення) — приватний або цивільно-правовий проступок, що тягне за собою відшкодування заподіяних шкоди і збитків, яке стягується за приватним правом на користь потерпілих осіб. Відмітною ознакою делікту від правопорушень ін. виду служить намір заподіяти шкоду, провина, без якої (за деякими винятками) не існує відповідальності.

ДЕЛІМАРСЬКИЙ ЮРІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ (1904—1990) — радянський український хімік, академік АН УРСР (1957), заслужений діяч наук УРСР (1974). Освіту здобув у Київському інституті народної освіти (1928). Працював у наукових установах і навчальних закладах Києва. Директор Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В. Вернадського АН УРСР (1960—1973). Основні дослідження в галузі хімії та електрохімії розплавлених солей. Автор понад 800 наукових праць, зокрема 21 монографії, 83 винаходів.

ДЕЛІМІТАЦІЯ (*лат.* delimitatio — встановлення меж) — визначення загального положення і напрямів державного кордону між суміжними державами шляхом переговорів, що зазвичай є складовою частиною мирних договорів або спеціальних угод про встановлення чи зміну державних кордонів. Під час делімітації договірні сторони складають за картою (без проведення робіт на місцевості) опис проходження лінії кордону, що може бути самостійною статтею в самому договорі або в додатку до нього.

ДЕЛІЯ — довгий верхній чоловічий одяг, поширений серед шляхетних осіб у Польщі та Україні у XVI—XVIII ст., часто підбитий хутром, із широкими незшитими рукавами і хутряним коміром, зазвичай оздобленим ґудзиковими застібками.

ДЕЛЛ (DELL) МАЙКЛ СОЛ (нар. 1965) — американський мільярдер, засновник, керівник і голова ради директорів компанії «Dell». Навчався в Техаському університеті в Остіні (1982—1984), одночасно заснував компанію з продажу персональних комп'ютерів («PC's Limited»), згодом перейменовану (1987) в «Dell Computer Corporation». Незважаючи на численні проблеми, компанія стала найприбутковішим виробником персональних комп'ютерів у світі — «Dell, Inc.» (з 2003).

ДЕЛЛЕ АЛЬПІ СТАДІО (*іт.* Stadio delle Alpi) – футбольний і легкоатлетичний стадіон у Турині (Італія), домашня арена футбольного клубу «Ювентус» (до 2006). Побудований (1988–1990) до чемпіонату світу, за проектом Студіо Хуттер, місткість – 69 295 глядачів, розміри поля – 105 × 68 м. Стадіон часто критикували за погану видимість поля через легкоатлетичні доріжки, які згодом були прибрані, але після того як Італія не отримала права проведення чемпіонату Європи-2012, стадіон було знесено (2009).

ДЕЛОН (DELON) АЛЕН ФАБ'ЄН МОРІС МАРСЕЛЬ (нар. 1935) – французький актор театру і кіно, режисер, продюсер і сценарист, лауреат премії «Сезар» (1985) і почесного «Золотого ведмедя» Берлінського кінофестивалю (1995). Вважався секс-символом 1960–1980-х. Понад 130 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «На яскравому сонці» (1960), «Рокко і його брати» (1961), «Затемнення», «Леопард» (1962), «Мелодія з підвалу» (1963), «Сицилійський клан» (1969), «Смерть негідника» (1978), «Наша історія» (1984) та ін.

ДЕЛОНЕ ЛЕВ МИКОЛАЙОВИЧ (1891–1969) – український радянський генетик і цитолог. Освіту здобув у Київському університеті (1919). Працював у Тбіліському ботанічному саду (1919–1925), в науково-дослідному інституті селекції «Головцукру» в Києві (з 1925), професор Масловського інституту селекції (1928–1933), завідувач кафедри Харківського сільськогосподарського інституту (1933–1948), одночасно в Українському інституті рослинництва, генетики та селекції (з 1946). Автор «Курсу генетики» (1938).

ДЕЛЬ ПОНТЕ (DEL PONTE) КАРЛА (нар. 1947) – швейцарський юрист і політичний діяч. Вивчала право в університетах Берна, Женеви і Лондона, отримавши ступінь магістра (1972). Працювала в апараті окружного прокурора Лугано (з 1981), генеральний прокурор Швейцарії (з 1994), прокурор Міжнародного трибуналу ООН по колишній Югославії та Руанді (з 1999), але не досягла беззаперечних успіхів. Обіймає посаду посла Швейцарії в Аргентині (2008).

ДЕЛЬКРЕДЕРЕ (*іт.* del credere – на віру) – поручительство комісіонера перед комітентом за договором комісії за виконання третьою особою зобов'язань за тією угодою, яку комісіонер уклав для комітента з цією третьою особою на виконання вказівок комітента. Винагорода за делькредере не входить у комісійну винагороду і може бути встановлена угодою комісії як окрема винагорода комісіонера.

ДЕЛЬТА – низовина в пониззі річки, складена річковими наносами та прорізана розгалуженою мережею рукавів і проток, що зазвичай являють собою особливу екосистему. Назва походить від великої літери дельта (Δ) грецького алфавіту, що за формою нагадує трикутну дельту річки Ніл. Дельти великих річок сягають гігантських розмірів: Гангу – 105,6 тис. км²; Амазонки – 100 тис. км²; Лени – 45,5 тис. км²; Нілу – 24 тис. км²; Волги – 19 тис. км².

ДЕЛЬТАВЕРКЕН (*нідерл.* Deltawerken – проект Дельта) – грандіозний комплекс гідротехнічних споруд завдовжки понад 700 км на південному заході Нідерландів (провінції Зеландія, Північні Брабант і Голландія) з метою захисту земель в естуаріях Рейну, Маасу і Шельди від штормових повеней Північного моря. У ході проекту (1950–1997) створено кілька дамб, шлюзів і штормових бар'єрів.

ДЕЛЬТАПЛАН – літальний апарат, важчий за повітря, виконаний за схемою без хвостового стрілоподібного крила. Управління польотом здійснюється зсувом центру мас за рахунок переміщення пілота щодо точки підвіски (балансирний планер). Характерною особливістю польоту є старт з ніг і посадка на ноги пілота. Назва надана за схожість крила перших зразків з дельтою (Δ), четвертою буквою грецького алфавіту.

Дельтаплан

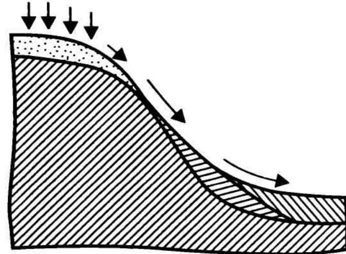
ДЕЛЬФІН (*лат.* Delphinus) – невелике сузір'я Північної півкулі неба, що містить 47 зір, видимих неозброєним оком. Відоме зі стародавніх часів, включене до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест». Дельфін був культовою твариною в Давній Греції, і сузір'ю з такою назвою приписували безліч прототипів (найбільш поширена – дельфін, який допоміг Посейдону схилити нереїду Амфітріту до заміжжя). Найліпші умови видимості утворюються у червні – грудні.

ДЕЛЬФІНИ (ДЕЛЬФІНОВІ) (*лат.* Delphinidae) – родина ссавців (бл. 40 видів) ряду Китоподібні, підряду Зубасті кити (Odontoceti). Голова відносно невелика, часто із загостреною мордою, зі значною кількістю (до 200) однорідних конічних зубів в обох щелепах. Тіло витягнуте (до 2 м) зі спинним (заввишки 80 см) і грудними (завширшки до 20 см і завдовжки 60 см) плавцями. Верхня сторона тіла і плавці сірувато- або зеленувато-чорного кольору, черево біле, шкіра дуже гладенька.

ДЕЛЬФІНІЙ (ОКОПНИК, СОКИРКИ) (*лат.* Delphinium) – рід одно- і багаторічних трав'янистих рослин родини Жовтцеві (Ranunculaceae), близький до роду Аконіт (Aconitum). Включає бл. 370 видів, що ростуть у Північній півкулі і в горах тропічної Африки. Висота стебла, залежно від виду, змінюється від 10 см до 3 м, квітки неправильні, складаються з п'яти забарвлених чашолистків. Залежно від виду рослини суцвіття складаються з 3–15 квіток (у примітивних) до 50–80 (у розвинених пірамідальних).

ДЕЛЬФІНО (DELFINO) ДЖУЗЕППЕ (1921–1999) – італійський фехтувальник (шпажист). Чемпіон Олімпійських ігор з фехтування на шпагах у командній першості (1952, 1956, 1960) і в особистій першості (1960), срібний призер в особистій першості (1956) і в командній першості (1964). Чемпіон світу в командній першості (1950, 1953–1955, 1957, 1958) і бронзовий призер в особистій першості (1959).

ДЕЛЮВІЙ (*лат.* deluo – змиваю) – скупчення пухких, нешаруватих продуктів вивітрювання гірських порід біля підніжжя схилів. Поширений повсюдно, утворюється завдяки силі тяжіння в результаті перенесення цих продуктів дощовими потоками, талими водами (площинний змив). Внаслідок делювіальних процесів ґрунти у верхній частині схилу руйнуються, а біля підніжжя акумулюються. У делювії часто виявляють розсипи важких металів. Термін запропонував російський геолог Олексій Павлов (1854–1929).

Делювій

ДЕЛЯТИН – селище міського типу (площа – 10,3 км², населення – 8,2 тис. осіб) Надвірнянського району Івано-Франківської області України. Уперше згадується (1400) в дарчій грамоті польського короля Владислава, смт (1940). Розташоване у міжгірній передкарпатській улоговині, на лівому березі річки Прут, порізаному численними балками, ярами, вузькими долинами приток Перемийська, Любіжня та кількох безіменних (абсолютні висоти 400–520 м).

ДЕМАВЕНД (*перс.* dūmavant – паруючий) – згаслий стратовулкан на хребті Ельбурс у провінції Мазендеран (Іран) і найвища точка країни (5610 м), перше сходження 1837. Являє собою конус із пологими схилами, що здіймається на 1,5 км над хребтом. Складений переважно андезитовими лавами, з льодовиками та виходами гарячих газів, сіркових і грязьових джерел на схилах. За перською легендою, в горі був ув'язнений злий дух Біварасб, а паруючий з неї дим – дихання в'язня.

ДЕМАГОГІЯ (*грец.* demos – народ і ago – веду) – набір ораторських і полемічних прийомів та засобів, що дозволяють ввести аудиторію в оману і схилити її на свій бік. Найчастіше застосовується для досягнення політичних цілей, у пропаганді і рекламі. Ґрунтується на навмисному перекрученні фактів, улесливих обіцянках, впливі на почуття, інстинкти, свідомість людей, розпалюванні пристрастей для досягнення будь-яких (зазвичай політичних або комерційних) цілей.

ДЕМАНТОЇД – алмазоподібний мінерал, прозорий, рідкісний та найдорожчий різновид гранату (андрадиту), забарвлений в яскраво-зелений колір, що зумовлене домішками заліза (смарагдово-зелений відтінок пов'язаний з домішками хрому, а жовтий – титану). Хімічна формула – $Ca_3Fe_2(SiO_4)_3$, розміри зерен рідко сягають 8–10 мм (найбільші кристали масою 252,5 і 149,0 карата), родовища відомі в Євразії та Африці.

ДЕМАРЕ (DESMAREST) НІКОЛЯ (1725–1815) – французький фізик і геолог. Досліджував стан промисловості у Франції, Італії, Голландії, обіймаючи посаду фабричного інспектора. Генерал-інспектор і директор мануфактур Франції (з 1788). Перший звернув увагу на вулканічне походження базальтових порід, створив мінералогічну і геологічну карту Оверні. Найвідоміші твори: «Фізико-математичні гіпотези» (1766), «Словник фізичної географії» (1798–1825).

ДЕМАРКАЦІЙНА ЛІНІЯ (*лат.* demarcatio – розмежування) – лінія (смуга), що: розділяє воюючі сторони на час перемир'я (лінія припинення вогню); розділяє на зони територію переможеної держави; тимчасово встановлюється на території, оскаржуваній сусідніми державами, до встановлення постійного кордону.

ДЕМАРКАЦІЯ (*лат.* demarcatio – розмежування) – проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками. Здійснюється на підставі документів про делімітацію кордону (договір, опис лінії державного кордону з додатком спеціальної карти) спільними комісіями на паритетних засадах. Проводиться топографічна зйомка або аерофотозйомка місцевості, визначаються координати, встановлюються прикордонні знаки (стовпи, загородження тощо).

ДЕМЕКОЛОГІЯ – екологія популяцій, розділ загальної екології, що вивчає динаміку чисельності популяцій, внутрішні популяційні угруповання та їхні взаємини. З'ясовує умови, за яких формуються популяції, описує коливання чисельності різних видів під впливом екологічних чинників і встановлює їх причини, розглядає особину не ізольовано, а в складі групи таких самих особин, що займають певну територію і належать до одного виду.

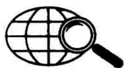
ДЕМЕНТЬЄВ АНДРІЙ ДМИТРОВИЧ (нар. 1928) – радянський російський поет, лауреат Державної премії СРСР (1985). Розпочав літературну діяльність 1948, освіту здобув у літературному інституті (1952). Літературний співробітник (з 1953), редактор відділу поезії видавництва «Молодая Гвардия» та інструктор відділу пропаганди і агітації ЦК ВЛКСМ (з 1967), головний редактор журналу «Юность» (1981–1992). Автор понад 50 поетичних збірок, віршів до понад сотні популярних радянських пісень.

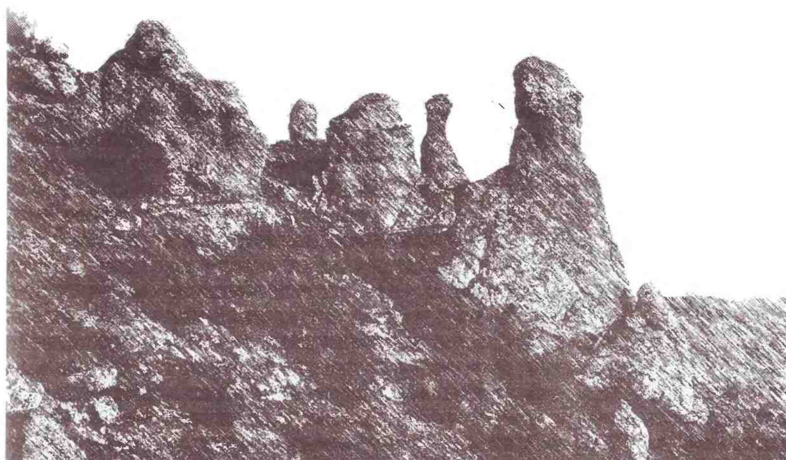
ДЕМЕНЦІЯ (*лат.* dementia – божевілля) – набуте недоумство, стійке зниження пізнавальної діяльності з втратою певною мірою раніше засвоєних знань і практичних навичок та утрудненням чи неможливістю здобуття нових. На відміну від розумової відсталості (олігофренії), слабоумства вродженого або набутого в дитинстві, що являє собою недорозвинення психіки, деменція – це розпад психічних функцій, що відбувається внаслідок уражень мозку, найчастіше в старості.

ДЕМЕРДЖІ УРОЧИЩЕ – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1981) біля с. Лучисте Алуштинської міської ради АР Крим. На площі 0,20 км² охороняється група скель на західному схилі гірського масиву Демерджі (висота – до 1239 м), що підноситься над Алуштинським амфітеатром у системі яйл Головного пасма Кримських гір. Утворена головним чином конгломератами верхньої юри (бл. 150 млн р. тому), що внаслідок вивітрювання на схилах набули численних химерних форм.

ДЕМЕРДЖІ-ЯЙЛА (*крим.-тат.* Demirci yayla) – гірський платоподібний масив у центральній частині Головного пасма Кримських гір, у межах Алуштинської міськради АР Крим України. Поділяється на Північну (заввишки до 1359 м, складену з вапняків, в яких утворилося 15 печер і розвинуті поверхневі карстові форми рельєфу) і більшу за розмірами Південну (до 1240 м, складену конгломератами, зі своєрідними, химерними формами вивітрювання: стовпами, грибами, баштами заввишки до 25 м) Демерджі.

ДЕМЕТРА (*грец.* Demeter – Земля-мати) – у давньогрецькій міфології – богиня родючості та землеробства, одне з найбільш шанованих божеств олімпійського пантеону. Культ

Урочище Демерджі

богині-матері, покровительки хліборобів, що охороняє все живе на землі, сягає своїм корінням індоєвропейської доби. Друга дочка Кроноса і Реї та мати Персефони, дружини Аїда, сестра Зевса, Гери, Гестії, Аїда і Посейдона.

ДЕМИ (*грец.* demos – народ, населення) – територіальний округ у Стародавній Аттиці, основна господарська, культова, політична та адміністративна одиниця з VI ст. до н. е., що мав самоврядування та обираного голову (демарха); генетична популяція подібних особин (чисельність яких може коливатися в часі, але зазвичай становить кілька десятків), що живуть на обмеженій території і схрещуються між собою.

ДЕМИДІВКА – селище міського типу (площа – 16,9 км^2, населення – 8,5 тис. осіб), центр Демидівського району Рівненської області України. Уперше згадується 1566, центр району (1939–1962, з 1996), смт (1959). Розташоване на полого-хвилястій поверхні південних відрогів Волинської височини (абсолютні висоти 195–230 м), на лівому, порізаному балками та ярами березі річки Жабичі (права притока Стиру).

ДЕМИДІВСЬКИЙ РАЙОН – район у південно-західній частині Рівненської області, утворений 1996, площа – 0,4 тис. км^2, населення – 15,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 2,6 тис. осіб). Межує з Млинівським, Дубенським, Радивилівським, Горохівським і Луцьким районами, адміністративний центр – Демидівка. Розташований на хвилясто-горбистій лесовій поверхні в центральній частині Волинської височини, розчленованій долиною річки Стир (її приток), ярами та балками.

ДЕМИДОВА АЛЛА СЕРГІЇВНА (нар. 1936) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка РРФСР (1984), лауреат Державної премії СРСР (1984). Освіту здобула в Московських університеті (1959) та училищі ім. Б. Щукіна (1964). Актриса Театру на Таганці (1964–1993) і власного театру «А» (з 1993). Головні ролі в фільмах: «Дневные звёзды» (1966), «Шестое июля» (1968), «Чайка» (1970), «Ты и я» (1971), «Стакан воды» (1979), «Дети солнца» (1985), «Настройщик» (2004), «Русские деньги» (2006) та ін.

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ (*лат.* de – скасування і militaris – військовий) – у міжнародному праві ліквідація на підставі міжнародного договору військових укріплень і споруд на певній території, а також заборона утримувати на ній військові бази і війська. Розрізняють повну (Антарктика, Аландські острови в Балтійському морі, Шпіцберген, небесні тіла тощо) і часткову (наприклад, створення без'ядерних зон) демілітаризацію.

ДЕМІРЕЛЬ (DEMIREL) СУЛЕЙМАН (нар. 1924) — турецький політичний і державний діяч. За освітою інженер-будівельник. Голова партії «Справедливість» (1964), 14-й, 20-й, 22-й, 24-й і 29-й прем'єр-міністр Туреччини (1965–1971, 1975–1977, 1977–1978, 1979–1980 і 1991–1993). Через громадські заворушення, що призвели до збройного перевороту (1980), витіснений з політики (1980–1987). 9-й президент Туреччини (1993–2000), провів чимало економічних реформ, що індустріалізували країну.

ДЕМІР-КАПУ (*крим.-тат.* Demir Qapı) — гірська вершина на північному заході Нікітської яйли в центральній частині Головного пасма Кримських гір, у межах Ялтинської міськради АР Крим (Україна). Являє собою складене вапняками конусоподібне підвищення яйли, заввишки 1540 м, друга за висотою після гори Роман-Кош (1545 м) серед Кримських гір. Вершина та схили безлісі, західні пологі, східні стрімкіші зі скельними східчастими кручами. Розташована на території Кримського природного заповідника.

ДЕМІУРГ (*грец.* demiurgos — майстер, ремісник, творець) — в античній філософії та міфології народів світу персоніфікований безпосередньо-творчий початок світобудови (творець всього сущого), що створює космос з матерії за вічним зразком. Термін використовується у багатьох філософських вченнях, фокусуючись переважно на творчій силі деміурга, зокрема у християнському богослов'ї це бог-творець, але також вживається для позначення творчої сили митця, творця, автора якогось твору.

ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУТ ІМ. М. В. ПТУХИ НАН УКРАЇНИ — заснований (2002) у Києві для координації комплексних досліджень проблем населення. Основні напрями наукових досліджень: людський розвиток в Україні (прояви, ризики, напрями впливу); соціально-демографічні важелі модернізації українського суспільства; соціальна інтеграція українського суспільства; циклічність процесів відтворення населення та оцінка їх соціально-економічних наслідків.

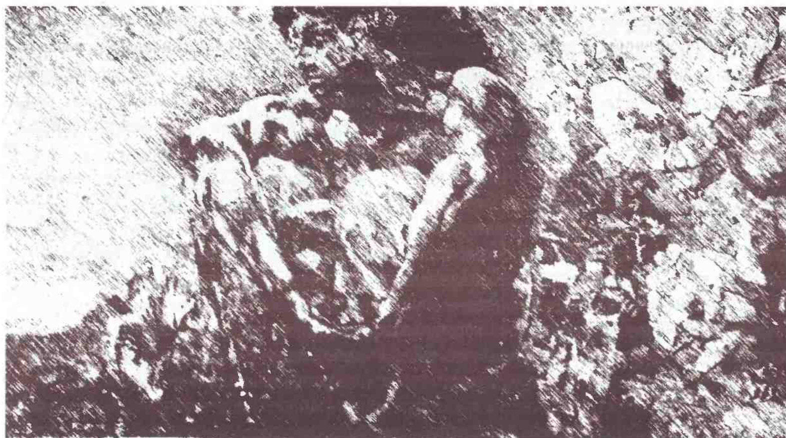
ДЕМОГРАФІЯ (*грец.* demos — народ і grapho — пишу) — наука про закономірності відтворення населення, залежність його характеру від соціально-економічних, природних умов та міграції, що вивчає чисельність, територіальне розміщення і склад населення, його зміни, причини і наслідки цих змін, дає рекомендації щодо їх поліпшення, сприяє розробці демографічної політики, планування трудових ресурсів тощо.

ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА КОНГО — держава в Центральній Африці, колишня назва — Заїр (1971–1997). Площа — 2 344 885 км², населення — 66,8 млн осіб, столиця — Кіншаса. Незалежність від Бельгії здобула 1978, парламентська республіка, офіційна мова — французька, грошова одиниця — конголезький франк. Займає басейн річки Конго, від Африканського рифту (на сході) до узбережжя Атлантики (на заході). Лежить в екваторіальному і субекваторіальному кліматичних поясах.

ДЕМОКРАТІЯ (*грец.* demos — народ і kratos — влада, правління) — форма правління, за якої громадяни особисто або через обраних представників здійснюють право прийняття політичних рішень. Ґрунтується на визнанні народу як джерела влади, що передбачає владу більшості, рівноправність громадян, верховенство закону і т. ін. При безпосередній демократії основні рішення приймаються самими виборцями (на референдумах), при представницькій — виборними установами (парламентами).

ДЕМОКРІТ (DEMOKRITOS) АБДЕРСЬКИЙ (бл. 470 або 460–360 до н. е.) — давньогрецький філософ з Абдери у Фракії. Один із засновників античного атомістичного вчення, за яким існують лише атоми (неподільні матеріальні елементи, що рухаються в різних напрямках, утворюючи окремі тіла і всі незліченні світи) і порожнеча. Автор понад 70 творів з етики, фізики, математики, мови та літератури, різних прикладних наук, зокрема медицини, від яких збереглися лише фрагменти.

ДЕМОН СИДЯЧИЙ — картина (полотно, олія, 114 × 211 см) російського живописця Михайла Врубеля (1856–1910), написана 1890. Сюжет картини навіяний поемою М. Лермонтова «Демон» і присвячена образу сили людського духу, внутрішньої боротьби та сумнівів. Трагічно зчепивши руки, демон сидить із сумними, спрямованими вдалину величезними очима, в оточенні небачених квітів,

М. Врубель. Демон сидячий

а фоном картини є гірська місцевість у червоному заході. Зберігається в Третьяковській галереї (Москва).

ДЕМОНЕТИЗАЦІЯ – позбавлення державною владою монет сили законного платіжного засобу; поступова втрата монетою грошової функції.

ДЕМОНТАЖ (*фр.* demontage) – розбирання на окремі частини машини, пристрою, апарата, обладнання, споруди та зняття устаткування чи його складової частини з місця встановлення.

ДЕМОС (*грец.* demos – народ) – вільне населення давньогрецьких міст-держав, що володіло цивільними правами (на відміну від рабів, метеків, періеків та ін. категорій залежного і неповноправного населення). Так називали простий, переважно сільський люд (XI–VI ст. до н. е.), сільське населення і міських ремісників та торговців (VI–V ст. до н. е.), міську бідноту (V–IV ст. до н. е.).

ДЕМОСФЕН (бл. 384–322 до н. е.) – давньогрецький відомий оратор і політичний діяч. Збереглися понад сотні приписуваних йому промов, виступів і листів. Закликав греків до спротиву агресії македонського царя Філіппа II, виголосивши (351) свою першу «філіппіку» – промову проти нього. Ставши фактично керівником Афін, домігся створення антимакедонської коаліції грецьких полісів, але після поразки греків у Ламійській війні (323–322), переслідуваний ворогами, отруївся.

ДЕМПІНГ (*англ.* dumping – скидання) – продаж товарів за штучно заниженими цінами, що істотно нижче ринкових, або іноді навіть нижче за собівартість товару або послуги. Демпінг застосовується заради: проникнення або зміцнення на новому ринку, витіснення конкурентів, уникнення банкрутства. Здійснюється державою і компаніями з розрахунком на відшкодування в майбутньому, коли за рахунок демпінгу буде досягнуто бажане становище на ринку.

ДЕМПФЕР (*нім.* dämpfen – глушник) – пристрій для гасіння (демпфірування) коливань або запобігання механічним коливання, що виникають у машинах і приладах під час їх роботи, а також для гасіння коливань струн в ударно-клавішних і щипково-клавішних музичних інструментах. Також демпфером (демпферною обмоткою) називають електричні котушки, що запобігають різкому збільшенню струму або напруги в електричних колах у разі короткого замикання.

ДЕМУРИНЕ – селище міського типу (площа – 2,3 км^2, населення – 1,2 тис. осіб) Межівського району Дніпропетровської області України. Хутори Демурине і Стасове (згодом об'єднані) засновані 1922, смт (1957). Розташоване на слабо хвилястій поверхні південно-східного краю Придніпровської низовини (абсолютні висоти 140–170 м), густо розчленованій яружно-балковою мережею.

ДЕМУТ-МАЛИНОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (1779–1846) – російський скульптор українського походження. Освіту здобув в Імператорської академії мистецтв у Петербурзі (1800), ректором якої був наприкінці життя (1835–1846). Створив скульптури для багатьох імперських композицій у російській столиці, більшість пов'язані з тематикою Вітчизняної війни 1812, в якій вважався одним з провідних авторів. Один із авторів пам'ятника Володимиру Великому (1853) у Києві.

ДЕМУЦЬКИЙ ПОРФИРІЙ ДАНИЛОВИЧ (1860–1927) – український фольклорист, диригент, композитор і лікар. Музичну освіту здобув у Київській духовній семінарії (1882), медичну – в Київському університеті (1889). Працював лікарем на Київщині, в етнографічній комісії Української АН (з 1921), в Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка. Автор вокальних творів «Дума про Федора Безрідного», «Заповіт» та ін. на тексти Т. Шевченка, збірок «Ліра і її мотиви» (1903), «Українські народні пісні» (1953).

ДЕМЧИШИН РОСТИСЛАВ ПЕТРОВИЧ (нар. 1948) – радянський український композитор і диригент, заслужений діяч мистецтв України. Освіту здобув у Львівській консерваторії (1988). Працював диригентом Львівського оперного театру, хормейстером і диригентом Галицького камерного хору, створив і очолив Галицький симфонічний оркестр (1989), очолює ансамбль «Галицька ревія» (1993). Автор траурного гімну для домашніх тварин, гімнів для двієчників і відмінників, Української повстанської армії та ін. творів.

ДЕМ'ЯНЕНКО АНАТОЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1959) – радянський український футболіст (захисник) та тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1986). Виступав переважно за «Динамо» (Київ), де довгий час був капітаном, провів 441 матч (забив 48 голів). Чемпіон СРСР (1980, 1981, 1985, 1986, 1990), володар Кубка СРСР (1982, 1985, 1987, 1990), Кубка володарів кубків (1986), найкращий футболіст СРСР (1985). За збірну СРСР (1981–1990) провів 80 матчів, забив 6 голів, віцечемпіон Європи (1988).

ДЕМ'ЯНЕНКО ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ (1937–1999) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1991). Освіту здобув у ГІТІСі (1959). Актор Ленінградського театру комедії (1984–1999). Понад 120 ролей у кіно, головні у фільмах: «Карьера Димы Горина» (1961), «Сотрудник ЧК» (1963), «Операция «Ы» и другие приключения Шурика» (1965), «Кавказская пленница, или Новые приключения Шурика» (1967), «Мой добрый папа» (1970), «Иван Васильевич меняет профессию» (1973) та ін.

ДЕМ'ЯНКА (*рос.* Демьянка) – річка в Тюменській області (Російська Федерація) у межах Західносибірської рівнини, права притока Іртиша (басейн Обі). Утворюється в західній частині Васюганських боліт злиттям малих річок Південна і Східна Дем'янка, неподалік від кордону з Омською областю. Довжина – 1160 км, площа басейну – 34,8 тис. км², середньорічний стік – 167 м³/с (мінімум у березні – 23,6 м³/с, максимум після танення снігів у травні – 604 м³/с), має рівнинний характер на всій довжині.

ДЕН СІ (VI ст. до н. е.) – китайський мислитель, правознавець і сановник (дафу) царства Чжен, у межах сучасної провінції Хенань (Китай). Один із найбільших представників Школи імен (мін цзя), вважається автором трактату «Ден Сі-цзи», основоположного твору цієї школи. Також відомий створенням юридичного «кодексу на бамбукових дощечках» і майстерним тлумаченням цих законів.

ДЕН СЯОПІН (при народженні – **ДЕН СЯНЬШЕН**) (1904–1997) – китайський політичний діяч. Навчався у Франції і СРСР. У комуністичному русі з 1922, учасник антияпонської і громадянських воєн у Китаї (1927–1949), член ЦК КПК (1945), член Політбюро (1955), генеральний секретар ЦК КПК (1956). Після смерті Мао Цзедуна (1976) став ініціатором економічних реформ у Китаї. Голова військової ради ЦК КПК (1981–1989), голова Центральної комісії радників ЦК КПК (1982–1987).

ДЕНАРІЙ (*лат.* denarius – складається з десяти) – назва римської срібної монети (її символ – римська цифра X, викарбувана на аверсі) часів республіки і перших двох століть імперії, однієї з найпоширеніших монет на територіях, що перебували під владою або впливом Риму. Вперше введений в обіг під час грошової реформи 268 до н. е., вага становила 4 скрупули (бл. 4,5 г) срібла. Стабіль-

ність призвела до поширення денарія і перетворила на найстабільнішу грошову одиницю в Середземномор'ї.

Денарій

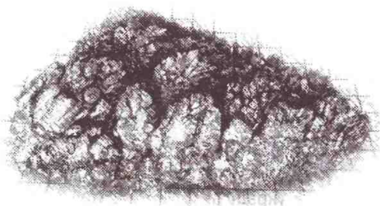
ДЕНАТУРАТ (*лат.* denaturatus — позбавлений природних властивостей) — технічний спирт із додаванням спеціальних речовин (зазвичай бл. 10 % метанолу), що виключають його споживання в харчових цілях. Застосовується для освітлення, лабораторних і промислових потреб (у виробництві лакофарбової продукції, мийних засобів, добавок до автомобільного пального, що підвищують октанове число), як паливо тощо.

ДЕНАЦИФІКАЦІЯ — комплекс заходів з очищення повоєнного німецького і австрійського суспільства, культури, преси, економіки, освіти, юриспруденції і політики від впливу нацистської ідеології. Проводилась за рішенням Потсдамської конференції (1945). Спільний орган СРСР, США, Великобританії і Франції (Контрольна рада) прийняв низку законів, у яких визначив коло осіб, що підпадають під денацифікацію, і затвердив створення спеціальних судових органів для розгляду їхніх справ.

ДЕНВЕРСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ (DENVER INTERNATIONAL AIRPORT) — найбільший за площею (140 км²) у США і другий у світі аеропорт, введений у дію (1995) за 40 км на північний схід від Денвера, штат Колорадо, на висоті 1655 м. Бетонні злітні смуги (4877 м — найдовша у цивільній авіації США та 5 по 3658 м) розташовані у вигляді вертушки, що завивається навколо 3 пасажирських терміналів (138 виходів на посадку), і спрямовані на всі сторони світу, дозволяючи уникнути черг літаків перед злітанням.

ДЕНДРАРІЙ (*грец.* dendron — дерево) — ділянка території, де у відкритому ґрунті культивуються деревні рослини (дерева, кущі, ліани), що розміщуються за систематичними, географічними, екологічними, декоративними та ін. ознаками. Мають наукове, навчальне, культурно-просвітницьке або дослідно-виробниче призначення, зазвичай влаштовуються при ботанічних садах.

ДЕНДРИТ (*грец.* dendron — дерево) — кристалічне утворення будь-якого мінералу, металу, сплаву, штучної сполуки, що належить до складних кристалічних утворень типу скелетних кристалів (незавершених кристалічних багатогранників) або до агрегату зі зрощених кристалів (зазвичай має форму гілочок дерева або листка папороті); розгалужений відросток нервової клітини, що сприймає збуджуючі або гальмівні впливи ін. нейронів або рецепторних клітин.

Дендрит

ДЕНДРОЛОГІЯ (*грец.* dendron — дерево і logos — слово) — розділ ботаніки, що вивчає деревні рослини (дерева і кущі): їх зовнішню і внутрішню будову, таксономічне положення, систематику, фізіологію, екологію, географічне поширення та господарське значення. Пов'язана з ботанікою, лісівництвом, генетикою і селекцією, садово-парковим будівництвом, а також з ґрунтознавством, географією та ін. дисциплінами.

ДЕНДРОПАРК (*грец.* dendron — дерево і *лат.* parricus — відгороджене місце) — досить великий за площею парк (від кількох гектарів), у якому вирощують деревні та кущові рослини і проводять науково-дослідні роботи, відкритий для громадського доступу і відпочинку. Найвідоміші в Україні: Веселі Боковеньки (Кіровоградська область), Оброшинський (Львівська область), Асканія-Нова (Херсонська область), Софіївка (Черкаська область) та ін.

ДЕНЕБ (*араб.* dheneb — хвіст) — найяскравіша зоря в сузір'ї Лебедя та одна з найяскравіших

зір на нічному небі, надгігант білого кольору. Разом із зорями Вега та Альтаїр утворює «літньо-осінній трикутник», добре видимий у Північній півкулі літніми та осінніми ночами. За хімічним складом її атмосфера подібна до сонячної, а з поверхні відбувається потужний витік речовини.

ДЕНЕМ-СТЮАРТ (DENHAM-STEUART) ДЖЕЙМС (1712–1780) – шотландський економіст, один зі знаних представників пізнього меркантилізму. Головний твір – «Дослідження принципів політичної економії» (1767), одна з перших робіт, що містить спробу систематичного викладу основ політичної економії, в якій запровадив в економічний лексикон поняття «платіжний баланс». Підійшов до проблеми джерела додаткової вартості, але не дав її наукового пояснення.

ДЕНИСЕНКО ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА (нар. 1973) – українська письменниця і адвокат. Освіту здобула в Київському університеті (1995). Веде адвокатську практику, представляючи інтереси громадян у Європейському суді з прав людини. Автор романів: «Забавки з плоті та крові» (2004), «Кавовий присмак кориці» (2005), «Корпорація ідіотів», «Танці в масках» (2006), «24:33:42», «Помилкові переймання, або Життя за розкладом вбивць» (2007), «Сарабанда банди Сари» (2008), книжок для дітей.

ДЕНИСІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – державний музей у с. Денисів Козівського району Тернопільської області, створений (1967) за ініціативою письменниці Іванни Блажкевич (1886–1977), яка жила в цьому селі. Експозиція була розміщена у будинку Денисівської школи (до 1984), має статус народного (1989) і державного (1993) музею. У фондах бл. 7 тис. експонатів, експозиція розміщена в 9 кімнатах.

ДЕНИСОВ ЕДІСОН ВАСИЛЬОВИЧ (1929–1996) – російський композитор, музикознавець, громадський діяч, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1990), народний артист Росії (1995). Освіту здобув у Томському університеті (1951) і Московській консерваторії (1956). Один з провідних музичних авангардистів СРСР, ключові твори – кантата «Сонце інків» (1964) на слова чилійської поетеси Габріели Містраль, і «Плачі» (1966) на російські народні тексти. Після автокатастрофи (1994) жив у Парижі, де й похований.

ДЕНІЕЛС (DANIELS) ЧАРЛЬЗ МЕЛДРАМ (1885–1973) – американський плавець, включений до Американського Олімпійського залу слави (1988). Чотириразовий чемпіон Олімпійських ігор у Сент-Луїсі (1904) на дистанціях 220 і 440 ярдів вільним стилем, естафеті 4 × 50 ярдів вільним стилем та в Лондоні (1908) на дистанції 100 м вільним стилем. 31-разовий чемпіон США (1904–1911). Під час спортивної кар'єри побив світові досягнення на всіх дистанціях від 25 ярдів до 1 милі.

ДЕНІКІН АНТОН ІВАНОВИЧ (1872–1947) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант (1916). Командував стрілецькою бригадою, дивізією та армійським корпусом у Першу світову війну. Командувач і головнокомандувач Добровольчої армії (1918), головнокомандувач «Збройних сил Півдня Росії» (1919) та «Верховний правитель Російської держави» (1920). В еміграції був з 1920, автор творів з історії та спогадів: «Очерки русской смуты» (1920–1925), «Офицеры» (1928), «Старая Армия» (1929–1931) та ін.

ДЕНІЦ (DÖNITZ) КАРЛ (1891–1980) – німецький державний і військовий діяч, грос-адмірал (1943), головнокомандувач ВМФ Німеччини (1943–1945), 4-й Рейхспрезидент Німеччини (30 квітня – 23 травня 1945). На службі в Імперському німецькому ВМФ з 1911. Після Другої світової війни звинувачений в порушеннях правил морської війни (наказував німецьким підводним човнам атакувати усі типи суден) і визнаний винним, за вироком Нюрнберзького процесу відбув у тюрмі 10-річний термін.

ДЕНКТАШ (DENKTAŞ) РАУФ (нар. 1924) – політичний діяч турецької громади Кіпру. Навчався в Стамбульському ліцеї та Великобританії, після повернення на батьківщину працював адвокатом. Обраний віце-президентом (1973) тоді ще єдиного Кіпру, а після вторгнення турецьких військових сил – президентом Турецької Федеративного Держави Кіпр (1975) і президентом невизнаної Турецької Республіки Північний Кіпр, неодноразово переобираючись на цій посаді (1985–2005).

ДЕНОМІНАЦІЯ (*лат.* denomination – перейменування) – зміна номінальної вартості грошових знаків з метою стабілізації валюти після гіперінфляції і спрощення розрахунків. Під

час деномінації відбувається обмін старих грошових знаків на нові, зазвичай меншого номіналу. Старі грошові знаки вилучаються з обігу протягом короткого (кількох тижнів, що призводить до обміну не всієї наявної грошової маси) або довгого (року чи кількох років, коли старі гроші ходять одночасно з новими) терміну.

ДЕНОНСАЦІЯ (ДЕНОНСУВАННЯ) (*фр.* denoncer – розривати) – відмова держави (належним чином оформлена) від укладеного нею міжнародного договору. Відрізняється від ін. способів розірвання міжнародних договірних зобов'язань тим, що право на денонсацію має бути передбачене в самому договорі і здійснюється в строго встановленому договором порядку (наприклад, може передбачатися обов'язковим повідомленням про підготовку денонсації за певний період часу).

ДЕНСИМЕТРІЯ (*лат.* densus – щільний, густий і *грец.* metreo – вимірювати) – вимірювання відносної щільності рідких і твердих тіл. Для твердих тіл у лабораторній практиці застосовують гідростатичне зважування (зразок зважують двічі: в повітрі і в рідині, щільність якої відома, визначаючи таким чином масу та об'єм тіла), а щільність рідких тіл визначають ареометрами і пікнометрами.

ДЕНСИТОМЕТРІЯ (*лат.* densitas – щільність і *грец.* metreo – вимірювати) – розділ фотографічної сенситометрії, присвячений вимірюванню поглинання і розсіювання світла проявленими фотографічними шарами. Методи денситометрії дозволяють за оптичною щільністю почорніння світлочутливого шару кількісно оцінити кінцевий фотографічний ефект.

ДЕНУДАЦІЯ (*лат.* denudo – оголюю, розкриваю) – комплекс процесів руйнування гірських порід і перенесення продуктів руйнування до нижчих ділянок земної поверхні, де відбувається їх нагромадження. Рушійними силами процесів денудації виступають гравітація (дія якої призводить до гірських обвалів, каменепадів, снігових і льодовикових лавин тощо), вітер, текучі води, лід та ін. Денудаційні процеси призводять до вирівнювання рельєфу земної поверхні.

ДЕНЦІВКА – український народний інструмент, різновид сопілки з насиченим звуком, поширений на Гуцульщині, у верхній отвір дерев'яної трубки (з 5–6 отворами для пальців) якого вставлено свисток у вигляді денця з прорізом (звідки назва). Виготовляється з верби, клена, калини, смереки, груші або бузини.

ДЕНЬ – проміжок часу від сходу до заходу Сонця, тривалість якого залежить від географічної широти пункту спостереження і пори року, а зміна тривалості дня протягом року є наслідком нахилу площини екватора Землі до площини екліптики. У Північній півкулі найбільш коротким днем є день зимового сонцестояння, найбільш довгим – день літнього сонцестояння, під час весняних і осінніх рівнодень тривалості дня і ночі рівні.

ДЕНЬОВ (DENEUVE) КАТРІН (при народженні – **КАТРІН ФАБ'ЄН ДОРЛЕАК**) (нар. 1943) – французька кіноактриса. Освіту здобула в Паризькому ліцеї Ла Фонтен. Найвідоміші фільми: «Шербурзькі парасольки» (1964), «Відраза» (1965), «Денна красуня», «Дівчата з Рошфора» (1967), «Трістана» (1970), «Останнє метро» (1980), «Голод» (1983), «Індокитай» (1992), «Схід – Захід», «Кохана теща» (1999), «Я вас кохаю», «Танцівниця вночі» (2000), «Вісім жінок» (2002), «Розлучення по-королівськи» (2005) та ін.

ДЕПАРДЬЄ (DEPARDIEU) ЖЕРАР КСАВ'Є МАРСЕЛЬ (нар. 1948) – французький актор театру і кіно, лауреат премій «Золотий глобус» (1991) і «Сезар» (1981, 1991), «Золотий лев» Венеціанського кінофестивалю (1997). Освіту здобув у школі драматичного мистецтва Ж. Л. Коше. Понад 180 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Вальсуючі» (1973), «Двадцяте сторіччя» (1976), «1492: Підкорення раю» (1992), «Жерміналь» (1993), «Гамлет» (1996), «Людина в залізній масці» (1998), «Бальзак» (1999) та ін.

ДЕПО (*фр.* dépôt – склад, сховище) – транспортне підприємство, що забезпечує експлуатацію, ремонт і зберігання рухомого складу залізниць (вагонів, локомотивів) та міського транспорту (трамваїв, тролейбусів), а також пожежних машин.

ДЕПОЗИТ (*лат.* depositum – річ, віддана на зберігання) – грошові кошти або цінні папери (акції, облігації), що поміщаються для зберігання в кредитні установи (банки, ощадні каси) і підлягають поверненню особі або організації, яка їх внесла, за певних умов; грошова сума (або цінні папери), що вноситься боржником у судові установи для передавання кредитору.

ДЕПОЗИТНИЙ СЕРТИФІКАТ – цінний папір, що засвідчує суму внесеного в банк вкладу юридичної особи і права вкладника (власника сертифікату) на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту (вкладу) та обумовлених у сертифікаті відсотків у банку, який видав сертифікат або в будь-якій філії цього банку. Банком може передбачатися можливість дострокового пред'явлення до оплати термінового сертифіката зазвичай за зниженою відсотковою ставкою.

ДЕПОРТАЦІЯ (*лат.* deportatio – вигнання, висилка) – примусова висилка особи або цілої категорії осіб до ін. держави чи місцевості (зазвичай під конвоєм). Термін започаткований у кримінальному законодавстві Франції (XVIII–XIX ст.) для позначення особливих видів заслання; вперше депортація політично неблагонадійних у Гвіану була встановлена законом про підозрілих (1791).

ДЕПРЕСІЯ (*лат.* depressio – придушення) – багатозначний термін: (медицина) психічний розлад, що характеризується зниженням настрою, втратою здатності переживати радість, порушеннями мислення і руховою загальмованістю; (економіка) довготривала економічна криза, більш серйозна за спад економіки (рецесія); (геоморфологія) пониження земної поверхні незалежно від її форми і походження; (метеорологія) метеорологічна зона відносно слабого атмосферного тиску.

ДЕПУТАТ (*лат.* deputatus – посланий) – особа, обрана в законодавчий або представницький орган держави або місцевого самоврядування, представник певної частини населення (виборців свого округу) або всієї нації у владному органі, статус якої встановлюється конституцією та спеціальними законами.

ДЕРАВАР ФОРТЕЦЯ – квадратна в плані фортеця в пустелі Тар розташована поблизу пенджабського міста Бахавалпур на сході Пакистану. Перша фортеця на цьому місці зведена раджами Джайсалмера (XII–XIII ст.). Нинішня споруда закладена навабом Бахавалпура (1733), висота її мурів сягає 30 м, довжина периметру становить 1500 м. У фортеці розташовані мармурова мечеть (яскравий приклад могольської архітектури) та усипальниця наваба з роду Аббасі.

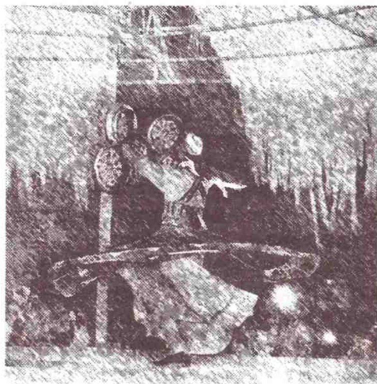
ДЕРАЖНЯ – місто (площа – 17,6 км^2, населення – 10,2 тис. осіб) районного значення, центр Деражнянського району Хмельницької області України. Уперше згадується в турецьких документах (1542), магдебурзьке право (1614), центр району (1923), статус міста (1987). Розташоване на хвилястій поверхні в центральній частині Подільської височини (абсолютна висота 280 м) на берегах річки Вовк (права притока Південного Бугу), порізаних балками та ярами.

ДЕРАЖНЯНСЬКИЙ РАЙОН – район на сході Хмельницької області, утворений 1923, площа – 0,9 тис. км^2, населення – 33,5 тис. осіб (у т. ч. міське – 14,3 тис. осіб). Межує з Летичівським, Хмельницьким, Ярмолинецьким, Віньковецьким, Барським, Жмеринським і Літинським районами, адміністративний центр – Деражня. Лежить на платоподібній, полого-хвилястій поверхні Подільської височини, розчленованій долинами річок Вовк, Рів, Згар (притоки Південного Бугу), балками та ярами.

ДЕРБЕНЬОВ ЛЕОНІД ПЕТРОВИЧ (1931–1995) – радянський російський поет-пісняр, перекладач і юрист. Освіту здобув у Московському юридичному інституті (1954). Автор понад двох тис. віршів, сотні з яких перетворилися на популярні пісні: «Прощай», «Родная земля», «Всё могут короли», «Ты на свете есть», «Всё пройдёт», «Городские цветы», «Кленовый лист», «Я родилась в Сибири», «Ты, ты, ты», «Небо и земля», «Зурбаган», «Ни минуты покоя», «Всё, что в жизни есть у меня», «Кто тебе сказал?» та ін.

ДЕРВІШ (*перс.* derviš – бідняк, жебрак) – аскет, прихильник суфізму, своєрідний мусульманський аналог монаха. Для них притаманна відсутність власності, оскільки все належить Богу, але якщо дервіш чимось і володів, то був зобов'язаний цим ділитися. Умовно поділялися на мандрівних і тих, що живуть в обителях.

ДЕРГАЧІ – місто (площа – 19,1 км^2, населення – 18,3 тис. осіб) районного значення, центр Дергачівського району Харківської області України. Засноване як форпост Харківської оборонної лінії (1660), центр району (1923), попередня назва – Деркачі (до 1943), статус міста (1977). Розташоване на хвилястій поверхні в долині річки Лопань – на част-

Дервіш

ково заболоченій заплаві та рясно порізаних балками та ярами (абсолютні висоти 120–180 м) берегах.

ДЕРГАЧІВСЬКИЙ РАЙОН – район у північній частині Харківської області, утворений 1923, площа – 0,9 тис. км^2, населення – 95,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 67,6 тис. осіб). Межує з Російською Федерацією (Бєлгородська область), Харківським, Валківським, Богодухівським і Золочівським районами, адміністративний центр – Дергачі. Розташований на хвилястій, платоподібній поверхні схилів Середньоросійської височини, розчленованій долинами річок Уда, Лопань і Харків, ярами та балками.

ДЕРЕВИНА – (у ботаніці) тканина або сукупність тканин (ксилема), що утворилися з прокамбію або камбію дерев та кущів; (у техніці та повсякденному житті) внутрішня частина дерева, що лежить під корою, що використовується для будівництва, виробництва меблів, дров тощо. Поділяється на тверді (червоне, чорне і рожеве дерево, тик, дуб, в'яз, евкаліпт, бук) і м'які (переважно деревина хвойних дерев – сосни, ялини, модрини) сорти.

ДЕРЕВІЙ ТИСЯЧОЛИСТИЙ (*лат.* Achillea millefolium) – багаторічна трав'яниста рослина, вид роду Деревій (Achillea) родини Айстрові, або Складноцвіті (Asteraceae). Латинська назва роду походить від імені міфічного героя Ахіллеса. Стебло пряме, ребристе, нерозгалужене (заввишки 20–100 см), сірувате, листки довгасті або ланцетні, квітки білі або рожеві в дрібних кошиках, зібрані у густе, щитоподібно-волотисте суцвіття. Застосовується як лікарська, пряна, декоративна і медоносна рослина.

ДЕРЕВО – форма деревних рослин, що мають стовбур з деревини та листяну крону. Поділяються за видом листя на: хвойні (відрізняються голкоподібним або лускатим листям, утворюють шишки або ялівцеві ягоди – сосни, ялини, ялиці, модрини, кипариси, секвої) і листяні (з широким і плоским листям, що зазвичай опадає раз на рік – клени, буки, ясени, евкаліпти); за терміном життя листків на: листопадні і вічнозелені, а за ін. ознаками на: плодові, цінні, корабельні, тропічні, північні тощо.

ДЕРЕВОГРИЗИ (*лат.* Lyctidae) – родина дрібних жуків (понад 100 видів) з довгастим зверху сплощеним тілом, мають п'ятичленикові лапки з редукованим першим члеником, вусики з двочлениковою булавою, личинки безногі, білого забарвлення. Розвиваються в сухій деревині, якою живляться жуки і личинки, поширені практично по всій землі за винятком полярних областей. Пошкоджують дерев'яні будівлі, стовпи, меблі та ін. дерев'яні вироби.

ДЕРЕВОКОРІНЬ – загальна назва різноманітних вічнозелених тропічних дерев, що ростуть на морських узбережжях, утворюючи мангрові ліси. Змогли пристосуватися до середовища проживання, адаптувавшись до бідного вмісту кисню, солоності і частого затоплення припливами, виробивши численні опорні корені, захищеність деревини від гниття та ушкодження шкідниками. Найтиповішими представниками є роди Різофора (Rhizophora), Бругієра (Bruguiera), Авіценнія (Avicennia) та ін.

ДЕРЕВОРИТ (КСИЛОГРАФІЯ) (*грец.* xylon – зрубане дерево і grapho – пишу, малюю) – гравюра на дереві, найдавніша техніка гравірування (виникла в Китаї не пізніше VI ст.), що завдяки легкості виконання була поширена в Європі і на Сході. В обрізній гравюрі використовують дошки поздовжнього розпилу стовбура дерева, на відшліфовану поверхню яких наноситься малюнок, вирізаються проміжки між зображенням (до глибини 2–5 мм), поверхню змащують фарбою і роблять відбиток на папері.

ДЕРЕВОСТАН (ЛІСОСТАН) – сукупність деревних порід у лісовому насадженні, що є складовим

елементом лісу. Розрізняються за складом порід, формою, походженням, віком та продуктивністю. Виділяють переважаючу (становить найбільшу частину деревостану за запасом або площею), головну (найбільше відповідає умовам середовища і господарській меті), другорядну (утворює мішані насадження з головною породою) та супутню (росте у другому та третьому ярусах насадження, іноді в підліску) породи.

ДЕРЕВ'ЯНКО КУЗЬМА МИКОЛАЙОВИЧ (1904–1954) – радянський український військовий діяч, генерал-лейтенант, Герой України (2007, посмертно). У Червоній армії з 1922, освіту здобув у Київській і Харківській військових школах, Військовій академії ім. М. Фрунзе. Учасник Радянсько-фінської (1939–1940) і Великої Вітчизняної (1941–1945) війн. Від імені Верховного головнокомандування СРСР приймав капітуляцію Японії (2 вересня 1945), будучи серед тих, хто припинив Другу Світову війну.

ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ЖИВОПИСУ XVI–XVIII СТ. МУЗЕЙ-ПАМ'ЯТКА – розташований у дерев'яному християнському храмі (пам'ятка народної архітектури національного значення XVII ст.) у райцентрі Рогатин Івано-Франківської області України, складова (разом із художньо-краєзнавчим музеєм) міського музейного комплексу та філія обласного художнього музею. Храм входить до переліку з 8 пам'яток дерев'яної сакральної архітектури України, запропонованих до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ДЕРЕГУС МИХАЙЛО ГОРДІЙОВИЧ (1904–1997) – радянський український графік і живописець, народний художник СРСР (1963), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1969). Освіту здобув у Харківському художньому інституті (1930), де викладав (1932–1941). Автор живописних творів: «Колгоспне свято» (1935), «Тарас Бульба на чолі війська» (1952), графічних робіт: «Катерина» (1938), «По дорогах війни» (1943), «Українські народні думи та історичні пісні» (1950), книжкових ілюстрацій, тощо.

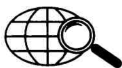
ДЕРЕЗА (*лат.* Lycium) – рід рослин родини Пасльонові, що включає бл. 90 видів, поширених від помірної до субтропічної зони. Багаторічний листопадний колючий кущ із супротивними простими листками завдовжки 1–8 см. Квітки поодинокі або зібрані в невеликі суцвіття діаметром 6–25 мм, плоди – м'ясисті багатонасінні ягоди діаметром 8–20 мм, червоного, жовтого, фіолетового або чорного кольору. Рослини отруйні, деякі види здавна використовуються для лікування захворювань печінки і нирок.

ДЕРЕН (ДЕРНИНА) – органо-мінеральний гумусний акумулятивний поверхневий горизонт ґрунтів, що формується під трав'яною, переважно луговою, рослинністю, а в лісах – на прогалинах, вирубках, узліссях та ін. відкритих просторах. Дернину зазвичай утворюють рослини родини Злаки (Poaceae), її колір здебільшого темно-сірий або сірий, структура – грудкувато-зерниста або пилувата. Дерен виділяють у самостійний горизонт, якщо його потужність перевищує 3 см.

ДЕРЖАВА – система політичних інститутів, що займаються організацією суспільного життя на певній території. Сутністю держави є внутрішній зміст її діяльності, який виражає єдність загально-соціальних (засоби зв'язку і транспорту, будівництво шляхів, іригаційних споруд, боротьба з епідеміями, злочинністю, заходи щодо забезпечення миру та ін.) і вузько-класових (групових) інтересів громадян (захист інтересів економічно панівного класу, здійснення організованого примусу).

ДЕРЖАВЕЦЬ – феодал у Литві та Польщі (XV–XVIII ст.), нагороджений урядами за службу державними земельними маєтностями у довічне або тимчасове користування. Користуючись прибутками з земель, не мав права їх продавати, дарувати, заповідати або закладати за борги. На Лівобережній Україні позбавлені володінь на початку Визвольної війни (1648–1654), на Правобережній Україні – після приєднання території до Російської держави (наприкінці XVIII ст.).

ДЕРЖАВИ ЗВАННЯ ГЕРОЙ УКРАЇНИ ОРДЕН – державна нагорода України, що виготовляється із золота, має форму знака княжої держави Володимира Великого (тризуба) в обрамленні двох дубових гілок (35 × 36 мм), зображення рельєфні. Зворотний бік плоский, з написом рельєфними літерами «Герой України» та порядковим номером. Орден з'єднується з фігурною колодкою (завдовжки 45 мм, завширшки 28 мм), обтягнутою шовковою муаровою стрічкою зі смужками синього і жовтого кольорів.

Орден Держави звання Герой України

ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІНСТИТУТ ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ – створений (1949) у Києві як Сектор держави і права, інститут з 1969, ім'я першого директора (1949–1974), радянського юриста-міжнародника Володимира Корецького (1890–1984) надано 1990. Інститут здійснює фундаментальні теоретико-методологічні та прикладні дослідження актуальних проблем державно-правового будівництва в Україні, надає експертну та науково-консультативну допомогу органам державної влади.

ДЕРЖАВІН ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ (1743–1816) – російський поет і державний діяч. Служив солдатом (з 1762) і офіцером (з 1772) у Преображенському полку в Санкт-Петербурзі. Обіймав вищі державні посади: правитель Олонецького намісництва (1784–1785), губернатор Тамбовської губернії (1786–1788), кабінет-секретар Єкатерини II (1791–1793), президент Комерц-колегії (з 1794), міністр юстиції (1802–1803). У поетичних творах розвивав традиції російського класицизму.

ДЕРЖАВІН МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1936) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1989). Освіту здобув у театральному училищі ім. Б. Щукіна (1959). Актор Московських театрів ім. Ленінського комсомолу (з 1959), на Малій Бронній (з 1965), сатири (з 1968). Головні ролі в фільмах: «Кто есть кто?» (1977), «Трое в лодке, не считая собаки» (1979), «Моя морячка» (1990), «Импотент» (1996), «Ночной визит» (1998), «Ханума» (2009) та ін.

ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА – утворена (2000) в Києві на базі Державного інституту житлово-комунального господарства, заснованого 1971. Здійснює перепідготовку фахівців, зокрема на здобуття другої вищої освіти за спеціальностями «Облік і аудит», «Економіка підприємства». Щорічно понад 150 слухачів одержують дипломи про другу вищу освіту, а понад 4000 керівників і спеціалістів підприємств галузі підвищують свій фаховий рівень.

ДЕРЖАВНА ВЛАДА – організоване керівництво справами суспільства з боку держави та її органів (органів державної влади), що виражається в ухваленні актів (виконанні дій), які мають державно-обов'язкову чинність, забезпечуються авторитетом, організаційними заходами, а за необхідності і примусом з боку держави. Поширюється на всіх громадян, виконується народом безпосередньо (найвище вираження народної влади – референдум або народне голосування) або органами державної влади.

ДЕРЖАВНА ЛЬОТНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ – вищий провідний навчальний заклад з підготовки авіаційних кадрів в Україні, заснований (1951) як Кіровоградське військове авіаційне училище льотчиків дальньої авіації. Згодом Кіровоградське вище льотне училище цивільної авіації (1978–1993) – перший у СРСР заклад з підготовки інженерів-пілотів для цивільної авіації. Сучасна назва з 1993, за час існування в академії підготовлено понад 110 тис. авіафахівців, серед яких бл. 5 тис. осіб з 81 країни світу.

ДЕРЖАВНА ПРЕМІЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ АРХІТЕКТУРИ – державна нагорода України, встановлена постановою ЦК Компартії України і Ради міністрів УРСР (12 квітня 1988), для відзначення за створення видатних житлово-цивільних та промислових архітектурних комплексів, будівель і споруд, роботи в галузі містобудування, ландшафтної архітектури, упорядкування міст і селищ, реставрації пам'яток архітектури і містобудування, наукові праці з теорії та історії архітектури. Сучасна назва з 31 жовтня 1996.

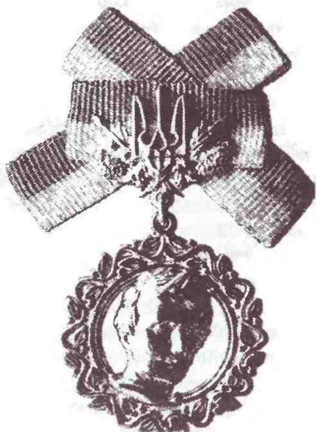
ДЕРЖАВНА ПРЕМІЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ НАУКИ І ТЕХНІКИ – державна нагорода України, заснована поставною ЦК Компартії України та Ради міністрів УРСР (23 квітня 1969). Щорічно присуджується 20 премій за: видатні наукові дослідження, розробку та впровадження нової техніки, матеріалів і технологій, значний внесок у розв'язання проблем охорони довкілля

та забезпечення екологічної безпеки, створення підручників для середніх загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів.

ДЕРЖАВНА ПРЕМІЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ – державна нагорода України, заснована законом Верховної Ради України (21 вересня 2007). Щорічно (перше присудження – 30 вересня 2011) присуджується 5 премій для нагородження громадян України за видатні досягнення в галузі освіти в номінаціях (по одній у кожній): дошкільна і позашкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, наукові досягнення в галузі освіти.

ДЕРЖАВНА ПРЕМІЯ УКРАЇНИ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА – державна нагорода України, заснована Указом Президента України (10 вересня 1994) з нагоди 100-річчя від дня народження видатного діяча української культури Олександра Довженка (1894–1956). Щорічно присуджується лише 1 премія за видатний внесок у розвиток українського кіномистецтва окремим представникам кінематографічних професій – громадянам України, ін. держав та особам без громадянства або творчим колективам до 5 осіб.

ДЕРЖАВНА (НАЦІОНАЛЬНА) ПРЕМІЯ УКРАЇНИ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА – державна нагорода України, найвища відзнака в галузі культури та мистецтва. Заснована 1961, назви: Державна премія УРСР ім. Т. Шевченка (з 1969), Національна (з 1999). Щорічно присуджується до 5 премій з: літератури; літературознавства і мистецтвознавства; публіцистики і журналістики; кінематографії; музичного, театрального, концертно-виконавського, народного і декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва.

Державна (Національна) премія України ім. Т. Шевченка (відзнака)

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ – за Конституцією України (1996), державними символами України є: Державний Прапор України (стяг із співвідношенням сторін 2:3, двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів), Державний Герб України (складається з Малого і Великого гербів – Тризуб), Державний Гімн України (національний гімн на музику Михайла Вербицького зі словами Павла Чубинського), Державні символи Президента України (прапор-штандарт, знак, гербова печатка і булава).

ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТРАНСПОРТУ – вищий навчальний заклад III рівня акредитації, який здійснює підготовку і перепідготовку фахівців для залізничного та ін. видів транспорту, підприємств та організацій України, заснований (1995) у Києві. Університет має 6 навчальних, лабораторних і допоміжних корпусів, навчальну інфраструктуру становлять 5 факультетів, 20 кафедр, кількість студентів – бл. 4,8 тис. осіб, до 200 викладачів.

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР США (UNITED STATES SECRETARY OF STATE) – керівник Державного департаменту США, заснованого 1789 відомства зовнішньої політики країни. Пост аналогічний посаді міністра закордонних справ у більшості ін. держав та є четвертим за важливістю і порядку заміщення президентської влади. Кандидатура на пост держсекретаря призначається президентом США і затверджується сенатом країни.

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ОСВІТИ – норми і вимоги, що визначають обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм загальної освіти, максимальний обсяг навчального навантаження учнів, рівень підготовки випускників освітніх установ, а також основні вимоги до забезпечення освітнього процесу (в т. ч. до його матеріально-технічного, навчально-ла-

бораторного, інформаційно-методичного і кадрового забезпечення). Держава гарантує загальнодоступність і безкоштовність загальної освіти.

ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – створений (1996) у Києві на основі фондів колишнього музею прикордонних військ Червонопрапорного Західного прикордонного округу та матеріалів, зібраних під час військово-польових експедицій та відряджень (1992–1996), предметів, наданих ветеранами-прикордонниками та їхніми сім'ями, документів з архівів Російської Федерації, міст Києва, Львова, Одеси тощо. Експозиція на площі 340 м^2 побудована за хронологічним принципом.

ДЕРИЖАНОВ МАРТИРОС СЕМЕНОВИЧ (1867–1900) – лікар і громадський діяч. Фахівець із внутрішніх хвороб, який переїхав до Ялти (1897), де був членом правління Благодійного товариства, Ялтинського відділу Російського товариства охорони народного здоров'я та активним співробітником «Піклування про нужденних хворих». Був особистим лікарем української поетеси Лесі Українки (1871–1913) у власному пансіоні (1897–1898).

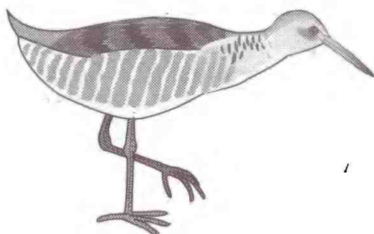
ДЕРИХВІСТ (*лат.* Glareola) – рід куликів родини Дерихвостові (Glareolidae). Довжина тіла – 17–28 см, дзьоб широкий і короткий, загнутий донизу, ноги короткі, хвіст довгий. Оперення зверху однотонне – сіро-буре. Відомо 7 видів, поширених в Європі, Азії та Африці. В Україні – дерихвіст степовий і лучний, прилітають у квітні, відлітають у жовтні. Живуть поблизу лиманів на солончаках, живляться комахами, другорядні мисливські птахи.

ДЕРІАНУР (*перс.* море світла) – один із найвідоміших діамантів у світі, найбільший і прекрасніший з алмазів іранських шахів, вагою 182 карати. Хоча перські монархи вірили в те, що алмаз колись належав Кіру Великому, насправді він видобутий у копальнях Голконди і разом з Павичевим троном вивезений Надир-шахом зі столиці Великих Моголів (1739). Відтоді його кілька разів бачили на вбранні шахів під час урочистих заходів, а нині камінь зберігається в Центральному банку Ірану в Тегерані.

ДЕРІБАС (DE RIBAS) ЙОСИП МИХАЙЛОВИЧ (при народженні – **ДОН ХОСЕ ДЕ РІБАС**) (1751–1800) – російський військовий і державний діяч, адмірал (1799), іспанський дворянин за походженням. Служив у неаполітанській армії (1765–1769), був на російській службі (з 1772). Брав участь у російсько-турецьких війнах (1768–1774 і 1787–1791). Проектувальник, будівничий і начальник порту в Хаджибеї (Одесі), брав участь у будівництві Одеси (1794–1797), де головна вулиця міста названа на його честь Дерибасівською.

ДЕРІПАСКА ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1968) – російський мільярдер, підприємець і меценат. Освіту здобув у Московському університеті (1993) і Російській економічній академії (1996). Заснував «Військову інвестиційно-торгову компанію» (1990), що спеціалізувалася на торгівлі металами. Ініціював створення (1997) першої на пострадянському просторі вертикально інтегрованої промислової компанії – групи «Сибірський алюміній», згодом перейменованої (2001) на компанію «Базовий Елемент».

ДЕРКАЧ (*лат.* Crex) – птах родини Пастушкові (Rallidae). Невеликий перелітний птах завдовжки 22–25 см, вага – бл. 150 г, зимує в Африці південніше Сахари. Гніздиться в Європі та Азії, де мешкає у вологих високотравних луках, на густо порослих чагарниками болотах або засіяній ріллі. Оперення верхньої частини тіла світло-руде, з темними плямами, боки рудувато-вохристі, з білими попелястими смугами. Дзьоб короткий, міцний, червонувато-бурого кольору. Літає повільно, при небезпеці рятується втечею.

Деркач

ДЕРКАЧ ІВАН ЄГОРОВИЧ (нар. 1940) – радянський український художник, заслужений майстер народної творчості України (2009). Освіту здобув у Московській художній академії

народної творчості і Львівському поліграфічному інституті. Довгий час працював у художній майстерні райцентру Драбів (Черкаська область). Автор понад 400 творів, що приймали участь у виставках в Україні, країнах Європи і США.

ДЕРКУЛ – річка у Луганській області України (Марківський, Біловодський, Станично-Луганський райони) і Ростовській області Росії, ліва притока Сіверського Дінця. Довжина – 163 км, площа басейну – 5180 км^2, витрата води – до 97 м^3/с, живлення переважно атмосферне (снігове і дощове). Починається з джерел на Середньоросійській височині поблизу кордону з Воронезькою областю Російської Федерації. Долина асиметрична, завширшки 2–5 км, з крутим високим (60–70 м) правим схилом і пологим лівим.

ДЕРМАНСЬКО-ОСТРОЗЬКИЙ – національний природний парк (площа – 54,483 км^2) у Здолбунівському та Острозькому районах на південному сході Рівненської області України. Створений (2009) з метою збереження цінних природних територій та історико-культурних об'єктів, охорони, дослідження, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів.

ДЕРМАТИН (*грец.* dermatinos – шкіряний) – бавовняна тканина з нітроцелюлозним покриттям, нанесеним на одну або обидві сторони тканини, замінник шкіри, дешевий обробний матеріал. Застосовується для оббивки меблів, робочих поверхонь столів, площин дверей, переплетення книг (як матеріал для обкладинок), галантерейних виробів та ін. Давня назва – гранітоль.

ДЕРМАТОЛОГІЯ (*грец.* derma – шкіра і logos – слово) – розділ медицини, що вивчає будову і функціонування шкіри та її придатків (волосся, нігтів), а також слизових оболонок, вивчає причини, механізми розвитку, прояви, методи діагностики, лікування та профілактики їхніх захворювань. Тісно пов'язана з венерологією, інфекційною патологією, педіатрією, з внутрішніми хворобами, алергологією, ендокринологією, з хірургією, гінекологією та акушерством, невропатологією, офтальмологією та ін.

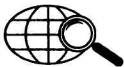
ДЕРПФЕЛЬД (DÖRPFELD) ВІЛЬГЕЛЬМ (1853–1940) – німецький архітектор, один із найвідоміших дослідників стародавньої архітектури. Освіту здобув у Берлінській будівельній академії (1876). Брав участь і керував розкопками в Олімпії (1877–1882), Трої (1882–1884), де вперше реконструював численні культурні шари, Тиринфі (1884–1885), Пергамі (1900–1913). Обіймав посаду другого секретаря (директора) Німецького археологічного інституту в Афінах (1886–1912), професор Єнського університету (з 1923).

ДЕРРІВА ГОРИ – невеличке гірське пасмо (завдовжки до 90 км) на північному заході острова Ірландія з найвищою точкою горою Еррігал (752 м). Є частиною нагір'я Донегал, розташованого в графстві Донегал (Ірландія), складається переважно метаморфічними породами, місцями з крутосхилими і сильно розчленованими ділянками. На східних схилах ростуть березові і хвойні ліси, решта території вкрита торф'янистими і вересовими пустками, луками.

ДЕРРІДА (DERRIDA) ЖАК (1930–2004) – французький філософ, літературознавець і культуролог, засновник деконструктивізму. Викладав у Сорбонні (1960–1964), в університеті Джонса Хопкінса та Єльському університетах (1966–1978), один з ініціаторів створення Міжнародного філософського коледжу (1983). Автор бл. 40 монографій, зокрема: «Голос і явище» (1967), «Поля філософії» (1972), «Похований дзвін» (1974), «Психея: винаходи іншого» (1987), «Привиди Маркса» (1993), «Сила закону» (1994) та ін.

ДЕРРОУ (DARROW) ЧАРЛЬЗ БРЕЙС (1889–1967) – американський винахідник, автор і перший продавець настільної гри «Монополія». Продавав та встановлював опалювальне обладнання в Пенсільванії. Після втрати роботи (1929) під час Великої депресії заробляв на життя вигулом собак. Зареєстрував винахід (30 липня 1933), прототипом якого стала економічна «Гра землевласників», запатентована Елізабет Мегі (1903). Власноруч зробив і продав у Філадельфії перші кілька тисяч комплектів «Монополії».

ДЕРЮГІН ІВАН КОСТЯНТИНОВИЧ (1928–1996) – радянський український спортсмен-п'ятиборець, заслужений майстер спорту СРСР (1956). Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1957). Виступав за СКА

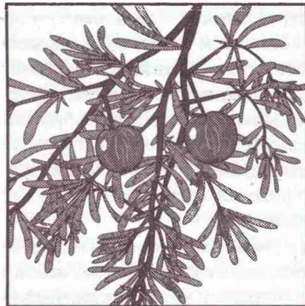
Київ та збірну СРСР, з якою здобув золоту олімпійську медаль на Олімпіаді в Мельбурні в командному заліку (1956) і став чемпіоном світу (1961) в командному і срібним призером в індивідуальному заліках.

ДЕРЮГІНА АЛЬБІНА МИКОЛАЇВНА (нар. 1932) – радянський український тренер з художньої гімнастики, заслужений тренер СРСР та України, заслужений працівник культури УРСР та фізичної культури і спорту України, Герой України (2002). Освіту здобула в Київському інституті фізичної культури. Працювала тренером у Київському політехнічному інституті, товаристві «Спартак», президент Федерації художньої гімнастики (з 1986), старший тренер збірних команд СРСР та України, член виконкому НОК України.

ДЕРЮГІНА ІРИНА ІВАНІВНА (нар. 1958) – радянська українська гімнастка і тренер з художньої гімнастики, заслужений майстер спорту (1977) і тренер (1985) СРСР, заслужений працівник фізичної культури і спорту України (2005). Освіту здобула в Київському інституті фізкультури (1980). 5-разова абсолютна чемпіонка і володарка Кубка СРСР (1975–1979). У збірній СРСР з художньої гімнастики (1972–1982): 2-разова абсолютна чемпіонка світу (1977, 1979). Віце-президент Федерації гімнастики України.

ДЕСАНТНИЙ КОРАБЕЛЬ – клас бойових кораблів, призначених для транспортування військової техніки та особового складу. Здатний здійснювати їх висадку на необладнане узбережжя, для чого мають посилену конструкцію корпусу, переважно малу осадку і плоске днище. Крім того, на десантні кораблі іноді покладається роль безпосередньої вогневої підтримки десанту, для чого вони зазвичай оснащуються артилерією, зенітними гарматами і ракетами та установками залпового вогню.

ДЕСЕРТНИЙ КВАНДОНГ (*лат.* Santalum acuminatum) – вид санталу, деревна рослина родини Санталові, що росте в центральних і південних областях Австралії. Високий кущ або маленьке дерево заввишки до 7 м, з жовто-зеленим листям завдовжки 45–115 мм, що тримається на короткому листовому черешку (5–10 мм). Квітки зелені або білі (назовні) і червонуваті або коричневі (всередині)

Десертний квандонг

діаметром 2–3 мм. Їстівний плід червоний або жовтий діаметром 20–25 мм, з кісточкою всередині.

ДЕСИКАЦІЯ (*лат.* desiccare – висушувати) – передживне підсушування рослин, що прискорює їхнє дозрівання і полегшує машинне збирання врожаю. Проводять хімічними речовинами (десикантами), найбільш широко використовується в бавовництві, де при розкритті 60–75 % коробочок бавовнику не знижує врожаю бавовни-сирцю та її якості. Також інколи застосовують при збиранні насінників кінських бобів, бобових трав, люпину, цукрових буряків, рису, пшениці та ін.

ДЕСИЛІКАЦІЯ (*лат.* de – префікс, яка вказує на зворотний процес і silicis – кремінь) – один з видів хімічного вивітрювання гірських порід, пов'язаний із розчиненням і виносом кремнезему (SiO_2), чому сприяє присутність слабких розчинів їдких лугів вуглекислих солей, а також бікарбонатів кальцію і магнію. Винесений кремнезем випадає із розчинів у вигляді опалу або халцедону. Процес збіднення магми кремнеземом, що призводить до утворення деяких вивержених порід.

ДЕСКВАМАЦІЯ (*лат.* desquamo – видаляю луску) – лускате лущення (відшаровування) епітелію або ін. тканин із поверхні органа внаслідок різних патологічних процесів в організмі. Тип фізичного вивітрювання, при якому відбувається лускоподібне відшаровування і злущування порід (бл. 1–2 см) завдяки великій амплітуді коливання добових температур. Зазвичай спостерігається в пустелях і високогірних районах та залежить від однорідності породи та швидкості коливання температури.

ДЕСКОРТ (*фр.* descort – розбіжність) – ліричні пісні з безладною композицією, створені трубадурами, що передавали збентежений стан поета. Характерною особливістю їхніх текстів була власна, відмінна від інших, будова строфи, завдяки чому мелодійна структура прямо протилежна до пісенної. У дескорті цей ефект досягається навмисно і входить до ряду мотивів.

ДЕСНА – річка в Смоленській і Брянській областях Російської Федерації та Чернігівській, Сумській і Київській областях України, ліва і найдовша притока Дніпра. Довжина – 1130 км (в Україні – 591 км), площа басейну – 88,9 тис. км², середня витрата води – 361 м³/с, ухил – 0,1 м/км, живлення переважно снігове. Починається на Смоленській височині, долина переважно трапецієподібна, річище звивисте, завширшки до 450 м (середня 200 м), заплава заболочена, з багатьма протоками, старицями та озерами.

ДЕСНА – річка на Придніпровській височині, у межах Козятинського, Калинівського, Липовецького і Вінницького районів Вінницької області України, ліва притока Південного Бугу. Довжина – 80 км, площа басейну – 1,4 тис. км², ухил – 0,7 м/км, живлення мішане. Долина трапецієподібна (ширина – до 2,5 км, глибина – до 30 м), заплава завширшки до 300–400 м, часто заболочена, річище звивисте завширшки 5–40 м, завглибшки 0,5–5 м. Стік зарегульований численними ставками і невеликими водосховищами.

ДЕСНА – селище міського типу (площа – 0,5 км², населення – 1,3 тис. осіб) Вінницького району Вінницької області України. Засноване біля залізничної станції Стадниця в північно-східному передмісті Вінниці (1972), смт (1984). Розташоване на слабо хвилястій поверхні Придніпровської височини (абсолютні висоти 250–270 м), на лівому березі річки Десна, неподалік від її впадіння в Південний Буг.

ДЕСНА – селище міського типу (площа – 1,0 км², населення – 7,6 тис. осіб) Козелецького району Чернігівської області України. Утворене поруч із с. Виповзів, коли сюди була передислокована (1959) з Білої Церкви 112-та гвардійська стрілецька Звенигородська Червонопрапорна ордена Суворова дивізія Київського військового округу, смт (1960). Розташоване в оточенні соснового лісу на рівній поверхні надзаплавної (борової) тераси правого берега річки Десна.

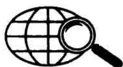
ДЕСНЯНСЬКО-СТАРОГУТСЬКИЙ – національний природний парк (площа – 162,151 км²) в Середино-Будському районі Сумської області України, в долині річки Десни. Створено (1999) з метою збереження, відтворення та раціонального використання ландшафтів Лівобережного Полісся з типовими та унікальними природними комплексами, що у перспективі мають стати складовою частиною білатерального українсько-російського біосферного резервату «Старогутські і Брянські ліси».

ДЕСПІНА – внутрішній супутник планети Нептун, названий за ім'ям німфи Деспіни (*грец.* Владичиця) з грецької міфології, дочки Деметри і Посейдона. Відкрита (1989) за фотографіями космічного апарата «Вояджер-2». Відстань від Нептуна – бл. 52,5 тис. км, обертається навколо нього за 8 год 2 хв, має масу 2×10^{18} кг, неправильну (несферичну) форму 180 × 148 × 128 км, без помітних слідів геологічної активності.

ДЕСПІО (DESPIAU) ШАРЛЬ (1874–1946) – французький скульптор і графік. Навчався в Паризьких школах декоративних і витончених мистецтв, працював помічником в Огюста Родена (1907–1914). Вважається одним із найбільших майстрів скульптурного портрета XX ст., твори якого відзначені почуттям сучасності, гуманізмом і поетичністю образів, найвідоміші: «Дівчинка з Ланд» (1907), портрети Л. Льєвра (1918) і Аньєс Мейєр (1929), пам'ятник полеглим у Мон-де-Марсане (1922), «Ася» (1937) та ін.

ДЕСПОТІЯ (*грец.* despoteia – необмежена влада) – форма державного правління, коли верховна державна влада сконцентрована в руках абсолютного правителя або вузької групи осіб, які мають право вільно розпоряджатися долею своїх підданих. Прикладами класичної деспотії вважаються стародавні держави Месопотамії – Ассирія і Вавилонія (II–I тис. до н. е.).

ДАССО (DASSAULT) СЕРЖ (прізвище при народженні – **БЛОХ**) (нар. 1925) – французький мільярдер, підприємець (голова і головний виконавчий директор «Dassault Group»), політичний діяч консервативного спрямування. Син фран-

цузького авіаконструктора Марселя Дассо (1892–1986), від якого успадкував «Dassault» та після смерті якого продовжує розвивати компанію. Член партії «Союз за президентську більшість Франції», колишній мер міста Корбей-Ессон в південному передмісті Парижа.

ДЕСУБЛІМАЦІЯ – фізичний процес переходу речовини з газоподібного стану в твердий, минаючи рідкий (зворотний до сублімації). Прикладом є утворення на віконній шибці крижаних візерунків у зимовий час. Десублімація є екзотермічним фазовим переходом, під час якого вивільняється енергія.

ДЕСЯТИБОРСТВО ЛЕГКОАТЛЕТИЧНЕ – чоловічий олімпійський (з 1912) вид спорту, що включає змагання в 10 видах легкої атлетики. Проводяться протягом двох днів (інтервал між видами не менш ніж 30 хв): 1-й день (біг на 100 м, стрибки у довжину, штовхання ядра, стрибки у висоту і біг на 400 м), 2-й день (біг на 110 м з бар'єрами, метання диска, стрибки з жердиною, метання списа і біг на 1500 м). Результат визначається сумою очок, що нараховуються за системою у кожному виді (залежно від результату).

ДЕСЯТИНА – стара російська одиниця земельної площі, згідно з межовою інструкцією (1753) дорівнює 2400 квадратних сажнів (або 1,0925 гектара), що застосовувалася (XV–XX ст.) до введення метричної системи. Являла собою прямокутник зі сторонами 80 × 30 («тридцятка») або 60 × 40 («сороківка») сажнів і називалася казенною десятиною. Церковна десятина – податок на користь церкви (десята частина доходу особи, що віддається для церковних потреб).

ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА – перший кам'яний храм Русі (церква Успіння Пресвятої Богородиці Десятинна). Споруджена (988–996) на Київському дитинці Володимиром Великим, який на її будівництво та утримання виділив десятину (десяту частину власних прибутків, звідки назва). Хрестово-купольний шестистовпний кам'яний храм оздоблювали мозаїки, фрески, різьблені мармурові та шиферні плити, а ікони, хрести та церковний посуд було привезено з кримського Корсуня. Зруйнована ордою хана Батия (1240).

ДЕСЯТНИК ГРИГОРІЙ ОВСІЙОВИЧ (нар. 1946) – радянський український кінорежисер, сценарист, композитор, поет-пісняр. Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1969). Режисер Української студії телевізійних фільмів (1973–2003), автор понад 100 науково-популярних, документальних, навчальних теле- і кінофільмів, десятків сце-

Десятинна церква

наріїв і дикторських текстів. Викладав на факультеті журналістики Київського університету (1969–1976), автор підручників з режисури кіно і телебачення.

ДЕТАЛЬ — виріб, що є частиною машини, виготовлений з однорідного за структурою і властивостями матеріалу без застосування будь-яких складальних операцій. Деталі розрізняють за призначенням: кріпильні (гайка, шайба, болт, гвинт, шуруп, цвях та ін.), передавальні (вал, шпонка тощо); за простотою форми: прості (гайка, шпонка та ін.), складні (колінчастий вал, корпус редуктора, станина верстата тощо) і т. ін.

ДЕТЕКТИВ (*лат.* detego — розкриваю, викриваю) — літературний і кінематографічний жанр, в творах якого йдеться про дослідження загадкових подій з метою з'ясування їх обставин і розкриття загадки. Зазвичай такою подією виступає злочин і детектив описує його розслідування та визначення винних, а конфлікт будується на сутичці справедливості з беззаконням та завершується перемогою справедливості. Основна ознака жанру — наявність загадкові події, обставини якої з'ясовуються.

ДЕТЕКТОР (*лат.* detector — відкривач) — пристрій у радіотехніці для детектування електричних коливань. Застосовується в мовних, зв'язкових, телевізійних радіоприймачах, вимірювальних пристроях і багатьох ін. для виділення частот коливань, що несуть інформацію. Розрізняють амплітудний, частотний і фазовий детектори.

ДЕТЕКТОР ВИПРОМІНЮВАННЯ (*лат.* detector — той, що розкриває, виявляє) — пристрій, що вловлює заряджені частинки іонізуючого випромінювання, реєструючи їх і перетворюючи на електричний сигнал. Застосовується в приладах для виявлення та кількісного визначення іонізуючих випромінювань (дозиметрах).

ДЕТЕКТУВАННЯ (*лат.* detectio — відкриття, виявлення) — перетворення електричних коливань, у результаті якого виходять коливання більш низької частоти або постійний струм. Найпоширенішим випадком детектування є демодуляція, що полягає у виділенні низькочастотного сигналу з модульованих високочастотних коливань. Застосовується в радіоприймальних пристроях для виділення коливань звукової частоти, в телебаченні — сигналів зображення тощо.

ДЕТЕРГЕНТИ (*лат.* detergeo — прати) — речовина або їх суміш, що допомагає відмивати що-небудь від бруду, мийний засіб. Найбільш поширені три види сумішей-детергентів: мило, пральний порошок і шампуні. Спочатку застосовувалася звичайна вода, іноді використовувалися олії й абразиви, такі як вологі пісок і глина. Найстаріший відомий мийний засіб для миття вовни — несвіжа (гниюча) сеча. Мило з'явилося в давнину як результат варіння тваринного жиру з водою і деревною золою.

ДЕТЕРМІНАЦІЯ СТАТІ (*лат.* determinatio — визначення) — спрямованість спадкових (генетичних) чинників і чинників середовища, що визначають кінцевий результат статевого диференціювання, тобто розвиток первинних і вторинних статевих ознак за чоловічим або жіночим типом і статева самосвідомість, основними компонентами якої є психологічна сексуальна орієнтація, вибір сексуального партнера і виконувана індивідуумом статева роль.

ДЕТЕРМІНІЗМ (*лат.* determinare — визначати, обмежувати) — філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу. Принцип детермінізму в науці визначає, що: закономірності об'єктивно існують, доступні пізнанню та опису; будь-яке явище підпорядковане закономірностям і повністю ними обумовлено. Протистоїть індетермінізму, що заперечує загальний характер причинності.

ДЕТОНАЦІЯ (*фран.* detoner — вибухати, від *лат.* detono — гримлю) — процес хімічного перетворення вибухової речовини, що супроводжується вивільненням енергії і поширюється речовиною у вигляді хвилі від одного шару до іншого з надзвуковою швидкістю (до 9 км/с). Хімічна реакція вводиться інтенсивною ударною хвилею, що утворює передній фронт детонаційної (ударної) хвилі. Енергія, що вивільняється в зоні хімічної реакції, безперервно підтримує високий тиск в ударній хвилі.

ДЕТРИТ (*лат.* detritus — потертий) — нагромадження уламків гірських порід, що складаються з мертвої органічної речовини (скелетів безхребетних тварин, кісток хребетних тварин); сукупність завислих у воді та осілих на дно водойм дрібних (до кількох см) части-

нок рослинних і тваринних організмів, що не розклалися або їхніх виділень.

ДЕТРОЙТ РЕД ВІНГС (DETROIT RED WINGS) – професійний хокейний клуб з Детройта, штат Мічіган (США), заснований 1926, попередні назви – Кугарс (1926–1930) і Фолконс (1930–1932). Виступає в Центральному дивізіоні Західної конференції Національної Хокейної Ліги, володар Кубка Стенлі (1936, 1937, 1943, 1950, 1952, 1954, 1955, 1997, 1998, 2002, 2008), Президентського кубка (1995, 1996, 2002, 2004, 2006, 2008). Домашня арена – Джо Луїс Арена (20 066 глядачів), клубні кольори – червоний і білий.

Емблема хокейного клубу «Детройт Ред Вінгс» («Detroit Red Wings»)

ДЕУЛІНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я (1618) – укладене (11 грудня 1618) між Московським царством і Річчю Посполитою на 14,5-річний термін в селі Деуліні поблизу Троїцько-Сергіївського монастиря (нині місто Сергіїв Посад Московської області Російської Федерації) після спроби (1617–1618) польського королевича Владислава захопити Москву. За його умовами до Речі Посполитої відходили Смоленська і Новгород-Сіверська землі, але ще до закінчення терміну перемир'я розпочалася Смоленська війна (1632–1634).

ДЕФЕКАЦІЯ (*лат.* defecatio – очищення, випорожнення) – рефлекторне виведення з травного тракту незасвоєних організмом залишків їжі. У ссавців і людини – спорожнення прямої кишки від калу. Центр рефлексу дефекації розташований у поперековій частині спинного мозку. У людини в нормі дефекація відбувається бл. одного разу на добу.

ДЕФЕКТ (*лат.* defectus – бракувати) – багатозначний термін, що характеризує вади, псування, пошкодження, ненормальності, відхилення, патології в різноманітних галузях промисловості та людського буття.

ДЕФІЛЕ (*фр.* defile – тіснина) – двозначний термін: (військова справа) ущелина, вузький прохід між природними підвищеннями, горами або водними перешкодами; (мода) красиве і граціозне пересування манекенниць і манекенників вузьким проходом (подіумом) між публікою задля демонстрації нових зразків одягу.

ДЕФІЛЮВАННЯ (*фр.* defiler – проходити один за одним низкою) – (військова справа) проходження військ повз начальника, зокрема церемоніальним маршем або проходження військ через якесь дефіле (тіснину); (мода) проходження демонстраторів одягу подіумом між глядачами.

ДЕФІНІЦІЯ (*лат.* definitio – визначення) – словникове або наукове визначення поняття чи предмета; коротке пояснення (тлумачення) одного слова або поняття іншим словом з більш широким значенням (поняттям) і зазначенням на істотні розпізнавальні ознаки об'єкта.

ДЕФІЦИТ (*лат.* deficit – бракує) – нестача, недостатність, брак чого-небудь. В економіці – перевищення попиту над пропозицією, зокрема: товарний дефіцит – перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією; бюджетний дефіцит – перевищення видатків бюджету над доходами; дефіцит торгового балансу – перевищення імпорту над експортом; дефіцит платіжного балансу – загальна незбалансованість платіжного балансу держави і т. д.

ДЕФЛЯЦІЯ (*лат.* deflatio – здування) – двозначний термін: (геологія) процес руйнування вітром гірських порід (вітрова ерозія) та розвіювання продуктів їх вивітрювання; (фінанси) підвищення купівельної здатності місцевої валюти (завдяки зменшенню різними заходами фінансового й економічного характеру кількості наявних в обігу паперових грошей і нерозмінних банкнот), за своїм змістом і наслідками – протилежність інфляції, що зазвичай розцінюється як менш сприятливий чинник.

ДЕФО (DEFOE) ДАНІЕЛЬ (бл. 1660–1731) – англійський письменник і публіцист, один із основоположників європейського реалістичного роману. Літературну діяльність розпочав як журналіст і публіцист памфлетом «На-

риси проектів» (1697). Редагував і писав статті для свого періодичного видання «Ревю» (1704–1713). Найвідоміші романи «Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо» (1719), «Капітан Сінглтон» (1720), «Історія полковника Жака», «Моль Фландерс» (1722), «Роксана» (1724) та ін.

ДЕФОЛІАНТИ (*лат.* de – видалення і folium – лист) – хімічні препарати з групи пестицидів, що спричиняють старіння листя і штучний листопад, завдяки чому прискорюється дозрівання і полегшується збирання врожаю (зазвичай застосовується до бавовнику). Зокрема широко використовувалися американськими військовими під час війни у В'єтнамі (1965–1973) для полегшення пошуку партизанів у джунглях.

ДЕФОЛІАЦІЯ (*лат.* de – видалення і folium – лист) – опадання листя з рослин під впливом природних несприятливих чинників (екстремальних температур, засухи, забруднень, захворювань, інвазії паразитів і т. д.) або їхнє антропогенне видалення з метою полегшення механізованого збирання врожаю або з метою прискорення опадання листя з посадкового матеріалу в розплідниках, щоб спростити його транспортування і зберігання.

ДЕФОЛТ (*англ.* default – невиконання зобов'язань) – невиконання договору позики, несплата своєчасно відсотків чи основного боргу за борговими зобов'язаннями або за умовами договору про випуск облігаційної позики. Може оголошуватися компаніями, приватними особами і державами («суверенний дефолт»), нездатними обслуговувати всі або частину своїх зобов'язань. Корпоративний дефолт є важливим поняттям корпоративного права, будучи захисним механізмом для компанії і кредиторів.

ДЕФОРМАЦІЯ (*лат.* deformatio – спотворення) – зміна розмірів і форми твердого тіла, що виникає при зміні взаємного положення частинок тіла та пов'язане з їхнім переміщенням один щодо одного. Є результатом зміни міжатомних відстаней і перегрупування блоків атомів. Деформації поділяють на оборотні (пружні), що зникають після закінчення дії докладених сил, і незворотні (пластичні, повзучості), що залишаються після закінчення дії докладених сил.

ДЕХНА (МАЛИЙ НЕФУД) – піщана пустеля на Близькому Сході, у центральній частині Аравійського півострова (Саудівська Аравія). Займає вузьку (20–70 км) стародавню улоговину стоку, що простягається вигнутою на схід 1200-кілометровою дугою з півночі на південний схід (огинаючи район столиці країни Ер-Ріяду) і з'єднує пустелі Великий Нефуд (на півночі) і Руб-ель-Халі (на південному сході). На заході обмежена горами Тувайк, на сході переходить у пустелю Ель-Хаса.

ДЕЦИ- (Д, D) (*лат.* decimus – десята частина) – кратний метричний префікс у системі СІ, що позначає 0,1. Офіційно запроваджений 1795, хоча широко застосовувався раніше. Для позначення використовується маленька буква «д» (в українській мові) або «d» (у міжнародному варіанті) безпосередньо перед позначенням одиниці, наприклад: децибел – дБ (dB), дециметр – дм (dm).

ДЕЦИБЕЛ (ДБ, DB) – логарифмічна одиниця, одна десята бела, що служить для зіставлення двох рівнів енергії. Децибелами часто користуються для вираження гучності звуку щодо конкретного еталонного рівня. Найслабший з чутних людиною звуків (який відповідає надлишковому тиску повітря 23×10^{-5} Па), умовно приймається за 0 дБ. Поріг, після якого звук стає болючим для людини, становить 120 дБ, а гучність звичайної розмови зазвичай становить бл. 50–60 дБ.

ДЕШТЕ-ЛУТ – піщано-солончакова пустеля на Близькому Сході, в центральній частині Іранського нагір'я на сході Ірану. Довжина – бл. 550 км, ширина – 100–200 км, значні її ділянки зайняті такирами, солончаками, а на півдні поширені значні масиви пісків. На півдні, біля східного підніжжя хребта Кухбенан, у межах пустелі розташовується безстічна солончакова западина Немекзар, у зниженій частині якої під час розливу річок навесні утворюється мілководе озеро.

ДЕШТЕ-МАРГО (*фарсі* Долина смерті) – глинисто-піщана пустеля на Близькому Сході, в південно-західній частині Афганістану, на межиріччі пересихаючих річок Гільменд і Хашруд. Площа – бл. 155 тис. км², висоти – 500–700 м. Переважають щебенисті і глинисті поверхні з рідкою рослинністю, в південно-західній частині пустелі розташовані значні

піщані масиви, поділені ділянками такирів і солончаків. Клімат субтропічний, опади — 50—100 мм/р.

ДЕШТЕ-НАУМІД — глинисто-солончакова пустеля на Близькому Сході, розташована на сході Ірану, біля кордону з Афганістаном, у широкій міжгірній западині на схід від Східно-Іранських гір, у народі називається «пустелею відчаю». Частково обводнюється річкою Фехруд та її притоками, глинисті і солончакові рівнини подекуди вкриті пустельною рослинністю, в якій переважають полиново-солянкові угрупування, а місцями розріджені чорно-саксаулові зарості.

ДЕЯНІРА (ДЕЙАНІРА) — у грецькій міфології — дочка царя Ойнея (або Діоніса) та Алфеї, сестра Мелеагра, дружина Геракла (за право побратися з нею Гераклу довелося боротися з Ахелоєм), мати Гераклідів. З ранніх років уміла володіти зброєю і правити колісницею, її називають войовницею. Після загибелі Мелеагра всі його сестри з горя перетворилися на птахів-цесарок, лише Деяніра і ще одна сестра Горго зберегли людську подобу завдяки втручанню Діоніса.

ДЖ. П. МОРГАН ЧЕЙЗ ВЕЖА (JP MORGAN CHASE TOWER) — хмарочос, найвища будівля в штаті Техас (США), споруджена (1978—1982) в центрі Х'юстона за проектом американського архітектора Бея Юйміна (нар. 1915) як офісно-комерційний центр. Висота 75-поверхового будинку становить 305 м, внутрішня площа — 120 774 м^2, з'єднана з системою метрополітену міста, будівлю обслуговують 50 швидкісних ліфтів. Оглядовий майданчик з вільним доступом розташований на 60 поверсі.

Вежа Дж. П. Морган Чейз (JP Morgan Chase Tower)

ДЖ. П. МОРГАН ЧЕЙЗ (JP MORGAN CHASE & CO.) — американська фінансова корпорація, найбільша публічна компанія в світі та лідер у сфері інвестиційних і комерційних банківських послуг. Заснована 1799, штаб-квартира в Нью-Йорку (США), кількість працівників — понад 240 тис. осіб. Назву корпорації склали прізвища американських фінансиста Джона Пірпонта Моргана (1837—1913) і державного діяча Селмана Портленда Чейза (1808—1873).

ДЖАБАЛЬ-АД-ДУХАН — найвища точка (122 м) Королівства Бахрейн, найвищий пагорб, розташований у центральній частині найбільшого материкового острова країни у Перській затоці, складеного вапняками.

ДЖАБАЛЬ-АН-НАБІ-ШУАЙБ — гора пророка Шайба (3760 м), найвища точка Аравійського півострова та Ємену, розташована неподалік від його столиці Сана. На вершині розташована мечеть Шуайба.

ДЖАБАЛЬ-УММ-АД-ДАМИ — найвища точка Йорданії (1854 м) , розташована в горах на схід від долини річки Йордан, на північному краю Східно-Африканської рифтової зони.

ДЖАБАЛЬ-ШАМС — найвища точка Оману, гора Сонця (заввишки 3009 м) розташована в гірській системі Джабаль аль-Ахдар, за 30 км північніше м. Бахла. На вершині розміщено військову радіолокаційну станцію.

ДЖАБЕР (JABER) МОХАМЕД БІН ІССА АЛЬ (нар. 1959) — мільярдер із Саудівської Аравії, засновник, голова і президент компанії «MBI International», що ефективно функціонує на ринку понад чверть століття. У сферу її діяльності входять готельний і курортний бізнес, нерухоме майно, харчова промисловість тощо. Бере активну участь у всіляких благодійних заходах, зокрема заснував особистий «Фонд MBI», філію Лондонського інституту, а також безліч спільних проектів із ЮНЕСКО.

ДЖАБІР ІБН ХАЙЯН (бл. 721 — бл. 815) — арабський алхімік, лікар, фармацевт, математик і астроном. Народився в родині аптекаря, що

походив з Ємену. У середньовічній Європі був відомий під латинізованим ім'ям Гебер (Geber). Вважається автором коментарів до «Початків» Евкліда і «Альмагеста» Птолемея, «Книги про побудову астролябії», «Книги про положення світил», «Книги про дзеркала» та медично-фармацевтичних трактатів «Книга про отрути і протиотрути» і «Книги милосердя».

ДЖАБОТІКАБА (ЖАБОТІКАБА) (*лат.* Myrciaria caulifloria, *порт.* Jaboticaba) – рослина родини Миртові, вид роду Мірціарія, що культивується в тропічних широтах як плодова культура. Вічнозелене, повільно ростуче дерево заввишки (5–12 м) з овально-ланцетоподібними глянцевими шкірястими листками (2–10 × 1–2 см). Плід – кругла або еліптична, глянцева темно-бордово-фіолетова кістянка з білою або рожевою желеподібною соковитою м'якоттю (діаметром 0,6–4 см), що ростуть гронами.

ДЖАДИДИЗМ (*араб.* джадид – новий) – культурно-реформаторський, просвітницький та суспільно-політичний рух мусульман Поволжя, Криму та Середньої Азії на межі XIX–XX ст. У його основі було започаткування в мусульманських школах нового методу навчання читання, низки світських предметів. Зокрема джадіди виступали за розвиток національного мистецтва і літератури, рівноправність жінок, реорганізацію діяльності духовенства, викладання в школах національною мовою тощо.

ДЖАЗ (*англ.* jazz) – форма музичного мистецтва, що виникла на межі XIX–XX ст. в США в результаті синтезу африканської та європейської культур, набувши згодом повсюдного поширення. Характерними рисами його музичної мови спочатку стали імпровізація і поліритмія, заснована на синкопованих ритмах, та унікальний комплекс прийомів виконання ритмічної фактури (свінг). Подальший розвиток відбувався завдяки освоєнню музикантами і композиторами нових ритмічних та гармонійних моделей.

ДЖАЙВ (*англ.* jive) – танець афро-американського походження, що з'явився в США (1940-ві) та є різновидом свінгу зі швидкими і вільними рухами. Включений у змагання з бальних танців, один із п'яти танців латиноамериканської програми, який завжди виконується останнім та є апофеозом змагальної програми. Танець дуже швидкий, що дозволяє парам продемонструвати технічну майстерність і фізичну підготовку.

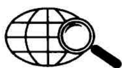
ДЖАЙНІЗМ (*санскр.* переможець) – релігійно-філософське вчення, що виникло в Індії (бл. VI ст. до н. е.), поширене в сучасній Індії та Шрі-Ланці. Нині відносно невелика за кількістю вірних (бл. 5 млн осіб), але впливова в Індії релігія та одна з найзаможніших релігійних груп країни. Зберігають стародавню систему освіти (мають найстаріші бібліотеки), а їхня громада підтримує найвищий відсоток грамотності серед ін. індійських релігійних груп.

ДЖАЙПУР – місто в північній Індії (площа – 201 км², населення – 3,7 млн осіб), адміністративний центр штату Раджастхан (батьківщини групи військових кланів раджпутів, які контролювали цю частину Індії протягом понад тисячоліття), розташоване на річках Банас і Бангангa, на висоті 430 м. Засноване (1727) магараджею Савай Джай Сінгхом II як нова столиця держави, зване «Рожевим містом» через незвичайний колір каменю, що використовувався у будівництві. Клімат тропічний, мусонний.

ДЖАКАРТА (*індон.* Jakarta) – столиця (площа – 664 км², населення – 9,7 млн осіб) і найбільше місто Республіки Індонезія, розташоване на північно-західному узбережжі острова Ява при впадінні річки Чилівунг (Калі Бесар) в Яванське море. Засноване (1527) на честь перемоги військ султанату Демак над португальським флотом. Північна частина міста рівна (заввишки до 10 м), південна – горбиста. Клімат субекваторіальний, спекотний, із сухим сезоном у червні – серпні і вологим протягом решти року.

ДЖАКАРТСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ СУКАРНО-ХАТТА (SOEKARNO-HATTA INTERNATIONAL AIRPORT) – розташований на захід від столиці Індонезії Джакарти, названий на честь перших президента Ахмеда Сукарно (1901–1970) і віце-президента Мухамеда Хатта (1902–1980) країни. Створений (на площі 18 км²) за проектом французького архітектора Поля Андре (нар. 1938), працює з 1985, 2-й термінал – з 1992), 3-й – з 2009 (повне закінчення в 2020), має дві незалежні злітно-посадкові смуги.

ДЖАКОМЕТТІ (GIACOMETTI) АЛЬБЕРТО (1901–1966) – швейцарський скульптор, живописець і графік. Навчався живопису в Женеві (1919–

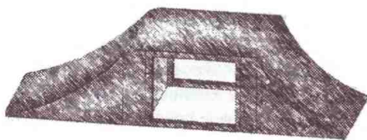
1920), знайомився з класикою італійського мистецтва, подорожуючи Італією (1920–1921), стажувався в паризькій студії Гранд Шом'єр у Е. Бурделя (1922–1925). Автор ледь не найдорожчих скульптур в історії людства: «Рука», «Дама Леоні», «Людина, що крокує І» (1947), «Кіт» (1951), «Велика голова Дієго» (1954), «Велика стояча жінка (1960) та ін.

ДЖАМБОЛАН (*лат.* Syzygium cumini) – рослина родини Миртові, вічнозелене тропічне швидкоростуче дерево заввишки до 30 м з діаметром стовбура 60–90 см і довгасто-овальними листками (5–25 × 2,5–10 см), що мають скипидарний запах. Квітки рожеві з лійкоподібною чашкою, 4–5 зрощеними пелюстками. Плід – глянцева темно-фіолетова, майже чорна, кістянка з тонкою шкіркою діаметром 1,25–5 см, з фіолетовою або білою соковитою, ароматною з терпким, іноді гіркуватим смаком м'якоттю.

ДЖАМБОЛОНЬЯ (GIAMBOLOGNA) (при народженні – **ЖАН ДЕ БУЛОНЬ**) (1529–1608) – флорентійський скульптор, представник раннього бароко. Навчався живопису в Антверпені, потім вивчав у Римі античну скульптуру, більшу частину життя провів у Флоренції (з 1553). Створив власний художній стиль, що відрізняється витонченими поверхнями, холодною елегантністю і красою. Автор численних скульптур з мармуру і бронзи, зокрема для італійської знаті та особисто для Медічі, прикраси фонтанів тощо.

ДЖАММУ І КАШМІР (JAMMU AND KASHMIR) – штат (площа – 222 236 км², населення – 12,2 млн осіб) на півночі Індії, адміністративний центр і найбільше місто – Сринагар. Межує з Пакистаном, Афганістаном і Китаєм, штатами Хімачал-Прадеш і Пенджаб. Розташований у Гімалайських горах, порізаних численними долинами (Кашмірська, Синдська, Ліддерська, Таві, Ченаб, Пунч), найбільші річки – Інд, Таві, Раві та Ченаб. Клімат мусонний зі значними змінами у зв'язку з висотною поясністю.

ДЖАМПБОКС (*англ.* jumpbox – скринька для стрибків) – приладдя для стрибків на скейті і роликових ковзанах, що буває різних видів, іноді обладнується перилами для ковзання. Верхня, паралельна до оточуючої поверхні, площина називається столом, ухили (іноді увігнуті) – скатами.

Джампбокс

ДЖАНКОЙ – місто (площа – 26,1 км², населення – 37,3 тис. осіб) республіканського підпорядкування, центр Джанкойського району АР Крим України, залізничний вузол на півночі півострова. Уперше згадується в Камеральному описі Криму (1784), центр району (1921), статус міста (1926). Розташоване на рівній поверхні Присиваської низовини (абсолютна висота 20 м), біля міста закінчується самопливна частина Північнокримського каналу. Середня температура січня – 1,8 °С, липня +23,3 °С, опади – 418 мм/р.

ДЖАНКОЙСЬКИЙ РАЙОН – район на півночі АР Крим, утворений 1923, площа – 2,7 тис. км², населення – 74,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,8 тис. осіб). Межує з Нижньогірським, Красногвардійським, Первомайським, Красноперекопським, Новотроїцьким і Генічеським районами, на північному сході омивається водами затоки Сиваш Азовського моря, адміністративний центр – Джанкой. Розташований на плоскій лесовій поверхні Присиваської низовини, що поступово знижується на північ.

ДЖАНТАР-МАНТАР ОБСЕРВАТОРІЯ – астрономічна обсерваторія, збудована (1727–1734) магараджею Савай Джай Сінгхом ІІ в заснованому ним Джайпурі. Найбільша з вцілілих 5 обсерваторій, побудованих ним в Індії, інструменти для вимірювань у яких відрізнялися колосальними габаритами (наприклад, сонячний годинник Джантар-Мантара має 27 м в поперечнику) і вважається найбільшим у світі. Оголошена національною пам'яткою (1948) та пам'яткою Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (2010).

ДЖАНТШЕЙСЬКЕ ОЗЕРО-ЛИМАН – солоноводне лиманне озеро на узбережжі Чорного моря в Татарбунарському районі Одеської області України. Являє собою відкритий лиман, що

витягнувся вздовж узбережжя, відокремлений від моря невеликим піщано-черепашковим пересипом, періодично сполучається з морем, завдяки чому солоність води близька до чорноморської (бл. 18 ‰). Площа – бл. 20 км², довжина – до 11 км, ширина – бл. 2 км, західна частина підпорядкована Дунайському біосферному заповіднику.

ДЖАРИЛГАЦЬКА ЗАТОКА – затока Чорного моря у межах Садовського району Херсонської області України, розташована між материковим берегом на півночі і островом Джарилгач на півдні. Довжина – 70 км, ширина – 6–20 км, глибина – бл. 8 м, на сході з'єднується протокою завширшки до 10 км з Каркінітською затокою. Північні береги абразивні глинисті, чергуються з низькими піщаними косами, південні береги – низькі, піщані.

ДЖАРИЛГАЦЬКИЙ – національний природний парк (площа – 100,0 км²) у Скадовському районі Херсонської області України. Створений (2009) на землях державного підприємства «Скадовське дослідне лісомисливське господарство» та акваторії Джарилгацької затоки Чорного моря з метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів північного Причорномор'я, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів.

ДЖАРИЛГАЦЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) у Скадовському районі Херсонської області. На площі 3,0 км² охороняється північно-східна частина острова Джарилгач (у центральній ділянці якого на приморській низовинній рівнині сформувалися степи, а у зниженнях – солонцева та солончакова рослинність) у Каркінітській затоці Чорного моря. Рослинний покрив представлений переважно угрупованнями засолено-лучної та псамофітної рослинності.

ДЖАРИЛГАЧ (*тюрк.* обпалені дерева) – найбільший острів України в Чорному морі, розташований у Каркінітській затоці та відділений від узбережжя Джарилгацькою затокою, адміністративно належить до Скадовського району Херсонської області. Має видовжену (із заходу на схід) форму (23 × 4 км) з майже двома сотнями лиманних озер, на заході продовжується довгою косою (19 × 0,2 км), що майже з'єднує острів із берегом (від суходолу відділяється вузькою протокою, що інколи пересихає).

ДЖАРКГАНД (JHARKHAND) – штат на сході Індії (площа – 74 677 км², населення – 30,2 млн осіб) , заснований (2000) на території південної частини штату Біхар, адміністративний центр і найбільше місто – Ранчі. Межує зі штатами Біхар, Західна Бенгалія, Орісса, Чгаттісгарг і Уттар-Прадеш. Розташований у межах східної частини плоскогір'я Чхота-Нагпур (заввишки до 1365 м) і передгірської височини Раджмахала (500–753 м). Клімат тропічний мусонний, з сухою зимою і вологим літом, опади – бл. 1000 мм/р.

ДЖАУ-ТЕПЕ СОПКА – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Вулканівка Ленінського району АР Крим. На площі 0,1 км² охороняється найбільший грязьовий вулкан у Криму (абсолютна висота 119 м, відносна – 60 м), що являє собою конусоподібний пагорб з ярами на Керченському півострові. Площа сопкового поля – 1,5 км², загальний розрахований об'єм виверженої сопкової брекчії сягає 55 млн м³ (бл. 110 млн т). Великі виверження відомі 1914, 1925, 1927, 1942.

Сопка Джау-Тепе

ДЖВАРІ (ХРАМ ХРЕСТА) – грузинський храм і монастир, розташований на вершині скелястого масиву біля злиття річок Кура та Арагві біля містечка Мцхета за 20 км від Тбілісі. Один із найдавніших християнських храмів Грузії, за легендою споруджений (590–604) на місці, де св. Ніно з тодішнім царем Грузії встановили перший хрест. Перша в країні пам'ятка Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Невелика церква (22 × 18,4 м) в плані являє хрест із напівкруглими абсидами, з куполом на восьмигранному барабані.

ДЖГУТИКОВІ (*лат.* Mastigophora) – клас найпростіших (6–8 тис. видів), основним рушієм яких є джгутики (не менше одного). Здійсню-

ючи складні рухи, що віддалено нагадують вісімки, вони немов «угвинчують» джгутиконосців у воду. Мешкають у морських і прісноводних водоймах, багато паразитують в організмі тварин і людини, де їхнім середовищем може бути плазма крові, спинномозкова рідина, кишечник, шкіра, сечостатева система. Деякі форми поєднують ознаки тваринних і рослинних організмів.

ДЖЕБЕЛЬ КАТРІН (ГОРА СВЯТОЇ КАТЕРИНИ) — найвища гора в Єгипті заввишки 2629 м, розташована в південній частині Синайського півострова, бл. 4 км на південний захід від гори Синай. На її вершині стоїть православна каплиця, збудована ченцями на пожертви царя Івана Грозного. Гора названа на честь святої великомучениці Катерини Олександрійської, тіло якої, за переказами, після страти було перенесено янголами на цю гору.

ДЖЕБЕЛЬ-ЕШ-ШАМБІ — найвища точка (1544 м) Тунісу, розташована на східному краю Атлаських гір, що тягнуться з південного заходу на північний схід.

ДЖЕВЕЛ (*англ.* Jevel Cave) — карстова печера в штаті Південна Дакота (США), на півдні Чорних пагорбів північно-східного передгір'я Скелястих гір. Відома з 1900, статус національної пам'ятки (1908). Загальна протяжність галерей, вкритих суцільним шаром кристалів кальциту, на 4 рівнях становить майже 157 км, перепад висот 135 м (4 поверхи), максимальна глибина колодязів — до 30 м. Єдиний природний вхід розташований в північно-західній частині лабіринту, для якого характерні сильні вітри (до 15 м/с.).

ДЖЕВОНС (JEVONS) ВІЛЬЯМ СТЕНЛІ (1835—1882) — англійський економіст, статистик і філософ-логік. Професор логіки, філософії і політичної економії в Манчестері (1866—1876) та Лондоні (1876—1880). Засновник математичної школи в політичній економії, один з основоположників теорії граничної корисності. Найзнаменитіші твори: «Проблема вугілля» (1865), «Теорія політичної економії» (1871), «Принципи науки — трактат про логіку і науковий метод» (1874).

ДЖЕЙМІСОН (JAMESON) ФРЕДЕРІК (нар. 1934) — американський літературний критик і теоретик марксизму. Докторський ступінь здобув у Єльському університеті (1955). Професор порівняльної літератури і романських досліджень в університеті Дюка. Відомий своїм аналізом сучасних культурних течій. Найвідоміші твори: «Марксизм і форма; діалектичні теорії літератури XX ст.» (1971), «Політичне несвідоме» (1981), «Постмодернізм, або Культурна логіка пізнього капіталізму» (1991) та ін.

ДЖЕЙМС (*англ.* James River) — річка в штатах Північна і Південна Дакота (США), найбільша ліва притока річки Міссурі. Довжина — 1143 км, площа басейну — 53 491 км², бере початок в окрузі Уеллс Північної Дакоти на плато Міссурі, далі тече паралельно до східного уступу Великих рівнин у дуже широкій долині. Характерна короткочасна весняна повінь, різко виражені паводки під час літніх дощів та маловоддя в ін. пори року, використовується для зрошування.

ДЖЕЙМС БРЮС ВОДОСПАД — водоспад, один із десяти найвищих у світі, розташований на території парку ім. принцеси Луїзи в провінції Британська Колумбія (Канада). Утворюється двома паралельними, створеними льодовиками потоками (постійним і пересихаючим влітку) завширшки до 5 м, що падає з висоти 840 м (найбільш повноводний у дощовий сезон — восени або взимку). Названий на честь шотландського мандрівника і письменника Джеймса Брюса (1730—1794).

ДЖЕЙМС НОРРІС ТРОФІ (*англ.* James Norris Memorial Trophy) — щорічна нагорода для захисника, який виявив найбільшу майстерність у грі на своїй позиції протягом усього сезону Національної хокейної ліги. Переможець вибирається Асоціацією спортивних журналістів НХЛ після закінчення регулярної першості. Приз подарований Лізі (1953) дітьми покійного власника і президента клубу «Детройт Ред Уінгз» Джеймса Норріса (1879—1952). Переможець отримує 10 тис. доларів США.

ДЖЕК АДАМС АВАРД (*англ.* Jack Adams Award) — щорічна нагорода для тренера (1 тис. доларів США), який зробив найбільший внесок в успіхи своєї команди. Лауреат визначається шляхом голосування членів Асоціації журналістів Національної хокейної ліги за підсумками регулярного чемпіонату. Нагорода заснована (1974) і названа на честь колишнього тренера та генерального менеджера клубу «Детройт Ред Вінгз» Джека Адамса (1895—1968).

ДЖЕКСОН (JACKSON) МАЙКЛ ДЖОЗЕФ (1958–2009) – американський співак популярної музики, 13-разовий володар премії «Греммі», понад 750 млн копій проданих альбомів. Виступати розпочав у 5-річному віці разом зі своїми братами в групі «Jackson Five», популярність завоювала його перша сольна пісня «Бен» (1972), сольна кар'єра з 1979. Рекордсмен за кількістю проданих дисків (наприклад, «Триллер» (1982), тираж 40 млн примірників). Найвідоміші альбоми: «Bad» (1987), «Dangerous» (1992). Помер від передозування ліків та через лікарську помилку.

ДЖЕКФРУТ (ІНДІЙСЬКЕ ХЛІБНЕ ДЕРЕВО) (*лат.* Artocarpus heterophyllus) – рослина родини Тутові, вічнозелене дерево заввишки 20 м. Листки темно-зелені шкірясті овальні, завдовжки до 22 см. Плоди (супліддя) – найбільші їстівні плоди, що ростуть на деревах (завдовжки 20–90 см, діаметр – до 20 см, вага – до 34 кг), з солодкою жовтою м'якоттю і товстою шкіркою, вкритою численними конусоподібними виступами. Походить з Індії і Бангладеш, росте в Південно-Східній Азії та на Філіппінах.

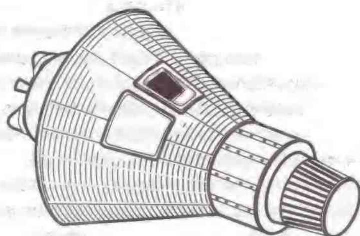
ДЖЕМ (*англ.* jam) – харчовий продукт, одержуваний варінням плодів або ягід в цукровому сиропі до желеподібного стану. За консистенцією поділяються на: гомогенні (згущена желейна маса протертих фруктів та ягід) і гетерогенні (до цілих ягід та шматочків фруктів у сиропі), а за температурною стійкістю на: термостабільні і не термостабільні. Найвищим ступенем термостабільності джемів вважаються межі від +20 °C до +220 °C.

ДЖЕМІНІ (*лат.* Gemini – близнюки) – серія американських пілотованих космічних кораблів, що продовжили серію кораблів «Меркурій». Конструктивно складається з 2 основних частин – капсули екіпажу, що повертається, і негерметичного приладно-агрегатного відсіку, де розміщені двигуни та ін. обладнання. Екіпаж – 2 особи, маса – 3810 кг, довжина – 5,67 м, максимальний діаметр – 3,05 м, житловий об'єм – 2,55 м³, тривалість польоту – 14 діб, термін експлуатації – 1964–1966, 13 запусків (1 невдалий).

ДЖЕНЕЗІС (GENESIS) – британський рок-гурт (1967–1999), лауреат премії «Греммі» (1985, 1987, 1993, 2010), «Амерікан Мюзік Аворд» (1987, 1993). Створив 16 студійних альбомів (1969–1997), проданих по всьому світу накладом понад 150 млн примірників. Найвідоміші учасники: вокаліст і флейтист Пітер Брайан Гебріел (нар. 1950) та вокаліст і барабанщик Філіп Девід Чарльз Коллінз (нар. 1951), які згодом зробили успішні сольні кар'єри.

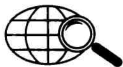
ДЖЕНЕРАЛ ЕЛЕКТРІК (GENERAL ELECTRIC GE) – американська багатогалузева корпорація, найбільший у світі виробник багатьох видів техніки, включаючи локомотиви, енергетичні установки, атомні реактори, газові турбіни, авіаційні двигуни, медичне обладнання, освітлювальну техніку тощо. Заснована (1878) винахідником Томасом Едісоном (1847–1931), сучасна назва з 1892. Штаб-квартира розташована в місті Фер-Філд, штат Коннектикут (США), кількість співробітників – понад 320 тис. осіб.

ДЖЕНЕРАЛ МОТОРС (GENERAL MOTORS, GM) – найбільша американська автомобільна корпорація, яка протягом 77 років (до 2008) була незмінним найбільшим виробником автомобілів у світі. Заснована (1908) американським підприємцем Вільямом Крапо Дюрантом (1861–1947). Штаб-квартира розташована в Детройті (штат Мічиган), виробництво налагоджене в 35 країнах, а продаж – у 192, загальна кількість співробітників – понад 200 тис. осіб.

Космічний корабель «Джеміні»

Емблема корпорації «Дженерал Моторс»

ДЖЕННЕР (JENNER) ЕДВАРД (1749–1823) – англійський лікар. Освіту здобув у Лондоні, працював сільським лікарем в Глостерширі (з 1777), отримав медичний ступінь в університеті Св. Ендрю (1792). Розробив першу вакцину проти віспи, запропонувавши вводити в організм людини безпечний вірус коров'ячої віспи. Був першим і довічним керівником заснованого в Лондоні (1803) Королівського Дженнерівського товариства та Інституту віспощеплення (Дженнерівського інституту).

ДЖЕНТІЛЕ (GENTILE) ДЖОВАННІ (1875–1944) – італійський філософ, засновник теорії «актуалістичного ідеалізму», теоретик італійського фашизму. Будучи членом ліберальної партії, стає міністром освіти в уряді Б. Муссоліні (1923). Створив «Маніфест фашистських інтелектуалів до інтелектуалів всіх націй» (1925) та «Основи фашизму» (1929), де фашизм оспівується як нова політична ідея чи віра, завдання якої – створення нової «етичної держави». Вбитий партизанами.

ДЖЕНТРІ (*англ.* Gentry) – англійське нетитуловане дрібнопомісне дворянство, що займало проміжне положення між перами і йоменами, на відміну від яких ніколи не займалося землеробством. Термін виник наприкінці XVI ст. і відбивав реалії т. зв. «ублюдочного феодалізму». Джентрі зіграли вирішальну роль в Англійській революції (XVII ст.), вихідцями з їхнього середовища були ватажки Олівер Кромвель (1599–1658), Джон Лілберн (1614–1657), Джон Хемпден (1594–1643) і Джон Пім (1584–1643).

ДЖЕРАВІЦА (*алб.* Gjeravica) – найвища гора (2656 м) в Косово, розташована в гірському масиві Проклетіє (Північно-Албанські Альпи) на заході краю, неподалік від кордону з Албанією.

ДЖЕРАЛЬД Р. ФОРД (GERALD R. FORD CLASS) – серія багатоцільових атомних авіаносців США, що споруджуються як поліпшена версія авіаносців класу Німіц і відрізняються від них скороченим екіпажем та меншими експлуатаційними витратами. Водотоннажність – бл. 100 тис. т, довжина – 333 м, ширина – 78 м, осадка – бл. 7,8 м, екіпаж – 2500–2700 осіб, озброєння – понад 75 літаків і вертольотів. Головний корабель (закладений 2009) планується здати в експлуатацію 2015.

ДЖЕРДАП І (ЗАЛІЗНІ ВОРОТА І) – найбільша гідроелектростанція на Дунаї, побудована (1964–1972) на кордоні Сербії та Румунії (перебуває у спільній власності), у звуженні Залізні ворота за 943 км від гирла. Тип греблі – гравітаційна бетонна водозливна, висота – 59 м, потужність ГЕС – 2234 МВт, середньорічне вироблення електроенергії – 11,3 млрд кВт·рік. Особливістю конструкції ГЕС є наявність двох ідентичних машинних залів на різних берегах річки, що належать різним країнам.

ДЖЕРЕЛА УРОЧИЩЕ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1994) біля с. Череваха Маневицького району Волинської області. На площі 0,9 км^2 охороняється лісовий природний комплекс з великим різноманіттям рослинних угруповань та специфічним гідрологічним режимом (12 потужних водних джерел, що зокрема живлять річку Череваха). Значну площу займає ялиновий ліс із домішкою сосни звичайної та вільхи чорної, що утворюють зарості на знижених ділянках та навколо джерел.

ДЖЕРЕЛО – природний вихід підземних вод на земну поверхню на суходолі або під водою (підводне джерело), утворення яких зумовлюється: перетином водоносних горизонтів негативними формами сучасного рельєфу (наприклад, річковими долинами, балками, ярами), геолого-структурними особливостями місцевості (наявністю тріщин, тектонічних розломів), фільтраційною неоднорідністю водомістких порід та ін. Розрізняють: висхідні (напірні) і спадні (безнапірні), тимчасово діючі (сезонні) і постійно діючі джерела.

ДЖЕРСІ (*англ.* Jersey) – найбільший і найпівденніший острів (116 км^2) в складі Нормандських островів, розташований у протоці Ла-Манш, перебуває під юрисдикцією Великої Британії. На острові виведена джерсійська порода корів, що дає молоко високої жирності (до 7 %), звідси походять назви тонкої трикотажної тканини та американського штату Нью-Джерсі. Клімат помірний, м'який.

ДЖЕРСІ – назва породи корів і тканини, що походять з однойменного острова в протоці Ла-Манш. Молочна порода корів виведена після заборони (1789) імпорту племінної великої рогатої худоби на острів. Середньорічний надій від корів джерсі становить

5500–7000 л жовтуватого молока з жирністю 5–7 %. Трикотажна тканина з вовняних, бавовняних, шовкових чи синтетичних ниток, що має певну еластичність і здатність розтягуватися, вироблялася на острові (спочатку виключно з вовни) ще з середньовіччя.

ДЖЕСПІЛІТ (*англ.* jasper – яшма) – тонкошарувата кварц-магнетитова або кварц-гематитова порода, в якій прошарок кварцу перешаровується з прошарками гематиту або магнетиту, а їхня потужність зазвичай не перевищує 2 мм. Кварцові прошарки вміщують значну кількість дрібних кристаликів магнетиту і гематиту, що додають їм червоного, буро-червоного (гематит) і чорного (магнетит) забарвлення. Утворювалися в докембрійський період, а їхні скупчення являють залізну руду.

ДЖЕФФЕРСОН (JEFFERSON) ТОМАС (1743–1826) – американський політичний і державний діяч, один із батьків-засновників США. Головував у комітеті зі створення Декларації незалежності (1776), губернатор Вірджинії (1779–1781), перший державний секретар США (1789–1795), другий віце-президент (1797–1801) і третій президент США (1801–1809), за часів керування якого у Франції було придбано Луїзіану (1803). На основі його власної колекції створено Бібліотеку конгресу США.

ДЖИБУТІ (РЕСПУБЛІКА ДЖИБУТІ) – держава на сході Африки (на півночі Африканського Рога), на узбережжі Аденської затоки Індійського океану. Площа – 23 200 км², населення – 833,6 тис. осіб, столиця – Джибуті. Незалежність від Франції (1977), президентська республіка, офіційні мови – арабська і французька, грошова одиниця – джибутійський франк. Гірські масиви чергуються з лавовими плато, в центральній частині кам'янисті і піщані рівнини з солоними озерами. Клімат пустельний, спекотний і сухий.

ДЖИБУТІ (*фр.* Ville de Djibouti) – столиця (площа – 200 км², населення – 479 тис. осіб) і найбільше місто Республіки Джибуті, розташоване на південному березі затоки Таджура Індійського океану. Засноване 1888, адміністративний центр колонії Берег Французьке Сомалі (1892), столиця незалежної держави (з 1977). Клімат тропічний і пустельний, надзвичайно спекотний, з характерними невеликими сезонними коливаннями температури (+25 °С...+36 °С), опади – бл. 160 мм/р.

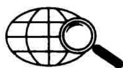
ДЖИБУТІЙСЬКИЙ ФРАНК – грошова одиниця Республіки Джибуті, за міжнародним позначенням – DJF, що дорівнює 100 сантимам. У грошовому обігу перебувають банкноти номіналом 1000, 2000, 5000 і 10 000 франків, випуску 1979 (вилучаються з обігу в міру зносу і замінюються новими купюрами) і 1997, та монети номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 500 франків.

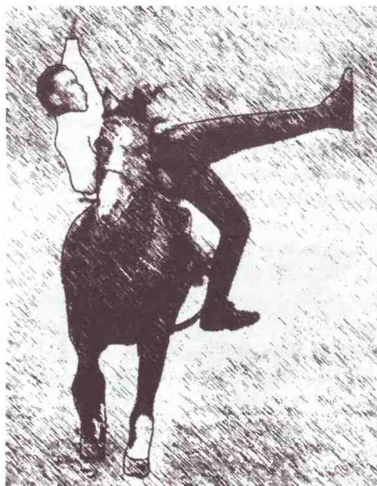
ДЖИГАЛОВА (ФІЛАТОВА) ЛЮДМИЛА СТАНІСЛАВІВНА (нар. 1962) – радянська українська легкоатлетка, заслужений майстер спорту СРСР (1988). Освіту здобула в Харківській академії фізичної культури. Виступала за спортивне товариство «Спартак» Харків. Дворазова олімпійська чемпіонка в естафеті 4×400 м у складі збірної СРСР (Сеул, 1988) і Об'єднаної команди (Барселона, 1992), дворазова чемпіонка Європи і Кубка світу. Працює викладачем у Харківському педагогічному університеті.

ДЖИГАРХАНЯН АРМЕН БОРИСОВИЧ (нар. 1935) – радянський російський і вірменський актор театру і кіно, режисер, народний артист СРСР (1985), лауреат Державної премії Вірменської РСР (1975, 1979). Освіту здобув у Єреванському театральному інституті (1958). Актор Російського театру ім. К. Станіславського в Єревані (1955–1967), Московських театрів ім. Ленінського комсомолу (1967–1969) та ім. В. Маяковського (1969–1996), понад 250 ролей у кіно.

ДЖИГІТІВКА (*тюрк.* джигіт – лихий, кваліфікований вершник) – військово-прикладний вид кінного спорту, скачки на конях, під час яких вершник виконує гімнастичні та акробатичні трюки. Виникла і розвивалася серед народів Кавказу, Середньої Азії, козаків як природний спосіб верхової їзди, підготовки вершника і коня. Поділяється на військову, спортивну та циркову.

ДЖИДДА – місто (площа – 635 км², населення – 3,6 млн осіб) Саудівської Аравії, друге за розміром після столиці Ер-Ріяд та економічний центр країни. Розташоване на східному узбережжі Червоного моря, займаючи ділянку берегової смуги зі слабим нахилом до моря на північному краю переважно піщаної пустелі Тихама. Клімат тропічний, пустельний

Джигітівка

з незначною кількістю опадів (до 100 мм/р.), а близькість моря, затиснутого між пустелями, визначає виключно високу вологість повітря.

ДЖИДДА ПОРТ — морський порт Саудівської Аравії, який також має назви — Короля Сауда або Ісламський порт (оскільки приймає основний потік паломників на хадж до Мекки і Медини). Створений (1976) на східному березі Червоного моря, в місці розриву стрічки коралових рифів, що тягнеться вздовж узбережжя. Займає площу 10,5 км^2, має бл. 60 причалів, загальна довжина — 11,2 км, максимальна осадка суден — до 16 м.

ДЖИЛА (*англ.* Gila River) — річка на південному заході США, найбільша ліва притока Колорадо. Довжина — 1044 км, площа басейну — 150 737 км^2, переважна частина якого розташована в штаті Аризона (91,5 % — 138 тис. км^2), решта — у штаті Нью-Мексико (5,7 % — 8,5 тис. км^2) і Мексиці (2,8 % — 4,2 тис. км^2). Бере початок на заході штату Нью-Мексико і тече спершу на південний захід, а потім на захід, через територію штату Аризона.

ДЖИЛЛ (ГІЛЛ) (*англ.* Gill) — англійсько-американські міри об'єму для рідин. Британська імперська система мір для рідин: 1 джилл (гілл) = 1/4 пінти = 5 рідких унцій = 8,670 дюйма^3 = 142,0653125 мл ≈ 0,142 л (дм^3) = 1,2 американського джилла. Американська система мір для рідин: 1 джилл (гілл) = 1/4 пінти американських = 4 рідких унцій американських = = 118,29411825 мл ≈ 0,118 л (дм^3) = 5/6 імперського джилла. Нині використовується для приготування алкогольних коктейлів.

ДЖИН — міцний алкогольний напій, що виготовляється перегонкою пшеничного спирту з додаванням ялівцю. Правильно приготовлений джин має дуже сухий гармонійний смак (завдяки чому зазвичай дуже рідко вживається в чистому вигляді) і виразний присмак ялівцю. Джин уперше почав виготовлятися в Нідерландах (XVII ст.), а його винахідником вважають лікаря Франциска Сільвіо. Нідерландський джин відрізняється від англійського меншою міцністю і більш сильним смаком.

ДЖИН МАО (ЦЗИНЬ МАО) (*піньїнь* Jīn Mào Dàshà — вежа «Золоте процвітання») — один із найвищих хмарочосів в Азії, візитна картка Шанхаю (Китай). Висота даху 88-поверхового будинку (або 93 рахуючи поверхи бельведеру) становить 370 м, зі шпилем заввишки 421 м, внутрішня площа — 278 700 м^2, будівлю обслуговує 61 швидкісний ліфт. Підстава будівлі встановлена на 1062 сталевих стовпах, що занурюються в землю на 83,5 м. Хмарочос здатний витримати вітер до 200 км/год і землетрус потужністю 7 балів за шкалою Ріхтера.

ДЖИННА (JINNAH) МУХАММАД АЛІ (1876—1948) — індійський мусульманський політик, 1-й генерал-губернатор Пакистану (1947—1948). Освіту юриста здобув у Великій Британії, мав адвокатську практику в Бомбеї. Член Індійського національного конгресу (1906—1921), один з лідерів Мусульманської ліги (з 1912), вимагав (з 1940) і домігся виділення мусульман із складу Індії та створення держави Пакистан, де утворився його справжній культ, офіційно іменують «батьком нації» і «великим вождем».

ДЖИНС (JEANS) ДЖЕЙМС ХОПВУД (1877—1946) — британський фізик-теоретик, астроном і математик, член Лондонського королівського товариства (1906), президент Королівського астрономічного товариства (1925—1927). Освіту здобув у Кембриджському університеті (1900). Працював в обсерваторії Маунт-Вілсон в США (1923—1944). Основні праці з кінетичної теорії газів, теорії теплового ви-

промінювання; будови та еволюції зір, зоряних систем і туманностей та ін.

ДЖИП (JEEP) – марка автомобілів, вироблених американською компанією «Крайслер» («Chrysler»), а також у багатьох країнах загальна назва для позначення легкових автомобілів підвищеної прохідності. Творцем першого автомобіля такої марки вважається американський інженер Карл Пробст (1883–1963), який сконструював (1940) в рамках тендеру повнопривідний автомобіль для американської армії.

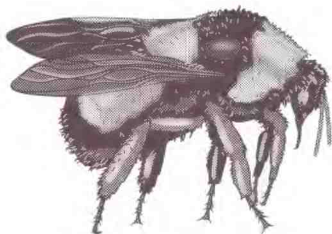

Емблема марки автомобілів «Джип» («Jeep»)

ДЖИХАД (*араб.* зусилля) – поняття в ісламі, що означає старанність на шляху Аллаха і зазвичай асоціюється з озброєною боротьбою, проте поняття значно ширше. Джихадом є також боротьба зі своїми духовними чи соціальними пороками (наприклад, з брехнею, обманом, розбещеністю суспільства тощо), усунення соціальної несправедливості, постійна старанність у справі поширення ісламу, ведення війни з агресорами, покарання злочинців і правопорушників, зусилля в роботі, навчанні тощо.

ДЖІУ-ДЖИТСУ – загальна назва японських бойових мистецтв, що включають техніку роботи зі зброєю і без неї, мистецтво рукопашного бою, основним принципом якого є «м'яка» та «податлива» техніка рухів. Відноситься до найдавніших видів японської боротьби. Основний принцип джиу-джитсу – не шукати прямого протистояння, аби перемогти, не пручатися, а поступатися натиску супротивника, направляючи його дії у потрібну сторону (до пастки), і вже тоді звернути силу та дії ворога проти нього самого.

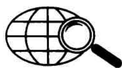
ДЖМЕЛІ (ЗЕМЛЯНІ БДЖОЛИ) (*лат.* Bombus) – рід перетинчастокрилих комах родини Справжні бджоли (Apidae). Особини відрізняються великими розмірами, мирним характером і не надто болючим укусом, багато чим близькі до медоносних бджіл. Близько 300 видів мешкають переважно в Євразії, Північній Америці та Африці. Тільце товсте і волохатіше, ніж у бджіл, одні з найбільш холодостійких комах. Корисний і продуктивний запилювач, серед його об'єктів багато квіток, які не запилюють ін. комахи.

Джміль

ДЖОБС (JOBS) СТІВЕН ПОЛ (1955–2011) – американський мільярдер, підприємець і винахідник. Співзасновник, голова ради директорів і головний керівник корпорації «Apple», найбільший приватний акціонер «The Walt Disney Company» (2006). Наприкінці 1970-х разом з колегами спроектував, розробив і випустив у продаж одну з перших комерційно успішних серій персональних комп'ютерів – «Apple II». Став символом індивідуалістичного підприємця Кремнієвої долини, помер від раку підшлункової залози.

ДЖОЙС (JOYCE) ДЖЕЙМС АВГУСТИН АЛОЇЗІУС (1882–1941) – ірландський письменник і поет, представник модерністської та постмодерністської прози. Освіту здобув у Дублінському університеті (1902). Покинув країну 1904, жив у Парижі (з 1920). Автор збірки оповідань «Дублінці» (1914), п'єси «Вигнанці» (1918), романів «Портрет художника в юності» (1917), «Улісс» (1922), «Поминки по Фіннегану» (1939). Вплинув на світову культуру і досі лишається одним з найпопулярніших англомовних прозаїків.

ДЖОЙСТИК (*англ.* joystick – ручка, що гойдається) – пристрій для введення інформації, що являє собою крутну в двох площинах ручку. Нахиляючи її вперед, назад, вліво і вправо, користувач може пересувати маркер екраном. На ручці, а також у платформі, де вона

кріпиться, зазвичай розташовуються кнопки і перемикачі різного призначення. Широкого застосування джойстик набув у комп'ютерних іграх, мобільних телефонах тощо.

ДЖОКЕР (*англ.* joker – жартівник) – спеціальна карта, що додається до більшості сучасних колод з 54 гральних карт. Найчастіше джокера зображують у вигляді блазня, а до колоди зазвичай додають дві його карти, на яких помітні відміни (у деяких колодах один з джокерів позначений зірочкою або один з джокерів кольоровий, а другий – чорно-білий). Також джокером називають додаткову фішку для гри в маджонг, а її роль приблизно відповідає ролі картярського джокера.

Джокер

ДЖОН ГЕНКОК ЦЕНТР (JOHN HANCOCK CENTER) – хмарочос у Чикаго, штат Іллінойс (США), збудований 1969, названий на честь власника – компанії «John Hancock Mutual Life Insurance». Висота даху – 100-поверхового будинку становить 344 м, зі шпилем – 457 м, внутрішня площа – 260 126 м². У хмарочосі розташований найвищий критий плавальний басейн США (44 поверх), обсерваторія (94 поверх), ресторан (95 поверх), офіси і бл. 700 квартир, що робить споруду найвищим житловим будинком країни.

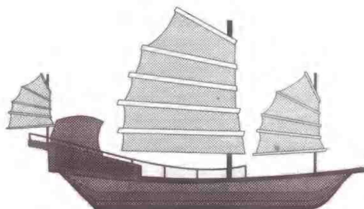
ДЖОН ДЕЙ (JOHN DAY) ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ – найбільша гідроелектростанція на річці Колумбія у штаті Орегон (США), побудована (1958–1971) за 348 км від гирла та нижче гирла лівої притоки річки Джон Дей. Тип греблі – гравітаційна бетонна водозливна, висота – 56 м, довжина – 2327 м, максимальна потужність ГЕС – 2485 МВт. Завдяки греблі електростанції утворилося озеро-водосховище Уматілла (між штатами Орегон і Вашингтон) завдовжки 177 км, об'ємом 3,12 млрд м³.

ДЖОН ЕЛТОН ГЕРКУЛЕС (при народженні – **РЕДЖИНАЛД КЕННЕТ ДУАЙТ**) (нар. 1947) – британський рок-співак, композитор, піаніст і благодійник. Почав грати на фортепіано в 4-річному віці, освіту здобув у королівській консерваторії (1965), один із найяскравіших піаністів у рок-музиці. Дебютний диск-гігант «Empty Sky» (1969), один із найкращих творів – подвійний альбом «Goodbye Yellow Brick Road» (1973). Протягом кар'єри створив понад 30 студійних альбомів, продано майже 300 млн копій.

ДЖОН СТЕННІС (JOHN STENNIS) – американський авіаносець, сьомий з класу Німіц, побудований у 1991–1993, уведений до складу флоту 1995. Порт приписки тихоокеанський Бремертон, штат Вашингтон. Названий на честь сенатора США (1947–1989) від Міссісіпі, демократа Джона Корнеліуса Стенніса (1901–1995). Водотоннажність – 97 тис. т, довжина – 332,8 м, ширина – 76,8 м, осадка – 11,3 м, швидкість – 30 вузлів (56 км/год), екіпаж – 5617 осіб, озброєння – 90 літаків і вертольотів.

ДЖОНАТАН – сорт яблук пізнього зимового терміну вживання, що товарного вигляду набувають і зазвичай збираються до вересня та зберігаються до квітня – травня. Плоди середньої ваги (100–120 г), соковиті, з яскраво-червоним забарвленням, м'якоть зеленувато-біла, до кінця зберігання набуває яскраво вираженого кремового кольору. Дерево середньої висоти, але досить багатоплідне, здатне дати врожай до 400 кг плодів за сезон. На базі джонатана виведено безліч високоякісних сортів яблук.

ДЖОНКА (*малай.* djong – судно) – традиційне китайське і японське вітрильне судно для плавання по річках і поблизу морського узбереж-

Джонка

жя. Відмітні риси – вітрила з бамбукових рей і циновок у формі чотирикутника (їх можна згортати на зразок жалюзі), підняті ніс і корма, масивне кермо замінює кіль, а кількість щогл досягає п'яти. 800-тонна гонконгська джонка «Кхейїн» обігнула мис Доброї Надії і стала першим китайським судном (1846–1848), що прибуло до Нью-Йорка (США).

ДЖОНКЕР (ЙОНКЕР) – один зі знаменитих великих алмазів, що мав до огранування масу 726 каратів. Виявлений (1934) на ділянці, що належала Якобу Йонкеру, поблизу Преторії в Південній Африці. Мав круглу форму і блакитно-білий колір, проданий Алмазній корпорації. Ограновувався в Нью-Йорку (США), де з алмазу виготовлено 12 діамантів загальною масою 370,87 карата, найбільший масою 142,9 карата.

ДЖОНС (JONES) РІЧАРД (1790–1855) – англійський економіст. Освіту здобув у Кембриджському університеті (1819). Викладав у Кінгс-коледжі в Лондоні (1833–1835) і коледжі Ост-Індійської компанії в Хейлібері (з 1835). Підійшов до розуміння історично минущого характеру капіталістичного способу виробництва, уперше в політекономії розглядав капітал як суспільні відношення. Основні твори: «Есе про розподіл багатства та джерела оподаткування» (1831), «Вступна лекція з політичної економії» (1833).

ДЖОНСА ХОПКІНСА УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* Johns Hopkins University) – приватний дослідницький університет, який заснував (1876) американський підприємець Джонс Хопкінс (1795–1873) в місті Балтимор, штат Меріленд (США). Має філії розташовані в Нанкіні (Китай) і Болоньї (Італія). До складу університету входять 5 кампусів, що включають 8 шкіл, консерваторію Пібоді і лабораторію прикладної фізики. Нині тут навчаються бл. 4,5 тис. студентів з понад 50 країн світу.

ДЖОНСОН (JOHNSON) ЕБІГЕЙЛ (нар. 1962) – американський спадковий мільярдер, співвласниця і президент інвестиційних компаній «Fidelity Investments Personal» і «Fidelity Workplace Investing» зі штаб-квартирами в Бостоні (штат Массачусетс). Освіту здобула в коледжі Вільяма Сміта (1984) та Гарвардській школі бізнесу (1988). Компанію успадкувала від батька Едварда Джонсона III (нар. 1930), а заснував (1946) її дід Едвард К. Джонсон II (1898–1984), який керував «Fidelity» до 1971.

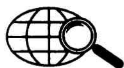
ДЖОНСОН (JOHNSON) АНТОНІЯ АКСЕЛЬСОН (нар. 1943) – шведський спадковий мільярдер, підприємець, власниця (у четвертому поколінні) приватної компанії «Axel Johnson Group» (електроенергетика, телекомунікації, нерухомість тощо). Освіту здобула в Стокгольмському університеті (1966). Родинний бізнес заснував її прадід, підприємець і промисловець Аксель Джонсон (1844–1910), розвинули дід Аксель Аксельсон Джонсон (1876–1958) і батько Аксель Аксельсон Джонсон молодший (1910–1988).

ДЖОНСОН (JOHNSON) ЕДВАРД III КРОСБІ «НЕД» (нар. 1931) – американський спадковий мільярдер, співвласник, президент (з 1972), голова ради директорів і головний керуючий (з 1977) інвестиційних компаній «Fidelity Investments Personal» і «Fidelity Workplace Investing» зі штаб-квартирами в Бостоні (штат Массачусеттс), інвестиційного лідера на ринку США. Освіту здобув у Гарвардському університеті (1954). Меценат Американської академії мистецтв і наук, Бостонського музею образотворчих мистецтв.

ДЖОНСОН ЕНД ДЖОНСОН (JOHNSON & JOHNSON) – американська компанія, відомий виробник косметичних, санітарно-гігієнічних товарів, медичного устаткування, фармацевтичної продукції тощо. Заснована 1886, первісна спеціалізація – стерилізаційні матеріали, пластирі та медичні товари. Штаб-квартира розташована в Нью-Брансвік, штат Нью-Джерсі (США), загальна чисельність персоналу бл. 120 тис. осіб, бл. 230 дочірніх компаній в понад 50 країнах, а продукція продається в 175 країнах світу.

ДЖОНСОН (JOHNSON) МАЙКЛ ДУЕЙН (нар. 1967) – американський легкоатлет (спринтер), спеціалізувався в бігу на 200 і 400 м. Чотириразовий чемпіон Олімпійських ігор в Барселоні (1992) в естафеті 4 × 400 м, Атланті (1996) на дистанціях 200 м і 400 м, Сіднеї (2000) на дистанції 400 м. 9-разовий чемпіон світу (1991–1999) в естафеті 4 × 400 м (3), на дистанціях 200 м (2) і 400 м (4), 3-разовий переможець Ігор доброї волі (1990, 1994, 1998) на дистанції 200 м.

ДЖОНСОН «МЕДЖИК» (JOHNSON «MAGIC») ІРВІН ЕФФЕЙ (нар. 1959) – американський баскетболіст

(захисник), олімпійський чемпіон (1992). Гравець клубу Національної Баскетбольної Асоціації «Лос-Анджелес Лейкерс» (1979–1991, 1996), 5-разовий чемпіон НБА (1980, 1982, 1985, 1987, 1988), найкращий гравець сезону (1987, 1989, 1990), 12-разовий учасник матчу «Всіх зірок» НБА, де двічі визнавався найціннішим гравцем (1990, 1992), 10 разів входив до символічної збірної за підсумками сезону (1982–1991).

ДЖОРДАН (JORDAN) МАЙКЛ ДЖЕФФРІ (нар. 1963) – американський баскетболіст (атакуючий захисник), олімпійський чемпіон (1984, 1992). Гравець клубу Національної баскетбольної асоціації «Чикаго Буллз» (1984–1998), 6-разовий чемпіон НБА (1991–1993, 1996–1998), найкращий гравець сезону (1988, 1991, 1992, 1996, 1998), 14-разовий учасник матчу «Всіх зірок» НБА, де тричі визнавався найціннішим гравцем (1988, 1996, 1998), 11 разів входив до символічної збірної сезону (1986–1993, 1996–1998).

ДЖОРДЖ БУШ (GEORGE BUSH) – американський авіаносець, десятий і останній корабель класу Німіц, побудований у 2003–2006, уведений до складу флоту 2009, має значну кількість удосконалень у порівнянні з попередніми кораблями проекту. Названий на честь 41-го президента США (1989–1993) Джорджа Буша старшого (нар. 1924) та є другим військовим кораблем США, названим на честь президента за його життя (після авіаносця Рональд Рейган, 2003).

ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН (GEORGE WASHINGTON) – американський авіаносець, шостий з класу Німіц, побудований у 1986–1990, уведений до складу флоту 1992. Названий на честь першого президента Сполучених Штатів (1789–1797) Джорджа Вашингтона (1732–1799). Водотоннажність – 97 тис. т, довжина – 332,8 м, ширина – 76,8 м, осадка – 11,3 м, швидкість – 30 вузлів (56 км/год). Загальна площа палуби – 18 000 м², обладнано бл. 2500 кают, здатних розмістити 6250 осіб.

ДЖОРДЖ (GEORGE) ГЕНРІ (1839–1897) – американський економіст-самоук, публіцист, соціальний реформаторі політичний діяч. Був юнгою на океанічному судні (1855), старателем на золотих копальнях, набірником у друкарні, журналістом, закінчивши своє життя редактором і власником газети. Буржуазний радикал, поширював реформістські погляди, висуваючи ідею «єдиного земельного податку» як засобу забезпечення загального достатку і «соціального миру». Найвідоміший твір – «Прогрес і бідність» (1879).

ДЖОРДЖ ОРУЕЛЛ (GEORGE ORWELL) (при народженні – **ЕРІК АРТУР БЛЕР**) (1903–1950) – англійський письменник. Служив у колоніальній поліції в Бірмі (1922–1927), довгий час жив у Великобританії та Європі. Автор романів: «Фунти лиха в Парижі і Лондоні» (1933), «Бірманські будні» (1934), «Донька священика» (1935), «Дорога на Віган-Пірс» (1937), «Данина Каталонії» (1938), «Переводячи подих» (1939), «Лев і єдиноріг: соціалізм і англійський геній» (1941), «Ферма тварин» (1945), «1984» (1949) та ін.

ДЖОРДЖІЯ (GEORGIA) – штат на південному сході США (площа – 153 909 км², населення – 8,7 млн осіб) , 4-й штат, що підписав (1788) Конституцію Сполучених Штатів, адміністративний центр і найбільше місто – Атланта. Офіційні прізвиська – «Персиковий штат» та «Імперський штат Півдня», межує зі штатами Теннессі, Північна Кароліна, Південна Кароліна, Флоріда та Алабама, на сході омивається Атлантичним океаном. На півночі розташований Голубий хребет Аппалачів, клімат переважно субтропічний океанічний.

ДЖОРДЖОНЕ (GIORGIONE) (при народженні – **ДЖОРДЖО БАРБАРЕЛЛІ ДА КАСТЕЛЬФРАНКО**) (1476 або 1477–1510) – італійський художник, представник венеціанської школи живопису. Навчався у Джованні Белліні (1430–1516), працював у Кастельфранко і Венеції. Найвідоміші твори: «Поклоніння пастухів», «Поклоніння волхвів» (до 1505), «Мадонна Кастельфранко» (бл. 1504), «Юдиф» (бл. 1505), «Три філософи» бл. (1507–1508), «Спляча Венера», «Гроза» (бл. 1508), «Портрет Антоніо Брокардо» (бл. 1510) та ін.

ДЖОРДЖТАУН (*англ.* Georgetown) – столиця (площа – 62 км², населення – 348 тис. осіб) і найбільше місто Кооперативної Республіки Гайани, розташоване в північно-східній частині країни на узбережжі Атлантичного океану, біля гирла річки Демерара. Засно-

ваний голландськими колоністами (1781), адміністративний центр голландських колоніальних володінь (1784) у Південній Америці. Клімат субекваторіальний вологий, з невеликими сезонними коливаннями температури (+25 °С...+28 °С), опади – бл. 2250 мм/р.

ДЖОУЛЬ (ДЖ, J) – одиниця вимірювання роботи і енергії (у системі СІ), де джоуль дорівнює роботі, здійснюваній при переміщенні точки додавання сили, рівної одному ньютону, на відстань одного метра в напрямку дії сили. В електриці позначає роботу, яку здійснюють сили електричного поля за 1 секунду при напрузі 1 вольт для підтримки струму величиною 1 ампер. Запроваджена на Другому міжнародному конгресі електриків (1889) і названа на честь англійського фізика Джеймса Джоуля (1818–1889).

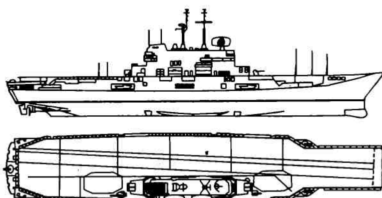
ДЖОУЛЬ (JOULE) ДЖЕЙМС ПРЕСКОТТ (1818–1889) – англійський фізик, член Лондонського королівського товариства (1850), почесний доктор британських і європейських університетів. Був наслідним власником пивоварного заводу поблизу Манчестера. Експериментально обґрунтував закон збереження енергії, визначив механічний еквівалент тепла, встановив закон, названий законом Джоуля – Ленца, відкрив ефект, названий ефектом Джоуля – Томсона.

ДЖОУЛЯ-ЛЕНЦА ЗАКОН – фізичний закон, що дає кількісну оцінку теплової дії електричного струму. Формулюється так: потужність тепла, що виділяється в одиниці об'єму середовища при протіканні електричного струму, пропорційна добутку щільності електричного струму на величину електричного поля. Встановлений (1841) англійським фізиком Джеймсом Джоулем (1818–1889) і незалежно від нього (1842) російським фізиком Емілем Ленцом (1804–1865).

ДЖОЯ-ТАУРО ПОРТ – найбільший і найзавантаженіший порт Італії, розташований на півдні країни (на носку «італійського чобітка») в області Калабрія (підпорядкований адміністративному центру Реджо-ді-Калабрія), у районі Мессінської протоки, що з'єднує Тірренське та Іонічне моря Середземного моря. Створювався (1970-ті) для транспортування виробів чорної металургії, переобладнаний для контейнерних перевезень (1994). Займає площу 4,4 км², довжина причалів – 5,2 км із глибинами 13,5–18,2 м.

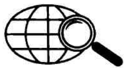
ДЖУБА – річка на північному сході Африки, на території Ефіопії і Сомалі. Довжина – до 1600 км (разом з головним витоком), площа басейну – бл. 750 тис. км², середньорічна витрата води – 55 м³/с. Бере початок на Ефіопському нагір'ї, перетинає плато Сомалі, впадає в Індійський океан. Живлення переважно дощове, низькі рівні води спостерігаються в грудні – квітні та червні – жовтні.

ДЖУЗЕППЕ ГАРІБАЛЬДІ (GIUSEPPE GARIBALDI) – італійський авіаносець і флагман національного флоту, названий на честь італійського полководця Джузеппе Гарібальді. Споруджений у 1981–1983, уведений до складу флоту 1985. Під час служби модернізувалися артилерійські, торпедні та ракетні системи. Водотоннажність – 13 850 т, довжина – 180,2 м, ширина – 33,4 м, висота – 75 м, осадка – 7,5 м, силові установки – 4 газотурбінних двигуни, швидкість – 30 вузлів (56 км/год), озброєння – 16 літаків і 18 вертольотів.

Авіаносець «Джузеппе Гарібальді»

ДЖУЗЕППЕ МЕАЦЦА СТАДІОН (САН-СІРО) (*іт.* Stadio Giuseppe Meazza, San Siro) – футбольний стадіон у Мілані (Італія), домашня арена міських клубів «Мілан» та «Інтер». Побудований 1926, названий «Сан-Сіро» на честь передмістя, де розташований, перейменований (1979) на честь дворазового чемпіона світу (1934, 1938) Джузеппе Меацци, який виступав за обидві міланські клуби. Місткість стадіону – 80 074 глядачі, розмір поля 105 × 68 м. Приймав фінали європейських кубків (1965, 1970, 2001).

ДЖУМА-ДЖАМІ (ХАН-ДЖАМІ) МЕЧЕТЬ — соборна п'ятнична мечеть у Євпаторії АР Крим (Україна). Найбільша і найвеличніша мечеть регіону, започаткована в тодішньому Гезлеві (1552) ханом Девлетом І Гіреєм за проектом Ходжі Сінана (1489–1588), найвідомішого архітектора Османської імперії. Центрально-купольна будівля, в плані близька до квадрата, з центральним залом (заввишки бл. 22 м), перекритим потужним куполом з 16 вікнами, має два прибудовані високі мінарети (з заходу і сходу).

ДЖУНГАРІЯ (ДЖУНГАРСЬКА УЛОГОВИНА) — географічна та історична область Центральної Азії на північному заході Китаю (Сіньцзян-Уйгурський автономний район). Велика западина (бл. 777 тис. км²) внутрішнього стоку з напівпустельними і степовими ландшафтами, з найвіддаленішою від будь-якого моря точкою землі. Частина давнього морського басейну, що існував у пермський період (бл. 280 млн р. тому), у центральній частині заповнена мезозойськими і кайнозойськими відкладами потужністю до 15 км.

ДЖУНГЛІ (*англ.* jungle) — розмовне поняття, що позначає густий і непрохідний тропічний або субтропічний ліс. Термін походить із санскриту та означає непрохідні хащі, а англійські колонізатори в Індії запозичили його і спочатку застосували для позначення бамбукових болотистих гаїв Індостану і дельти Гангу. Характеризуються надмірними опадами, великою кількістю постійних видів тварин, біорізноманіттям флори і фауни, завдяки чому у джунглях зосереджені дві третини всіх видів тварин і рослин планети.

ДЖУНТА (*іт.* giunta) — адміністративний колегіальний виконавчий орган у системі місцевого самоврядування Італії. За територіальним принципом їхні організації поділяються на джунти: регіонів, провінцій і міст. Обираються на 4 роки відповідними муніципальними радами з-поміж їхніх членів, а рішення джунт контролюються представниками центральної влади — префектами провінцій та обласними комісарами.

ДЖУРДЖУ (GIURGIU) — жудець (повіт) в області Мунтенія на сході регіону Волощина, розташований на півдні Румунії на Нижньодунайській низовині. Площа — 3526 км², населення — 285 тис. осіб, адміністративний центр — Джурджу. Межує з жудцями Телеорман, Димбовиця, Ілфов, Калараш, на півдні — з регіоном Русе Болгарії. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 2 міста і 59 комун.

ДЖУР-ДЖУР — водоспад неподалік с. Генеральське Алуштинської міськради АР Крим (Україна), розташований на території Хапхальського заказника (1974, площа — 2,5 км²) в долині короткої (бл. 16 км) річечки Улу-Узень на східному схилі гори Тирке (1279 м). На висоті 468 м, у віковому і густому широколистому лісі з 15-метрового вапнякового уступу щомиті зазвичай широким (до 5 м) стрімким потоком зривається 270 л води (багаторічна середня витрата) найпотужнішого кримського водоспаду.

ДЖУРЛА (*татар.* біжуча) — каскадний водоспад у районі с. Лучисте Алуштинської міськради АР Крим (Україна), розташований на однойменній річці, на висоті 820 м у південно-східній частині гірського масиву Демерджі, неподалік від гори Демерджі (1239 м). Складається з низки невисоких водоспадів, досить повноводних навесні.

ДЖУС ЛЮДМИЛА ТИМОФІЇВНА (нар. 1944) — радянський український художник, народний художник України (1995). Освіту здобула в Харківському художньо-промисловому інституті (1970). Працює в Ялті в галузі станкового живопису та декоративно-прикладного мистецтва. Основні твори: гобелени «Флора і фауна» (1985), «Крим» (1990); живопис: «Повінь у Венеції» (2000), «Чеховська Ялта» (2004) та ін.

ДЖУС СТЕПАН ПЕТРОВИЧ (нар. 1941) — радянський український художник, народний художник України (1995). Освіту здобув у Харківському художньо-промисловому інституті (1971). Працює в Ялті в галузі станкового живопису та декоративно-прикладного мистецтва (гобелени, флорентійська мозаїка). Основні твори: гобелени «Лицарі революції» (1975), флорентійська мозаїка «У горах Криму» (1986), «Музика моря» (1991) та ін.

ДЖУТ (*лат.* Corchorus) — рід кущів, напівкущів і трав родини Мальвові. Прядильна культура (бл. 100 видів, поширених у тропіках Азії, Африки, Америки та Австралії) волокна якої ши-

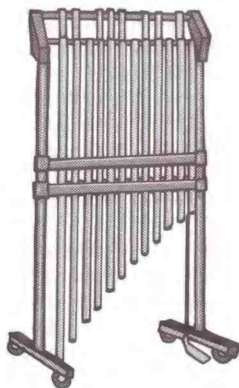
роко використовують у текстильній промисловості. Обробляють однорічний короткоплідний і довгоплідний джут (у сухих стеблах до 20–25 % волокна) для виготовлення технічних, пакувальних, меблевих тканин, килимів, але переважно з джутових волокон виробляють мішки і канати.

дзвін – ударний музичний, а також сигнальний підвісний інструмент, що звичайно виготовляється із сталі чи бронзи, у вигляді порожнистої, зрізаної знизу груші, в середині якої підвішений ударник (серце). Один із найдавніших та найпоширеніших інструментів світу, першими вважаються китайські дзвони «Жонг» (2000–3600 до н. е.). Історія дзвонів у Європі пов'язана з християнством, перші з них відомі при храмах у Римі та Орлеані (VII ст.).

дзвінківський – лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Дзвінкове Васильківського району Київської області. На площі 7,0 км^2 охороняються високопродуктивні штучні насадження на межі Полісся та Лісостепу, серед яких переважають соснові та дубово-соснові ліси з добре розвиненим підліском. Травостій здебільшого розріджений, домінують зірочник ланцетоподібний, яглиця звичайна, зеленчук жовтий, трапляються любка дволиста, лілія лісова, гніздівка звичайна та ін.

дзвіночок (*лат.* Campanula) – рід виключно трав'янистих рослин родини Дзвоникові (Campanulaceae), що включає понад 300 видів із країн з помірним кліматом (Європа, Азія та Північна Америка). Багаторічні, рідше одно- і дворічні трави з суцільним почерговим листям, віночок здебільшого виразно дзвоновий, майже завжди блакитний різних відтінків, іноді ліловий, зрідка білий. Поширені на луках (зокрема, субальпійських та альпійських), у лісах, степах, також трапляються на пустельних і скельних ділянках.

дзвони – ударний інструмент симфонічного оркестру (використовується найчастіше для імітації дзвону), що являє собою набір з 12–18 циліндричних металевих трубок діаметром 25–38 мм, підвішених у спеціальній рамі заввишки бл. 2 м. Вдаряють по дзвонах калаталкою з обтягнутою шкірою головкою. Сучасні дзвони також мають керований педаллю демпфер для заглушення звуку.

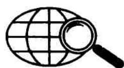

Дзвони

дзвоноподібних келихів культура – археологічна культура мідної доби (3000–1800 до н. е.), поширена на території Південної і Центральної Європи та Великобританії. Названа за характерною формою посудин у вигляді перевернутого дзвона. Відома переважно за похованнями (у гротах, кам'яних ящиках, простих ямах, іноді в курганах). Серед знахідок: глиняні посудини, мідні кинджали, наконечники стріл із кременя та обсидіану, кам'яні, кістяні і бурштинові ґудзики тощо.

дзеверін ігор олександрович (1929–2001) – радянський український літературознавець, критик, академік АН УРСР (1988), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1988). Освіту здобув у Львівському університеті (1952). Працював в Інституті літератури ім. Т. Шевченка, завідувач відділу (1966), директор (1978–1991), головний редактор журналу «Радянське літературознавство» (1961–1972, 1980–1989).

дзекун олександр іванович (нар. 1945) – радянський, російський та український театральний режисер, народний артист Росії (1995), лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (2008). Освіту здобув у Дніпропетровському театральному училищі (1966) і Ленінградському інституті театру, музики і кінематографії (1974). Режисер (1974), головний режисер (1982) і художній керівник (1991–1997) Саратовського академічного

театру драми, на сцені якого здійснив постановки понад 50 вистав.

ДЗЕМБРОНЯ – гірська вершина (1877 м) у південно-східній частині хребта Чорногора Українських Карпат (між горами Піп Іван та Менчул), в межах Карпатського національного природного парку, на кордоні Івано-Франківської та Закарпатської областей України. Складається з пісковиків, має пірамідальну форму, біля вершини вкрита кам'яними розсипищами, нижче переважно субальпійськими луками, а до висоти 1500–1600 м – ялиновими лісами і чагарниками.

ДЗЕН – течія в буддизмі традиції Махаяни, що зародилася в Китаї в монастирі Шаолінь (куди її приніс Бодхідхарма) і набула поширення на Далекому Сході (В'єтнам, Китай, Корея, Японія). У більш вузькому сенсі дзен розуміється як напрям саме японського буддизму, принесений у Японію з Китаю (XII ст.). Надалі традиції японського дзену і китайського чань розвивалися переважно самостійно – і зараз, зберігаючи єдину сутність, набули своїх характерних рис.

ДЗЕНДЗИК – мис, найвіддаленіша від берега точка південно-західного краю Бердянської коси на північному узбережжі Азовського моря, розташована за 23 км від корінного берега, являє собою піщану обмілину, що ледь піднімається над рівнем моря.

ДЗЕНЗЕРСЬКИЙ ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1944) – радянський український науковець і промисловець, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1999), повний кавалер ордену «За заслуги» (1998–2005), Герой України (2007). Освіту здобув у Чернівецькому університеті (1965). Працював у Дніпропетровському відділенні Інституту механіки АН УРСР (1968–1989). Засновник і незмінний директор Інституту транспортних систем і технологій НАН України (1995), корпорації «Іста» (1997).

ДЗЕРЖИНСЬК – місто (площа – 62,1 км^2, населення – 36,8 тис. осіб) обласного підпорядкування Донецької області України. Походить від хутора Щербинівський, заснованого козаком Антоном Щербиною (1806), сучасна назва (замість Щербинівки) дана на честь радянського державного діяча Фелікса Дзержинського (1877–1926), статус міста (1938). Шахтарське місто розташоване на хвилястій рівнині, розчленованій балками, з перевищенням висот до 150 м.

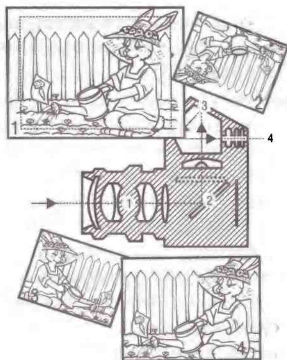
ДЗЕРЖИНСЬКА ГОРА – найвища точка (345 м) Мінської височини і Республіки Білорусь. Раніше називалася Свята гора (до 1958), а нинішню назву дістала від м. Дзержинськ, розташованого за 20 км на південь. Складена з морени, на вершині встановлено пам'ятний знак «Найвища точка Білорусі».

ДЗЕРЖИНСЬКИЙ ФЕЛІКС ЕДМУНДОВИЧ (1877–1926) – радянський державний і політичний діяч, революціонер. Член ЦК партії (1907–1912 і 1917–1924), кандидат у члени Політбюро ЦК (з 1924). Голова Всеросійської надзвичайної комісії (з 1917) і нарком внутрішніх справ РРФСР (1919–1923) та одночасно нарком шляхів сполучення (з 1921), голова Комісії з поліпшення життя дітей при Всеросійському центральному виконавчому комітеті (з 1921), голова ВРНГ СРСР (з 1924).

ДЗЕРКАЛО – тіло з полірованою поверхнею, здатне утворювати оптичні зображення предметів (у т. ч. джерел світла), відбиваючи світлові промені. Перші відомості про металеві (з бронзи або срібла) дзеркала датуються III тис. до н. е. Скляні дзеркала (з олов'яною або свинцевою підкладкою) з'явилися у римлян (I ст.), підводка скляних дзеркал з олов'яною амальгамою винайдена в XVI ст., а в XX ст. вони втрачають декоративну роль і зазвичай оформляються за їх побутовим призначенням.

ДЗЕРКАЛЬНИЙ ФОТОАПАРАТ – фотокамера, оснащена дзеркальним видошукачем, який може мати власний об'єктив або встановлюватися безпосередньо в знімальній камері з наведенням через основний об'єктив. В однооб'єктивних фотоапаратах спостережуване через видошукач зображення збігається із зображенням, яке утворюється на фотоплівці або матриці, тому що обидва створюються одним об'єктивом, зокрема завдяки спеціальному дзеркалу, що проектує зображення (звідси назва).

ДЗЕФІРЕЛЛІ (ZEFFIRELLI) ФРАНКО (при народженні – **ДЖАНФРАНКО КОРСІ**) (нар. 1923) – італійський художник, режисер, продюсер, сценарист. Працював актором, асистентом режисера Лукіно Вісконті (1906–1976), поставив багато опер і п'єс у театрах Лондона, Мілана, Нью-Йорка та ін. міст (1950–1960-ті). Найвідоміші ре-

Дзеркальний фотоапарат

жисерські роботи в кіно: «Кемпінг» (1957), «Приборкання норовливої» (1967), «Ромео і Джульєтта» (1968), «Чемпіон» (1979), «Травіата» (1983), «Гамлет» (1990), «Джейн Ейр» (1999) та ін.

ДЗИҐА – культурно-мистецьке об'єднання, засноване (1993) членами Студентського братства Львова та міськими митцями. Культурно-мистецький центр «Дзиґа», що включає галерею сучасного мистецтва, акустичний концертний зал, магазин-салон, студію звукозапису, інтернет-студію, розташований (1997) у колишньому домініканському монастирі Львова та займаються організацією і проведенням творчих акцій. Керівник проекту – підприємець і політичний діяч Маркіян Іващишин (нар. 1966).

ДЗИНДРА ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ (1913–1983) – радянський український скульптор, викладач, громадський діяч. Освіту здобув у Львівській художньо-промисловій школі (1938). Працював на Львівській скульптурній фабриці (1944–1952). Створив галерею портретних погруддь: Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника, С. Крушельницької, Л. Бетховена, П. Робсона, М. Леонтовича, автор кам'яних левів при вході до Львівської ратуші, понад 20 надгробних скульптур на Личаківському цвинтарі Львова тощо.

ДЗИНДРА МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ (1921–2006) – український художник, скульптор-модерніст. Освіту здобув у Львівській художньо-промисловій школі в роки війни, під час якої емігрував. Багаторазово виставляв свої твори на українських групових виставках у США і Німеччині, в Україну повернувся в 1990-х. Подарував Україні понад 800 скульптур та будівлю, де було відкрито відділ Львівської галереї мистецтв «Музей модерної скульптури Михайла Дзиндри».

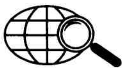
ДЗИНДРА ПЕТРО ІВАНОВИЧ (нар. 1944) – радянський український скульптор, зять скульптора Євгена Дзиндри (1913–1983). Освіту здобув у Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва (1976). Працює в галузі монументально-меморіальної скульптури, основні твори: надгробні пам'ятники О. Козловському, Є. Дзиндрі, В. Кашицькому, пам'ятники А. Чайковському в Самборі, Т. Шевченку в селі Демня на Львівщині та ін.

ДЗИНДРА СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ (1929–1999) – радянський український скульптор, молодший брат скульпторів Євгена (1913–1983) і Михайла (1921–2006) Дзиндрів. Освіту здобув у Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва (1956). Працював на Львівській експериментальній керамікоскульптурній фабриці. Основні твори: погруддя Юрія Великановича і Леся Мартовича, рельєф «Катерина», станкова скульптура «Бандурист» та ін.

ДЗІВНА (*пол.* Dziwna) – протока, що відокремлює польський острів Волін від материка і з'єднує Щецинську лагуну з Поморською бухтою Балтійського моря. Найсхідніший рукав естуарію Одри, через який у море потрапляє бл. 14 % річкової води, довжина – бл. 35 км, ширина – 100–1100 м, глибина – до 6 м. У північній частині протоки, де напрям течії може змінюватися залежно від вітрів із Балтики, розташована Каменська затока з островом Хронщевська.

ДЗОККІ (ZOCCHI) АРНОЛЬДО (1862–1940) – італійський скульптор. Навчався скульптурного мистецтва у Флоренції під наглядом батька Еміліо Дзоккі (1835–1913). Автор монументальних творів в Італії (9), Болгарії (4), Аргентині (1) та Єгипті (1), серед яких пам'ятники: Джузеппе Гарібальді в Болоньї (1901), Свободи в болгарському м. Русе (1903), Царю-визволителю, російському імператору Олександру II в Софії (1907), Христофору Колумбу в Буенос-Айресі (1921) та ін.

ДЗОНГ – гірська обитель та укріплена фортеця, в якій зазвичай розміщується також

адміністрація та буддійський монастир; характерна для Тибету, Бутану і прилеглих буддійських гімалайських територій. Поширені в горах і захищені скелями дзонги поєднують масивні стіни, башти, низку внутрішніх дворів, храми, адміністративні будівлі, житло для ченців. Використовуються як військові укріплення, монастирі, університети, центри управління і культури.

ДЗЮБА ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1931) – радянський український літературознавець, критик і сценарист, дисидент радянських часів, громадський і державний діяч, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1991), академік НАН України (1992), міністр культури України (1992–1994), Герой України (2001). Освіту здобув у Сталінському педагогічному інституті (1953). Працював на різних посадах в київських періодичних виданнях, автор багатьох творів, головний редактор журналу «Сучасність» (з 1992).

ДЗЮБА ОЛЕГ АНДРІЙОВИЧ (нар. 1952) – радянський український співак (баритон), народний артист України (2010). Освіту здобув у Київському інституті культури (1974) і Харківському інституті мистецтв (1979). Артист хору і соліст ВІА Прикарпатського військового округу (1975–1976), художній керівник самодіяльних колективів Харківського фізико-технічного інституту (1976–1982), соліст-вокаліст Харківської обласної філармонії (з 1983). Виступає з сольними програмами народних та естрадних пісень, романсів тощо.

ДЗЮДО (*яп.* шлях гнучкості) – японське бойове мистецтво, філософія і спортивне єдиноборство без зброї, створене на основі дзюдзюцу японським майстром бойових мистецтв Дзіґоро Кано (1860–1938?), який сформулював основні правила і принципи тренувань та проведення змагань. Датою його появи вважається заснування першої школи дзюдо Кодокан (1882). На відміну від боксу, карате та ін. ударних стилів єдиноборств, основою дзюдо є кидки, больові прийоми, утримання та ін.

Дзюдо

ДЗЬОБ (*лат.* rostrum) – орган птахів, утворений беззубими щелепами з роговим чохлом (рамфотекою). Форма і функції дзьоба різноманітні (захоплення здобичі, її розчленовування, дотик, напад і захист, довбання, риття тощо). Найчастіше форма дзьоба обумовлена характером харчової спеціалізації.

ДИБАН ЄВГЕН ПАВЛОВИЧ (1925–1996) – радянський український учений у галузі теплотехніки і теплоенергетики, заслужений діяч науки УРСР, доктор технічних наук, професор, академік АН УРСР (1989). Автор праць із конвективного теплообміну і гідродинаміки, теорії теплового захисту двигунів тощо.

ДИБА – знаряддя тортур, поширене в Європі (XIV–XVIII ст.), за допомогою якого тіло жертви розтягували з одночасним розриванням суглобів. Спочатку дибою на Русі (XIII ст.) називалося знаряддя покарання – дерев'яні колоди з отворами для рук і ніг, до якої прив'язували обвинуваченого («садили в дибу»). У Європі зазвичай являла собою спеціальне ложе з валиками на обох кінцях, на які намотувалися мотузки, що утримували і розтягували зап'ястя та щиколотки жертви.

ДИВАН – перська назва вищого органу виконавчої, законодавчої або законодавчо-дорадчої влади в деяких ісламських державах та титул керівника цього органу. Слово вперше зустрічається в текстах (IX ст.), що описують халіфат часів Омара (634–644), і означає списки розподілу державних статків, а також місце зберігання переліків. При створенні адміністративної системи халіф дав раді перську назву, а згодом термін поширився на різні органи державної влади.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ (*лат.* diversus – різний і facere – робити) – розширення асортименту продукції та переорієнтація ринків збуту. Загальна ділова практика, спрямована на розширення номенклатури товарів і послуг та

географічної території, задля розосередження ризиків і зниження залежності від циклічності бізнесу.

ДИВЕРТИСМЕНТ (*фр.* divertissement – розвага) – низка концертних номерів, які становлять особливу розважальну програму, що доповнює яку-небудь основну виставу або концерт; балетний спектакль, що складається з окремих номерів, або вставний номер у балеті чи опері, безпосередньо не пов'язаний із сюжетом; музичні твори, складені з кількох невеликих, легко оброблених п'єс для одного чи кількох інструментів.

ДИВІДЕНДИ (*лат.* dividendum – те, що підлягає розподілу) – частина прибутку акціонерного товариства або ін. господарюючого суб'єкта (емітента корпоративних прав), що розподіляється між акціонерами та учасниками (власниками корпоративних прав) відповідно до кількості і видів акцій, часток, що перебувають у їхньому володінні. Розмір і порядок виплати дивідендів визначаються зборами акціонерів, учасників та статутом акціонерного чи ін. товариства.

ДИВНА (СИДЯЧА, або **ФАЛЬШИВА) ВІЙНА (1939–1940)** – період Другої світової війни (3 вересня 1939–10 травня 1940) на Західному фронті. Іронічні назви підкреслювали майже повну відсутність бойових дій між ворожими сторонами, які обмежилися локальними сутичками на франко-німецькому кордоні, переховуючись під захистом ліній Мажино і Зігфріда. Німецьке командування використало війну як стратегічну паузу, під час якої окупувало Польщу, Данію і Норвегію та підготувало вторгнення до Франції.

ДИГЕРИ (*англ.* diggers – копачі) – рух сільської бідноти (1649), що виник у роки Англійської революції, і виступав проти приватної власності (передусім, на землю). Діяли мирним шляхом, скопуючи лопатами общинні землі (звідси назва) і закликаючи ін. бідняків наслідувати їхній приклад, розраховуючи залучити до руху тисячі людей і перейти до нового суспільного ладу без приватної власності. Нині дигерами прийнято називати людей, що переймаються дослідженням штучних підземних інженерних споруд.

ДИГІТАЙЗЕР (ГРАФІЧНИЙ ПЛАНШЕТ) (*англ.* digit – цифра) – пристрій для перетворення (конвертування) відеосигналів з аналогової в цифрову форму, що використовується для введення малюнків від руки безпосередньо в комп'ютер та є різновидом сканера. Складається з пера і плоского планшета, чутливого до натискання або близькості пера. Перший подібний до сучасного пристрій був задіяний для розпізнавання рукописного введення комп'ютером «Stylator» (1957).

ДИДАКТИКА (*грец.* didaktikos – повчальний) – розділ педагогіки, теорія навчання. Вивчає закономірності засвоєння знань, умінь і навичок, формування переконань та визначає обсяг і структуру змісту освіти, вдосконалює методи, організаційні форми навчання та вплив навчального процесу на особу. Предмет дидактики – зв'язок викладання (діяльність учителя) і навчання (пізнавальна діяльність учня), їх взаємодія, головні питання дидактики – чого вчити, як вчити і навіщо вчити.

ДИЗЕНТЕРІЯ (*грец.* dys – порушення і enteron – кишка) – гостре інфекційне захворювання людини та переважно вищих приматів, що характеризується явищами інтоксикації та ураженням дистального відділу товстої кишки. Збудник хвороби часто міститься у воді, забрудненій людським калом, і передається фекально-оральним шляхом. Звичайний спосіб передавання безпосередньо від людини до людини – піднесення руки до рота в умовах поганої гігієни серед дітей.

ДИКАНСЬКИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ІМ. Д. ГАРМАША – музей в смт Диканька Полтавської області України, створений на громадських засадах (1959) з ініціативи педагогічного колективу місцевої школи, статус народного (1967), державного (1978). Музейна експозиція розміщена у восьми залах (фонди налічують бл. 8 тис. експонатів), знайомить з природою та історією краю з найдавніших часів до сьогодення, висвітлює родовід колишніх хазяїв містечка – князів Кочубеїв.

ДИКАНСЬКИЙ РАЙОН – район у східній частині Полтавської області, утворений 1923, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 19,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 8,0 тис. осіб). Межує з Зіньківським, Котелевським, Полтавським, Решетилівським і Шишацьким районами, адміністративний центр – Диканька. Розташований на платоподібній лесовій поверхні у центральній

частині Полтавської рівнини, густо розчленованій долинами річок Ворскла, Вільхова Говтва і Середня Говтва, ярами та балками.

ДИКАНЬКА – селище міського типу (площа – 10,8 км², населення – 8,0 тис. осіб), центр Диканського району Полтавської області України. Уперше згадується в козацькому літописі (1658), була власністю і маєтком Кочубеїв (з 1687), смт (1957). Розташоване на платоподібній ділянці, розрізаній великою балкою, Полтавської рівнини (абсолютні висоти 160–180 м), що на сході обривається високим уступом в долину річки Ворскла.

ДИКЕ ПОЛЕ – історична назва (у вузькому сенсі) не розмежованих і слабо заселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дністра (на заході), нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем (на сході), лівою притокою Дніпра – Самарою і верхів'ями приток Південного Бугу – Синюхи та Інгулу (на півночі), до узбережжя Чорного та Азовського морів і Криму (на півдні), або назва всього Великого Європейського Степу (у широкому сенсі), також відомого як Велика Скіфія, або Велика Тартарія.

ДИКОБРАЗ (*лат.* Hystrix) – рід гризунів родини Дикобразові (Hystricidae). Довжина тіла – 38–90 см, маса – 2–27 кг, спина, боки і хвіст укриті найдовшими серед усіх ссавців голками (до 40 см завдовжки і 7 мм у діаметрі), які в еволюційному плані є видозміненим волоссям. Живуть на землі в тропічних і субтропічних регіонах Євразії, Африки, Південній Америці, а також у США і Канаді. Природним місцем їх існування можуть бути пустелі, савани і тропічні ліси.

ДИКСИЛЕНД (*англ.* dixieland) – назва джазових ансамблів із білих виконавців, що наслідують традиційні негритянські джазові колективи і грають джаз у новоорлеанському стилі (Диксі – розмовна назва півдня США). Спочатку виконавці копіювали негритянську манеру виконання, але пізніше в диксиленді з'явилися елементи європейської композиторської техніки, завдяки чому мелодія ставала більш плавною. Розквіт диксилендів припав на 1920–1940-ві.

ДИКТАТОР (*лат.* dicto – диктую, наказую) – людина, що стоїть на чолі диктаторського режиму (диктатури), одноосібний правитель держави, який володіє необмеженою владою і стоїть над законом; надзвичайна посадова особа (магістрат) в період Республіки (V–I ст. до н. е.) у Стародавньому Римі, що призначався консулами за рішенням сенату (на термін 6 місяців) у разі небезпеки (внутрішніх негараздів, військових конфліктів тощо); у переносному сенсі – жорсткий, авторитарний керівник.

ДИКТАТУРА (*лат.* dictatura – необмежена влада) – форма державного правління, за якої вся повнота державної влади належить лише одній політичній позиції – правителю (диктатору), правлячій партії чи керівній групі осіб, правлячому союзу або соціальному класу. Функціонування диктаторського режиму супроводжується радикальними або репресивними заходами проти політичних опонентів і жорстким придушенням або усуненням тих прав і свобод громадян, що суперечать режиму.

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ – позначення влади в марксизмі, що встановлюється в результаті революції, здійснюваної робітничим класом на чолі зі своєю партією. Історичними формами диктатури пролетаріату вважаються Паризька Комуна (1871) та державна влада, що утвердилася після Жовтневої революції (1917). Термін започаткований (1850) німецьким філософом Карлом Марксом (1818–1883) у творі «Класова боротьба у Франції з 1848 до 1850 р.».

ДИКТОФОН (*лат.* dicto – кажу, диктую і phone – звук) – апарат для звукозапису мови, різновид магнітофона (зазвичай відрізняється меншими розмірами), використовується переважно для тривалого запису мови (інтерв'ю, дискусій, лекцій, виступів, телефонних розмов, диспетчерських переговорів) без особливих вимог до якості. У нецифрових диктофонах користуються головним чином записом на магнітну стрічку.

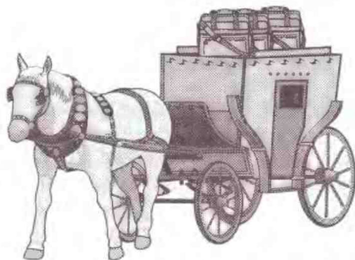
ДИЛАТОМЕТРІЯ (*лат.* dilato – розширюю і *грец.* metreo – вимірюю) – розділ фізики, що вивчає залежність зміни розмірів тіл від впливу зовнішніх умов: температури, тиску, електричного і магнітного полів, іонізуючих випромінювань тощо. Вивчає переважно теплове розширення тіл та різні його аномалії (при фазових переходах та ін.), застосовувані для

цілей дилатометрії прилади називаються дилатометрами.

ДИЛЕТАНТИЗМ (ДИЛЕТАНТСТВО) (*лат.* delectare – розважати) – заняття будь-якою справою (наприклад, наукою, мистецтвом, ремеслом) без належних знань і професійної підготовки (аматорство). Дилетант часто не має глибоких знань про предмет своїх занять та обмежує їх власним досвідом або поверхово-хибними судженнями, тому найчастіше припускається помилок.

ДИЛІ (*порт.* Dili) – столиця (площа – 28 км², населення – 150 тис. осіб) і найбільше місто Тимор-Лешті (Східного Тимору), розташоване на північному узбережжі острова Тімор, найсхіднішого з Малих Зондських островів. Засноване (1520) португальцями, які перетворили Ділі на столицю (1769) португальського Тимору. Клімат субекваторіальний мусонний, з середньорічною температурою +26 °С, опади – 1500–2000 мм/р.

ДИЛІЖАНС (*фр.* diligence – екіпаж) – засіб пересування, міжміський громадський транспорт, багатомісна карета на кінній тязі, що перевозила пасажирів і пошту. Найбільшого поширення поштові диліжанси набули на межі XVIII–XIX ст., коли їздили вдень і вночі, із зупинками для прийому їжі в тавернах і заміни коней, з середньою маршрутною швидкістю 9–10 км/год. Останні диліжанси використовувалися до 1920-х.

Диліжанс

ДИЛІЖАНСЬКИЙ ТУНЕЛЬ – автомобільний тунель у горах Малого Кавказу, що сполучає міста Диліжан і Севан у центральній Вірменії. Довжина – 2257 м, ширина – 8 м, висота – 5 м, будівництво розпочалося 1970, було припинене 1992 і нещодавно завершене. Тунель дозволяє скоротити відстань у дорозі, допомагаючи уникнути руху лавинонебезпечним гірським перевалом «Севан – Діліжан».

ДИМ – селянський двір, господарство однієї малої або рідше великої (нерозділеної) родини, а також одиниця оподаткування у Великому князівстві Литовському (XIV–XVIII ст.). Являв комплекс господарських будівель, житлового будинку, різних сільгоспугідь, худоби та сільськогосподарського інвентарю. Двори міщан також називалися димами.

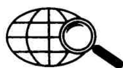
ДИМАРКА – первісна гутна піч, відома в Європі з I тис. до н. е. Використовувалася для виплавлення заліза з руди з використанням деревного вугілля. З брил пористого неякісного заліза шляхом кування одержували відносно чисте залізо.

ДИМБОВІЦА (DAMBOVIŢA) – жудець (повіт) у регіоні Волощина в південній частині Румунії, розташований у Прикарпатті на південному схилі Південних Карпат, на північ від Нижньодунайської низовини. Площа – 4054 км², населення – 541 тис. осіб, адміністративний центр – Тирговіште. Межує з жудцями Ілфов, Прахов, Арджеш, Брашов, Телеорман і Джурджу. Один із найдавніших центрів нафтодобувної промисловості, адміністративно поділяється на 2 муніципії, 3 міста і 33 комуни.

ДИМЕР – селище міського типу (площа – 8,6 км², населення – 5,9 тис. осіб) Вишгородського району Київської області України. Уперше згадується (1582) як володіння польського шляхтича, центр району (1932–1962), смт (1957). Розташований у Поліссі на уступі правого берега (абсолютні висоти 110–130 м) Київського водосховища на Дніпрі, порізаному короткими ярами.

ДИМИТРОВ – місто (площа – 21,1 км², населення – 50,6 тис. осіб) обласного значення Донецької області України. Історичними попередниками були два шахтарських селища – Новоекономічне (1911) та Гродівське (1916), перейменоване (1934) на честь болгарського політичного діяча Георгія Димитрова (1882–1949), об'єднані в місто районного підпорядкування (1972) Димитров. Лежить на хвилястій рівнині з перевищенням висот до 60 м.

ДИМИТРОВ ГЕОРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1882–1949) – болгарський політичний і державний діяч. Працював набірником (з 1894), секретарем

профспілки друкарів у Софії (1901), депутатом Болгарського парламенту (1913–1923). Звинувачений нацистами в підпалі Рейхстагу, виправданий (1933), генеральний секретар Виконкому Комінтерну (з 1935), депутат Верховної Ради СРСР (1937–1945). Голова Ради міністрів Болгарії (з 1946), генеральний секретар ЦК Болгарської комуністичної партії (з 1947).

ДИМИТРОВЕ – селище міського типу (площа – 5,3 км^2, населення – 4,9 тис. осіб), підпорядковане Олександрійській міськраді Кіровоградської області України. Виникло (1947) у зв'язку з початком освоєння Семенівсько-Головківського буровугільного родовища, смт (1949). Розташоване на горбкуватій поверхні (абсолютні висоти 140–160 м), порізаній балками та ярами, на лівому березі річки Бешка (права притока Інгульця).

ДИМЙОН ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1960) – український скульптор. Освіту здобув у Львівській (1989) і Київській (2000) академіях мистецтв. Основні твори: пам'ятники Репресованим служителям церкви, Василеві Симоненку, Слюсарю-сантехніку, «Сходи до знань» (у Черкасах), Михайлу Драй-Хмарі, Материнству, Катерині Красицькій, В'ячеславу Чорноволу, Тарасу Шевченку, Йосипу Нелюбовичу-Тукальському, Мельхиседеку Значко-Яворському (в Черкаській області) та ін.

ДИМОРФІЗМ (*грец.* dis – вдвічі і morphe – вид, фігура) – наявність у одного виду організму двох форм, що відрізняються за морфо-фізіологічними ознаками, але мешкають в одній місцевості. У тварин найчастіше трапляється статевий диморфізм, що проявляється у відмінностях у загальному вигляді (розмірах, забарвленні тощо) самця і самиці (наприклад, півень і курка, самець і самиця жука-оленя).

ДИНА (ДИН, DYN) (*грец.* dynamis – сила) – одиниця виміру сили в системі одиниць СГС. Одна дина дорівнює силі, яка, впливаючи на масу 1 г, надає їй прискорення 1 см/с^2.

ДИНАМІКА (*грец.* dynamis – сила) – розділ механіки, що вивчає причини виникнення механічного руху; вчення про змінюваність якогось явища під впливом тих чи ін. сил, протилежність статиці; (музика) різного ступеня сила звучання, гучність та їх зміни, що позначаються італійськими термінами: піано (piano, P) – тихо; форте (forte, F) – голосно; крещендо (crescendo) – поступово посилюючи; димінуендо (diminuendo) – поволі затихаючи та ін.

ДИНАМІТ – вибухова речовина сильної руйнівної дії, що складається з нітроефіру (нітрогліцерину або динітрогліколю), вміст якого не менш ніж 40 % з різними домішками (деревне борошно, кізельгур тощо) і нітроцелюлози. Розрізняють динаміти: пластичні («гримучі драглі», желатин-динаміти), напівпластичні і порошкоподібні. Динаміт винайдений (1867) шведським хіміком та інженером Альфредом Нобелем (1833–1896).

ДИНАМІЧНА В'ЯЗКІСТЬ (КОЕФІЦІЄНТ ДИНАМІЧНОЇ В'ЯЗКОСТІ) – відношення поздовжнього дотичного напруження та внутрішнього тертя при прямолінійному русі рідини до градієнта швидкості по нормалі до напряму руху. Одиницею виміру в системі СГС є пуаз (П), в системі СІ – паскаль-секунда (Па·с). Протилежністю динамічної в'язкості є плавкість.

ДИНАМІЧНА ГЕОЛОГІЯ – галузь геології, що вивчає процеси в надрах і на поверхні Землі. Дослідження закономірностей розвитку і взаємозв'язку екзогенних та ендогенних процесів має практичне значення, зокрема для пошуків корисних копалин, промислового, гідротехнічного і цивільного будівництва.

ДИНАМО КИЇВ – радянський український професійний футбольний клуб із Києва, заснований (1927), найтитулованіший клуб СРСР та України, виступає у Прем'єр-лізі України. Чемпіон СРСР (1961, 1966–1968, 1971, 1974, 1975, 1977, 1980, 1981, 1985, 1986, 1990) та України (1993–2001, 2003, 2004, 2007, 2009), володар Кубка СРСР (1954, 1964, 1966, 1974, 1978, 1982, 1985, 1987, 1990) та України (1993, 1996, 1998–2000, 2003,

Емблема футбольного клубу «Динамо» Київ

2005–2007), володар Кубка володарів кубків УЄФА (1975, 1986) і Суперкубка УЄФА (1975).

ДИНАМО ТБІЛІСІ — радянський і грузинський професійний футбольний клуб із Тбілісі, заснований (1925), найтитулованіший клуб Грузії, виступає в чемпіонаті країни. Чемпіон СРСР (1964, 1978), срібний призер (1939, 1940, 1951, 1953, 1977) та чемпіон Грузії (1990–1999, 2003, 2005, 2008), володар Кубка СРСР (1976, 1979) та Грузії (1992–1997, 2003, 2004, 2009), володар Кубка володарів кубків УЄФА (1981). Виступає на стадіоні ім. Бориса Пайчадзе (54 000 глядачів).

ДИНАМО-ЕФЕКТ (ГІДРОМАГНІТНЕ ДИНАМО) — посилення або підтримання в стаціонарному стані магнітного поля гідродинамічним рухом провідного середовища (плазми, рідини). Механізм гідромагнітного динамо подібний до генерації електричного струму і магнітного поля в динамо-машині з самозбудженням. Здійсненням гідромагнітного динамо в надрах зір і деяких планет (у т. ч. Землі) пояснюють збудження у них власного магнітного поля.

ДИНАМОМЕТР (*грец.* dynamis — сила і metron — метр) — силомір, прилад для вимірювання сили або крутного моменту; складається з силової ділянки (пружного елемента) і відлікового пристрою. Поділяють за принципом дії на: механічні (пружинні або важільні), гідравлічні і електричні; за призначенням на: зразкові і робочі (загального призначення і спеціальні).

ДИНАР — грошова одиниця різних країн, у більшості з яких розмовляють арабською мовою або які були складовою частиною Османської імперії (наприклад, держави входили до складу Югославії). Нині динаром називається валюта країн: Алжир, Бахрейн, Іран, Ірак, Йорданія, Кувейт, Лівія, Сербія, Македонія і Туніс. Слово «динар» (*лат.* denarius — денарій) походить від старовинної золотої монети країн мусульманського Сходу, що карбувалася з VII ст.

ДИНАРА (*хорв.* Dinara) — гора, одна з численних вершин Динарського нагір'я, що помітно виділяється з оточуючого ландшафту на кордоні між Хорватією та Боснією і Герцеговиною в Далмації. Вершина гори — пік Троглав (1913 м) — є найвищою точкою Хорватії.

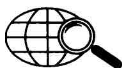
ДИНАРСЬКА РАСА — антропологічний тип європеоїдної раси, названа на честь Динарських Альп. Термін запропонував (1900) французький антрополог Жозеф Денікер (1852–1918), який також використовував назву «адріатична раса», серед ознак її носіїв виділяв: високий зріст; брахікефалію; темно-русяве волосся; прямий, тонкий чи орлиний ніс; матово-білу шкіру; видовжене обличчя. У популяційних класифікаціях нині розглядається як частина балкано-кавказької раси.

ДИНАРСЬКЕ НАГІР'Я — гірський масив на північному заході Балканського півострова, що простягається з північного заходу на південний схід на 650 км територією Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Сербії, Чорногорії та Албанії від Юлійських Альп до річки Дрін. Поступово спускається до Середньодунайської низовини (на півночі), круто обривається до Адріатичного моря (на південному заході) та обмежене долиною річки Ібар (на сході). Найвища точка нагір'я — албанська гора Ясерце (2692 м).

ДИНАСТІЯ (*грец.* dynasteia — панування) — ряд монархів з одного і того ж роду, що заступають один одного на чолі влади за правом спорідненості і спадкування. У переносному сенсі — низка людей, що походять з одного роду, які продовжують справи своїх батьків, йдуть їхніми стопами, передаючи ремесло через покоління.

ДИНГО (*лат.* Canis lupus dingo) — вдруге здичавілий свійський собака, єдиний плацентарний хижак в аборигенній фауні Австралії. Виглядає як собака середніх розмірів: висота в холці — 47–67 см, довжина тіла з головою – 86–122 см, хвоста – 26–38 см, вага – 10–19 кг (до 24 кг). Статурою нагадує гончака, морда квадратна, вуха невеликі, стоячі, хвіст пухнастий, шаблеподібний. Вважається завезеним з Південно-Східної Азії, де у В'єтнамі знайдені найдавніші рештки (IV тис. до н. е.).

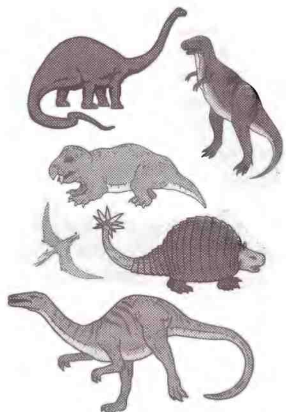
ДИНКА (ДЖЕНГ) — нілотський негроїдний народ (бл. 3,1 млн осіб), що населяє Південний Судан по обох берегах Білого Нілу. Розмовляють мовою динка, що належить до північно-західної групи нілотських мов (кір-аббайська родина). Більшість сповідує найдавніші традиційні вірування (культи предків і сил природи, а також пережитки тотемізму), іслам (сунізм) або християнство (католицизм, протестантизм, англіканство тощо). Займаються скотарством (кози, вівці), вирощують овочі, тютюн.

ДИННЕ ДЕРЕВО (ПАПАЙЯ, ХЛІБНЕ ДЕРЕВО) (*лат.* Carica papaya) – дерево родини Карикові, невисоке, струнке, з тонким, позбавленим гілок стовбуром заввишки 5–10 м, увінчаним зонтиком із пальчасто-розсіченим великим (50–70 см в діаметрі) листям на довгих черешках. Квіти розвиваються в пазухах черешків, перетворюючись на великі їстівні плоди завдовжки 15–45 см, діаметр – 10–30 см. Дозрілі фрукти м'які і мають колір від бурштинового до жовтого. Походить із півдня Мексики.

ДИННИК ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1876–1950) – український радянський учений у галузі механіки та теорії пружності, академік АН УРСР (1929) та АН СРСР (1946), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1943). Освіту здобув у Київському політехнічному інституті (1908), стажувався у Мюнхені, де одержав ступінь доктора-інженера (1912). Наукові праці в галузі дослідження гірничого тиску арок, шахтних підйомних канатів, стійкості стрижнів пластин, оболонок, стрижневих систем та ін. елементів споруд.

ДИНОЗАВРИ (*лат.* Dinosauria) – надряд плазунів, що жили в мезозої (235–65 млн р. тому) протягом тріасового, юрського і крейдового періодів, аж до масового вимирання на межі з кайнозоєм. Група тварин, представники якої домінували на суходолі, відомі на всіх континентах (описано понад 1000 видів). Офіційно відкриті 1822, термін «динозавр» (*грец.* страшний ящір) запровадив (1842) англійський зоолог і палеонтолог Річард Оуен (1804–1892) для опису перших скам'янілих решток стародавніх гігантських ящерів.

Динозаври

ДИНЯ (*лат.* Cucumis melo) – рослина родини Гарбузові (Cucurbitaceae), вид роду Огірок, баштанна культура. Її батьківщиною вважається Середня і Мала Азія. Тепло- і світлолюбна рослина, стійка до засолення ґрунту і посухи, погано переносить підвищену вологість повітря. На одній рослині формується 2–8 плодів вагою 1,5–10 кг. Плоди мають кулясту або циліндричну форму, зеленого, жовтого, коричневого або білого кольору, зазвичай із зеленими смужками. Культурні форми отримані шляхом відбору.

ДИПЛОДОКИ (*лат.* Diplodocus) – рід динозаврів із групи Зауроподи, перший скам'янілий скелет якого знайдено (1877) в Скелястих горах, штат Колорадо (США). Гігант пізньоюрського періоду (150–147 млн р. тому), вважається найбільшим із динозаврів, відомих за повним скелетом. Сягав завдовжки 27–35 м, більша частина припадала на шию і хвіст (кістки яких були порожнистими), вага – 10–20 т (за ін. даними до 80 т). Мав п'ятипалі кінцівки, з короткими масивними кігтями на внутрішніх пальцях.

ДИПЛОМ (*грец.* diploma – складений удвічі документ) – документ про: закінчення вищого або середньо-спеціального навчального закладу та присвоєння відповідної кваліфікації; присудження наукового ступеня; засвідчення факту нагородження особи чи установи (наприклад, диплом лауреата конкурсу) або присвоєння будь-яких прав. У Стародавньому Римі дипломом називали дві бронзові таблички, які видавалися звільненим солдатам, де вказувалися дані про службу, участь у боях тощо.

ДИПЛОМАТИКА – спеціальна допоміжна історична дисципліна, що досліджує стародавні документи дипломатичного та юридичного характеру (грамоти, акти і подібні тексти та їх оригінали). Спочатку розумілася як наука про справжність документів, перевірка яких здійснювалася вже в XIV–XV ст. Назву дисципліні дав твір «Дипломатика» (1681) французького історика і засновника палеографії Жана Мабільона (1632–1707).

ДИПОЛЬ (*грец.* di – двічі і polos – полюс) – сукупність двох рівних за величиною різноймен-

них електричних зарядів, розташованих на деякій відстані один від одного; назва одного з типів антен для коротких хвиль у вигляді двох симетрично розташованих провідників.

ДИПТИХ (*грец.* diptychos – подвійний, складений у двоє) – об`єднані однією темою та ідеєю літературні (поезії), живописні (картини) або музичні (п'єси) твори. Термін походить від табличок, що використовувалися давніми греками і римлянами для запису (своєрідні записники) та являли собою дві вкриті воском дерев'яні, кістяні або металеві дощечки, з'єднані одна з одною.

ДИРДИРА ВІТАЛІЙ ФЕДОРОВИЧ (нар. 1938) – радянський український яхтсмен, заслужений майстер спорту СРСР (1972). Виступав за спортивне товариство «Водник» Київ. Чемпіон Олімпійських ігор у Мюнхені (1972) в парі з Валентином Манкіним (нар. 1938) у класі яхт «Темпест».

ДИРЕКТОРІЯ – форма організації верховної влади у вигляді особливої колегіальної форми управління. З історії відомі: Виконавча Директорія (1795–1799) – орган правління державою у Франції, Директорія («Рада п'яти») (1917) – колегія 5 міністрів Тимчасового уряду Росії, «Сибірська директорія» (1918) – неофіційна назва Ради міністрів Тимчасового уряду Сибіру, Директорія УНР (1918–1920) – орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, що замінила гетьманат (14 грудня 1918).

ДИРИГЕНТ (*лат.* dirigio – направляю, керую) – людина, яка керує (диригує) виконанням твору оркестром, хором, ансамблем та, крім ритму, передає колективу динамічні ефекти (посилення і ослаблення звуку), прискорення, уповільнення і зупинки, сигналізує про вступ окремим інструментам, забезпечує злагодженість і технічну довершеність виконання.

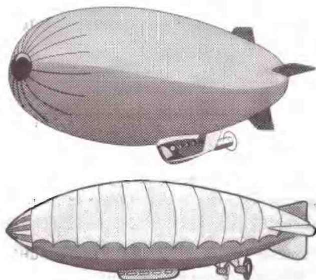
ДИРИГЕНТСЬКА ПАЛИЧКА – спеціальна паличка, за допомогою якої диригент керує творчим колективом. Вважається, що першим на концерті в Англії (1820) вийшов до оркестру з маленькою диригентською паличкою (трубочкою, скрученою з білого тонкого паперу) в руці німецький скрипаль, композитор і диригент Людвіг Шпор (1784–1859). Певного стандарту щодо виготовлення сучасних диригентських паличок не існує, головна умова – паличка має бути світлого кольору і добре помітна в темряві.

ДИРИЖАБЛЬ (*фр.* dirigeable – керований) – літальний апарат, легший за повітря, що являє собою комбінацію аеростата з двигуном (зазвичай гвинтовим з електричним двигуном або з двигуном внутрішнього згоряння) та системи управління орієнтацією (кермо управління), завдяки чому дирижабль може рухатися в будь-якому напрямку незалежно від напрямку повітряних потоків. Найчастіше оболонка класичного дирижабля наповнюється газом, легшим за повітря (воднем, гелієм або метаном).

ДИРХЕМ – грошова одиниця кількох арабомовних країн (Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Лівія, Катар). Давній (історичний) дирхем – арабська монета, запроваджена в обіг наприкінці VII ст. (бл. 692–696) з початковою вагою в 3,9 г і вартістю 1/10 динара. Вважається, що її назва утворилася від спотвореної грецької «драхми». У середньовіччі її карбували у великих містах на Великому Шовковому шляху.

ДИСГАРМОНІЯ (*грец.* dys – відсутність і garmonia – згода) – відсутність або порушення гармонії: (музика) розбіжність, неправильне поєднання тонів, різноголосся, безладне поєднання звуків у музиці або під час співу, що справляє неприємне враження на слух; взагалі розбіжність, невідповідність між частинами і цілим (наприклад, в архітектурі, мистецтві тощо).

ДИСЕРТАЦІЯ (*лат.* dissertatio – твір, міркування, доповідь) – кваліфікаційна робота на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук. Вимоги до змісту дисертації розрізняються залежно від наукового ступеня, на який претендує

Дирижабль

здобувач, і від наукового напрямку. Загальними вимогами є оригінальність, наукова новизна і практичне значення роботи, наявність офіційно опублікованих праць за темою дисертації, автореферат дисертації (короткий виклад основних результатів роботи) тощо.

дисидент (*лат.* dissidens – відступник, інакодумець) – людина з політичними або релігійними поглядами, що радикально розходяться з офіційно встановленими в країні її проживання. Цей конфлікт особистих переконань із суспільно значущими цінностями може призводити до гонінь, переслідувань або репресій з боку офіційної влади чи церкви.

дисиміляція (*лат.* dissimilis – різноманітний) – (біохімія) сукупність біохімічних процесів, за допомогою яких складні хімічні сполуки в організмі розкладаються до простіших, в результаті чого відбувається оновлення живої матерії та утворення потрібної для життєдіяльності енергії (катаболізм або енергетичний обмін); (мовознавство) розподібнення – заміна у слові одного з двох однакових або схожих звуків іншим, менш подібним.

диск жорсткий («вінчестер») – пристрій зберігання інформації та основний накопичувач даних у більшості комп'ютерів, де, на відміну від «гнучкого» диска (дискети), інформація записується на жорсткі (алюмінієві або скляні) пластини, вкриті шаром феромагнітного матеріалу (найчастіше двоокису хрому). Зазвичай використовується одна або кілька пластин на одній осі. Зчитувальні головки у робочому режимі не торкаються поверхні пластин, що забезпечує довгий термін служби пристрою.

диск магнітний – запам'ятовувальний пристрій, в якому носієм інформації є тонкий алюмінієвий або пластмасовий диск, вкритий шаром магнітного матеріалу. Застосовуються диски діаметром 180–1200 мм, завтовшки 2,5–5 мм, а запам'ятовувальний пристрій містить кілька десятків таких дисків, насаджених на загальну вісь, що обертається електродвигуном. Перші магнітні диски з'явилися в середині 1950-х і широко застосовувалися через їхні досить високі технічні характеристики.

диск метальний – легкоатлетичний снаряд, що застосовується в змаганнях із часів Давньої Греції, де виготовлювалися з каменю або бронзи, вага – 1,25–5,70 кг, діаметром 16,5–34 см. Нині в міжнародних змаганнях для дорослих спортсменів (зокрема, для реєстрації світових і національних рекордів) використовують диски вагою 2,005–2,025 кг і діаметром 219–221 мм (для чоловіків) та вагою 1,005–1,025 кг і діаметром 180–182 мм (для жінок).

Диск метальний

диск оптичний (*англ.* optical disc) – збірна назва для носіїв інформації, виконаних у вигляді дисків, читання інформації з яких відбувається за допомогою оптичного випромінювання. Диск зазвичай плоский, його основа зроблена з полікарбонату, на який нанесено спеціальний шар для зберігання інформації, а для її зчитування використовується зазвичай промінь лазера, який спрямовується на спеціальний шар і відбивається від нього. Перші оптичні диски винайдені фірмою «Philips» (1960-ті).

діскавері (*англ.* discovery – відкриття) – американський багаторазовий транспортний космічний корабель, 3-й космічний човен (шатл) НАСА (1982). Названий на честь суден, на яких британці Генрі Гудзон досліджував Гудзонову затоку (1610–1611), а Джеймс Кук відкривав Гавайські острови (1770-ті). Здійснив 39 польотів (1984–2011), провівши в космосі 365,5 діб (5830 обертів навколо Землі). Переданий у Національний музей авіації та космонавтики Смітсонівського інституту у Вашингтоні.

дискант (*іт.* discant) – співочий голос, найвищий голос хлопчиків, аналогічний жіночому сопрано. За часів середньовіччя (XII ст.) розвинувся особливий спосіб поєднання двох голосів, який називався дискантом та позначав два співи або подвійний спів. Головним принципом дисканту був протилежний рух голосів та їх ритмічне розмаїття, у такому

дисканті нижній голос називався тенором, а верхній – дискантом.

ДИСКЕТА (*англ.* floppy disk) – портативний носій інформації, що використовувався для багаторазового запису та зберігання даних. Являє собою поміщений у захисний пластиковий корпус гнучкий магнітний диск (діаметром 3½), укритий феромагнітним шаром. Зазвичай мають функцію захисту від запису, за допомогою якої можна надати доступ до даних тільки в режимі читання, були масово поширені (1970–1990-ті), поступившись більш місткним оптичним дискам і флеш-накопичувачам.

ДИСКО (*англ.* disco – дискотека) – один з основних жанрів танцювальної музики XX ст., що виник на початку 1970-х одночасно в США та Європі. Для американського диско характерне звучання, близьке до фанку і соулу, а європейське диско тісно перепліталося з традиційною естрадою і поп-музикою. Найвідоміші виконавці: Глорія Гейнор, Даліда, «Боні М», «АББА», Донна Саммер, «Арабески», Дайана Росс та ін.

ДИСКО (КЕКЕРТАРССУАК) (*дан.* Qeqertarsuaq – Великий острів) – острів у морі Баффіна біля західного узбережжя Гренландії, належить Данії. Площа – 8578 км² (20 % вкрито льодовиками), найбільша ширина – 160 км, являє собою розчленоване базальтове плато з середньою висотою 975 м (найвища точка – 1919 м). Відкритий (982–985) скандинавським мореплавцем і першопрохідцем Ейріком Рауді (Рудим) (950–1003) та використовувався для полювання і риболовлі.

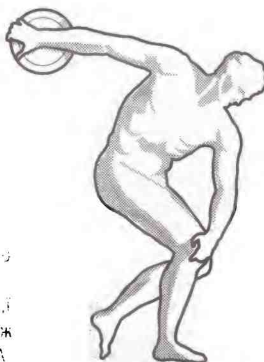
ДИСКОБОЛ – метальник диска (атлет) та одна з найвідоміших статуй античності скульптора Мирона з Елевтер (V ст. до н. е.), перша класична скульптура, що зображує людину в русі. Переможець змагань із метання диска зображений у момент розмаху перед киданням диска. Тіло атлета представлене в повороті, що було надзвичайно складним та водночас сміливим прийомом. Ім'я атлета, зображеного у скульптурі, не збереглося, оригінал статуї втрачений у середньовіччя.

ДИСКОВА ПИЛКА – електрична або ручна циркулярна пилка з робочим органом у вигляді диска з ріжучими зубцями, різновид електроінструмента, за допомогою якого можна робити прямолінійний розкрій матеріалів. Основні характеристики: діаметр, ширина різу і полотна пилки, розмір центрального отвору, кількість зубців та крок зубців полотна (тобто відстань між різцями).

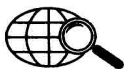
ДИСКОНТ (*англ.* discount – знижка) – знижка оголошеної прейскурантної ціни товару або послуги, що надається продавцем споживачеві і може бути запропонована за умови негайної оплати готівкою (готівкова знижка) або оптової закупівлі (торгова знижка); придбання переказних векселів, казначейських векселів або облігацій за ціною, нижчою від номінальної, а погашатимуться векселі та облігації у визначений момент у майбутньому за своєю номінальною вартістю.

ДИСКРЕТНА МАТЕМАТИКА – галузь математики, що вивчає властивості дискретних структур, які виникають у межах самої математики та в її застосуваннях. Серед розділів дискретної математики: математична логіка і кібернетика; загальна алгебра; теорії графів, алгоритмів, ігор, кодування, скінченних автоматів, формальних граматик; обчислювальна геометрія; теорія булевих функцій; логічне програмування; функціональне програмування; лямбда-числення; булева алгебра, комбінаторика.

ДИСКРИМІНАНТ (*лат.* discriminar – розбирати, розрізняти) – вираз, складений з величин, що визначають задану функцію, оберненням якого на нуль характеризується те чи інше відхилення функції від норми. Поняття «дискримінант квадратичної форми» використовувалося в працях німецьких математиків Карла Гауса, Юліуса Дедекінда, Леопольда

Дискобол

Кронекера, Генріха Вебера та ін., а термін запровадив англійський математик Джеймс Сільвестр (1814–1897).

ДИСКРИМІНАЦІЯ (*лат.* discriminatio – розрізнення) – невиправдана відмінність у правах та обов'язках людини за певною ознакою. Обмеження прав може бути підкріплено законодавством (правова дискримінація, де-юре), прийнятою в країні релігією чи ґрунтуватися виключно на сформованих моральних нормах (неофіційна дискримінація, де-факто). Ознакою може виступати будь-яка значуща відмінність людини, наприклад раса, національність, громадянство, стать, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, вік тощо.

ДИСКУСІЯ (*лат.* discussio – розгляд, дослідження) – обговорення якого-небудь спірного (дискусійного) питання або проблеми, під час якого кожна сторона, опонуючи думці співрозмовника, аргументує свою позицію. Дискусія часто розглядається як метод, що активізує процес навчання, вивчення складної спірної теми, теоретичної проблеми.

ДИСЛОКАЦІЯ (*лат.* dislocatio – зсув, переміщення) – багатозначний термін: (військова справа) розташування чи розміщення підрозділів збройних сил; (кристалографія) лінійний дефект кристалічної решітки твердого тіла, що являє собою наявність «зайвої» атомної півплощини; (тектоніка) порушення залягання гірських порід під дією тектонічних процесів; (медицина) зміщення кісток унаслідок перелому.

ДИСОНАНС (*лат.* dissonare – незлагоджено звучати) – (музика) неузгоджене, напружене одночасне звучання різних тонів (протилежний консонансу), до якого відносять великі і малі секунди і септими, збільшені і зменшені інтервали, а також акорди, що включають хоча б один із таких інтервалів; (література) у поезії – неточна рима з приголосними (що збігаються) та ненаголошеними голосними (що не збігаються).

ДИСОРОН – гірський масив, що тягнеться з північного заходу на південний схід до затоки Орфанос Егейського моря в провінції Центральна Македонія на півночі Греції, найвища гора Мавровуні (1179 м). Майже з усіх сторін обмежений долинами річок Аксьйос (на заході), Стримонас (на сході) та озером Волві (на півдні). Ще за часів Александра Македонського в горах на копальнях видобували золото і срібло.

ДИСОЦІАЦІЯ (*лат.* dissociatio – роз'єднання) – розпад хімічних сполук на кілька більш простих компонентів, що відбувається внаслідок будь-якого енергетичного впливу (термічна, фотохімічна, електролітична дисоціація та під дією іонізуючих випромінювань). Відношення числа частинок, що розпалися під час дисоціації, до загального їх числа до розпаду називається ступенем дисоціації. У психології дисоціацією називається захисний механізм психіки «відділення» себе від власних неприємних переживань.

ДИСПЕРСІЯ (*лат.* dispersus – розсіяний, розсипаний) – розсіювання: хвиль – залежність фазової швидкості поширення хвиль (світлових, звукових) у середовищі від їх довжини (частоти коливань); світла – розкладання білого світла за допомогою призми в спектр; спектрографа – характеристика роздільної здатності спектрографа, що виражається в мм/ангстрем; в математичній статистиці та теорії ймовірностей – найбільш вживана міра розсіювання, тобто відхилення від середнього.

ДИСПЕТЧЕРСЬКА (*англ.* dispatch – відправка) – спеціально обладнане приміщення, що є центром системи диспетчерського управління та інформації про стан контрольованих процесів (наприклад, у транспорті, будівництві тощо).

ДИСПОЗИЦІЯ (*лат.* dispositio – розташування) – багатозначний термін: (юриспруденція) центральна частина правової норми, в якій зазначаються права або обов'язки суб'єктів; (військова справа) план розташування сухопутних військ, сил флоту та військових з'єднань супротивника для ведення бою (битви); (морська справа) план розташування суден для стоянки на рейді або в гавані в певному порядку; (літературознавство) у середньовічних поетиках застосовувався в значенні «традиційна композиція».

ДИСПОУЗЕР – подрібнювач відходів, електричний прилад, що встановлюється під кухонною мийкою і з'єднується з каналізаційною системою за допомогою зливного отвору. Являє собою дробильну камеру (нагадує соковижималку), де за допомогою спеціальних кулачків під дією відцентрової сили харчові відходи

подрібнюються до порошкоподібного стану і разом з потоком води виводяться у каналізацію. Перший пристрій створив американський архітектор Джон Хаммес (1927), виробництво розпочате 1938.

диспрозій (Dysprosium, Dy) — хімічний елемент із групи лантаноїдів, атомний номер 66, атомна маса 162,5, густина 8,66 г/см³. Відкрив (1886) французький хімік Поль-Еміль Лекок де Буабодран (1838–1912) під час спектроскопічного аналізу гольмію, назва з грецької перекладається як «важкодоступний». Рідкоземельний метал з блиском срібла, в металургії використовується як легуючий компонент цинкових сплавів, в атомній техніці — як матеріал, що активно захоплює нейтрони, тощо.

диспропорціонування — хімічна реакція, в якій атоми одного і того самого елемента виступають і як окисник, і як відновник, причому в результаті реакції утворюються сполуки, що містять один і той самий елемент у різних ступенях окиснення.

диспропорція (*грец.* dys — відсутність, *лат.* pro — для і portio — частина, порція) — непропорційність або відсутність пропорційності, нерозмірність, невідповідність між частинами цілого.

диспут (*лат.* disputare — міркувати, сперечатися) — вид діалогічного мовлення, різновид дискусії, публічне обговорення тієї чи іншої важливої для присутніх проблеми, яке зазвичай завчасно готується. Спеціально організоване спілкування, в ході якого відбувається демонстративне зіткнення думок з будь-якого питання або проблеми, де кожен має право висловити свою думку.

дистиляція (*лат.* distillatio — стікання краплями) — перегонка, випаровування рідини з подальшим охолодженням і конденсацією пари. Застосовується в хімічній, нафтопереробній, фармакологічній промисловості і лабораторній практиці. Шляхом перегонки на лікеро-горілчаних заводах отримують напівфабрикат для алкогольних напоїв, а в домашніх умовах — самогон. Уважається, що дистиляція винайдена арабами (до X ст.), оскільки у Авіценни (бл. 980–1037) вона згадується як метод добування ефірних олій.

дистрофна водойма (*грец.* dis — розлад і trophe — харчування) — малопродуктивна водойма, води якого бідні на поживні речовини і містять високі концентрації гумусових речовин. Для них характерний негативний біотичний продуктивно-деструкційний баланс, переважно жовтий колір води, замори риби тощо.

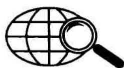
дисципліна (*лат.* disciplina — вчення, навчання) — певний порядок поведінки людей, що відповідає сформованим у суспільстві нормам права і моралі, а також вимогам тієї чи іншої організації; галузь наукового знання, навчальний предмет.

дисциплінарна відповідальність — одна з правових форм впливу на порушників трудової дисципліни, вид юридичної відповідальності (поряд з кримінальною, адміністративною і цивільно-правовою). Полягає в накладенні дисциплінарних стягнень адміністрацією підприємства або установи, де працює робітник. Порушення можуть виражатися у діях і бездіяльності, допускатися свідомо або через необережність.

дитина — людина в період дитинства, вікові межі якого відрізняються в різних культурах, теоріях життєвого циклу та юридичних системах. Дуже часто так називають людину від народження до настання статевої зрілості (дівчинка — дитина жіночої статі, хлопчик — чоловічої). У більшості країн світу повноліттям вважається з 18-річний вік, хоча трапляються винятки — на Кубі (16-річний), на Фарерських островах (14-річний) тощо.

дитинець (*пол.* dziedziniec — двір) — центральна укріплена частина давньоруського міста, що здебільшого займала площу кілька гектарів. Зазвичай споруджувався в природно важкодоступних і зручних для захисту місцях (на мисах річок, поодиноких пагорбах тощо) та оточувався ровами, валами, мурами з баштами і брамами. На території дитинця розміщувалися князівські та боярські двори, житла військових та духовенства, храми та господарські споруди, а навколо розташовувалось місто.

Дитячий фонд ООН, ЮНІСЕФ (United Nations International Children's Fund, UNICEF) — спеціалізована структура Організації Об'єднаних Націй зі штаб-квартирою в Нью-Йорку (США), створена (11 грудня 1946) за рішенням Генеральної Асамблеї ООН з метою поліпшення стану здоров'я, харчування, умов існування

дітей, лауреат Нобелівської премії миру (1965). Фонд надає допомогу дітям переважно бідних держав та здійснює свої програми в 157 країнах світу.

Емблема Дитячого фонду ООН

ДИФЕРЕНЦІАЛ (*лат.* differentia – різниця, відмінність) – багатозначний термін: (математика) поняття математичного аналізу, лінійна частина приросту функції; (механіка) назва механізму в приводі ведучих коліс автомобіля, трактора або ін. колісних машин, що забезпечує обертання ведучих коліс машини з різними швидкостями; (фінанси) премія чи знижка щодо ціни базисного сорту за ф'ючерсним контрактом та компенсація дилеру за здійснення угоди з нестандартною партією цінних паперів.

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНА ГЕОМЕТРІЯ – математична дисципліна, розділ геометрії, в якому геометричні образи вивчаються методами математичного аналізу. Головними об'єктами є довільні, досить гладкі криві (лінії) і поверхні евклідового простору, а також родини ліній і поверхонь. Зазвичай у диференціальній геометрії досліджуються локальні властивості геометричних образів, а також розглядаються властивості геометричних образів у цілому.

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ РІВНЯННЯ – розділ математики, що вивчає теорію та способи розв'язування рівнянь, які містять шукану функцію та її похідні різних порядків одного аргументу (звичайні диференціальні) чи кількох аргументів (диференціальні рівняння в частинних похідних). Диференціальні рівняння широко використовуються на практиці, зокрема для опису перехідних процесів.

ДИФЕРЕНЦІЮВАННЯ – у математиці – операція взяття повної або частинної похідної функції; лінійне відображення, яке задовольняє тотожність Лейбніца; алгебраїчна операція, що узагальнює формальні властивості різних визначень похідних; поділ одного складного цілого на частини, що характеризуються різними ознаками; виділення самостійних частин.

ДИФІРАМБ – жанр давньогрецької хорової лірики, народні гімни, що виконувалися хором переважно переодягнених на сатирів співаків на святі збору винограду на честь бога Діоніса. Вважається, що їхні пісні дали початок давньогрецькій трагедії в VI ст. до н. е. У переносному значенні – дифірамб нині сприймається як перебільшена похвала, з якою пов'язаний популярний вислів – «співати дифірамби».

ДИФРАКЦІЯ (*лат.* diffractus – розламаний) – явища, що спостерігаються при проходженні хвиль повз край перешкоди, пов'язані з відхиленням хвиль від прямолінійного поширення при взаємодії з нею. Через дифракцію хвилі огинають перешкоди, проникаючи в зону геометричної тіні, наприклад, цим пояснюється можливість чути голос людини, що знаходиться за рогом, або приймати радіосигнали в діапазоні довгих і середніх радіохвиль далеко за межами від прямої видимості випромінювальної антени.

ДИФТЕРІЯ (*грец.* diphtherion – шкірка, плівка) – інфекційне захворювання, що спричиняється бактерією Corynebacterium diphtheriae та передається повітряно-крапельним шляхом. Характеризується запаленням, найчастіше слизових оболонок рото- та носоглотки, а також явищами загальної інтоксикації, ураженням серцево-судинної, нервової та видільної систем. Також трапляються і доброякісні форми, наприклад дифтерія носа, перебіг якої не має вираженої інтоксикації та ураження носа.

ДИФУЗІОНІЗМ (*лат.* diffusio – розливання, просочування) – напрямок у соціальній антропології, етнографії (етнології), культурології, археології, соціології (початок XX ст.), що пояснює розвиток культур окремих народів не самостійною їх еволюцією, а переважно або

навіть виключно запозиченням культурних досягнень ін. народів (при міграціях, асиміляціях тощо). Найбільшого поширення такі ідеї набули в Австрії і Німеччині.

дифузія (*лат.* diffusio – розповсюдження, розтікання, розсіювання) – процес взаємного проникнення молекул однієї речовини між молекулами іншої, що призводить до мимовільного вирівнювання їх концентрації по всьому займаному об'єму.

дихання – сукупність процесів, що забезпечують надходження в організм кисню і видалення діоксиду вуглецю (зовнішнє дихання), а також використання кисню клітинами і тканинами для окислення органічних речовин із вивільненням енергії, необхідної для їх життєдіяльності (так зване клітинне, або тканинне, дихання). У багатоклітинних тварин і людини зовнішнє дихання здійснюється спеціальними органами дихання – легенями, зябрами та ін.

дихання рослин – внутрішньоклітинний ферментативний багатоступінчастий процес окислення органічних речовин (переважно вуглеводів), що утворилися внаслідок фотосинтезу. Відбувається безперервно і властивий усім органам, тканинам і клітинам, супроводжується утворенням різноманітних високоактивних метаболітів для синтезу біомаси та вивільненням енергії, що використовується для росту, розвитку та ін. процесів життєдіяльності рослин.

диховічний іван володимирович (1947–2009) – радянський російський актор, режисер, сценарист і продюсер. Освіту здобув у театральному училищі ім. Б. Щукіна (1969) і на Вищих курсах сценаристів і режисерів (1982). Актор Театру драми на Таганці (1970–1980). Найвідоміші режисерські твори в кіно: «Чёрный монах» (1988), «Прорва» (1992), «Женская роль», «Музыка для декабря» (1995), «Копейка» (2002), «Вдох-выдох» (2006), «Европа-Азия» (2009) та ін.

дихотомія (*грец.* dicha – надвоє, на дві частини і tome – поділ, розтин) – роздвоєність, послідовний поділ на дві частини, не пов'язані між собою. Дихотомічний поділ у математиці, філософії, логіці та лінгвістиці є способом утворення взаємовиключних підрозділів одного поняття або терміна і служить для створення класифікації елементів. Розгалуження у рослин (у ботаніці), при якому вісь поділяється на дві нові, зазвичай однаково розвинені гілки (наприклад, у плаунів).

дицієміди (*лат.* Rhombozoa) – тип безхребетних з групи Platyzoa, дрібні організми-симбіонти кальмарів. Тіло завдовжки 0,5–7 мм, паразитують у ниркових придатках порожнистої вени донних і придонних головоногих молюсків, найчастіше восьминогів, закріплюючись переднім кінцем тіла між ворсинками епітелію господаря..

дичина – дикі тварини (ссавці і птахи), які є об'єктами полювання мисливців, добуваються для подальшого вживання в їжу. В Україні за середовищем проживання поділяється на: лісову (олені, косулі, кабани, зайці), степову (зайці, перепілки), водоплавну (різноманітні пернаті, найвідоміші – качки-крижні та лиски) і гірську (відносно умовна, оскільки поряд із типовими представниками високогірних районів можна зустріти фазана або диких голубів чи зграї рівнинних перелітних птахів на яйлах Криму).

дичко леся (людмила) василівна (нар. 1939) – радянський український композитор, лауреат премії Ленінського комсомолу УРСР ім. М. Островського (1970) і Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1989), народна артистка України (1995). Освіту здобула в Київській консерваторії (1964). Викладач Київського педагогічного інституту (1965), Київського художнього інституту (1972). Автор опер, балетів, ораторій, симфоній, кантат, хорових концертів, поем, творів а капела, творів для фортепіано, літургій та ін.

диявол (*грец.* diabolos – лукавий, наклепник) – у християнстві – занепалий ангел, що повстав проти Бога і втратив свою ангельську гідність, допущений Богом для спокуси людей заради визначення їхньої вільної волі до добра. У Новому Завіті виступає як «князь світу цього». Синоніми: нечиста сила, люцифер (люципер), сатана, чорт, демон, біс тощо.

диякон (*грец.* diakonos – служитель) – у християнстві – духовна православна особа, яка проходить церковне служіння на першому, нижчому ступені священства. Допомагає священикам та єпископам при здійсненні богослужінь, але самостійно ні служити, ні здій-

снювати таїнства не може. Служіння диякона не є обов'язковим, оскільки священик може служити і сам. Диякон з ченців називається ієродияконом, а перший диякон, служитель при єпископі, називається протодияконом (або архідияконом, якщо він із ченців).

ДИЯКОННИК — приміщення в південній частині православного храмового вівтаря, де зберігаються священні предмети культу диякона храму: ризи, священні посудини, напрестольні Євангелія, хрести тощо.

ДІ СТЕФАНО (DI STEFANO) АЛЬФРЕДО (нар. 1926) — аргентинський та іспанський футболіст (нападник), тренер, володар «Золотого м'яча» кращого футболіста Європи (1957, 1959), лауреат Ювілейної нагороди УЄФА як найвидатніший іспанський футболіст 50-річчя (1954–2003). Чемпіон Аргентини (1947), Колумбії (1949, 1951, 1952), Іспанії (1954, 1955, 1957, 1958, 1961–1964), володар Кубка європейських чемпіонів (1956–1960), Міжконтинентального кубка (1960). За кар'єру провів 521 матч, забив 377 голів.

ДІАБАЗ — повнокристалічна дрібнозерниста вулканічна гірська порода, за хімічним і мінеральним складом близька до базальту, характеризується порівняно малим вмістом кремнезему (45–52 %). Колір темно-сірий або зеленувато-чорний, щільність 2,79–3,30 г/см^3, поширений у ділянках із пологим заляганням осадових гірських порід, а також серед вулканічних лав і туфів. Утворює неглибоко застиглі тіла, потужністю від кількох см до 200 м і більше.

ДІАБЕТ (*грец.* diabaino — проходжу) — загальна назва групи хвороб, що характеризуються надмірним виділенням сечі. Основні форми діабету: цукровий, зумовлений браком інсуліну; нецукровий, пов'язаний переважно з порушенням функції гіпоталамуса і гіпофіза; нирковий, зумовлений порушенням реабсорбції глюкози в ниркових каналах, частіше спадкового походження. Синдром нецукрового діабету відомий здавна, але до XVII ст. відмінностей між цукровим та нецукровим діабетом не знали.

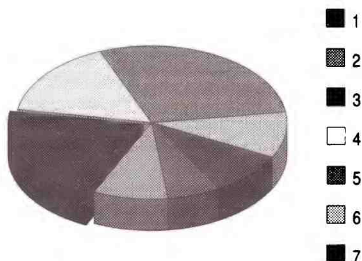
ДІАГЕНЕЗ (*грец.* dia — префікс зі значенням завершеності і genesis — утворення) — сукупність процесів перетворення пухких осадів на осадові гірські породи у верхній зоні земної кори. Виділяють ранній діагенез (фізико-хімічне урівноваження складу осаду) і пізній діагенез (перерозподіл речовини з утворенням різних мінеральних угруповань). Термін запропонував (1888) баварський геолог Карл Вільгельм Гюмбель (1823–1898).

ДІАГІТА (ПАСІОКА) — зниклий народ або група народів, що мешкали на півдні Південної Америки. Їхня культура набула розквіту (VIII–XVI ст.) на території сучасних переважно північних провінцій Аргентини і Чилі та була однією з найбільш розвинених доколумбових культур Аргентини. Володіли технологіями будівництва і землеробства, включаючи іригацію, були відомі своїм керамічним мистецтвом, використовуючи у розписах кераміки червоний, чорний і білий кольори.

ДІАГНОСТИКА (*грец.* diagnosis — розпізнання) — загальна назва методів контролю, перевірки дії та прогнозування стану об'єктів, систем та організмів: (медицина) процес встановлення діагнозу хвороби та стану пацієнта на основі всебічного систематичного вивчення організму; (мінералогія) визначення мінералів за допомогою різних методів; (техніка) визначення технічного стану об'єкта; (економіка) процес розпізнавання проблеми і позначення її з використанням прийнятої термінології.

ДІАГОНАЛЬ (*грец.* diagonios — який іде від кута до кута) — багатозначний термін: (математика) відрізок прямої, що з'єднує дві вершини багатогранника, які не належать одній грані; відрізок прямої, що з'єднує дві вершини багатокутника, які не лежать на одній стороні; (тканина) щільна тканина з бавовняної або вовняної крученої пряжі з характерними різко вираженими рубчиками на поверхні (під кутом понад 45° до краю тканини), що служить для пошиття військового або верхнього одягу.

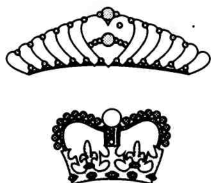
ДІАГРАМА (*грец.* diagramma — зображення, рисунок, креслення) — графічне зображення, що наочно у вигляді певних геометричних фігур показує співвідношення між різними порівнювальними величинами. Переважно складаються з геометричних об'єктів (точок, ліній, фігур різних форм та кольорів) та допоміжних елементів (осей координат, умовних позначень, заголовків тощо). Поділяються на плоскі (двовимірні) і просторові (тривимірні або

Діаграма

об'ємні). Найпоширенішими видами діаграм є графіки та гістограми.

ДІАДЕМА (*грец.* diadema — пов'язка) — головна прикраса, що робилася з шовкової, вовняної або лляної матерії зазвичай білого кольору і часто прикрашалася золотим гаптуванням, дорогоцінними каменями, лавровим листям, у давнину і середньовіччя служила одним з символів царської або жрецької гідності. Тепер діадемою називають жіночий головний убір з дорогоцінних каменів або перлів у вигляді вінця, що зазвичай не замикається в кільце.

Різновиди діадеми

ДІАДОХИ (*грец.* наступник) — полководці Александра Македонського, які після його смерті (323 до н. е.) поділили між собою імперію. Кривава боротьба між ними тривала бл. чверті сторіччя і відома в історії як війни діадохів. Її наслідком стало виникнення нової системи держав, до якої увійшли всі землі від Адріатичного моря до Інду. Найважливішими з цих держав, зазвичай званих елліністичними, були Єгипет, Сирія, Македонія, до яких приєдналося Пергамське царство (282 до н. е.).

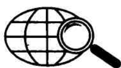
ДІАДОХІВ ВІЙНИ (323–281 ДО Н. Е.) — низка збройних конфліктів (IV–III ст. до н. е.), що точилися після смерті Александра Македонського (323 до н. е.) між спадкоємцями його імперії за розподіл сфер впливу. Дослідники виділяють: Першу війну діадохів (321–320 до н. е.), Другу війну діадохів (319–315 до н. е.), Третю війну діадохів (314–311 до н. е.), Вавилонську війну (311–309 до н. е.), Четверту війну діадохів (308–301 до н. е.) та ін. менші конфлікти.

ДІАДУМЕН — знаменита статуя «Юнак, що увінчує себе переможною пов'язкою (діадемою)» (420–410 до н. е.) давньогрецького скульптора Поліклета (V ст. до н. е.). Вважається, що бронзовий оригінал міг стояти в святилищі (в Олімпії або Дельфах), де регулярно проводилися спортивні змагання. Зображений спортсмен-переможець заввишки 185,42 см, що є вищим від звичайного тогочасного людського зросту, надягає на голову пов'язку-нагороду з червоної вовни. Зберігся в багатьох копіях (понад 40).

ДІАЛЕКТ (*грец.* dialektos — говірка, наріччя) — різновид мови, що вживається як засіб спілкування між людьми, пов'язаних однією територією та є повноцінною системою мовного спілкування (усною або знаковою, але не обов'язково письмовою) зі своїми власними словником і граматикою. Традиційно під поняттям «діалект» маються на увазі передусім сільські територіальні говірки.

ДІАЛЕКТИКА (*грец.* dialektike — мистецтво вести бесіду, суперечка) — наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення, внутрішнє джерело яких вбачається в єдності і боротьбі протилежностей, теорія і метод пізнання та перетворення дійсності; процес розвитку чого-небудь у всьому різноманітті його форм і суперечливості; мистецтво (у стародавніх філософів) правильного розташування висновків при доказі чого-небудь.

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ (*грец.* dialektes — мова, наріччя і logos — слово) — розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень та окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з ін. формами існування мови етносу — літературною, просторіччям, соціальними діалектами тощо. Поділяється на синхронну (синхронія — опис говірок на одному часовому зрізі функціонування) та історичну (діахронія).

ДІАЛІЗ — звільнення колоїдних розчинів і розчинів високомолекулярних речовин від розчинених в них низькомолекулярних сполук за допомогою напівпроникної мембрани, що затримує колоїдні частинки, нездатні її подолати. Застосовують для очищення колоїдних розчинів від домішок електролітів і низькомолекулярних неелектролітів, у промисловості — для очищення різних речовин (наприклад, у виробництві штучних волокон, виготовленні лікарських речовин).

ДІАМАНТ (*англ.* diamond — алмаз) — алмаз, якому за допомогою обробки (огранки) надано спеціальну форму, що максимально виявляє його природний блиск (найпоширенішими нині є круглі діаманти з 17 або 57 гранями). Оцінюються за системою «4 С»: Cut (огранювання), Clarity (чистота), Color (колір) і Carat (вага в каратах), що дозволяє визначити близькість каменя до досконалості.

ДІАМЕТР — відрізок (хорда), що з'єднує дві точки на колі (сфері, поверхні кулі) і проходить через центр кола (сфери, кулі), а також довжина цього відрізка, що дорівнює двом радіусам.

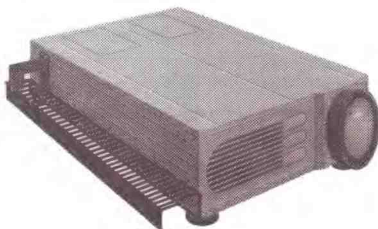
ДІАНА — у римській міфології — богиня рослинного і тваринного світу, жіночності і родючості, помічниця під час пологів, уособлення Місяця, відповідає грецьким Артеміді і Селені. Пізніше її ототожнювали з Гекатою та називали Трівією — богинею трьох доріг (її зображення ставили на перехрестях), а ім'я тлумачилося як знак потрійної влади: на небі, на землі і під землею. Також Діану ототожнювали з карфагенською небесною богинею Целестою.

ДІАПАЗОН (*грец.* dia — через і pason — усе) — звуковий обсяг (відстань між найнижчим і найвищим звуками) співочого голосу або музичного інструмента, вокальної або інструментальної партії в музичному творі; область зміни будь-якої величини, наприклад, діапазон частот (довжин хвиль) радіоприймача, діапазон вимірювань вимірювального приладу; торговий інтервал, встановлений верхньою і нижньою межею ціни товару або курсу валюти; (у переносному значенні) обсяг, охоплення знань, інтересів.

ДІАПІРИЗМ (*грец.* diapeiro — протикаю, пронизую) — процес витискання пластичних осадових порід (кам'яної солі, соленосних порід, глин та ін.) і пронизування ними розміщених вище більш жорстких товщ, іноді аж до поверхні землі, під впливом напруг, що розвиваються в земній корі. Такі породи (завдяки своїй пластичності та тектонічним силам) перетікають із зони більшого тиску в зону ослабленого тиску, де утворюють куполи, а потім проривають розміщені вище породи у формі діапірових ядер.

ДІАПОЗИТИВ (*грец.* dia — через і *лат.* positivus — позитивний), або **СЛАЙД** (*англ.* slide — ковзати) — позитивне зображення (кольорові або чорно-білі) на позитивній фотоплівці, скляній фотопластинці, зафіксоване в пластмасовій, металевій або картонній рамці, що дозволяє демонструвати (переглядати) його за допомогою діапроектора або діаскопа. Найпоширеніші діапозитиви, виготовлені на 35-міліметровій перфорованій фотоплівці в рамках розміром 50 × 50 мм (розмір кадру 24 × 36 мм або 18 × 24 мм).

ДІАПРОЕКТОР (ФІЛЬМОСКОП, СЛАЙДПРОЕКТОР) — різновид проекційного апарата для демонстрації діапозитивів, діафільмів та ін. носіїв на прозорій основі, поширений у XX ст. Пристрій, призначений для перегляду тільки діафільмів, виготовлених на 35-міліметровій фотокіноплівці з розміром кадру 18 × 24 мм, традиційно називався фільмоскопом. Більшість діапроекторів призначалася для демонстрації діапозитивів у спеціальних рамках, виготовлених з тонкого картону або пластмаси розміром 50 × 50 мм.

Діапроектор

ДІАСПОРА (*грец.* diaspora — розсіювання) — частина народу (етносу), яка проживає поза країною свого походження та утворює згуртовані і стійкі етнічні групи в країні проживання, має соціальні інститути для підтримки і розвитку своєї ідентичності та спільноти. Відносини

з діаспорою вважаються важливим напрямком зовнішньої політики багатьох країн, а деяким державам (Ізраїль, Вірменія, Індія та ін.) діаспора надає політичну та економічну підтримку як своїй історичній батьківщині.

ДІАТОМЕЇ (ДІАТОМОВІ ВОДОРОСТІ) (*лат.* Bacillariophyta) – численна група одноклітинних організмів, що традиційно розглядається в складі водоростей і відрізняється наявністю у клітин своєрідного «панцира», що складається з кремнезему і невеликої кількості заліза, алюмінію, магнію та органічних речовин. Діатомеї є найважливішою складовою морського планктону (до чверті всієї органічної речовини планети), традиційно поділяються на пенатні (з білатеральною симетрією) і центричні (радіальною симетрією).

ДІАТОМІТ (ГІРСЬКЕ БОРОШНО) – осадова гірська порода, що складається переважно з останків діатомових водоростей. Зазвичай землиста, пухка або слабо зцементована, білого, світло-сірого або жовтуватого кольору, більш ніж на 80 % складається з водного кремнезему (опалу). У різних кількостях у ній трапляються кульки (глобули) опалу, а також уламкові і глинисті мінерали. Утворюється при осадженні крем'янистих стулок діатомових водоростей, що мають прісноводне і морське походження.

ДІАТОНІКА (*грец.* dia – через, вздовж і tonos – тон) – семиступенева звукова система, всі звуки якої можуть бути розташовані по чистих квінтах. Строго діатонічні середньовічні і натуральні лади, включаючи значно поширені іонійський (натуральний мажор) і еолійський (натуральний мінор). Є основою ладового мислення в народній і професійній європейській музиці.

ДІАФРАГМА (*грец.* diaphragma – перегородка) – багатозначний термін: (оптика) оптичний прилад, непрозора перепона, яка обмежує поперечний переріз світлових пучків в оптичних системах (мікроскоп, фотоапарат, телескоп, далекомір та ін.); непарний широкий м'яз, що розділяє грудну і черевну порожнини і служить для розширення легенів; (контрацепція) бар'єрний метод жіночої контрацепції; (техніка) – перегородка з отвором біля центру, призначена для вимірювання витрати рідини або газу.

ДІАШ ДІ НОВАЇС (DIAS DE NOVAES) БАРТОЛОМЕУ – (бл. 1450–1500) – португальський мореплавець-першовідкривач. У пошуках морського шляху в Індію першим з європейців обігнув Африку з півдня (1488), відкривши мис Доброї Надії і вийшов в Індійський океан. Брав участь у відкритті Бразилії, однак на зворотному переході в бік Африки під час шторму його судно назавжди зникло.

ДІАШ (DIAS) ЖОРЖІ АНТОНІУ (1907–1973) – португальський етнолог і антрополог, засновник сучасної португальської наукової школи етнології. Освіту здобув в університеті Коїмбри (1938). Його зусиллями створені 2 етнографічні музеї (зокрема, Музей заморської етнології в Лісабоні), кафедри етнології в 3 університетах. Досліджував питання теоретичної етнології і традиційні знаряддя, проблеми сільської громади та екзотичні народи Мозамбіку, формування націй і регіональну етнографію тощо.

ДІБРІВСЬКИЙ – лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Великомихайлівка Покровського району Дніпропетровської області. На площі 10,79 км^2 охороняється великий лісовий масив у долині річки Вовча. Штучні соснові насадження було закладено у другій половині XIX ст., поруч з ними збереглися ділянки природних дубових і березово-осикових гаїв та залишки природного бору. За складом фауни заказник є одним з найбагатших природних комплексів степового Придніпров'я.

ДІБРІВСЬКИЙ – гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1980) біля с. Дібрівськ Зарічненського району Рівненської області. На площі 8,81 км^2 охороняється природний комплекс із типовою для Полісся лісовою, лучною та болотною рослинністю, до складу якого входять озера Біле (площа – 0,27 км^2) і Чорне (0,13 км^2) на заплаві річки Стир та навколишній лісовий масив. Північна частина заказника вкрита переважно сосновими і вільховими лісами, південна – озерами і сфагновим болотом.

ДІБРОВА – селище міського типу (площа – 1,0 км^2, населення – 0,1 тис. осіб) Олевського району Житомирської області України. Засноване біля залізниці Київ – Ковель під назвою Дров'яний Пост, смт і сучасна назва

з 1961. Внесено до переліку населених пунктів (1989), що підлягають обов'язковому відселенню внаслідок радіоактивного забруднення після аварії на Чорнобильській АЕС; більшість мешканців переселено у Волинську область.

ДІБРОВА — дендрологічний парк загальнодержавного значення (1983) біля смт Богородчани Івано-Франківської області. Заснований (1972, площа — 0,08 км^2) на базі селекційного пункту Солотвинського лісового комбінату. У парку представлено бл. 400 видів і форм деревних та кущових рослин (лісоутворюючі породи Передкарпаття), основну частину колекції становлять хвойні породи (десятки видів сосен, ялин, модрин та ін.), а серед листяних — колекція беріз та дубів.

ДІБРОВА — загальнозоологічний заказник державного значення (1974) біля м. Ходорів Жидачівського району Львівської області. На площі 8,39 км^2 охороняється фауністичний комплекс великого лісового масиву або типової діброви з домішкою клена, липи, ясена, граба, вільхи та ін., з підліском, сформованим ліщиною звичайною, кленом татарським, свидиною кров'яною. У масиві живуть ссавці (козуля, олень, кабан, заєць, лисиця, борсук та ін.), гніздиться бл. 80 видів птахів.

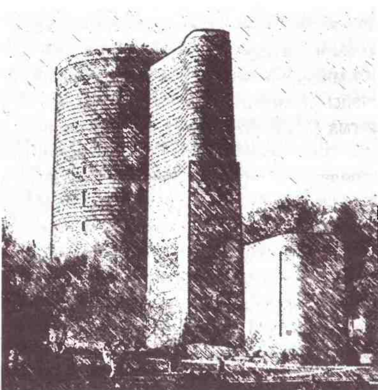
ДІБРОВА — лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) біля смт Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області. На площі 7,12 км^2 охороняється широколисті ліси на горі Діброва, в яких у різних співвідношеннях ростуть бук лісовий, дуб скельний та граб звичайний, а також ділянки модрини європейської, сосни веймутової та звичайної, що мають науково-дослідне лісівниче значення.

ДІВА (*лат.* Virgo) — екваторіальне зодіакальне сузір'я, що лежить між Левом і Терезами. Найяскравіші зорі: Спіка (Азімех), Аріх (Порріма), Віндеміатрікс, Мінклава (Аува), Хезе. У Діві нині перебуває точка осіннього рівнодення. Відоме з стародавніх часів, включене до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест». Греки вбачали в сузір'ї різних богинь і героїнь, найчастіше — Деметру. Найліпші умови видимості утворюються ввечері у квітні — травні.

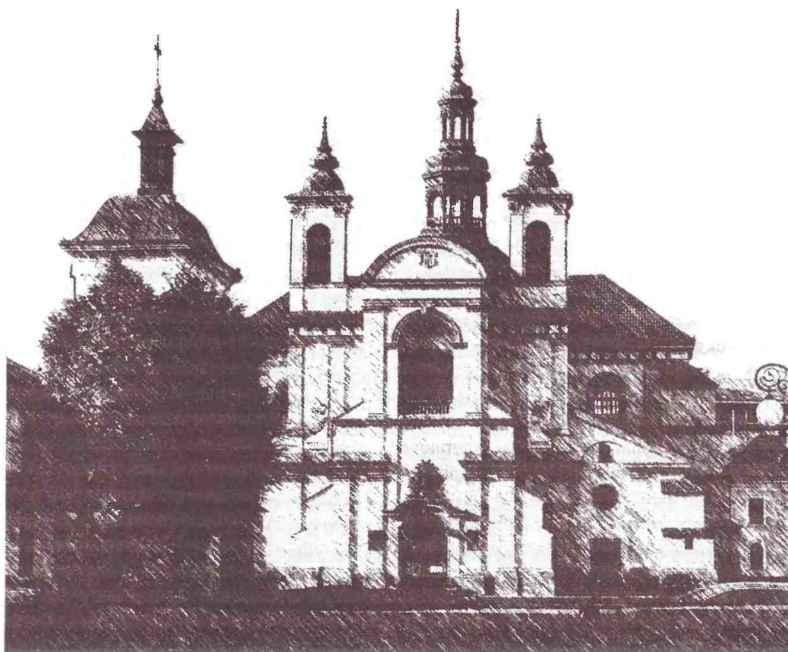
ДІ-ВІ-ДІ-ПРОГРАВАЧ (DVD-ПРОГРАВАЧ) — автономний пристрій, що містить оптичний привід для зчитування інформації з оптичного диска, програмною складовою якого є мікропрограма, призначена для відтворення (програвання) вмісту DVD-диска, або програма на комп'ютері для використання оптичного приводу в складі комп'ютера. Перший пристрій створений 1994, нині їх існує велика кількість, що дозволяють відтворювати DVD-диски різного змісту і формату.

ДІВИ МАРІЇ КОСТЕЛ — колегіальний фарний костел та найдавніша сакральна споруда Станіславова, нині Івано-Франківськ (Україна). Барокова споруда у формі тринефної базиліки з трансептом, збудована (1672—1703) за проектом французьких архітекторів Франсуа Корассіні та Кароля Беное. Головний і два бічні вівтарі були різьблені з мармуру, поруч із костелом зведена (1744) дзвіниця. За радянських часів у костелі розмістили експозиції геологічного (1965) і художнього (1980) музеїв.

ДІВОЧА ВЕЖА (*азерб.* Qız Qalası) — давня фортечна споруда біля прибережної частини «старого міста» Ічері Шехер, нині є одним з найважливіших і найпомітніших складових приморського силуету Баку (Азербайджан). Вежа збудована на скелі, частково облицьованій тесаним каменем і захищеній фортечною стіною з системою великих напівкруглих виступів, що піднімаються від підніжжя майже до самої вершини. Перетворена на музей (1964), включена до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (2000).

Дівоча вежа

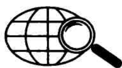
Костел Діви Марії

ДІВОЧА ПЛІВА (*лат.* hymen) — складка слизової оболонки з отвором, що прикриває вхід у піхву між внутрішніми і зовнішніми статевими органами деяких ссавців. Через гомологічний розвиток репродуктивної системи дівочу пліву мають такі ссавці: люди, шимпанзе, коні, ламантини, слони, кити. При першому статевому акті дівоча пліва звичайно (але не завжди) руйнується, акт її розриву називається дефлорацією, а після пологів вона практично не зберігається.

ДІВЧИНА С ПЕРЛИННОЮ СЕРЕЖКОЮ (*нідерл.* Het meisje met de parel) — картина (полотно, олія, 44,5 × 39 см) нідерландського живописця Яна Вермеєра (1632—1675), написана бл. 1665, є найвідомішим твором художника, який часто називають голландською Моною Лізою. Вважається, що художник зобразив власну дочку Марію, коли дівчина повертає голову в бік новоз'явленого глядача, а завдяки назві увага фокусується на її вусі з перловою сережкою. Зберігається в музеї Мауріцхейс (Гаага).

ДІВЧИНКА З ПЕРСИКАМИ — картина (полотно, олія, 91 × 85 см) російського живописця Валентина Сєрова (1865—1911), написана (1887) в садибі Сави Мамонтова Абрамцево. На портреті зображена донька власника маєтку Віра Мамонтова (1875—1907), що сидить у рожевій блузці з темно-синім бантом за столом, на якому ніж і персики. За словами художника, він домагався своїм твором особливої свіжості, яку завжди відчуваєш в натурі і не бачиш у картинах. Зберігається в Третьяковській галереї (Москва).

ДІВЧИНКА НА КУЛІ — картина (полотно, олія, 147 × 95 см) іспанського художника Пабло Пікассо (1881—1973), написана 1905 та є однією із значущих робіт «рожевого» періоду творчості митця. На картині, побудованій на зіставленні контрастів, зображена трупа мандрівних акробатів і майже все полотно займають двоє: тендітна гімнастка, що репетирує цирковий номер, балансуючи на шарі, і потужний атлет, що сидить поруч, відпочи-

ваючи після вправ. Зберігається в Пушкінському музеї (Москва).

ДІГТЯРІ — селище міського типу (площа — 1,5 км², населення — 1,3 тис. осіб) Срібнянського району Чернігівської області України. Уперше згадується 1666, володіння поміщиків Галаганів (1737—1872), смт (1962). Розташоване на північно-західному краю Полтавського плато, на рівній поверхні надзаплавної тераси лівого берега річки Удай, у гирлі притоки Лисогір. Абсолютна висота 115 м.

ДІДЕЛЬФІЇ (ОПОСУМОВІ) (*лат.* Didelphidae) — родина ссавців інфракласу Сумчастих, що включає найдавніших і найменш спеціалізованих сумчастих, відомих з кінця крейдового періоду мезозою. Всі нинішні її представники (73 види) живуть у Північній і Південній Америці, хоча викопні форми відомі з третинних (кайнозойських) відкладів Європи. Довжина тіла — 7—50 см, хвоста — 4—55 см, мешканці лісів, степів і напівпустель, ведуть наземний і деревний спосіб життя, переважно всеїдні, активні в сутінках і вночі.

ДІДЕНКО КИРИЛО ВАСИЛЬОВИЧ (1907—1984) — радянський український скульптор. Освіту здобув у Вищому художньо-технічному інституті (ВХУТЕІН) у Москві та Інституті пролетарського образотворчого мистецтва в Ленінграді. Автор скульптурних портретів Богдана Хмельницького, Данила Нечая, героїв-партизанів Великої Вітчизняної війни Сидора Ковпака та Олексія Федорова (1944), професора Петра Буйка (1945), письменників Петра Панча, Семена Скляренка (1948), Віталія Примакова (1962) та ін.

ДІДИЧ — назва поміщиків на українських землях, які володіли маєтками із землею (та користувалися правом спадкової власності), одержаною за царськими грамотами, королівськими привілеями або гетьманськими універсалами (XVII—XIX ст.).

ДІДИШИН МИХАЙЛО ІЛЬКОВИЧ (нар. 1934) — радянський український народний майстер, художник і скульптор-аматор, краєзнавець. Розшукавши хату-зимівник, що за переказами належала Стефану Дзвінчуку, в якій нібито був убитий Олекса Довбуш (1700—1745), переніс її на власне подвір'я (1970-ті) і заснував аматорський музей гуцульського розбійника, біля якого спорудив пам'ятник Олексі Довбушу (1988) у с. Космач Косівського району Івано-Франківської області. Автор понад десятка збірок фольклору та краєзнавчих нарисів.

ДІДКІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1953) — радянський український аграрій-підприємець, Герой України (2002) «за видатні особисті заслуги перед Українською державою у розвитку агропромислового комплексу, впровадження сучасних форм господарювання». Освіту здобув в Українській сільськогосподарській академії (1985). Головний зоотехнік радгоспу «Попільнянський» (1986—1992), голова приватно-колективного підприємства ім. М. Фрунзе (1993—2000) і приватної фірми «Єрчики» (з 2000).

ДІДО (DIDOT) — династія французьких книготорговців, друкарів і словолитників (XVII—XIX ст.): Франсуа Дідо (1689—1757) — книгопродавець, заснував у Парижі (1713) фірму «Дідо»; Франсуа Амбруаз Дідо (1730—1804) — друкар і шрифтовик; Фірмен Дідо (1764—1836) — видавець, словолитник, винахідник друку зі стереотипу; Анрі Дідо (1765—1862) — художник-словолитник, гравер; Сен-Леже Дідо (1767—1829) — винахідник рулонної паперобної машини; П'єр Дідо (1760-1853) — видавець, друкар та ін.

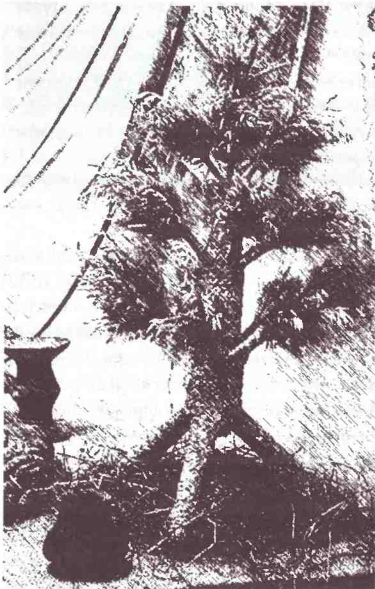
ДІДОВЕ ОЗЕРО — гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1980—1985) біля с. Кованка Овруцького району Житомирської області. На площі 2,94 км² охороняється унікальне Дідове озеро зі сфагновим плавом, на якому ростуть реліктові види рослин (місце оселення бобрів, ондатри, видри та численних водоплавних птахів). З озера бере початок річка Болотниця, заказник має водорегулювальне значення.

ДІДОНА (ЕЛІССА) — в античній міфології — сестра царя Тіра (Фінікія), засновниця Карфагена (IX ст. до н. е.). За римською версією міфу, обробленій в «Енеїді» (4 книга) Вергілія, закохалася в Енея, закинутого бурею в Карфаген, та після його від'їзду покінчила життя самогубством. Образ закоханої і покинутої Дідони мав популярність у літературі, опері і живописі нових часів.

ДІДРО (DIDEROT) ДЕНІ (1713—1784) — французький філософ-просвітитель, письменник. Первісну освіту здобув у ліцеї короля Людовіка

Великого, де отримав ступінь магістра гуманітарних наук (1732). У філософських творах виступав з непримиренною критикою феодалізму, абсолютизму, християнської релігії і церкви, відстоюючи матеріалістичні ідеї, один з ідеологів революційної французької буржуазії XVIII ст. Засновник і редактор французької «Енциклопедії» в 35 т. (1751–1780).

ДІДУХ (ДІД, КОЛЯДНИК) — українська різдвяна прикраса, яку робили з першого зажинкового чи останнього обжинкового снопа збіжжя. Напередодні свят зі стеблин обрядового снопа формували кілька пучків, обв'язували їх соломинками, складали докупи, обв'язуючи кольоровими стрічками. До хати дідуха вносили напередодні Різдва, де ставили на найпочесніше місце — під образами. Навесні його спалювали на знак закінчення зими.

Дідух

ДІДУХ АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ (нар. 1930) — радянський український спортсмен (лижник і весляр на каное), спортивний педагог, заслужений тренер УРСР (1976), відмінник народної освіти УРСР (1981). Освіту здобув у Московському технікумі фізичної культури і спорту (1950) і Львівському інституті фізичної культури (1957). Працюючи в спортивних педагогічних закладах Львівщини, підготував 6 майстрів спорту міжнародного класу, 43 майстри спорту СРСР та України.

ДІЕЗ (*грец.* diesis — півтон) — знак альтерації у музичній нотації (позначається решіткою #), що відзначає підвищення стоячої справа від нього ноти на один півтон. Підвищення ступеня на цілий тон означає дубль-дієз.

ДІЕЛЕКТРИК (ІЗОЛЯТОР) (*грец.* dia — через і *англ.* electric — електричний) — речовина, що погано проводить або зовсім не проводить електричний струм. За агрегатним станом їх поділяють на: газоподібні (більшість газів), рідкі (гліцерин, олія, хімічно чиста вода), тверді (пластмаси, скло, полімерні смоли). Застосовуються для ізоляції частин, що перебувають під напругою.

ДІЄПРИКМЕТНИК — особлива форма дієслова, що виражає ознаку за дією або станом (відповідаючи на питання *який? яка? яке? які?*) і поєднує в собі граматичні особливості дієслова і прикметника. За своїми морфологічними ознаками схожий на прикметник, оскільки узгоджується з іменниками у роді, числі і відмінку. У реченні виступає узгодженим означенням або іменною частиною складеного присудка. Із дієслівних граматичних ознак має вид (доконаний або недоконаний) та час (теперішній або минулий).

ДІЄПРИСЛІВНИК — особлива форма дієслова, що означає додаткову дію, що супроводжує головну, виражену дієсловом (відповідаючи на питання *що роблячи? що зробивши?*). Близькі до дієслова, їм властиві дієслівні ознаки виду (доконаного чи недоконаного), перехідності й неперехідності, часу (минулого або теперішнього). Разом із залежними від нього словами утворює дієприслівниковий зворот, що у реченні є поширеною обставиною.

ДІЄСЛОВО — це самостійна частина мови, яка означає дію або стан предмета, відповідає на питання *що робити? що зробити?*. Дієслова мають вид (доконаний і недоконаний), час, бувають перехідними або неперехідними, змінюються за способами, числами й особами (або родами). У реченні дієслово може виступати здебільшого присудком, рідше — підметом, додатком та означенням.

ДІЄТА (*грец.* diaita — спосіб життя) — сукупність правил вживання їжі людиною або ін. живим організмом, що характеризується хімічним складом, фізичними властивостями (енергетичною цінністю), кулінарною обробкою харчів, а також режимом харчування (часом та інтервалом прийому їжі). Дієти можуть мати істотні відмінності — різну мету, включати або виключати певні продукти харчування тощо.

ДІЄТОЛОГІЯ — прикладний розділ медицини, що займається організацією групового харчування, зокрема хворої людини. Спрямована на раціоналізацію та індивідуалізацію харчування, передусім на забезпечення безпеки харчування. Як наука набула актуальності через малорухливий спосіб життя людей, екологічні фактори, неправильне харчування, скорочення в раціоні натуральних продуктів, що несприятливо впливає на генофонд майбутніх поколінь.

ДІЄЦЕЗІЯ (ДІОЦЕЗ) (*лат.* управління) — церковна адміністративно-територіальна одиниця під орудою архієрея в католицькій, англіканській і деяких протестантських церквах. У церквах православних, католицьких східного обряду, давніх східних православних подібна адміністративна одиниця називається єпархією.

ДІЗЕЛЬ (DIESEL) РУДОЛЬФ КРІСТІАН КАРЛ (1858–1913) — німецький інженер і винахідник, творець дизельного двигуна. Освіту здобув у Мюнхенській вищій технічній школі (1880). Перший працюючий двигун створив (1897) на Аугсбурзькому машинобудівному заводі (M.A.N. з 1904). Заснував власний завод з виробництва дизельних двигунів (1898). Перше судно з таким двигуном з'явилося 1903, перші локомотив і вантажівка — 1908, легковий автомобіль — 1936. За загадкових обставин потонув у протоці Ла-Манш.

ДІЙСНІ ЧИСЛА — елементи певної числової системи, яка містить раціональні числа та є підмножиною комплексних чисел. Дійсні числа утворюють поле, яке позначається R (від *англ.* real), їх можна додавати, віднімати, множити та ділити (окрім ділення на нуль), для них справджуються всі звичні властивості арифметичних дій.

ДІККЕНС (DICKENS) ЧАРЛЬЗ ДЖОН ХАФФОМ (1812–1870) — англійський письменник. Дебютував збіркою гумористичних оповідань «Нариси Боза» (1836). Автор романів: «Посмертні записки Піквікського клубу» (1837), «Пригоди Олівера Твіста» (1838), «Ніколас Нікльбі» (1839), «Крамниця старожитностей» (1841), «Мартін Чезлвіт» (1844), «Різдвяні повісті» (1843–1846), «Домбі і син» (1848), «Девід Копперфілд» (1850), «Холодний дім» (1853), «Важкі часи» (1854), «Крихітка Дорріт» (1857), «Таємниця Едвіна Друда» (1870).

ДІЛАН (DYLAN) БОБ (при народженні — **РОБЕРТ АЛЛЕН ЦИММЕРМАН**) (нар. 1941) — американський автор-виконавець пісень, композитор, поет і гітарист. Своєю творчістю справив значний вплив на розвиток сучасної рок-музики, виступаючи в жанрах фолк (1962–1964), фолк-рок (1965–1966), кантрі-рок (1967–1970) і рок (з 1973). Автор 34 студійних альбомів (1962–2009), пісень соціального протесту. Його твори залучали до репертуару американські естрадні зірки Дюк Еллінгтон, Елвіс Преслі, Шер та ін.

ДІЛЕННЯ — у математиці — бінарна операція (дія), обернена множенню, де ділене — число, яке ділять, дільник — число, на яке ділять, а частка — результат ділення.

ДІЛЬС (DIELS) ОТТО ПАУЛЬ ГЕРМАН (1876–1954) — німецький хімік-органік, лауреат Нобелівської премії (1950) з хімії за відкриття дієнового синтезу та отримання низки органічних сполук різних класів, разом з німецьким хіміком-органіком Куртом Альдером (1902–1958). Освіту здобув у Берлінському університеті (1899). Професор у Берлінського (з 1906) і Кільського (з 1916) університетів. Запропонував (1927) спосіб дегідрування органічних сполук за допомогою селену без зміни їх вуглецевого скелету.

ДІЛЬТЕЙ (DILTHEY) ВІЛЬГЕЛЬМ (1833–1911) — німецький історик культури і філософ-ідеаліст, провідний представник філософії життя, засновник філософської герменевтики. Професор університетів у Базелі, Кілі, Бреслау та Берліні (1867–1908). Розвинув учення про розуміння як специфічний метод науки про дух (на відміну від наук про природу), інтуїтивне осягнення духовної цілісності особистості і культури. Основні твори з історії німецької філософії, літератури, музики.

ДІМЕНШН ФІЛМС (DIMENSION FILMS) — американська кінокомпанія, заснована (1992) амери-

канськими продюсерами братами Робертом (нар. 1954) і Харві (нар. 1952) Вайнштейнами, зі штаб-квартирою в Нью-Йорку (США). Спеціалізується на виробництві переважно пригодницького кіно та фільмів жахів. Найвідоміші: серія фільмів жахів «Крик» (1996–2011), комедійно-пригодницька серія «Діти шпигунів» (2001–2011).

ДІМІНІ КУЛЬТУРА – балканська неолітична культура (IV–III тис. до н. е.), названа на честь грецького поселення в Фессалії, де проводилися перші розкопки. Містить власне укріплене поселення на пагорбі (акрополь), різноманітну кераміку і шліфовані кам'яні сокири, була південною експансією культури Вінча. Уважається, що люди культури Дімині знищили культуру Сескло (бл. 5000 до н. е.) або довгий час обидві культури співіснували (4800–4400 до н. е.).

ДІН (DEAN) ДЖЕЙМС БАЙРОН (1931–1955) – американський актор театру і кіно, лауреат премії «Золотий глобус» (1956, посмертно). Популярністю зобов'язаний 3 кінофільмам: «На схід від раю», «Бунтівник без причини» і «Гігант», що вийшли в рік його передчасної смерті (автомобільна катастрофа). Американський кіноінститут поставив актора на 18 місце в списку «100 найбільших зірок» (1999).

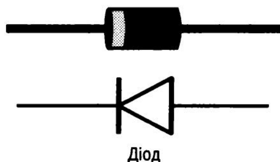
ДІНДО ЖОЗЕФІНА КОСТЯНТИНІВНА (1902–1953) – радянська українська скульпторка. Освіту здобула в Харківському художньому інституті (1926). Працювала в галузі монументальної та станкової скульптури, пластики малих форм. Викладала в Одеському і Київському художньому інститутах (1930–1937). Засуджена (1937) «за звинуваченням у шпіонажі в інтересах Польщі», звільнена (1940), посмертно реабілітована (1988). Трагічно загинула у власному помешканні в Києві.

ДІОГЕН (DIOGENES) АПОЛЛОНІЙСЬКИЙ (V ст. до н. е.) – давньогрецький природодослідник і натурфілософ. Жив і викладав в Афінах. Вважав первинною матерією повітря, до властивостей якого відносив розум і мислення, а всі речі вважав продуктом різних перетворень повітря. Автор трактатів «Про природу», «Проти софістів», «Метеорологія», «Про природу людини» та ін. Його вчення підсумовує всю філософію іонійської школи.

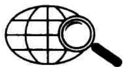
ДІОГЕН (DIOGENES) З ЕНОАНДИ (II ст.) – грецький філософ із Лікії в Малій Азії. Відомий за унікальним прижиттєвим текстом, який наказав вибити на стінах портика, що стояв на головній площі Еноанди (відкритий у 1890-х). Цей текст (напис сягав понад 50 м довжини) вважається найважливішим джерелом відомостей про епікуреїзм перших століть н. е., де Діоген прославляв Епікура і викладав основні положення його етики та фізики, його вибрані вислови, додавши власний твір про «золоту добу».

ДІОГЕН (DIOGENES) СИНОПСЬКИЙ (бл. 412–323 до н. е.) – давньогрецький філософ. Розвинув сократівські думки щодо самоспоглядання до ідеї внутрішнього аскетизму, що відкидає всілякі надмірності в способі життя, вважаючи своїм обов'язком мінімізацію потреб. Вимагав спільності дружин і дітей, не визнавав панівної моралі, ставши символом безсоромності і розбещеності. Був героєм численних анекдотів, називав себе громадянином світу («космополітом») і за переказом жив у бочці (піфосі).

ДІОД (*грец.* di – два і hodos – шлях) – електронний прилад з двома електродами, що пропускає електричний струм тільки в одному напрямі. Застосовується в радіотехніці, електроніці, енергетиці та ін. галузях, переважно для випрямляння змінного електричного струму, детектування, перетворення та помноження частоти, а також для перемикання електричних кіл. Принцип роботи напівпровідникового діода відкрив (1874) німецький фізик Карл Фердинанд Браун (1850–1918).

Діод

ДІОДОР СИЦИЛІЙСЬКИЙ (DIODORUS SICULUS) (бл. 90–21 до н. е.) – давньогрецький історик родом з Агіріума на Сицилії. У юності здійснив подорож до Європи, Малої Азії і Південної Африки. Довго перебував у Римі, жив в Александрії (60–56 до н. е.). Десятиліттями збирав матеріали для власного твору «Історична бібліо-

тека» (40 книг, збереглися 1–5 і 11–20, решта – у фрагментах), в якому синхронізувалася історія Давнього Сходу, Греції та Риму з легендарних часів до середини І ст. до н. е.

ДІОЛА (ДЖОЛА, ЙОЛА) – народ у Західній Африці (бл. 550 тис. осіб), мешкає переважно у Сенегалі (вздовж річки Казаманка, між джунглями та Атлантичним океаном), Гамбії і Гвінеї-Бісау. Один із західно-атлантичних народів, за релігією переважно прибічники традиційних вірувань та частково мусульмани-суніти. Перші державні утворення (XIV–XV ст.) були залежні від сусідньої держави Малі. Основою соціальної організації є сільська громада, що поволі модернізується.

ДІОНА (*лат.* Dione) – супутник Сатурна, який відкрив (1684) італійський астроном Джованні Доменіко Кассіні (1625–1712) і з трьома ін. супутниками Сатурна назвав «зірками Людовіка» на честь короля Франції Людовіка XIV. Сучасну назву (на честь сестри Кроноса) запропонував (1847) англійський астроном Джон Гершель (1792–1871). Радіус супутника – 560 км, маса – $10{,}5 \times 10^{18}$ кг, період обертання навколо планети і власної осі становить 2,77 доби.

ДІОНІС (ВАКХ, БАХУС) – один із найшанованіших богів давньогрецької міфології, покровитель рослинності, родючості, вологи, виноградарства і виноробства, син Зевса і фіванської царівни Семели. Культ рослинного або зооморфного божества, що існував у Греції вже в крито-мікенську епоху, набув значного поширення серед сільського демосу (VIII–VI ст. до н. е.), який вшановував його переважно як покровителя виноградарства і виноробства.

ДІОНІСА ТЕАТР – антична театральна будівля в Афінах (Греція), розташована на південно-східному схилі пагорба Акрополя, один із найдавніших театрів у світі. Побудований (V ст. до н. е.) з дерева, реконструйований бл. 326–325 до н. е., коли сцена і ряди сидінь були замінені на мармурові. Кам'яні сидіння розміщувалися в 67 рядів, досягаючи основи Акрополя, а театр уміщував до 17 тис. глядачів (до половини тодішніх афінських громадян).

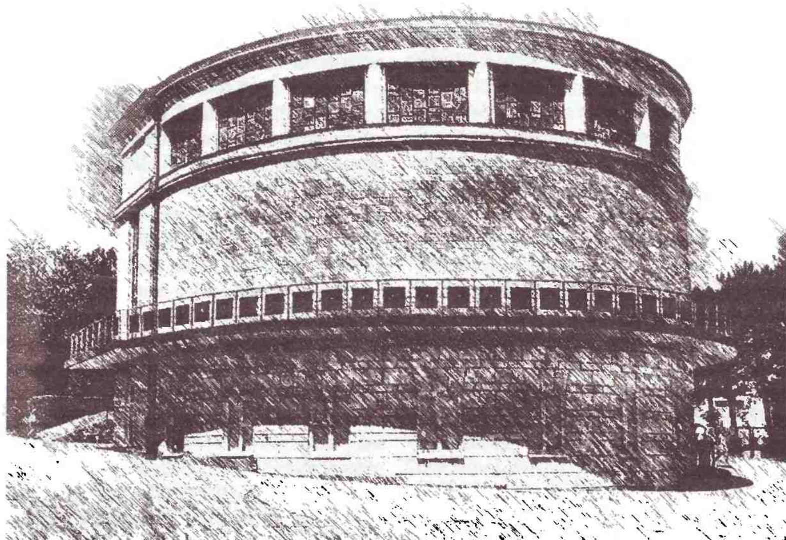
ДІОНІСІЙ (DIONISIOS) АРЕОПАГІТ (? – бл. 96) – афінський мислитель, християнський святий, який за церковним переказом був учнем апостола Павла і першим єпископом Афін. Посланий (95) папою Климентом на чолі місії на проповідь у Галію де і загинув. Під його ім'ям написані твори (оприлюднені лише в V ст.), що справили величезний вплив на подальшу християнську філософію. Єдиної думки щодо авторства творів і дати їх створення немає, а в науці тексти відомі як Ареопагітики.

ДІОПТРІЯ (*грец.* dia – через, крізь і opteuo – бачу) – позасистемна одиниця оптичної сили лінз, сферичного дзеркала або складної оптичної системи (наприклад, об'єктива), що застосовується в оптиці. Позначається – дптр, 1 дптр відповідає оптичній силі лінзи або сферичного дзеркала з фокусною відстанню 1 м. Оптична сила залежно від напрямку радіуса кривизни вважається позитивною (промені, що сходяться, позначаються знаком «+») або негативною (розбіжні промені – «–»).

ДІОР (DIOR) КРІСТІАН (1905–1957) – французький модельєр одягу. Відкрив власний будинок моди (1946), у своїй першій колекції (1947) створює абсолютно нову концепцію «New Look» («романтична лінія», з новим варіантом криноліну, тонкою талією і прилеглим ліфом). Його будинок «виховав» багатьох видатних дизайнерів високої моди XX ст., серед яких: Ів Сен Лоран, Марк Боанн, Джанфранко Ферре, Джон Гальяно та ін. Парфумерія Christian Dior посідає 4-те місце в світі за обсягом продажу.

ДІОРАМА (*грец.* dia – через, крізь і horama – вид, видовище) – стрічкоподібна, вигнута півколом живописна картина з переднім предметним планом (споруди, реальні і бутафорські предмети), що належить до масового видовищного мистецтва, в якому ілюзія присутності глядача в природному просторі досягається синтезом художніх і технічних засобів. Першу діораму створив у Парижі (1822) французький художник і винахідник Луї Жак Дагер (1787–1851).

ДІОРАМА «ШТУРМ САПУН-ГОРИ 7 ТРАВНЯ 1944 РОКУ» – одна з найбільших у світі діорам (живописне полотно $25{,}5 \times 5{,}5$ м, площа натурного плану – 83 м²), створена (1959) Московською студією військових художників ім. М. Грекова, розташована на другому поверсі музею на околиці м. Севастополь АР Крим (Україна) на вершині Сапун-гори, де відбувся бій. Експонати

Діорама «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 року»

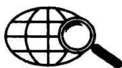
в експозиційних залах на першому поверсі розповідають про оборону (1941–1942) і звільнення (1944) міста в роки Великої Вітчизняної війни.

ДІОРАМА «ШТУРМ ФОРТЕЦІ ІЗМАЇЛ» – філія музею О. Суворова, відкрита (1973) в Ізмаїлі Одеської області в будівлі колишньої мечеті (XVI ст.) купольного типу, єдиної споруди, що збереглася від турецької фортеці. Художнє полотно діорами «Штурм фортеці Ізмаїл військами О. В. Суворова в 1790 році» (стрічкоподібна, вигнута півколом картина; не обмежена рамою, що створює ефект присутності), розміром 20 × 8 м, створене (1971–1973) в Московській студії військових художників ім. М. Грекова.

ДІОРИТ (*грец.* diorizo – розмежовую, розрізняю) – магматична інтрузивна гірська порода, нормального ряду лужності, що складається з плагіоклазу (андезину) та одного чи кількох кольорових мінералів (бл. 30 %), найчастіше рогової обманки. За вмістом кремнезему (SiO_2 52–65 %) належить до порід середнього складу. Колір зазвичай темно-зелений або коричнево-зелений, залягає в штоках, жилах, лаколітах та ін. інтрузивних масивах. Використовується як будівельний та облицювальний матеріал.

ДІОСКУРИ (*грец.* Dioskuroi – сини Зевса) – в давньогрецькій міфології – сини Зевса і Леди, герої-близнюки Кастор (смертний) і Полідевк (безсмертний), які здійснили низку подвигів (похід в Аттику, аби звільнити сестру Єлену, викрадену Тезеєм; участь у поході аргонавтів тощо). Кастор відзначався як приборкувач коней, Полідевк – як кулачний боєць. За походженням були місцевими спартанськими божествами та вважалися покровителями спартанської держави.

ДІОФАНТ (DIOPHANTUS) АЛЕКСАНДРІЙСЬКИЙ (III ст.) – давньогрецький математик з Александрії. Основним його твором вважається «Арифметика» в 13 книгах, з яких виділи перші шість перекладені арабською (X ст.) і латинською (XVI–XVII ст.) мовами. Значна частина твору є збірником задач із розв'язками (всього 189), зі знанням справи підібраних для ілюстрації загальних методів. Уривками збереглися ін. трактати «Про багатокутні числа», «Про вимірювання поверхонь», «Про множення» тощо.

ДІП ПЕРПЛ (DEEP PURPLE) — британський рок-гурт, утворений (1968) у Хартфорді (Англія), вважається одним із засновників хард-року. У світі продано бл. 100 млн копій їхніх альбомів. Найвідоміші учасники: гітарист Річі Блекмор (нар. 1945), клавішник Джон Лорд (нар. 1941), барабанщик Ян Пейс (нар. 1948), які вважаються інструменталістами-віртуозами, а також вокаліст і автор пісень Ян Гіллан (нар. 1945).

ДІР (IX ст.) — легендарний київський князь, який, імовірно, володарював разом з Аскольдом (?—882). Дата і причини смерті Діра невідомі. Легенда з «Повісті временних літ», за якою Дір правив Києвом з Аскольдом і разом із ним загинув від руки Олега (882), вважається малоймовірною, зокрема з огляду на різні місця поховання князів. За іншою версією, князя взагалі не існувало, а Дір — це прізвисько князя Аскольда, існування якого не викликає сумнівів, до того ж достеменно відоме місце його поховання.

ДІРАК (DIRAC) ПОЛЬ АДРІЄН МОРІС (1902—1984) — британський фізик, член Лондонського королівського товариства (1930), іноземний член-кореспондент АН СРСР (1931), лауреат Нобелівської премії (1933) з фізики. Освіту здобув у Брістольському університеті (1921). Один із творців квантової механіки, розробив квантову статистику, релятивістську теорію руху електрона — рівняння Дірака (1928), передбачив позитрон, а також анігіляцію і народження пар, запропонував метод вторинного квантування.

ДІРІХЛЕ (DIRICHLET) ПЕТЕР ГУСТАВ ЛЕЖЕН (1805—1859) — німецький математик. Освіту здобув у єзуїтській гімназії в Кельні. Домашній учитель у Парижі (1822), приват-доцент університетів Бреслау (1827) і Берліну (1829), професор Берлінського (1831) і Геттінгенського (1855) університетів. Основні праці в галузі теорії чисел (теорема про прогресію), математичного аналізу, механіки та математичної фізики.

ДІСНЕЙ (DISNEY) ВОЛТ (ВОЛТЕР) ЕЛІАС (1901—1966) — американський кінорежисер, художник-мультиплікатор, актор, сценарист і продюсер, засновник компанії «Волт Дісней Продакшенс» («Walt Disney Productions»). Творець першого в історії звукового, музичного та повнометражного мультфільмів. За свою кар'єру створив 111 фільмів і був продюсером ще 576 фільмів. Його фільми вибороли 26 «Оскарів» (1932—1969), 5 «Золотих глобусів» (1948—1956) та багато ін. найпрестижніших премій і призів.

Емблема компанії «Волт Дісней Продакшенс»

ДІСТЕРВЕГ (DIESTERWEG) ФРІДРІХ АДОЛЬФ ВІЛЬГЕЛЬМ (1790—1866) — німецький педагог, політик. Освіту здобув у Тюбінгенському університеті (1811). Викладав у середніх школах у Вормсі, Франкфурті-на-Майні і Вуппертаті (1812—1820), директор учительської семінарії в Мерсі (1820—1832) та Берліні (1832—1847). Виступав проти станових і національних обмежень у галузі освіти, проти опіки церкви над школою, проти виховання юнацтва в дусі релігійної нетерпимості.

ДІТИ, ЩО ВТІКАЮТЬ ВІД ГРОЗИ — картина (полотно, олія, 167 × 102 см) російського живописця Костянтина Маковського (1839—1915), написана 1872. На передньому плані картини дівчинка, що втікає від грози (ще трохи — і почнеться злива), перебігає місток через вузький струмочок із темними водами, несучи на спині свого маленького брата. Ненадійний місток злегка прогинається під її ногами, а білявий хлопчик боязко обхоплює шию сестри руками. Зберігається в Третьяковській галереї (Москва).

ДІТРІХ (DIETRICH) МАРЛЕН (при народженні — **МАРІЯ МАГДАЛЕНА ФОН ЛОШ**) (1901—1992) — німецька та американська актриса і співачка. Навчалася в Музичній академії та Школі драматичного мистецтва М. Рейнхардта в Берліні. Дебютувала в театрі і в кіно (1922), переїхала в Голлівуд (1930), найвідоміші фільми: «Марокко» (1930), «Шанхайський експрес»

(1932), «Червона імператриця» (1934), «Диявол — це жінка» (1935) та ін. Виступала як співачка перед американськими вояками (1939–1945).

ДІУРЕТИКИ (*грец.* diuretikos — сечовипускання) — засоби різної хімічної структури, що гальмують у нирках реабсорбцію води і солей та збільшують їх виведення з сечею, підвищують швидкість утворення сечі і таким чином зменшують уміст рідини в тканинах і серозних порожнинах. Застосовують сечогінні засоби переважно під час лікування захворювань серцево-судинної системи, печінки і нирок, що супроводжуються набряками.

ДІЮЧИХ МАС ЗАКОН — закон хімічної термодинаміки і кінетики, що застосовується для ідеальних газів і розбавлених розчинів. У хімічній кінетиці встановлює зв'язок швидкості хімічної реакції з концентраціями вихідних речовин і продуктів реакції, а у хімічній термодинаміці — між рівноважними концентраціями продуктів реакції і вихідних речовин. Положення сформулювали (1867) норвезькі фізико-хіміки Като Гульдберг (1836–1902) і Петер Вааге (1833–1900) та (1875) американський фізик Джозайя Гіббс (1839–1903).

ДЛУССЬКИЙ ГЕННАДІЙ МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1937) — радянський російський ентомолог, провідний фахівець із вивчення мурашок (мірмекології). Освіту здобув у Московському університеті (1959), де працює (з 1972) на кафедрі біологічної еволюції. Один із провідних у світі фахівців у галузі палеонтології, філогенії і таксономії мурах (описав бл. 100 нових видів і родів). Основні наукові твори: «Муравьи рода Фордика» (1967), «Муравьи пустынь» (1981), «Муравьи Туркменистана» (1989).

ДМИТРЕНКО ІГОР МИХАЙЛОВИЧ (1928–2009) — радянський український фізик, заслужений діяч науки і техніки УРСР (1986), академік АН УРСР (1988), лауреат Державної премії України (2000). Освіту здобув у Харківському політехнічному інституті (1952). Працював у Фізико-технічному інституті низьких температур АН УРСР з 1960, професор (1972), перший заступник директора з наукової роботи (1970–1982). Основні наукові твори з надпровідності і низькотемпературного матеріалознавства.

ДМИТРІВКА — селище міського типу (площа — 4,1 км², населення — 2,5 тис. осіб) Бахмацького району Чернігівської області України. Уперше згадується в козацькому літописі (1647), центр Дмитрівського району (1921–1962), смт (1958). Розташоване на пологохвилястій поверхні північного краю Полтавського плато (абсолютні висоти 140–150 м), на надзаплавній терасі правого берега річки Ромен.

ДМИТРІЙ І ІВАНОВИЧ ДОНСЬКИЙ (1350–1389) — великий князь московський (1359) та володимирський (1362, з перервами), син князя Івана II Червоного та його другої дружини княгині Олександри Іванівни. Прізвисько Донський отримав за перемогу в Куликовській битві (1380). За його часів Московське князівство стало одним з головних центрів об'єднання руських земель, побудовано білокам'яний Московський Кремль, а володимирське велике князювання стало спадковою власністю московських князів.

ДНЄПРОВ ЕДУАРД ДМИТРОВИЧ (нар. 1936) — російський педагог. Освіту здобув у Ленінграді у Вищому військово-морському училищі (1958) та університеті (1961). Служив на бойових кораблях Північного і Балтійського флотів (1958–1971), працював в Інституті загальної педагогіки АПН СРСР (1971–1988). Перший вибраний міністр освіти Росії (1990–1992), директор Федерального інституту планування освіти, співавтор стратегічних і концептуальних документів з розвитку російської освіти (1992–2007).

ДНІПРО — третя за довжиною (2201 км, у межах України — 981 км) і площею басейну (504 тис. км², в Україні — 291,4 тис. км²) річка Європи після Волги і Дунаю. Витікає з болота Аксенінський Мох на південному схилі Валдайської височини, впадає в Чорне море. Типова рівнинна річка з повільною і спокійною течією (ухил — 0,1 м/км), звивистим річищем з рукавами і багатьма островами, ширина долини — до 18 км, заплави — до 12 км, площа дельти — бл. 350 км². Живлення змішане (снігове, дощове і підземне).

ДНІПРО-АЗОТ (БК «ДНІПРО-АЗОТ») — чоловічий баскетбольний клуб з Дніпродзержинська, Дніпропетровська область (Україна), заснований (2005) головою профспілкового комітету однойменного дніпродзержинського підприємства хімічної промисловості (значного

виробника аміаку та азотних добрив). Виступає в Суперлізі, домашня арена — палац тенісу ім. М. Аношкіна (1000 глядачів).

ДНІПРО (БК «ДНІПРО») — український професійний баскетбольний клуб (єдиний Україні, що має чоловічу і жіночу команду вищої ліги) з Дніпропетровська, заснований в 2003. Виступає в палаці спорту «Метеор» (1980, 6000 глядачів) і спортивному комплексі «Мегарон», командні кольори — синьо-білі. Найвище досягнення чоловічої команди — володар Кубка Суперліги (2011).

ДНІПРО ДНІПРОПЕТРОВСЬК — радянський та український професійний футбольний клуб з Дніпропетровська, заснований 1918, виступає у Прем'єр-лізі України. Найвищі досягнення — чемпіон СРСР (1983, 1988) і володар кубка СРСР (1989). Колишні назви: «БРІТ» (Брянський робочий індустріальний технікум) (1918–1925), «Петровець» (завод ім. Г. Петровського) (1925–1936), «Сталь» (1936–1949), «Металург» (1949–1961). Виступає на стадіоні «Дніпро-Арена» (31 003 глядачі), форма блакитна, гостьова — біла.

Емблема футбольного клубу «Дніпро» Дніпропетровськ

ДНІПРОВА ЧАЙКА (при народженні — **ЛЮДМИЛА ОЛЕКСІЇВНА БЕРЕЗІНА**) (1861–1927) — українська письменниця та поетеса. Освіту здобула в Одеській гімназії (1879), вчителювала у сільських школах Херсонської губернії. Перші два вірші надруковано в одеському альманасі «Нива» (1885). Працювала у багатьох жанрах, відомі її вірші, п'єси, казки, оповідання, нариси, лібрето дитячих опер, основними темами творчості була тяжка селянська доля, життя інтелігенції, революційні події (1905).

ДНІПРОВСЬКА ОБОРОННА (УКРІПЛЕНА) ЛІНІЯ — система прикордонних укріплень, збудована (1768–1774) для оборони південних кордонів Російської імперії від нападів турків і татар. Простягалася територію України майже на 200 км від Дніпра до Азовського моря вздовж річок Конка і Берда. Складалася з окремих земляних фортець: Олександрівська, Микитинська, Григоріївська, Кирилівська, Олексіївська, Захаріївська і Петровська. Після укладання Кучук-Кайнарджійського миру (1774) втратила значення.

ДНІПРОВСЬКЕ — селище міського типу (площа — 2,9 км^2, населення — 5,7 тис. осіб) Верхньодніпровського району Дніпропетровської області України. Виникло 1951 як поселення будівельників крохмале-патокового комбінату, смт (1957). Розташоване на хвилястій поверхні південно-східного схилу Придніпровської височини, на правому крутому березі Дніпродзержинського водосховища, розчленованого ярами і балками (абсолютні висоти 70–150 м).

ДНІПРОВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ — утворене (1932) на території Запорізької і Дніпропетровської областей України під час будівництва греблі Дніпровської ГЕС на Дніпрі. Площа — 420 км^2, об'єм — 3,3 км^3, довжина — 170 км, найбільша ширина — 3,5 км, середня глибина — 8,2 м, поділяється на верхню «річкову» частину (між Дніпродзержинськом та Дніпропетровськом, бл. 80 км) і нижню «озерну» (між Дніпропетровськом і Запоріжжям, бл. 90 км). Утворення водосховища дозволило розпочати наскрізне судноплавство Дніпром.

ДНІПРОВСЬКИЙ БУРОВУГІЛЬНИЙ БАСЕЙН — розташований на території Житомирської, Київської, Черкаської, Вінницької, Кіровоградської, Запорізької і Дніпропетровської областей України. На площі бл. 150 тис. км^2 виявлено до 200 родовищ і вуглепроявів бурого вугілля, розвідані запаси становлять бл. 3 млрд т, з них придатні для відкритої розробки 0,5 млрд т, розробляються з 1850-х. Промисловий центр видобутку в м. Олександрія (Кіровоградська область).

ДНІПРОВСЬКИЙ ЛИМАН — відкритий майже прісноводний лиман у північній частині Чорного моря на території Херсонської і Миколаївської областей України. Тягнеться зі сходу

(від гирла Дніпра) на захід (до Кінбурнської коси) на 55 км, завширшки до 17 км, середня глибина – 6–7 м, найбільша – 12 м (Станіславська яма). З морем поєднується протокою (завширшки 3,6 км) між Очаківським мисом та Кінбурнською косою. Південне узбережжя лиману низьке, північне – переважно високе (до 20–35 м).

ДНІПРОВСЬКІ ПОРОГИ – геологічний заказник загальнодержавного значення (1974) в м. Запоріжжя. На площі 13,83 км^2 охороняються незатоплені унікальні ландшафти порожистої частини Дніпра з виходами докембрійських кристалічних порід (граніти, гнейси), з яких складаються урвисті береги, скелі і кілька островів, зокрема Байда та південна частина Хортиці. Укриті різноманітною рослинністю, включаючи лісові, степові, водні, лучні та наскельні угруповання.

ДНІПРОВСЬКО-БУЗЬКИЙ КАНАЛ (КОРОЛІВСЬКИЙ КАНАЛ) – судноплавний канал, побудований у Поліссі (1775–1783) на території сучасної Білорусі. Поєднує річки Піна (притока Прип'яті, басейн Дніпра) і Мухавець (притока Західного Бугу, басейн Вісли). Загальна довжина – 244 км, протяжність від Бреста до Пінська – 196 км (у т. ч. каналізовані частини річок Піна – 74 км і Мухавець – 64 км, вододільна ділянка – 58 км). Кілька разів реконструювався, розширювався і модернізувався, востаннє в 1978–1991.

ДНІПРОВСЬКО-ДЕСНЯНСЬКИЙ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1980) у Вишгородському районі Київської області. На площі 14,0 км^2 охороняється типове болото низинного типу з переважанням угруповань очерету звичайного, осоки гострої та високої у комплексі з острівцями лісової рослинності, представленої заплавними дубовими лісами. Основу фауни становлять типові озерно-болотні види жаб, ящірок, вужів та птахів (очеретянки, жайворонки, лелеки, вівсянки, мартини та ін.

ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКА ЗАПАДИНА – тектонічна структура Лівобережної України у межах Чернігівської, Київської, Сумської, Полтавської, Харківської і Черкаської областей, що у сучасному рельєфі відповідає Придніпровській низовині. Являє собою рифт, який утворився в палеозої (девон), заповнений девонськими та кам'яновугільно-антропогеновими відкладами потужністю від 500 м (на бортах) до 18–20 км в осьовій зоні рифту.

ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКА НАФТОГАЗОНОСНА ОБЛАСТЬ – розташована в лівобережній (східній) частині України, в межах Чернігівської, Сумської, Полтавської, Дніпропетровської, Харківської, Донецької і Луганської областей, де виявлено 45 продуктивних горизонтів, які промислово розробляються з 1952. Основні родовища нафти залягають на глибинах до 4500 м, газу – 5000–5800 м. Всього в межах області відкрито 121 родовище, з них 17 нафтових, 37 нафтогазових і 67 газових і газоконденсатних.

ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКИЙ АРТЕЗІАНСЬКИЙ БАСЕЙН – розташований у межах Чернігівської, Київської, Сумської, Полтавської, Дніпропетровської, Харківської, Донецької і Луганської областей України, а також Білгородської, Воронезької, Ростовської і Волгоградської областей Росії. Площа – 300 тис. км^2, приурочена до однойменної тектонічної западини, заповненої потужною (до 11–18 км) товщею палеозойсько-кайнозойських порід (найперспективніші водоносні горизонти залягають на глибинах 300–1000 м).

ДНІПРОВСЬКО-КАРПАТСЬКА ОПЕРАЦІЯ (1943–1944) – стратегічна наступальна операція збройних сил СРСР (24 грудня 1943–17 квітня 1944) проти німецько-румунських військ у ході Великої Вітчизняної війни на.Східному фронті Другої світової війни з метою визволення Правобережної України. Радянські війська зайняли всю Лівобережну Україну і в ході битви за Дніпро захопили стратегічні плацдарми на його правому березі (влітку-восени 1943), що створило сприятливі умови для подальшого наступу.

ДНІПРОВСЬКО-ОРІЛЬСКИЙ – державний природний заповідник, створений (1990) у долині Дніпра і плавнів Протовчі (сучасне річище Орелі) на площі 37,66 км^2 у межах Петриківського і Дніпропетровського районів Дніпропетровської області України на базі загальнозоологічного та орнітологічного заказників «Таромський уступ» та «Обухівські плавні». Репрезентує унікальні ландшафти і біорізноманіття долини середнього Дніпра, заплави його лівої притоки річки Оріль та їх акваторій з характерною флорою і фауною.

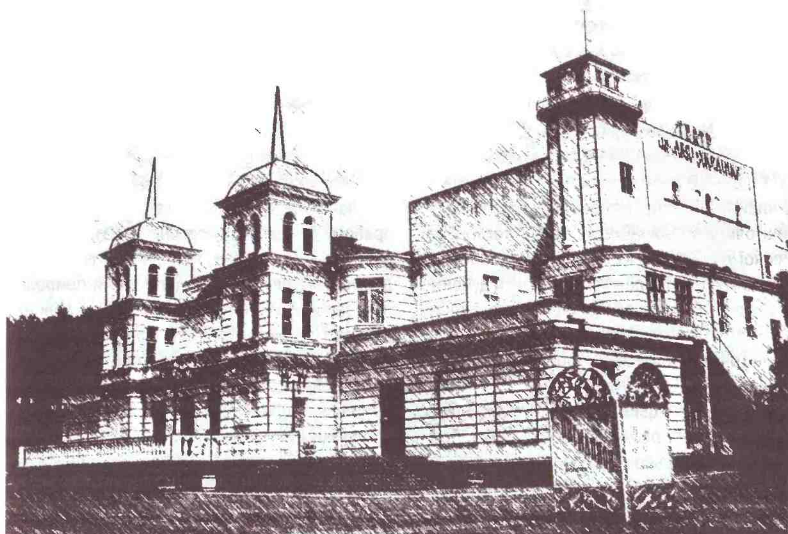
ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК – місто (площа – 138,1 км^2, населення – 244,3 тис. осіб) обласного підпорядкування Дніпропетровської області України. Уперше згадується 1750, статус міста (1926), попередня назва – Кам'янське (до 1936). Розташоване у середній течії Дніпра, переважно на його правому березі нижче греблі Дніпродзержинської ГЕС, на хвилястій і горбкуватій поверхні відрогів Придніпровської височини, розчленованій балками та ярами.

ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКА МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МІСТА – музей у Дніпродзержинську Дніпропетровської області України, відкритий 1962 у приміщенні Свято-Миколаївської церкви. Нині експозиція розміщується в двох величезних залах (загальною площею 2440 м^2) спеціально зведеної будівлі (1985), а його фонди налічують понад 90 тис. одиниць зберігання. Особливістю музейної експозиції є розділ «Леонід Ілліч Брежнєв та його час», присвячений життю та діяльності видатного земляка, керівника СРСР.

ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ – утворене (1964) на території Кіровоградської, Полтавської і Дніпропетровської областей України завдяки греблі (завдовжки 35 км) Дніпродзержинської ГЕС на Дніпрі. Площа – 567 км^2, об'єм – бл. 2,45 км^3, довжина – 114 км, ширина – до 8 км, найбільша глибина – 16 м. Одне з шістьох великих українських водосховищ на Дніпрі, найбільші міста на його берегах – Дніпродзержинськ, Комсомольськ і Верхньодніпровськ.

ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації в Дніпродзержинську Дніпропетровської області, заснований як політехнікум (1920), металургійний інститут (з 1930), сучасна назва з 1994. В університеті бл. 7,7 тис. студентів, 400 викладачів, 9 факультетів: металургійний, хіміко-технологічний, економіки і менеджменту, соціології та філології, електроніки та комп'ютерної техніки, механічний, енергетичний, заочний, післядипломної освіти.

ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ – відкрився в Дніпродзержинську Дніпропетровської області України 1981. Розташований в історичній частині міста, в будівлі колишньої Народної аудиторії, збудованої (1900) з ініціативи директора-розпорядника Дніпровського металургійного заводу І. Ясюковича. У репертуарі театру понад 40 вистав найрізноманітніших жанрів, на його сцені відбувається (з 1993) міжнародний фестиваль «Класика сьогодні».

Дніпродзержинський обласний музично-драматичний театр ім. Лесі Українки

ДНІПРО-ДОНБАС КАНАЛ — штучний водопостачальний канал, що поєднав (1969–1982) Дніпродзержинське водосховище на Дніпрі і річку Сіверський Донець. Має трапецієподібний переріз завширшки 30–60 м (на поверхні) і бл. 10 м (на дні), завглибшки 4–5 м, у межах Дніпропетровської області піднімається насосами на 63 м і в Харківській області з'єднується з Орільським і Краснопавлівським водосховищами (загальна довжина цієї ділянки — 194 км), а далі самопливом річищем Береки досягає Сіверського Дінця.

ДНІПРО-ДОНЕЦЬКА КУЛЬТУРА — східноєвропейська субнеолітична археологічна культура (V–III тис. до н. е.), перехідна до землеробства, основним заняттям носіїв якої було полювання і рибальство. Втім, на стоянках трапляються кістки собак, свиней і великої рогатої худоби, але кістки диких тварин переважають. Поселення складалися з землянок, за керамікою схожа на західні субнеолітичні культури. Термін запроваджений радянським українським археологом Валентином Даниленком (1913–1982).

ДНІПРО-ІНГУЛЕЦЬ КАНАЛ — уведений в експлуатацію 1988, починається в районі Світловодська (Кременчуцьке водосховище), забезпечує водою (бл. 1 млрд м³/р.) сільгоспугіддя Кіровоградської і Дніпропетровської областей, Криворізького гірничорудного комплексу. Загальна довжина — 150,5 км, підйом — 50,5 м (2 насосні станції), тече самопливом відкритим штучним каналом, через 2 тунелі діаметром 5 м (завдовжки 5,8 км) і розширеним зарегульованим руслом Інгульця в Карачунівське водосховище біля Кривого Рога.

ДНІПРО-КРИВИЙ РІГ КАНАЛ — штучний водопостачальний канал, що поєднав (1957–1961) Каховське водосховище на Дніпрі і м. Кривий Ріг. Загальна довжина 41,3 км, за допомогою 3 насосних станцій забезпечується постачання води на висоту 83,6 м у Південне водосховище (об'ємом 57,3 млн м³) та далі відкритим каналом самопливом у Кресівське водосховище на річці Саксагань і систему Криворізького водопроводу. Загальний забір води з водосховища після реконструкції (1975–1979) становить 616 млн м³/р.

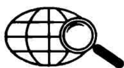
ДНІПРОПЕТРОВСЬК — місто (площа — 405 км², населення — 1011,2 тис. осіб), центр Дніпропетровської області і району. Засноване 1776, статус міста (1778), попередні назви — Катеринослав (1776–1797, 1802–1926), Новоросійськ (1797–1802), Січеслав (1918). Розташований у нижній течії Дніпра (8 міських районів), більша частина на крутому правому березі, порізаному ярами і балками, а решта — на лівому, у гирлі річки Самара (перевищення висот 134 м). Середня температура січня — 6,1 °С, липня +21,6 °С, опади — 519 мм/р.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ДЕРЖАВНА МЕДИЧНА АКАДЕМІЯ — один із найстаріших вищих навчальних закладів України, заснований (1916) на базі Катеринославських вищих жіночих курсів. Статус академії (з 1920, повернуто 1994), має 8 навчальних корпусів загальною площею 52 тис. м², у її структурі — 6 факультетів (три медичних, стоматологічний, іноземних студентів і післядипломної освіти), 59 кафедр, де працюють бл. 650 викладачів, навчається понад 4,5 тис. студентів і лікарів-курсантів.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА АКАДЕМІЯ — вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, заснований у Дніпропетровську як фінансовий технікум (1977), коледж (1993), інститут (1998) та академія (2004). Організацію навчального процесу (за спеціальностями оподаткування, управління персоналом і економіка праці, економіка підприємства тощо) забезпечує 5 факультетів і 12 кафедр, в академії навчається бл. 3500 студентів, працюють бл. 80 викладачів.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ — область України, утворена (27 лютого 1932) на обох берегах Дніпра в південно-центральній частині країни в межах Придніпровських височини і низовини, обласний центр — Дніпропетровськ, площа — 31,9 тис. км², населення — 3355,5 тис. осіб. Межує з Полтавською, Харківською, Донецькою, Запорізькою, Херсонською, Миколаївською і Кіровоградською областями. Клімат помірно континентальний, середня температура січня –5,7 °С, липня +22,8 °С, опади — 400–450 мм/р.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОПЕРАЦІЯ (1943) — фронтова наступальна операція (23 жовтня — 23 грудня 1943) радянських військ 3-го Українського фронту у Великій Вітчизняній війні, складова

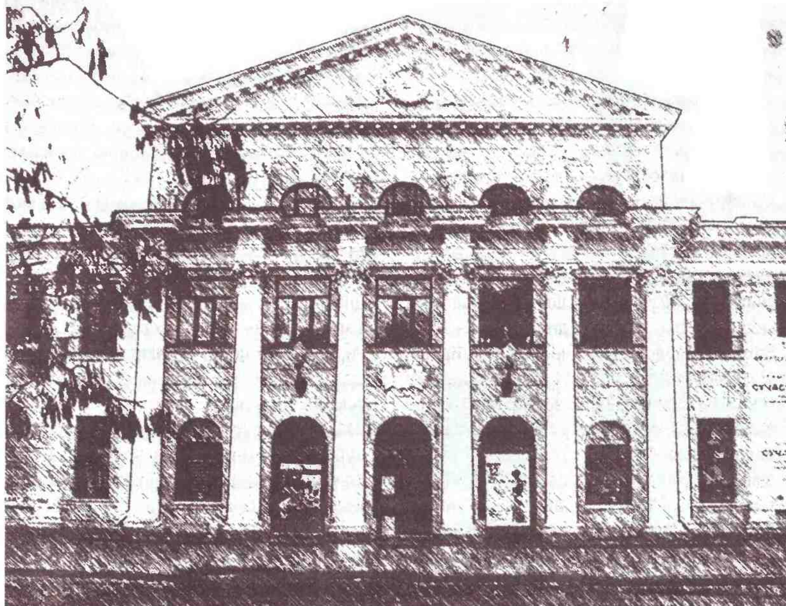
частина Нижньодніпровської стратегічної операції (другого етапу битви за Дніпро). Під час операції війська 3-го Українського фронту не змогли вирішити всіх поставлених перед ними завдань, але завдали супротивнику значних втрат.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ТЕАТР РОСІЙСЬКОЇ ДРАМИ ІМЕНІ МАКСИМА ГОРЬКОГО — створений (1927) на основі трупи Московського Малого театру, що гастролювала в той час у Дніпропетровську. На його сцені на межі 1920–1930-х було виконано постановки майже всіх п'єс Максима Горького, що стало приводом до присвоєння театру ім'я драматурга (1934). Споруда театру побудована (1847) катеринославським купцем Гершем Луцьким і є пам'яткою архітектури національного значення.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА — заснований (1918) у Києві як перший професійний театр України, що мав назву Державний драматичний театр. Перейменований на Перший державний драматичний театр УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1919), гастролював країною (1921–1926), доки не влаштувався в Дніпропетровську (1927), статус академічного з 2004. Сучасний репертуар театру складається з українських п'єс і світової класики.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ — веде свою історію від ветеринарно-зоотехнічного інституту, заснованого в Києві (1922), переведеного до Дніпропетровська і перейменованого на сільськогосподарський інститут (1934), сучасна назва (1991). В університеті на 7 факультетах (агрономічний, біотехнологічний, ветеринарної медицини, еколого-меліоративний, менеджменту і маркетингу, механізації сільського господарства, обліку і фінансів) бл. 500 викладачів навчають 9,5 тис. студентів.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ — розпочав свою діяльність (1974) у сучасній будівлі (місткість залу — 1148 глядачів) у Дніпропетровську балетом П. Чайковського «Лебедине озеро», статус академічного 2003. Уперше в місті оперний

Дніпропетровський академічний театр російської драми ім. Максима Горького

театр відкрито (1931) під назвою Дніпропетровський робітничий оперний театр. Під час Великої Вітчизняної війни трупа була евакуйована до Красноярська, де об'єдналася з одеською трупою і після війни театр вже не відновлювався.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО — один із найстаріших в Україні, заснований у Катеринославі губернатором А. Фабром (1849), що розповідає про історію степового Придніпров'я з найдавніших часів до сучасності. У його фондах понад 240 тис. музейних предметів, зокрема археологічні пам'ятки, реліквії запорізького козацтва, стародруки XVI–XVII ст., раритетні видання XVIII–XX ст., культова колекція, порцеляна, годинники, меблі, зброя та ін. пам'ятки історії і культури.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ МІСЬКИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК — утворився в Дніпропетровську (2001) з невеликого творчого об'єднання акторів колишнього Театру ляльок на Московській, один із наймолодших лялькових театрів України. Має в розпорядженні затишний зал, розрахований на 56 глядачів. У репертуарі народні та літературні казки, класика і сучасна література, вистави переважно розраховані для дітей і відбуваються російською мовою.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА ВСЕВОЛОДА ЛАЗАРЯНА — створений (1930) у Дніпропетровську на базі політехнікуму і факультету інженерів шляхів сполучення Київського політехнічного інституту як Інститут інженерів залізничного транспорту, статус університету (1993), сучасний статус (з 2000). Університет об'єднує 10 факультетів, технічний ліцей, бізнес-школу, філії у Львові та Одесі, налічує понад 650 викладачів і бл. 10 тис. студентів.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА — заснований у Дніпропетровську університет (1918), сучасний статус з 2000, є багатогалузевим навчально-науковим комплексом, вищим навчальним закладом IV рівня акредитації, де функціонують 20 факультетів, 3 науково-дослідні інститути, 107 кафедр, на яких працюють бл. 1350 викладачів та за 87 спеціальностями навчаються понад 15 тис. студентів, а також іноземні студенти та аспіранти більш ніж з 20 країн світу.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ МОЛОДІЖНИЙ ТЕАТР «КАМЕРНА СЦЕНА» — утворився (1997) як перше в Україні об'єднання труп Театру ляльок і Театру юного глядача під назвою «Молодіжний на Московській». Перший дитячий театр започаткований у Дніпропетровську (1927) під назвою «Український педагогічний театр юного глядача ім. О. Пушкіна», а Театр ляльок відкритий 1939. Зараз у репертуарі молодіжного театру 26 вистав (5 — для дорослих, решта для дітей різного віку).

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ РАЙОН — район у центральній частині Дніпропетровської області, утворений 1965, площа — 1,5 тис. км^2, населення — 82,8 тис. осіб (у т. ч. міське — 40,5 тис. осіб). Межує з Новомосковським, Синельниківським, Солонянським, Криничанським і Петриківським районами, адміністративний центр — Дніпропетровськ. Розташований на обох берегах Дніпра, на горбистих відрогах Придніпровської височини (правобережна частина) і лесовій поверхні Придніпровської низовини (лівобережна).

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ТЕАТР ОДНОГО АКТОРА «КРИК» — оригінальний і єдиний в Україні театр, де єдиний актор і засновник (1989) театру — народний артист України Михайло Мельник (нар. 1957) виконує також функції режисера вистав, сценариста, сценографа, художника, музичного редактора, гримера, костюмера і т. д. У репертуарі театру 5 вистав, що відбуваються тричі на тиждень.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ — приватний навчальний заклад IV рівня акредитації, створений (1993) у Дніпропетровську як академія управління, бізнесу і права, перейменовано на університет (2001), надано ім'я шведського хіміка Альфреда Нобеля (2010). В університеті працюють бл. 400 викладачів, навчаються понад 8 тис. студентів.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ — музей образотворчого мистецтва в Дніпропетровську, заснований (1914) як картинна галерея. Займає 3 поверхи (на 1-му і 3-му влаштовуються тимчасові виставки), а на другому розміщено постійну експозицію, у 8 залах якої представлені твори українського, російського та західноєвропейського мистецтва XVII–XX ст. (ікони, народні картини, портрети, кра-

євиди, жанрові картини тощо), радянського і сучасного українського мистецтва (у фондах бл. 9 тис. експонатів).

ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БОТАНІЧНИЙ САД – заснований (1931) на схилах балки (площа – 0,33 км²), включений до науково-дослідних установ університету (1933), затверджений парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва (1972) і ботанічним садом (1983). Колекційний фонд налічує понад 3000 видів рослин, функціонують 4 лабораторії (дендрології, квітникарства, тропічних та субтропічних рослин, плодівництва), адміністративно-лабораторний корпус, 2 оранжереї тощо.

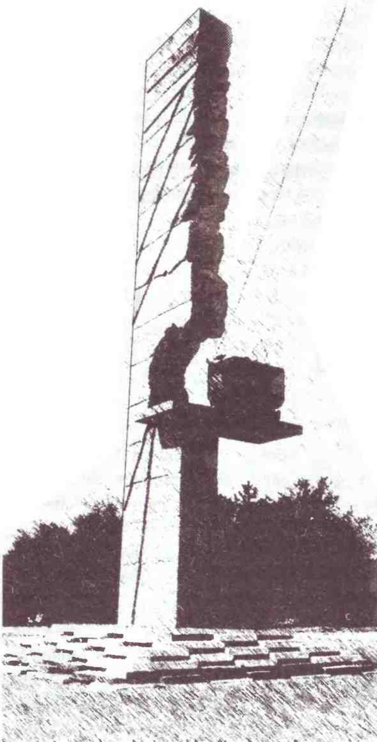
ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ ІСТОРІЇ КОМСОМОЛУ МУЗЕЙ ІМ. О. МАТРОСОВА – створення музею розпочалося 1965, а відкрилася експозиція 1973. Розташований в окремому приміщенні, де також розміщуються кілька залів музейного культурно-виставкового та торгівельного комплексу. Займає площу 300 м², у фондах бл. 17 тис. музейних предметів, серед яких документальні, фотографічні та речові пам'ятки з історії комсомолу краю (1920–1980-ті).

ДНІПРОРУДНЕ – місто (площа – 7,8 км², населення – 19,7 тис. осіб) районного значення Василівського району Запорізької області України. Засноване 1961 у зв'язку з промисловою розробкою Південно-Білозерського залізорудного родовища, статус міста (1970). Єдине гірняцьке місто в області розташоване на узбережжі Каховського водосховища на Дніпрі, на рівній поверхні (перевищення висот до 12 м) північної частини Причорноморської низовини.

ДНІПРЯНИ – селище міського типу (площа – 1,5 км², населення – 4,5 тис. осіб), підпорядковане Новокаховській міськраді Херсонської області України. Засноване 1791, називалося Британи (до 1946), смт (1956). Розташоване в західному передмісті Нової Каховки, на рівній поверхні (абсолютні висоти 15–20 м) лівого берега головного річища Дніпра в його пригирловій частині.

ДНІСТЕР – річка на заході й південному заході України та у Молдові, довжина – 1362 км (у межах України – 705 км), площа басейну – 72,1 тис. км², ухил – 0,6 м/км, середньорічна витрата води в гирлі – 300 м³/с, річний стік – бл. 10 км³, живлення змішане, з перевагою снігового. Починається на північних схилах Українських Карпат у Турківському районі Львівської області, на висоті бл. 1000 м, при впадінні в Чорне море утворює Дністровський лиман. У верхів'ї – гірська річка з V-подібною глибокою долиною (80–100 м).

ДНІСТРОВИЙ АНАТОЛІЙ (при народженні – **АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ АСТАФ'ЄВ**) (нар. 1974) – український есеїст, романіст і поет. Освіту здобув у Ніжинському педагогічному університеті (1997). Працював викладачем, науковцем, журналістом і рекламістом. Автор романів «Невідомий за вікном» (2001), «Місто уповільненої дії» (2003), «Пацики: конкретний роман» (2005), «Дрозофіла над томом Канта» (2010), поетичних збірок «Проповідь

Пам'ятний знак на честь першого видобутку руди 1967 р. у м. Дніпрорудне

до магми» (1998), «Спостереження» (1999), «Покинуті міста» (2004) та ін.

ДНІСТРОВСЬКА ОБОРОННА ЛІНІЯ — низка фортець, споруджених російським урядом (1790-ті) для захисту поселень у причорноморській частині Російської імперії, відвойованій у Туреччини. Пролягла від лівої притоки Дністра річки Ягорлик (Мокрий Ягорлик) долиною Дністра до її гирла та далі вздовж чорноморського узбережжя на схід до Очакова. До її складу (крім невеликих укріплень) входили фортеці Тираспольська (або Середня), Аджадерська (Овідіопольська), Одеська та Очаківська.

ДНІСТРОВСЬКИЙ ЛИМАН — затока на північно-західному узбережжі Чорного моря на території Одеської області України, в яку впадає річка Дністер. Відділений від моря вузькою піщано-черепашковою косою Бугаз (на ній розташований курорт Кароліно-Бугаз), у південній частині якої є прохід у море. Довжина лиману (з південного сходу на північний захід) — бл. 42,5 км, ширина — 4–12 км, площа — 360–408 км^2, об'єм — 387,4 млн м^3, середня глибина — 1,8 м, максимальна — 2,7 м, солоність води — 0,5–3 ‰.

ДО — перший звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук. Буквене позначення — латинське C.

ДОБА — одиниця виміру часу, що приблизно дорівнює періоду обертання Землі навколо своєї осі та ділиться на 24 години (1440 хв, або 86 400 с). У побуті добу часто називають днем, складається з ранку, дня, вечора, ночі, а з календарних діб складають тижні і місяці. Зазвичай під добою мають на увазі астрономічне поняття «сонячна доба» — проміжок часу між двома послідовними нижніми кульмінаціями середнього сонця (фіктивна точка, що рівномірно рухається вздовж небесного екватора).

ДОБЕРМАН — порода короткошерстих службових собак, виведена (1890-ті) в Тюрінгії (Німеччина) Фрідріхом Луїсом Доберманом (1834–1894) і названа на його честь (1949). Собака середнього та вище середнього зросту (пес у холці — 68–72 см, самиця — 63–68 см), маса, відповідно, 40–45 кг і 32–35 кг, міцний, костистий, за гарним силуетом прямих коротких ліній, за темпераментом холерик-сангвінік, що має поєднувати елегантність і міць. Забарвлення чорне або коричневе, з іржаво-червоними підпалинами.

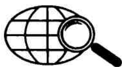
ДОБІР ПРИРОДНИЙ — процес, завдяки якому сприятливі спадкові характеристики особин стають більш загальними в наступних поколіннях популяції організмів, що розмножуються, а несприятливі спадкові характеристики стають менш загальними. Одна з найважливіших концепцій сучасної біології, термін запроваджений Чарльзом Дарвіном (1809–1882) в книзі «Походження видів» (1859), де природний відбір описаний аналогічно до селекції (штучного добору).

ДОБІР ШТУЧНИЙ — вибіркове допущення до розмноження тварин, рослин або ін. організмів з метою виведення нових сортів та порід, які мають бажані якості. Попередник сучасної селекції, результатом якого є різноманітність сортів рослин та порід тварин. Основи теорії штучного добору закладені Чарльзом Дарвіном у книзі «Походження видів» (1859), де він є основним чинником, що зумовлює виникнення порід свійських тварин та сільськогосподарських рослин.

ДОБРА — національна валюта західноафриканської Демократичної Республіки Сан-Томе і Принсипі, за міжнародним позначенням — STD, що дорівнює 100 сентимо, запроваджена (1977) замість ескудо. В обігу перебувають банкноти номіналом 5000, 10 000, 20 000, 50 000 і 100 000 добрів різних років випуску. Банкноти основного обігу зразка 2004, а старіших серій, залишаючись платіжним засобом, поволі вилучаються з обігу в міру зносу.

ДОБРЕ ОЗЕРО — гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Підріччя Камінь-Каширського району Волинської області. На площі 0,46 км^2 охороняється лісове озеро карстового походження (завглибшки до 15 м, з піщаним дном), яке перелітні птахи використовують для відпочинку. Оточене сосновим і листяним (дуб звичайний, граб звичайний, липа серцелиста, ясен звичайний, вільха) лісом, а у прибережній смузі переважають очерет звичайний, куга озерна та ін.

ДОБРЖАНСЬКА ЛЮБОВ ІВАНІВНА (1908–1980) — радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка СРСР (1965), лауреат Ста-

лінської премії (1951). Освіту здобула в студії при Київському театрі російської драми ім. Лесі Українки (1924). Актриса Московських центрального театру Радянської Армії (з 1934) і «Современник» (з 1970). У кіно знімалася з 1952, найвідоміші фільми: «Учитель танцев» (1952), «Берегись автомобиля» (1966), «Адам и Хева» (1969), «Ирония судьбы, или С лёгким паром!» (1975) та ін.

ДОБРЖАНСЬКИЙ (ДОБЖАНСЬКИЙ) (DOBZHANSKY) ФЕОДОСІЙ ГРИГОРОВИЧ (1900–1975) – радянський та американський генетик, член Національної АН США (1943). Освіту здобув у Київському університеті (1921). Виїхав до США (1927) як стипендіат Фонду Резерфорда, де працював у Каліфорнійському технологічному інституті (1928–1940), Колумбійському (1940–1962) і Рокфеллерівському (1962–1971) університетах. Основні твори: «Генетика і походження видів» (1937), «Еволюція, генетика і людина» (1955).

ДОБРИВА – органічні і неорганічні речовини, що застосовують для поліпшення умов живлення культурних рослин з метою підвищення врожаю та поліпшення його якості. Поділяють на прямі (містять елементи живлення рослин) та непрямі (покращують властивості ґрунтів), а за складом розрізняють: мінеральні, органічні, органо-мінеральні (природні, штучні, бактеріальні тощо).

ДОБРИНІН В'ЯЧЕСЛАВ ГРИГОРОВИЧ (при народженні – **АНТОНОВ В'ЯЧЕСЛАВ ГАЛУСТОВИЧ**) (нар. 1949) – радянський російський композитор, естрадний співак, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1991), народний артист Росії (1996). Освіту здобув у Московському університеті (1968). Композиторський дебют 1970, як естрадний співак виступає з 1986. Автор музики відомих пісень: «Всё, что в жизни есть у меня», «Синий туман», «Не сыпь мне соль на рану», «Бабушки-старушки», «Колдовское озеро», «Льётся музыка» та ін.

ДОБРИНСЬКА НАТАЛЯ ВОЛОДИМИРІВНА (нар. 1982) – українська легкоатлетка (багатоборство), заслужений майстер спорту України (2008). Освіту здобула в Вінницькому педагогічному і Закарпатському університетах. Виступала за клуби «Колос» Вінниця і «Динамо» Київ. Чемпіонка Олімпійських ігор (семиборство) в Пекіні (2008), срібна призерка Чемпіонатів світу (п'ятиборство) (2004) та Європи (семиборство) (2010).

ДОБРОБУТ – забезпеченість населення держави, соціальної групи або класу, сім'ї, окремої особистості необхідними для життя матеріальними, соціальними і духовними благами. Перебуває в прямій залежності від рівня розвитку продуктивних сил (що вищий рівень їх розвитку, то швидше підвищується добробут населення), характеру економічних відносин і ефективності соціально-економічної політики в суспільстві.

ДОБРОВЕЛИЧКІВКА – селище міського типу (площа – 4,8 км^2, населення – 6,0 тис. осіб), центр Добровеличківського району Кіровоградської області України. Виникла у другій половині XVIII ст., попередня назва – Ревуцьке (до 1883), смт (1957). Розташоване на хвилястій поверхні південних відрогів Придніпровської височини (абсолютні висоти 150–190 м), на порізаних балками та ярами берегах річечки Добра (лівої притоки Сухого Ташлика).

ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – започаткований (1980) у смт Добровеличківка Кіровоградської області України, відкрив експозицію (1985) до 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній

Пам'ятний знак «Географічний центр України» у смт Добровеличківка

війні. Розташований в одноповерховому будинку колишньої земської управи (1892), у фондах понад 5 тис. експонатів, що в 11 залах відображають історію краю від найдавніших часів (IV тис. до н. е.) до сьогодення.

ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКИЙ РАЙОН — район у західній частині Кіровоградської області, утворений 1923, площа — 1,3 тис. км^2, населення — 36,6 тис. осіб (у т. ч. міське — 15,6 тис. осіб). Межує з Вільшанським, Новоархангельським, Маловисківським, Новоукраїнським, Братським, Арбузинським і Первомайським районами, адміністративний центр — Добровеличківка. Розташований на полого-хвилястій поверхні південних відрогів Придніпровської височини, порізаній долинами річок Синюха, Сухий Ташлик та ін.

ДОБРОВОЛЬСЬКА ЄВГЕНІЯ ВОЛОДИМИРІВНА (нар. 1964) — російська актриса театру і кіно, народна актриса Росії (2005). Освіту здобула в ГІТІСі (1987). Актриса МХАТу ім. М. Горького (1987—1988), Театру-студії О. Табакова (1988—1989), театру «Современник» (1989—1991), МХАТу ім. А. Чехова (з 1991). Головні ролі в фільмах: «Террористка» (1991), «На тебя уповаю» (1992), «Королева Марго» (1996), «Блюз опадающих листьев» (2006), «Артистка», «Савва Морозов» (2007), «Умница, красавица» (2008) та ін.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ АНАТОЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (1910—1988) — радянський український архітектор, лауреат Сталінської (1950, 1951) і Державної (1981) премій СРСР, заслужений будівельник УРСР (1962), академік архітектури СРСР (1953). Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1934). Головний архітектор Києва (1950—1955), керівник проекту розбудови Хрещатика. Найвідоміші твори: готель «Україна» (1961), аеропорт Бориспіль (1965), Будинок художника (1978) та ін.

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ (1906—1984) — радянський український актор театру і кіно, народний артист СРСР (1960), лауреат Сталінської премії (1951), Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1983). Освіту здобув у студії при Одеському драматичному театрі (1928). Актор театрів Одеси, Харкова, Донецька і Києва, зокрема, Українського драматичного театру ім. І. Франка (1939—1964) та Російського драматичного театру ім. Лесі Українки (1964—1984). Працював у кіно з 1930 (понад 20 ролей).

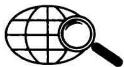
ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ВІТАЛІЙ ДМИТРОВИЧ (нар. 1945) — радянський український художник, графік, монументаліст. Освіту здобув у Харківському художньо-промисловому інституті (1971). Працює в галузі монументально-декоративного мистецтва. Основні твори: живопис «Гора Кара-Даг» (1966), «Азовські рибалки» (1970), «Біг на місці» (1972), «Бенкет хижаків» (1978); вітражі «Тріумф та формула людства», «Явлення нової людини», «Неможливе обіймання» (2000) та ін.

ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ (*рос.* Добровольческая армия) — оперативно-стратегічне об'єднання білогвардійських військ на Півдні Росії (1917—1920) під час Громадянської війни. Почала формуватися (15 листопада 1917) в Новочеркаську виключно добровольцями, але згодом комплектувалася мобілізованими селянами та полоненими червоноармійцями. Улітку 1919 у складі армії налічувалося 57 725 осіб, в т. ч. 3884 офіцери, 40 963 стройових, 6270 допоміжних і 6608 нестройових нижніх чинів.

ДОБРОЇ НАДІЇ МИС — скелястий мис на південному заході Південноафриканської Республіки неподалік Кейптауна, де берегова лінія Африканського континенту вперше повертає на схід, відкриваючи прохід з Атлантичного океану в Індійський. Розташований за 155 км на захід від найпівденнішої точки континенту — мису Голковий. Відкритий (1488) португальським мореплавцем Бартоломеу Діашем (бл. 1450—1500) і названий мисом Бур.

ДОБРОЛЮБОВ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1836—1861) — російський літературний критик, публіцист, поет і філософ. Освіту здобув у Головному педагогічному інституті в Петербурзі (1857). Співпрацював і друкувався в журналі «Современник» (1856—1861). Літературно-естетичні, філософські та історичні погляди обґрунтував у статтях: «О степени участия народности в развитии русской литературы», «Первые годы царствования Петра Великого», «Русская цивилизация, сочинённая г. Жеребцовим» (1858).

ДОБРОМИЛЬ — місто (площа — 5,0 км^2, населення — 4,6 тис. осіб) Старосамбірського району Львівської області України. Уперше

згадується в дарчій княжій грамоті (1374), магдебурзьке право (1566), статус міста (1939). Розташоване в глибокій долині річки Вирва (права притока Сану) серед передкарпатського горбогір'я (абсолютні висоти 315–350 м) за кілька км від польського кордону.

ДОБРОМИЛЬСЬКИЙ ЗАМОК (ГЕРБУРТІВ ЗАМОК) – розташований на вершині порослої лісом Сліпої гори (556 м), за 4 км на північний схід від м. Добромиль Старосамбірського району Львівської області України. Перший дерев'яний замок, що побудував Микола Гербурт (1450), був спалений татарами (1497), спорудження кам'яної фортеці розпочав Станіслав Гербурт (1566), а завершив Ян Щасний Гербурт (1622). До нашого часу збереглися: надбрамна бастея, фрагменти мурів і залишки однієї вежі.

ДОБРОНРАВОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1928) – радянський і російський поет-пісняр, лауреат Державної премії СРСР (1982). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ і Московському учительському інституті. Найвідоміші пісні створив у співавторстві з дружиною, композитором Олександрою Пахмутовою: «Беловежская пуща», «Геологи», «Главное, ребята, сердцем не стареть!», «До свиданья, Москва, до свиданья», «Орлята учатся летать», «Надежда», «Нежность», «Как молоды мы были», «Мелодия» та ін.

ДОБРОПІЛЛЯ – місто (площа – 11,9 км^2, населення – 31,9 тис. осіб) центр Добропільського району Донецької області України. Засноване в 1840-х як хутір Парасковіївка, започаткований Ерастівський рудник (1912), статус міста районного значення (1953), сучасний статус з 1963. Розташоване на полого-хвилястому вододільному плато межиріччя Бика (притоки Самари) і Водяної, порізаному балками та ярами (перевищення висот бл. 80 м).

ДОБРОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН – район на північному заході Донецької області, утворений 1935, площа – 0,9 тис. км^2, населення – 17,4 тис. осіб (у т. ч. міське – 2,0 тис. осіб). Межує з Олександрівським, Слов'янським, Костянтинівським, Красноармійським і Межівським районами, адміністративний центр – Добропілля. Розташований на підвищеній хвилястій лесовій поверхні північно-східних відрогів Донецького кряжа, ускладненій антропогенними формами рельєфу (переважно териконами).

ДОБРОТВІР – селище міського типу (площа – 2,9 км^2, населення – 6,4 тис. осіб) Кам'янсько-Бузького району Львівської області України. Виникло під час будівництва Добротвірської теплової електростанції (1951), смт (1959). Розташоване на полого-хвилястій поверхні Малого Полісся, на лівому березі річки Західний Буг, абсолютна висота 200 м.

ДОБРОХОТОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1889–1963) – радянський український учений у галузі металургії сталі і теплотехніки, академік АН УРСР (1939). Освіту здобув у Петроградському гірничому інституті (1914). Викладав у Петроградському гірничому інституті (1921–1924), Уральському політехнічному інституті (1925–1931), Дніпропетровському металургійному інституті (1935–1941), працював в інститутах АН УРСР (з 1940). Заснована Премія НАН України ім. М. Доброхотова (1997).

ДОБРУДЖА (*рум.* Dobrogea, *тур.* Dobruca) – історична область на півночі Балканського півострова. Складається з Північної Добруджі (нині частина Румунії), розташованої між нижнім Дунаєм і Чорним морем, що включає дельту Дунаю і румунське узбережжя Чорного моря, і Південної Добруджі (частина Болгарії), яка включає найпівнічнішу частину болгарського узбережжя Чорного моря. Була об'єктом запеклих територіальних суперечок (XIX–XX ст.) між Російською та Османською імперіями.

ДОБРЯНКА – селище міського типу (площа – 1,4 км^2, населення – 3,0 тис. осіб) Ріпкинського району Чернігівської області України. Засноване 1772, смт (1924). Розташоване серед лісових масивів на кордоні з Республікою Білорусь, на полого-хвилястій поверхні Поліської низовини, у верхній течії річки Немильня (лівої притоки Сожу), абсолютні висоти 140–150 м.

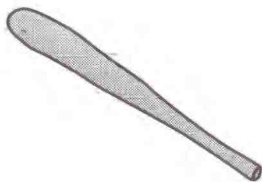
ДОБУТОК ВЕКТОРНИЙ – білінійна, антисиметрична операція на векторах у тривимірному просторі, результатом якої є вектор.

ДОБУТОК СКАЛЯРНИЙ – математична операція над двома векторами, під час якої отримується число, що дорівнює добутку довжин цих векторів на косинус кута між ними або дорівнює добутку довжини одного з цих векторів на проекцію ін. вектора на вісь, обумовлену першим із вказаних векторів.

ДОВБАННЯ – спосіб обробки металів і деревних матеріалів різанням на довбальних верстатах, з отриманням канавок, шпонкових пазів, фасонних отворів, фасок, прорізів тощо. У процесі довбання різець зазвичай здійснює зворотно-поступальний рух у вертикальній площині, а оброблювана заготовка – рух подачі. У металообробці довбання вважається малопродуктивним процесом, що дає низьку точність обробки і часто замінюється фрезеруванням або протягуванням.

ДОВБИШ – селище міського типу (площа – 5,1 км^2, населення – 4,6 тис. осіб) Баранівського району Житомирської області України. Поселення виникло в 1800-ті, заснований фарфоровий завод (1823), попередня назва Мархлевськ (1925–1946) на честь польського комуніста Юліана Мархлевського (1866–1925), столиця першого в СРСР Польського національного району (1925–1935). Розташований на північному краю Придніпровської височини.

ДОВБНЯ – вид ручної зброї (на кшталт булави), що являє собою палицю з потовщенням на кінці, оббитим металевими кільцями та обтиканим гострим камінням або ін. шипами для завдавання більшої шкоди супротивнику. У переносному сенсі вживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками або розумовими здібностями.

Довбня

ДОВБУШ ОЛЕКСА ВАСИЛЬОВИЧ (1700–1745) – гуцульський розбійник, очолював рух карпатських опришків. Виходець з бідної селянської родини, рано долучився до боротьби за соціальну справедливість у Карпатах, очолював потужний повстанський загін (з 1738), що діяв ледь не по всіх Українських Карпатах. Після загибелі «народного месника» відбулася своєрідна міфологізація його образу та дій, що знайшла відображення в народних оповіданнях і легендах, численних назвах – скелі, камінь Довбуша тощо.

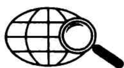
ДОВБУША ОЛЕКСИ МУЗЕЙ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ – державний музей в Івано-Франківську, присвячений життю і діяльності легендарного героя Карпат, експозиція якого заснована на приватній колекції директора музею, доктора історичних наук, професора Володимира Грабовецького. Складається з документів та наукових праць про опришківський рух на Прикарпатті; художніх творів, присвячених О. Довбушу; картин, виконаних ще за життя ватажка, ілюстрацій пізніших часів тощо.

ДОВБУША СКЕЛІ – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1981) біля с. Поляниця Долинського району Івано-Франківської області. На площі 1,0 км^2 охороняється ділянка букового лісу з останцями пісковиків у вигляді дев'яти мальовничих скель заввишки до 25–30 м, подекуди порослих реліктовою в цьому регіоні сосною звичайною. У скелях Одиниця та Довбушева є видовбані печери, походження та вік яких досі не встановлені.

ДОВБУШАНКА – гірська вершина (1754 м) масиву Горгани в Українських Карпатах, розташована на хребті Довбушанка у південно-західній частині Надвірнянського району Івано-Франківської області. Витягнута з північного заходу на південний схід, вкрита кам'яними осипищами і важко прохідними чагарниками (криволіссям). Північно-східні схили круті, південно-західні – більш пологі, біля підніжжя поширені хвойні (переважно ялинові) ліси.

ДОВГАНЬ БОРИС СТЕПАНОВИЧ (нар. 1928) – радянський український скульптор, заслужений діяч мистецтв України (1993), почесний академік Національної академії мистецтв України (2009). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1956). За півстоліття творчого життя створив чимало значних пам'ятників: Олександру Пушкіну в Гурзуфі (1987), Художникам-жертвам репресій (1996), Папі Римському – Івану-Павлу II в Києві (2002), Миколі Глущенку (1982), Ігорю Шамо (1986), Славі Стецько (2007) та ін.

ДОВГИЙ ПОТІК – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля райцентру Рахів Закарпатської області, у межах Великобичківського лісомисливського госпо-

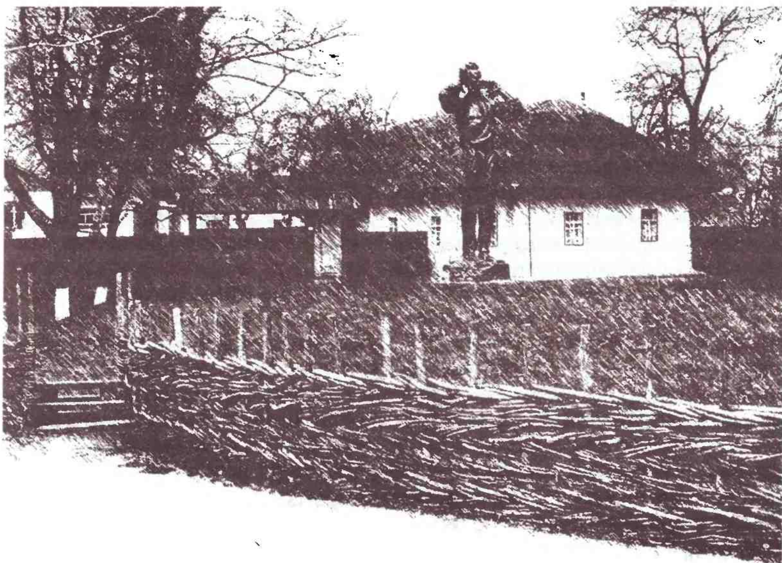
дарства. На площі 0,75 км^2 охороняється місцезростання червонокнижного тиса ягідного, що зберігся на вапняковому гребені. Росте поодиноко та невеликими групами, найстаріші дерева сягають 8–9 м заввишки. Переважає буковий ліс з домішкою явора, ясена та клена гостролистого з високопродуктивним деревостаном.

ДОВГОРУКІВСЬКА ЯЙЛА (СУБАТКАН-ЯЙЛА) – платоподібний масив у східній частині Головного пасма Кримських гір. Утворена з двох структурних масивів: нижнього (висоти 560–1025 м) і верхнього (1000–1287 м), складених переважно з мармуроподібних вапняків. Відокремлена від масиву Карабі-Яйла глибокою долиною річки Бурульча (на сході), обривається крутими кам'яними схилами до долини Салгира (на заході), межує з масивом Демерджіяйла (на півдні) і поступово знижується (на півночі).

ДОВГОТА (ТРИВАЛІСТЬ) – музичний термін, що позначає тривалість музичного звуку або паузи. Абсолютна тривалість звуку вимірюється в одиницях часу, але у музиці найважливіше значення має відносна тривалість, оскільки співвідношення різної тривалості звуків, що виявляється в метрі і ритмі, лежить в основі музичної виразності.

ДОВГОТА ГЕОГРАФІЧНА – координата в системі сферичних координат, що визначає положення точок на поверхні Землі, Сонця, планет і на небесній сфері відносно нульового меридіана, звідки ведеться відлік довгот. Довгота (λ) – це кут між площиною меридіана, що проходить через дану точку, і площиною нульового меридіана. Вибір нульового меридіана довільний і визначається угодою (наприклад, Гринвіцький меридіан), а довготи від 0° до 180° на схід від нього називають східними, на захід – західними.

ДОВЖЕНКА ОЛЕКСАНДРА ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ – створений (1960) у смт Сосниця Чернігівської області України з метою вшанування пам'яті земляка, радянського українського кінорежисера Олександра Довженка (1894–1956). Був філією Сосницького краєзнавчого музею (1964), Чернігівського історичного музею (1969), самостійним музеєм обласного підпорядкування (1992). Нині складається з двох частин: меморіальної садиби та приміщення літературної експозиції.

Літературно-меморіальний музей О. Довженка (смт Сосниця Чернігівської обл.)

ДОВЖЕНКО ІРИНА ПАВЛІВНА (нар. 1937) – радянський український скульптор. Освіту здобула в Київському художньому інституті (1962). Працює у галузі станкової та монументальної скульптури. Найвідоміші портретні твори: «Заслужений художник України М. Чорний», «Народний художник Б. Кримшалов», «Генерал ВПС В. Новиков», «Олександр Суворов», «Сучасна дівчина», «Венера», «Юнак» та ін.

ДОВЖЕНКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ (1894–1956) – радянський український кінорежисер, письменник, кінодраматург, народний артист РРФСР (1950), лауреат Сталінської (1941, 1949) і Ленінської (1959, посмертно) премій. Освіту здобув у Глухівському вчительському інституті (1914). Один з основоположників радянської кінематографії, працював у Києві та Москві, автор фільмів: «Звенигора» (1927), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930), «Іван» (1932), «Аероград» (1935), «Щорс» (1939), «Поема про море» (1959), творів «Зачарована Десна», «Україна в огні», «Воля до життя» та ін.

ДОВЖЕНКО ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ (1918–1995) – лікар-нарколог, заслужений лікар УРСР (1985), народний лікар СРСР (1989). Освіту здобув у Кримському медичному інституті. Автор унікального методу лікування алкогольної залежності (що набув значного поширення і визнання), апробованого, теоретично та науково обґрунтованого (1979–1980) в Харківському інституті клінічної та експериментальної неврології та психіатрії ім. В. Протопопова (Інститут неврології, психіатрії та наркології АМН України).

ДОВЖЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ (нар. 1931) – радянський український архітектор, заслужений архітектор України (1994). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1956). Автор і співавтор проектів генеральних планів забудови та реконструкції: Одеси (1965), Дніпропетровська (1970), Кароліно-Бугазу Одеської області (1975), Кам'янця-Подільського (1978), Дніпродзержинська (1979), Сваляви (1992); пам'ятника В. Леніну в Кам'янці-Подільському (1970), собору Богоявлення у Дніпродзержинську (1993).

ДОВЖИНА – відстань від точки до точки: для відрізка прямої – відстань між її кінцями; для відрізка ламаної – сума довжин її ланок, для дуги кривої – межа довжини вписаної в неї ламаної, коли число її ланок необмежено зростає, причому довжина кожної ланки спрямовується до нуля. Одиницею вимірювання довжини в системі СІ є метр (м), в системі СГС – сантиметр (см), а на практиці також застосовуються ін. одиниці.

ДОВЖИНА ПЛАНКА – фізична стала з розмірністю довжини, фундаментальна одиниця довжини в системі одиниць Планка, що дорівнює приблизно $1{,}6 \times 10^{-35}$ м (тобто на 20 порядків менша за розмір атомного ядра). Це природна одиниця довжини, оскільки в неї входять тільки фундаментальні константи: швидкість світла, постійна Планка і гравітаційна постійна.

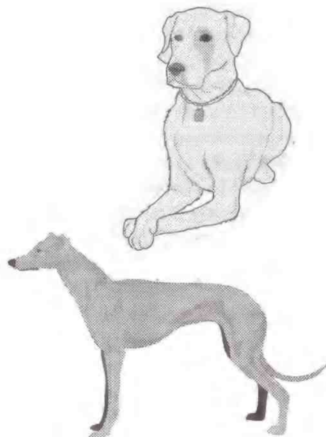
ДОВЖОЦЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1996) біля с. Довжок Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, що входить до складу національного природного парку «Подільські Товтри». На площі 6,55 км^2 охороняється ділянка грабово-дубових і грабових лісів, у деревостані яких також присутні клен-явір, ясен звичайний, клен татарський, липа серцелиста, черешня звичайна, берека тощо, а у підліску – види глоду, калина звичайна, ліщина звичайна, клокичка периста та ін.

ДОВІД (ДОКАЗ) – певне міркування, думка або факт, що наводяться окремо або в сукупності з ін. задля доведення істинності певного твердження (тези). Аби довід можна було вважати істинним (незаперечним, або фактом), всі аргументи мають містити в собі справжню інформацію, достатню для доказу тези за допомогою правильних логічних умовиводів.

ДОВЛАТОВ СЕРГІЙ ДОНАТОВИЧ (1941–1990) – радянський російський письменник і журналіст. Навчався в Ленінградському університеті. Працював у періодичних виданнях Ленінграда і Таллінна, емігрував до США (1978). У новелах – збірки «Компромисс» (1981), «Чемодан» (1986), повістях «Зона» (1982), «Ремесло» (1984), «Иностранка» (1986), «Филиал» (1989) та автобіографічних замальовках іронічно відтворював абсурдну радянську дійсність і життя російської еміграції.

ДОГ НІМЕЦЬКИЙ – порода собак гігантського розміру. Зріст у холці: самець – від 80 см, самиця – від 72 см, вага сягає 90 кг. Шерсть коротка і щільна, гладенька і блискуча, забарв-

лення: палеве, тигрове, мармурне, чорне. Характер спокійний, але особини породи можуть легко завдати шкоди, не усвідомлюючи своїх фізичних розмірів. Перший стандарт німецького дога затверджений (1880) з нагоди виставки в Берліні.

Дог німецький

ДОГА (DOGA) ЄВГЕН ДМИТРОВИЧ (нар. 1937) – радянський молдавський композитор, педагог, народний артист Молдавської РСР (1984) і СРСР (1987), лауреат Державних премій Молдавської РСР (1980) і СРСР (1984). Освіту здобув у Кишинівській консерваторії (1965). Викладав у музичних закладах Молдови, двічі був депутатом Верховних Рад Молдови і СРСР, останні роки мешкає в Москві (з 1991). Автор музики до 200 кінофільмів, найвідоміші пісні: «Песня о моём городе», «Мне приснился шум дождя» та ін.

ДОГЕЛЬ ВАЛЕНТИН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1882–1955) – російський радянський зоолог, член-кореспондент АН СРСР (1939), лауреат Ленінської премії (1957, посмертно). Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1904), де працював професором (з 1913). Завідувач лабораторії протистології Зоологічного інституту АН СРСР (з 1944). Основні твори з проблем протозоології, ембріології, порівняльної анатомії безхребетних тварин і паразитології: «Зоологія безхребетних» (1947), «Загальна протистологія» (1951).

ДОГІЛЄВА ТЕТЯНА АНАТОЛІЙОВНА (нар. 1957) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка Росії (2000). Освіту здобула в ГІТІСі (1978). Актриса Московських театрів ім. Ленінського комсомолу (1978–1985), ім. М. Єрмолової (з 1985) та ін. Бл. 90 ролей у кіно, головні у фільмах: «Безбилетная пассажирка» (1978), «Вам телеграмма» (1983), «Блондинка за углом» (1984), «Забытая мелодия для флейты» (1987), «Яма» (1990), «Привет, дуралеи!» (1996), «Жизнь, которой не было» (2009) та ін.

ДОГМАТ (*грец.* dogma, dogmatos – думка, рішення, постанова) – у релігії – затверджене вищими інстанціями положення віровчення, оголошене непорушною істиною, що не підлягає критиці (систему догматів мають християнство, іслам, буддизм та ін. релігії); також те саме, що догма – основне незаперечне положення будь-якого вчення.

ДОГМАТИЗМ (*грец.* dogma – думка, вчення, рішення) – спосіб мислення, що оперує догмами (які вважаються незмінними вічними положеннями, що не піддаються критиці) і спирається на них. Характерні некритичність по відношенню до догм (відсутність критики і сумнівів) і консерватизм мислення (нездатність сприймати інформацію, яка суперечить догмам), сліпа віра в авторитети. Термін застосовується переважно в сфері політики, релігії та філософії.

ДОГОВІР ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ (1968) – багатосторонній міжнародний акт, розроблений Комітетом з роззброєння, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН (12 червня 1968), відкритий для підписання (1 липня 1968), набув чинності (5 березня 1970). Учасниками договору є майже всі незалежні держави світу, Україна приєдналася 16 листопада 1994. Не є учасниками договору країни, що володіють ядерною зброєю: Ізраїль, Індія, Пакистан і Північна Корея.

ДОГОНИ – народ (бл. 830 тис. осіб) в центральній частині Республіки Малі, на півдні області Мопті, який живе (компактно або змішано з фульбе) у важкодоступному районі навколо уступу Бандіагара, на прилеглому плато і рівнині Сіно, а також у декількох прикордонних селищах Буркіна-Фасо. Переважно мусульмани, в низці районів зберігаються

традиційні вірування, бл. 10 % – християни (католики і протестанти). Основні заняття – ручне підсічно-вогневе землеробство, в горах – терасове, скотарство.

ДОДАВАННЯ – математична операція, що полягає в об'єднанні математичних об'єктів або додаванні доданків, в результаті чого отримується сума (обернена операція називається відніманням). Операція додавання позначається зазвичай знаком «+» (плюс).

ДОДАНА ВАРТІСТЬ – частина вартості продукту, що створюється в організації. Розраховується як різниця між вартістю товарів і послуг, вироблених компанією (тобто виторг від продажів) та вартістю товарів і послуг, придбаних компанією у зовнішніх організацій (вартість куплених товарів і послуг).

ДОДАНОК – назва числа, яке складається з іншим в арифметичній дії додавання (сума є результатом складання доданків); в переносному значенні те, що разом з чим-небудь утворює якесь ціле, або те, з чого складається що-небудь.

ДОДАТКОВА ВАРТІСТЬ – створена працівниками понадвартість робочої сили і безкоштовно привласнена власником засобів виробництва. Обґрунтування суті додаткової вартості навів німецький філософ та економіст Карл Маркс (1818–1883), виділивши 2 види додаткової вартості – абсолютну (пов'язану з подовженням робочого дня) та відносну (пов'язану зі зростанням інтенсивності праці).

ДОДАТОК – другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія, і відповідає на питання усіх відмінків, крім називного. Виражається тими ж частинами мови, що й підмет, найчастіше – іменником та співвідносними з ним займенниками, рідше прикметником, числівниками. Додатки поділяються на прямі (до них можна поставити запитання кого? що?, вони стоять у реченні в знахідному або – рідше, за певних умов – родовому відмінках) та непрямі (всі інші).

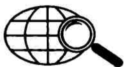
ДОДЕ (DAUDET) АЛЬФОНС (1840–1897) – французький романіст і драматург. Працював газетним репортером і театральним критиком (1859). Автор книги оповідань і нарисів про Прованс «Листи з мого млина» (1869), романів «Набоб» (1877), «Королі у вигнанні» (1879) та ін., що відтворюють звичаї різних верств французького суспільства, літературних спогадів (1888) і найвідомішого твору – трилогії «Незвичайні пригоди Тартарена з Тараскона» (1872–1890).

ДОДЕКАФОНІЯ (*грец.* dodeca – дванадцять; phone – звук) – техніка музичної композиції, різновид серійної техніки, на основі серій із дванадцяти тонів, що співвіднесені лише між собою. Розроблена і вперше реалізована в практиці (1923) австрійським композитором Арнольдом Шенбергом (1874–1951) у сюїті для фортепіано. Сутністю техніки є використання серії з дванадцяти звуків, що не повторюються, як основного конструктивного елемента музичної тканини.

ДОДІН ЛЕВ АБРАМОВИЧ (нар. 1944) – радянський, російський театральний режисер, лауреат Державних премій СРСР (1986) та Російської Федерації (1992, 2003), народний артист Росії (1993). Освіту здобув у Ленінградському інституті театру, музики і кінематографії (1966), де згодом викладав. Режисер Театру драми і комедії (1975–1979), Малого драматичного театру (з 1979), головний режисер (1983), художній керівник (1990), директор (2002). Театр входить до складу Союзу театрів Європи (1998).

ДОДОМА (*англ.* Dodoma) – столиця (площа – 258 км², населення – 342 тис. осіб) Об'єднаної Республіки Танзанія, розташована в центральній частині країни на плато заввишки 1290 м. Засноване (1890-ті) як колоніальне поселення в складі Німецької Східної Африки, центр провінції (1964) після утворення країни, до якої увійшли Танганьїка і Занзибар, офіційна столиця держави (з 1993). Клімат субекваторіальний мусонний з середньорічною температурою +22 °С, опади – бл. 1000 мм/р.

ДОДРЕДНОУТ (*англ.* pre-dreadnought) – клас лінкорів, що утворився паралельно до класу дредноутів, після появи англійського лінкора «Дредноут» (1906), і вчинив кардинальну революцію у світовому суднобудуванні. До них відносять ескадрені (т. зв. «класичні») броненосці (будувалася з 1890-х), що відрізнялися корпусом зі сталі, поясною загартованою бронею, батареями з 4 великокаліберних гармат у двох кінцевих баштах тощо. Основоположниками класу стали англійські броненосці типу «Маджестік».

дож (*іт.* doge, від *лат.* dux – вождь) – титул голови держави в італійських морських республіках – Венеціанській, Генуезькій і Амальфійській. Виник у Венеції (697), коли вона формально підпорядковувалася Візантії, та існував понад тисячоліття (VIII–XVIII ст.). Дожі вибиралися з найбагатших і найвпливовіших родин Венеції, а першим дожем був Паоло Лучіо Анафесто (697–717).

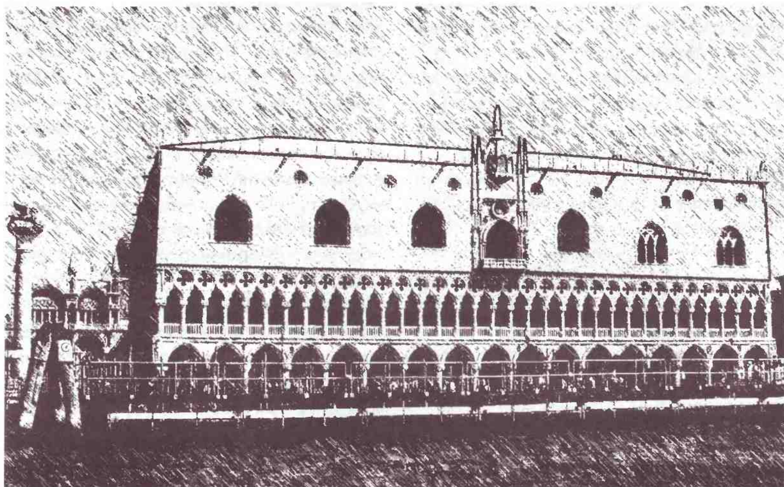
дожів палац (*іт.* Palazzo Ducale) – пам'ятка італійської готичної архітектури (XIV–XV ст.) і складова архітектурного ансамблю Венеції. Резиденція дожа, голови Венеціанської республіки, збудована (1309–1424) за проектом Філіппо Календаріо. У палаці засідали Велика рада і сенат, працював верховний суд і таємна поліція. На першому поверсі також розміщувалися контори юристів, канцелярія, служби цензорів і морське відомство, а надбудований зверху балкон був святковою трибуною дожів.

доза (*грец.* dosis – частка, порція, прийом) – (доза речовини) величина одноразового або сумарного прийому речовини (ліки в медицині – одноразова, ударна, добова та ін. дози; отрути в токсикології – летальна, токсична доза тощо); (доза опромінення) поглинена живою істотою чи ін. об'єктом кількість променистої енергії певного виду (у т. ч. іонізуючого випромінювання, рентгенівських променів, гамма-випромінювання та ін.).

дозиметр (*грец.* dosis – порція, доза і metron – міра) – прилад для вимірювання ефективної дози або потужності іонізуючого випромінювання за деякий проміжок часу. Зазвичай це кишеньковий електроскоп, у якому кварцове волокно заряджається, а потім розглядається в зіставленні зі шкалою, де міра його відхилення під час опромінення відповідає рівню радіації, впливу якої воно піддавалося.

дозиметрія – розділ прикладної фізики, в якій вивчаються фізичні величини, що характеризують дію іонізуючих випромінювань на об'єкти живої і неживої природи, зокрема дози випромінювання, а також методи і прилади для вимірювання цих величин. Спочатку розвивалася задля захисту людини від іонізуючих випромінювань, а після відкриття рентгенівських променів і появи біологічних ефектів при опроміненні людини постала необхідність кількісної оцінки ступеня радіаційної небезпеки.

дозрівання статеве (пубертатний період) – процес змін в організмі дитини, внаслідок яких вона стає дорослою і здатною до продовження роду. Запускається за допомогою сигналів з головного мозку до статевих залоз (яєчок у хлопчиків і яєчників у дівчаток), що

Палац дожів

призводить до вироблення гормонів, що стимулюють ріст і розвиток мозку, кісток, м'язів, шкіри і репродуктивних органів.

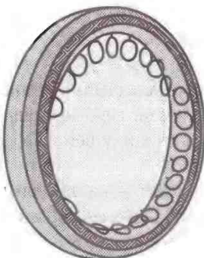
ДОЙІНТАНОН – найвища точка (2565 м) Таїланду, гора в провінції Чіангмай на півночі країни, складена з граніту. Раніше була відома як Дойлуанг, але пізніше перейменована на честь правителя королівства Ланна, останки якого поховані в горі.

ДОЙЛС-ДЕЛАЙТ (*англ.* Doyle's Delight – захоплення Дойля) – найвища точка (1124 м) Белізу, вершина розташована на заході країни у межах північно-східного відгалуження (пасма) гір Майя. Назва дана (1989) на честь англійського майстра детективів Артура Конан Дойля і, зокрема, його книги «Загублений світ» (1912).

ДОЙЛЬ (DOYLE) АРТУР ІГНАТІУС КОНАН (1859–1930) – британський письменник. Освіту здобув в Единбурзькому університеті (1881). Автор відомих детективів про Шерлока Холмса, пригодницьких та науково-фантастичних творів про професора Челленджера, гумористичних про бригадира Жерара, історичних романів («Білий загін» та ін.), п'єс («Ватерлоо», «Ангели Темряви», «Вогні долі», «Строката стрічка»), збірок віршів («Пісні дії», «Пісні дороги»), автобіографічних нарисів («Нотатки Старка Монро») тощо.

ДОЙНА – молдавська і румунська лірична народна пісня, що виникла в епоху раннього феодалізму. Зазвичай складається з двох частин – повільної (першої) і швидкої (другої). Розрізняють вокальні дойни (під час виконання яких музичні інструменти можуть не застосовуватися) та інструментальні дойни (виконуються з музичним супроводом).

ДОЙРА – ударний музичний інструмент на кшталт бубна, поширений в Узбекистані, Таджикистані, на Кавказі та країнах Близького і Середнього Сходу. Складається з круглої обичайки (зробленої із сухої виноградної лози, горіхового або букового дерева) і натягнутої на неї з одного боку мембрани (з риб'ячої, цапиної шкіри або шлунка тварини) діаметром 360–450 мм. Звук видобувається ударами чотирьох пальців обох рук (великим пальцем інструмент утримують) і долонею по мембрані.

Дойра

ДОЙЧЕ БАНК (DEUTSCHE BANK) – найбільший банківський концерн Німеччини, заснований 1870, що включає комерційні, іпотечні, інвестиційні банки, лізингові компанії тощо. Правління розташоване у Франкфурті-на-Майні (Німеччина), кількість працівників – бл. 82 тис. осіб, бл. 13 млн клієнтів, понад 1500 відділень у країні, численні участі, філії і представництва за кордоном (у 76 країнах світу).

ДОЙЧЕ ФІЛЬМ (ДЕФА) (*нім.* Deutsche Film-Aktiengesellschaft, DEFA) – провідна кіностудія Німецької Демократичної Республіки, за часи якої вироблено бл. 750 художніх і 160 дитячих фільмів. Заснована (1910) як «Кіностудія Бабельсберг», згодом «UFA» (1917), була однією з найбільших у Європі, де знято перший звуковий фільм «Блакитний ангел» (1930). Після об'єднання Німеччини, кіностудію «ДЕФА» придбав (1992) французький концерн «Компані Іммобільєр Фенікс» та повернув попередню назву – «UFA».

ДОК – багатозначний термін: судновий (або корабельний) док – споруда, призначена для будівництва, транспортування, ремонту, фарбування суден тощо, може бути плавучою, наливною або сухою; програма комп'ютерна – частина комп'ютерного графічного інтерфейсу, варіант панелі інструментів; док – скорочення від «доктор», неофіційне звернення до лікарів і вчених переважно в англомовних країнах; ДОК (скорочення) – деревообробний комбінат.

ДОКАРТ – легкий 2–4-колісний кінний екіпаж із коробоподібним кузовом з місцями для 4 осіб, що сидять попарно спинами одна до одної.

ДОКЕМБРІЙ (ДОКЕМБРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД) – загальна назва значної частини геологічної історії Землі (бл. 3,8 млрд р.), що передувала початку кембрійського періоду (до 500 млн р.), коли виникли організми, викопні рештки яких залишилися в осадових породах. Інша назва –

криптозой (*грец.* kryptos – прихований і zoe – життя). Зазвичай докембрій поділяється на архей і протерозой, породи яких виходять на земну поверхню на кристалічних щитах і становлять фундаменти платформ.

ДОКЕТИЗМ (*грец.* dokeo – здаватися) – одне з найстаріших єретичних християнських вчень (I–II ст.), прихильники якого (докети) заперечували реальність страждань Христа та його втілення. Вважали, що вони суперечать уявленням про невразливість і необмеженість Бога та стверджували ілюзорність його існування. Суть учення – нематеріальність тілесної оболонки і земного життя Христа, через що Христос не міг страждати, померти на хресті і воскреснути.

ДОКІНЗ (DAWKINS) КЛІНТОН РИЧАРД (нар. 1941) – англійський етолог, еволюціоніст і популяризатор науки. Освіту здобув в Оксфордському коледжі Балліол (1962). У наукових працях розвивав геноцентричний погляд на еволюцію, описуючи цю позицію у власних книгах «Егоїстичний ген» (1976) і «Розширений фенотип» (1982). Як етолог, вивчаючи поведінку тварин і їхню роль у природному доборі, обстоює ідею, що ген є ключовою одиницею добору в еволюції.

ДОКТОР НАУК – вищий науковий ступінь в Україні, що присуджується спеціалізованою вченою радою на підставі прилюдного захисту докторської дисертації особою, яка має науковий ступінь кандидата наук. Затверджується Вищою атестаційною комісією України з урахуванням висновку відповідної експертної ради. В Україні працює бл. 14,5 тис. докторів наук (2011).

ДОКТОР ЦЕРКВИ (УЧИТЕЛЬ ЦЕРКВИ) – титул, що надавався в середньовіччі і пізніше папою римським деяким богословам за особливі заслуги перед церквою і святість, наприклад, докторами церкви були визнані (1295) Григорій I Великий (бл. 540–604), Амвросій Медіоланський (бл. 340–397), Августин (354–430) та Ієронім (342–419).

ДОКТОРСЬКА ДИСЕРТАЦІЯ – кваліфікаційна робота на здобуття наукового ступеня доктора наук, найвищого в Україні та деяких ін. країнах. Повинна містити наукові положення та науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, що розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему і щодо яких здобувач є суб'єктом авторського права. Може бути подана до захисту за однією або двома спеціальностями однієї галузі науки, є свідченням і визнанням професійної спроможності здобувача.

ДОКУМЕНТ (*лат.* documentum – зразок, свідоцтво, доказ) – матеріальний носій із зафіксованою на ньому в будь-якій формі інформацією (текст, звукозапис, зображення, їх поєднання), що має реквізити, які дозволяють його ідентифікувати, і призначений для передавання в часі і просторі з метою суспільного використання та зберігання. Документи розрізняють за: призначенням, часом створення, способом виготовлення, типом змісту, способом подання, місцем видання, поширенням, рівнем секретності та ін.

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ЖИВОПИС – стиль живопису, що є складовою історичного живопису, оскільки виконує документальну функцію, зображуючи портрети реальних (переважно знатних) осіб або важливі події світової історії.

ДОКУЧАЄВ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (1846–1903) – російський природознавець, геолог і ґрунтознавець. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1871), де працював професором (з 1883). У класичній праці «Русский чернозем» (1883) заклав основи генетичного ґрунтознавства, створив наукову класифікацію ґрунтів (1886), вчення про географічні зони. У книзі «Наши степи прежде и теперь» (1892) виклав комплекс заходів боротьби з посухою, заснував першу в Росії кафедру ґрунтознавства (1895).

ДОКУЧАЄВСЬК – місто (площа – 119 км^2, населення – 23,5 тис. осіб) обласного підпорядкування Донецької області України. Засноване 1912 як шахтарське містечко Оленівські Кар'єри (1912–1954) у зв'язку з розвитком видобутку флюсового вапняку і доломіту для Петровського і Єнакіївського металургійних заводів, статус міста (1954). Розташоване на хвилястій поверхні північних відрогів Приазовської височини, у верхів'ях річки Суха Волноваха.

ДОЛАР (*англ.* dollar) – назва валют багатьох країн (первісно США), що походить від слова «талер» (*нім.* taler), яким називали металеві гроші в багатьох країнах Європи. В обігу

перебувають: австралійський, багамський, барбадоський, белізький, бермудський, брунейський, зімбабвійський, канадський, ліберійський, намібійський, новозеландський, сінгапурський, східно-карибський, США, фіджійський, ямайський долари та долари Кайманових, Соломонових, Трінідаду і Тобаго островів.

ДОЛАР США – грошова одиниця США і деяких ін. країн, одна з основних резервних валют світу, за міжнародним позначенням – USD, що дорівнює 100 центам. Випускається Федеральною резервною системою, що виконує функції центробанку. Всі банкноти, випущені з 1861, досі є законним платіжним засобом. У вільному обігу наявні і випускаються банкноти номіналів: 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 (також існують банкноти 500, 1000, 5000, 10 000 і 100 000) та монети: 1, 5, 10, 25, 50 центів і 1 долар.

ДОЛГАНИ – тюркомовний народ (бл. 7,5 тис. осіб) переважно в Таймирському муніципальному районі Красноярського краю та Республіці Саха (Якутія) Російської Федерації. Сформувався (XIX–XX ст.) з евенків та якутів, що переселилися з річок Лена і Оленьок, та місцевих евенків, окремих сімей енців. Уважається найбільш північним тюркомовним народом світу, розмовляє діалектом якутської мови, що належить до тюркської групи алтайської мовної родини, перший буквар з'явився 1981, віруючі – православні.

ДОЛЕРИТ (*грец.* doleros – оманливий) – магматична гірська порода, ефузивна або інтрузивна (на малій глибині), що має склад базальту. Характеризується повнокристалічною, грубозернистою долеритовою (або офітовою) структурою. Утворюється в результаті повільного застигання базальтового розплаву в центральних частинах великих лавових потоків або в жилах. Застосовується у будівництві як штучний камінь і для виготовлення щебеню.

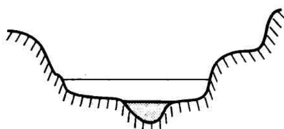
ДОЛЖ (DOLJ) – жудець (повіт) у регіоні Волощина, розташований на півдні Румунії на плато Джетик (північна частина) і Нижньодунайській низовині (південна частина). Площа – 7414 км², населення – 719 тис. осіб, адміністративний центр – Крайова. Межує з жудцями Олт, Мехединці, Горж, Вилча, а на півдні – з Відінською, Монтанською і Врачанською областями Болгарії. Адміністративно ділиться на 3 муніципії, 4 міста і 94 комуни.

ДОЛИНА – місто (площа – 27 км², населення – 20,5 тис. осіб), центр Долинського району Івано-Франківської області України. Відома з 979, коли були відкриті соляні джерела, магдебурзьке право (1525), статус міста (1939). Центр солеваріння і нафтовидобутку. Розташоване на горбкуватій поверхні з перевищенням висот до 115 м, на межі Передкарпаття та Опілля, в долинах річок Тур'янка, Саджавка і Сівка (басейн Дністра).

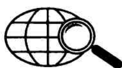
ДОЛИНА – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (2005) біля смт Летичів Хмельницької області. На площі 2,559 км² охороняється добре збережена в природному стані заплавна пригирлова ділянка річки Вовк (правої притоки Південного Бугу). Серед червонокнижних видів тут наявні пальчатокорінник м'ясочервоний, видра річкова, кілька видів птахів тощо.

ДОЛИНА НАРЦИСІВ – масив в урочищі Кіреші біля райцентру Хуст у Закарпатській області (Україна), одна з шести ділянок Карпатського біосферного заповідника, що входить (1992) до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Заповідна територія площею 2,57 км² займає рівнинну ділянку на висоті 180–200 м в західній частині Хустсько-Солотвинської долини на терасі річки Тиса. Охороняється найбільший у Середній Європі осередок нарциса вузьколистого (*лат.* Narcissus angustifolius).

ДОЛИНА РІЧКОВА – негативна, лінійно витягнута форма рельєфу, що зазвичай утворюється в результаті ерозійної діяльності текучої води. Зародковими формами річкових долин є промивини, яри, балки, створювані непостійними (періодичними) водотоками, долини яких зазвичай утворюють цілі системи, де одна долина відкривається в іншу і т. д., доки не вливаються у постійні водотоки з одним загальним руслом, що впадає в якусь водойму.

Долина річкова

ДОЛИНА ЦАРИЦЬ – археологічна пам'ятка, відома в давнину як «долина дітей фараона», розташована поруч з долиною Царів на західному березі Нілу в Єгипті, на протилежному березі від Луксора. У долині відкрито до сімдесяти висічених у скелі гробниць дружин і дітей фараонів, жерців та вельмож, усі поховання належить до 18–20-ї династій (бл. 1550–1070 до н. е.). Найвидатнішою вважається гробниця Нефертарі (дружини Рамзеса Великого), де зберігся комплекс поліхромного фрескового живопису.

ДОЛИНА ЦАРІВ – розташована на західному березі Нілу в Єгипті, навпроти міста Фіви (біля сучасного Луксора), де протягом XVI–XI ст. до н. е. побудовано гробниці для поховання фараонів – царів Стародавнього Єгипту. Є частиною Фіванського некрополя, складається з двох частин: Східної (з більшістю гробниць) і Західної долин. Центр археологічних досліджень (з 1790-х), що досі приваблює єгиптологів. Визнана Всесвітньою спадщиною ЮНЕСКО (1979).

ДОЛИНИ ІНДУ КУЛЬТУРА (ІНДСЬКА, або **ХАРАППСЬКА, ЦИВІЛІЗАЦІЯ)** – одна з трьох найдавніших цивілізацій людства (поряд із давньоєгипетською і шумерською), що займала найбільшу площу і за розміром дорівнювала разом узятим Єгипту, Месопотамії, Малій Азії, Ірану, Сирії, Фінікії і Палестині, з населенням бл. 5 млн осіб у добу розквіту. Розвивалася в долині річки Інд (XXIII–XIX ст. до н. е.) до приходу аріїв. Найзначніші центри – Хараппа, Лотхал і Мохенджо-Даро.

ДОЛИНСЬКА – місто (площа – 12,1 км^2, населення – 19,1 тис. осіб), центр Долинського району Кіровоградської області України. Виникло (1873) як залізнична станція на гілці Знам'янка – Миколаїв, попередні назви – Казанка, Кефалівка, Шевченкове, Долинське, статус міста (1957). Розташоване на локальному вододілі (абсолютна висота 180 м) на південних схилах Придніпровської височини, звідки починаються кілька річок і великих балок.

ДОЛИНСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1998) біля с. Долинське Ананьївського району Одеської області. На площі 8,15 км^2 охороняються біоценози байрачного лісового масиву, де серед деревних видів переважає дуб звичайний. Також виявлено багато червонокнижних рослин (сон великий, клокичка периста, шафран сітчастий, лілія лісова) і тварин (орел-карлик, підорлик малий, лунь польовий, сорокопуд сірий, нічниця Наттерера та ін.).

ДОЛИНСЬКИЙ ЗАМОК – розташований на правому березі річки Серет у с. Долина Теребовлянського району Тернопільської області України. Від прямокутного в плані замку, побудованого на початку XVII ст. подільським воєводою Яном Гольським з акуратно складених плиток місцевого пісковику, збереглися: перший поверх потужної круглої бастеї, фрагменти південних мурів (завтовшки до 3 м), ділянка фундаментів північного муру і зовнішньої стіни з арковим прорізом першого ярусу надбрамної вежі.

ДОЛИНСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Івано-Франківської області, утворений 1940, площа – 1,5 тис. км^2, населення – 69,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 22,7 тис. осіб). Межує з Калуським, Рожнятівським, Міжгірським, Сколівським, Стрийським, Жидачівським районами і Болехівською міськрадою, адміністративний центр – Долина. Розташований на пологохвилястій поверхні Присвічанського пасма Передкарпаття, низько- і середньогірних хребтах Карпат. Головні річки: Свіча, Мизунка і Сукіль (притоки Дністра).

ДОЛИНСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Кіровоградської області, утворений 1923, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 35,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 20,5 тис. осіб). Межує з Устинівським, Компаніївським, Новгородківським, Петрівським, Криворізьким і Казанківським районами, адміністративний центр – Долинська. Лежить на полого-хвилястій поверхні південних відрогів Придніпровської височини, порізаній долинами річок Березівка, Боковенька і Бокова, балками та ярами (перевищення висот до 130 м).

ДОЛІ – ударний музичний інструмент, поширений в Абхазії, Грузії та Аджарії, що являє собою двосторонній циліндричний барабан, звук з якого добувається ударами пальців по одній мембрані або ударами двох палиць по обох мембранах.

ДОЛІВО-ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ МИХАЙЛО ОСИПОВИЧ (1862–1919) – російський електротехнік польського походження, німецький підприє-

мець. Освіту здобув у Ризькому політехнічному інституті (1881) і Дармштадтському вищому технічному училищі (1883). Працював (1887–1919) у фірмі «AEG» («Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft»), директор (з 1909). Створив: трифазний асинхронний електродвигун з коротко замкнутим ротором типу «біляча клітка» (1889), фазометр (1892), стрілковий частотомір (1897) та ін.

ДОЛІНА ВЕРОНІКА АРКАДІЇВНА (нар. 1956) – радянська і російська співачка, поетка і бард. Освіту здобула в Московському педагогічному інституті (1979). Працювала в бібліотеці, в редакції спеціалізованого журналу. Почала писати пісні і виконувати їх, акомпануючи собі на шестиструнній гітарі (1971). До більшості своїх пісень сама створила вірші і музику, авторка понад 500 пісень та 20 музичних альбомів (1987–2011).

ДОЛІШНІЙ МАР'ЯН ІВАНОВИЧ (1936–2006) – радянський український економіст, академік НАН України (1997), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2003). Освіту здобув у Львівському політехнічному інституті (1958). Працював на різних посадах у Львівському обкомі компартії України (1963–1975), заступник директора Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР (1975–1994) і директор створеного на його основі Інституту регіональних досліджень НАН України (1994–2006).

ДОЛМАТОВСЬКИЙ ЄВГЕН АРОНОВИЧ (1915–1994) – радянський російський поет, лауреат Сталінської премії СРСР (1950). Освіту здобув у Літературному інституті (1937). Літературну діяльність розпочав 1934. Був військовим кореспондентом Червоної армії (1939–1945). Автор віршів до пісень: «А годы летят», «А любовь всегда бывает первою», «Венок Дуная», «Любимый город», «Если бы парни всей земли», «Всё стало вокруг голубым и зелёным», «Комсомольцы-добровольцы», «За фабричной заставой» та ін.

ДОЛОМВАР (*англ.* Dolohmwar) – найвища точка (791 м) Федеративної Республіки Мікронезія, розташована на острові Понпей (345 км²) у Тихому океані. Являє собою згаслий вулкан, укритий густими лісами.

ДОЛОМ'Є (DOLOMIEU) ДЕОДА ГРАТЕ ДЕ (1750–1801) – французький геолог і мінералог, на честь якого названі мінерал і гірська порода доломіт. За вбивство на дуелі (1769) засуджений до смертної кари, заміненої на ув'язнення, під час якого зацікавився природничими науками. Досліджував геологію Франції, Італії та Єгипту. Автор творів: «Подорож до Ліпарських островів» (1783), «Про землетруси в Калабрії» (1784), «Нотатки про острови Понс і вулкан Етна», (1788), «Роздуми про мінералогію» (1802) та ін.

ДОЛОМІТ – породотвірний мінерал класу карбонатів, подвійна вуглекисла сіль кальцію і магнію – $CaMg(CO_3)_2$, білий, сіруватий, блиск скляний, твердість – 3,5–4,0, густина – 2,9–3,2 г/см³, названий на честь французького мінералога і геолога Деода де Долом'є (1750–1801), використовується для виробництва скла та вогнетривів; осадова карбонатна гірська порода, що цілком або переважно складається з мінералу доломіту (бл. 95 %), зазвичай із домішками кальциту, гіпсу, ангідриту та оксидів заліза.

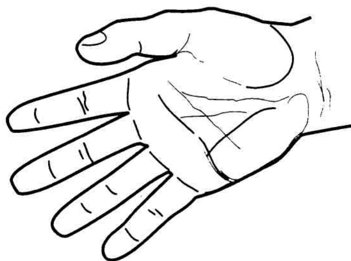
ДОЛОМІТ ДЛЯ МЕТАЛУРГІЇ – корисна копалина, яка складається переважно із мінералу доломіту, неорганічна речовина – флюси (плавні), що додається до руди під час виплавлення металів, аби знизити температуру плавлення і легше відокремити метал від порожньої породи. Зварювальний флюс – матеріал, що використовується під час зварювання для захисту зони зварювання, хімічного очищення поверхонь, що з'єднуються, і поліпшення якості шва.

ДОЛОМІТИЗАЦІЯ – процес збагачення доломітом вапняного мулу (осаду) або вапняної породи за рахунок заміщення частини $CaCO_3$ на $MgCO_3$, що призводить до перетворення вапняків на доломітизовані вапняки і доломіт. Розрізняються 2 типи доломітизації: діагенетична (відбувається в мулі в процесі його перетворення на осадову породу) і епігенетична (відбувається у вже затверділій вапняній породі).

ДОЛОМІТОВІ АЛЬПИ – гірський масив у східних Альпах на території провінцій Трентино-Альто-Адидже і Венето північно-східної Італії, обмежений долинами річок Ізарко (північний захід), Пустерія (північ), П'яве (схід і південний схід), Брента (південний захід) і Адидже (захід). Тягнеться на бл. 150 км, займає площу

1419 км², включаючи 18 піків заввишки понад 3000 м, найвища точка – гора Мармолада (3342 м). Гори складені переважно доломітами і вапняками, належать до Альпійської складчастості.

долоня (*лат.* palma manus) – ділянка тіла у приматів (позбавлена волосся, має папілярні лінії), внутрішній бік кисті руки (кисті). Також давня одиниця виміру відстані, що дорівнює 4 дюймам, або бл. 10,16 см.

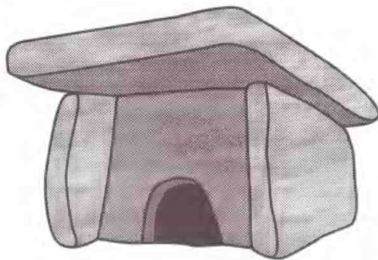

Долоня

долото – теслярський або столярний інструмент, призначений для утворення отворів, гнізд, пазів тощо. Зазвичай має вигляд насадженого на рукоятку довгастого металевого бруса з заточеним робочим кінцем. На рукоятку обов'язково встановлюється металеве кільце для запобігання розколюванню рукоятки від ударів. Під час роботи долото зазвичай тримають однією рукою, прикладаючи робочим кінцем до оброблюваної поверхні, завдаючи ударів молотком другою рукою по ін. кінцю.

ДОЛЬД-МИХАЙЛИК ЮРІЙ ПЕТРОВИЧ (1903–1966) – радянський український письменник, сценарист. Освіту здобув у Дніпропетровському інституті народної освіти. Працював головним редактором Української студії кінохроніки (1934–1935) та Київської студії художніх фільмів (1937–1942). Автор збірок нарисів та оповідань, повістей, романів, п'єс, сценаріїв до художніх фільмів. Найвідоміший твір – пригодницький роман «І один у полі воїн» (1956) про подвиг радянських розвідників у німецькому тилу.

дольмен (*брет.* taol maen – кам'яний стіл) – доісторична споруда у вигляді двох або кількох значних кам'яних брил (вага деяких може сягати кількох тонн), поставлених вертикально і перекритих зверху кам'яною плитою. Найчастіше подібні споруди (зустрічаються в Північній Африці, Західній, Північній та Південній Європі, на Далекому Сході) використовували як місце ритуального поховання.

Дольмен

доля – багатозначний термін: найдрібніша давньоруська одиниця вимірювання маси, що дорівнює 1/96 золотника (бл. 44,435 мг); адміністративно-територіальна одиниця в Росії (1710–1775) у складі губернії, що ділилася на дистрикти; елементарна одиниця музичного метра (виділяються сильні і слабкі метри).

доля (*рос.* судьба) – багатозначний психологічний термін: сукупність усіх подій та обставин, що визначені наперед і впливають на буття людини, народу тощо; попереднє визначення подій, вчинків; людський або суспільний фатум; вища сила, яка може мислитися у вигляді природи чи божества; у слов'янській міфології – уособлення талану, удачі; термін, що часто зустрічається в біографічних та мемуарних текстах.

ДОЛЯ НАТАЛЯ КОСТЯНТИНІВНА (нар. 1974) – українська акторка театру і кіно, народна артистка України (2011). Освіту здобула в Київському університеті театру, кіно і телебачення (1995). Актриса Київського театру російської драми ім. Лесі Українки (з 1995), в якому виконала ролі в понад 20 виставах. Перша робота в кіно у фільмі «Белые одежды» (1992). Брала участь у бл. 20 фільмах, зокрема головні ролі: «Геть сором!» (1994), «Украдене щастя» (2005).

ДОМАНІВКА – селище міського типу (площа – 4,7 км², населення – 6,3 тис. осіб), центр Доманівського району Миколаївської області

України. Виникла на початку XIX ст., смт (1957). Розташована на межі Подільської височини і Причорноморської низовини, в глибокій долині, з порізаними балками та ярами схилами, річки Чортала (правої притоки Південного Бугу), абсолютні висоти 50–100 м.

ДОМАНІВСЬКИЙ РАЙОН – район у північно-західній частині Миколаївської області, утворений 1924, площа – 1,5 тис. тис. км², населення – 26,5 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,3 тис. осіб). Межує з Врадіївським, Первомайським, Арбузинським, Вознесенським, Веселинівським, Березівським і Миколаївським районами, адміністративний центр – Доманівка. Розташований на хвилястій лесовій поверхні Причорноморської низовини і Подільської височини, порізаній долинами річки Південний Буг та її притоками.

ДОМАШНЄ ГОСПОДАРСТВО (ДОМОВЕДЕННЯ) – діяльність людей, спрямована на утримання житла та організацію власного життя в домі (а також життя родини).

ДОМАШНІЙ КІНОТЕАТР – набір електронних компонентів та архітектурно-будівельних рішень для створення оптимальних умов перегляду кінофільму, спортивного змагання тощо в домашніх умовах. Основною його ідеєю є досягнення при перегляді «ефекту присутності» в кадрі, що здійснюється використанням високоякісного обладнання для показу відеоінформації на великому екрані (проектор і екран або плазмова панель великої діагоналі) і точним відтворенням звукової картини.

ДОМБАЙ-УЛЬГЕН – вершина західної частини Головного (Вододільного) хребта Великого Кавказу (на кордоні Абхазії і Карачаєво-Черкеської республіки), біля витоків річки Теберда. Висота – 4046 м, найвища точка Абхазії, складена гнейсами, кристалічними сланцями, гранітами, вкрита вічними снігами і льодовиками.

ДОМБРА – музичний щипковий інструмент, що існує в культурі тюркських народів, наприклад, двострунна домбра з грушоподібним корпусом і довгим грифом, розділеним ладами (струни зазвичай налаштовані в кварту або квінту), застосовується для акомпанування і сольного виступу, а також вважається основним інструментом у казахській народній музиці.

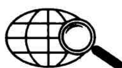
Домбра

ДОМБРОВСЬКИЙ БРОНІСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1885–1973) – радянський зоолог, заслужений діяч науки і техніки Казахської РСР (1945), академік АН Казахської РСР (1954). Освіту здобув у Київському університеті (1912), де викладав (до 1924), завідувач кафедри Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту (до 1929). Завідував кафедрою Алма-Атинської зооветеринарного інституту (до 1954) і Казахського університету (до 1970). Дослідник порівняльної анатомії тварин, проблем еволюційної морфології.

ДОМЕЙКО (DOMEYKO) ІГНАЦІ (1802–1889) – польський географ, геолог і мандрівник, дослідник Чилі. Освіту здобув у Віленському університеті (1823) та Вищій школі гірничої справи в Парижі (1835). Викладав у гірській школі чилійського м. Кікімбо (1838), досліджував Кордильєри на півночі Чилі і в південній частині пустелі Атакама (1839–1844), де на його честь назване вулканічне пасмо. Розробляв план будівництва водопроводу в Сантьяго, ініціював створення метеослужби країни.

ДОМЕН (*фр.* domaine – область) – багатозначний термін: володіння короля або феодала в середньовіччя; (фізика) область намагніченості у феромагнітному кристалі або спонтанної поляризації в оптичному кристалі; (біологія) найвищий рівень угрупування організмів у системі наукової класифікації, що включає кілька царств, елемент третинної структури білка; (інформатика) допустима потенційна чисельність значень одного типу тощо.

ДОМЕННА ПІЧ (ДОМНА) – велика металургійна, вертикально розташована піч шахтного типу для виплавки чавуну і феросплавів із залізо-

рудної сировини. Найважливішою особливістю доменного процесу є його неперервність протягом роботи печі (від будівництва до «капітального» ремонту печі). Перші домни з'явилися в Європі в середині XIV ст., у Росії – бл. 1630.

ДОМЕСТИКАЦІЯ (*лат.* domesticus – домашній) – процес зміни диких тварин або рослин, при якому протягом багатьох поколінь вони утримуються людиною генетично ізольованими від їх дикої форми і піддаються штучному добору (одомашнення). Більшість свійських тварин (собака, вівця, велика рогата худоба та ін.) були одомашнені в період між палеолітом і неолітом та на початку неоліту (X–V тис. до н. е.), а доместикація деяких нових видів (антилопи, лось, норки та ін.) триває досі.

ДОМІНАНТА (*лат.* dominans – панівний) – панівний, або домінуючий, термін, поширений у різних предметних галузях, зокрема: (музика) переважна тональність або її щабель, контрастна щодо основної; (архітектура) панівна в архітектурному оточенні будівля або споруда; (література) основний прийом, необхідний для створення художнього цілого; (фізіологія) універсальний загально-біологічний принцип, що лежить в основі активності всіх живих систем тощо.

ДОМІНАТ (*лат.* dominatus – панування) – політична система пізньої Римської імперії (IV–V ст.), встановлена імператором Діоклетіаном (284–305), що прийшла на зміну принципату. Його основи закладені імператорськими реформами, зумовленими соціально-політичною кризою III ст., що мали на меті створення сильної абсолютної монархії для зміцнення соціальної та політичної стабільності. Імператор проголошувався повелителем, паном і «живим законом», з'явилася таємна поліція тощо.

ДОМІНГО (DOMINGO) ПЛАСІДО (при народженні – **ХОСЕ ПЛАСІДО ДОМІНГО ЕМІЛЬ**) (нар. 1941) – іспанський оперний співак (тенор), кавалер орденів багатьох країн світу. Освіту здобув у національній консерваторії в Мехіко (Мексика). Дебютував у «Травіаті» в театрі Монтеррея (США) (1961). Співав в ізраїльській опері в Тель-Авіві (1962–1965), дебютував у «Метрополітен Опера» (1968), виступав у «Ковент-Гардені» (з 1971). У репертуарі понад 100 партій, виконаних на різних оперних сценах світу.

ДОМІНІК СВЯТИЙ (SANTO DOMINGO) (при народженні – **ДОМІНІК ДЕ ГУСМАН ГАРСЕС**) (1170–1221) – іспанський монах, проповідник, католицький святий (1234), засновник Ордену проповідників (домініканців). У молодості прославився добротою і співчуттям, продаючи власні книги і навіть одяг, допомагаючи страждаючим від голодним і взятим маврами в полон співвітчизникам. Висвячений на священика (1196), створений ним орден затверджений папою Гонорієм III (1216), перший монастир заснував біля м. Тулуза.

ДОМІНІКА (СПІВДРУЖНІСТЬ ДОМІНІКИ) – держава на однойменному острові з групи Малих Антильських (Навітряних) островів у Карибському морі. Площа – 754 км^2, населення – 72,6 тис. осіб, столиця – Розо. Незалежність від Великобританії (1978), парламентська республіка, офіційна мова – англійська, грошова одиниця – східнокарибський долар. Острів вулканічного походження, гористий, з кількома вулканами, найвищий Дьяблотен (1447 м). Клімат тропічний, вологий, жару пом'якшують пасатні вітри.

ДОМІНІКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА – держава карибського басейну, займає східні дві третини острова Гаїті (Еспаньола). Площа – 48 730 км^2, населення – 9,7 млн осіб, столиця – Санто-Домінго. Незалежність від Гаїті (1844), президентська республіка, офіційна мова – іспанська, грошова одиниця – домініканський песо. Рельєф гірський, хребти з гострими гребенями (найвища гора Дуарте, 3175 м), розчленовані глибокими долинами та замкнутими улоговинами. Клімат тропічний.

ДОМІНІКАНСЬКЕ ЗОЛОТЕ ПЕСО – грошова одиниця Домініканської Республіки, за міжнародним позначенням – DOP, що дорівнює 100 сентаво. Назва грошової одиниці визначена на банкнотах (з 1947) як «золотий песо» (*ісп.* peso oro). У грошовому обігу перебувають банкноти номіналом 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000, 2000 песо і монети 1, 5, 10, 25 песо та 1, 5, 10, 25, 50 сентаво. У країні гроші досі використовують як гирки для зважування, тому на монеті 10 сентаво позначено «2,5 г».

ДОМІНІКАНЦІ (БРАТИ-ПРОПОВІДНИКИ) (*лат.* Ordo Praedicatorum) – католицький чернечий орден,

заснований (1216) в м. Тулуза (Франція) іспанським ченцем св. Домініком (1170–1221). Традиційний символ – чорний із білими плямами собака, що тримає у зубах палаючий факел (вогонь істини). Домініканці отримали (1227) право повсюдної проповіді і сповіді, заснували та утримували університети в Болоньї, Кельні, Оксфорді, контролювали богословські кафедри в університетах Парижа, Падуї, Праги тощо.

домініон (*лат.* dominium – володіння) – фактично незалежна держава в складі Британської імперії (Британської співдружності), що визнає главою держави британського монарха, представленого в домініоні генерал-губернатором. Визначення поняття закріплене у Вестмінстерському статуті (1931), але перші домініони з'явилися набагато раніше – Канада (1867), Австралійський Союз (1901), Нова Зеландія і Ньюфаундленд (1907), Південно-Африканський Союз (1910), Ірландія (1921).

доміно – настільна гра, в процесі якої вибудовується ланцюг пластинок, що стикаються половинками з однаковою кількістю очок. Пластинки доміно (стандартний набір включає 28 пластинок, виготовлених із кістки, пластика, металу або дерева), являють собою прямокутну плитку, лицьовий бік якої розділений лінією на дві квадратні частини (кожна частина містить від нуля до шести точок). Гра походить з Індії і Китаю, звідки привезена (XVIII ст.) до Італії, де була видозмінена.

доміно теорія (ефект доміно) – політична теорія, що ґрунтується на припущенні: будь-яка зміна тягне за собою лінійний ряд ін. змін, аналогічно тому, як падають вишикувані в ряд пластинки доміно. Улюблений термін західних політиків під час «холодної» війни. Вважається, що першим розробником теорії був (1950-ті) держсекретар США Джон Фостер Даллес (1888–1959).

домінування (*лат.* dominary – переважання) – панівне місце над ін. суб'єктами і предметами: (у генетиці) форма взаємовідносин між алелями одного гена, при якій один із них (домінантний) пригнічує (маскує) прояв іншого (рецесивного) і таким чином визначає прояв ознаки як у домінантних гомозигот, так і у гетерозигот; (у теорії ігор) – ситуація, коли одна із стратегій певного гравця дає більший виграш, ніж інша, за будь-яких дій його опонентів.

Домінчен Климентій Якович (1907–1993) – радянський український композитор, диригент, народний артист УРСР (1973), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1986). Освіту здобув у київському музично-драматичному інституті (1931). Працював з оркестрами Українського радіо, міст Одеси, Луганська, Миколаєва та ін. Автор музики до кінофільмів: «Друзі-товариші» (1959), «Іду до вас» (1961), «Совість хлібороба» (1962), «Хочу вірити» (1965), «Лють» (1966) та ін.

Домíньонська обсерваторія – астрономічна обсерваторія, що діяла (1905–1970) в Оттáві (Канада) на території Центральної експериментальної ферми. Створена (1902–1905) для потреб Департаменту внутрішніх справ канадського федерального уряду (визначення точних географічних координат об'єктів і часу). Розташовувалася поблизу озера Доу, основним телескопом був рефрактор діаметром 15 дюймів (найбільший у Канаді за всі часи). Припинила існування 1970.

доміциляція – банківська операція, призначення за векселем особливого місця платежу, відмінного від розташування особи, яка зазначена як платник за векселем. Під час складання векселя векселедавець може зазначити не тільки особливе місце платежу, але й особу, яка оплатить вексель у місці доміциляції.

домкрат (*нідерл.* dommekracht) – стаціонарний, переносний або пересувний механізм для підйому вантажу, що спирається на нього. Бувають рейкові, гвинтові, гідравлічні, клинові і пневматичні. Найпоширенішою версією механізму є переносний або пересувний домкрат для підйому автомобіля з метою заміни одного або кількох коліс. Зазвичай автомобіль комплектується невеликим гвинтовим домкратом, що приводиться в рух людиною.

домовик – персонаж міфології слов'янських народів, демонологічна істота, «хатнє божество», що опікується (допомагаючи та іноді шкодячи) життям усієї родини, яка мешкає в цій хаті. Зазвичай уявлявся у вигляді маленького дідка в кожусі, що живе, ховаючись під піччю. З вірою в домовика були пов'язані деякі обряди, зокрема його годування, запрошення на новосілля до нового будинку тощо.

Домовик

ДОМОГАРОВ ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ (нар. 1963) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист Російської Федерації (2007). Освіту здобув у театральному училищі ім. М. Щепкіна (1984). Актор Малого театру (1984–1985), театрів Радянської армії (1985–1995) та ім. Моссовєту (з 1995). Бл. 70 ролей у кіно, головні у фільмах: «Графиня де Монсоро» (1997), «Вогнем і мечем», «На краю світу» (1999), «Марш Турецького» (2000–2007), «Бандитський Петербург» (2000–2003), «Стикс» (2007) та ін.

ДОМОДЄДОВО МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ – найбільший за пасажирообігом аеропорт Російської Федерації, розташований за 45 км на південний схід від центру Москви. Започаткований (1954) як другий аеропорт столиці, має дві незалежні паралельні злітно-посадкові смуги з армобетону (3794 × 53 м і 3500 × 60 м), розташовані за 2 км одна від одної, що робить Домодєдово єдиним аеропортом Московського авіаційного вузла, здатним одночасно здійснювати на своїх смугах операції зльоту і посадки.

ДОМРА – російський народний струнний щипковий музичний інструмент, подібний до лютні, з трьома або чотирма металевими струнами, для гри на якому зазвичай використовується медіатор. У середньовічній Русі була основним інструментом народних мандрівних музикантів та акторів-скоморохів, які часто зазнавали гонінь за образливі жарти над боярами і церквою. Майже зниклий (XVII ст.) інструмент був штучно відроджений на початку XX ст. і нині поширений у Росії, Україні та деяких ін. країнах.

ДОМ'Є (DAUMIER) ОНОРЕ ВІКТОРЕН (1808–1879) – французький художник-графік, живописець і скульптор, майстер політичної карикатури XIX ст. З дитинства захоплювався малюванням, освоїв майстерність літографа, за карикатуру на короля «Гаргантюа» (1831) відбув піврічне ув'язнення. Створив понад 4 тис. літографій і стільки ж малюнків олівцем (1848–1871). Живописні твори: «Мельник, його син і віслюк» (1849), «Дон Кіхот, що вирушає на весілля» (1851) і «Праля» (1861).

ДОН – рівнинна річка в європейській частині Росії, завдовжки 1870 км, що за площею водозбору (422 тис. км²) в Європі поступається лише Волзі, Дніпру та Дунаю, середньорічна витрата води в гирлі – 935 м³/с. Витік розташований у північній частині Середньоруської височини, на висоті бл. 180 м. Долина і річище мають плавний поздовжній профіль з ухилами, що поступово зменшуються до гирла (середній 0,1 ‰), розроблену долину із широкою заплавою (до 12–15 км у нижній течії).

ДОН КІХОТ (DON QUIJOTE) – центральний образ роману «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський» («El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha») іспанського письменника Мігеля де Сервантеса Сааведри (1547–1616), що є однією з найпопулярніших книг світової літератури. Сприймається як архетип людської природи, що породив філософське поняття – донкіхотство.

ДОН ХУАН (ЖУАН) (*ісп.* Don Juan, *іт.* Don Giovanni) – легендарний іспанець, розпусник і беззаконник, що став персонажем бл. 150 художніх творів. Його прототипом вважається представник одного з аристократичних севільських родів з ім'ям дон Хуан Теноріо, який бешкетував разом із приятелем, королем доном Педро. Вони наганяли жах на всю благочестиву Севілью, доки небесне правосуддя (в особі вбитого Хуаном командора дона Гонзаго) не поклало кінець їхнім діям.

ДОНАТЕЛЛО (DONATELLO) (при народженні – **ДОНАТО ДІ НІККОЛО ДІ БЕТТО БАРДІ**) (бл. 1386–1466) – італійський скульптор епохи Раннього Відродження, основоположник індивідуалізованого

скульптурного портрету. Працював переважно у Флоренції, а також в Сієні (1423–1434, 1457–1461), Римі (1430–1433), Падуї (1444–1453). Створив новий тип круглої статуї і скульптурної групи: «Св. Іван Євангеліст» (1411), «Св. Георгій» (1416), «Пророк Єремія» (1426), «Давид» (1430), «Юдиф і Олоферн» (1457) та ін.

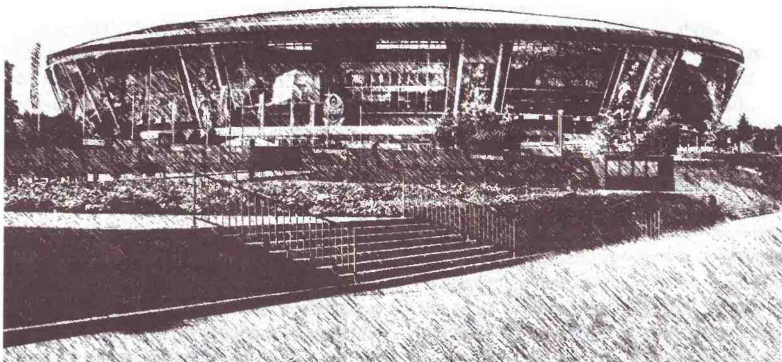
ДОНАТИЗМ – єретичний рух у римських провінціях Північної Африки (IV–V ст.), спрямований проти ортодоксальної християнської церкви. Назву дістав від імені єпископа Доната, обраного на Карфагенську єпископську кафедру (312), який очолив рух за створення незалежної від Риму африканської церкви. Донатисти заперечували право держави на втручання в церковні справи, підтримували сепаратистські повстання, виступали проти підпорядкування місцевих християнських громад Римській церкві.

ДОНАТОР (*лат.* donator – дарувальник) – замовник чи будівельник (організатор і покровитель будівництва) католицького храму; замовник і дарувальник творів образотворчого чи декоративно-прикладного мистецтва, що його прикрашають. У православній і давніх східних церквах така особа називається «ктитор». У широкому сенсі донаторами вважаються взагалі жертводавці на храм будь-якої релігії або особи, які жертвують що-небудь.

ДОНБАС АРЕНА – футбольний стадіон у Донецьку (Україна), домашня арена футбольного клубу «Шахтар». Побудований (2009) в Київському районі міста на території парку ім. Ленінського комсомолу. Загальна площа приміщень стадіону бл. 70 тис. м², розмір поля – 105 × 68 м. На стадіоні 51 504 глядацькі місця, з яких для продажу призначені 51 172 місця: загальні для глядачів (47 171), для почесних глядачів (3133), у корпоративних ложах (868). На стадіоні відбувалися матчі чемпіонату Європи (2012).

ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА АКАДЕМІЯ – створена у Краматорську Донецької області як вечірня філія Донецького індустріального інституту (1952), Краматорський індустріальний інститут (1963), сучасний статус 1994. Вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, складається з 6 факультетів: автоматизації машинобудування, інженерної механіки, машинобудівний, інженерно-економічний, економіко-гуманітарний, заочної та післядипломної освіти (понад 500 викладачів, бл. 13,5 тис. студентів).

ДОНБАСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ – заснована в Макіївці Донецької області як Макіївський інженерно-будівельний інститут (1972), сучасний статус 1994. Вищий навчальний заклад IV рівня акредитації – єдиний на сході України, де готують архітекторів, фахівців у галузі міського будівництва та господарства, економістів і менеджерів для будівництва, будівельників доріг та аеродромів. У навчальному процесі задіяні бл. 450 викладачів та понад 8 тис. студентів.

Стадіон «Донбас Арена»

ДОНБАСЬКА ОПЕРАЦІЯ (1919) – наступальна операція (25–31 грудня 1919) військ Південного фронту Червоної армії (командувач Олександр Єгоров) проти білогвардійських військ (командувач Антон Денікін) під час Громадянської війни в Росії, коли були захоплені міста Бахмут (нині Артемівськ), Луганськ, Горлівка, що завершило заволодіння Донбасом.

ДОНБАСЬКА ОПЕРАЦІЯ (1941) – оборонна операція (29 вересня – 4 листопада 1941) радянських військ на території Донбасу під час Великої Вітчизняної війни. Супротивнику вдалося розбити залишки Південного фронту Радянської армії, вийти до Азовського моря, увійти в Крим та зайняти південно-західну частину Донбасу. Німецькі частини закріпилися (до липня 1942) на рубежі річки Міус (Міус-фронт).

ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, розташований в Алчевську Луганської області, заснований як Ворошиловський гірничо-металургійний інститут (1957), ін. назви – Комунарський (з 1964) і Донбаський (з 1992) гірничо-металургійні інститути, сучасний статус з 2004. На 7 факультетах університету технічну, економічну, філологічну та юридичну освіту здобувають бл. 16 тис. студентів, працюють майже 800 викладачів.

ДОНГ – грошова одиниця Соціалістичної Республіки В'єтнам, за міжнародним позначенням – VND, що дорівнює 10 хао або 100 су (ху). З в'єтнамської мови назва перекладається як мідь або бронза. Запроваджена в Північному (1947) і Південному (1955) В'єтнамі, а після об'єднання країни проведена нова грошова реформа (1978). В обігу перебувають банкноти номіналом 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000, 10 000, 20 000, 50 000, 100 000, 200 000, 500 000 донгів і монети 200, 500, 1000, 2000 і 5000 донгів.

ДОНГПХРАЯФАЙ – низькогірне пасмо в центральній частині Таїланду, що витягнулося в меридіональному напрямку на майже 230 км, найвища точка – 1310 м. Західні (стрімкіші) схили обмежені долиною річки Пасак, а на східних (більш пологих) беруть початок праві притоки Меконгу – Мун, Сі, Убонратна, Лампау та ін.

ДОНЕЦЬК – місто (площа – 570,7 км², населення – 968,3 тис. осіб), адміністративний центр Донецької області України. Виникло 1869 під час будівництва валлійцем Джоном Юзом (1814–1889) металургійного заводу, попередні назви – Юзівка (1869–1924, 1941–1943), Сталіне (1924–1941, 1943–1961), статус міста (1917). Шахтарська столиця України, розташована на берегах річки Кальміус, на хвилястій рівнині заввишки 170 м, ускладненій териконами.

ДОНЕЦЬК (БК «ДОНЕЦЬК») – чоловічий баскетбольний клуб із м. Донецьк (Україна), заснований 2006 ветеранами міського баскетболу. Виступає в Суперлізі (з 2008), чемпіон України (2012), срібний призер (2009). Виступає в палаці спорту «Дружба» (1975, 3500 глядачів), талісманом клубу є «Тигр», командні кольори – білий, чорний та оранжевий.

ДОНЕЦЬКА ВИСОЧИНА – розташована в південно-східній Україні, в межах Донецької, Луганської і частково Харківської областей. Тягнеться смугою завдовжки понад 350 км південніше долини річки Сіверський Донець, поверхня заввишки 200–250 м (найвища точка – гора Могила-Мечетна, 367 м), хвиляста, горбиста, платоподібна, дуже розчленована річковими долинами і крутосхилими балками. Характерні антропогенні форми рельєфу (терикони, кар'єри тощо).

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ – область України, утворена (2 липня 1932) на південному сході країни в межах Донецького кряжа, Приазовської височини і Придніпровської низовини, обласний центр – Донецьк, площа – 26,5 тис. км², населення – 4466,7 тис. осіб. Межує із Запорізькою, Дніпропетровською, Харківською і Луганською областями України та Ростовською областю Росії. Клімат помірно континентальний, з малосніжною зимою і спекотним літом, середня температура січня –6,5 °С, липня +22,1 °С, опади – бл. 500 мм/р.

ДОНЕЦЬКЕ – селище міського типу (площа – 0,5 км², населення – 0,7 тис. осіб) Слов'янського району Донецької області України. Засноване (1957) як селище робітників крейдяних виробок у сусідньому смт Райгородок, смт (1957). Розташоване на хвилястій поверхні високого правого корінного

берега річки Сіверський Донець, абсолютні висоти 80–90 м.

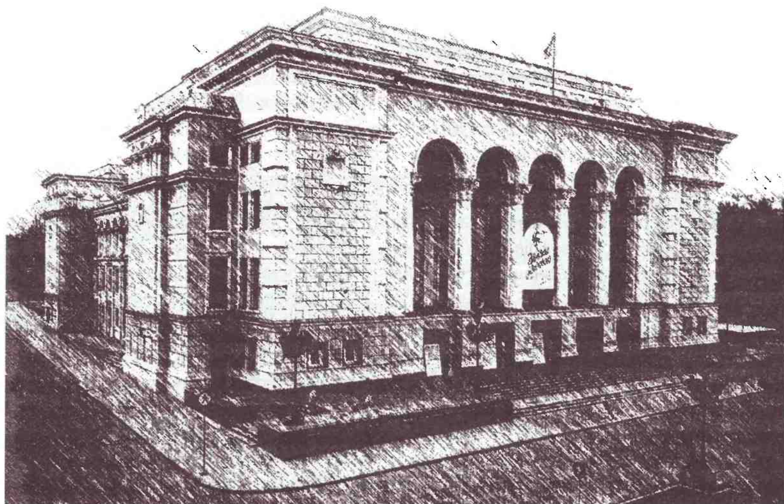
ДОНЕЦЬКИЙ – селище міського типу (площа – 5,4 км^2, населення – 3,9 тис. осіб), підпорядковане Кіровській міськраді Луганської області України. Виникло (1902) з початком видобутку вугілля, попередні назви – Каменувате (1902–1904), Петроградо-Донецьке (1904–1910), Петро-Донецький (1910–1963), смт (1963). Розташоване на високому, порізаному ярами лівому березі річки Лугань (права притока Сіверського Дінця), абсолютні висоти 100–180 м.

ДОНЕЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ІМЕНІ А. Б. СОЛОВ'ЯНЕНКА – створений (1932) у Луганську на базі пересувного оперного театру Правобережної України, переведено (1941) до Донецька, де відкрив свій перший сезон у новій театральній будівлі (976 глядачів) прем'єрою опери М. Глінки «Іван Сусанін» як Донецький російський музичний театр. Статус академічного (1977), ім'я Анатолія Солов'яненка (1932–1999) театру надано 1999. Театр проводить міжнародний фестиваль «Зірки світового балету» (з 1994).

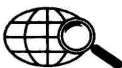
ДОНЕЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ РОСІЙСЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР – один із найстаріших театрів Лівобережної України, розташований у Маріуполі у спеціально зведеній (1960) функціональній будівлі з двома сценами: головна – 680 глядачів і мала – 62 глядачі. Вважається, що театр започаткований 1847, коли до міста вперше приїхала театральна трупа, хоча перша професійна театральна трупа утворилася в Маріуполі 1878, статус академічного (2007).

ДОНЕЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК – перший на Донбасі ляльковий театр з'явився (1933) при драматичному театрі. Розташований (з 1983) у Донецьку в пристосованому приміщенні колишнього кінотеатру, має зал на 356 глядачів, статус академічного (2007). У театрі здійснено понад 200 нових постановок, відбулося бл. 60 тис. лялькових вистав, які відвідало до 15 млн глядачів.

ДОНЕЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР – започаткований (1927) у Харкові як український робітничий театр, що мав виконувати культурно-просвітницьку місію на сході України. Перший сезон у Донецьку 1933, розташований у спеціально зведеній (1961) п'ятиповерховій будівлі, де після реконструкції (2005) та облаштування прилеглої території створений театральний

Донецький академічний державний театр опери та балету ім. А. Б. Солов'яненка

комплекс з 5 сценами: велика, мала, експериментальна, театральна вітальня та літній майданчик.

ДОНЕЦЬКИЙ БОТАНІЧНИЙ САД – заснований (1964) на площі 2,755 км², перша черга відкрита (1977) після будівництва основних приміщень, створення головної структури колекцій та експозицій, прокладання доріг тощо. Статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва (1981), ботанічний сад (1983), підпорядкований НАН України. Колекції та експозиції займають 45 % території, ділянки з природною рослинністю (18 %), штучні лісонасадження (22 %), ставки (12 %) і господарська зона (3 %).

ДОНЕЦЬКИЙ ВУГІЛЬНИЙ БАСЕЙН (ДОНБАС) – розташований у межах Донецької, Дніпропетровської і Луганської областей України та Ростовської області Росії. Загальна площа – бл 60 тис. км² (650 × 200 км), у т. ч. в Україні – 50 тис. км². Є складовою найбільшої в Європі рифтогенної структури – Дніпровсько-Донецької западини. Товща кам'яновугільних порід містить до 330 вугільних пластів і прошарків, потужність більшості з яких становить 0,30–0,45 м. Перша копальня Донбасу в Лисичанську (1796).

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, створений у Донецьку як академія управління (1992) на базі Інституту підвищення кваліфікації керівних працівників і фахівців Держвуглепрому СРСР, сучасний статус 2004. Структура університету складається з 8 факультетів, 23 кафедр, 3 коледжів і навчально-наукового центру, розташованих у 7 навчальних корпусах (площа – 16,9 тис. м²), де працюють бл. 500 викладачів і навчається 9 тис. студентів.

ДОНЕЦЬКИЙ ІНСТИТУТ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, заснований (1992) у Донецьку. Навчання в інституті проводиться на 8 кафедрах: менеджменту, економічних дисциплін, організації туризму, математико-інформаційних і загально-технічних дисциплін, гуманітарних дисциплін, іноземних мов № 1 і № 2, фізичного виховання (майже 100 викладачів, бл. 1500 студентів).

ДОНЕЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – створений у Донецьку (1924), в основі колекції (у фондах понад 135 тис. одиниць зберігання) експонати з історії краю дорадянського і радянського періодів та часів незалежності. Особливістю експозиції є палеонтологічна колекція (викопні рештки мамонта, носорога, бізонів, зразки стовбурів кам'яних дерев), пам'ятки з Амвросіївської стоянки первісної людини доби енеоліту, Маріупольського могильника доби бронзи і заліза тощо.

ДОНЕЦЬКИЙ КРЯЖ – південна найвища частина Донецької височини, розташована у межах Луганської і Донецької областей України. Довжина – бл. 130 км, ширина – до 40 км, середні висоти – 200–300 м, найвища точка – гора Могила-Мечетна (367 м). Геологічно складений сильно дислокованими, ускладненими численними розривними порушеннями відкладами палеозойських (карбонових і пермських) і мезозойських (тріасових) порід, перекритих палеоген-неогеновими породами.

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МАКСИМА ГОРЬКОГО – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, заснований у Донецьку як Сталінський медичний інститут (1930), статус університету (1994) і національного (2007). Структура університету складається з 8 факультетів, 82 кафедр, де працюють бл. 950 науково-педагогічних фахівців, навчаються понад 5 тис. студентів. Підготовлено понад 50 тис. медичних фахівців, зокрема 2,1 тис. іноземних громадян з 85 країн світу.

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – один із найстарших і найбільших вищих навчальних закладів Донбасу IV рівня акредитації, заснований як Донецький гірничий технікум (1921), інститут (1926), університет (1993), статус національного (2001). До складу університету, що має 33 навчальні, лабораторні і науково-виробничі корпуси, входять 6 інститутів, 25 факультетів, магістратура державного управління, 5 технікумів, працюють бл. 1550 викладачів, навчаються понад 21 тис. студентів.

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, заснований у Донецьку як Сталінський педагогічний інститут (1937), державний університет (з 1965), статус національного (2000). До складу університету входять 12 факультетів,

Донецький гуманітарний інститут, 3 технікуми, ліцей, 6 регіональних центрів підготовки і перепідготовки спеціалістів, 3 навчально-виробничі комплекси, де працюють бл. 950 викладачів та навчаються понад 20 тис. студентів.

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ ІМ. М. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО – приватний вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, що веде свою історію від заснованого в Донецьку (1920) Українського кооперативного інституту, який перебував у Харкові (1920–1959). Новітня історія розпочалася від Донецького інституту радянської торгівлі (1992), статус національного (2007). У структурі університету 3 інститути, де працюють понад 400 викладачів і навчаються бл. 1300 студентів.

ДОНЕЦЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ – один із найбільших музеїв художнього профілю в Україні, заснований у Донецьку (1939), відділ образотворчого мистецтва (1958), картинна галерея (1960), сучасний статус (1965). У колекції музею понад 11 тис. творів живопису, графіки, скульптури і декоративно-ужиткового мистецтва, невелика колекція ікон. Серед експонатів твори українських, російських та європейських майстрів XVI–XX ст., твори античної доби.

ДОНЖОН (*фр.* donjon – підземелля, володіння) – головна башта в європейських феодальних замках, що, на відміну від веж на мурах замку, зазвичай знаходиться всередині фортечних стін (у найбільш недоступному і захищеному місці), не пов'язана з ними та являла собою фортецю усередині фортеці. Поряд з оборонною, виконувала функцію житла феодалів, у ній найчастіше розташовувалися важливі приміщення замку – арсенал, головний колодязь, склади продовольства тощо.

ДОНІЦЕТТІ (DONIZETTI) ДОМЕНІКО ГАЄТАНО МАРІЯ (1797–1848) – італійський композитор. Протягом 25-річної композиторської діяльності написав 64 опери, багато кантат, мес, псалмів та ін. творів. Найкращим його оперним творам притаманні натхненні мелодії і драматичні почуття: «Петро Великий, цар російський, або Лівонський тесляр» (1819), «Анна Болейн» (1830), «Любовний напій» (1832), «Лючія ді Ламмермур» (1835), «Полієвкт» (1838), «Донька полку», «Фаворитка» (1840), «Дон Паскуале» (1843) та ін.

ДОНН (DONNE) ДЖОН (1572–1631) – англійський поет, священик і політичний діяч. Навчався в Оксфордському і Кембриджському університетах, але дипломів не отримав. Двічі (з 1601 і 1614) був депутатом парламенту, настоятель собору Св. Павла в Лондоні (з 1621), де й похований. У літературі вважається найпомітнішим представником англійського бароко («метафізична школа»). Автор низки любовних віршів, елегій, сонетів, епіграм та релігійних проповідей.

ДОННЕР (DONNER) ГЕОРГ РАФАЕЛЬ (1693–1742) – австрійський скульптор доби бароко. Починав як учень ювеліра, працював (з 1707) у майстерні скульптора Джованні Джуліані. Автор монументів, нагробків та рельєфів, зокрема: скульптури імператора Австрії Карла VI у вигляді римського імператора з фігурою-алегорією Слави (1734), фонтани «Андромеда, прикута до скелі» та «Мудре правління», композиція «Оплакування Христа» та ін.

ДОНОРСТВО (*лат.* donare – дарувати) – термін виник у медичному середовищі в XX ст. для позначення добровільного жертвування власної крові для подальшого переливання хворим або отримання компонентів медичних препаратів. Пізніше термін поширився на надання ін. людських органів і тканин. З 1950-х термін також використовується в економіці для позначення кредитування на пільгових умовах або постачання фінансових ресурсів у порядку допомоги.

ДОНСЬКЕ – селище міського типу (площа – 6,8 км², населення – 5,2 тис. осіб) Волноваського району Донецької області України. Виникло (1946) у зв'язку з будівництвом Донецького хіміко-металургійного заводу, смт (1956). Розташоване на хвилясто-горбистій поверхні, у межах Приазовської височини, на схилах долини річки Кальчик, порізаних балками, ярами та ускладнених кар'єрами і відвалами, абсолютні висоти 150–200 м.

ДОНСЬКОЙ МАРКО СЕМЕНОВИЧ (1901–1981) – радянський кінорежисер, драматург, лауреат Сталінських (1941 двічі, 1944, 1948) і Державної (1968) премій СРСР, народний артист СРСР (1966), Герой Соціалістичної Праці (1971). Освіту здобув у Кримському університеті (1925). Працював на кіностудіях СРСР, режисер 25 фільмів, зокрема: «В людях»

(1939), «Мои университеты» (1940), «Радуга» (1944), «Непокоренные» (1945), «Сельская учительница» (1947), «Фома Гордеев» (1959), «Сердце матери» (1965) та ін.

ДОНУЗЛАВ – найглибше озеро Кримського півострова, що належить до Тарханкутської групи озер, розташоване на кордоні Чорноморського і Сакського районів АР Крим (Україна). Площа – 47 км², довжина – 30 км, ширина – 0,5–8,5 км, найбільша глибина – 27 м, від моря відділене піщаним пересипом завдовжки 9 км, завширшки 200–600 м. Тут розташовувалася (до 1994) Кримська військово-морська база Чорноморського флоту СРСР із підрозділами протичовнової морської авіації і кораблів-винищувачів.

ДОНЦІ (ДОНСЬКІ КОЗАКИ) – перше за старшинством і чисельністю козаче військо Російської імперії. Розміщувалося в Області Війська Донського (займала частину сучасних Луганської і Донецької областей України та Ростовської, Волгоградської, Воронезької областей і республіки Калмикія Російської Федерації). Назва пов'язана з річкою Дон (басейн Азовського моря). Донське козацтво було незалежним (до 1590-х), а союзництво з Російським царством почалося після завоювання Астраханського і Казанського ханства.

ДОНЦОВ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1883–1973) – український літературний критик, публіцист і політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму. Освіту здобув у Петербурзькому (1907), Віденському (1911) і Львівському (1917) університетах. Політичну діяльність розпочав у студентські роки (1905), заснував і очолив Союз визволення України (1914). Провідний твір – «Націоналізм» (1926). Останню частину життя (з 1947) мешкав у Монреалі (Канада), де викладав в університеті (1948–1953).

ДОНЦОВА ДАРІЯ (при народженні – **АГРИПИНА АРКАДІЇВНА ВАСИЛЬЄВА**) (нар. 1952) – російська письменниця, лауреат багатьох літературних премій. Освіту здобула на факультеті журналістики Московського університету (1974). Працювала кореспондентом у періодичній пресі, викладала німецьку і французьку мови (з 1985), літературну діяльність розпочала 1995. Авторка численних (понад 160) іронічних детективів, оповідань, автобіографічних і кулінарних книжок, сценаріїв до телесеріалів, радіовистав тощо.

ДОНЧЕНКО ОЛЕСЬ (ОЛЕКСАНДР) ВАСИЛЬОВИЧ (1902–1954) – радянський український поет, прозаїк і казкар. Освіту здобув у Лубенській чоловічій гімназії. Після опублікування першої поетичної збірки «Червона писанка» (1926) перебував на творчій роботі. Автор романів «Зоряна фортеця» (1933), «Море відступає» (1934), «Карборундовий камінь» (1946), «Золота медаль» (1954), збірок оповідань «Сурми» (1928), «Галаганчик» (1936), «Пісня жайворонка» (1947), «Секрет» (1947), «Дочка» (1950), багатьох повістей.

ДОНЧИК ВІТАЛІЙ ГРИГОРОВИЧ (нар. 1932) – радянський український літературознавець, критик, лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1996), заслужений діяч науки і техніки України (1997), академік НАН України (2006). Освіту здобув у Київському університеті (1956). Працював у газеті «Літературна Україна» (1957–1962), Інституті літератури ім. Т. Шевченка (з 1962), головним редактором журналу «Радянське літературознавство» («Слово і час») (1989–2000).

ДОНЩИНА – найсхідніший історично-географічний регіон України, що охоплює землі (загальною площею понад 50 тис. км²) на правобережжі Нижнього Дону і майже повністю (крім найпівнічніших районів) територію Донецької та Луганської областей, де розташований промисловий регіон – Донецький басейн (Донбас). Донщиною (у широкому сенсі) називають всі землі нижньої течії Дону (колишня Область Війська Донського), національним ядром мешканців яких є донські козаки.

ДОПІНГ (*англ.* dope – вводити наркотики) – термін для позначення вживання в професійному спорті наркотичних та ін. речовин природного або синтетичного походження, що дозволяють у результаті їхньої дії добитися поліпшення спортивних результатів. Величезна кількість лікарських засобів мають статус заборонених для спортсменів під час змагань.

ДОПЛЕРА ЕФЕКТ – зміна частоти і довжини хвиль, що реєструються приймачем, спричинена рухом їх джерела та/або рухом приймача. Легко спостерігається на практиці, наприклад, коли повз спостерігача проїжджає машина з увімкненою сиреною та її тон по-

стійно змінюється залежно від відстані від спостерігача. Вперше описаний (1842) австрійським фізиком та астрономом Крістіаном Доплером (1803–1853).

ДОПОМОГА СОЦІАЛЬНА – турбота держави, суспільства щодо громадян, які потребують допомоги, підтримки у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатньою забезпеченістю засобами існування. Зазвичай проявляється у вигляді пенсій, надання матеріальної допомоги, обслуговування хворих і престарілих, турботи про дітей; гарантовану систему матеріального забезпечення непрацездатних здійснює соціальне страхування.

ДОР (МОН-ДОР) (*фр.* Monts Dore) – група згаслих вулканів у регіоні Овернь (Франція), розташована в Центральному масиві. Включає низку сильно зруйнованих ерозією лавових конусів, зі слідами давніх зледенінь, найвищим з яких є Пюї-де-Сансі (1886 м). Останні виверження у вулканічному масиві відбувалися в неогені. Вкриті гірськими луками, чагарниками, задіяними для вівчарства, та невеликими масивами соснових лісів.

ДОРЕ (DORE) ПОЛЬ ГЮСТАВ (1832–1883) – французький гравер, ілюстратор і живописець. Відомий живописно-динамічними та гротескно-виразними ілюстраціями «Гаргантюа і Пантагрюель» Рабле (1854) і «Бешкетних розповідей» Бальзака (1856), романтично-ефектними малюнками до «Божественної комедії» Данте (1861), «Дон Кіхота» Сервантеса (1863), Біблії (1864–1866) тощо. Займався (з 1860-х) живописом, офортом та скульптурою.

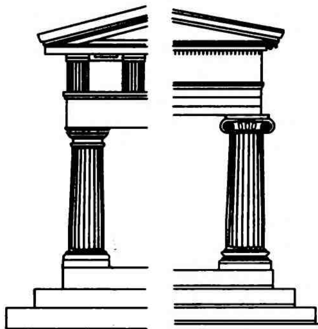
ДОРИЗО МИКОЛА КОСТЯНТИНОВИЧ (1923–2011) – радянський російський поет, лауреат Державної премії РРФСР ім. М. Горького (1981). Навчався в Ростовському університеті (1945–1948) і на Вищих літературних курсах у Москві. Літературну діяльність розпочав 1938, перша збірка віршів «На родных берегах» (1948). Автор віршів пісень, що звучать у бл. 40 кінофільмах і часто вважаються народними: «Песня о любви», «Огней так много золотых», «Давно не бывал я в Донбассе» та ін.

ДОРИФОР (*грец.* doryphoros – списоносець) – одна з найвідоміших статуй античності (450–440 до н. е.), ідеальна фігура юнака зі списом, твір давньогрецького скульптора і теоретика мистецтва Поліклета Старшого (V ст. до н. е.), втілення канонів чоловічої ідеальної краси. Статую так і називали – «Канон Поліклета», за однойменним теоретичним трактатом її творця. Оригінал статуї не зберігся, але існують її численні копії.

Дорифор

ДОРИЧНИЙ ОРДЕР – найдавніший з трьох основних архітектурних ордерів, названий на

Доричний ордер

честь доричних племен. Походить з європейських та азійських берегів Егейського моря (VI ст. до н. е.), зустрічається в перших спорудах Стародавньої Греції та дорійських колоній. Лаконічний, монументальний, завдяки чому за часів античності вважався «чоловічим» ордером. Колона доричного ордера не має бази, антаблемент членується на архітрав, фриз і карниз.

ДОРІЙЦІ (ДОРЯНИ) – одне з основних давньогрецьких племен, що спочатку населяло області Північної і Середньої Греції, а бл. початку XII ст. до н. е. переселилося в південно-західні райони Греції, завдавши нищівних ударів містам Ахейської Греції. На території їхнього розселення (VIII–VI ст. до н. е.) формуються держави, що мали схожі риси в культурі і суспільному устрої (Спарта, поліси Криту, Аргос). Їхньою особливістю був симбіоз рабовласницького способу виробництва і пережитків родового ладу.

Д'ОРІОЛА (D'ORIOLA) КРІСТІАН (1928–2007) – французький фехтувальник (рапірист). Чемпіон Олімпійських ігор з фехтування на рапірах у командній (1948, 1952) і в особистій (1952, 1956) першостях, срібний призер в особистій першості (1948) і в командній першості (1956). Чемпіон світу в командній (1947, 1951, 1953, 1958) та особистій (1947, 1949, 1953, 1954) першостях.

ДОРН (DOHRN) ФЕЛІКС АНТОН (1840–1909) – німецький зоолог. Освіту здобув в університетах Кенігсберга, Бонна, Єни, Берліна і Бреслау (1865). Вивчаючи, зокрема, морських ракоподібних, працював у Гамбурзі, Шотландії та італійській Мессіні, де заснував зоологічну станцію поблизу Неаполя (1870), що стала видатним прецедентом міжнародного наукового співробітництва. Найвідоміший твір «Походження хребетних тварин і принцип зміни функцій» (1875).

ДОРОГИНСЬКИЙ – гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1980) в Ічнянському районі Чернігівської області. На площі 18,8 км^2 охороняється типовий для лісостепу болотний комплекс у верхів'ях річки Удай з переважанням угруповань осоки омської та ценозів (на периферії) хвоща річкового, осок чорної та просоподібної. Налічується бл. 200 видів рослин та багатий тваринний світ, особливо птахів (чапля велика, лелека білий, журавель сірий, деркач, курочка мала, погонич, крячок чорний та ін.).

ДОРОГИЧИНСЬКА БИТВА (1238) – битва (березень 1238) князів Данила Галицького і Василька Романовича проти лицарів Добжинського ордену (сформованого за статутом тамплієрів), які на той час володіли містечком Дорогочин на річці Західний Буг (нині на сході Польщі в Підляському воєводстві). Галицько-Волинський літопис розповідає, що перемогли українські князі. Згодом саме в Дорогочині князь Данило Галицький був коронований на «короля Русі» (1253).

ДОРОЖНІ ЗНАКИ – технічний засіб безпеки дорожнього руху, стандартизований графічний малюнок, що встановлюється край дороги для повідомлення певної інформації учасникам дорожнього руху. Поділяються на 8 груп знаків: попереджувальні, переважного права проїзду, заборонні та обмежувальні, розпорядчі, особливих розпоряджень, інформаційні, вказівники напрямів та інформаційно-вказівні, додаткові таблички. Загальні принципи дорожніх знаків і позначень збігаються в багатьох країнах.

ДОРОМАНСЬКЕ МИСТЕЦТВО – мистецтво раннього середньовіччя, що передувало романському, сформованому в XI ст. Умовно поділяється на ранньохристиянське мистецтво або докаролінгське (V–VIII ст.), мистецтво варварських королівств або каролінзьке (VIII–IX ст.) і мистецтво Оттонівської імперії або післякаролінгське (X–XI ст.).

ДОРОНІНА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА (нар. 1933) – радянська російська актриса театру і кіно, театральний режисер, народна артистка СРСР (1981), художній керівник МХАТ ім. М. Горького (1987). Освіту здобула в Школі-студії МХАТ (1956). Актриса Ленінградських ім. Ленінського комсомолу і Великого драматичного (1958–1966) та Московських МХАТу (1966–1971) та ім. В. Маяковського (1971–1983) театрів. Найвідоміші ролі в фільмах: «Старшая сестра» (1966), «Три тополя на Плющихе» (1967).

ДОРОФЄЄВА ІННА БОРИСІВНА (нар. 1963) – радянська українська артистка балету, педагог, народна артистка України (1997). Освіту здобула в Київських хореографічному училищі

(1983) та університеті культури і мистецтва (2001). Солістка балетної трупи Німецької опери на Рейні (1992–1995), прима-балерина і репетитор Донецького театру опери і балету (з 1995). Співорганізатор Донецької школи хореографічної майстерності (1992) та міжнародного фестивалю «Зірки світового балету» (1994).

ДОРОШ АННА АРКАДІЇВНА (нар. 1969) – українська артистка балету, педагог, народна артистка України (2001), лауреат міжнародних конкурсів (1990–1994). Освіту здобула в Новосибірському хореографічному училищі (1988). Артистка Новосибірського (1988–1989), провідна солістка Дніпропетровського (1989–1998) і прима-балерина Київського (1998–2004) театрів опери і балету. Очолює відділення класичної хореографії в Київській муніципальній академії танцю ім. Сержа Ліфаря (з 2004).

ДОРОШ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ (1898–1964) – радянський український різьбяр по дереву, скульптор, заслужений майстер народної творчості УРСР (1960). Освіту здобув у ремісничому училищі в Кам'янці-Подільському (1919). Дебютним твором стало дерев'яне погруддя Т. Шевченка (1930). Створив статуї: Б. Хмельницького, У. Кармелюка, М. Коцюбинського, В. Чапаєва, М. Щорса, Г. Котовського (1950-ті), композиції: «Т. Шевченко на засланні» (1962), «Молодий Т. Шевченко у К. Брюллова» (1963) та ін.

ДОРОШЕНКО ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1882–1951) – український політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець. Навчався у Варшавському, Петербурзькому і Київському університетах. Крайовий комісар Галичини і Буковини (1917), міністр закордонних справ Української держави (1918), в еміграції з 1919, де був організатором і співробітником українських наукових установ. Автор бл. 1000 праць з історії України: «Огляд української історіографії» (1923), «Історія України 1917–1923» (1930–1932), «Нарис історії України» (1932–1933), та ін.

ДОРОШЕНКО МИХАЙЛО (?–1628) – український військовий діяч, козацький полковник (1618), гетьман (1622–1628, з перервами). Вперше згадується в документах про Хотинську битву (1621) як козацький полковник і прихильник гетьмана Сагайдачного. Замість Оліфера Голуба обраний гетьманом, уклав Куруківський договір (1625), який встановив козацькій старшині грошову платню, земельні маєтності, збільшив реєстр до 6 тис. осіб. Загинув у бою з турками біля Бахчисарая.

ДОРОШЕНКО ПЕТРО ДОРОФІЙОВИЧ (1627–1698) – український державний, політичний та військовий діяч, гетьман Війська Запорозького (1665–1676). За гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського був прилуцьким (1658) і чигиринським (1660) полковником, генеральним осавулом (1663) за гетьмана Павла Тетері. Під час свого гетьманування воював з Польщею і Московією, перед військами якої капітулював (1676), був призначений воєводою у В'ятку (1679–1682), пізніше жив під Москвою.

ДОРОШКО МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ (нар. 1949) – радянський український шахтар, Герой України (2005) «за видатні особисті заслуги перед Українською державою у розвитку паливно-енергетичного комплексу, шахтарську доблесть і багаторічну самовіддану працю». Працював гірником очисного вибою відокремленого підрозділу «Шахта «Горіхівська» акціонерного товариства «Краснодонвугілля» (Луганська область), маючи 35-річний безперервний стаж.

ДОРТМУНД-ЕМС КАНАЛ (*нім.* Dortmund-Ems-Kanal) – канал у Німеччині, що пов'язує Рурський промисловий район з Північним морем, минаючи гирло Рейну, розташоване в межах Нідерландів. Довжина від порту Дортмунда на річці Емшер (притока Рейну) до каналізованої річки Емс (порт Емден) становить 269 км, глибина – 2,5 м, 19 шлюзів, з'єднаний з каналами Рейн-Херне і Середньонімецьким. Споруджений у 1890–1899, після реконструкції (1950) доступний для суден вантажопідйомністю 1000 т.

ДОРТУАР (*фр.* dortoir – спальня) – загальна спальня вихованців або вихованок закритого навчального, виховного і робочого закладу чи пансіону.

ДОС, ДИСКОВА ОПЕРАЦІЙНА СИСТЕМА (*англ.* Disk Operating System, DOS) – родина операційних систем для персональних комп'ютерів, орієнтована на використання дискових накопичувачів, таких як жорсткий диск і дискета. Однозадачна операційна система, що після

запуску управління передається прикладній програмі, яка отримує в своє розпорядження всі ресурси комп'ютера. Системи з такою назвою для великих електронно-обчислювальних машин та їхніх клонів існували ще в 1960–1980-х.

досвід — одне з основних понять теорії пізнання, а саме знання і/або навички, набуті в процесі безпосередніх переживань, вражень, спостережень і практичних дій (на відміну від знання, досягнутого за допомогою абстрактного мислення), тобто єдність знань і вмінь. Досвід є сукупністю всього того, що відбувається з людиною в її житті (реальність) і що вона усвідомлює. Людина здатна мати досвід про себе, свої здібності, свої чесноти і вади, а також про власні думки, ідеї і знання (внутрішній досвід).

дослідники святого письма — протестантські християнські релігійні групи, засновані на території США (1880-ті), що практикують хрещення і читання Біблії. Після розколу в товаристві Дослідників Святого Письма (1931) виникла найбільша релігійна організація у течії — Свідки Єгови.

дослідницьке — селище міського типу (площа — 11,3 км^2, населення — 1,9 тис. осіб) Васильківського району Київської області України. Засноване (1948) як Центральна українська машиновипробувальна станція, на базі якої створено (1976) Всесоюзний науково-дослідний інститут з випробовувань машин та обладнання для тваринництва і кормовиробництва, смт (1984). Розташоване на рівній ділянці Київського плато, абсолютна висота 180 м.

досталь микола миколайович (нар. 1946) — радянський російський кінорежисер, сценарист, актор і продюсер, народний артист Російської Федерації (2008). Освіту здобув у Московському університеті (1971) та на Вищих курсах сценаристів і режисерів (1981). Найвідоміші фільми: «Ожидаются похолодание и снег» (1981), «Облако-рай» (1990), «Маленький гигант большого секса» (1992), «Полицейские и воры» (1997), «Гражданин начальник» (2001), «Стилет» (2003), «Штрафбат» (2004) та ін.

достоєвський андрій михайлович (1825–1897) — російський архітектор і мемуарист, молодший брат письменника Ф. Достоєвського. Освіту здобув у Будівельному (цивільних інженерів) училищі (1848). Працював міським архітектором Єлисаветграда (1849–1858), Сімферополя (1858–1860), Катеринослава (1860–1865) та губернським архітектором Ярославля (1865–1891), де брав участь у реставраційних роботах стародавніх пам'яток архітектури Ярославської губернії в Ростові, Угличі та ін.

достоєвський федір михайлович (1821–1881) — російський письменник і мислитель, один із класиків світової літератури, член-кореспондент Петербурзької АН (1877). За антидержавну діяльність засуджений до страти (1849), що замінена каторгою (1850–1854) і солдатською службою (1854–1859). Автор повістей «Бедные люди», «Двойник» (1846), «Белые ночи» (1848) та романів «Преступление и наказание» (1866), «Идиот» (1868), «Бесы» (1872), «Подросток» (1875), «Братья Карамазовы» (1880) та ін.

дотація (*лат.* dotatio — дар, пожертва) — грошові кошти з державного та місцевого бюджетів для надання фінансової підтримки збитковим підприємствам, у яких грошова виручка від продажу виробленого продукту менше витрат на виробництво і продаж даного продукту, або бюджетам нижчого рівня для покриття розриву між їхніми доходами і витратами; державні грошові допомоги у вигляді доплат громадянам та окремим організаціям для покриття збитків або на спеціальні цілі.

дотик — генетично перший, вихідний спосіб комунікації людини, що виникає внаслідок подразнення рецепторів шкіри і слизових оболонок при доторкуванні, натисканні, дії тепла і холоду та ін. впливів. Дотики в соціальних взаємодіях поділяються на: обумовлені професійною діяльністю (лікарі, перукарі, спортивні тренери тощо); ритуальні (рукостискання, взаємні потирання носами, поцілунки тощо); особистісні (засіб невербального сексуального спілкування).

дотична — пряма в геометрії, що проходить через точку кривої або кола і має рівно одну спільну точку дотику з ними.

дофін (*фр.* Dauphin — дельфін) — титул спадкоємця французького престолу (але тільки нащадка чинного короля), повністю — дофін Франції або дофін В'єннський. Походить з се-

редньовіччя від графа Гіга IV В'єннського, на гербі якого був зображений дельфін. Дофіни В'єннські продали титул французькій короні з умовою, що титулноситимуть спадкоємці престолу. Першим дофіном Франції (спадкоємцем французької корони) став майбутній король Франції Карл V (1338–1380). Титул скасовано 1830.

ДОХА – столиця (площа – 132 км², населення – 1,45 млн осіб) і найбільше місто держави Катар, розташоване на узбережжі Перської затоки, в якому мешкає понад 80 % населення країни. Засноване як Аль-Біда (1850), столиця британського протекторату Катар (1916) і незалежної держави (1971), центр нафтової і рибальської промисловості. Клімат тропічний, пустельний, дуже спекотний, де середній максимум температур перевищує +45 °С, опади – бл. 150 мм/р.

ДОХІД – грошові кошти або матеріальні цінності, отримані державою, фізичною чи юридичною особою в результаті якоїсь діяльності, або грошовий потік, загальна сума грошей, що надходить різним економічним агентам у вигляді заробітної плати, ренти, дивідендів, відсотків, підприємницького прибутку протягом визначеного часового періоду.

ДОХІД НАЦІОНАЛЬНИЙ – найважливіший макроекономічний показник (новостворена вартість) сукупних доходів усього населення даної країни за визначений період часу (зазвичай за рік). Його основними компонентами є: доходи найманих працівників і некорпоративних власників, прибуток фірм, рентні доходи, процентний дохід.

ДОХНА – річка у Крижопільському, Тростянецькому, Чечельницькому і Бершадському районах Вінницької області України, права притока Південного Бугу. Починається біля с. Павлівка, довжина – 74 км, площа басейну – 1280 км², ухил – 1,1 м/км, долина трапецієподібна, завширшки 0,5–3,5 км, заплава (до 200 м) заболочена, річище звивисте (2–10 м). Стік частково зарегульований ставками, використовується для технічного водопостачання, зрошення, рибальства.

ДОЦЕНТ (*лат.* docere – навчати) – вчене звання викладачів вищих навчальних закладів (зокрема в Україні та ін. країнах), що виконують функцію університетських лекторів; вчене звання співробітників наукових установ; посада у вищих навчальних закладах. Учене звання доцента присвоюється (зазвичай кандидатам наук) ученими радами.

ДОЩ – рідкі опади, що випадають зазвичай зі змішаних хмар у вигляді крапель (діаметром 0,5 мм і більше). Опади з діаметром крапель (менше 0,5 мм) називаються мрякою. Інтенсивність дощу коливається від 0,25 мм/г (мряка) до 100 мм/г (злива). Різновиди дощу: злива (сильний дощ), мряка (дуже дрібний і густий дощ), хвища (сильний і холодний дощ) тощо. Дощ при сонці (не закритому хмарами) називають сліпим або грибним.

ДОЩОВИК (*лат.* Lycoperdon) – рід грибів родини Шампіньйонові. Плодове тіло замкнутої будови, спочатку майже кулясте, потім обернено-грушоподібне, 2–8 см заввишки, здатне виростати після дощу до 30 см за добу. Забарвлення біле, білувате, жовтувато- або сірувато-біле, всередині спочатку біле, при достиганні гриб оливково-червоний, порохнявий (інша назва – порхавка), достиглий з отвором у центрі. Зустрічається всюди, росте у листяних і хвойних лісах, степах, на луках, їстівний.

ДОЩУВАЛЬНА УСТАНОВКА – механічний пристрій різноманітних конструкцій для зрошування полів, садів, виноградників, лісових розсадників, спортивних майданчиків з трав'яним покриттям та ін., що складається з водяної помпи, трубопроводів та зрошувального устаткування.

ДРА – річка на північному заході Африки, найдовша річка Марокко – 1150 км, площа басейну – 15,1 тис. км². Утворюється в горах Високого Атласу, впадає до Атлантичного океану на широті Канарських островів. Вода річки використовується для зрошення, її постійна течія зазвичай обмежена гірськими районами і до океану вода доходить лише під час весняного танення снігів у горах.

ДРАБІВ – селище міського типу (площа – 6,3 км², населення – 6,9 тис. осіб), центр Драбівського району Черкаської області України. Відомий з 1680, містечко і центр волості (1848), центр району (1923). смт (1965). Розташований на слабо хвилястій поверхні Придніпровської низовини, на берегах річки Золотоноші (ліва притока Дніпра), абсолютні висоти 110–125 м.

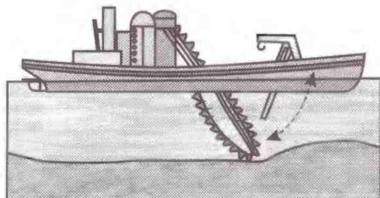
ДРАБІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – державний районний музей у смт Драбів Черкаської області України, розташований в історичній будівлі у центрі районного центру. У фондах музею понад 1,5 тис. експонатів, що презентують природні, історичні, етнографічні та ін. особливості краю та місцевого населення.

ДРАБІВСЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Черкаської області, утворений 1923, площа – 1,2 тис. км^2, населення – 37,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 9,8 тис. осіб). Межує з Чорнобаївським, Золотоніським, Переяслав-Хмельницьким, Яготинським, Пирятинським, Гребінківським та Оржицьким районами, адміністративний центр – Драбів. Розташований на лесовій плескатій терасовій поверхні Придніпровської низовини, зі значною кількістю степових блюдець. Головні річки: Супій, Коврай, Золотоноша та ін.

ДРАВІДИ – народи, що населяють переважно Південну Індію і розмовляють дравідійськими мовами, значно відрізняються від решти населення країни, завдяки чому деякими дослідниками виділяються в окрему расу. До них належать телуру, або андхра (понад 80 млн осіб), таміли (бл. 70 млн осіб, частково живуть у Шрі-Ланці, Малайзії, М'янмі та ін. країнах Південно-Східної Азії), малаялі (понад 35 млн осіб), канара, або канада (44 млн осіб), гонди (бл. 4 млн осіб), тулу (до 1 млн осіб) та ін.

ДРАВІДІЙСЬКІ МОВИ – мовна родина, що об'єднує бл. 85 мов, якими розмовляє понад 200 млн осіб. Переважна більшість носіїв мешкає в Південній Індії, а також в Пакистані, Бангладеш, Шрі-Ланці, Афганістані, Ірані, Малайзії і Сінгапурі. Найбільш поширені серед дравідійських мов телугу, тамільська, каннада і малаялам.

ДРАГА (*англ.* drag – тягнути, чистити дно) – комплексний механізований, встановлений на плавучу платформу гірничо-збагачувальний агрегат, що працює за принципом багаточерпакового екскаватора або землесоса, засмоктуючи породу і перекачуючи її на збагачувальну фабрику. Використовується для розробки розсипів, видобутку з них цінних матеріалів (найчастіше – золота, срібла) та укладання шлаку у відвал. Зазвичай незворотно впливає на екосистему річки, знищуючи її старе русло і береги.

Драга

ДРАГАО (ДРАГАУ) (*порт.* Estádio do Dragão – стадіон дракона) – футбольний стадіон у Порту (Португалія), домашня арена футбольного клубу «Порту», побудований за проектом архітектора Мануеля Сальгаду до чемпіонату Європи (2004), під час якого прийняв 5 матчів. Місткість – 52 202 глядачі, розмір поля 105 × 68 м. Під час відкриття стадіону (16 листопада 2003) господарі приймали іспанську «Барселону», у складі якої дебютував у Європі аргентинський 16-річний футболіст Ліонель Мессі.

ДРАГАН ТАРАС МИКОЛАЙОВИЧ (1932–2009) – радянський український художник, заслужений діяч мистецтв України. Ще школярем засуджений (1947), достроково звільнений (1954), освіту здобув у Львівському інституті декоративного та ужиткового мистецтва (1962), викладав у Львівському коледжі декоративного і ужиткового мистецтва ім. І. Труша (1962–2009). Автор панно і пластів з фаянсу і фарфору: «Жіночий портрет» (1972), «Маска» (1973), «Енергія» (1976), «Вишенька» (1973) та ін.

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ (1841–1895) – український публіцист, історик, філософ, літературознавець, фольклорист, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів, брат письменниці Олени Пчілки (1852–1930), дядько Лесі Українки (1871–1913). Освіту здобув у Київському університеті, де потім працював доцентом (1864–1875). Емігрував до Женеви, очолював осередок української політичної еміграції (1876–1889), професор Софійського університету (1889–1895).

ДРАГОМАНОВИХ РОДИНИ ЛІТЕРАТУРНИЙ МУЗЕЙ – створений (1991) в райцентрі Гадяч Полтавської області України, відкритий для відвідувачів з 1995. У фондах музею бл. 200 експонатів,

що розкривають гадяцький період життя і творчості родини Драгоманових.

ДРАЙВЕР (*англ.* driver – водій) – спеціальна комп'ютерна програма, необхідна для коректної роботи комп'ютера, що дозволяє операційній системі комп'ютера розпізнавати і правильно використовувати будь-який пристрій, встановлений у комп'ютері (наприклад, модем, принтер, сканер тощо). Зазвичай з операційними системами постачаються драйвери для ключових компонентів апаратного забезпечення, а драйвери до нових пристроїв постачаються на дискетах і дисках.

ДРАЙВІНГ (*англ.* Carriage driving) – змагання кінних упряжок, одна з дисциплін кінного спорту, в якій спортсмени (той, хто керує конем, і його помічник грум) беруть участь у турнірах на запряжених в екіпажі конях. За правилами Міжнародної федерації кінного спорту до офіційних змагань допускають 4 основні різновиди кінних упряжок: одиночні – 1 кінь; парні – 2 коні, запряжені паралельно один до одного; тандем – 2 коні, запряжені цугом один за одним і четверик – 4 коні, запряжені цугом попарно.

ДРАЙЗЕР (DREISER) ТЕОДОР ГЕРМАН АЛЬБЕРТ (1871–1945) – американський письменник і громадський діяч. Навчався в Індіанському університеті (1889–1890). Працював клерком, газетним репортером і журнальним редактором (1890–1897). Автор романів «Сестра Керрі» (1900), «Дженні Герхардт» (1911), «Фінансист» (1912), «Титан» (1914), «Геній» (1915), «Американська трагедія» (1925), «Оплот» (1946), «Стоїк» (1947), збірок оповідань, автобіографій «Газетні будні» (1929), «Зоря» (1931) і публіцистики.

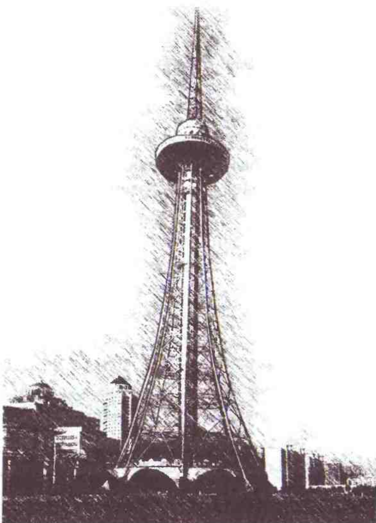
ДРАККАР (*норв.* Drakkar – корабель-дракон) – дерев'яний корабель вікінгів, довгий (35–60 м) і вузький, з високо піднятими носом і кормою. На носі кріпилася різьблена голова дракона (звідси і назва типу корабля), а по бортах розташовувалися щити. Великі кораблі мали до 35 пар весел і розвивали швидкість до 10–12 вузлів. Використовувалися для військових дій, перевезень і дальніх морських плавань, вважається, що на них вікінги досягали Ісландії, Гренландії та Північної Америки.

ДРАКОН (*лат.* Draco) – навколополярне сузір'я Північної півкулі неба, найяскравіші зорі: Етамін (Растабан), Альваїд, Тубан, Альбід (Нодус II), Нодус I, Джанфар, Груміум, Тиль. Відоме з стародавніх часів, включене до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест». У Драконі розташовується північний полюс екліптики. Найліпші умови видимості створюються ввечері у травні – липні.

ДРАКОН – збірна назва, що об'єднує низку міфологічних і фантастичних істот. Їхній образ, що виник в давнину і зазнав тривалої еволюції (за формою і суттю), нині набув значного поширення у фантастичній літературі, скульптурі та архітектурі, використовується в фен-шуй, гороскопах тощо. Слово «дракон» застосовується в назвах деяких реальних видів хребетних, переважно рептилій і риб.

ДРАКОН – клас перегонових вітрильних яхт, конструкцію яких розробив (1930-ті) норвезький яхтсмен Джохан Анкер (1871–1940). Кільова яхта-монотип з рубкою, клас входив до програми Олімпійських ігор (1948–1972). Екіпаж – 3 особи, найбільша довжина – 8,9 м, ширина корпусу – 1,95 м, осадка – 1,2 м, водотоннажність 1650 кг, вітрильне озброєння – шлюп, площа вітрил – понад 50 м^2.

ДРАКОНА ВЕЖА – телевізійна вишка в Харбіні, провінція Хейлунцзян (Китай), заввишки 336 м

Вежа Дракона (Китай)

(найвища сталева споруда в Азії і друга в світі), збудована 2000. Комплексна багатофункціональна будівля, що поєднує функції: телевізійної і радіотрансляційної станції, туристичного об'єкта, ресторану, розважального центру, розповсюджувача реклами, метеорологічного спостерігача тощо. Загальна площа вежі становить 16,6 тис. м^2, має два зали: тарілкоподібний (на висоті 181 м) і кулеподібний (206 м).

ДРАКОНОВІ ГОРИ (DRAKENSBERG) – гірська система, що тягнеться паралельно до південно-східного узбережжя на півдні Африки, на території Південноафриканської Республіки, Лесото і Свазиленду, частина Великого Уступу, з найвищою горою Табана-Нтленьяна (3482 м) в Лесото. Складена переважно пісковиками і базальтами, що зумовлює столовий характер вершин і крутосхильних ступінчатих плато, розділених глибоко врізаними долинами річок. Східні схили вологі, західні – сухі.

ДРАМА – літературний, театральний і кінематографічний жанр, що бере початки з античності, а особливого поширення набув у літературі XVIII–XXI ст., поступово витиснувши ін. жанр драматургії – трагедію, протиставивши йому переважно побутову сюжетику і більш наближену до повсякденної реальності стилістику. З виникненням кінематографа долучився до цього виду мистецтва, ставши одним з найпоширеніших його жанрів.

ДРАНИЦЬКИЙ – орнітологічний заказник загальнодержавного значення (1984) біля с. Драниця Новоселицького району Чернівецької області. На площі 0,8 км^2 охороняється природне озеро у долині річки Черлен (ліва притока річки Прут), яке є місцем гніздування водоплавних і болотних птахів (качок, лисок, водяних курочок, чапель, очеретянок та ін.). Значна частина території заказника (до 80 %) – зарості очерету та рогозу з багатим видовим складом водної рослинності. Виконує водорегулювальну функцію.

ДРАП (*фр.* drap – сукно) – важка, щільна вовняна тканина складного переплетення з пряжі апаратного (суконного) прядіння. Зазвичай складається з двох шарів, завдяки чому має високі теплоізоляційні властивості. Лицьовий шар тканини часто виробляється з більш високоякісної шерсті, ніж виворіт. Залежно від структури і малюнка переплетення може бути ворсованим і неворсованим, одно- і багатоколірним та ін. Використовується для пошиття зимових і демісезонних пальт.

ДРАХМА – грошова одиниця в давньогрецьких полісах, елліністичних державах і сучасній Греції, де існувала (1833–2001) до введення євро, за міжнародним позначенням – HUF, дорівнювала 100 лептам. Як грошова одиниця сучасної Грецької держави срібна драхма була введена в обіг королівським указом (1833), за номіналом 1 фенікс = 1 драхма. З 1 січня 2001 драхма замінена на євро за офіційним курсом 340,75 драхм = 1 євро.

ДРАХМА – одиниця вимірювання маси: (давньогрецька) спочатку складалася зі злитка срібла вагою 1/60 міни (вага міни в різні часи варіювала у межах 341,2–600 г); (британська) в імперській системі мір дорівнювала 1,77184519905875 г.

ДРАХМА АПТЕКАРСЬКА – історична одиниця вимірювання маси аптекарської ваги (системи мір, яка нині не вживається), що використовувалася лікарями та аптекарями під час виготовлення ліків, а також для зважування дорогоцінних металів. У більшості країн Європи драхма складалася з трьох скрупулів і була 1/8 аптекарської унції і 1/96 аптекарського фунту. У різних країнах вага аптекарської драхми варіювала від 3,1 г до 4,375 г. Система аптекарської ваги скасована в СРСР 1 січня 1927.

ДРАЧ ІВАН ФЕДОРОВИЧ (нар. 1936) – радянський український письменник, поет, сценарист, політичний діяч, лауреат Державних премій УРСР ім. Т. Шевченка (1976) і СРСР (1983), Герой України (2006). Освіту здобув у Київському університеті (1963) і на Вищих курсах кіносценаристів при Держкіно СРСР в Москві (1964). Працював у газетах «Літературна Україна», «Батьківщина», на кіностудії ім. О. Довженка. Голова І з'їзду Народного Руху України (1989), народний депутат Верховної Ради України (до 2002).

ДРЕВЕЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1949) – радянський український скульптор і художник. Освіту здобув у Київському художньому інституті (1978). Живе і працює (в галузі живопису, графіки, скульптури) в Фастові на Київщині, де очолює міську школу народної майстерності.

Головні твори: «Дипломат В. Веселка – портрет художника» (1976), «Борисфен» (1982), пам'ятники винахіднику електрозварювання М. Бенардосу (1981), Т. Шевченку (1999) та ін.

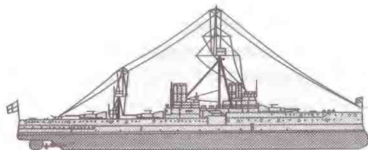
ДРЕВЛЯНИ – східнослов'янське плем'я, що мешкало в українському Поліссі, переважно в Житомирській та на заході Київської областей (зі сходу їхні землі обмежували долини Дніпра, а з півночі – Прип'яті). Остаточно приєднані до складу Київської Русі стараннями княгині Ольги (946). Ареал їхнього проживання відповідає поширенню лука-райковецької культури. Свою назву, за поясненням літописця, дістали завдяки мешканню в лісовій зоні.

ДРЕВЛЯНСЬКИЙ – державний природний заповідник, заснований (2009) у межах Народицького району на північному сході Житомирської області України на площі 308,728 км^2 з метою збереження типових та унікальних лісових і водно-болотних природних комплексів Українського Полісся, охорони реліктових та ендемічних рослин і тварин та відтворення і збагачення природних лісів регіону.

ДРЕВО ЖИТТЯ – різновид декоративно-прикладного мистецтва, тип глиняної скульптури, поширений у центральній Мексиці. Зображення на цих скульптурах створювалися для навчання місцевих жителів християнській міфології в ранній колоніальний період. Традиційно на них відтворювалися конкретні біблійні сцени (наприклад, Адам і Єва), але нині з'явилася тенденція створення древ з малюнками, позбавленими біблійної тематики.

ДРЕГОВИЧІ – східнослов'янський племінний союз, що мешкав у районі Гомельської, Брестської, Гродненської і Мінської областей нинішньої Білорусі (IX–XII ст.). Східними сусідами дреговичів були радимичі, північно-східними – кривичі, південними – древляни, північно-західними – ятвяги і литва. Під час заселення Білорусі дреговичі рухалися з півдня на північ (до річки Німан), що вказує на їх південне походження. Підпорядкування дреговичів київським князям сталося, ймовірно, в X ст.

ДРЕДНОУТ (*англ.* dreadnought – безстрашний) – покоління військових суден класу лінкор початку XX ст., що мали велику кількість гармат головного калібру. Термін одночасно позначає певні британські кораблі, спущені на воду: військові кораблі (1573, 1691, 1742, 1801), фрегат (1654), броненосець (1875), лінкор (1906) та перший британський атомний підводний човен.

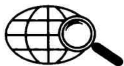
Дредноут

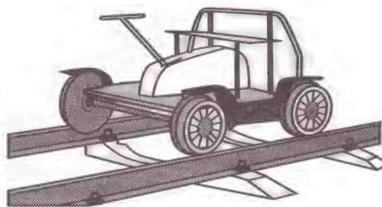
ДРЕЗ (DRAIS) КАРЛ ФРІДРІХ КРІСТІАН ЛЮДВІГ (1785–1851) – німецький винахідник, курфюрст, барон. Освіту здобув у Гейдельберзькому університеті (1805). Запатентував (17 лютого 1818) свій перший винахід – самокат (велосипед), оснащений сідлом і кермом, назвавши його «машиною для ходьби». Його земляки з Карлсруе назвали винахід на честь барона «дрезиною» – цей термін позначає візок, що пересувається рейками залізниці (з 1839). Ін. винахід – м'ясорубка.

ДРЕЗДЕНСЬКА КАРТИННА ГАЛЕРЕЯ (*нім.* Gemäldegalerie Alte Meister) – галерея старих майстрів, унікальна збірка з бл. 750 картин старих майстрів (Рафаеля, Корреджо, Веласкеса, Дюрера, Тіціана, Рембрандта, Рубенса та ін.), придбаних у XVIII ст. саксонськими правителями з альбертинської лінії Веттінів, що нині входить до складу Державних художніх зібрань Дрездена, Саксонія (Німеччина). Розташована в палаці мистецтв у стилі неоренесансу, що замикає простір Театральної площі (1847–1855).

ДРЕЗДЕНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1745) – сепаратна мирна угода, підписана в Дрездені (25 грудня 1745) Пруссією з Австрією і Саксонією, що завершила Другу Силезьку війну (1744–1745), одну зі складових війни за австрійську спадщину (1740–1748). За ним Пруссія отримувала від Австрії практично всю Силезію, за винятком південно-східних князівств, та визнавала обрання імператором Священної Римської імперії Франца Стефана Лотаринзького, чоловіка австрійської ерцгерцогині Марії Терезії.

ДРЕЗИНА – транспортний засіб на залізничному ходу, що використовується для інспекторських поїздок, перевезення службового пер-

Дрезина

соналу, матеріалів, механізмів та інструменту на невеликі відстані для ремонту шляху і залізничних пристроїв. Існують дрезини з ручним і ножним приводом, автодрезини (з двигуном автомобільного типу) та мотодрезини (з двигуном мотоциклетного типу). Названа на честь німецького винахідника Карла Дреза (1785–1851), запроваджена у використання на залізницях 1839.

ДРЕЙК (DRAKE) ФРЕНСІС (бл. 1540–1596) – англійський пірат, навігатор, работорговець і політик. Був піратом у Карибському морі (1567–1572), грабуючи іспанські кораблі, за що іспанський король Філіп II свого часу призначав значну нагороду за його голову. За наказом королеви Єлизавети I та на її кошти спорядив експедицію до Тихого океану, здійснивши (1577–1580) навколосвітню подорож (другу в історії після Ф. Магеллана) на галеоні «Золота лань», попутно грабуючи іспанські кораблі.

ДРЕЙКА ПРОТОКА – з'єднує Атлантичний і Тихий океан (часто протоку відносять до Південного океану), обмежена на півночі архіпелагом Вогняна Земля (Чилі, Аргентина), а з півдня – Південними Шетландських островами (Антарктида). Вважається найширшою протокою на Землі (бл. 820 км у найвужчій частині). Протокою проходить Течія Західних вітрів, часто спостерігаються сильні шторми. Названа на честь англійського мореплавця корсара Френсіса Дрейка (бл. 1540–1596), який подолав її 1578.

ДРЕЙФ – повільне постійне переміщення чого-небудь, зокрема: (мореплавство) знесення судна з лінії курсу під впливом вітру або течії, а також судна, що стоїть на якорі, коли якір повзе по ґрунту; (медицина) відносно повільні плавні зміщення очей; електронів – рух носіїв заряду під дією електричного поля; (біологія) явище неспрямованої зміни генів у популяції; (географія) рух льоду в морях та океанах під впливом вітру і течій тощо.

ДРЕЙФ КОНТИНЕНТІВ – теорія дрейфу материків, яку вперше сформулював (1920-ті) німецький геолог Альфред Вегенер (1880–1930). Відповідно до неї, в історії Землі існували періоди, коли всі континенти об'єднувалися в один суперконтинент і знову розпадалися. Описує рух, об'єднання і розпад континентів, заснований на тектоніці плит, та передбачає, що при збереженні сучасного руху континентів наступний суперконтинент має виникнути за 300 млн років.

ДРЕЙФУС (DREYFUS) АЛЬФРЕД (1859–1935) – французький офіцер. Навчався в Парижі у Військовій вищій політехнічній школі; служив в артилерії і дослужився до чину капітана, зарахований до Генерального штабу (1893). Став головною дійовою особою «Справи Дрейфуса» – процесу (1894–1906), де був звинувачений у шпигунстві на користь Німецької імперії як єврей родом з Ельзасу (на той момент територія Німеччини). Процес відіграв значну роль в історії Франції і Європи на межі XIX–XX ст.

ДРЕМЛЮГА МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (1917–1998) – радянський український композитор, педагог, громадський діяч, заслужений діяч мистецтв УРСР (1972), народний артист України (1993), лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1998). Освіту здобув у Київській консерваторії (1946), де викладав (з 1946), доцент (1965), професор (1978). Автор хорових і оркестрових творів, музикознавчих праць «Українська фортепіанна музика» (1958), «Думки про обробки народної пісні» (1959) та ін.

ДРЕМЦОВ (ДРІМЦОВ, ДРІМЧЕНКО) СЕРГІЙ ПРОКОПОВИЧ (1867–1937) – український радянський композитор, фольклорист, хоровий диригент, педагог і громадський діяч, заслужений артист УРСР (1928). Освіту здобув у Харківському реальному училищі. Керував рядом навчальних закладів, ректор Харківського музично-драматичного інституту (1925–1934). Автор опери-думи «Іван Морозенко» (1914), оперети «Сорочинський ярмарок» (1926), камерно-інструментального тріо «Кобзарський спів» (1926) та ін. творів.

ДРЕН (*англ.* drain – висушувати, осушувати) – підземний канал (зазвичай глиняна трубка) для відведення зайвої води з ґрунту.

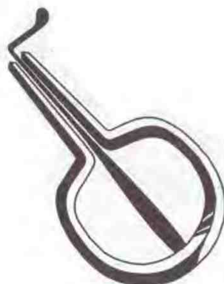
ДРЕНАЖ – природне або штучне видалення води з поверхні землі або підземних вод. У будівництві – метод збору і відводу ґрунтових вод від ділянки і споруд за допомогою системи дренажних труб, свердловин, каналів, підземних галерей та ін. прийомів. У медицині – спосіб створення за допомогою дренажів постійного відтоку вмісту з порожнини або рани.

ДРЕСИРУВАННЯ (*фр.* dresser – виправляти, навчати) – вироблення фіксованих форм поведінки за допомогою чергування позитивних і негативних підкріплень, один із найдавніших методів управління тваринами і людьми. Підкріпленням називають дії дресирувальника, що супроводжують поведінку підопічного: позитивне (заохочувальне) або негативне (невдоволене) підкріплення. Вважається, що для вироблення стійкої цільової поведінки у тварини потрібно 20–200 підкріплень, у людини – 2–20.

ДРИЖИПІЛЬСЬКА (ОХМАТІВСЬКА) БИТВА (1655) – битва під Охматовим (нині село Жашківського району Черкаської області), відбулася (29 січня – 1 лютого 1655) між військами Речі Посполитої і Кримського ханства проти вояків Війська Запорозького і Московського царства. Під час запеклої битви на лютому морозі обидві сторони втратили убитими по 15 тис. вояків, а за полем бою у козацькій традиції закріпилася назва «Дрижипіль», оскільки земля тоді «дрижала» від холоду і сутичок.

ДРИЛЬ – ручний, пневматичний або електричний інструмент, призначений для свердління отворів під час проведення будівельних, оздоблювальних, столярних, слюсарних та ін. робіт. Ручний дриль – інструмент ручного свердління, з використанням сили людини. Його прототип придуманий ще в неоліті, коли дриль являв собою комбінацію лука і свердла, що оберталося за рахунок повороту лука і використовувалося для добування вогню, обробки каміння та ін. робіт.

ДРИМБА – один із найпоширеніших і найдавніших музичних щипкових інструментів, в Україні поширений у гуцульському музичному побуті. Має підковоподібний вигляд з подовженими лапками, між якими розташована тонка сталева пластинка (язичок), що, поступово потоншуючись, завершується загнутим кінчиком. Музикант, вкладаючи дримбу в рот, притискає вигнуті підковою боковинки зубами, притримуючи за лапки, і б'є по кінцю язичка пучкою пальця. Звук посилюється природним резонатором – ротовою порожниною.

Дримба

ДРИФТЕР (*англ.* drift – дрейф) – двозначний морський термін: рибальське судно малої або середньої тоннажності, призначене для риболовлі дрифтерними сітками, має низький надводний борт і вільну палубу в носовій частині для механізмів, що вибирають сітку; різновид вітрила, стаксель великого розміру для використання в слабкий (до 2 балів) вітер, що зазвичай виготовляється з нейлону з великим «пузом», розташованим ближче до середини вітрила.

ДРИФТЕРНА СІТКА – сіткове полотно завдовжки від 25–30 м до 4500 м, заввишки від 3–15 м до 30 м (на промислі тунців), що вільно плаває після його встановлення або (іноді) з вантажем. Розмір вічка дрифтерних сіток залежить від розміру об'єкта лову.

ДРІАДИ (*грец.* dryas – дуб, дерево) – німфи у грецькій міфології, які жили в деревах і гинули разом з ними. Іноді їх називали за породою дерев, наприклад пов'язані з ясенем німфи іменувалися дріади-мелії. Вважалося, що особливим заступництвом дріад користуються ті люди, які висаджують дерева та дбають про них.

ДРІБ – багатозначний термін: (математика) форма представлення раціонального числа, що складається з однієї або кількох частин

одиниці, за способом запису поділяються на 2 формати (звичайні та десяткові); (військова справа) снаряд патрона у вигляді дрібних металевих кульок (або кубиків), стрільба якими проводиться з мисливської зброї; (музика) швидкі, часті, уривчасті звуки (наприклад, барабанний дріб).

ДРІБ ПЕРІОДИЧНИЙ – нескінченний десятковий дріб, де з певного місця періодично повторюється певна група цифр, що називається періодом, наприклад, 1,3181818..., коротше цей дріб записують як 1,3 (18). Періодичний дріб називається чистим, якщо період починається відразу після коми (наприклад, 2,7171) або змішаним, якщо після коми є цифри, що передують періоду (наприклад 1,708323232...).

ДРІЖДЖІ – група (позатаксономічна) одноклітинних грибів, що об'єднує бл. 1500 видів, які втратили міцеліальну будову у зв'язку з переходом до проживання у рідких і напіврідких, багатих на органічні речовини субстратах. Розміри дріжджових клітин зазвичай становлять 3–7 мкм у діаметрі (найбільші – до 40 мкм), розмножуються переважно безстатево за допомогою брунькування, хоча деякі види здатні до симетричного (бінарного) поділу. Мають практичне значення, особливо пекарські або пивні дріжджі.

ДРІК (*лат.* Genista) – рід рослин родини Бобові (Fabaceae), які ростуть у Євразії і Північній Америці, віддаючи перевагу сухим супіщаним і кам'янистим вапнованим ґрунтам, дуже світлолюбні і посухостійкі. Низькорослі, тернисті або неколючі кущі, напівкущі й ліани. Листки цільні, прості або трійчасті, густо опушені або голі. Квітки жовті, рідше білуваті, зібрані в кінцеві або пазушні суцвіття. Розмножуються насінням, рідше – зеленими живцями.

ДРІМВОРКС ПІКЧЕРС (DREAMWORKS PICTURES) – публічна американська кінокомпанія, що займається розробкою, продюсуванням і прокатом фільмів, мультфільмів, відеоігор і телепрограм. Американські продюсери Стівен Спілберг (нар. 1946), Джеффрі Катценберг (нар. 1950) і Девід Гіффен (нар. 1943) заснували її (1994) як нову голлівудську студію, що виступила продюсером понад 10 фільмів, касові збори яких перевищили 100 млн доларів США – найуспішніший мультиплікаційний серіал «Шрек» (2001–2010).

ДРІМЛЮГА (*лат.* Caprimulgus) – рід нічних або присмеркових птахів родини Дрімлюгові (Caprimulgidae). Птахи середнього розміру, завдовжки 23–35 см, розмах крил – 50–67 см, з короткими ногами і дзьобами, харчуються переважно нічними комахами. Оперення забарвлене в захисні кольори, нагадує кору та листя дерев, деякі види сидять уздовж гілки, а не впоперек, як більшість птахів, що дозволяє краще ховатися вдень. Зазвичай відкладають одне або два яйця на землю.

ДРІОПІТЕКИ (*лат.* Dryopithecus) – рід вимерлих антропоморфних приматів, відомий за рештками у Східній Африці та Євразії. Жили в міоцені (бл. 12–9 млн р. тому) та, ймовірно, в цей рід входить загальний предок горил, шимпанзе і людей, а гібонові та орангутанги (за молекулярними даними) відокремилися раніше. Нижню щелепу із зубами і плечову кістку дріопітека знайшов (1856) у Франції місцевий геолог і археолог Едуард Ларте (1801–1871).

ДРІШ (DRIESCH) ГАНС АДОЛЬФ ЕДУАРД (1867–1941) – німецький біолог, ембріолог та філософ-ідеаліст. Освіту здобув в університетах Гамбурга, Фрейбурга, Мюнхена та Єни. Приват-доцент (з 1909), професор філософії в Гейдельберзі (з 1911), Кельні (з 1920) та Лейпцігу (з 1921). У дослідах на ембріонах морського їжака та амфібій одним із перших відкрив явище ембріональної регуляції, розробляв новий напрямок віталізму, переймався духовною проблематикою.

ДРОБИШЕВЕ – селище міського типу (площа – 5,8 км^2, населення – 3,1 тис. осіб) Краснолиманського району Донецької області України. Засноване 1687, смт (1938). Розташоване на вкритих сосновим лісом і порізаних балками та ярами надзаплавних терасах лівого берега річки Сіверський Донець. Поверхня хвиляста з загальним нахилом на південний захід (до річища), абсолютні висоти 70–120 м.

ДРОБОТЬКО ВІКТОР ГРИГОРОВИЧ (1885–1966) – радянський український мікробіолог та епідеміолог, академік АН УРСР (1948). Освіту здобув у Київському університеті (1913). Працював земським лікарем на Полтавщині (1914–1925), у Київському бактеріологічному

інституті (1925–1931), Інституті мікробіології АН УРСР (з 1931). Автор понад 100 наукових праць з питань мікробіології риносклероми, кишкових інфекцій, харчових отруєнь, туберкульозу тощо, створив антимікробний препарат іманін.

ДРОВНЯК НИКИФОР (ЄПІФАНІЙ) (1895–1968) – лемківський художник-примітивіст, що називався багатьма іменами, під якими фігурував у мистецтвознавчих книжках світу, а за право його державної приналежності сперечаються офіційні особи кількох держав. Як митець-самоук був визнаний критикою на паризьких виставках (1932 і 1959). Основні теми малярства – біблійні сюжети, розповіді про життя українських лемків та їхню батьківщину – Лемківщину.

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, заснований як Дрогобицький учительський інститут (1940), реорганізований у педагогічний (1952), надано ім'я письменника Івана Франка (1954), університет (1998). У його структурі 12 факультетів, 46 кафедр, на яких працюють понад 700 викладачів, а професію педагога із 50 спеціальностей здобувають понад 8 тис. студентів.

ДРОГОБИЦЬКИЙ РАЙОН – район у південно-західній частині Львівської області, утворений 1940, площа – 1,2 тис. км^2, населення – 74,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,2 тис. осіб). Межує з Самбірським, Городоцьким, Миколаївським, Стрийським, Сколівським, Турківським і Старосамбірським районами, адміністративний центр – Дрогобич. Розташований серед переважно низькогірних (600–900 м) хребтів Дрогобицької височини та Сколівських Бескид, долини річок Бистриця, Тисмениця, Стрий, Колодниця.

ДРОГОБИЧ – місто (площа – 44,5 км^2, населення – 78,0 тис. осіб), центр Дрогобицького району Львівської області України. Виникло наприкінці XI ст., вперше згадується 1238, магдебурзьке право (1450-ті), центр Дрогобицької області УРСР (1939–1941, 1944–1959). У середині XIX ст. найбільший нафтовий центр Європи, розташований на південних схилах Дрогобицької височини Передкарпаття та в долині річки Тисмениця.

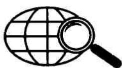
ДРОГОБИЧ ЮРІЙ (при народженні – **ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ КОТЕРМАК**) (бл. 1450–1494) – український філософ і астроном. Освіту здобув у Ягеллонському університеті в Кракові (1473) та університеті Болоньї (1482), де викладав астрономію (1478–1479, 1480–1482) і був ректором (1481–1482). Професор Ягеллонського університету (з 1487). Видав у Римі «Прогностичну оцінку поточного 1483 року» (1483), що вважається першою друкованою книгою (латинською мовою) українського автора.

ДРОГОБИЧЧИНА (ДРОГОБИЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ) – створений (1940) у Дрогобичі Львівської області України як обласний музей у будинку колишньої повітової ради. Основу його експозиції склали колекції графа Ланцкоронського, Хирівської єзуїтської школи, окремі збірки колишніх Самбірського історико-етнографічного і Трускавецького природничо-етнографічного музеїв. Музей об'єднує відділи природи та історії, художню галерею, палац мистецтв та 2 дерев'яних храми XV–XVII ст.

ДРОЖКИ – загальна назва легкого відкритого ресорного екіпажу на кінській тязі, розрахованого на 1–2 особи. Розрізняють: дрожки – чотириколісний відкритий візок для коротких поїздок; бігові дрожки (бігунки) – двоколісний двомісний візок, запряжений одним конем; прольотка («прольотні дрожки») – варіант дрожок для візників; каліберні дрожки («калібер») – безпружинна прольотка середини XIX ст., різновид якого – одномісний калібер – називався «гітарою» (за подібністю форми сидіння).

ДРОЗД ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ (1939–2003) – радянський український письменник. Освіту здобув у Київському університеті (1968). Дебютував книжкою новел та оповідань «Люблю сині зорі» (1962). Працював у газетах «Літературна Україна» та «Молодь України», у видавництві «Радянський письменник», довгий час був головним редактором журналу «Київ». Автор повістей і романів «Маслини» (1967), «Семирозум» (1967), «Катастрофа» (1968), «Ирій» (1974), «Спектакль» (1985), «Новосілля» (1987) та ін.

ДРОЗДОВ ГЛІБ БОРИСОВИЧ (1940–2000) – радянський російський театральний режисер, народний артист РРФСР (1982). Освіту здобув

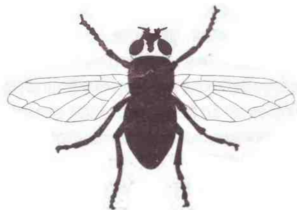

у московському ГІТІСі (1966). Режисер Бакинського театру російської драми (1967–1969), головний режисер Воронезького театру драми ім. О. Кольцова (1969–1983) та Ярославського театру драми ім. Ф. Волкова (1983–1988). Засновник і художній керівник першого в СРСР контрактного театру «Колесо» в Тольятті (1988). Як режисер створив майже 100 театральних вистав.

ДРОЗДОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1937) – радянський російський біолог, орнітолог і популяризатор науки. Освіту здобув у Московському університеті (1963), де працює на кафедрі біогеографії географічного факультету доцентом (з 1979), нині – професором, читає лекції з екології, орнітології, охорони природи, біогеографії світу. Бере участь у телевізійній передачі «В мире животных» як консультант (з 1968), автор і ведучий (з 1977).

ДРОЗДОВІ (*лат.* Turdidae) – родина горобцеподібних птахів, що включає бл. 180 видів невеликих та середніх за розміром птахів, поширених по всій Землі, крім Антарктиди. Птахи зазвичай невеликого розміру, завдовжки до 30 см, вагою до 150 г, стрункі, рухливі, щільної статури. Найменший представник родини завдовжки 14,5 см, вага – 21 г, найбільший, відповідно, – 33 см і 178 г. Усі види мають близькі морфологічні характеристики, по землі пересуваються стрибками.

ДРОЗОФІЛА (*лат.* Drosophila) – рід дрібних комах родини Дрозофіли (Drosophilidae), ряду Двокрилі (Diptera), що налічує бл. 1500 описаних видів (передбачуване розмаїття – до кількох тис. видів). Плодові мушки невеликих розмірів (до 3,5 мм), самиці більші за самців. У природі харчуються соком рослин, гниючими рослинними залишками. Невеликі розміри, короткий життєвий цикл і простота культивування дозволили використовувати низку видів дрозофіл як модельні об'єкти генетичних досліджень.

Дрозофіла

ДРОМОС (*грец.* dromos – шлях) – критий коридор, що веде в похоронну камеру під курганом, прохід у склеп або гробницю, вирізаний у ґрунті або вирубаний у скелі. Має горизонтальний або похилий напрямок, іноді влаштований у вигляді сходів. Найдавніші дромоси відомі в егейських і етруських гробницях. На території сучасної України були поширені в Північному Причорномор'ї (V ст. до н. е. – III–IV ст.).

ДРОНІНО – великий метеоритний дощ (перша знахідка – червень 2000) в Касимівському районі Рязанської області Російської Федерації. У результаті кількох експедицій лабораторії метеоритики Інституту геохімії та аналітичної хімії РАН, а також низки приватних шукачів у районі було знайдено понад 550 фрагментів атакситів (залізних метеоритів рідкісного типу, що містять понад 13 % нікелю), загальна вага – бл. 2800 кг (максимальний фрагмент – 250 кг).

ДРОХВА (*лат.* Otis tarda) – птах родини Дрохвові (Otidae), єдиний представник свого роду. Степовий птах, населяє степи і напівпустелі Центральної та Східної Європи, Азії і Північно-Західної Африки. Нагадує невеликого страуса з довгими, могутніми ногами, довгою шиєю і головою з коротким дзьобом. Колір оперення сіруватий (голова, шия і черево) та буро-рудий у вузьку поперечну смужку (спина, крила і хвіст). Самець завдовжки понад 1 м, вага – до 18 кг, самиця дрібніша – до 75 см і 5 кг.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939–1945) – тривала з 1 вересня 1939 (коли Німеччина розпочала окупацію Польщі) до 2 вересня 1945 (капітуляція Японії) і мала величезний вплив на долю людства. У ній брали участь 61 країна (80 % населення Землі), а військові дії відбувалися на територіях 40 країн, зокрема 40 місяців (1941–1944) на території України. В армії було мобілізовано 110 млн осіб по всьому світу, загальні людські втрати сягнули 50–55 млн осіб, з яких на фронтах загинуло бл. 27 млн осіб.

ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ ХРИСТОВЕ – одне з догматичних положень церкви, подія, очікувана в більшості християнських церков, що була перед-

бачена в Новому Завіті. Передбачається, що вона виконає пророцтва Ісуса Христа (воскресіння мертвих, страшний суд мертвих та живих) та встановить цілковите царство Боже на землі. Погляди щодо природи пришестя різняться серед християнських церков.

ДРУГИЙ ЗАКОН ТЕРМОДИНАМІКИ – один із основних законів фізики, що встановив емпіричним шляхом і вперше сформулював німецький фізик і математик Рудольф Юліус Емануель Клаузіус (1822–1888): тепло саме собою переходить лише від тіла з більшою температурою до тіла з меншою температурою і не може мимовільно переходити в зворотному напрямку. Інше формулювання: всі самовільні процеси в природі відбуваються зі збільшенням ентропії, тобто невпорядкованості системи.

ДРУЖБА – місто (площа – 4,9 км^2, населення – 5,1 тис. осіб) Ямпільського району Сумської області України. Утворилося і надано міський статус (1962) після злиття залізничного вузла Хутір-Михайлівський і сіл Журавка та Юрасівка. Розташоване на слабо хвилястій поверхні (абсолютні висоти 160–200 м) західних відрогів Середньоросійської височини, у розгалуженому верхів'ї річки Журавель (правої притоки Івотки).

ДРУЖБА – селище міського типу (площа – 0,4 км^2, населення – 0,5 тис. осіб) Олевського району Житомирської області України. Засноване і смт (1961) у зв'язку з розробкою корисних копалин (нині – Дружбівський кар'єр нерудних копалин «Кварц» Міністерства оборони України). Розташоване серед поліських дубово-соснових лісів та боліт на північному краю Українського щита і Придніпровської височини, абсолютна висота бл. 220 м.

ДРУЖБА – селище міського типу (площа – 2,0 км^2, населення – 1,8 тис. осіб) Теребовлянського району Тернопільської області України. Виникло (1896) як поселення залізничників з відкриттям залізниці Тернопіль – Копичинці, попередня назва – Зелена (1896–1957), смт (1986). Розташоване у межах Подільської височини (на висоті бл. 360 м) на межиріччі Серету і Гнізни (притоки Дністра).

ДРУЖБА – селище міського типу (площа – 1,7 км^2, населення – 1,0 тис. осіб) Ічнянського району Чернігівської області України. Засноване 1940, смт (1963). Розташоване серед лісового масиву на слабо хвилястій поверхні північно-західного краю Полтавського плато (абсолютна висота бл. 165 м), на межиріччі Удаю і його лівої притоки Смож, у межах Ічнянського національного парку.

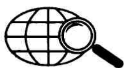
ДРУЖБА – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1980, площа – 0,5 км^2) у с. Побєда Новоайдарського району Луганської області. Закладений у 1956, ростуть дерева і кущі аборигенних видів (липа серцелиста, тополя, вільха і бузина чорні, дуб і ліщина звичайні та ін.) і 30 інтродукованих видів (робінія і гіркокаштан звичайні та ін.), влаштовані меморіальні алеї: «Дружба» (висаджена членами іноземних делегацій), новонароджених тощо. Парк і сусідній ліс з'єднує арковий міст.

ДРУЖБА – дендрологічний парк загальнодержавного значення (1983) в с. Угринів Тисменицького району Івано-Франківської області. Закладений (1970, на площі 0,1 км^2) з ініціативи професора З. Павлика, в колекціях сотні видів і форм деревних, трав'янистих і лікарських рослин, форм та сортів плодових рослин. Дендропарк є науково-виробничою базою Прикарпатського педагогічного університету ім. В. Стефаника.

ДРУЖБА – найбільша в світі система магістральних нафтопроводів, побудована (1960–1974) підприємством СРСР «Ленгазспецстрой» для транспортування нафти з Волго-Уральського нафтогазоносного району Радянського Союзу в соціалістичні країни Східної Європи. Маршрут нафтопроводу проходить через Самару, Брянськ до Мозиря (Білорусь), звідки розгалужується на північну (Білоруссю) і південну (Україною) ділянки. До системи входить 8900 км трубопроводів і понад 80 насосних станцій.

ДРУЖИНА – княже військо, необхідний елемент давньоруського суспільства, оскільки князь потребував військової сили для забезпечення внутрішнього порядку та оборони від зовнішніх ворогів. Дружинники були завжди готовою до бою військовою силою, а також княжими радниками. Складалася з кількох сотень осіб (200–400), була ядром війська, утворюючи головну частину кінноти.

ДРУЖИНІНА СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА (нар. 1935) – радянська російська актриса, режисер і сце-

нарист, народна артистка Росії (2001). Освіту здобула в хореографічному училищі Великого театру (1955), на акторському (1960) і режисерському (1968) факультетах ВДІКу. Актриса Студії кіноактора і кіностудії ім. М. Горького (1955–1965), понад 10 ролей у кіно. Найвідоміші режисерські твори: «Гардемарины, вперёд!» (1987), «Виват, гардемарины!» (1991), «Тайны дворцовых переворотов» (2000–2011) та ін.

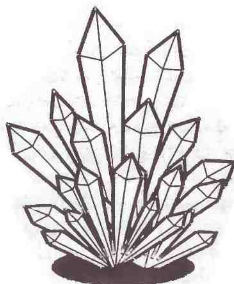
ДРУЖКІВКА – місто (площа – 34 км^2, населення – 61,0 тис. осіб) обласного підпорядкування Донецької області України. Вперше згадується у «Відомостях про землі Катеринославського намісництва» (1781), статус міста (1938). Розташоване на горбкуватих, порізаних ярами та балками схилах долин (з покладами глини для чорної металургії) при злитті річок Казенний і Кривий Торець (басейн Сіверського Дінця), абсолютні висоти 90–140 м.

ДРУЖКІВСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ – започаткований (1951) як громадська картинна галерея «Дружківська Третяковка» в Будинку культури машинобудівного заводу Дружківки Донецької області України, що демонструвала творчість міської студії під проводом А. Бондаря (1911–2005). Художній музей на громадських засадах створений 1984, державний – 1996. Фондове зібрання налічує понад 1,5 тис. одиниць зберігання та складається з різнопланових творів переважно місцевих художників і скульпторів.

ДРУЖКІВСЬКІ ЗАКАМ'ЯНІЛІ ДЕРЕВА – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля смт Олексієво-Дружківка Костянтинівського району Донецької області. На площі 0,01 км^2 охороняється балка, де відслонюються закам'янілі дерева з діаметром стовбура до 1 м. Вони свідчать про існування в регіоні вічнозелених лісів з папоротей, хвощів, сигілярій та араукарій, стовбури яких занурені у піщаний мул у кам'яновугільному періоді (бл. 250 млн р. тому), закам'яніли і збереглися досі.

ДРУЖНЕ – селище міського типу (площа – 2,1 км^2, населення – 0,7 тис. осіб), підпорядковане Єнакіївській міськраді Донецької області України. Шахтарське містечко, смт (1964), розташоване на хвилястій поверхні південних відрогів Донецького кряжа, у верхів'ях розлогої долини безіменного лівого притоку річки Булавина, абсолютні висоти 160–220 м.

ДРУЗА (*нім.* druse – щітка) – група зрощених кристалів, мінеральний агрегат, що являє собою сукупність довільно зрощених між собою індивідів на загальній підставі. Вистилають стінки порожнеч різноманітних форм та походження (жеод, відкритих порожнин рудних жил, стінок тріщин, відкритих порожнин серед магматичних, метаморфічних і осадових порід). Агрегати у вигляді друз кристалів характерні для багатьох мінералів – кварцу, кальциту, флюориту, піриту, бариту, польових шпатів, гранатів тощо.

Друза

ДРУЗИ – релігійна спільнота (бл. 1,5 млн осіб) переважно в Лівані, Сирії, Йорданії, Ізраїлі та ін. країнах. Їхні релігія («друзизм») за походженням раніше була одним із відгалужень шиїтської секти ісмаїлітів, проте відкололася (XI ст.) від неї і припинила конфесійні контакти ще в середньовіччі, зазнавши в подальшому значних видозмін. Розмовляють арабською мовою та івритом, суспільство є замкненою організацією.

ДРУЗІ ЗЕМЛІ (FRIENDS OF THE EARTH INTERNATIONAL, FOEI) – міжнародна мережа екологічних організацій, що охоплює понад 5000 місцевих груп екологічних активістів у 76 країнах світу. Започаткована в Європі та Північній Америці, її діяльність спрямована на охорону навколишнього середовища, вирішення соціальних і політичних прав людини. Координація заходів здійснюється невеликим секретаріатом в Амстердамі (Нідерланди).

ДРУК – особлива технологія тиражування в поліграфії. Основні типи друку: високий друк (найдавніший спосіб друку, що використовує форми, на яких друкувальні елементи розташовані вище від пробільних), глибокий друк (спосіб з використанням друкарської форми, на якій друкувальні елементи втоплені щодо пробільних) і плоский друк (спосіб з використанням форми, на якій друкувальні і пробільні елементи розташовані в одній площині і розрізняються лише фізико-хімічними властивостями).

ДРУКАРСТВО – комплекс виробничих процесів, метою яких є виготовлення друкованої продукції. Термін зазвичай уживають в історичному контексті. Вважається, що друкарство винаходили двічі. Перші спроби друку зроблені в Китаї (1041–1049) Бі Шеном, який використовував рухомі розбірні літери для друку за допомогою матриць і пуансонів. У середньовічній Європі друкарству прислужився Йоганн Гутенберг (бл. 1397 або 1400–1468), який уперше надрукував (1452) Біблію.

ДРУКАРСЬКИЙ ШРИФТ – комплект друкарських літер певного типу і малюнка, необхідний для набору тексту; сукупність металевих рельєфних літер, цифр, розділових знаків у друкарській машинці; комп'ютерний файл, що містить параметри, необхідні для відтворення на екрані чи цифрових друкарських машинах текстів; графічна форма друкованих літер, накреслення букв та знаків, що складають єдину композиційну та стилістичну систему окремого шрифту.

Arial
Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд
Ее Єє Жж Зз Ии Іі
FraklinGothicBook
Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд
Ее Єє Жж Зз Ии Іі
BookAntiqua
Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд
Ее Єє Жж Зз Ии Іі
TimesNewRoman
Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд
Ее Єє Жж Зз Ии Іі

Друкарський шрифт

ДРУМ МАУНТІНГ (DRUM MOUNTAINS) – залізний метеорит, що впав на території штату Юта (США). Знайдений 24 вересня 1944, відомий один екземпляр вагою 529 кг.

ДРУМЛІН (*ірл.* droimnín) – довгасті пагорби обтічної еліптичної форми, заввишки 5–45 м, завширшки 150–400 м, завдовжки 200–2500 м, складені моренною льодовиковою валунною глиною. Розташовані групами в районах поширення плейстоценових покривних льодовиків, утворюючи друмліновий ландшафт. Довгою віссю друмліни тягнуться в напрямку руху льоду, а тупим, більш крутим і вищим кінцем, звернені в протилежний бік.

ДРУММОНД (DRUMMOND) ТОМАС (1797–1840) – шотландський інженер і винахідник. Освіту здобув в Академії у Вулвічі (1813). Винайшов «Друммонда світло» (1826) або світло рампи, що вперше використане в Королівському театрі Ковент-Гарден у Лондоні (1837) і застосовувалося театрами в 1860–1870-х. Інтенсивне світіння здійснювалося за допомогою киснево-водневого полум'я, спрямованого безпосередньо на циліндр з негашеного вапна (яке могло нагріватися до 2572 °С) без розплавлення.

ДРУЦЕ ІОН ПАНТЕЛІЙОВИЧ (нар. 1928) – радянський молдавський письменник, драматург, есеїст і публіцист, лауреат Державної премії СРСР (1967), народний письменник СРСР (1988). Освіту здобув на Вищих літературних курсах у Москві (1957). Дебютував повістю «Проблема жизни» (1951). Автор романів «Бремя нашей доброты» (1968), «Белая церковь» (1982), п'єс «Каса маре» (1965), «Дойна» (1971), «Святая святых» (1977), «Обретение» (1984), «Рыжая кобыла с колокольчиком» (1986) та ін., повістей і оповідань.

ДРЮОН (DRUON) МОРІС САМЮЕЛЬ РОЖЕ ШАРЛЬ (1918–2009) – французький письменник і державний діяч, лауреат Гонкурівської премії (1948), член Французької академії (1967), міністр культури Франції (1973–1974). Брав

участь у Французькому Опорі, перебрався до штабу руху «Вільна Франція» в Лондоні, де займався питаннями інформації і був фронтовим кореспондентом. Вчився на літературному факультеті в Парижі, присвятив себе літературі з 1946. Автор понад 50 романів, драматичних поем і п'єс.

ДУАЄН (*фр.* doyen – старшина, старійшина) – голова дипломатичного корпусу, який від свого імені в країні перебування розв'язує питання протокольно-процедурного порядку. Зазвичай серед своїх колег це найстарший за рангом і найстаріший за часом вручення вірчої грамоти дипломатичний представник. У багатьох католицьких державах дуаєном дипкорпусу традиційно є апостольський нунцій, а у низці колишніх колоній в Африці – посол колишньої метрополії.

ДУАЙТ ЕЙЗЕНХАУЕР (DWIGHT EISENHOWER) – американський авіаносець, другий з класу «Німіц», побудований у 1970–1975, введений до складу флоту 1977, модернізований (1995–1997). Названий на честь 34-го президента США (1953–1961) Дуайта Ейзенхауера (1890–1969). Порт приписки атлантичний Норфолк, штат Віргінія. Брав участь в операції «Буря в пустелі» (1991), залякуванні Ірану в Перській затоці (2007), боротьбі з піратами біля африканських берегів (2009).

ДУАЛА (*фр.* Douala) – найбільше місто (площа – 210 км², населення – 1,9 млн осіб) Камеруну та його економічна столиця. Розташоване на берегах гирла річки Вурі за 20 км від узбережжя Гвінейської затоки Атлантики. Першими з європейців у цих краях з'явилися португальці (1472), згодом виникло поселення народу дуала (бл. 1650), яке за століття перетворилося на центр трансатлантичної работоргівлі. Клімат тропічний без різких коливань температур (бл. +26 °С), з рясними опадами – до 3900 мм/р.

ДУАЛІЗМ (*лат.* dualis – двоїстий) – філософське вчення, що виходить із визнання рівноправними двох начал – духу і матерії, ідеального і матеріального. Протистоїть монізму (матеріалістичному або ідеалістичному), що виходить із визнання як першооснови лише одного начала, і може розглядатися як різновид плюралізму, стверджуючи множинність начал буття. Термін уперше вжив (1700) англійський сходознавець Томас Хайд (1636–1703).

ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ (*лат.* dualis – двоїстий) – один із двох видів конституційної (обмеженої) монархії (поряд із парламентською). При ній влада монарха обмежена конституцією, але він формально (за конституційними нормами) і фактично (через слабкість демократичних інститутів) зберігає великі владні повноваження. Історично перехідна форма від абсолютної монархії до парламентської. Нині існує в Марокко, Йорданії, Таїланді, Непалі, Малайзії та ін.

ДУАЛЬНА ПОЗИКА – кредит у двох валютах, коли, наприклад, відсотки виплачуються в одній валюті, а основний капітал повертається в іншій.

ДУБ (*лат.* Quercus) – рід дерев родини Букові (Fagaceae), що об'єднує бл. 600 видів. Поширений у регіонах із помірним кліматом Північної півкулі, південний кордон поширення – тропічне високогір'я. Величезне дерево (до 40 м заввишки), з товстим стовбуром і звивистими міцними гілками, що утворюють широку крону. Рослина однодомна, деревина особливо міцна, листя цільні, квітки дрібні, одностатеві (чоловічі і жіночі на одній і тій самій рослині), плід – горіх (жолудь).

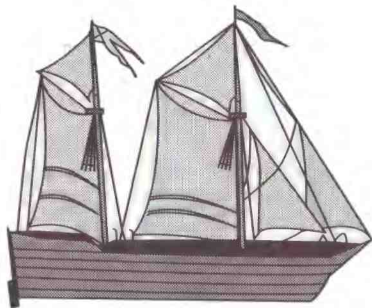
ДУБАЇ – найбільше місто (площа – 1114 км², населення – 2,5 млн осіб) Об'єднаних Арабських Еміратів, адміністративний центр емірату Дубаї. Розташоване на узбережжі Перської затоки, вздовж якого тягнеться більш ніж на 100 км. Засноване 1833 і до 1940-х залишалося невеликим поселенням, мешканці якого видобували перли. Перетворюватися на «центр світу» розпочав із відкриттям і видобутком значних покладів нафти. Клімат надзвичайно спекотний (одне з найспекотніших міст світу), кількість опадів бл. 80 мм/р.

ДУБАЇ (ДЖЕБЕЛ-АЛІ) ПОРТ – один із найбільших портів світу, побудований (1976–1979) на південному узбережжі Перської затоки в еміраті Дубаї (на південний захід від однойменного адміністративного центру) в Об'єднаних Арабських Еміратах. Складається з 4 ділянок: контейнерного терміналу Мегамакс із причалом завдовжки 1200 м, зовнішньої гавані з 4 причалами для танкерів; північної гавані для танкерів і генеральних вантажів; південної гавані для генеральних вантажів.

ДУБАЙСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ (DUBAI INTERNATIONAL AIRPORT) – найбільший цивільний аеропорт Об'єднаних Арабських Еміратів, розташований за 4 км на південний схід від історичного центру Дубаї в районі Аль-Гаруд на висоті 65 м. Заснований 1937, комплекс включає 3 термінали з трьома пасажирськими секторами, 2 вантажних термінали, виставковий центр з трьох великих залів, дві асфальтовані злітно-посадкові смуги (завдовжки по 4000 м), має річну пропускну здатність до 80 млн пасажирів.

ДУБАЙСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ (Dubai International Film Festival) – найбільший щорічний кінофестиваль на Близькому Сході, в Азії та Африці і визначна подія у світі кіно всього арабського світу. Заснований (2004) у Дубаї (Об'єднані Арабські Емірати), проводиться в грудні і служить престижним «майданчиком» для демонстрації майстерності арабських кінематографістів.

ДУБЕЛЬ-ШЛЮПКА – невелике вітрильно-веслове військове судно в російському флоті XVIII ст., призначене для дій на річках, в лиманах та поблизу узбережжя. Мали 9–20 пар весел, 1–2 щогли, безпалубні та палубні, водотоннажність – до 50 т, довжина – 17–25 м, ширина – 4,5–6 м, осадка – до 2 м, екіпаж – до 50 осіб, озброєння – до 15 гармат різних калібрів. Були попередниками канонерських човнів і виконували ті самі функції, а також десантно-транспортні завдання, служили посильними суднами.

Дубель-шлюпка

ДУБЕНСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК – державний заповідник (1993) у райцентрі Дубно Рівненської області України, якому підпорядковані: Дубенський замок (XV–XVIII ст.), Луцька брама, Спасо-Преображенська (XVI ст.), Свято-Юріївська (XVII ст.) і Свято-Іллінська (1990-ті) церкви, монастир кармеліток (XVIII ст.), костели бернардинів з келіями (XVII ст.) і Св. Яна Непомука (XIX ст.), синагога (XVI–XVII ст.), світські будівлі (XVIII–XIX ст.) та краєзнавчий музей.

ДУБЕНСЬКИЙ ЗАМОК – розташований на береговому виступі долини річки Іква в Дубно Рівненської області України. Побудований (1492) князем Костянтином Острозьким на місці давньоруського укріплення та перебудований Янушем Острозьким за ново-італійською фортифікаційною системою (1600-ті). З боку міста замок оточує рів, що заповнювався річковою водою. Збереглися в'їзна брама в триповерховому корпусі (XV ст.), мури з вежами і казематами та двоповерхові палаци Острозьких (XVI ст.) і Любомирських (XVIII ст.).

ДУБЕНСЬКИЙ РАЙОН – район на півдні Рівненської області, утворений 1940, площа – 1,2 тис. км², населення – 46,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 2,6 тис. осіб). Межує з Млинівським, Рівненським, Здолбунівським, Демидівським, Радивилівським, Кременецьким і Шумським районами, адміністративний центр – Дубно. Розташований на хвилястій поверхні Волинської височини, з найвищими ділянками – Повчанською височиною і Мізоцьким кряжем. Головні річки: Іква та її притока Тартацька і Стубла.

ДУБЕЧНЕНСЬКИЙ – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1996, площа – 0,02 км²) біля села Дубечне Старовижівського району Волинської області. Закладений 1961 з ініціативи заслуженого лісознавця УРСР А. Дмитрика на основі природного лісового масиву. У парку 55 видів дерев і кущів, серед яких 32 види – інтродуковані види, для створення алей використано тую західну, ялину звичайну, дуб червоний, клен гостролистий і кипарисовик, створено штучну водойму.

ДУБИЛЬНІ РОСЛИНИ – рослини, що містять дубильні речовини (або таніди) в достатній кількості для промислового використання. Таніди зосереджені в основному в вакуолях

клітин коренів, кореневищ, кори, листя, деревини і плодів, беруть участь у найважливіших біохімічних реакціях рослин, захищають їх від поїдання тваринами і перешкоджають розвитку в їхніх тканинах паразитних грибів і бактерій. За вмістом танідів розрізняють рослини: високо- (понад 20 %), середньо- (12–20 %) і низькотанідні (до 12 %).

ДУБИНА УРОЧИЩЕ – зоологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Громадське Літинського району Вінницької області. На площі 0,29 км^2 охороняється ділянка грабової діброви, де гніздиться велика колонія чапель (бл. 150 гнізд) і збереглися окремі дерева дуба звичайного віком до 200 років. У деревостані є клен гостролистий, липа серцелиста, ясен звичайний, а у трав'яному покриві трапляються червонокнижні види рослин: лілія лісова, підсніжник білосніжний та ін.

ДУБИНІН КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1935) – радянський російський і український театральний актор, режисер і педагог, заслужений діяч мистецтв Російської Федерації. Освіту здобув у театральному училищі ім. М. Щепкіна при Малому театрі (на сцені якого виступав як актор) та в ГІТІСі. Головний режисер Нижегородського театру (1971–1975), режисер Київського театру на Липках (з 1994), художній керівник режисерських курсів у Київському університеті театру, кіно і телебачення.

ДУБИНЯНСЬКА ЯНА (ТЕТЯНА) ЮРІЇВНА (нар. 1975) – українська письменниця та журналістка. Освіту здобула в Львівському університеті і Київському інституті журналістики (2001). Працює журналісткою, дебютувала збіркою повістей та оповідань «Три дні у Сиренополі» (1999), авторка романів: «Финал новогодней пьесы» (2002), «За горизонтом сна» (2003), «Сходовий майданчик» (2004), «Проект "Миссури"» (2005), «Гаугразский пленник» (2006), «Листи до полковника» (2007), «H_2O» (2008) та ін.

ДУБИЩЕ – селище міського типу (площа – 2,7 км^2, населення – 1,9 тис. осіб) Рожищенського району Волинської області України. Відоме з 1322, коли тут вже існував монастир, смт (1992). Східне (зарічне) передмістя райцентру Рожище, розташоване на рівній надзаплавній терасі правого берега річки Стир, на північному краю Волинської височини, абсолютна висота 180 м.

ДУБІВСЬКИЙ – селище міського типу (площа – 2,0 км^2, населення – 4,1 тис. осіб), підпорядковане Антрацитівській міськраді Луганської області України. Шахтарське містечко, засноване 1946, попередня назва – Громівка (1946–1954), смт (1954). Розташоване на горбкуватій, ускладненій антропогенними формами (терикони, відвали) поверхні, у центральній частині Донецького кряжа, абсолютні висоти 200–225 м.

ДУБЛЕННЯ – у шкірному виробництві основний процес виправлення шкур, що полягає в обробці шкури дубильними речовинами для їх пластичності, міцності, зносостійкості та ін. властивостей, необхідних для вироблення шкіряних та хутряних виробів. Залежно від застосовуваних речовин поділяється на: рослинне, мінеральне (хромове, цирконієве, титанове та ін.), комбіноване, жирове, формальдегідне тощо.

ДУБЛІН (*англ.* Dublin) – столиця (площа – 115 км^2, населення – 1,1 млн осіб) і найбільше місто Ірландії, розташоване при впадінні річки Ліффі (що поділяє місто навпіл) у Дублінську затоку Ірландського моря. Вперше згадується Птолемеєм (бл. 140), хоча саме місто і фортечні мури закладені скандинавами значно пізніше (бл. 841), столиця країни (1690-ті). Клімат помірно-морський, з характерними м'якими зимами, опади – бл. 760 мм/р.

ДУБЛІНСЬКИЙ ЗАМОК-ФОРТЕЦЯ (*англ.* Dublin Castle) – головний урядовий комплекс будівель у Дубліні (Ірландія), створений (1204–1230) біля річки Поддл. Являв собою типовий нормандський проект з внутрішнім двором, оточеним високими товстими мурами з круглими баштами по кутах. Протягом середньовіччя замок перебудовувався, а після пожежі (1673) з його початкових споруд збереглася лише найвища вежа Рекорд (1228–1230), надбудована в XIX ст. Нині задіяний для проведення конференцій.

ДУБЛЬ-ТРАП – олімпійська вправа стендової стрільби на траншейному стенді. Виконується з 5 стрілецьких номерів (місць) повторенням пострілів-дуплетів, спрямованих на ураження 2 мішеней (обидві вилітають одночасно і за траєкторією польоту мають розходитися і віддалятися від стрільця).

ДУБЛЯНИ – місто (площа – 5,0 км², населення – 10,9 тис. осіб) районного значення Жовківського району Львівської області України. Перша історична згадка 1448, статус міста (1978). Розташоване в північному передмісті Львова, на горбкуватому, хвилястому, порізаному балками та ярами схилі (з перевищенням висот бл. 50 м) широкої, багатої на торф долини Яричівського каналу (лівої притоки Західного Бугу).

ДУБЛЯНИ – селище міського типу (площа – 25,9 км², населення – 1,9 тис. осіб) Самбірського району Львівської області України. Вперше згадується у дарчій грамоті (1432), смт (1957). Витягнулося вздовж горбкуватого стрімкого, густо порізаного балками та ярами лівого берега широкої заплави річки Бистриця (права притока Дністра), абсолютні висоти 270–300 м.

ДУБНІЙ (Dubnium, Db) – хімічний елемент періодичної системи, атомний номер 105, атомна маса 268, отриманий (1967) під час обстрілу америцію ядрами неону в центрі ядерних досліджень у Дубні (Російська Федерація) групою радянського фізика-ядерника Георгія Флерова (1913–1990) і названий (1997) на честь наукового міста. Відомі 11 ізотопів дубнію з періодами напіврозпаду від 0,5 с (^{259}Db) до кількох діб (^{268}Db).

ДУБНО – місто (площа – 27,0 км², населення – 38,1 тис. осіб), центр Дубенського району Рівненської області України. Вперше згадується в Іпатіївському літописі (1100), побудовані мури Дубенського замку (1492), магдебурзьке право (1498), статус міста (1507), сучасний статус (1977). Розташоване на схилах Повчанської височини (центральної частини Волинської височини) та в долині річки Іква (права притока Стиру).

ДУБОВЕ – селище міського типу (площа – 2,4 км², населення – 9,5 тис. осіб) Тячівського району Закарпатської області України. Відоме з часів Угорського королівства (X ст.) і називалося Домбо, сучасну назву дістало у складі Чехословаччини (1919), смт (1971). Розташоване на надзаплавних терасах вузької долини середньої течії річки Тересва (права притока Тиси), абсолютні висоти 350–440 м.

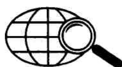
ДУБОВ'ЯЗІВКА – селище міського типу (площа – 3,2 км², населення – 2,7 тис. осіб) Конотопського району Сумської області України. Вперше згадується (1859) як хутір Дубов'язівщина; побудовані спиртовий (1888) і цукровий (1898) заводи, смт (1956). Розташоване на слабо хвилястій поверхні, в долині річки Липка (ліва притока Єзучу), нині перетвореної на низку ставків, абсолютна висота 160 м.

ДУБРОВИЦЯ – місто (площа – 5,9 км², населення – 9,4 тис. осіб) районного значення, центр Дубровицького району Рівненської області України. Відоме з грамоти Володимира Великого (1005), попередня назва – Домбровиця (до 1940), статус міста (1957). Розташована на рівній поверхні правобережних надзаплавних терас (абсолютні висоти 160–170 м) річки Горинь (права притока Прип'яті) у межах Поліської низовини.

ДУБРОВИЦЬКИЙ РАЙОН – район на півночі Рівненської області, утворений 1940, площа – 1,8 тис. км², населення – 48,4 тис. осіб (у т. ч. міське – 9,4 тис. осіб). Межує з Брестською областю (Білорусь), Рокитнівським, Сарненським, Володимирецьким і Зарічненським районами, адміністративний центр – Дубровиця. Розташована на хвилястій алювіальній поверхні Поліської низовини, ускладненій горбами (заввишки 8–12 м) Волинського пасма. Головні річки: Горинь з притоками Случ і Чаква.

ДУБЧЕК (DUBČEK) ОЛЕКСАНДР (1921–1992) – чехословацький державний і політичний діяч. Освіту здобув у Братиславському університеті (1955) і Вищій партійній школі в Москві (1958). Секретар, перший секретар і член президії ЦК Компартії Словаччини (1960–1969), перший секретар ЦК Комуністичної партії Чехословаччини (1968–1969) і головний ініціатор курсу реформ, відомих як Празька весна. Виключений із партії (1970) і до пенсії (1981) працював у системі словацького лісового господарства.

ДУВАЛ – глинобитний паркан або стіна в Середній Азії, що відокремлює внутрішній двір місцевого житла від вулиці. Зводиться навколо цілих поселень, багатих садиб і бідних будиночків та часто є продовженням стіни житла, що виходить на вулицю. Зазвичай дували перевищують зріст пересічної людини і повністю приховують внутрішній двір від поглядів перехожих.

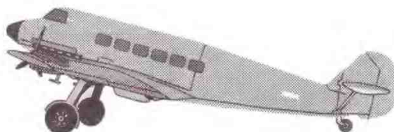
ДУВЕН (DOUVEN) ЯН ФРАНС ВАН (1656–1727) – голландський художник-портретист лейденської школи. Навчався малювання у Льєжі, придворний художник пфальцського курфюрста Йоганна-Вільгельма. Створив серію портретів: Йоганна-Вільгельма, Яна Веллема (курфюрста), Анни Марії Луїзи де Медичі, Карла-Філіпа III Пфальцського, Козімо III Медичі, герцога Тосканського, композитора Арканджело Кореллі та ін. Брав участь у створенні картинної галереї в Дюссельдорфському палаці.

ДУГА – багатозначний термін: (у широкому значенні) викривлена лінія, те, що має форму округлої лінії; (геометрія) ділянка кривої між двома її точками; (військова справа) назва радянської радіолокаційної станції для системи раннього виявлення запусків міжконтинентальних балістичних ракет.

ДУГА ЕЛЕКТРИЧНА (ВОЛЬТОВА ДУГА) – фізичне явище, один із видів електричного розряду в газі у вигляді плазмового шнура, що виникає під час розриву ланцюгів високої напруги та яскраво світиться. Застосовується для плавки і зварювання металів, освітлення та ін. цілей. Вперше спостерігалася (1802) російським фізиком-експериментатором Василем Петровим (1761–1834).

ДУГА ОСТРІВНА – один з видів архіпелагів, ланцюг вулканічних островів (Курильські, Алеутські, Маріанські та ін.), що виникають над зоною зіткнення двох океанічних плит, де одна плита занурюється під іншу, пірнаючи в мантію, а на верхній утворюються вулкани. Вигнута сторона острівної дуги спрямована в бік плити, що занурюється, а з її боку розташовуються глибоководний жолоб і прогин. За острівною дугою розташований задуговий басейн (наприклад, Південно-Китайське море, Охотське море тощо).

ДУГЛАС DC-3 (DOUGLAS DC-3) – американський близькомагістральний літак компанії «Douglas Aircraft Company». Перший політ – 1935, випускався в безлічі пасажирських і транспортних варіантах (до 1952), вироблено 16 079, втрачено 2819 літаків (10 713 загиблих). Екіпаж – 2 особи, пасажирів – 18–32 особи, довжина – 19,66 м, розмах крил – 29,98 м, висота – 5,16 м, площа крила – 91,7 м², маси порожнього – 7700 кг і злітна – 13 190 кг, максимальна швидкість – 368 км/год, дальність польоту – 2160 км.

Літак «Дуглас DC-3»

ДУГЛАС А-20 ХЕВОК (DOUGLAS A-20 HAVOC) – родина американських літаків (штурмовик, легкий бомбардувальник і нічний винищувач) часів Другої світової війни на озброєнні США, Великобританії, СРСР та ін. країн. Перший політ – 1938, знятий з озброєння 1949, випущено 7478 літаків. Екіпаж – 2–3 особи, довжина – 14,6 м, розмах крил – 18,7 м, висота – 5,4 м, площа крила – 43,2 м², маси порожнього – 6827 кг і злітна – 12 388 кг, максимальна швидкість – 546 км/год, дальність польоту – 1690 км.

ДУГЛАС (DOUGLAS) ДЖОН (1830–1911) – британський архітектор, який збудував бл. 500 споруд у графстві Чешир, північно-західній Англії та Уельсі. Освіту здобув у Ланкастері, більшу частину життя мешкав і працював у Честері. Серед його споруд численні церкви, офіси, магазини, банки, школи та житлові будівлі, більшість з яких створені в еклектичному стилі (що сформувався під впливом неоготики, увібравши деякі традиції німецької, французької та голландської архітектури) і збереглися донині.

ДУГЛАС (DOUGLAS) КІРК (при народженні – **ІССЕР ДАНІЄЛОВИЧ**) (нар. 1916) – американський актор, письменник, лауреат «Оскара» (1996) за вагомий внесок у мистецтво кіно. Понад 80 ролей у кіно, найвідоміші в фільмах: «Чемпіон» (1949), «Злі і красиві» (1952), «Жага життя» (1956), «Стежки слави» (1957), «Вікінги» (1958), «Спартак» (1960), «Бойовий фургон» (1967), «Загін» (1975), «Круті хлопці» (1986), «Жадібність» (1994), «Справи родинні» (2003) та ін. Автор двох романів і книжки спогадів.

ДУГЛАС (DOUGLAS) МАЙКЛ КІРК (нар. 1944) – американський кіноактор, продюсер, лауреат премій «Оскар» (1975, 1987), «Золотий глобус» (1969, 1974, 1987, 1989, 1995, 2000, 2010) та ін. Навчався в театральній школі в Нью-Йорку. Популярність здобув після телесеріалу «Вулиці Сан-Франциско» (1972–1976). Найвідоміші фільми: «Китайський

синдром» (1979), «Перлина Нілу» (1985), «Уолл-стрит» (1987), «Війна Роузів» (1989), «Основний інстинкт» (1992) та ін.

ДУДА – архаїчний народний музичний духовий інструмент, різновид волинки. Складається з міха, виготовленого із козячої, баранячої або телячої шкіри, зі вставленими у нього трубкою для нагнітання повітря, басовими трубками і трубкою з отворами (як у сопілки), на якій грають мелодію. Відома в Балканському і Карпатському регіонах, де виконує зазвичай функцію супровідного інструмента. У західних землях України звучить на святах у гуцулів.

ДУДАРОВА ВЕРОНІКА БОРИСІВНА (1916–2009) – радянський російський диригент і композитор, народна артистка СРСР (1977), представниця осетинського аристократичного роду. Освіту здобула в Ленінградській (1937) і Московській (1947) консерваторіях. Диригент (1947–1960), головний диригент і художній керівник Московського державного академічного симфонічного оркестру (1960–1989), керівник Симфонічного оркестру Росії (1991–2009).

ДУДІН МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1916–1993) – радянський російський поет, перекладач, громадський і політичний діяч, лауреат Державної премії СРСР (1981), Герой Соціалістичної Праці (1976). Навчався в Іванівському педагогічному інституті. Перша збірка віршів «Ливень» (1940), автор понад 70 книжок віршів: «Волга» (1942), «Фляга» (1943), «Цветам – цвести» (1944), «Переправа» (1945), «Родник» (1952), «Мосты. Стихи из Европы» (1958), «До востребования» (1963), «Зёрна» (1987), «Судьба» (1991) та ін.

ДУДІНЦЕВ ВОЛОДИМИР ДМИТРОВИЧ (1918–1998) – радянський російський письменник, лауреат Державної премії СРСР (1988). Освіту здобув у Московському юридичному інституті (1940). Учасник Великої Вітчизняної війни, поранений 4 рази. Автор збірок оповідань «У семи богатырей» (1952), «Повести и рассказы» (1959), «Рассказы» (1963), повістей «На своём месте» (1953), «Между двумя романами» (2000), романів «Не хлебом единым» (1957), «Новогодняя сказка» (1960), «Белые одежды» (1987).

ДУДКА – російський народний духовий музичний інструмент, що складається з трубки (виготовленої з бузини або очерету), яка має кілька бічних отворів для прикривання пальцями, а для вдування повітря – мундштучок. Також існують подвійні дудки, коли в дві складені трубки дмуть через один спільний мундштук.

ДУЕТ (*іт.* duetto – два) – вокальна чи інструментальна п'єса для двох голосів або інструментів та власне виконання музичного твору парою співаків або музикантів. Набули надзвичайного поширення в опері та опереті. У переносному значенні – постійна співпраця двох людей (наприклад, сценариста і режисера кіно, двох акторів тощо).

ДУКА (DUCA) ГЕОРГЕ (?–1685) – господар Молдавського князівства (1665–1666, 1668–1672 і 1678–1683) і Волощини (1674–1678). Грек за походженням, виріс у будинку молдовського господаря (1634–1653) Василя Лупу (1595–1661). Вперше став господарем Молдавії після смерті Еустратіє Дабіжі, який правив краєм у 1661–1665. За російсько-турецьким миром (1681) отримав титул гетьмана України, був скинутий молдавським боярством (1683) і відправлений до Польщі, де помер в ув'язненні.

ДУКАН – тип торговельної крамниці видовженої форми в деяких мусульманських країнах Азії. Її торець і парадний фасад являв собою великий проріз, закритий віконницею, що вдень підіймалася вгору і ставала навісом, а нижня перетворювалася на прилавок. Найвіддаленіша від вулиці задня частина дукану призначалася для зберігання товару і господарських потреб.

ДУКАТ (*іт.* ducato) – назва срібних (з 1140) і золотих (з 1284) монет, які з'явилися в Італії, а пізніше випускалися в ін. країнах Європи. Перший дукат (дукал) випущений у Сицилії із зображенням Христа, у Венеції почали карбувати срібний дукат (1202), а згодом – золотий (1284), що копіював за вагою фло-

Дукат

рентійський флорин, але мав оригінальний зовнішній вигляд – цехін. Німецькі держави випускали дукати до створення Німецької імперії (1871), а Австрія і Нідерланди продовжують їх карбувати досі.

ДУКЕ (DUQUE) ПЕДРО ФРАНСІСКО (нар. 1963) – перший іспанський космонавт. Після здобуття освіти у вищій технічній школі авіаінженерів Мадридського політехнічного університету (1986) працював у Європейському центрі керування космічними об'єктами, прийнятий у загін астронавтів Європейського космічного агентства (1992). Здійснив космічні польоти на шатлі «Дискавері» (29 жовтня – 7 листопада 1998) і на кораблі «Союз ТМА-3» і Міжнародній орбітальній станції (18–28 жовтня 2003).

ДУЛІБИ – одне із великих східнослов'янських племен, згадуваних у давньоруських літописах. Жили в лісах Західної Волині у верхів'ях Західного Бугу і правих приток верхньої течії Прип'яті. Їхні пам'ятки – залишки землеробських поселень з житлами-землянками (наприклад, Плісневько у Львівській області) та курганні могильники з залишками трупоспалень. На чолі з князем Олегом брали участь у поході на Царгород (907). Племінне об'єднання розпалося та увійшло до складу Київської Русі (X ст.).

ДУЛЯЙ (DULJAJ) ІГОР (нар. 1979) – сербський професійний футболіст (півзахисник), заслужений майстер спорту України (2009). Відомий виступами (2004–2010) за «Шахтар» (Донецьк). Чемпіон Югославії/Сербії і Чорногорії (1999, 2002, 2003), володар Кубка Югославії (2001). Чемпіон України (2005, 2006, 2008), володар Кубка України (2004, 2008), володар Кубка УЄФА (2009). Виступав за збірні Югославії/Сербії і Чорногорії (2000–2008), де провів 48 матчів, забив 2 голи.

ДУМА БОЯРСЬКА – вища рада, що складалася з представників феодальної аристократії, була продовженням князівської думи наприкінці XIV ст. в нових історичних умовах Московського царства. Самостійною не була, завжди діяла разом із царем, становлячи спільну верховну владу, що особливо наочно виявлялося у законодавчих справах і міжнародних відносинах. Проіснувала до кінця XVII ст. і пізніше була перетворена на сенат.

ДУМА ДЕРЖАВНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – представницький законодавчий орган влади, нижня палата парламенту – Федеральних Зборів Російської Федерації. Складається з 450 депутатів, що обираються строком на 5 років, роботу очолює Голова (спікер) Думи і його заступники. Депутатом може бути обраний громадянин Росії, якому виповнився 21 рік і який має право голосу. Вибори до Державної Думи проводилися: 1993, 1995, 1999, 2003, 2007 і 2011.

ДУМАНСЬКА ОКСАНА ІВАНІВНА (нар. 1951) – українська письменниця, перекладач. Освіту здобула в Київському університеті (1973). Працювала викладачем, бібліотекарем, журналістом, нині – доцент Української академії друкарства у Львові. Дебютувала книжкою «Ексклюзив» (2002). Авторка повістей і романів: «Графиня з Куткора» (2004), «Спосіб існування білкових тіл» (2005), «Пригоди пристойної пані», «Романи на одну ніч» (2007), «Оповідки з жіночої торебки», «Бабусина муштра» (2008) та ін.

ДУМАНСЬКИЙ АНТОН ВОЛОДИМИРОВИЧ (1880–1967) – український радянський учений-хімік, член-кореспондент АН СРСР (1933), академік АН УРСР (1945). Освіту здобув у Київському політехнічному інституті (1903), де здійснював свої дослідження до 1913. Організував у Воронежі лабораторію колоїдної хімії (1913), перетворену на Всесоюзний науково-дослідний інститут колоїдної хімії, який очолював (1932–1942), директор Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР (1946–1960).

ДУМБАДЗЕ НОДАР ВОЛОДИМИРОВИЧ (1928–1984) – радянський грузинський письменник, громадський діяч, лауреат Ленінської премії (1980). Освіту здобув у Тбіліському університеті (1950). Працював у журналах «Цискарі» («Світанок»), «Ніангі» («Крокодил»), на кіностудії «Грузія-фільм» (1957–1973). Автор романів: «Я, бабушка, Илико и Илларион» (1960), «Я вижу солнце» (1962), «Солнечная ночь» (1967), «Не тревожься, мама!» (1971), «Белые флаги» (1973), «Закон вечности» (1978), повістей, оповідань тощо.

ДУМИ – жанр українського речитативного народного та героїчного ліричного епосу, твори якого виконували мандрівні співці-музики (кобзарі, бандуристи, лірники та ін.). Найдавніша згадка в хроніці «Аннали» (1587)

польського історика Станіслава Дарницького, а перший відомий запис думи – твір «Козак Голота» (1684) з рукописного збірника Кондрацького, виявлений (1920-ті) українським літературознавцем Михайлом Возняком в архіві Ягеллонського університету в Кракові.

ДУМКА ГРОМАДСЬКА – форма масової свідомості, у якій виявляється ставлення (приховане або явне) різних груп людей до подій і процесів дійсного життя, що стосуються їхніх інтересів і потреб. Виражається публічно і впливає на функціонування суспільства та його політичної системи. Громадська думка існувала в усі історичні епохи Людства, а термін з'явився в Англії (XII ст.).

ДУНАЄВЕЦЬКИЙ ІСТОРИЧНО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – державний районний музей у райцентрі Дунаївці Хмельницької області України, заснований (1986) як науково-дослідний та культурно-освітній заклад міста та району. Розташований в одноповерховій історичній будівлі в центрі міста, його фонди налічують понад 3 тис. експонатів; постійна експозиція, яку щорічно відвідує бл. 1,5 тис. осіб, висвітлює історію Дунаєвецького краю.

ДУНАЄВЕЦЬКИЙ РАЙОН – район у південній частині Хмельницької області, утворений 1923, площа – 1,2 тис. км², населення – 65,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 20,7 тис. осіб). Межує з Ярмолинецьким, Віньковецьким, Новоушицьким, Кам'янець-Подільським, Чемеровецьким і Городоцьким районами, адміністративний центр – Дунаївці. Розташований на хвилястій лесовій поверхні Подільської височини, розчленованій річковими долинами Смотрича, Мукші, Тернави, Студениці, Ушиці, балками та ярами.

ДУНАЄВСЬКИЙ ІСААК ОСИПОВИЧ (1900–1955) – радянський композитор, народний артист РРФСР (1950), лауреат Сталінської премії (1941, 1951). Освіту здобув у Харківській консерваторії (1919). Диригент Харківського російського драматичного театру (1920–1924), музичний керівник московських театрів «Ермітаж» (1924–1926) і сатири (1926–1929). Автор 13 оперет і балетів, бравурних маршів, музики до кількох десятків кінофільмів та низки радянських ліричних, патріотичних і піонерських пісень.

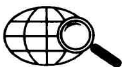
ДУНАЄВСЬКИЙ МАКСИМ ІСААКОВИЧ (нар. 1945) – радянський російський композитор, народний артист Росії (2006). Освіту здобув у Московській консерваторії (1970). Автор симфонічних, камерних, вокальних творів, музики до понад 40 кінофільмів, зокрема: «Д'Артаньян и три мушкетёра» (1978), «Ах, водевиль, водевиль...» (1979), «Карнавал» (1981), «Зелёный фургон», «Мэри Поппинс, до свидания!» (1983), «Француз» (1988), «Формула счастья» (2000), «Красное и Чёрное» (2008) та ін.

ДУНАЇВЦІ – місто (площа – 12,8 км², населення – 16,2 тис. осіб) районного значення, центр Дунаєвецького району Хмельницької області України. Уперше згадується в Литовському реєстрі поселень (1403) як Дунайгород, магдебурзьке право (1592), сучасна назва з 1700-х, статус міста (1958). Розташоване на хвилясто-горбкуватій поверхні в центральній частині Подільської височини, на берегах річки Тернава, абсолютні висоти 270–330 м.

ДУНАЇВЦІ – селище міського типу (площа – 2,8 км², населення – 2,6 тис. осіб) Дунаєвецького району Хмельницької області України. Засноване (1914) як залізнична станція на лінії Ярмолинці – Ларга, смт (1972). Розташоване на рівній вододільній ділянці (абсолютна висота 290 м) межиріччя Тернави і Студениці (лівих приток Дністра) в центральній частині Подільської височини.

ДУНАЙ – одна з найбільших річок Європи, що протікає (довжина – 1960 км) територією 10 держав (Німеччина, Австрія, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Сербія, Болгарія, Румунія, Молдова та Україна), а басейн (площа – 810 тис. м²) охоплює фрагменти ще 8 країн (Італія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Албанія, Македонія, Польща, Швейцарія і Чехія). Починається в горах Шварцвальду (Німеччина) на висоті 678 м, ухил – 0,237 м/км, живлення змішане, річні витрати води у гирлі – 6430 м³/с, річний стік – бл. 123 км³.

ДУНАЙСЬКА ШКОЛА ЖИВОПИСУ – напрям у живописі та графіці Південної Німеччини та Австрії першої половини XVI ст. (засновник – Лукас Кранах Старший, голова – Альбрехт Альтдорфер). Її представники відійшли від середньовічної ремісничої традиції, їхнім творам притаманні свобода фантазії, яскрава емоційність, своєрідна

романтичність, часом казковість образів, інтерес до природи, простору і світла, гостра виразність малюнка, інтенсивність кольору тощо.

ДУНАЙСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК – державний заповідник, створений (1998) на основі природного заповідника «Дунайські плавні» на площі 502,529 км^2 (у постійному користуванні 227,15 км^2) у Кілійському і Татарбунарському районах Одеської області України. Розташований у межах Кілійського гирла дельти Дунаю, підпорядкований Національній АН України. Включений (1999) до складу Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та румунсько-українського біосферного резервату «Дельта Дунаю».

ДУНАЙСЬКИЙ ДЕСАНТ (1941) – тактичний десант, висаджений радянською Дунайською військовою флотилією (24–25 червня 1941) на румунський берег Дунаю на початку Великої Вітчизняної війни. Перший радянський десант під час війни, що припинив обстріли прибережних міст і головних баз флотилії (Ізмаїлу та Одеси) та сприяв збереженню майна й основної частини корабельного складу флотилії.

ДУНАЙ-ЧОРНЕ МОРЕ КАНАЛ (НОВОСТАМБУЛЬСЬКЕ ГИРЛО) – глибоководний судноплавний канал, прокладений (2004–2007) гирлом Бистре в дельті Дунаю на території Одеської області України у межах Дунайського біосферного заповідника. Довжина суднового ходу по природних руслах – 172,4 км, протяжність штучного морського підхідного каналу – 3,4 км, ширина по дну на прямолінійній ділянці – 85 м, на криволінійній – 100 м, проектна осадка судна – 5,85 м, рух суден цілодобовий, двосторонній.

ДУНГАНИ – середньоазійський народ (бл. 110 тис. осіб), що мешкає в Киргизії, південному Казахстані та Узбекистані. За мовою та матеріальною культурою близькі до своїх попередників – китайських дунган (народність хуей, нині бл. 10 млн осіб), які переселилися на територію Російської імперії (1880-ті) після поразки антицинського повстання дунган у північно-західному Китаї. Віруючі – мусульмани-суніти, займаються переважно землеробством, скотарством, ремеслами і торгівлею.

ДУНІКОВСЬКИЙ (DUNIKOWSKI) КСАВЕРІЙ (1875–1964) – польський скульптор і живописець, лауреат Державної премії Польщі (1949). Освіту здобув у Школі витончених мистецтв у Кракові (1897). Викладав у Школах витончених мистецтв у Варшаві (1904–1909), Кракові (1923–1939, 1946–1955) і Вроцлаві (з 1959). Створив цикл «Вавельські голови» (1925–1929), пам'ятники III Сілезького повстання (1955), солдату 1-ї Армії Війська Польського (1963), живописний цикл «Освенцим» (1948–1961) та ін.

ДУНІТ – ультраосновна інтрузивна гірська порода, нормального ряду, що більш ніж на 90 % складається з олівіну з домішкою хроміту. Колір чорний, темно- і світло-зелений, щільність 3,28 г/см^3, поширений у комплексах складчастих областей та в шаруватих і кільцевих інтрузіях на платформах. Утворюється на перших етапах диференціації магми, коли з розплаву кристалізується тільки олівін та іноді хроміт, а мінерали осідають на дно магматичної камери, формуючи майже однорідну породу.

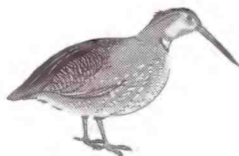
ДУНКАН (DUNCAN) АЙСЕДОРА (при народженні – **ДОРА ЕНДЖЕЛА ДУНКАН**) (1877–1927) – американська танцівниця, що протиставила класичному балету вільний пластичний танець і вважається його засновницею. Дебютувала з концертною програмою в Будапешті (1903), використовувала давньогрецьку пластику, хітон як балетний костюм, танцювала босоніж. Заснувала школи хореографії в Німеччині, Франції, США і Росії. Була одружена (1922–1923) з російським поетом Сергієм Єсеніним (1895–1925).

ДУНСЯН – монгольський народ (бл. 525 тис. осіб), що проживає в північно-західному Китаї та є одним з 55 офіційно визнаних національних меншин країни. Бл. половини з них розмовляє дунсянською мовою (решта китайською), дотримуються ісламської віри – мусульмани-суніти. Їхні предки – група монголів-мусульман, що переселилися (XIII ст.) на китайські землі, де зазнали впливу китайських мусульман хуей. Основне заняття – землеробство, із застосуванням іригації і терасуванням гірських схилів.

ДУНТІН (ДУНТІНХУ) – велике неглибоке озеро на північному сході провінції Хунань у південно-східній частині Китаю, друге за величиною прісне озеро країни. Розташоване на заплаві річки Янцзи та підживлюється водами ще

чотирьох річок (Сян, Цзи, Юань і Лішуї), залежно від сезону площа озера змінюється в широких межах (від 2820 км² до 20 000 км²), з озером пов'язані назви місцевих провінцій – Хубей (Hubei – північ озера) і Хунань (Hunan – південь озера).

ДУПЕЛЬ (*лат.* Gallinago media) – птах ряду Сивкоподібні родини Бекасові (Scolopacidae). Довжина – 27–29 см, розмах крил – 42–46 см, вага – 150–260 г, має більш щільну статуру, ніж у звичайних бекасів, більш сильний і короткий дзьоб, а також дві білі смужки на крилах. Оперення зверху коричневе з численними вкрапленнями, внизу більш світле. Гніздиться на вологих болотах, у низинах річок і на галявинах Євразії, зимує на півдні Африки.

Дупель

ДУРА-ЄВРОПОС – античне місто, засноване царем Селевком І Нікатором, що існувало (300 до н. е. – 256) на річці Євфрат, поблизу сучасного Калат-ес-Саліхія в Сирії. Відоме у зв'язку з археологічними знахідками і добре збереженими давніми фресками. Фортеця (розміром 700 × 1000 м) стояла на високому березі в середній течії річки, була захищена з трьох сторін крутими обривами, а з четвертої, що примикала до пустелі, обнесена довгою прямою стіною з баштами.

ДУРАКОВ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1934) – радянський російський хокеїст (нападник і півзахисник), заслужений майстер спорту СРСР (1963) з хокею з м'ячем. Виступав за клуб СКА Свердловськ (1954–1976), де провів 459 матчів (забив 588 голів), та збірну СРСР (1956–1975) – 50 матчів (48 голів). 9-разовий чемпіон СРСР (1956, 1958–1960, 1962, 1966, 1968, 1971, 1974), володар Кубка Європейських чемпіонів (1975), 7-разовий чемпіон світу (1957, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973).

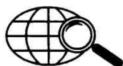
ДУРБАН (НАТАЛ) ПОРТ – заснований першими поселенцями (1824) в бухті Натал, одній з небагатьох доступних на східному узбережжі Південної Африки. Один із найбільших контейнерних терміналів у Південній півкулі. Займає площу 18,5 км², має бл. 60 причалів, загальна довжина – до 21 км, з максимальною осадкою суден до 14 м, загальна довжина залізничних колій – бл. 305 км. У гавань прокладений вхідний канал завширшки до 250 м, глибина – до 16 м.

ДУРГА (*санскр.* важкодоступна або непереможна) – богиня-войовниця, одна з найпопулярніших богинь в індуїзмі, яка виступає дружиною Шиви, бореться з демонами, захищає богів і світовий порядок та об'єднує божественну силу, здатна встановити рівновагу і гармонію, спокій і благополуччя. За переказами, живе в горах Віндхем в оточенні восьми помічниць-йогинь. В індуїстській іконографії звичайно зображується у вигляді жінки з десятьма руками, що сидить на гімалайському тигрі або леві.

ДУРДИНЕЦЬ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1937) – радянський український державний діяч, генерал (1997), заслужений працівник МВС УРСР (1990), прикордонник (1997) та юрист (2011) України. Освіту здобув у Львівському університеті (1960). Працював на комсомольській і партійній роботі у Львові, Москві і Києві (1958–1978). заступник міністра МВС УРСР (1978–1991), в. о. прем'єр-міністра України (1997), міністр з питань надзвичайних ситуацій (1999–2002), посол України в Угорщині і Словенії (2002–2003).

Дурга

ДУРІАН (*лат.* Durio) – рід рослин родини Мальвові (бл. 30 видів), ростуть у тропічних лісах Південно-Східної Азії. Великі, слабо розгалужені, вічнозелені дерева з корінням-підпорами і простими листками. Квітки великі, білі або червоні, розвиваються на стовбурах або великих гілках. Плоди сягають 20 см у діаметрі, маса – до 4 кг, мають тверду оболонку і вкриті потужними колючками, що захищають недозрілий плід від тварин, має горіхово-вершковий смак, але дуже неприємний запах.

ДУРМАН (*лат.* Datura) – рід однорічних трав'янистих рослин родини Пасльонові (Solanaceae). Рослина заввишки 0,5–1 м, стебло голе, прямостояче, листки почергові, довгочерешкові, яйцеподібно-загострені, до 15 × 10 см, голі, зверху темно-зеленого кольору і трохи світліші знизу. Квітки поодинокі, великі, розташовані в розвилках стебла. Плід – велика яйцеподібна коробочка, засаджена численними шипами. Рослина отруйна, містить алкалоїди, галюциногенна.

ДУРОВ ЛЕВ КОСТЯНТИНОВИЧ (нар. 1931) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1990). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1954) і на Вищих режисерських курсах при ГІТІСі (1978). Актор московських Центрального дитячого (1954–1963), ім. Ленінського комсомолу (1963–1967), на Малій Бронній (з 1967) театрів. Бл. 210 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Доброе утро» (1955), «Странные взрослые» (1974), «Не бойся, я с тобой» (1981), «34-й скорый» (1982), «Успех» (1984) та ін.

ДУРОВА НАДІЯ АНДРІЇВНА (відома як **ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ АЛЕКСАНДРОВ**) (1783–1866) – перша в російській армії жінка-офіцер і письменниця. Видаючи себе за чоловіка, служила в Кінно-Польському уланському, Маріупольському гусарському і Литовському уланському полках, ординарцем у М. Кутузова. Брала участь у військових кампаніях (1807–1814), у чині штаб-ротмістра звільнена у відставку (1816). Автор спогадів «Записки Н. А. Дуровой» (1835), роману «Гудишки» (1839) та ін.

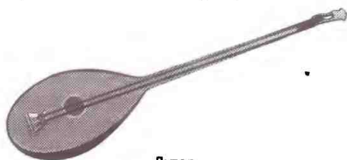
ДУРОВИ – династія російських артистів цирку, клоунів і дресирувальників, заснована наприкінці XIX ст. правнуками Надії Андріївни Дурової (1783–1866), братами Анатолієм Леонідовичем (1864–1916) і Володимиром Леонідовичем (1963–1934) Дуровими, які стали творцями нової російської і радянської школи дресирування циркових тварин. В. Дуров організував (1912) в Москві куточок-музей, що згодом перетворився на Куточок ім. В. Дурова (1919–1982) і Театр звірів ім. В. Дурова (з 1982).

ДУРУМА – один із народів (бл. 230 тис. осіб), що мешкають на узбережжі Індійського океану в Кенії. Належить до групи народів міджикенда, предки яких мігрували (XVII ст.) з територій сучасного Сомалі. Більшість сповідують традиційні культи, бл. третини – християни (переважно протестанти). Займаються землеробством і скотарством. Понад половину дурума неписьменні.

ДУССЕ-АЛІНЬСЬКИЙ ТУНЕЛЬ – залізничний тунель на Байкало-Амурській магістралі, на території Хабаровського краю Росії, що перетинає Буреїнський хребет. Довжина – 1852 м, має дві витяжні шахти. Побудований (1947–1952) ув'язненими Бамлагу, але був покинутий і поступово заповнився льодом. З відновленням будівництва БАМу (1975–1976) силами залізничних військ звільнений від льоду (за допомогою відтавання і механічним шляхом) і введений в експлуатацію восени 1982.

ДУТАР (*перс.* дві струни) – традиційний двострунний щипковий музичний інструмент у народів Центральної та Південної Азії. Зазвичай завдовжки 1–2 м з грушоподібним резонатором і сильно витягнутою шийкою з грифом. З'явився бл. XV ст. серед пастухів, струни для нього робилися з кишок тварин, скрученого шовку та нейлону; звучання характеризується теплими і ніжними тонами.

ДУТКОВСЬКИЙ ЛЕВ ТАРАСОВИЧ (ДУТКІВСЬКИЙ ЛЕВКО) (нар. 1943) – радянський український музикант і композитор, народний артист України (1997). Освіту здобув у Київському інституті культури (1977). Засновник і керівник біг-біт-гурту «Смерічка» (1966), з якою працював у Чернівецькій обласній філармонії і гастро-

Дутар

лював майже по всьому СРСР та за кордоном (1973–1982). В ансамблі розпочався творчий шлях співаків Н. Яремчука, В. Зінкевича, С. Ротару, П. Дворського, композитора В. Івасюка та ін.

ДУХ – багатозначний термін: (філософія) філософське поняття, що часто ототожнюється з нематеріальним началом, а визначення співвідношення духу і матерії часто вважається основним питанням філософії; (міфологія) янгол, демон (занепалий, нечистий дух); (містика) посмертне фантомне відображення покійного (душа); (психологія) настрій і стан людини або колективу (дух війни і перемоги, бойовий дух); запах або відчуття запаху (нюх); історично-часова умовність (дух часу) тощо.

ДУХ СВЯТИЙ (*лат.* Spiritus Sanctus) – третя особа (іпостась) єдиного Бога – Святої Трійці, що разом з Отцем і Сином є творцем невидимого і видимого світів. Християни вірять, що Святий Дух протягом всієї історії сходив на окремих людей з метою наділити їх надприродними здібностями (пророків, священиків, праведних іудейських царів, апостолів, християнських мучеників і всіх святих), через дію Святого Духа втілився Бог-Син тощо.

ДУХАН – невеличкий ресторан або харчевня з продажем вин у Криму, на Кавказі і Близькому Сході.

ДУХИ – у міфології багатьох народів – надприродні істоти, що пов'язуються зазвичай з людиною, її тілом і життєвим середовищем, у т. ч. і природним. На відміну від божеств, належать до більш низьких рівнів міфологічної системи, знаходяться в постійній взаємодії з людиною, часто визначаючи особливості її душевного і психічного стану. Нібито здатні входити в контакт із людиною, спілкуватися, насилати видіння, хвороби тощо.

ДУХІВНИЦТВО – збірна назва суспільного стану і соціального прошарку осіб професійних служителів тієї чи ін. релігії, що зазвичай застосовується лише до монотеїстичних релігій. У православ'ї і католицизмі до духівництва (кліру) належать лише чоловіки, серед них розрізняють біле (священики, які не давали чернечих обітниць) і чорне (ченці, висвячені в священний сан) духівництво, що становить три ступені священства: диякон, священик (ієрей) та єпископ (архієрей).

ДУХНОВИЧ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ (1803–1865) – український письменник, священик, культурний діяч. Освіту здобув в Ужгородській семінарії (1827). Літературну діяльність розпочав 1829. Автор багатьох віршованих творів, двох п'єс «Добродетель превышает богатство» (1850), «Головний тарабанщик» (1863), статті і вірші друкував у Львові, Відні і Будапешті. Видавав російською мовою газету «Церковная газета» (1856–1857), «Церковный Вестник для русинов Австрийской державы» (з 1858).

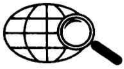
ДУХОВА ШАФА (ДУХОВКА) – кухонний побутовий пристрій, призначений для приготування їжі (її запікання). Являє собою металеву коробку, вмонтовану в кухонну плиту або автономну, оснащену власним нагрівальним елементом (нагрівається полум'ям газу або електрикою). Керування духовкою здійснюється окремим регулятором на кухонній плиті або засобами керування автономної духової шафи.

ДУХОВИЙ ОРКЕСТР – оркестр, що складається з духових та ударних інструментів. Основу утворюють широкомензурні і звичайні мідні духові інструменти – корнети, флюгельгорни, еуфоніуми, труби, валторни, тромбони тощо, до яких долучаються дерев'яні духові інструменти: флейти, кларнети, саксофони, гобої і фаготи.

ДУХОВІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ – являють собою різні за розмірами та матеріалом виготовлення трубки, в яких внаслідок коливання вміщеного усередині стовпа повітря, утворюється звук. Його характер залежить від форми, обсягу повітря, способу утворення (вдування повітря в канал інструмента), механізму виникнення коливань та матеріалу, з якого виготовлено резонатор. Зміна частоти коливань і висоти звуку інструменту досягається обсягом звучного стовпа повітря і силою його вдування.

ДУХОВНА (ЛІТУРГІЙНА) МУЗИКА – музичні твори, пов'язані з текстами релігійного характеру, призначені для виконання під час богослужіння або в побуті. Тексти подібних творів бувають канонічними (наприклад, католицька меса) або вільними, написаними на основі або під впливом священних книг. Одним з найвідоміших творців духовної музики був німецький композитор Йоганн Себастьян Бах (1685–1750).

ДУЧЕ (*іт.* duce – вождь) – шаноблива назва і своєрідний титул італійського політичного

діяча, лідера фашистської партії («дуче»), диктатора Беніто Муссоліні (1883–1945), який очолював Італію як прем'єр-міністр (1922–1943).

ДУЧЧО (DUCCIO) ДІ БУОНІНСЕНЬЯ (бл. 1255–1319) – італійський художник, засновник сієнської школи живопису (XIV ст.). Перебував осторонь від новаторських шукань майстрів римської та флорентійської шкіл, зазнав впливу італо-візантійського живопису та французької готичної мініатюри. Створив вівтарні образи з орнаментальними золотими фонами «Мадонна зі святими» і «Мадонна Ручеллаї» (1285) та головний твір – вівтарний образ сієнського собору «Маеста» (1308–1311).

ДУШ САНТУШ (DOS SANTOS) ЖОЗЕ ЕДУАРДУ (нар. 1942) – ангольський політичний і державний діяч, другий президент Анголи (з 1979), генерал армії (1986). Освіту здобув в Азербайджанському інституті нафти і хімії (1969). Брав участь у боях на півночі Анголи (1970–1974), міністр закордонних справ (1975–1976). Після смерті першого президента Анголи Агостіньо Нето (1922–1979) став головнокомандувачем Народних збройних сил визволення Анголи і президентом країни.

ДУШАНБЕ – столиця (площа – 125 км², населення – 683 тис. осіб) і найбільше місто Республіки Таджикистан, розташоване на заході країни в Гіссарській долині, на берегах річки Душанбе-Дар'я, на висоті бл. 700–800 м. Виникло як кишлак (1620-ті) на перехресті доріг, статус міста (1925), попередні назви: Дюшамбе (1924–1929), Сталінабад (1929–1961). Клімат субтропічний, з довгим спекотним і посушливим літом та м'якою вологою зимою, опади – бл. 570 мм/р.

ДУШКА – дерев'яна деталь смичкових музичних інструментів скрипкової родини, що міститься всередині корпусу та являє собою циліндричний стрижень зі зрізаними під кутом в один бік торцями, має врівноважувати опір корпусу тиску струн, а також передавати вібрацію з верхньої деки на нижню для встановлення їх єдиного коливального руху.

ДУШКІН ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1903–1977) – радянський архітектор, лауреат Сталінської премії (1941, 1946, 1949). Освіту здобув у Харківському технологічному інституті (1930). Спроектував станції московського метро: «Площа Революції» (1938), «Маяковська» (1938), «Автозаводська» (1943), «Новослобідська» (1952); залізничні вокзали в Дніпропетровську (1951), Сімферополі (1951), Сочі (1952) і Брянську (1952); універмаг «Дитячий світ» (1957) на Луб'янці у Москві та ін.

ДУЩЕНКО ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1925) – радянський український диригент, заслужений діяч мистецтв (1960) і народний артист (1982) УРСР. Освіту здобув в Одеській (1950) і Київській (1953) консерваторіях. Диригент оркестрів у Києві, Одесі і Харкові (1953–1963), головний диригент Харківського театру опери та балету (1963–1973), Київських театру оперети (1973–1983) і дитячого музичного театру (1983–1989). Викладав у Харківському інституті мистецтв (з 1959) і Київській консерваторії (з 1973).

ДХАУЛАГІРІ (*санскр.* Біла гора) – найвища вершина (8167 м, сьомий за висотою восьмитисячник світу) однойменного багатовершинного гірського масиву, розташованого в південній частині головного Гімалайського хребта, на захід від річки Калі-Гандакі (що відділяє його від масиву Аннапурна). Перше сходження здійснили альпіністи зі швейцарсько-австрійської групи (1960).

ДЬЙОР-МОШОН-ШОПРОН (GYŐR-MOSON-SOPRON) – медьє (область) Угорщини, розташована на північному заході Угорщини. Площа – 4089 км², населення – 446,9 тис. осіб, адміністративний центр – Дьйор. Межує з Австрією та Словаччиною, медьє Комаром-Естергом, Веспрем та Ваш. Включає 7 районів і 174 муніципалітети, лежить на рівній поверхні долини річки Раба (правої притоки Дунаю).

ДЬОМІН МИКОЛА МЕФОДІЙОВИЧ (нар. 1931) – радянський український архітектор, заслужений архітектор України (1997), лауреат Державної премії України в галузі архітектури (1997). Освіту здобув у Київському інженерно-будівельному інституті (1956). Головний спеціаліст «Київпроекту» (1975–1986), директор НДІ теорії та історії архітектури та містобудування (1988–2000), керівник персональної архітектурної майстерні «ТАМ М. Дьомін». Автор понад 60 значних архітектурних і містобудівних проектів.

ДЬЮАР (DEWAR) ДЖЕЙМС ОЛЕКСАНДР (1897–1985) – американський підприємець, винахідник тіс-

течка-закуски «Твінкі» (*англ.* «Twinkie»), що продаються під назвою «Золотий бісквіт» із кремовим наповнювачем. Працював кур'єром у фірмі «Хостесс Брандс» у штаті Іллінойс (США). Придумав (1930-ті) наповнювання тістечка банановою начинкою (оскільки машини з наповнення їх полуничною начинкою працювали лише сезонно). Це надало тістечку популярності; винахідник працював віцепрезидентом компанії (до 1972).

ДЬЮЇ (DEWEY) ДЖОН (1859—1952) — американський філософ і педагог, представник прагматизму. Освіту здобув у Вермонтському університеті (1879). Був професором Мічиганського, Чиказького і Колумбійського університетів (1904—1930). Один із засновників Нової школи соціальних досліджень у Нью-Йорку (1919). Розвинув новий варіант прагматизму — інструменталізм, розробивши методологію прагматизму у сфері теорії пізнання. Автор понад 30 книг і 900 наукових статей.

ДЮ ПАРК (THÉÂTRE ROYAL DU PARC) — королівський театр, розташований на краю парку Брюсселя перед будівлею Федерального парламенту. Створений (1782) за проектом бельгійського архітектора Луї Монтоєра (1749—1811) поруч із театром Де ла Монне. Спочатку був місцем для пантоміми і виступів циркових труп, потім спеціалізувався на опереті та комічній опері, а з 1869 — на комедійних виставах. Нині затишний триярусний зал відданий театру класичної та сучасної драми і комедії.

ДЮБВАД (DYBWAD) ПЕТЕР (1859—1921) — німецький архітектор норвезького походження. Освіту здобув у Берлінській будівельній академії (1882). Разом із Людвігом Гофманом (1852—1932) вибороли право (1885) зводити будівлю Верховного суду в Лейпцигу (1895), після чого був технічним радником з питань будівництва міста (1897—1920). Створив у Лейпцигу численні житлові (вілли та прибуткові будинки) і комерційні (офісні споруди і банки) будівлі, що добре поєднуються з архітектурним обличчям міста.

ДЮБЕН ФОРТЕЦЯ (*нім.* Burg Düben) — розташована на невеликому пагорбі на березі річки Мульде в Дюбені, земля Саксонія (Німеччина). Вперше замок згадується 981, тут відбувся останній суд на відьмами в Німеччині, восени 1813 мав штаб-квартиру Наполеон. Головна башта замку (1206) є найдавнішою будівлею фортеці, за нею розташована головна резиденція Дюбена, де облаштовані краєзнавчий та ландшафтний музеї. Споруди відреставровані (1999) разом із млином біля підніжжя фортеці.

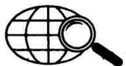
ДЮБУА (DUBOIS) ЕЖЕН (1858—1940) — нідерландський лікар і антрополог. Освіту здобув у Роттердамському університеті. Працював у військовому госпіталі в Нідерландській Індії (сучасна Індонезія). У східній частині острова Ява знайшов (1890—1892) залишки скелета викопного предка людини, назвавши його Мавполюдиною прямостоячою (*лат.* Pithecanthropus erectus), а його знахідки прислужилися до зміцнення дарвінівської еволюційної теорії.

ДЮВАЛЬЄ (DUVALIER) ФРАНСУА (бл. 1907—1971) — гаїтянський політичний і державний діяч, президент Гаїті (1957—1971). Освіту здобув в університеті Гаїті (1932). Працював у різних медичних установах країни (1932—1957), обіймав посади заступника міністра праці, міністра праці та охорони здоров'я, обраний президентом (1957). Встановивши режим диктатури, домігся затвердження посади довічного президента Гаїті (1964), який перед смертю передав синові — Жану-Клоду Дювальє (нар. 1951).

ДЮЕМ (DUHEM) П'ЄР МОРІС МАРІ (1861—1916) — французький фізик, математик, філософ і історик науки, член Паризької АН (1913). Освіту здобув у Паризькій нормальній школі (1884). Основні роботи з гідродинаміки, електродинаміки, магнетизму, теорії пружності і класичної термодинаміки.

ДЮЖИНА — міра (дорівнює 12) поштучного підрахунку однорідних предметів, що широко застосовувалася до введення метричної системи та іноді застосовується досі, наприклад, при комплектації сервізів, виделок, великих гарнітурів меблів, які зазвичай виготовляються на 12 або 6 (півдюжини) персон, в упаковці пива по 6, 12 або 24 пляшок (бляшанок).

ДЮЙМ (*нідерл.* duim — великий палець) — одиниця виміру відстані в деяких європейських неметричних системах мір. Історично дюймом вважалася довжина нігтьової фаланги великого пальця, що зазвичай дорівнює

1/12 або 1/10 («десятковий дюйм») фута відповідної країни. Сьогодні під дюймом найчастіше розуміють англійський дюйм або імперський дюйм (*англ.* inch від *лат.* uncia – 1/12 частина), що прирівнюється (з 1958) до 2,54 см.

ДЮК (DUKE) ЧАРЛЬЗ МОСС (нар. 1935) – астронавт США. Відібраний для п'ятої групи астронавтів НАСА (1966). Здійснив політ на «Аполлоні-16» (16–27 квітня 1972), що виконав п'яте висадження людей на Місяць.

ДЮКА УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* Duke University) – приватний дослідницький університет, розташований у Даремі, Північна Кароліна (США). Заснований методистами і квакерами (1838), згодом зусиллями тютюнового промисловця та мецената Джеймса Дюка дістав (1924) нову назву на честь його батька Вашингтона Дюка.

ДЮКЕНУА (DUQUESNOY) ФРАНСУА (1597–1643) – італо-фламандський скульптор валлонського походження, представник стилю бароко. Син Жерома Дюкенуа (бл. 1570–1641), придворного скульптора ерцгерцога Альберта. Працював (з 1618) переважно в Римі, де створив гігантську мармурову статую св. Андрія Первозванного (1640) для собору св. Петра, статую св. Сусанни (1636) в церкві Лореттської Богоматері тощо.

ДЮМА (DUMAS) АЛЕКСАНДР – БАТЬКО (1802–1870) – французький письменник. Дебютував у літературі (1825) як драматург, перший успіх здобув п'єсою «Генріх III і його двір» (1929). Перший історичний роман «Ізабелла Баварська» (1835), найвідоміші твори: «Три мушкетери» (1844), «Двадцять років потому» (1845), «Віконт де Бражелон, або Десять років по тому» (1847), «Королева Марго» (1845), «Граф Монте-Крісто», «Дві Діани», «Графиня де Монсоро» (1846), «Сорок п'ять» (1847), «Чорний тюльпан» (1850) та ін.

ДЮМА (DUMAS) АЛЕКСАНДР – СИН (1824–1895) – французький письменник, член Французької академії (1874). Дебютував поетичною збіркою «Гріхи молодості» (1845). Автор романів і драм про сучасність: романи «Діана де Ліс» (1851), «Дама в перлинах» (1854), «Справа Клемансо. Спогади засудженого» (1866); драми «Напівсвітло» (1855), «Грошове питання» (1857), «Дружина Клода» (1873) та ін. Особливий успіх припав на роман (1848) і драму (1852) під однією назвою – «Дама з камеліями».

ДЮМА (DUMAS) ЖАН-БАТИСТ АНДРЕ (1800–1884) – французький хімік і державний діяч, член Паризької АН (1832), міністр сільського господарства і комерції Франції (1849–1851), президент Французького хімічного товариства (1859). Освіту здобув у Женевському університеті (1823). Запропонував методи визначення щільності парів різних речовин (1826), азоту в органічних сполуках (1830), створив теорію типів (1840), уперше добув (1847) нітрили, встановивши загальний метод їх синтезу.

ДЮМОН-ДЕРВІЛЬ (DUMONT D'URVILLE) ЖУЛЬ СЕБАСТЬЄН СЕЗАР (1790–1842) – французький мандрівник, мореплавець, океанограф, контр-адмірал. Освіту здобув у Канському ліцеї. Здійснив дві навколосвітні подорожі (1822–1825, 1826–1829) на корветі «Мушля». Віднайшов (1827) місце загибелі французького мореплавця Жан-Франсуа Гало де Лаперуза (1744–1818) в Океанії та деякі речі з його судна «Астролябія». Разом із родиною загинув під час аварії на залізниці в околицях Парижа.

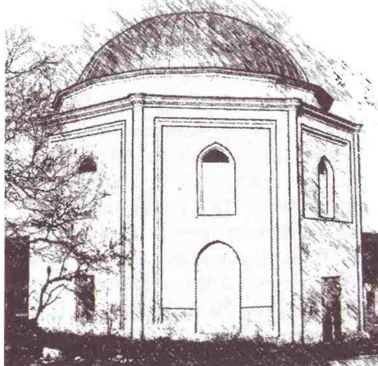
ДЮНИ – позитивна форма рельєфу, піщаний пагорб, що утворився під впливом вітру і розташований переважно перпендикулярно до напрямку панівних вітрів. Навітряна сторона дюн полога (до 15°), підвітряна більш крута (до 35°) та обсипається, висота може сягати 100–150 м, а довжина – 2–5 км. У випадку, якщо дюна поодинока, її гребінь має серпоподібну форму з витягнутими краями (рогами). У піщаних пустелях поодинокі дюни зливаються, формуючи величезні ланцюги – бархани.

ДЮПОН (DUPONT, E.I. DU PONT DE NEMOURS AND COMPANY) – американська хімічна компанія, одна з найбільших у світі (бл. 60 тис. працівників). Її започаткував П'єр Самюель Дюпон де Немур (1739–1817), побудувавши у Вілмінгтоні (штат Делавер) пороховий завод (1802). Нині тут розташована штаб-квартира компанії, друга – в Женеві (Швейцарія). Випускає широкий спектр хімічних матеріалів від напалму і дефоліантів для армії США до полімерних та ін. матеріалів, серед яких неопрен, нейлон, тефлон тощо.

ДЮПЮЇ (DUPUIT) ЖУЛЬ (1804–1866) — французький інженер та економіст. Освіту здобув у Паризькій політехнічній школі. Займаючись проектуванням і будівництвом залізниць, паризької каналізації тощо, зацікавився економікою. У найвідомішій статті «Про міру корисності громадських споруд» (1884) вперше проаналізував надлишок споживача (ключове поняття економіки добробуту) та спростовував уявлення про корисність громадських споруд (мостів, доріг) як джерела грошових надходжень від їх експлуатації.

ДЮРАЛЮМІНІЙ — торгівельна марка одного з перших зміцнюваних старінням алюмінієвих сплавів, основними легуючими елементами в якому є мідь (4,4 %), магній (1,5 %) та марганець (0,5 %). Сплав розробив (1903) німецький інженер-металург Альфред Вільм, співробітник металургійного заводу «Dürener Metallwerke AG» (звідси назва). Вперше дюралюміній застосований для виготовлення каркасу дирижабля (1909), з 1920-х стає важливим конструкційним матеріалом у літакобудуванні.

ДЮРБЕ (*крим.-тат.* dürbesi — мавзолей) — тип мусульманської поховальної споруди над місцем поховання поважної особи, що з'явився в Криму (Україна) в XIV ст. Зазвичай квадратного, шести- або восьмигранного плану будівля, що має кубічно-циліндричну форму з косо зрізаними вгорі зовнішніми кутами, які утворюють перехід до купола, з шатровою черепичною або металевою покрівлею. Найвідоміше дюрбе першого кримського хана Хаджі Гірея, збудоване в Бахчисараї (1501) його сином Менглі І Гіреєм.

Дюрбе

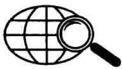
ДЮРВІЛЯ МОРЕ — окраїнне море Тихоокеанського сектору Південного океану біля берегів Антарктиди (між 136° і 148° східної довготи), відкрите (1914) австралійською антарктичною експедицією (1911–1914) під керівництвом Д. Моусона і назване на честь французького мореплавця Жуля Дюмон-Дюрвіля (1790–1842). Омиває Землю Аделі (Східна Антарктида), глибини змінюються від 500 м (південна частина) до 3610 м (північна), солоність води — 33,7 ‰, більшу частину року вкрите дрейфуючим льодом.

ДЮРЕР (DÜRER) АЛЬБРЕХТ (1471–1528) — німецький живописець і графік, майстер ксилографії, найвидатніший художник німецького Відродження. Навчався ювелірної справи у батька, а живопису в майстерні М. Вольгемута (1486–1489). Найвідоміші граверні твори: «Адам і Єва» (1504), «Лицар, смерть і диявол», «Святий Ієронім у келії», «Меланхолія» (1513–1514), а також карт Південної і Північної півкуль зоряного неба і Східної півкулі Землі, що стали найціннішими пам'ятками науки.

ДЮРКГЕЙМ (DURKHEIM) ДАВИД ЕМІЛЬ (1858–1917) — французький соціолог і філософ, засновник національної соціологічної школи і структурно-функціонального аналізу, один із засновників соціологічної науки. Освіту здобув у Вищій нормальній школі в Парижі (1882). Викладав в університетах Бордо і Сорбонні, керував виданням «Соціологічного щорічника» (1898–1913). Основні твори: «Правила соціологічного методу» (1895), «Самогубство» (1897), «Елементарні форми релігійного життя» (1912).

ДЮФУР ПІК (*фр.* Pointe Dufour) — вершина в Пеннінських Альпах, найвища точка (4634 м) Швейцарії та гірського масиву Монте-Роза. Названа на честь інженера-мостобудівника, засновника і першого президента (1838–1865) Швейцарського федерального топографічного відомства Гійома-Анрі Дюфура (1787–1875). Перше сходження здійснила група англійських альпіністів за допомогою місцевих провідників (1855).

ДЯГІЛЄВ СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ (1872–1929) — російський театральний і художній діяч, антре-

пренер. Освіту юриста здобув у Петербурзькому університеті (1896). Організовував виставки: англійських і німецьких акварелістів (1897), російських і фінських художників у музеї Штігліца (1898), російських портретів у Петербурзі (1905), російського мистецтва в «Осінньому салоні» в Парижі (1906) та ін. Засновник легендарних «Руських сезонів» у Парижі (1907–1913) і трупи «Руський балет Дягілєва» (1911–1929).

ДЯДЬКО СЕМ (*англ.* Uncle Sam) – персоніфікований образ Сполучених Штатів Америки, що зображається високою літньою людиною з рішучими рисами обличчя і борідкою, в циліндрі кольорів американського прапора. Виник як уособлення США під час британо-американської війни (1812). За американськими переказами, його прототипом був м'ясник Самюель Вілсон, який постачав провізію, маркуючи її буквами «US» (*англ.* United States), яку солдати жартома розшифровували як «дядько Сем».

ДЯДЮРА МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1961) – український диригент, заслужений діяч мистецтв України (1998), народний артист України (2008), лауреат національної премії України ім. Т. Шевченка (2011).

ДЯКИ МАНДРІВНІ – культурний феномен зі студентського середовища XVII–XVIII ст., створений переважно відрахованими з Київської академії невдахами. Веселі та сороміцькі оповідки й пісні в їхньому виконанні, розраховані на широкі верстви населення, стали своєрідними зразками бурлескно-гумористичної української творчості.

ДЯКІВЦІ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1984) біля с. Дяківці Літинського району Вінницької області. На площі 2,23 км^2 охороняється грабова діброва з домішкою ясена і берези та грабово-березовими ділянками. У знижених місцях у березовому лісі трапляються угруповання червонокнижних цибулі ведмежої, гніздівки звичайної та коручки темно-червоної та малопоширені рослини: герань темна, кадило сарматське.

ДЯКОВСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура ранньої залізної доби (VII ст. до н. е. – V ст.), що існувала на території Московської, Тверської, Вологодської, Володимирської, Ярославської і Смоленської областей Росії, а носіями були давні фіно-угорські племена. Назву дістала від Дякового городища (у межах Москви, музей-заповідник Коломенське), розкопки якого розпочав (1864) російський археолог Дмитро Самоквасов (1843–1911), а культуру схарактеризував (1903) Олександр Спіцин (1858–1931).

ДЯТЛИ (СТРОКАТІ ДЯТЛИ) (*лат.* Dendrocopos) – рід птахів родини Дятлові (Picidae), поширений у Євразії та Північній Африці. Дрібні та середні птахи, що ведуть переважно деревний спосіб життя (гніздяться в дуплах, вибираючи мертві або хворі дерева). Мають строкате чорно-біле оперення, з червоними і жовтими відмітинами.

ДЯЧЕНКО ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (1884/1887–1942) – український радянський архітектор, член-кореспондент Академії архітектури СРСР (1935). Фундатор і ректор Українського архітектурного інституту в Києві (1918–1922). Автор комплексу споруд Української сільськогосподарської академії у Києві (1926–1929), будинку лікарні в Лубнах та ін. проектів.

ДЯЧЕНКО МАРИНА ЮРІЇВНА (нар. 1968) – українська письменниця, співавтор свого чоловіка Сергія Дяченка (нар. 1945). Найвідоміші твори: «Ритуал» (1996), «Печера» (1998), «Останній Дон Кіхот» (2000), «Варан» (2004), «Ключ від королівства» (2005), «Vita nostra» (2007) та ін.

ДЯЧЕНКО СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1945) – радянський український письменник, кінодраматург, психіатр, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1987). Освіту здобув у Київському медичному інституті (1969) і ВДІКу в Москві (1980). Працював лікарем-психіатром (з 1972), на творчій роботі з 1982. Автор кіносценаріїв: «Микола Вавилов», «Голод-33», «Гетьманські клейноди» та ін. У співавторстві з дружиною Мариною Дяченко (нар. 1968) створює (з 1994) романи, повісті і сценарії на фантастичні теми.

ДЯЧЕНКО ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1954) – український різьбяр, художник декоративно-прикладного мистецтва, заслужений майстер народної творчості України (2009). Працює у техніці різьбленого рельєфу в жанрах історичного портрету, історичної композиції та пейзажу. Автор понад 400 творів, найвідоміші: «Свята вечеря», «Ісус Христос несе хрест на Голгофу», «Янгол-охоронець», «Печерська Богородиця» та ін.

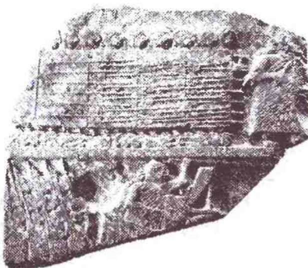
Е

Е е — сьома літера українського алфавіту (назва — е), що походить від п'ятої літери («епсилон») грецького алфавіту і більш давньої фінікійської «хе». Літера всіх сучасних кириличних алфавітів — шоста (в російському, білоруському, болгарському), сьома (в сербському, македонському), також використовується в писемностях неслов'янських народів. З часів запровадження гражданського шрифту (1707—1711) використовується в формі, тотожній з латинською «Е, е».

Е — математична константа, основа натурального логарифма, трансцендентне число, що є границею числової послідовності (1+1/n) n і відіграє важливу роль у диференціальному і інтегральному численні, а також у багатьох ін. розділах математики. Позначається рядковою латинською буквою «е» і дорівнює 2,7182818284590452353602874713527...

ЕА (ХЕХА) (*англ.* Heha) — найвища гора (2670 м) держави Бурунді, розташована в осьовій частині Східноариканської рифтової зони і майже на 2 км піднімається над озером Танганьїка на його східному березі у межах складеного сланцями і пісковиками плоскогір'я.

ЕАНАТУМА СТЕЛА (СТЕЛА ШУЛІК) — вапнякова стела (заввишки 1,88 м, завширшки 1,3 м), шумерська пам'ятка історії, виготовлена і встановлена (бл. 2550—2315 до н. е.). Названа на честь Еанатума, правителя шумерської держави Лагаш (бл. 2450—2425 до н. е.) про завойовницькі походи та подвиги якого розповідають малюнки на вапняковій поверхні пам'ятки. Пошкоджена і частково зруйнована (збереглося менше від третини пам'ятки), експонується у Луврі в Парижі (Франція).

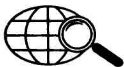
Стела Еанатума (Шулік)

ЕБАДІ (EBÂDI) ШИРІН (нар. 1947) — іранська правозахисниця і юрист, лауреат Нобелівської премії миру (2003) «за внесок у розвиток демократії і боротьбу за права людини, особливо жінок і дітей в Ірані». Освіту здобула в Тегеранському університеті (1969). Перша в Ірані жінка, що очолила міський суд Тегерана (1975), отримала можливість викладати в Тегеранському університеті (1990-ті). Заснувала і очолила іранські правозахисні організації: Іранське товариство захисту прав дитини і Правозахисний центр.

ЕБЕРГАРД АНДРІЙ АВГУСТОВИЧ (1856—1919) — російський військово-морський і державний діяч, адмірал (1913). Освіту здобув у Морському кадетському корпусі (1879) в Петербурзі. Учасник російсько-японської (1904—1905) і Першої світової воєн, начальник Морського генерального штабу (1908—1911), командувач Морських сил Чорного моря (1911—1916), член Державної ради (1916—1917).

ЕВАНС (EVANS) АРТУР ДЖОН (1851—1941) — британський археолог, першовідкривач Мінойської цивілізації. Освіту здобув в університетах Оксфорда і Геттінгена. Вів розкопки на острові Крит (1899—1930, з перервами), де відкрив залишки палацу в Кноссі і детально вивчив доеллінську культуру епохи бронзи (палацові і господарські комплекси, твори мистецтва, глиняні таблички з письмом), назвавши її Мінойською і запропонувавши її періодизацію (реконструювавши державний лад, релігію і етапи розвитку).

ЕВАНС-ПРІТЧАРД (EVANS-PRITCHARD) ЕДВАРД ЕВАН (1902—1973) — британський соціально-культурний антрополог, представник структурного функціоналізму, засновник політичної антропології. Освіту здобув в Оксфордському

університеті і Лондонські школі економіки (1928). Вивчав релігію, магію, системи спорідненості, шлюбу, політичні системи, сприйняття простору і часу та ін. аспекти культури африканських племен. Працював у Каїрському (1930-ті), Кембриджському й Оксфордському університетах (з 1944).

ЕВАПОРИТИ – мінералізовані поклади осаджених солей, що утворилися за рахунок випаровування сольових озер або ін. замкнутих обсягів солоної води в минулі геологічні періоди. Подібні відклади є джерелом гіпсу, ангідриту, кам'яної солі, сильвіну і деяких нітратів та боратів, що увійшли до складу осадової породи або становлять усю породу.

ЕВАПОРОМЕТР (*лат.* evaporo – випаровую і *грец.* metron – міра) – прилад для визначення відносної швидкості випаровування летких рідин та розчинників, наприклад у метеорології це прилади (атмометри, випарники) для спостереження над випаровуванням води.

ЕВДЕМОНІЗМ (*грец.* eudaimonia – процвітання, блаженство, щастя) – напрям в етиці, що визнає критерієм моральності та основою поведінки людини її прагнення досягнення щастя. Передумовою античного евдемонізму є сократівська ідея внутрішньої свободи, що досягається завдяки самосвідомості особи та її незалежності від зовнішнього світу. У східній філософії до евдемонізму тяжіє буддизм з його прагненням досягнення нірвани, яка мислиться багатьма віруючими станом абсолютного щастя.

ЕВДІАЛІТ (*грец.* eudialytos – легко розчинний) – мінерал класу силікатів, підкласу кільцевих силікатів. Колір червоний або рожевий, напівпрозорий, зі скляним блиском, твердість – 5,5–6, густина – 2,74–3,07 г/см³. Форми виділення – зернисті агрегати, рідше – товсто-таблитчасті, коротко-стовпчасті або бочкоподібні кристали. Родовища відомі в Росії, Австралії, США, на Гренландії, Мадагаскарі та ін. Використовується в чорній металургії (для модифікації сталей), у кераміці тощо.

ЕВДОКС (EUDOXUS) КНІДСЬКИЙ (бл. 408 – бл. 355 до н. е.) – давньогрецький математик і астроном, походив із Кніди на південному заході Малої Азії. Подорожував Грецією та Єгиптом, потім оселився в рідному місті, заснувавши школу математиків і астрономів, де читав лекції з теології, космології і метеорології. Вперше запропонував загальну теорію пропорцій, здійснив одну з перших спроб побудови теорії руху планет, подавши його як комбінацію 27 концентричних сфер, що рівномірно обертаються навколо Землі.

ЕВЕ (ЕВЕҐБЕ) – народ (до 3,1 млн осіб) у західній Африці, мешкають на південному сході Гани і півдні Того, а також у Беніні та Нігерії. Мова належить до нігеро-конголезької групи конго-кордофанської мовної родини, писемність на латинській основі. Живуть у прямокутних глинобитних хатинах зі стріхами з соломи або пальмового листя. Традиційні заняття – ручне землеробство, скотарство, птахівництво та рибальство (на узбережжі). Сповідують традиційні культи, частина – мусульмани-суніти та християни.

ЕВЕКЦІЯ (*лат.* evectio – підйом) – найбільш значне відхилення в русі Місяця навколо Землі, зумовлене збуренням під впливом Сонця. Виявлене Гіппархом (II ст. до н. е.), пізніше – Птолемеєм (II ст.), а правильно пояснене Ісааком Ньютоном (1643–1727). Зміна довготи Місяця внаслідок евекції досягає 1°16'26" і змінюється з періодом бл. 31,8 середніх сонячних діб.

ЕВЕНДЖЕР (AVENGER – месник) – американський торпедоносець-бомбардувальник, розроблений фірмою Grumman Corporation для ВПС и Корпуса морської піхоти США. Перший політ – 1941, термін експлуатації – 1942–1960-ті, випущено 9837 (1942–1945). Екіпаж – 3 особи, довжина – 12,5 м, розмах крил – 16,5 м, висота – 4,8 м, площа крила – 45,5 м², маси порожнього – 5014 кг і злітна – 7983 кг, максимальна швидкість – 380 км/год, дальність польоту – 1167 км, практична висота польоту – 7803 м.

ЕВЕНКИ – сибірський малочисельний корінний народ (до 80 тис. осіб), представники мешкають у Російській Федерації (бл. 40 тис. осіб), Китаї (бл. 39 тис. осіб) та Монголії (бл. 1 тис. осіб), говорять мовою тунгусо-маньчжурської групи. Належать до тунгусо-маньчжурських народів, з характерним традиційним природно-ресурсним типом господарювання. Зазвичай використовують 2 типи житла: евенкійський чум і чукотсько-коряцьку ярангу, сповідують переважно шаманізм або тибетський буддизм.

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

ДП з іноземними інвестиціями «Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля"»
61140, г. Харків-140,
просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: *trade@bookclub.ua*
www. trade.bookclub.ua

Одеський підрозділ
65063, м. Одеса, вул. Армійська, 8-В
тел. +38 (048) 776-07-67
e-mail: odessa@bookclub.ua

ЗАПОРІЖЖЯ

ФОП Савчук Ю.Д.
69057, м. Запоріжжя, вул. Седова, 18
тел. +38 (050) 347-05-68
e-mail: *vega_center@i.ua*

КИЇВ

ПП «Букс Медіа Тойс»
04655, м. Київ, просп. Московський, 10-Б, оф. 33
тел. +38 (044) 351-14-39,
+38 (067) 572-63-34,
e-mail: *booksmt@rambler.ru*

ДОНЕЦЬК

ТОВ «ІКЦ "Кредо"»
83096, м. Донецьк,
вул. Куйбишева, 131-Г
тел. +38 (062) 345-63-08, +38 (062) 348-37-92, +38 (062) 348-37-86
e-mail: *fenix@kredo.net.ua*
www. kredo. net. ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:
тел. +38 (057) 783-88-88
e-mail: support@bookclub.ua
Інтернет-магазин: www.bookclub.ua
«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 3. Г—Е / уклад. А. С. Івчен-
В27 ко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. — 352 с. : іл. + мапи.

ISBN 978-966-14-3972-5
ISBN 978-966-14-4601-3 (т. 3)

Це універсальне довідкове видання віддзеркалює всі сфери сучасного знання. В енциклопедії висвітлені найактуальніші питання природничих, точних і суспільно-гуманітарних наук, як-от: астрономія, фізика, хімія, математика, географія, біологія, економіка, філософія, філологія, всесвітня історія, історія релігії та мистецтва... Кожна з цих галузей представлена в основних термінах і персоналіях. Близько 7000 статей присвячено українській історії, культурі, спорту й реаліям сьогодення. На додачу до текстового матеріалу наводяться численні ілюстрації та мапи.

УДК 030
ББК 92

www.bookclub.ua
ISBN 978-966-14-4601-3

